

School of Theology at Claremont

1001 1332046

Helge Monnig

The Library
SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT

WEST FOOTHILL AT COLLEGE AVENUE
CLAREMONT, CALIFORNIA

Herr Pastor F. A. Johansson
Hjelp Åminn från:

Motala den 6 Mars 1886.

m. d. c. c. c. l. x x x v i.

R
16
38

Helge Ahlén

CHRONOLOGISK HANDBOK

I

CHRISTNA KYRKANS HISTORIA,

I SAMBAND MED ALLMÄNNA HISTORIEN, TILL MEDLET AF
INNEVARANDE ÅRHUNDRADE,

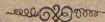
MED

GEOGRAFISKA UPPLYSNINGAR, ÖFVERSIGT AF DE FÖRNÄMSTA KYRKLIGA SAM-
FUNDENS OCH DE ICKE-CHRISTNA RELIGIONERNAS TILLSTÅND VID
SAMMA TID SAMT UTFÖRLIGT NAMN- OCH SAKREGISTER,

AF

P. W. BERGSTRAND.

14

ÖREBRO,
ABR. BOHLIN, 1868.

Theology Library
 SCHOOL OF THEOLOGY
 AT CLAREMONT
 California

«Allt har sin tid; tidens Herre är Gud,
 tidernas vändpunkt är Christus,
 den rätta tidsandan är den Helige Ande.»

K. Hase.

«Christendomens uppkomst är den hufvudlänk, som uppbär kedjan af alla människoslägtets följande öden.»

K. von Rotteck, Allm. Hist., 3 D. s. 108, Sv. öfvers.

«L'influence de l'Eglise sur la civilisation moderne a été très-grande, plus grande peut-être que ne l'ont faite même ses plus ardents adversaires ou ses plus zélés défenseurs.»

Guizot, Hist. générale de la Civilisation en Europe, Bruxelles 1844, p. 112.

«Hvad som gäller om Herran, gäller också om Hans Evangelium och Kyrka. Den christeliga Kyrkan måste i Historien utveckla sig genom en fortsatt vexling af *νόσις* och *φανέρωσις*, af förnedringens och härlighetens tillstånd. Huru många tecken och under Kyrkan än har aflaggt i Historien, huru många *momenter* än hafva varit, då christendomens sol stod strålande på Historiens himmel: så måste dock jemväl i den christna kyrkans historia inträda partiella, ja totala solförmörkelser, som kunna tjena till stödjepunkter för otron, medan de å andra sidan skola tjena till att utveckla «de heligas tålmod och tro» (Uppb. 13: 10).»

H. Martensen, 1849.

FÖRETAL.

Om ock närmast bestämdt för dem, som egnat sig åt theologiska studier, är dock närvarande arbete äfven väsendtligen beräknadt för hela den bildade publik, som vid så många tillfällen måste känna behovet af kyrkohistoriska upplysningar. Förf. har trott, att boken genom sin inrättning bör så vigt som möjligt kunna meddela dem, som henne begagna, önskade uppgifter om alla kyrkohistoriens märkvärdigaste personer, facta, lärostrider och secter till medlet af detta århundrade, allt detta naturligtvis i sammanträngd korthet. Bokens bestämmelse är, såsom det genast faller i ögonen, att vara en *handbok* och ett *lexicon*, men hvarken en lärobok eller läsbok. För detta ändamål är registret så utförligt och äfven så inrättadt, att personernas lefnadstid, ofta äfven deras dödsår, omedelbart angifves, hvilket vid mångt tillfälle är det enda man söker. Slår man upp det angifna årtalet, så finner man vidare upplysningar om personen eller saken. Endast der detta icke varit möjligt, såsom vid de allmänna anmärkningarne öfver seklerna eller vid öfversigterna af religionssamfunden, hänvisar registret till sidor i boken. Gränsen för hvad som borde upptagas har varit svår att bestämma och derom måste tydligtvis olika åsigter ega rum. Mången läsare torde här finna namn, som han ej väntat, och sakna andra, som han här velat se. Det är icke möjligt att i detta hänseende tillfredsställa allas fordringar. Att, ibland tidehvarf, reformationens och de sista hundra årens, och, bland kyrkor, vår lutherska och mera särskildt den svenska, blifvit utförligast behandlade, torde af ingen ogillas. De flesta torde äfven finna det nyttigt, att den allmänna och kulturhistoriens märkligaste personer och facta blifvit i största korthet upptagna, enär derigenom sammanhanget och synchronismen med verldshistorien faller lättare i ögonen.

Ett icke ringa antal större och mindre kyrkohistoriska verk, af hvilka några nämnas i bokens Inledning, hafva vid arbetets författande blifvit begagnade. Ursprungligen utarbetades denna handbok för 30 år sedan såsom en repetitionscurs under förf:s studier till pastoralexamen, men har sedan blifvit omarbetad och fortsatt till medlet af innevarande århundrade, då arbetet afslutades 1853. Icke endast i chronologiskt, utan äfven i flera andra hänseenden har midten af seklet befunnits vara en lämplig slutpunkt för arbetet. För det sista i boken upptagna årtiondet och för öfversigten af kyrkans tillstånd omkring medlet af århundradet har förf., utom en mängd historiska arbeten, tidskrifter och tidningar, med största förmån begagnat sig af erkebiskoparne C. F. af Wingårds och H. Reuterdahls samt, hvad den filosofiska förbistringen i Tyskland angår, af professor J. J. Borelii hit hörande skrifter, hvilkas uppgifter oftast ordagrant anföras. Sedan förf., nästan emot förmodan, funnit förläggare till ett arbete, som ifrån början var beräknadt endast för hans eget bruk, har han sorgfälligt reviderat

och isynnerhet för dess sista 50 år betydligt tillökad det. Den historiska delen af biskop C. O. Björlings 1866 utgifna «Dogmatikens grundläggning» har dervid varit förf. af stor nytta, liksom förra upplagan af samma arbete vid bokens utarbetande. Vid revisionen af svenska kyrkohistorien hafva prof. C. A. Corneli och akad.-adj. Th. Norlins nyligen utkomna arbeten blifvit till bokens icke ringa vinst begagnade. För de biografiska uppgifterna har förf. haft mycket gagn af Brockhaus' Conversations-Lexikon, ehuru sådana för ganska många theologer der saknas. Så vidt förf. lyckats att derom erhålla kunskap, har han tillagt dödsåren för de i boken nämnda personer, som afidit efter år 1850. Detta, jemte några korta notiser och antydningar, är det enda inskridande på seklets sednare hälft, som förf. tillåtit sig, men hvilket han ansett endast såsom en, för läsaren säkert välkommen, complementering af hvad boken förut innehöll.

Att ett arbete, som innehåller en så stor mängd uppgifter och årtal från 18½ århundraden, icke kan vara felfritt, säger sig sjelft. Det är sanneligen ingen lättlost uppgift att ur källornas icke sällan vidlyftiga, olika och stridiga uppgifter i korthet utdraga det rätta. Och hvad årtal beträffar, isynnerhet personers dödsår, förekomma, till och med för de nyaste tiderna, hos särskilda författare ganska ofta mycket olika uppgifter och det mången gång under omständigheter, då det är omöjligt att med någon sannolikhet bestämma, hvilkendera uppgiften är den rätta. I sådana fall blir det rätta en lyckträff! Ingen, som icke sjelf sysselsatt sig med likartade arbeten, kan rätt bedöma, hvilka svårigheter här möta; men den, som det gjort, torde ock göra förf. af närvarande arbete den rättvisan att erkänna, att han härvid förfarit så sorgfälligt, som det i hans ställning, långt skiljd från större biblioteker, rimligen kan begäras.

Till de geografiska upplysningarne, dels i texten dels i noter, som för mången läsare torde vara välkomna, höra ock tilläggen af en mängd städers och andra ställens latinska namn, hvilka äro af vikt att känna för dem, som vilja begagna de äldre, på latin skrifna kyrkohistoriska verken. Att kvantitets-tecken eller accenter blifvit, särdeles i registret, satta öfver en stor mängd namn, hvilkas uttal utan denna ledning så lätt blifver oriktigt, torde förtjena mången läsares erkänsla, äfven om ett eller annat misstag i denna ofta tvistiga sak blifvit begånget. Tryckfel hafva ty värr icke kunnat undvikas; dock förekomma lyckligtvis endast 3:ne svårare sådana på namn, nemligen under år 1659, der man bör läsa *Hackspan*; under år 1827, der, i stället för öfverhessiska, bör läsas Öfverhenska kyrkoprovinsen, och s. 247 i noten, der det rätta namnet *Winbom* blifvit vanstäldt. Några ovanligare förkortningar hafva icke i boken blifvit begagnade, utom bokstäfverna ff., som, efter contextens fordran, betyda än: *författare* och än: *författat*.

Och härmed öfverlemnar förf. denna frukt af ett mångårigt arbete till bildade läsares, såsom han hoppas, icke gagnlösa bruk!

Hjulsjö i Maj 1868.

P. W. Bergstrand.

Inledning.

Kyrkohistoriens indelning i perioder efter åtskilliga författare.

Perioder efter *Mosheim, Schröckh, Möller*:

1. *Från Kristus till Constantin den Store*, 300 år, 1—306 (312).
2. *Från Constantin den Store till Carl den Store*, 500 år, 306—800.
3. *Från Carl den Store till Luther*, 700 år, 800—1517.
4. *Från Luther till närvarande tid*, öfver 300 år, 1517—1850.

Perioder efter *Bruhn*, m. fl.:

1. Jesus Kristus—Constantin Store, 1—306 (Demokrati).
2. Constantin den Store—Muhammed, 306—610 (Oligarchi).
3. Muhammed—Gregorius VII, 610—1073 (Monarchi).
4. Gregorius VII—Kyrkoreformationen, 1073—1517 (Despotism).
5. Kyrkoreformationen, 1517—1700.
6. 18:de och 19:de seklen, 1700—1850.

Perioder efter *Gieseler*:

1. Till Constantin den Store, Kyrkans första utveckling under yttre betryck.
2. Till början af Bilderstriderna, Christendomens utveckling såsom statens herrskande religion.
3. Till Reformationen, utveckling af det öfver staten herrskande påfvedömet.
4. Protestantismens utveckling.

Perioder efter *Anjou*, m. fl.:

1. Från Christna Kyrkans stiftelse till 6:te ökumeniska mötet år 680.
Utbildning af kyrkans lära och författning.
Förra afdelningen: Till Constantin den Stores envælde år 323.
Utbildningen af kyrkoförfattningen.
Andra afdelningen: År 323—680, utbildningen af kyrkans lära.
2. Från år 680 till Reformationen 1517. *Kyrkans förfall.*
3. Från Luthers Reformation till närvarande tid.
Förra afdelningen: *Protestantismen.*
Sednare afdelningen: *Katholicismen.*

Perioder efter *Henke*:

1. *Från Christi födelse till Jerusalems förstörelse eller de fleste apostlarnes död* (år 70). Christendomens stiftelse. Enskilda spridda församlingars och scholors ursprung. Idel fragmenter af en dunkel och bristfällig historia.

2. *Till kyrkomötet i Nicæa* (år 325). Vidare utbredning och närmare förening af församlingarne. En herrskande eller katholsk kyrkas ursprung. Religionslärans första vetenskapliga bildning. Christendomen tränger sig i romerska riket igenom till fullkomlig frihet och blir hof- och statsreligion. Hierarchi, bigottism, vidskepelse; theologiska stridigheter taga öfverhanden,
3. *Till Gregorius den Store* († 604) *eller till Muhammed* (622). Conciliernas, fastställandets af rättsgiltiga dogmer, äfven de mest ansedda grekiska och latinska kyrkofädernas tidevarf. Munkväsendets utbredande. Biskoparnes mäktiga anseende. Patriarchernas rangsjuka tvister.
4. *Till Carl den Store* (800). Latinska kyrkans utvidgande i England, Tyskland, m. m. Den österländskas aftagande genom Muhammed och hans efterträdare. Första försöket till ett system i theologien. Första grunderna till den grekiska och latinska christenhetens söndring. Bildstridens början. Förderf i religionspraxis. Romerske biskoparne blifva furstar. Carl den Stores förtjenster.
5. *Till Gregorius VII* (1073). Förnuftets sista kamp i bildstriden. Religionens, sedernas och lärdomens djupa förfall, hierarchiens stigande. Ny romersk kyrkorätt. Fullkomlig söndring mellan grekiska och latinska kyrkan. Första skenet af ett nytt ljus.
6. *Till påfvarne i Avignon* (1305). Påfliga herraväldets högsta steg. Scholastisk theologi. Korståg. Tiggare-munkar. Nya secter. Waldenser. Inquisition.
7. *Till reformationen* (1517). Första försöken att förbättra religion och kyrkostyrelse. Grekiska kyrkans nästan fullkomliga undergång. Förberedelse-anstalter till det christna Europas upplysning.
8. *Till våra tider.* a) Reformationsperioden, protestantiska kyrkors uppkomst, till religionsfreden (1555) eller till tridentinska mötet (1563). b) Katholska kyrkan till de Jansenistiska stridigheternas utbrott (1640). c) Protestantiska kyrkorna till westphaliska freden (1648). d) Katholska kyrkan till Clemens XI:s död (1721). e) Protestantiska kyrkorna till wolfianska filosofiens period (1720). f) Katholska kyrkan till Jesuiterordens upphäfvande (1773). g) Protestantiska kyrkorna till Fredrik II:s död (1786). h) Nyaste händelser.

Perioder efter *Engelhardt*:

Följande händelser beteckna perioderna:

Constantin den Stores öfvergång till christendomen och kyrkans derigenom förorsakade herravälde i romerska riket.

Muhammedanska religionens uppkomst och den derigenom föranledda rumliga inskränkningen af kyrkan, särdeles den orientaliska.

Korstågen och Gregorii VII:s regering, såsom vesterländska kyrkans reaction mot Muhammedanernas eröfringar, och kyrkoregeringens upphöjelse till monarchi.

Reformationen, såsom begynnelse af en ny tid och af en genomgripande ombildning i hela kyrkan.

Westphaliska freden, med särskildt hänseende till de protestantiska kyrkorna, såsom fastställande af deras rättigheter i förhållande till staten och vilkor för deras fria utbildning. — Perioderna gå derföre:

- 1) Från Christus till Constantin den Store, 1—325 (312).
- 2) Från Constantin den Store till Muhammed, 325—600 (610, 604).
- 3) Från Muhammed till Gregorius VII, 600—1073.
 - a) Från Gregorius den Store till Nicolaus I, 604—858.
 - b) Från Nicolaus I till Gregorius VII, 858—1073.
- 4) Från Gregorius VII till Reformationen, 1073—1517.
 - a) Från Gregorius VII till Bonifacius VIII, 1073—1300.
 - b) Från Bonifacius VIII till Reformationen, 1300—1517.
- 5) Från Reformationen till Westphaliska freden, 1517—1648.
- 6) Från Westphaliska freden till närvarande tid. 1648—1850.

Perioder efter *De Wette*:

- A) Catholicismus, från Apostlarne till Gregorius den Store.
 - 1:sta tidehvarfvet: *från Apostlarne till Constantin den Store; christna kyrkan i romerska riket förföljd eller blott tåld.*
 - 2:dra tidehvarfvet: *från Constantin den Store till Gregorius den Store; christendomen statsreligion i romerska riket.*
- B) Papismus, från Gregorius den Store till Reformationen.
 - 1:sta tidehvarfvet: *från Gregorius den Store till Gregorius VII.*
 - 2:dra tidehvarfvet: *från Gregorius VII till Reformationen.*
- C) Protestantismus, från Reformationen till våra tider.
 - 1:sta tidehvarfvet: *Reformationens tidehvarf.*
 - 2:dra tidehvarfvet: *tiden efter Reformationen till andra hälften af 18:de seklet.*
 - 3:dje tidehvarfvet: *från andra hälften af 18:de seklet till vår tid.*

Perioder efter *Hase*:

- Kyrkohistorien sönderfaller i 3 *tidehvarf*, hvar och ett af dem i 3 *perioder*:
- A) *Gamla Kyrkohistorien* ända till upprättandet af den tyska nationens heliga romerska rike, 800: företrädesvis herrskande antik bildning, hvilken småningom går under, dels i sig själf, dels i den germaniska nationaliteten.

Första perioden ända till kyrkans seger under Constantin 312: Kyrkans grundläggning och catholicismens utveckling under yttre segerrika strider och lidanden.

Andra perioden: Kyrkan å ena sidan såsom rikskyrka sysselsatt med trons utbildning och befastande genom lagar, å andra sidan besvärjande folkvandringens stormar.
 - B) *Medeltidens Kyrkohistoria* ända till Reformationen 1517: den romerskt-germaniska catholicismens herravalde.

Tredje perioden ända till den påfliga suveränitetens culmination under Innocentius III, 1216: påfvedömetts seger öfver alla motsatser.

Fjerde perioden: den romerska catholicismens småningom inträdande förfall, och annalkandet af en reformation.
 - C) *Nya Kyrkohistorien* ända till närvarande tid: Protestantismens och Catholicismens kamp.

Femte perioden ända till westphaliska freden, 1648: Protestantismens partiella seger, och Catholicismens ny befastande.

Sjette perioden: det kyrkligt traditionellas kamp med den religiösa sjelfständigheten.

Seklens karakterer, efter W. Cave *Den Christna bildningen efter Chr.*
 († 1713). *J. Boström* († 1866).

- Seculum
- 1) Apostolicum.
 - 2) Gnosticum.
 - 3) Novatianum.
 - 4) Arianum.
 - 5) Nestorianum.
 - 6) Eutybianum.
 - 7) Monotheleticum.
 - 8) Iconoclasticum.
 - 9) Photianum.
 - 10) Obscurum (barbarum).
 - 11) Hildebrandinum.
 - 12) Waldense.
 - 13) Scholasticum.
 - 14) Wiclefianum.
 - 15) Synodale.
 - 16) Reformatum.
 - 17) [Fanaticum et spirituale.]
 - 18) [Critico-naturalisticum.]
- 1) *Den supernaturalistiska, osjelfständiga.*
 A) *Patristiska* — Theologiska.
 a) Apostoliska.
 b) Gnostiskt-speculativa från 125 eft. Chr.
 c) Symboliskt-dogmatiska, efter år 325.
 B) *Scholastiska*, Theologiskt-filosofiska.
 a) Mystiska, efter år 500.
 b) Theologiskt-dialektiska, efter år 800.
 c) Theosofiska, efter år 1300 (?).
 C) *Humanistiska*, Ny-classiska, efter 1350.
 a) Reproductivt-historiska.
 b) Reproductivt-speculativa, efter 1450.
 c) Protestantiskt-theologiska efter 1517.
- 2) *Den rationalistiskt-filosofiska, sjelfständiga.*
 A) *Realistiska*, efter 1600.
 B) *Idealistiska*, efter 1750.

Första Seklet.

Anmärkningar: Christendomen predikas i Judéen, mindre Asien, Grekland, Italien, Egypten o. s. v. — Nya Testamentets skrifter författades. De 12 Apostlarne och 70 Lärjungarne, Viri apostolici (Marcus och Lucas), Patres apostolici (de kyrkolärare, som varit Apostlarnes lärjungar, såsom Clemens Romanus, Hermes, Ignatius, Polycarpus, m. fl.), Episcopi, Presbyteri, Diaconi, Diaconissæ (jfr Eph. 4: 11). — Episcopat och Presbyterium ansågos såsom fullkomligt prestadöme (sacerdotium), men Diaconat såsom kyrkotjenst (ministerium). Den gemensamma gudstjensten hölls i enskilda hus, längre fram ofta på martyrernas grafvar. — Söndagen, flerstädes äfven Lördagen, firades. Nattvarden (Eucharistia, Eulogia) annammades i början dagligen, förenad med kärleksmåltider (Agäpæ). — Påsk och Pingst firades, och då förrättades mest Döpselen genom trefaldig neddoppning. — De sjuka smordes med olja. — Fastan frivillig, mest ons- och fredagar. — Mindre och större Bann (Excommunicatio minor et major). — Skillnad uppkom längre fram mellan Fideles (de troende) och Catechumeni. — Martyres och Confessores (de förre ledo döden, de sednare undergingo plågor för sin tro).

CHRISTUS född år 753 efter Roms anläggning (enligt den vanliga tidräkningen), då Augustus var kejsare i Rom och Herodes den store hans lyd-konung i Palæstina.

2. Herodes †. Hans länder delas mellan sönerna Archeläus (Ethnarch öfver Judéen, Iduméen, Samarien), Herodes Antipas (Tetrarch öfver Galileen och Peréen) och Philippus (Tetrarch öfver Auranitis, Trachonitis, Pančäs och Batanæa).

10. Archelaus afsatt och landsförvist. Hans länder införlifvas med Syrien. Judéen får en romersk procurator (landshöfding).

12. Jesus lärar i templet i Jerusalem.

14. Augustus †. Tiberius kejsare.

26. Pontius Pilätus procurator (10 år).

29. *Johannes Döparen* uppträder offentligen.

30. *Jesus* anträder sitt läroembete.

33. *Jesus* dör d. 3 Apr.

34. Tetrarchen Philippus †; hans länder införlifvas med Syrien. — *Simon Magus*, Samaritan, med sin *Helena*, börjar utbreda sin lära (gnostiska idéer). *Dositheus* skall hafva varit hans lärare och *Menander* hans lärjunge. Hans anhängare, *Simonianerna*, nästan förgudade honom. Secten fortvarade i flera århundraden. Han var snarare christendomens fiende än en kättare. (Efter honom har man ordet *simoni* = handel med heliga ting, vanligen andliga embeten, Ap. G. 8: 18, 19). *Dositheus* och *Menander* utgäfvö sig begge för *Messias*.

35. *Stephānus*, den förste martyren. — *Paulus* omvänd.

37. L. Vitellius, Syriens præses, sänder Pontius Pilatus till Rom att stå till rätta och afsätter öfverstepresten Kaiphas. — Tiberius †. Cajus Caligula kejsare.

38. Agrippa d. ä., Herodes den stores sonson, får kunglig titel och Philippi fordna tetrarchi.

39. Herodes Antipas afsatt och landsförvist. Hans länder gifvas åt Agrippa. — Namnet *christne* (christiani) uppkommer i Antiochia ¹). Jesu bekännare kallades eljest af Judarne *Nazaréer* och *Galiléer*. — Philo Judæus i Alexandrīa. — Den till Vienne landsförvisade Pontius Pilatus mördade sig sjelf.
41. Caligula mördad. Claudius kejsare. — Agrippa d. ä. får hela Palæstina.
42. *Simon Magus* i Rom (se 34).
44. Kon. Agrippa låter döda *Jacobus den äldre*. — Agrippa †. Judéen får åter procuratorer.
45. Izates, son af drottn. Helena, Adiabēnes konung (i Assyrien), antog judiska religionen.
48. *Maria*, Jesu moder, dör.
- 49 (andre 50). Apostlarnes Concilium i Jerusalem, Ap. G. 15.
52. Agrippa d. y., son af Agrippa d. ä., får Philippi fordna tetrarchi. Han hade ock uppsigten öfver Jerusalems tempel och rättigheten att tillsätta öfversteprester.
54. Claudius mördad. Nero kejsare.
63. Öfverstepresten Ananus (Hannas' son) låter stena *Jakob den rättfärdige*, Christi broder, den förste biskopen i Jerusalem. Jakob efterträddes af sin broder *Simon* (se år 107; jfr Matth. 13: 55).
- 64—68. Nero förföljer de christna i Rom ²). Han beskyllde dem för den mordbrand, hvarmed han sjelf år 64 hade härjat staden. Detta var den första bland de 10 förföljelser, som man, enligt Exod. 7—10 och Apoc. 17: 12—14, sedan 4:de seklet vanligen räknat, ehuru de alla ej voro allmänna och de locala voro ännu flera.
66. Judiska kriget börjas. Innan Jerusalem belägrades, förde biskop Simon de christna (Nazaréerna) till Pella ³). — Syriens præses, Cestius Gallus, anrycker mot Jerusalem, men drog sig plötsligen tillbaka.
67. *Paulus* halshugges och *Petrus* korsfästes i Rom d. 29 Juni. — Vespasianus intager Galiléen, der Josephus blir fången.
68. Nero mördade sig sjelf. Galba, kejsare $\frac{1}{2}$ år, mördades. — *Linus* (2 Tim. 4: 21^p), biskop i Rom till år 79 eller 80, då han halshöggs.
69. Otho, kejsare $\frac{1}{4}$ år, dödade sig sjelf. — Vitellius, kejsare $\frac{2}{3}$ år, mördades. — Vespasianus, kejsare 10 år.
70. Jerusalems belägring börjades af Titus d. 14 April; d. 10 Aug. uppbrändes templet, d. 8 Sept. var hela staden eröfrad.
73. Judéens eröfring fullbordades och Titus håller triumf. — Judiske häfdatecknaren Flavius Josephus (f. 37, † eft. 93). författade Judiska kriget, 7 böcker, och Judiska Fornhäfder, 20 böcker, m. m. (se år 67).

¹) Antiochā vid Orontes, nu Antakia vid Aaszy, 4 mil från Medelhafvet, i en herrlig nejd (hvari lunden Daphne), anlagd af Seleucus Nicátor, var Syriskas rikets hufvudstad och då en af de största städer i världen. Nu oansenlig. Orontes är ej mera segelbar. Lat. 36° 1/4.

²) Det verldsbekanta Rom vid Tibern, 3 mil från hafvet, anlagdt af Romulus, 753 (måhända rättare 747) år före Chr. fød., låg vid Christi tid till sin förnämsta och största del (Capitolium, Forum, Circus maximus, Panthēon, m. m.) öster om Tibern och hade då vid pass 1 million invånare. Det nuvarande Roms förnämsta del (Peterskyrkan, Vaticanen, Engelsburg) ligger vester om Tibern. Staden har nu 1 3/4 sv. mil i omkrets, 140,000 inv. och öfver 300 kyrkor.

³) Pella, stad vid Peréens nordligaste gräns den sydligaste i Decapōlis, öster om Jordan. Läget ovisst. Vid Jabes.

79. Titus kejsare. Pompeji och Herculenum förstöras genom ett utbrott af Vesuvius ²/₃⁴. — *Anacletus*, biskop i Rom till år 91 eller 92.
81. Titus †. Domitianus kejsare.
91. *Clemens Romanus* (Phil. 4: 3²), biskop i Rom till 102. — *Hermas* (Rom. 16: 14²) författade boken *Pastor* («Herden»), hvilken dock andre tillskrifva en sednare Hermas omkr. 150. (Boken innehåller visioner, förmaningar och liknelser, och brukades allmänt i den äldsta kyrkan).
95. Domitianus förföljer de christna såsom atheister. Consuln Flavius Clemens blef derföre afträttad och hans hustru Flavia Domitilla landsförvisad till en ö, ehuru begge voro kejsarens släktingar. — Aposteln *Johannes* landsförvisades till ön Patmos ¹). — Den ryktbare filosofen Apollonius från Tyäna (i Cappadocien) †, 100-årig. Han var måbända magnetisk clairvoyant. Hans reputation, som var ganska stor, räckte så länge som heden domen. Hedningarne byggde tempel åt honom. Han var neo-pythagoré. Utom andra, har Philosträtus d. ä. († efter 244) skrifvit en roman öfver hans lefnad, hvilken hedningarne, särdeles Neoplatonikerna, plägade jemföra med Jesu, liksom de äfven tillade Apollonius underverk.
96. Domitianus mördades. Nerva, kejsare, hindrade anklagelserna mot de christna. — *Johannes* åter i Ephesus ²). — *Nicolaïter* (efter Nicolaus, Act. 6: 5² = Bileamiter, Apoc. 2: 14, 15² gnostiker²), utmärkte genom lastbara seder: de yrkade all egendoms och äfven qvinnornas gemensamhet. — *Doketismen* (af *δοκέω*, tycka; synas), en irrmening, som tillade Jesus blott en *skenkropp*. — *Cerintus*, en Jude, som, född i Egypten, lärde i mindre Asien; gnosticus, mot hvilken Johannes skall hafva rigtat en del af sitt evangelium; anses äfven för den förste chiliast (af *χίλιοι* = 1000; *chiliasm* är läran om Christi 1000-åriga rike på jorden, innan verlden förstöres).
97. Agrippa d. y. † i Rom, 70-årig.
- 98—117. Spanjoren Trajanus, adopterad af Nerva, kejsare.
100. Apost. *Johannes* † i Ephesus, öfver 90 år gammal. — Epiktetus. Plutarchus.

Anm. Det finnes i detta sekel icke ett enda kyrkohistoriskt årtal, om hvilket alla chronologer äro ense. Förf. har mest följt Schröckh.

Andra Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen* utbredes alltmör i alla tre verldsdelarne. — *Nya Testamentets Canon* var samlad före midten af seklet, och det öfversattes snart på latin (*Vetus Italia*) och syriska. — Allegorisk förklaring af Bibeln. — *Platonismus patrum* börjar med Justinus martyr. — Skillnad mellan *Præcepta* (Bud) och *Consilia* (Råd), hvaraf uppkommo *Asketer*. — *Piæ fraudes* (fromma bedrägerier) ansågos lofliga, hvaraf *understuckna skrifter*, t. ex. *Recognitiones Clementis* (10 böcker), som falskt tillskrefvos Clemens Romanus, författade mot slutet af detta sekel, *Oracula Sibyllina*, m. fl. —

¹) *Patmos*, nu *Palmosa*, ö i Archipelagen, en af Sporaderna, 3 1/2 sv. mil söder om Samos, romersk landsförvisningsort; Apoc. 1: 9.

²) *Ephesus*, urgammal stad i Jonien, vid floden Kayster, nära hafvet, 2 1/2 sv. mil nordost från Samos; hade ett ryktbart Dianatempel; var i Romarnes tid den förnämsta stad i mindre Asien; nu en by, kallad *Ajasuluk* (förskämdt uttal af *ἅγιος Θεόλογος* — seologus uttala det Nygrekerna — hvilket namn påminner om evangelisten Johannes, som tidigt fick tillnamnet «Theologus», emedan han så uttryckligt framställde Christi guddom).

Biskoparne börja jemföras med öfversteprester, Presbytëri med presterna och Diaconi med leviterna hos Judarne. Från Gamla Testamentet lånades äfven benämningen *Clerus* (κλήρος, lott, del, Deut. 18: 2; Act. 1: 17), hvaraf *Clerici*, som tillades presterna i motsats mot folket, lekmännen, *Laici* (λαϊκοί). — *Concilia*, kyrkomöten (måhända imitation af Amphiktyonerna, som ännu fortvarade) uppkommo i midten af seklet, först emot Montanisterna. — Mot slutet af detta århundrade började kyrkor byggas. — I allmänhet döptes endast *clinici* (sängliggande) med blott bestänkning, de öfrige genom neddoppning. De, som skulle döpas, afsade sig djefvulen och hans väsende (abrenuntiatio diaboli ejusque pompæ) samt aflade trosbekännelsen, hvaraf efterhand i detta och följande två sekel *Symbolum apostolicum* (apostoliska trosbekännelsen) uppkom. Kors-tecknet kom i bruk. Man gaf de nydöpta mjölk och honing, smorde dem med invigd olja (till tecken af deras andliga presterskap) och confirmerade dem genom handpå-läggning (till tecken af meddelandet af den Helige Andes gåfvor). — *Barndopet* (Pædo-baptismus) härleder sig från Apostlarnes tid, men blef nu allmänare, och omtalas först i detta sekel *uttryckligen*. Nu uppkom bruket af *faddrar* (Sponsores, Suscep-tores). — *Catechumëni* eller *Novitii* voro af 3 grader: *Audientes*, somingo bivista gudstjensten till dess bönerna börjades; *Genuflectentes*, som, «knäböjande», ingo vara till-städes under bönerna, men ej under nattvarens utdelande; *Competentes*, hvilka bivistade gudstjensten till slut, men ej ingo begå nattvaren. Så väl härvid som vid sjelfva undervisningen behandlades christendomen såsom ordensväsende med sina grader, hvil-ken behandling har i romerska kyrkan efter reformationen fått benämningen *Disciplina arcani*, och upphörde i Occidenten i 7:de seklet, men i Orienten sednare. — I dymmel-veckan (hebdömas magna) fastade man, och åt äfven (liksom Judarne) till minne af Jesu sista måltid ett påskalamm. — Traditionen blef fullkomligen satt bredvid den heliga Skrift, af somliga till och med föredragen. — Justini martyrs, Irenæi och Ter-tulliani öfverensstämmelse i läran grundlägger kyrkans *orthodoxi*, hvars motsats blef *hæresis* (kätteri). — *Εκκλησία καθολική* («den allmänneliga kyrkan») första gången nämnd i ett bref från församlingen i Smyrna till församlingen i Lyon.

102. *Clemens Romanus*, biskop i Rom, † (dränkt i hafvet), se 91; ff. Han efterträdtes af *Evarestus*, som dog 110, och efterträdtes af *Alexander* till 120.
104. (Andre: 107). Plinius d. y., ståthållare i Bithynien¹⁾, rådfrågar kejsar Trajanus om de alltmera tilltagande christna, hvilka kejsaren befallde icke skulle uppsökas, men, om de anklagades och framhårdade, straffas med döden.
107. *Simon* (Simeon, Matth. 13: 55), Christi broder, biskop af Jerusalem (i Pella, se 66), blef af ståthållaren Atticus gisslad och korsfäst, 120 år gammal (se 63).
116. *Ignatius*, biskop i Antiochia, blir derstädes af Trajanus sjelf dömd att kastas för lejonen i Colosseum i Rom, †, ff. 7 bref (Andre: † $\frac{2}{12}$ 108). — Judarne göra uppror i Cyrenaica, Alexandria, på Cypren och i Mesopotamien.
- 117—138. Hadrianus kejsare. Han kufvade de upproriska Judarne 118. — Under hans regering florerade i synnerhet *Gnosticismen*. *Gnostikerna* berömde sig af en hög kunskap (γνώσις) i andeliga ting. Ingen enda af deras egna skrifter finnes i behåll. De lärde: Gud, alldeles öfversinnlig, bor i πλήρωμα, ljusrymden, och är urkällan till allt godt. Andeverlden existerar genom emanation och är en i fullkomlighet gradvis aftagande uppenbarelse af Guds väsende. Materien, Hyle (ύλη), är evig, chaotisk, ofullkomlig, och urkällan till allt ondt. Från begge principerna (Gud och Materien) utflöto före tiden vissa väsenden (eller krafter), *Æoner*, dels goda, dels onda. *Æonen Demiurgos* (= opifex publicus) är verdens och den sinnliga människans skapare. Han gaf människan kroppen och den sinnliga själen (ψυχή), men den förnuftiga (πνεῦμα) fick hon af Gud.

¹⁾ *Bithynia* utgjorde nordvestra delen af mindre Asien vid Propontis (Marmorasjön).

Alla Gnostiker indelade människorna i: 1) *πνευματικοί* (andliga), för hvilka *gnosis* är bestämd; 2) *ψυχικοί* (sinnliga), för hvilka *πίσις* (tron) är bestämd, och 3) *ὕλικοί* (materiella), de sämsta, hos hvilka materien, det ondas princip, råder. För att befria människorna från materiens magt sände Gud Christus, den högste af Eonerna, hvilken Demiurgos med all magt motverkade och genom Judarne ville låta döda; men han försvann ifrån jorden. Nu känna dock människorna vägen till Gud. — Gnosticismen uppkom af den österländska, från Persien och till en del äfven från Indien härstammande, filosofiens sammanblandning med christendomen. Den filosofiska basen för dessa speculationer var den gamla frågan: *πόθεν τὸ κακόν* (»hvadan det onda?»). Gnostikerna voro inom sig mycket delade. De *syrisk*a gnostikerna framställde, efter Zoroaster, den döda materien såsom lefvande urgrund till det onda, då deremot de *hellenistiska*, efter Plato, satte mot guddomligheten denna materia blott såsom begränsning. Somlige Gnostiker ansågo Demiurgos vara det ofullkomligaste goda, andre ett ursprungligen ondt väsende. Såsom stiftare af enskilda systemer utmärkte sig de samtidiga Syrerna *Saturnīnus* i Antiochia och *Basilīdes*, som lärde i Alexandria¹⁾ (125—140), Egyptierna *Carpocrātes* i Alexandria, osedlighetslärare, och *Valentinus*, hvilken, jemte *Marcion*, var den viktigaste af alla gnostiker, och omkring 140 kom ifrån Alexandria till Rom samt dog omkr. 160 på Cypern. — Om Jesus hade en skenkropp (doketismen, se 96) eller en verklig, voro olika meningar. De antijudiska gnostikerna, såsom Saturninus, Ophiterna, m. fl., ansågo hela judendomen såsom ett verk af en ond Demiurgos. Till mindre gnostiska sekter räknas de antijudiska *Ophiterna* eller *Serpentarierna*, mest i Egypten, hvilka synnerligen vördade ormen i Genes. c. 3, emedan han fört människorna till det högre sjelfmedvetandet; *Cainiter*, som vördade Cain och dylika, *Sethiter*, som ogillade detta, m. fl. En judisk-gnostisk sekt voro *Elcesaiterna*, af en *Elxai* i Trajani tid, hvilka förkastade Paulus och ansågo Christi förnekelse med munnen, blott det icke skedde i hjertat, för likgiltig. — Somlige gnostiker ansågo alla välluster för likgiltiga; andre och de flesta afhöll sig från alla nöjen. — Spåren af de öfriga gnostikerna, utom Marcioniterna, förloras i 4:de seklet. — Vid denna tid funnos äfven *Johannis-lärjungar*, hvilka ansågo Johannes Döparen för Christus (Messias). Förmodligen härstamma från dem de i 17:de seklet i Syrien och Persien anträffade *Zabierna* (d. ä. Döpare), hvilka kalla sig sjelfva *Nazaræer* eller *Mendæer* (d. ä. lärjungar). De anse nämnde Johannes såsom Guds utflöde, men förkasta Jesus och hafva en manichæisk-gnostisk lära, såsom man ser af deras »Adams bok» (utgifven af M. Norberg, Lund 1815—1816). Deras hufvudsäten äro Basra och Schuster. — *Aquila* från Pontus, född hedning, sedan christen, slutligen jude, öfversätter Gamla Testamentet på grekiska. — *Papzas*, aposteln Johannis lärjunge (?), biskop i Hierapōlis²⁾, anekdot-samlare och chiliast; skall under Marcus Aurelius hafva blifvit martyr år 163; blott fragmenter finnas af hans skrift.

¹⁾ *Alexandriā*, anlagdt af Alexander den store, Egyptens hufvudstad och världshandelns medelpunkt, kalladt Österlandets drottning, med 300,000 fria inv. utom slafvar. Annu en vigtig handelsort, med 150,000 inv.

²⁾ *Hierapōlis*, stad i Phrygien i mindre Asien, med ett namnkunnigt den Stora Gudinnans tempel. Här lefde aposteln Philippus sina sista år och dog här 80 eller 81, öfver 80 år gammal (martyr?). Staden är längesedan förstörd. Lat. nära 38°, long. 46 3/4°.

126. *Quadratus*, biskop i Athén, och *Aristides*, omvänd filosof från Athén, öfverlemnna (nu förlorade) apologier till Hadrianus. Folket hade nemligen nu börjat att vid offentliga fester bullersamt fordra några christnas afrättning. Kejsaren förbjöd sådant.
- 133—135. Judarnes uppror i Palästina. Kejsaren hade år 118, i Jerusalems ställe, anlagt det romerska *Ælia Capitolina* (efter kejsarens namn *Ælius*), hvarifrån Judarne voro utestängde. En falsk Messias, *Bar-cochba* (d. ä. «Stjernans son», enligt Num. 24: 17, sedermera kallad *Bar-cosiba*, d. ä. «dögnens son»), hvilken, i synnerhet genom R. Akiba's erkännande, vunnit anseende, var de upproriske Judarnes anförare. Han intog landet; men Hadrianus hemkallade mot honom fältherren Julius Severus med legionerna från Britannien. Efter ett 3-årigt krig voro 580,000 Judar, bland dem *Bar-cochba* sjelf, nedhuggne, och Palästina förvandladt till en öken. Bedragaren hade hårdt förföljt de jude-christna, emedan de ej ville ansluta sig till honom. Emedan de af Romarne förblendades med Judarne, för hvilka tillträdet till *Ælia* vid lifsstraff var förbjudet, beslöto de, för att undvika denna förblandning, sedan de hittills haft blott omskurna biskopar (inalles 15), att nu välja en oomskuren (icke-Jude), *Marcus*, och öfvergåfvo de mosaiska bruken. Många af dem behöllo dock dessa bruk och bildade i Peréen, Pella¹⁾ och Beroea²⁾ en särskilt församling. Af dessa christna blefvo 2 slag: *Nazareerna*, som yrkade mosaismens nödvändighet blott för födda Judar, i öfrigt renlärige, och *Ebioniter* (d. ä. «fattige», eller ock efter deras lärare *Ebion*), hvilka yrkade mosaismens nödvändighet för alla, fördömde aposteln Paulus och dessutom ansågo Jesus för Josefs och Marie son, som vid döpelsen fått en guddomlig ande. Begge secterna brukade ett eget evangelium (*Nazaréernas*, d. ä. *Matthæi Evangelium* på hebreiska, hos Ebioniterna stympadt och förfalskad). De Jude-christnas särskilda partier fortvarade ända öfver 4:de seklet.
- 138—161. Antonīnus Pius, kejsare. De christne förföljdes af pöbeln, men detta afstyrdes af kejsaren. Jfr 126.
140. *Justinus martyr*, född (89) hedning i Sicheim i Samarien, omvänd filosof, som i Rom arbetade för christendomen, skref sin större apologi (138 eller 139), hvilken fördelaktigt verkade hos kejsaren. — Gnostikerna *Valentinus* från Egypten (se 117—138) och *Cerdo* från Syrien vistas i Rom. Till den sednare anslöt sig *Marcion*, som äfven mellan 140 och 150 ankom dit. Han var son af en biskop i Sinöpe (då den rikaste handelsstaden vid Svarta hafvet, nu Sinub) och utesluten från församlingen derstädes. Han gjorde skillnad mellan den *rättvise* Demiurgen, som belönar och straffar, hvilken uppenbarat sig i Gamla Testamentet och den i Nya Testamentet uppenbarade *gode* Guden, som förlåter och helgar. Anti-judisk, var han en uteslutande anhängare af aposteln Paulus, af hvilken han antog 10 bref. Hans evangelium var en stympad Lucas. Han hade en fast och redlig karakter och hans sedelära var en kraftfull askés, som han sjelf utöfvade. Han förbjöd äktenskapet för de fullkomliga. Marcioniterna ägde bestånd ända in i 6:te seklet.

¹⁾ Pella, se sid. 2, not. 3.

²⁾ Beroea i Syrien, ombyggd af Seleucus Nicator (= *Chalibon*); nu *Haleb*, *Aleppo*, stor stad.

150. Omkring denna tid (enligt andra: omkring år 200) lefde epikureiske filosofen *Celsus*, som skref emot de christna (*Ἀληθῆς λόγος*), hvilken Origenes sedermera vederlade. — Brevet till *Diognetus* torde vara från denna tid.
161. Marcus Aurelius Antoninus, kejsare; stoisk filosof och ff.; förföljde de christna; † 180. — Justinus martyr skref sin andra, mindre apologi. — Omkring denna tid reste biskop *Polycarpus* i Smyrna till Rom, der han, bland annat, samtalade med romerska biskopen *Anicetus* (157—168) om tiden för påskens firande. De asiatiska församlingarne, åberopande apostlarne Johannes och Philippus, åto påskalammet (se s. 4, Anm.) d. 14 Nisan, hvaraf de sedan blefvo kallade *Quartadecimani*, och firade Christi uppståndelse 3 dagar derefter, på hvilken dag den ock inföll. De vesterländska församlingarne deremot, åberopande Petri och Pauli exempel och för att icke afbryta den stora fastan i dymmelveckan, åto påskalammet natten före Jesu uppståndelsehögtid, hvilken de alltid firade på en söndag. Polycarpus kunde ej förmås att antaga romerska bruket, men deraf uppkom dock nu ingen ovänskap. Begge biskoparne voro enige i oviljan emot *Marcion* (se 140), med hvilken Polycarpus nu äfven talade. — Med Polycarpus reste till Rom *Hegesippus*, omvänd Jude (Ebionit), som ff. en christen kyrkhistoria, hvilken förkommit.
165. *Justinus martyr*, anklagad af cyniska filosofen Crescens, dör martyrdöden i Rom; ff. (se 140, 161).
169. *Polycarpus*, biskop i Smyrna, aposteln Johannes' lärjunge, den siste af de apostoliska fäderna (s. 1, Anm.), bränd och på bålet genomborrad i Smyrna, 86 år gammal; ff. (se 161). — Biskoparne *Anicetus* i Rom och *Pap̄as* i Hierap̄olis (se under 117—138) skola äfven vid denna tid hafva lidit martyrdöden.
170. Omkring denna tid (andre: 157—171) lefde *Montanus*, biskop i Pepuza, en by eller köping i Phrygien, vid pass 5 sv. mil vester om Cotyæum (nu Kutahie i mindre Asien). Han synes förut hafva varit Cybeles prest och således castrat. Han sade sig hafva undfått Paraclētus (Joh. 15: 26), för att nu, sedan barndomens (d. ä. Gamla Testamentets) och ynglingålderns (d. ä. Christi och apostlarnes eller Nya Testamentets) period förflytit, införa den manliga christendomen, d. ä. Paracleti tidehvarf. Han fordrade en sträng kyrkodisciplin, som vägrade förbrytares återupptagande, noggranna fastor, afhållande från andra giftet, nöjen, m. m.; satte stort värde på celibat och martyrdom, föraktade deremot vetenskaperna o. s. v., tillade sig visioner och profetior och förkunnade det 1000-åriga rikets snara begynnelse. Hans anhängarinnor *Maximilla* och *Priscilla* profeterade äfven (deras visioner hade stundom mycken likhet med den magnetiska clairvoyancen). Hans anhängare, som kallas Montanister, Pepuzianer, Kataphrygier, blefvo utstötte ur kyrkan, men fortforo i Asien med egen kyrkoförfattning ända in i 6:te seklet, och hade på kyrkan ett stort inflytande. Det var emot dem, som de första kyrkomötena höllos, hvilka nu kommo i bruk. — Vid denna tid lefde äfven apologeterna *Melito*, biskop i Sardes ¹⁾, *Claud. Apollināris*, biskop i Hierap̄olis ²⁾, *Athenagōras*, Athennare, omvänd filosof, † omkr. 180, *Theophilus*, biskop i Antiochia, ff. 3 böcker till Autolyceus (en lärd hedning), † 181 (måhända äfven *Minu-*

¹⁾ *Sardes*, fordom anseelig stad i Lydien, Croesi residens, vid pass 8 sv. mil öster om Smyrna (nu Ismir); nu en by, kallad *Sart*.

²⁾ *Hierap̄olis*, se s. 5, not. 2.

- cius Felix*, se 220) och *Tatianus*, Assyrier, Justini martyrs lärjunge och vän. — Denne *Tatianus* öfvergick nu, efter återkomsten till Assyrien, till gnosticismen och blef stiftare af *Encratiterna* (Apotactici, Renuntiantes, som ansågo det onda härröra af kroppen, den de derföre plågade; afböllo sig från äktenskap, kött och vin, brukade i nattvarden vatten (hvaraf de kallades *Hydroparastatæ* eller *Aquarii*), o. s. v. Tatiani († 174) lärjunge *Severus* fortgick i hans fotspår. — Till denna tid hör äfven filosofen *Lucianus* från Samos¹⁾, som bespottade både christendom och hedendom.
174. Berättelsen om *Legio fulminatrix* (Thordönsregimentet), som, bestående af christna, skall, under kejsarens krig med Marcomannerna (hvilka bodde i Bojohemum, nu Böhmen), genom sina böner om regn, hafva räddat den romerska krigshären, hvilken led af törst, och ådragit fienderna ett förskräckande åskväder. Hedningarne tillskrefvo händelsen naturligtvis andra orsaker. — *Theodotion*, Ephesier, ebionitisk christen, öfversätter Gamla Testamentet på grekiska.
177. Församlingarne i Lyon²⁾ och Vienne³⁾ förföljas grufligt. Den 90-årige biskop *Pothinus* i Lyon † i fängelse. *Irenæus* från mindre Asien, Polycarpi lärjunge, blir biskop i Lyon.
180. Commodus, kejsare till 193, då han mördades. Hans mätress *Marcia* verkade hos honom mildhet mot de christna. — *Katechetscholan i Alexandria* blir ifrån denna tid berömd. De alexandrinska fäderna bemödade sig att utbilda en christlig filosofi, men deras öfvervägande idealism ledde till flera med christendomen icke öfverensstämmande åsichter. Deras skrifter, isynnerhet Origenes', hafva derföre aldrig af kyrkan blifvit i allo godkända. Nu var *Pantenus*, förut stoisk filosof, lärare i denna schola, som han sedan (omkr. 191) lemnade, för att predika evangelium i Iudien. — Vid denna tid lefde Rabbi Juda Hakkadosch («den helige»), rektor vid judiska skolan i Tiberias (i Galiléen), som författade Mischna; † omkr. 194.
192. Gnostiske filosoferna *Bardesanes* (Syrier, i Edessa, som utbredde sin lära som hymnpoet) och *Hermogenes* (Afrikan, som lärde den onda materiens evighet). — *Theodotus* från Byzantium (nu Constantinopel), garfvare, men litterat, och sedermera *Artemon*, lärde i Rom, att med menniskan Christus hade vid födelsen en guddomlig kraft eller en del af guddomen förenat sig. De utstöttes ur romerska kyrkan. — *Praxeas* (confessor, s. 1, Anm.), Asiat, äfven i Rom, antog blott en person i guddomen, med 3 namn; Fadren hade således, förenad med menniskan Kristus, lidit för verldens synder, hvarföre hans anhängare kallades *Patricianer*. — Praxeas och Artemon kallas företrädesvis *Aloger*, emedan de nekade λόγος' personlighet. Alla dessa antitrinitarier kallas ock *Monarchianer*, emedan de föregåfv sig försvara Guds enhet (jfr 258 och 269). De fleste ansågo den Helige Ande blott såsom en guddomlig, helgande kraft. — Praxeas upphetsade romerska biskopen *Victor* (193—202) emot Montanisterna. — *Melchisedekianerna*, hvilkas stiftare var *Theodotus*, växlaren, skola öfver den jordiska återlösaren hafva dyrkat en himmelsk Melchisedek (Hebr. 7: 21).

¹⁾ *Samosatta*, fordom hufvudorten i Syria Comagene, vid Euphrat, lat. 37 3/4°, var filosofen Luciani och biskopen Pauli Samosateni födelseort; nu kallad *Samisat*, ringa.

²⁾ *Lyon*, fordom *Lugdunum*, redan då blomstrande; säte för en erkebiskop, som i medeltiden var vasall under tyska kejsaren.

³⁾ *Vienne*, fordom *Vienna*, Allobrogernas hufvudstad, en af Galliens rikaste städer; hit andsförvistes Pontius Pilatus; nu erkebiskopssäte, präktigt domkyrka.

- 193—211. Septimius Sevērus, kejsare; i början gunstig emot de christna. — *Symmāchus*, Samarit, Ebionit, öfversatte Gamla Testamentet på grekiska.
196. Möten i Rom, Ephesus m. fl. ställen om tiden för Påskens firande. Biskop *Victor* i Rom bannlyste biskop *Polycrates* i Ephesus och de öfriga Asiaterna, emedan de voro Quartadecimani (se 161). Irenæus i Lyon ogillade detta steg, ehuru han delade Victors åsigt, och förekom genom sina bref en söndring. Victor utträttade intet.
200. *Clemens Alexandrēnus* (sannolikt född i Athen), först i mannaåldern christen, berest, var nu Pantēni efterträdare vid scholan i Alexandria. — *Tertullianus*, född i Carthago¹⁾, före sin omvändelse (omkr. 190) jurist i i Rom, sedan Presbyter derstädes, som i slutet af seklet, i anledning af förföljelserna, författat ett Apologeticum, blir montanist. — Presbytern *Cajus* i Rom var deremot en ifrig fiende till montanismen.

Anm. Äfven i detta sekel uppgifvas många årtal ganska olika af särskilda författare.

Tredje Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen* utbredes alltmer i Gallien och Germanien, i Arabien och hos Götterna i Thracien och Moesien. — Lärosättet blef mera filosofiskt. Mysticismen utbredde sig. Eremiter. Exegetiken allegorisk, efter Origenes — Särskilda hus för gudstjensten, äfven praktbyggnader: bildverk deri tålades dock icke. Dessa hus kallades *ἐκκλησίαι*, *κυριακά* (hvaraf ordet *kyrka*) och *προσευτήρια*. De voro försedda med *βῆμα*, chorus, *ἄμβων*, pulpitum (predikstol), *τράπεζα*, altare. Mycken kyrko-betjening: *Lectōres* (föreläsare), *Subdiaconi* (underdiaconer), *Acolūthi* (uppassare), *Exorcistæ* (besvärjare), *Ostarii* (dörrvaktare), *Copiātæ* (i. e. Fossarii, dödgräfvare), *Cantōres* (försjungare), äfven *Catechētæ*. — Provincial-synoderna utbildades fullkomligt. — *Coelibatus clericorum* var ej stadgad genom lag, men mycket ansett. — Asketerna sökte äfven att besegra frestelsen derigenom, att de togo till sig och under gemensamma andaktsöfningar umgingos med jungfrur (*subintroductæ*, *sorores*), mot hvilken osed många biskopar arbetade, ehuru länge förgäves. — Vid *dopet* brukades nu nästan allmänt *Exorcismen* (besvärjelsen), hvilken i förra seklet var bruklig blott hos Gnostistikerna (jfr s. 4, Anm.). De döpte gingo en vecka efter dopet i hvita kläder, och buro en krona på hufvudet, då de gingo från dopet. Döpsen förrättades vanligast vid påsk- och pingsthögtiderna. Barndopets giltighet blef nu allmänt erkändt. — Äfven barn fingo *nattvarden*, åtminstone i Nord-Afrika. — Ordet *missa* (messa) betecknade i början hela gudstjensten, men sednare skiljde man mellan *missa catechumenorum* och *missa fidelium*, hvilken sistnämnda utgjorde nattvarden, som sålunda allena fick heta *messa*. Då den skulle utdelas, måste catechumēni och poenitentes afträda, hvarvid diaconen utropade: *Ite, missa est* (sc. ecclesia) (d. ä.: gån, församlingen är upplöst), hvaraf ordet *missa* uppkommit, eller ock: *sancta sanctis* (d. ä.: det heliga för de heliga). — Till förherrligande af stora fester hörde en förutgående nattförling (*vigiliæ*). — På glada dagar bad man stående, i sorg knäfallande. — Korstecknet ansågs mycket verksamt mot demoner. — Kyrkotukten blef mera skärpt än i förra seklet. Mot 5 slag af brott: 1) dråp, äktenskapsbrott, irrlärer (*lapsi*, «fallne»), 2) *sacrificati*, som frivilligt ofrade åt afgudarne, 3) *tharificati*, som låtit sig tvingas att blott röka åt dem, 4) *traditores*, som utlemnat Bibeln att brännas, och 5) *libellatici*, som genom hedniska embetsmännens oredlighet förskaffat sig bevis såsom om de hade offrat, sattes 4 grader af bot (*poenitentia* eller *exomologēsis*), nemligen: *Πρόκλαισις*

¹⁾ Det ryktbara *Carthāgo*, (*Καρθηδών*, d. ä. «nya staden») anlades af Tyrier omkr. 888 före Chr. föd. Det hade 700,000 inv. Förstördes väl af Scipio 146 f. Chr., men återuppbyggdes 100 år derefter af Augustus; blef sedan vandaliska konungarnes säte; ändtligen i 7:de seklet förstördt af Saracenerna. Dess ruiner ligga på en udde nordost om n. v. Tunis.

(*Plorantes*, utanför kyrkodörren), ἀκούσις (*Auscultantes*, i kyrkan på afskildt rum), ὑπόπτωσις (*Substrati*, under bönera), ὁστώσις (*Consistentes*, stående, under hela gudstjensten), hvarpå slutligen följde τελείωσις eller μέτεξις (deltagande äfven i nattvarden). En sådan bot varade stundom i flera år. Uppriagandet kallades *pacem dare, reconciliare* (jfr graderna för catechumēni, s. 4, Anm.). — Stadsbiskoparne ansågos mera än *Chorepiscopi* (*Rurales*, biskoparne på landet). Biskoparne i Rom, Alexandria och Antiochia (samt sednare äfven i Jerusalem eller Ælia) fingo stort anseende, och kallades *Metropolitane* (och längre fram *Patriarcher*). — *Cyprianus* skref de unitate ecclesiæ, hvori han yttrade: «extra ecclesiam nulla salus». — *Constitutiones apostolicæ*, 8 böcker, blefvo skrifna i Orienten mot slutet af detta sekel (tillskrifna Clemens Romanus).

202. Kejsar Severus utfärdar lag emot christna och Judar. — Philippus, ståthållare i Egypten, *Leonides* (Origenes' fader), biskop *Victor* i Rom (se 192, 196), m. fl. lida martyrdöden. — *Irenæus*, biskop i Lyon (se 177, 196), kallad doctor apostolicus, † (martyr?), ff. omkr. år 180 5 L. L. contra Hæreses (som räknades till 32), hvilka böcker finnas nästan blott i latinsk öfversättning. (De 11 första kapp. af 1:sta Boken finnas afskrifna på grekiska hos Epiphanius).
204. *Origenes*, f. 185, son af martyren Leonides, lärjunge af Clemens Alex., sjelf castrat (emedan han bokstafligen uppfattade Matth. 19: 12; 5: 39), katechet i sin födelsestad Alexandria (jfr 180).
211. Caracalla (Severi son, brodermördare), kejsare till 217, då han mördades.
215. Origenes reser till Rom, derifrån till Cæsaræa Palæstinæ och återgår kort derefter till Alexandria.
217. Macrinus kejsare, men dödas följ. år.
218. Heliogabälus, kejsare till 222, då han mördades. Han utsträckte sin qvinliga lust för österländsk gudstjenst äfven till christendomen. — *Calistus*, biskop i Rom till 223, illa utmålade af Hippolytus.
220. *Clemens Alexandrinus*, Presbyter i Alexandria, (jfr 200), † omkring denna tid. Han hade under Septimii Severi förföljelse (se 202) dragit sig undan till en lärjunge. Sista spåret af hans lefnad kommer ifrån Jerusalem 211. Författade en fullständig religionsundervisning i 3 verk, som höra tillsammans: λόγος προτρεπτικός πρὸς Ἕλληνας, παιδαγωγὸς och στρώματα, m. fl. — *Tertullianus*, entledigad Presbyter (se 200), † i Carthago omkr. denna tid. Författade mycket. Var den förste latinske kyrkoförfattare, hvilkens arbeten ännu finnas. Trots sin montanism förblef han ansedd och var ända till Augustinus vesterländska kyrkans förste representant, uppfinnare af dess kyrkotermologi. — *Minucius Felix*, Afrikan, advokat i Rom, † vid denna tid (andra sätta honom dock omkr. 170), ff. «Octavius» (en väl skriven apologi). Vid denna tid lefde äfven *Julius Africanus*, Presbyter i Nicopölis (= Emmaus i Dan) i Palæstina, en faderlig vän till Origenes, lärd chronograf, ff. den första världshistoria (förlorad), † omkr. 232. — Nu lefde äfven *Ammonius Sakkas*, född christen, sedan hedning (?), i Alexandria, stiftare af den syncretistiska, svärmande, kroppen plågande neo-platoniska filosofien, Origenes' (?) och Plotini lärare; † omkr. 243.
222. Syriern Alexander Sevērus, kejsare till 235, då han jemte sin moder blef mördad. Både han och hans inflytelserika moder Julia Mammæa gynnade de christna. Han satte Christi bild bland Abrahams, Apollonii Tyanaei (se 95) och Orphei bilder i sitt huskapell och upprepade ofta Matth. 7: 12. Mammæa samtalade i Antiochia med *Origenes*, som hon ditkallat. Kejsaren gaf dock icke de christna religionsfrihet och lät sin

förmämste rådgifvare, den utmärkte juristen *Ulpianus*, samla de förra rescripterna mot dem. (Ulpianus mördades 226 af Prætorianerna, hvilkas chef han var.)

226. Parthernas välde under Arsaciderna störtas af Artaxerxes (Ardschir), Sassanidernas stamfader, som grundlägger det 2:dra Persiska riket och återställer Zoroasters lära.

228. *Origenes* reser till Achaia och blir under resan Presbyter i Cesarēa Palæstinæ, hvilket togs ganska illa af hans biskop *Demetrius* i Alexandria. Omkring denna tid (225—230) utkommo Origenes' IV Libri *περὶ ἀρχῶν*, den första *Dogmatik*, hvilken nu blott finnes i Rufini föga berömvärda latinska omarbetning: *de Principiis* L. L. IV. — Nu lefde *Hippolytus Portuensis*, som i yngre år vistats i Orienten, men sedan blef biskop, såsom det synes, i Porto (Portus Augusti) nära Rom, sannolikast dock blott Presbyter i Rom; ff. sedan martyr (omkr. 236).

231. I anledning af en ny tvist med *Demetrius* (se 228) flyttar *Origenes* till Cæsarea Palæstinæ¹⁾, hvarefter *Demetrius* på 2:ne möten afsatte och utstötte honom ur kyrkan. — *Noëtus*, Presbyter i Smyrna, Patripassian (se 192); utstöttes ur kyrkan. — Philosträtus d. ä. ff. 3 böcker om Apollonius Tyanæus (se 95), emot christendomen, som dock aldrig nämnes deri.

233. *Origenes* efterträdes på lärostolen i Alexandria af sin lärjunge *Dionysius*.

235. Thraciern Maximianus, kejsare till 238, då han mördades. Förföljde de christna, isynnerhet biskoparne.

238. Gordianus, kejsare; mördades 244.

244. Araben Philippus, kejsare (genom Gordiani mord) till 249, då han dödades. Gynnade mycket de christna. *Origenes* skref till honom, hans gemål och moder flera uppbyggliga bref. (Hieronymus kallar Philippus Arabs «den första christna kejsaren.») — *Beryllus*, biskop i Bostra²⁾, som lärde, att Christus före incarnationen icke var person, utan attribut i Guds förstånd och vilja, och efter incarnationen guddomlig menniska, låter på ett möte rätta sig af *Origenes*. — *Gregorius* (Thaumaturgus) blir biskop i Neo-Cæsarēa³⁾.

248. Roms 1000-åriga jubelfest d. 21 April. — *Arabici* eller *Θνητοψυχῆται* i Arabien, hvilka förmenade, att själen doge och uppstode tillika med kroppen, omvändes på ett möte af *Origenes*. — *Dionysius* (se 233) biskop i Alexandria. — *Cypriānus*, förut Rhetor, christen 246, beundrare af Tertullian, blir biskop i Carthago, sin födelsestad.

249. Decius kejsare till 251, då han stupade mot Göterna. Han förföljde gruffigen de christna. Detta var den första verkliga allmänna förföljelsen emot dem. Genom det fleråriga lugnet hade christendomen hos dem mycket förfallit.

¹⁾ *Cæsarēa Palæstinæ*, förut *Turris Stratonis*, en obetydlig fästning, uppbyggdes praktfullt af Herodes den store; säte för de romerska procuratorerna; efter Jerusalem förstöring hufvudstad i Palæstina Prima (d. ä. Judéen och Samarien); blef säte först för en biskop, sedan för en erkebiskop, under hvilken stodo 20 lydbiskopar, förstördes af Turkarne 1240: nu alldeles öde; låg vid Medelhafvet, lat. 32 1/2°.

²⁾ *Bostra*, stad i Syrien i Auranitis (Hauran), fordom betydande; nu *Bozra*, förfallen, lat. 32 1/2°, long. 54 1/2°.

³⁾ *Neo-Cæsarēa* (fordom *Cabira*, sedan *Sebaste*, med ett berömdt Mån-tempel), efter Neros tid hufvudstad i Pontus, vid Lycus; nu *Niksara*, erkebiskopssäte; ligger vid pass 5 sv. mil nordost ifrån Tokat. Lat. 40 1/2°, long. 54 3/4°.

250. Decii förföljelse som svårast. Sacrificati, thurificati, libellatici (s. 9, Anm.). *Origenes* led mycket i Tyrus. — Biskoparne *Fabianus* i Rom, *Alexander* i Jerusalem (*Ælia*) och *Babylas* i Antiochia martyrer. — *Paulus Eremita* i Thebäis (nu Said = öfra Egypten), hvilkens exempel flera följa; † 340. — Biskoparne *Gregorius* i Neocæsarea (se 244) och *Cyprianus* i Carthago rädda sig med flykten. Under Cypriani frånvaro börjades dermed, att presbytern *Novatus* själfrådigt vigde *Felicissimus* till diacon, en söndring, hvarunder de uppstudsige vägrade lydnad åt en biskop, som flytt ifrån sin församling. Söndringens anstiftare blef 251 från församlingen utesluten. — Till denna tid hänför man sagorna om Sjusofvarne och om 11,000 jungfrur, som skola ha dött med den *H. Ursula*.
251. Gallus kejsare till 253, då han mördades, förnyar förföljelsen mot de christna. — *Cornelius* biskop i Rom, hvaröfver hans medtäflare *Novatianus* blir mycket missnöjd. Både *Cornelius* och hans efterträdare *Lucius* dogo martyrdöden under Gallus. — Under förföljelsen hade många affallit, men sökte sedan åter inträde i församlingen. Flere af dem hade, för att slippa penitensen, af martyrerna utverkat sig s. k. libelli pacis, hvilkas verkan Cyprianus dock inskränkte. — *Novatianus* förenade sig nu i Rom med den från Carthago banlyste presbyter *Novatus* och yrkade att ingen fallen borde åter upptagas. Möten höllos i Carthago under Cyprianus och i Rom under Cornelius, der det beslöts att de fallne, efter undergången penitens, skulle åter upptagas. — *Novatianerna*, uteslutne från den *katholska* (d. ä. den allmänna, hvartill de fleste bekände sig, hvarmed förenades begreppet af renlärighet) församlingen, bildade en egen af aldrig fallne medlemmar (liksom Montanisterna, se 170), omdöpte de katoliker, som till dem öfvergingo, kallade sig själfva *cathäri* (d. ä. «rena», men hvaraf ordet *kättare* uppkommit) och fortforo åtskiljda omkring 100 år.
253. Valeriäus kejsare till 260; i början mild emot de christna. — Möte i Carthago om barndopet, som ansågs ej böra uppskjutas. — *Stephänus*, biskop i Rom till 257. — Plotinus från Lycopolis i Egypten, lärde sedan 245 i Rom. Han skref äfven och disputerade mot Gnostikerna, som efterhand förlorade anseendet. Han var den mest genialiske af Neoplatonikerna (se 220), hvilkas, alla scholor och religioner omfattande, uppenbarelsesfilosofi nu kämpade med christendomen om herraväldet öfver världen.
254. *Origenes* † i Tyrus¹⁾, se 204, följ.; han var den snillrikaste och lärdeste bland sin tids christna, för sin arbetsamhet och ståndaktighet kallad *ὁ χαλκέντερος*, *ὁ ἀδαμάντινος*; apologet (8 L. L. contra Celsum, se 150), criticus (Hexäpla, sc. Biblia), exeget (allegoriserande), dogmaticus (se 228, platoniserande). Det hette om honom: «ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus.» Han statuerade olikhet mellan Fadren och Senen, talade vacklande om försoningsverket och den menskliga kraftens förhållande till den guddomliga nåden och försvarade (efter Zoroaster) helvetesstraffans ändlighet (*ἀποκατάστασις πάντων*). Han inverkade djupt på samtid och efterverld (jfr 180). Origenes hade ifrigt stridt emot chiliasmen (se 96). Nu upplifvades den åter af en egyptisk biskop, *Nepos*, som skref

¹⁾ *Tyrus*, coloni af Sidon, i Phoenicien, världens förnämsta handelsstad från vid pass 1000 till 332 år f. Chr. fød. Gamla Tyrus förstördes af Nebucadnezar och det nya, som låg på en holme, af Alexander den store, hvilken förenade holmen med fasta landet. Staden återställdes dock, ehuru aldrig till sitt fordna välstånd; blef biskops- och sedan erkebiskopsäte; nu en småstad, kallad *Sur*.

en bok emot Allegoristerna (såsom han kallade chiliasmens fiender). Biskop *Dionysius* i Alexandria (se 248) nedslög åter de chiliastiska förhoppningarne, hvilka dock inom de tre första seklen voro ganska allmänna inom kyrkan.

255. Tvist om giltigheten af det dop, som förrättats af kättare.

256. Möte i Carthago under *Cyprianus*, hvilket beslöt, att kättare vid öfvergången till den orthodoxa kyrkan borde åter döpas. Biskop *Stephanus* i Rom deremot ansåg händers påläggande tillräckligt, så vida dopet skett i den treenige Gudens namn, och bannlyste Afrikanerna. Tvisten fortfor till de begge biskoparnes död. Stephani tanke blef dock efterhand den segrande (såsom på mötet i Arles 314).

257. Kejsar Valerianus förföljer de christna på inrådan af statsministern och trollkarlen Macrianus.

258. Martyrer: *Cyprianus*, f. 200, biskop i Carthago (se 248), mycket verksam och ansedd, arbetade för idén om kyrkans enhet, halshuggen $\frac{1}{9}$; *Sixtus II*, biskop i Rom, halshuggen; *Laurentius*, diacon i Rom, stekt på halster vid långsam eld, m. fl. — *Sabellius* (som i Callisti tid varit i Rom), Presbyter i Ptolemais i Cyrenaica (nu öken Barca i Afrika), lärde att Christus är, i anseende till verksamhet och väsende, ett med Fadren, dock denne såsom guddomlig, han såsom mensklig person, åtskiljda såsom sol och solstråle. Enligt Epiphanius liknade han guddomligheten vid solen, hvori han åtskiljde sjelfva solen, ljuset och värmen (jfr 192, 231). Man har kallat denna åsigt *modalism*, emedan den tillägger det guddomliga väsendet blott 3:ne *uppenbarelseformer*, *modi*, men icke tre personer. Den är en art af monarchianismen (se 192). — Biskop *Dionysius* i Alexandria skref emot honom, men blef sjelf ansedd irrlärlig af biskop *Dionysius* i Rom (259—270).

260. Kejsar Valerianus blir genom svek tillfångatagen af Persernas konung Sapor, i hvilken fångenskap han slutade sitt lif. Hans son Gallienus kejsare till 268, då han mördades. Han tillerkände de christna genom ett påbud fri religionsöfning, hvarigenom christendomen blef *religio licita*. — *Paulus af Samosäta* (se s. 8, not. 1) blef biskop i Antiochia. — Romerska riket hemsöktes af hungersnöd och en svår pest. Regeringen vari oordning: de 30 tyranner (egentligen blott 19), hvaribland voro flere utmärkte och till en del aktningssvärde män, hvilka dock alle dogo en våldsam död. En af dem var Odenathus i Palmyra, som af Gallienus och senaten erkändes för Augustus i Orienten och som, då han 267 mördades, lemnade sina stater åt sin gemål Zenobia.

264. Biskop *Dionysius* i Alexandria, kallad *den store*, † (se 248 följ.), ff.; han hade under Valeriani förföljelse varit landsförvist.

268. Den kraftfulle Claudius II kejsare till 270.

269. *Paulus Samosatenus*, biskop i Antiochia (se 260) och tillika (hittills oerhördt) Ducenarius (civil domare), lärd, snillrik, stolt, yppig, lastbar, hvilken alltifrån 264 på tre möten i Antiochia varit anklagad för sabelianism (se 258) och derom nu på tredje mötet blifvit öfverbevisad genom en disputation med Presbytern *Melchion*, förklaras afsatt. Efter hans tanke var λόγος Guds vishet och den Helige Ande Guds verkande kraft; Jesus genom den Helige Ande född en blott människa, i hvilken den nu personlig blifne λόγος bott och verkat, hvarföre Christus oegentligen kunde kallas Gud. Han antog, att den förborgade Guden uppenbarar sig genom

tvenne från Honom utgående krafter: en lysande, λόγος, (ἐνδιάθετος, i Gud inneboende, tänkande, och προφορικός, det utåt verkande, liksom talande förnuftet) och en värmande, den Helige Ande, af hvilka den förra i högre grad än med profeterna förenat sig med menniskan Jesus. — I synodalbeslutet hade det sabelliska uttrycket, att Sonen vore af samma väsende med Fadren (ὁμοούσιος τῷ πατρὶ) blifvit såsom kätterskt fördömdt; se tvärtom 317, 325. — Paulus beskyddades af drottning Zenobia, Odenathi enka (se 260); men blef genom handräckning af hennes besegrare, kejsar Aurelianus, 273 fördrifven från sitt embete: första exemplet af borgerlig bestraffning för kätteri. Hans anhängare (Paulianer, Samosatener) bibehöllo sig i 50 år såsom en afsöndrad hop. Man har kallat dem *dynamiker*, emedan de, såsom monarchianer (se 192), ansågo Sonen och Anden blott för guddomliga *krafter* (δυνάμεις).

270. Den kraftfulle, men hårde Aurelianus, kejsare till 275, då han mördades. Han stadfästade Gallieni beslut, att christendomen vore religio licita. — *Gregorius*, först hedning, sedan Origenes' lärjunge i Cæsarea Palæst., der han vistades i 8 år, slutligen biskop i Neo-Cæsarea, hvars församling han själf bildade, † vid denna tid. Sednare sagor hafva förskaffat honom tillnamnet *Thaumaturgus* («undergöraren»), 244 följ.; ff. (men ἐκθεσις τῆς πίστεως är oäkta). — Filosofen Plotinus (f. 205) †, (se 253). Hans lärjunge, neo-platonikern *Porphyrius* (på syriska: Malach, f. 233 i Tyrus), som fortsatte hans schola i Rom, skref 15 böcker emot christendomen (hvaraf 12 blott emot Daniels profetior), hvilka blifvit förstörda. — Vid denna tid lefde Alexandrinern *Anatolius*, biskop i Laodicæa (nu Latakia) i Syrien, som ägde ovanliga insigter i vetenskaperna, äfven de matematiska; af hans skrifter finnes intet kvar. — *Commodianus*, afrikansk christlig ff.

275. Tacitus, kejsare till 276; sedan den kraftfulle, men milde Probus, som mördades 282.

277. *Mani* (Manes, Manichæus), christen Mag i Persien, som ville förena Zoroasters lära (se 226) med christendomen och föregaf sig vara Paraclētus (Joh. 15: 26), blef aflifvad. Han ansågs för kättare både af Magerna och de christna. Uppgifterna om hans person och dödsår variera mycket. Hans lärosatser voro beslägtade med de gnostiska (se 117). Han antog två urprinciper, en god eller ljuset, hvars styresman han kallade *Gud* (Magernas Ormuzd), och en ond eller mörkret, hvars styresman han kallade *Hyle* eller *Dæmon* (Magernas Ahriman). Mellan dessa är en evig strid. Menniskorna, skapade af mörkrets herre, hafva en kropp af den onda materien och en själ, som är en gnista af det guddomliga ljuset. Christus och den Helige Ande, födda af Gud, bebo, den förre solen, den sednare luften (ethern). Gud hade ifrån solen nedsändt Christus (Magernas Mithra), dock utan verklig kropp (ἐν δοκῇσει, doketismen, se 96 och s. 5), för att frälsa den af materien plågade människosjäl. Christus, korsfäst af Judarne, på Hyles, deras Guds, anstiftan, hade åter uppfarit till solen, och sedan låtit sin lära predikas af sina apostlar, hvilka dock missförstått den; af dem vore Manes den siste och tillika den utlofvade Paracletus (sanningens ande). — Han pålade sina anhängare hårda öfningar, för att renas. Själarna skulle dock efter döden ytterligare renas, först i månens vatten och sedan i solens eld. Manichéernas kyrka bestod af *utvalde* och *åhörare*. Den styrdes af en «furst», under hvilken stodo 12 magistri

och 72 biskopar. De utvalde hade sig ålagd en sträng dygd och renhet (*signaculum oris, manuum et sinus*, till hvilket sistnämnde hörde kyskhet och ogift stånd). Manes förkastade alldeles det Gamla Testamentet och ansåg det nya corrumperadt. Han satte i dess ställe ett annat Evangelium (Engilium), hvilket han kallade *Erteng*. — Man uppgifver, att han skall hafva blifvit lefvande flådd och sedan kastad åt hundarne, emedan han icke kunnat bota konung Varanes' sjuka son, hvilket han lofvat, enligt andra, såsom religionsförfalskare. Hans idéer bibehöllo sig länge, ehuru den egentliga secten i 6:te seklet dukade under för Magernas så väl som biskoparnes hat. Namnet Manichéer blef, med utvidgad betydelse, en brännmärkelse på alla kyrkans fiender.

279. Rabbi Jochanan i Tiberias †, ff. Jerusalemska Talmud (Gemara). Jfr 180, 514.

284. Diocletianus, kejsare till 305. Æra Diocletiani eller Martÿrum från d. 29 Aug. Han gynnade i början de christna, hade en i hemlighet christen gemål, Prisca, och dotter, Valeria, och många christne hofmän.

286. Den sluge Diocletianus antager den råde Maximianus till medkejsare (Augustus). — Under Diocletiani regering lefde Egyptiern *Hierax* från Leontopölis (sannolikt af Origenes' schola), som lärde, att Christus gifvit en långt strängare lag än Moses, enligt hvilken nöjen, kött, vin och giftermål vore olofliga; barn, som doge, blefve ej saliga, emedan de icke kämpat för belöningen: kropparne uppstode icke; Melchisedek vore den Helige Ande (häraf kallas *Hieraciterna* stundom *Melchisedekiter*).

292. Den råde, men driftige Galerius och den ädle Constantius Chlorus («den bleke») blifva Cæsarer.

297. Berättelsen om Legio Thebæa, hvars tribun hette *Mauritius*, som för sin vägran att offra åt afgudarne, skall vid Agaunum (nu S:t Maurice i canton Wallis vid Rhône), på kejsar Maximiani befallning, blifvit först decimerad och sedan hel och hållen nedhuggen. (Berättelsen anföres hvarken af Eusebius eller någon annan samtiding och framträdde först i 6:te seklet.)

300. Omkring denna tid grundlades den *Antiochenska scholan* af Presbytern *Lucianus*, oberoende så väl af Roms och Carthagos stadgade traditionella catholicism, som af Alexandrias friare filosofi. I motsats mot den Alexandrinska scholan fasthöll den Antiochenska en bokstaflig tolkning af den heliga skrift och sökte derigenom bevara så väl christendomens historiska grundval från all vanställning, som dess lära från inblandning af främmande satser. — Jfr den Alexandrinska scholan under år 180.

Fjerde Seklet.

Anmärkningar: Christendomen antogs af kejsar Constantin den store, af Briterna, Armenierna, Abyssinierna och Ibererna. Libanius († omkr. 395, *περὶ τῶν ἱερῶν*) klagar, att skaror af prester och munkar, beväpnade med facklor och verktyg till förstöring, genomströfvade hela Grekland, lade templen i aska, förstörde gudabilderna samt förde ett utrotningskrig emot böcker och scholor. Icke sällan begrofvos de hedniska templens förtviflade försvarare under templens rykande ruiner. — *Arianismen* började utbreda sig bland Göterna. — *Pilegrimsfärder* till Palæstina; *handel med relikier* m. m. d. — *Piæ fraudes* (se s. 3, Anm.) smittade de anseddaste kyrkofäder och förklarades loflige af Chrysostomus. — *Coenobiter*, som lefde i kloster, *Eremiter* och

Anachoreter, som efde för sig sjelfva i hålor och ödemarker. (De sistnämnde förde det strängaste lefnadssättet.) Endast i de stora klostren i Egypten räknade man vid seklets slut 100,000 munkar och nunnor; de i Palæstina och Syrien voro befolkade i samma förhållande, och skaror af eremiter och anachoreter hvimlade i de kringliggande öknarne. Redan i seklets början funnos kloster för ogifta kvinnor i Egypten. Ingen af alla dessa asketer räknades ännu till det andliga ståndet. — *Kejsarne* fingo temligen mycket att säga inom kyrkan. Den opinion blef allmänt gällande, att Gud har delat allt välde på jorden i *kejsardöme* och *prestadöme* med orubbliga gränser, hvilka det för begge delarne vore farligt och syndigt att öfverskrida. — *Höga andeliga titlar*: *Patriarcher* (*Exarcher*), *Metropolitener*, *Erkebiskopar*, *Archipresbytēri*, *Archidiaconi*, *Chorepiscopi* (biskopar öfver landsförsamlingar), hvilka sistnämnde snart upphörde. — I början 3 patriarcher: i Rom, Antiochia, Alexandria, sedan den 4:de i Constantinopel. — Under de första christna kejsarne funnos 1800 biskopar, nemligen 1000 i de grekiska och 800 i de latinska provinserna. — De andlige fugo immuniteter, domsrättighet och eget forum. — Att Constantin den store skänkt romerska biskopen stora ländrier (*Testamentum Constantini*) är en dikt, som först i sednare tider uppkom. — *Coelibatus Clericorum* var ännu icke allmänt. — *Candōnes Apostolorum* (hvaraf grekiska kyrkan antager 85, den latinska blott 50) nämnas såsom skriftlig samling först på mötet i Constantinopel 394. — *Kyrkobruken* förökas mycket och gudstjensten blir ganska praktfull. — *Martyria* (kyrkor på martyreruas gravar). — *Jus patronatus* («*Patronum faciunt dos, ædificatio, fundus*») — Constantin den store stadgade genom lag *Söndagens* firande såsom hvilodag. — Han afskaffade äfven alldeles *korsfästelsestraffet*. — *Acclamationer* och handklappningar vid predikningar. — *Dopet* förträttades i Baptisterier i kyrkornas förhus. — Catechumeni uppskjöto dopet stundom till dödsstunden, ja, man började i Afrika döpa dem efter döden och äfven då gifva dem nattvarden, hvilket dock af andra ogillades och äfven hämmades. — *Nattvarden*, som började kallas *messa* (se s. 9, Anm.), annammades stundom på martyreruas gravar, hvaraf sedan *sjalamessor*. — *Fastan* (afhållande från kött och vin) stadgades genom lag. — Minnet af Christi födelse, som förut firats på d. 6 Januari (festum Theophaniæ), på samma gång som Christi dop, m. m., började nu, först i Occidenten och innan seklets slut äfven i Orienten firas d. 25 Dec. (*Julhögtiden*). — Utom de allmänna kyrkomötena 325 och 381 räknas 89 smärre. — Ambrosius och Augustinus kämpade mot dödsstraffet.

303. Cæsaren Galerius (Diocletiani måg), *Hieröcles*, ståthållare först i Bithynien, sedan i Alexandria, hvilken emot de christna skrifvit *λόγοι φιλαλήθεις πρὸς χριστιανούς*, 2:ne böcker, hvari han paralleliserat Jesus med Apollonius af Tyäna (se 95, 231), m. fl. förmå Diocletianus, som hittills låtit de christna lefva i ro, att förfölja dem. Förföljelsen, som var den (10:de, se 64 — och) svåraste bland alla, började d. 23 Febr. i Nicomedia¹⁾, Diocletiani residens, der genast den förnämsta kyrkan förstördes, sträckte sig öfver hela romerska riket, och slutades icke i Orienten förrän efter 10 år. Vid pass 2000 martyrer, hvaribland 9 biskopar. — 3:ne edict, det ena strängare än det andra, utfärdades detta år emot de christna, deras biblar, biskopar, kyrkor o. s. v. Det första edictets nedrifvande af en christen, under de bittraste smädelser, och en dubbel eldsvåda inom 14 dagar i det kejserliga palatset i Nicomedia, för hvilken de christne beskyldes, dock utan att derom kunna öfverbevisas, ökade hedningarnes förbittring. — Augustus Maximianus, som styrde Italien, Pannonien och Afrika, verkställde med nit de grymma edicten, hvaremot Cæsaren Constantius Chlorus, som styrde Gallien, Spanien och Britannien, gynnade de christna, så vidt hans ställning det möjligen tillät. I de

¹⁾ *Nicomedia*, vid den mest östliga viken af Propontis, anlagd af Nicomēdes I (281—246 före Chr. föd., de bithyniska (se s. 4, not. 1) konungarnes säte; sedan Diocletiani residens; växte i den tiden till ansenlig storlek och var rik på herrliga konstverk; nu *Ismid*, med 30,000 inv.

länder, som styrdes af Diocletianus (Asien och Egypten) och Galerius (Grekland och Illyricum) blef förföljelsen ihärdigast. — *Arnobius*, rhetor i Sicca i Numidien (13 sv. mil sydost från Hippo regius eller Bona), förut christendomens fiende, ff. VII L. L. adversus Gentes, med många platoniskt-gnostiska idéer, † omkr. 326. — Hans lärjunge *Lactantius Firmianus* från Italien, född hedning, rhetor i Nicomedia, skref der under förföljelsen sina icke renlärliga Institutionum divinarum L. L. VII. Han kallas «Christianorum Cicero»; blef sedan lärare åt Constantini olycklige son Crispus; † omkr. 330.

304. 4:de edictet emot de christna, hvilket bjöd, att de alle skulle deltaga i afgudatjensten. — Eklektikern *Porphyrius* †; se 270.

305. Diocletianus och Maximianus nedlägga regeringen $\frac{1}{2}$. — Galerius och Constantius Chlorus bli Augusti (kejsare). Den förre fortsatte häftigt förföljelsen, den sednare gjorde slut derpå. — *Gregorius Illuminator* †; han hade till christendomen omvänt Armenierna och deras konung Tiridātes († 342) och blifvit deras metropolit. Ur hans familj utsågs sedan länge deras öfverbiskop eller catholicus. — Vid denna tid hölls kyrkomötet i Illibēris¹⁾ om kyrkodisciplinen.

306. Constantius Chlorus †. Hans son Constantin (den Store) utropas till kejsare. — Maxentius (Maximiani son) låter i Italien utropa sig till kejsare. Han inställde förföljelsen emot de christna. — *Meletius*, biskop i Lycopolis i öfra Egypten, blir, för sin alltför stora stränghet mot de under förföljelsen fallna²⁾, afsatt af biskop *Petrus* i Alexandria; men behåller dock sitt embete och börjar äfven ordnara prester (hvilket eljest blott tillkom biskopen i Alexandria). Söndringen fortfor öfver ett århundrade. Meletianerna sällade sig sedan till Arianerna.

307. Galerius gör sin vän Licinius till Augustus.

309. *Pamphylus*, Presbyter i Cæsareā Palæstinæ, der han anlagt schola och bibliothek (hvari Origenes' bibelverk förvarades), Eusebii lärare, blir martyr; ff. i fängelset en apologi för Origenes.

310. Constantinus låter döda sin oroliga och förrädiska svärfader Maximianus.

311. *Methodius*, biskop i Tyrus, som skrifvit emot Porphyrius och Origenes, och *Petrus*, biskop i Alexandria, dö martyrer. — *Antonius* († 356), munklefnadens stiftare, af ädel börd och rik, hvilken, sedan han gifvit sin förmögenhet åt de fattiga, redan 285 begifvit sig i öknen, kommer till Alexandria, der han i sin äfventyrliga utstyrsel gjorde stort uppeende. Han bar hjälp till de fängslade martyrerna och återvände sedan till öknen. Han fann många efterföljare. Hans lärjunge *Hilarion* införde (omkr. 306) munklefnaden i Syrien och Palaestina († 371). — Galerius, förtärd af lussjukan, inställer genom ett edict de christnas förföljelse, och † i Maj. — Hans f. d. Cæsar, nu Augustus i Asien, Maximinus fortsatte dock efter $\frac{1}{2}$ års förlopp förföljelserna, ända tills han besegrades af Licinius och dog 313. — *Lucianus*, Presbyter i Antiochia, † i Nicomedia såsom martyr; ff.; anses såsom den Antiochenska scholans grundläggare (se 300). — *Donatisterna* uppkomma i Carthago, i anledning af *Cæciliani* val till biskop derstädes, 311. Denne hade, jemte sin företrädare *Mensurius*, satt sig emot den fanatism, hvarmed många sökte martyrdöden. Nu uppträdde

¹⁾ *Illibēris*, *Ellibēris* (Elvira), stad i Hispania Boetica, hvilkens ruiner upptäcktes 1755 på ett fält nära staden Granada, vid floden Xenil.

²⁾ Enligt andra blef han afsatt, emedan han offrat åt afgudarne, m. m.

- emot honom Numidernas biskopar, 70 till antalet (bland hvilka isynnerhet *Donatus* från Casæ nigræ utmärkte sig för sin häftighet), före hvilkas ankomst han, emot bruket, blifvit vigd, och förkastade honom, under förvändning, att han blifvit vigd af en f. d. traditor, biskop *Felix* i Aptunga. De satte emot honom såsom biskop *Majorinus*, hvilkens efterträdare, 313, blef *Donatus den Store*, af hvilken isynnerhet Donatisterna hafva sitt namn. Carthaginensiska församlingen var således delad mellan 2:ne biskopar, och söndringen spridde sig snart öfver hela Afrika. Den varade öfver 100 år och följderna sträckte sig ännu längre (se 534). Donatisterna ansågo sig allena för Christi sanna församling, såsom de der allena hade rätta lärare; nådemedlen vore utom deras församling icke gällande, hvarföre de ock ånyo döpte dem, som trädde i deras gemenskap.
312. Constantin besegrar sin svåger Maxentius (se 306), som dervid drunknar i Tibern, $\frac{2}{10}$. Då Constantin tågade emot Maxentius, hade han med sin här på e. m. å himmelen sett ett kors med orden *τοῦτῳ νικά*¹⁾ («genom detta skall du segra») och i drömmen samma natt fått Christi befallning att förfärdiga labärum (ett fälttecken) i form af ett kors, med en krona öfver och Christi namns monogram X och P hopflätadt. Så berättas saken af Eusebius, för hvilken kejsaren sjelf i en sednare tid berättat den. — Constantin och Licinius utgifva ett allmänt toleransedikt för alla religioner, hvarigenom således äfven de christnaingo fri religionsöfning.
313. Constantin och Licinius utgifva gemensamt i Mars månad edictet från Milano (Mediolanum), hvarigenom christendomen får lika rättigheter med hedendomen. — Diocletianus † i Salona (nu Spalatro) i Dalmatien (ej osannolikt genom själfmord), sedan han förgäfves sökt mildra sin dotters och makas svåra olyckor. Hans dotter Valeria, enka efter Galerius, hade nemligen afslagit Maximini giftermålsanbud och derigenom ådragit sig och sin moder Prisca de svåraste förföljelser af denna tyrann, och då de båda kejsarinnorna genom flykten undandragit sig dem, blefvo de i Thessalonica, dit de flytt undan ifrån Licinius, på dennes befallning halshuggna och deras kroppar kastade i hafvet (jfr 284). — Licinius gift med Constantins syster Constantia. Licinius besegrar Maximinus, som dog snart derefter.
314. Kyrkomöte i Arelate (= Arelatum, nu Arles i södra Frankrike) om Donatisterna, som tappa sin sak, äfvensom inför Constantin sjelf i Milano 316. Detta var första exemplet (N. B. gifvet af Donatisterna), att andliga saker hänskötes till en världslig furstes afgörande. — *Sylvester*, biskop i Rom (314—335). — *Eusebius* (se 309), biskop i Cæsareä Palæst.
318. Tvist emellan Presbytern *Arius*, Luciani (se 311) lärjunge, och biskopen *Alexander* i Alexandria om Christi Guddom. *Arius* påstod, att «Guds Son (λόγος) icke vore en sann Gud, eller af samma guddomsväsende med Fadren (ὁμοούσιος τῷ Πατρί, se 269), utan blifvit, före världens skapelse, af Fadren skapad utaf intet (ἐξ οὐκ ὄντων); äfven vore han icke allvetande.» — Härigenom delades sedan christna kyrkan i 2:ne hvarandra förföljande partier ända till 7:de seklet.
- 320 och 321, 2:ne synoder i Alexandria mot *Arius*, som afsattes och utstöttes ur kyrkan.
321. Constantins lag om giltighet af testamenten till kyrkorna och om Söndagens firande.

¹⁾ Jfr Hammargrens Väderlekslära p. 145.

323. Constantin öfvervinner och tillfångatager sin svåger och medkejsare Licinius, hvilken han året derpå låter döda, ehuru han edeligen lofvat honom säkerhet.
324. Constantin den Store, ensam kejsare, förklarar sig sjelf offentligten för christen och gör *christendomen till romerska rikets statsreligion*.
325. *Mötet i Nicæa*¹⁾, det första *Concilium oecumenicum* (d. ä. allmänna eller riksmöte, af ἡ οἰκουμένη = romerska riket), sammankalladt af kejsar Constantin den Store. 318 biskopar (380 biskopar och dessutom 2048 andre andlige, säger Gibbon) voro der tillsammans i 2:ne månader. Grekerna inställde sig personligen, men Latinerna genom de af romerska biskopen befullmäktigade. Kejsaren, som sjelf öppnade mötet d. 20 Maj, bevistade äfven ofta dess sessioner. *Eustathius*, biskop af Antiochia, talade i mötets namn till kejsaren. *Hosius*, biskop af Corduba (nu Cordova, i Spanien), — kejsarens gunstling — synes hafva haft præsidium. Diaconen *Athanasius* från Alexandria och biskop *Marcellus* af Ancÿra (nu Angora, i mindre Asien) disputerade isynnerhet med *Arius*, som, jemte 2:ne egyptiska biskopar, förvistes till Illyricum²⁾. Arianismen fördömdes och dess anhängare brännmärktes med namnet «Porphyrianer». Symbolum Nicænum uppsattes, hvari Sonen förklaras «vara af samma väsende med Fadren (ὁμοούσιος τῷ πατρὶ) och af honom född.» — Mötet ogillade Quartadecimanerna (161), hvilka isynnerhet funnos i mindre Asien, och reglerade tiden för Påskens firande såsom nu brukas. — Stridigheterna med Novatianerna (251) och Meletianerna (306) stillades någorlunda. — Biskop *Paphnutius* från Egypten, en gammal confessor (se s. 1, Anm.), sträng askét, som aldrig kommit vid en qvinna, satte sig kraftigt emot coelibatus clericorum, som derföre ej gick igenom. — Biskoparnes i Rom, Alexandria, Antiochia och Jerusalem rättigheter och rang stadfästades. — Biskop *Sylvester* i Rom bevistade ej mötet, men antog dess beslut. — Biskop *Eusebius* af Nicomedia (s. 16, not.), lärd, skarpsinnig och stor politicus, var Arianernas verkliga öfverhufvud och blef förvisad till Gallien. Efter honom benämnas *Semi-Arianerna*, hvilka antogo, att Sonen är af lika väsende med Fadren, ὁμοούσιος τῷ πατρὶ, hvaraf namnet *Homoianer*, äfven *Eusebianer*. I likhet med de rena Arianerna ansågo de Sonen vara Fadren underordnad. *De rena Arianerna* kallades äfven *Anomoeer*, emedan de ansågo Sonen vara Fadren *olik*, ἀνόμοιος, till väsende, och *Exucontianer*, hvarom se under år 318, samt äfven längre fram, efter sina hufvudmän, *Aëtianer*, *Eunomianer* och *Acacianer*.

Anm. Det så ryktbara mötets historia är ganska osäkert och ofullständigt känd. — Arianer skrifver blefvo på kejsarens befallning uppbrända, det första exempel af denna art. — Under den långvariga Arianska striden visade sig klart motsatsen mellan den Alexandrinska (180) och Antiochenska scholan (300). Till den förre hörde Athanasius, de tre Cappadocerna: Gregorius Nyssenus, Basilus Magnus och Gregorius Nazianz., Eusebius Cæsareensis, Didymus, och i den latinska kyrkan Hilarius och Ambrosius. Till den Antiochenska scholan hörde: Eusebius i Emesa, Cyrillus Hierosolym., Ephraem Syrus, Diodorus Tarsens., Theodorus Mopsuest., Johannes Chrysostomus, och i allmänhet de flesta Semi-Arianerna. Striden mellan de begge scholorna visade sig ännu starkare längre fram genom Nestorius och Cyrillus.

¹⁾ *Nicæa*, stad i Bithynien, vid sjön Ascanius, fordom betydlig; nu *Isnik*, i Natolien, vid sjön Ajan, småstad, erkebiskopssäte.

²⁾ *Illyricum*, landet mellan Adriatiska hafvet, Istrien, Sau och Epirus.

326. *Athanasius* (325) blir, efter *Alexander* (318), biskop i Alexandria. — Kejsarens moder, *Helēna* (dotter af en vårdshusvård), låter döpa sig i Jordan och bygger Martyrium Hierosolymitanum (den H. Grafvens kyrka i Jerusalem), hvilkens byggnad dock andre tillskrifva kejsaren sjelf. — Kejsaren låter döda sin förträfflige son *Crispus*, sin systerson *Licinianus* (*Licinii* och *Constantias* son, se 313), sin gemål *Fausta* (? *Maximiani* dotter, *Crispi* styfmoder) och flere af sina vänner. — *Athanasius* vigde *Frumentius*, *Æthiopernas* (d. ä. *Abyssiniernas*) omvändare, till biskop i Axum.
330. Constantinopel (fordom Byzantium) invigdes och fick namnet *Andra* eller *Nya Rom*. — Kejsaren, som blifvit omstämd genom *Eusebius Cæsarensis* och sin döende syster *Constantia*, hvilken hade en ariansk bikt-fader, börjar gynna arianismen och återkallar *Arius* m. fl. från landsflykten. *Eusebius* af Nicomedia (se 325) återfick sitt embete, o. s. v. — *V. A. Juvencus*, Spansk presbyter, christen poet, † omkr. denna tid.
333. Neoplatonikern *Jamblichus* från Chalcis †, sedan han sett heden-domen falla.
335. Möte i Tyrus, der *Athanasius* blir afsatt och sedan, efter en ny under-sökning i Constantinopel, förvisad till Treviri (nu Trier) i Gallien (år 336), der han först gjorde Occidenten bekant med munkväsendet. — Biskop *Syl-vester* i Rom †.
336. *Arius* † i Constantinopel (af cholera, eller måhända förgift), just då han skulle upptagas i församlingens gemenskap (se 318 följ.). — *Julius*, biskop i Rom till 352.
337. Constantin den Store låter döpa sig af biskop *Eusebius Nicomed.* (Semi-arianen, se 325) och † $\frac{2}{5}$, 64 år gammal. Hans söner, *Constantius* (arian, i Orienten), *Constans* och *Constantinus* (orthodoxe, i Occidenten) bli kejsare.
340. Kejsar *Constantinus* d. y. † (i strid). — *Eusebius*, biskop i Cæsarea Palæstinæ (s. 11, not. 1), lärd, «kyrkohistoriens fader», fredälskande, afvog mot de nya formlerna för orthodoxien, subordinatian i treenighetsläran (liksom flere af de äldre kyrkoläraryne, jfr Clarke 1712), † (se 309, 314, 330), ff. *De Præparat. et Demonstratione Evangelica*, *Historia Eccles.* (X böcker), *Chronicon*, *Liber adv. Hieroclem* (303), *Vita Constantini*, m. m. — Munken *Antonius* (se 311) besökte *Paulus Eremita* (250), men kom blott till hans död. Han faun hans lik i bedjande ställning och be-grof det. *Paulus* var då 113 år gammal och hade sedan 90 år lefvat i öknen, obekant för menniskor. — *Antonii* lärjunge *Pachomius* grundlade först kloster för de särskilda könen på ön Tabenna i Nilen (i öfra Egypten), och efterlemnade vid sin död († 348) flere tusen munkar. — Sedan anlades kloster i öknen Nitria (se 399) af *Ammon*, i öknen vid Gaza af *Hilarion* (jfr 311) och vid Neo Cæsarea (s. 11, not. 3) af *Basilius Magnus*. — Med *Athanasius* kommo (enligt *Baronius*) vid denna tid de första munkar till Rom (jfr 335), hvarigenom munkväsendet innan seklets slut var vidt utbredt äfven i Occidenten. — *Audius* (*Audæus*) i Mesopotamien, hvilken med sina anhängare, *Audianerna*, skall hafva tillaggt Gud mensklig skapnad (hvaraf de kallades *Anthropomorphiter*), tadlat clereciets dåliga seder, o. s. v. blef vid denna tid landsförvist till Scythien, der han upprättade biskopsdömen bland Göterna. — *J. Firmicus Maternus* ff. en bok «de errore profanarum Religionum».

341. Möte i Antiochia, hvilket ånyo fördömde och afsatte den år 338 återkallade *Athanasius*. — *Eusebius Nicomed.* (se 325, 337), sedan 338 biskop i Constantinopel, †.
343. Biskop *Photinus* i Sirmium¹⁾ (biskop Marcelli af Ancyra lärjunge, se 325) lärde, i någon likhet med Marcellus, att «Jesus Christus, född af den H. Ande (= en guddomlig kraft) och J. Maria, vore en blott *men-niska*, som för sin förening med *λόγος* (Guds kraft eller vishet) kallades Gud, och skulle efter Guds rikes fullkomliga seger *λόγος* åter skiljas ifrån honom» (jfr Sabellius 258 och Paulus Samo-at. 269). Hans anhängare kallades häraf *Homuncioniter*. Han dog i landsflykt 376. — Efter 343 ledde de christne i Persien under Sapore (eg. Schabur) II (309—381) en 40-årig förföljelse, under hvilken biskop *Symeon* i Seleucia²⁾ med 100 biskopar och en mängd christne afträttades.
346. Påbud, att alla hedniska tempel skulle tillslutas. Offren förbjödos vid lifsstraff.
347. Möte i Sardīca (en stad, nära n. v. Sophia i Bulgarien), der *Hosius*, *Athanasius*, *Marcellus*, *Paphnutius* (se 325), o. s. v. voro de gällande, der således *Athanasius* frikändes, och der man (i 4:de canon, om den är äkta) tillät vad under Roms biskopsstol, hvilket sedermera bekräftades af kejsar Gratianus 378. — Arianerna begåfvo sig från Sardica och höllo ett möte i Philippopolis (nu Philippopel eller Filibé i Rum-Ili, vid Maritza), der de fördömde de nyssnämnde och deras vän, biskop *Julius* i Rom.
348. Kejsar Constans brukar våld emot Donatisterna, som blefvo slagne, Donatus den Store blef landsförvisad m. fl. (se 311). Under förföljelsen uppkom en vild hop af svärmare, kallade *Circumcelliones* (d. ä. ströfvande «circum cellas» rusticorum), äfven *agonistici*, som foro fram med mord och brand; men hvilkas ursinnighet dock icke gillades af de bättre Donatisterna. Äfven de orthodoxe foro grufligt fram.
350. Kejsar Constans mördad af Magnentius. — *Cyrillus* biskop i Jerusalem efter *Maximus*.
351. Arianskt möte i Sirmium, som fördömmar Photini lära (se 343) och afsätter honom.
352. *Liberius*, biskop i Rom till 366; var 355—358 afsatt genom Arianerna.
353. Magnentius dödar sig sjelf. Kriget med honom var det första, hvori christne stridt emot christne. — Constantius ensam kejsare. Arianismen tog nu öfverhand äfven i Occidenten genom mötena i Arelāte (Arles, 353), Mediolānum (Milāno, 355) och Ariminum (Rimini³⁾, 359).
356. *Antonius*, (se 311) †, 105 år gammal. Redan hans syster förestod ett *nunnekloster*⁴⁾. — *Athanasius* drager sig undan till munkarne i Egyptens ödemarker, der han undgick kejsarens förföljelser.

¹⁾ *Sirmium*, den tiden viktigaste staden i Pannonien, vid Save, nu blott en köping *Metrovits*, Lat. 45°, Long. 37 1/3°.

²⁾ *Seleucia* vid Tigris, anlades af Seleucus Nicator och blef en stor stad med 600,000 inv.; men förstördes af romerska fältherrar i Trajani och Veri tid. Midt emot, öster om floden, låg *Cteszphon*. Begge städerna lågo nordost från det förstörda Babylon, ungefär vid 33° Lat.

³⁾ *Arēzmnum*, nu *Rimžni*, stad i kyrkostaten, i Romagna, vid Adriatiska hafvet, Lat. 44°.

⁴⁾ Lat. *Nonna*, Grek. *novis*, mascul. *nonnus* af egyptiska språket: «ren, helig», enligt Arnob. Jun.; enligt Jablonski egentligen *Ennueh* eller *Nueneh*, «quæ non est hujus sæculi, quæ sæculo renunciavit.»

357. Andra mötet i Sirmium fördömer åter Photinus och utgifver en ariansk trosbekännelse, hvilken den 100-årige *Hosius* († 358) och biskop *Liberius* från Rom (se 352) underskrefvo, för att återfå sitt embete.
358. Möte i Anc̄yra, semi-arianskt, i strid med det sirmiska.
359. Tredje mötet i Sirmium, som antog formeln *ὁμοιος*, och derpå möten i Arim̄num (jfr 353) och Seleucia Isauriæ eller Trachæa (i Cilicien vid fl. Calycadnus), äfven rörande arianismen.
360. *Aëtius*, diacon i Antiochia († 370). *Eunomius*, biskop i Cyzicus i Mysien på södra stranden af Propontis († 392), och *Acacius*, Eusebii Cæsareensis lärjunge och efterträdare († 361), voro nu de rena arianernas hufvudmän (se 325). — *Macedonius*, en Semi-arian, som genom blodigt våld blifvit biskop i Constantinopel 342, blir, genom Eunomianerna (de rena arianerna), afsatt och landsförvist († snart derefter). Han lärde der- efter, liksom flere andre, hvilka efter honom kallades *Macedonianer*, att «den H. Ande är blott en skapad tjensteande», eller, enligt andra, «en guddomlig kraft, utbredd öfver hela världen, men icke en person.» Anhängarne af denna åsigt kallades af Athanasius *Pneumatomächai*. — *Eusebius*, biskop i Em̄sa (nu Höms, i Syrien), †; lär, af Antiochenska scholan, som försvarade den äldre obestämdheten såsom skriftlära mot arianismens speculationer.
361. Kejsar Constantius † $\frac{3}{11}$. *Julianus* (apostata. Constantin den Stores brorson), hvilken såsom Cæsar med ära förvaltat Gallien, Britannien och Spanien i 6 år, blir kejsare $1\frac{2}{3}$ år; fiende till christendomen, mot hvilken han skref och hvilken han sökte förtrycka. Jamblichus († 333) lärjunge *Ædesius* och dennes lärjungar Maximus och Chrysanthius handledde Julianus i den neoplatonska filosofien. Liksom Julianus voro äfven hans synnerlige vän *Libanius* från Antiochia, *Himerius* från Bithynien, begge sophister och rhetorer, samt *Eunapius* från Sardes, sophist, medicus och historicus, fiender till christendomen.
362. Julianus låter de landsförvista Donatistena (348) återvända till sitt fädernesland och njuta sin förra ro. — Han gynnade Judarne, som dock af eldslågor hindrades att uppbygga sitt tempel i Jerusalem, till hvilken byggnad han gaf dem tillåtelse och understöd. — Den återkomne *Athanasius* höll i Alexandria en synod, som gaf amnesti åt de ångerfulla arianerna och fördömde Macedonii lära (se 360). Han fördrefs åter af Julianus. — Presbytern *Apollinaris'* son, *Apollinaris den yngre*, blir biskop i Laodicea (nu Latakia, i Syrien, vid Medelhafvet). Den sednare lärde (omkr. 365—371) att «i Christus vore *λόγος* i stället för den förnuftiga människosjälens (*νοῦς* eller *πνεῦμα*; den sinnliga själen är *ψυχή*).» (Han var skald och filosof, † 399.)
363. Julianus apostata † $\frac{2}{6}$, 31 år gammal (stupade mot Perserna). — Jovianus blir kejsare, christen, äfvensom alla de följande. — *Lucifer*, biskop i Cal̄aris (eller Car̄alis, nu Cagliari, på Sardinien), nitisk anti-arian och derföre en tid afsatt, söndrade sig ifrån den katholska kyrkan, emedan hon tilldelade förlåtelse åt de biskopar, som under Constantius hade af- fallit till arianismen, men nu återvände; se 362. Hans anhängare kallades *Luciferianer* († 371). — Omkring denna tid (kanhända 363) höllos möten i Laodicea (Latakia i Syrien) om kyrkotukten och (i dess 60:de canon, om den är äkta) om Nya Testamentets canon, och (mellan 362 och 370) i Gangra i Paphlagonien (nu Changreh eller Kiangari i mindre Asien)

- emot *Eustathius*, biskop i Sebaste (nu Siwas), som förbjöd sina anhängare att äta kött och gifta sig, m. m., hvilken munkmoral af mötet förkastades. Eustathii anhängare kallades *Eustathianer* (omkr. 360). — Vid denna tid fanns också, i Syrien, en annan asketisk sect, *Massalianerna*, d. ä. *Eucheter* eller *Precantes*, hvilka, föraktande den offentliga gudstjensten, satte fullkomligheten i Guds beskådande, hvar till de ville komma genom träget *bedjande*, utan arbete; voro kringstrykande tiggare.
364. Bröderna Valentinianus I (tolerant orthodox, i Occidenten) och Valens (intolerant arian, i Orienten) kejsare.
366. Våldsamma och blodiga uppträden i Rom i anledning af biskopsvalet efter Liberius. *Damäsus* blef den segrande († 384).
368. *Hilarius*, biskop i Pictavium (nu Poitiers, i Poitou), †; bland Occidentalerna arianismens ifrigaste fiende och derföre en tid landsförvist; ff. L. L. XII de Trinitate. — Något före detta år började hedningarne kallas *Pagani*, förmodligen emedan deras qvarlevfor blott funnos på landsbygden. Emellertid var dock vid denna tid hedniske filosofen Themistius (ej fiende till Christus) senator i Constantinopel († efter 387), o. s. v. — Vid denna tid lefde *Aërius*, Presbyter i Sebaste (nu Siwas), således Eustathii (se 363) embetsbroder, hvilken påstod, att emellan en biskop och en presbyter är ingen skillnad, att böner och almosor ej gagna de döda, att påbjudna fastor äro ett judiskt tvång, m. m.
373. *Athanasius*, f. 296, biskop i Alexandria 326, «Pater orthodoxiæ», «Arianernas hammare», och derföre 5 gånger afsatt, † $\frac{2}{3}$ i Alexandria, lika ryktbar genom sina öden (han hade 20 år kringirrat såsom flyktig och bannlyst) och sina skrifter; ff. mycket, dock icke det under hans namn bekanta symbolum *Quicumque*, hvilket, författadt på latin, förmodligen är uppsatt i början af 5:te seklet, såsom någre trott af Vigilius från Thapsus (stad i Afrika, s.s.o. från Carthago), hvilken landsförvistes af den arianske Vandalkonungen Hunnerik.
374. *Ambrosius*, från att vara odöpt och ståthållare, blir, genom ett plötsligt utrop af ett barn, vald till biskop i Milano (Mediolanum).
375. Valentinianus I †. Hans söner, Gratianus (17-årig) och dennes halfbroder Valentinianus II (4-årig), kejsare i Occidenten. — Hunnerna intränga i Europa. Folkvandringens början. — *Ulphilas* (hvilkens förfäder under krig blifvit våldsamt flyttade från Cappadocien till Göternas land), f. 318, Moeso-göternas biskop i Nicopolis ad Istrum i Moesien (nu Nikopoli i Bulgarien), arian, öfversatte Bibeln på sitt folks språk († omkr. 388). — *Martinus*, biskop i Tours (Turones) år 375—400. — De tre vännerna *Basilus den Store*, hans bror *Gregorius Nyssen* och *Gregorius Nazianzenus*.
378. Kejsar Valens stupar emot Göterna. — *Diodōrus*, presbyter i Antiochia, blir biskop i Tarsus (i Cilicien, aposteln Pauli födelsestad, nu Tarso). — *Ephraëm Syrus* (son af en hednisk prest), diacon i Edessa¹⁾, vigd af Basilus, sträng asket, utmärkt hymnsångare, †; ff., som genom den grekiska vetenskapens öfverflyttning blef den syriska kyrkans lärare (*propheta Syrorum*). Han stiftade en utgrening af den antiochenska scholan (300)

¹⁾ *Edessa*, stad i Mesopotamien, vid Chabōras (östlig biflod till Euphrat), nu *Orfa* eller *Urfa*.

- i Edessa (efter 350), befordrad af *Ibas* i 5:te seklet och, sedan den 489 blifvit förstörd, mot seklets slut ersatt genom scholan i Nisibis¹⁾.
379. Gratianus gör Spanjoren *Theodosius den Store* till sin medkejsare i Orienten, hvilken med våld qväfde arianismen och gaf hedendomen dödsstöten inom romerska riket. Likväl innehade både under hans regering och efter hans död många hedningar viktiga embeten och han gjorde sjelf hedningen Symmachus till consul och hedningen Libanius († omkr. 395, se 361) till Præfectus Prætorio. — *Basilus den Store*, f. 329, i 8 år biskop i Cæsarea Cappadoc.²⁾, †; han hade tillika med Gregorius Nazianz.³⁾ varit studiekamrat med Julianus apostata i Athén; stor patron af munklivet och anses hafva författat de inom grekiska kyrkan antagna munkreglor, till hvilka höra de 3:ne, sedan af alla munkordnar antagna, löftena om lydnad, kyskhet och fattigdom; (*Basilianer-orden*, som bär svarta kläder, finnes äfven på Sicilien och i Amerika); ff. Homilier, Bref m. m.
380. Kyrkomöte i Cæsaraugusta (nu Zaragossa, i Aragonien), tillvägabragt af biskop *Ithacius* i Merida (Emerita) emot *Priscillianisterna*, en asketisk förening, som hyste manichæiska (277) och gnostiska villomeningar, ville upplösa alla äktenskap, o. s. v. och kallades så efter deras hufvudman *Priscillianus*, en förnäm, rik och vältalig Spanjor (Egyptiern *Marcus* hade i början af seklet fört dessa villomeningar till Spanien). Då den våldsamme Ithacius skulle verkställa mötets excommunication mot Priscillianus, blef han, genom dennes inflytande vid hofvet, drifven i landsflykt. — Kejsar Theodosius insätter *Gregorius Nazianzenus* (så kallad af sin födelseort, den lilla staden Nazianzus i Cappadocien, der hans fader, född och kristen, var biskop, och sonen var hans medhjelpare) till biskop i Constantinopel.
381. *Kyrkomötet i Constantinopel, det andra Concilium oecumenicum*, sammankalladt af kejsar Theodosius den Store, i Maj, bevistadt af 36 biskopar från Macedonien och 150 från Orienten. Här blefvo Arianer (318), Pneumatomacher (360), Photinianer (343), Apollinarister (362) m. fl. fördömde. Symbolum Nicæno-Constantinopolitanum uppsattes. Enligt mötets 3:dje canon fick biskopen i Constantinopel («det nya Rom») andra rummet, efter biskopen i Rom, men i öfrigt lika heder och förmåner. Denna heder vederfors *Nectarius*, som blifvit biskop, sedan Gregorius Nazianz., af trötthet vid striderna, på mötet nedlaggt sitt embete. — Theodosius skärpte lagarne mot alla kättare. Han utgaf äfven en lag, som förbjöd lekmän att offentligent tvista öfver religionen och ålade dem att underkasta sig synodernas beslut. Afgudatemplen skulle förstöras.
383. Kejsar Gratianus lönnmördas, under det Britanniern Maximus bemäktigar sig hans länder norr om Alpena jemte Spanien, så att för Valentinianus II återstodo blott Italien, Afrika och östra Illyrien. — *Hieronymus* från Stridon (en obetydlig stad i Dalmatien på gränsen af Pannonien), som vid denna tid (382—386) vistades i Rom, förbättrade den gamla latinska Bibelversionen, *Vetus Itala*. Han låg i strid med *Helvidius*, som påstod att Jesu moder Maria födt barn med Josef. Helvidius

¹⁾ *Nisibis* (i Bibeln *Zoba*), fordom stor och betydlig stad i Mesopotamien, öster om Edessa, vid en biflod till Chaboras, nu *Nesibin* kallad och obetydlig.

²⁾ *Cæsarea* i Cappadocien, nära berget Argæus, kallades fordom *Mazäca*, nu *Kaisarieh* i mindre Asien, med en grekisk och armenisk erkebiskop.

³⁾ Äfvensom *Apollinaris* i Laodicea (se 362) och *Diodorus* i Tarsus (se 394), som samtidigt med Julianus vistades i Athén.

och hans anhängare kallades *Antidīco-marianiter* (d. ä. Mariæ-motståndare). Till dem hörde äfven biskop *Bonosus* i Sardica (nu Sophia, i Bulgarien). De fördömdes såsom kättare. Likväl ogillade man äfven *Kollyridianerna*, kvinnor i Arabien, hvilka årligen åt Maria offrade en kaka (collȳris), som de på en vagn kringförde.

384. *Siricius* blir, efter Damäsus, biskop i Rom. — *Optatus*, biskop i Milevis i Afrika (N.V. ifrån, och vid samma flod som n. v. Constantineh i Alger), † ff. VII L. L. adv. Donatistas. — *Didymus*, föreståndare för katechetscholan i Alexandria, berömd lärd, ehuru blind ifrån barndomen († 395). Hans lärjunge *Rufinus* från Aquilegia (nu Aquileja, stad nära nordligaste ändan af Adriatiska hafvet) lefde sedan 378 såsom munk på Oljoberget. *Hieronymus Stridonens.* var äfven hans lärjunge (383). — Hedningen *Qu. Aur. Symmachus*, Præfectus urbis i Rom (sedan äfven consul, se 379, † efter 418), sökte hos kejsar Valentinianus II skydda hedendomen. *Ambrosius* (374) skref emot honom. Ännu sutto flera hedningar i romerska senaten.
385. *Priscillianus* (380), som af sina anhängare blifvit gjord till biskop i Avila (stad i södra delen af Gamla Castilien), blir, genom sin fiende, biskop Ithacii bedrifvande, jemte tvenne af sina vänner, på usurpatorn Maximi (se 383) befallning, halshuggen i Trier (då Treviri, den tiden ofta kejsarnes residens, äfven Maximi): det första exemplet af lifsstraff för kätter. Mannen ärades såsom martyr af sina anhängare, hvilka ännu i midten af 6:te seklet icke voro utdöde. — Denna dödsdom ogillades högeligen af *Martinus* i Tours, *Ambrosius* i Milano, m. fl. (avilka dessutom i allmänhet ogillade dödsstraff). — Biskop *Siricius* i Rom utgifver Decreta, hvari han anbefaller klerkerna coelibatet (men hvilka icke efterlefdes). Hans Decreta till biskop *Himerius* i Spanien äro de äldsta romerska Epistolæ decretales. — *Theophilus*, biskop i Alexandria till 412. — *Hieronymus* utarbetade (385—405) en ny öfversättning af Gamla Testamentet efter hebreiskan, hvilken utgör grunden för den så kallade *vulgata*.
386. *Hieronymus* blir munk i ett af den förnämsta romerska frun *Paula*, som var hans lärjunginna, bygd kloster i Bethlehem. — *Cyrillus*, biskop i Jerusalem (350), flera gånger afsatt under kejsar Constantius och invecklad i svåra strider med biskop *Acacius* i Cæsarea (se 360); ff., †, och efterträddes af *Johannes*.
387. *Johannes Chrysostomus* («den guldmunnade», hvilket tillnamn dock först uppkom efter hans död) håller homilier för sin födelsestad Antiochias invånare, hvilka detta år gjorde uppror, men dock erhöilo förlåtelse. — *Augustinus* döptes (vid Påsken) af *Ambrosius* (374).
388. Munken *Jovinianus* i Rom skref emot förtjensten af coelibatet, fastan m. m., nekade, att Maria med slutet lif blifvit moder, o. s. v.; men blef derföre af *Siricius* och sedan (omkr. detta år) af *Ambrosius*, jemte sina anhängare, bannlyst och af *Hieronymus* bittert besvarad. — Usurpatorn Maximus (383) besegras och afträttas.
390. *Gregorius Nazianzenus*, kallad *Theologus*, f. 329 (?), † i sin födelsebygd, dit han af trötthet vid striderna hade dragit sig (enligt andre: † 389 eller 391); obenägen för det andliga ståndet; förtviflade alldeles om kyrkomötena; ff. mycket (se 375 följ.). — Hedniske talarne Himerius och Themistius †† (se 361). — *Ambrosius* nödgar kejsar Theodosius att undergå penitens (i 8 månader) för blodbadet i Thessalonica, der, i anledning

- af ett upplopp och ohyggligt mord på en general med flera officerare, 7000 menniskor blifvit af kejsarens soldater nedhuggne.
391. Egyptiske munken *Macarius* den äldre †, ff. — Lag emot heden-
domen. — Serapēum i Alexandria förstördes under ledning af biskop
Theophilus.
392. Kejsar Valentinianus II mördad. — Utvidgad och skärpt lag emot
hedendomen: alla offer förbjödes, äfvensom hela hedniska culten. — *Hie-
ronymi* Catalogus Scriptorum ecclesiasticorum.
393. Möte i Hippo, der Bibelcanon bestämdes (under ledning af Augu-
stinus), hvilken bekräftades 397.
394. *Gregorius Nyssenus* (Basili Magni bror, 379), biskop i Nyssa (stad
i Cappadocien vid fl. Halys [nu Kisi Irmak], nordvest från Cæsarea, s. 24,
not. 2), †; var gift, ansåg vallfarter onyttiga; ff. mycket, hvaribland *λόγος
κατηχητικός* (en egentlig Institutio Theologi christiani), se 375. — *Dio-
dorus*, biskop i Tarsus (378), † vid denna tid; ff. Hans utmärkte lär-
junge *Theodorus* var biskop i Mopsuestia (stad i Cilicien, öster om Tarsus,
nu Messis?) 393—429. Liksom sin lärare hade han förut varit presbyter
i Antiochia; frimodig exeget, kallad »utläggaren»; ff. Begge desse män
tillhörde den antiochenska scholan, som, historiskt exegetisk och biblisk,
var i vetenskaplig motsats mot den allegoriserande och filosoferande scholan
i Alexandria. De voro ock de, som bestämdast utbildade sin scholas egen-
domlighet. Äfven denna schola hade icke uppkommit utan Origenis in-
verkan och både Arianer och Athanasianer åberopade sig på honom. Jfr
180, 300 och 325. — Stridigheter i Palæstina om Origenis orthodoxy.
Epiphanius från Palæstina, sedan 367 biskop i Salāmīs (= Constantia;
nu förstörd) på Cypern, kom till Jerusalem och angrep Origenes, som för-
svarades af biskop *Johannes* i Jerusalem (386, † 417) och hans presbyter
Rufinus (se 384). *Hieronymus* åter (se 386), förut Origenis och Rufini
vän, tog nu, med munkarne i Bethlehem, Epiphanijs parti. Söndringen
fortfor äfven sedan biskop *Theophilus* i Alexandria 397 ditkommit för att
bilägga den.
395. Theodosius den Store † 17 i Milano, knappt 50 år gammal. Hans
söner kejsare: Arcadius (18-årig) i Orienten i Constantinopel, och Hono-
rius (11-årig) i Occidenten, mest i Ravenna. Romerska riket blir sålunda
för alltid deladt i det vestra eller latinska och det östra eller grekiska
kejsaredömet. — *Augustinus* (387), förut presbyter, blir biskop i Hippo
regius (i Numidien; stadens ruiner ligga vid n. v. Bona i Algier). — Hed-
niske rhetorn Libanius (f. 314 i Antiochia), den tidens mest berömde ta-
lare, †; ff.; var Basili Magni och Chrysostomi lärare i våltalighet, se
361, 379.
397. Tredje kyrkomötet i Carthago, som, ibland annat, bestämde Bibel-
canon (jfr 363). — Biskop *Nectarius* i Constantinopel † (se 381); han
afskaffade den enskilda bikten, hvilken i Orienten varit i bruk från Ori-
genis tid (omkr. 230). — Den ränkfulle *Rufinus* (se 384) återkom till
Rom och utgaf Origenis IV L. L. *περὶ ἀρχῶν* (se 230), m. m. i latinsk
öfversättning, hvori han genom förfalskning sökte rätta hans rättroget.
Häri genom förnyades striden derom mellan *Hieronymus* och *Rufinus*, hvil-
ken sednare fördömdes af biskop *Anastasius* i Rom 401.
398. Biskop *Ambrosius* i Milano (se 374 följ.) †, 64 år gammal, ff. —
Biskop *Siricius* i Rom (se 384 följ.) † och efterträdes af *Anastasius* I.

- Presbytern *Johannes Chrysostomus* (se 387) blir, efter Nectarius, mot sin vilja, biskop i Constantinopel.
399. Stridigheter i Egypten om Origenes. En del af munkarne i Nitria¹⁾ voro Origenes tillgifne och tvistade med de andra egyptiska munkarne, hvilka blott i mensklig gestalt kunde föreställa sig Gud (*Anthropomorphiter*), men icke i fullkomlig andlighet såsom *Origenisterna* (Origenis vänner). Biskop *Theophilus* i Alexandria, som förut varit en beundrare af Origenes, förbjöd munkarne att läsa Origenes skrifter, höll i Alexandria ett möte, der Origenisterna fördömdes, och lät med militäriskt våld fördrifva de Origenes tillgifna munkarne från Nitria. Af de fördrifna begåfvo sig 50 till Constantinopel, der Johannes Chrysost. utan framgång sökte medla för dem. — Se vidare 394 och 397.
400. Biskop *Martinus* i Tours (375) † (enligt andre: 397), 80 år gammal; var född omkr. 316 i Sabaria i Pannonien (nu Stein i nedra Ungern, nästan vid Wiens longitud) af hedniska föräldrar, först krigsman, döpt 337, sedan munk, slutligen biskop; befordrade mycket christendomen och munkväsendet i Frankrike. Han dog i det af honom anlagda klostret Marmoutier vid Tours, hvilket anses för det äldsta abbotisdöme i Frankrike. Han ålade munkarne att såsom handarbete afskrifva böcker. Hans begrafning bevistades af 2000 munkar. — *Qu. Aur. Prudentius*, Spanjor (jurist, militär och hofman), christen poet. — *Augustinus* författade vid denna tid sina «Confessiones». — Alarik (christen) med sina Vestgöter infaller i Italien.

Femte Seklet.

Anmärkningar: *Arianismen* utbredde sig bland Öst- och Vestgöter, Burgunder, Svever, Vandaler; men *katholska tron* hos Irländare och Franker. — Athanasii Symbolum uppsattes mellan 420 och 430 (se under år 373). — Först genom den Nestorianiska striden trädde Maria, gudaföderskan, i spetsen för helgonen; helgondyrkan, bilderdyrkan, skärselden, Limbus infantum, m. m. — Theologiska bevis togos mera af Patres än af Skriften. — Munk- och eremitlefnaden tilltog. — Styliter eller Columnares. — Patriarch i Jerusalem, den femte. — Pallium (en hvit yllekrage, hvars bruk sedermera förbehölls erkebiskoparne, som måste dyrt köpa den af påfven). — Kyrkorna pryddes med målningar och bilder. Litanior m. m. — Agäpæ afskaffades nu alldeles, mest genom Augustini påyrkande. — Dopvattnet vigdes, och namn gafs vid dopet. — Barn-dopet blef efter Augustinus allmänt gängse. — Leo I, biskop i Rom 440—461, införde den enskilda (hemliga) syndabekännelsen (hvaraf sedan öronbikten); jfr 397. — Många kyrkomöten, men blott 2 allmänna. — *Abboter* (Abbas = Fader) (och sedermera *Abbedissor*) blef nu namnet på klostrens föreståndare (och förestånderskor). De räknades i följande sekel till det andliga ståndet. Jfr 529 och 927. (I sednare århundraden, men före franska revolutionen, blef ordet *Abbé* i Frankrike benämning på hvar och en, som stunderat i en theologisk läroanstalt, äfven utan alla kyrkliga functioner.)

402. *Innocentius I* blir, efter Anastasius I, biskop i Rom.

403. *Joh. Chrysostomus*, som genom sina stränga predikningar o. s. v. ådragit sig hat hos kejsar Arcadii gemål, den stolta och våldsamma Eu-

¹⁾ *Nitria*, en öcken i vestra delen af nedra Egypten, vid libyska bergskedjan. Den hade fordom ända till 50 kloster, men nu blott 4. Ur sjöarne derstädes fås natron (*νίτρον*). — Se under år 340.

doxia († 404), hvilken han tecknat under namnet Jesabel, och hos flera, blir, i anledning af sin bemedling för de Origenianska munkarne (se 399), på den olagligt hållna synoden vid *Eken* (ad Quercum), på ett landtgodt vid Chalcedon¹⁾, der biskop *Theophilus* från Alexandria presiderade, såsom Origenist m. m. afsatt och landsförvist; men folket i Constantinopel gjorde uppror, *Theophilus* måste fly och *Chrysostomus* efter tvenne dagar återkallas. — *Epiphanius* (se 394), som äfven kommit till Constantinopel emot *Chrysostomus*, † på hemresan; ff. *Opus panarium contra omnes hæreses* (hvilka han räknade till 80), m. m. Genom honom förklarades den fria forskningen i Orienten och genom *Augustinus* i Occidenten.

404. *Chrysostomus*, åter afsatt af samma domare, måste gå i landsflykt i Asien. Hans anhängare, som ogillade domen och gjorde oro, kallades *Johannister*. — Munkarne försonade sig med *Theophilus* (se 399). Origenisternas parti tillväxte dock i Egypten, Syrien och i synnerhet i Jerusalem. — *Vigilantius*, född i södra Gallien, presbyter i Barcelona, hvilken mot slutet af förra seklet hade rest i Palæstina och Egypten, skref mot tidens vidskepelse. Han ogillade reliquiernas tillbedjande, seden att framför dem bränna vaxljus om dagen, vigilierna, frivillig fattigdom, almosor till Jerusalem, fastor, munklefnad, coelibat, o. s. v. Han gynnades af sin biskop och några andra; men *Hieronymus*, (hvilken han i Jerusalem förklarar för Origenist, se 394) angrep honom med hätskhet, isynnerhet 406, förklarande, att han bort mista tungan för sina hädelser, o. s. v. *Vigilantius*, för att rädda lif och välfärd, måste tiga. — *S:t Paula* †, 56 $\frac{2}{3}$ år gammal; se 386.

407. Den fromme *Johannes Chrysostomus*, f. omkr. 354 i Antiochia, † 1 $\frac{1}{2}$, i landsflykt, under flyttning, vid Comana Pontica, nu Tokat i mindre Asien; var sin tids störste talare (deraf kallad *Chrysostomus*, se 387; Libanii lärjunge, se 395); ff. Predikningar (af hvilka vi hafva nära 1000 qvar), Bref (de flesta under landsflykten), m. m. — Biskop *Innocentius* i Rom, som antog sig *Chrysostomus*, blef så förtörnad deröfver, att man utplånat dennes namn ur Diptycha (Biskopmatrikeln), att han bannlyste orientaliska församlingen, hvilken söndring ägde rum ända till dess kejsar *Theodosius* d. y. återställde *Chrysostomi* heder, då hans lik år 438 i triumf återfördes till Constantinopel. — Vandaler, Svever och Alaner infalla i Gallien och sedan i Spanien.

408. Kejsar *Arcadius* †. Hans 7-årige son, *Theodosius* II eller d. y., kejsare till 450. Han var lika svag som fadren (om *Arcadius* var hans fader!).

409. *Paulinus* blef biskop i Nola²⁾; poet. — Alarik plundrar Rom († 410).

410. *Rufinus* † i Aquilegia; se 384 följ.; ff. en kyrkohistoria (mest sammandrag af *Eusebii*), m. m. — *Sulpitius Severus*, presbyter i Bourges (Bituricæ), ff. *Historiæ sacræ* L. L. II, vita Martini (Turonensis, se 400), m. m. — *Synesius*, neoplatonsk filosof (*Hypatias* vän), tviflare i christendomen (han förklarade, att hans filosofi ej tillät honom att antaga den christna folktron på världens ända och kroppens uppståndelse) och gift, blir, ogerna, biskop i Ptolemais i Pentapolis (n. v. Barca, i Afrika), ff. en skarpsinnig bok om Försynen, m. m.

¹⁾ *Chalcedon*, fordom anseelig stad i Bithynien; en af dess hamnar var *Chrysopolis*, som nu heter *Skutari* och är en förstad till Constantinopel på asiatiska sidan.

²⁾ *Nola*, stad i Campanien, nära 2 sv. mil O.N.O. från Neapel; kejsar Augusti dödsort; biskopssäte; här götos de första klockor (på lat. campanæ, af Campania), omkr. år 420, men ingen samtidig nämner derom.

411. *Collatio carthaginiensis*, d. ä. konferensen eller samtalet i Carthago med Donatisterna (se 311). 286 katholska och 279 donatistiska biskopar voro der församlade. Det var egentligen en juridisk ransakning, hållen i 3 dagar af kejsar Honorii fullmäktige Marcellinus, som slutligen dömde till Katholikernas fördel. *Augustinus* var härvid en hufvudperson. De besegrade Donatisterna (bland hvilka äfven secter uppkommit, som kallades *Rogatister*, *Maximianister* och *Primianer*) blefvo härpå genom det yttersta våld ansehligen minskade, men icke utrotade, ty qvarlevor af dem funnos ända in i 7:de seklet. Många af dem dödade sig sjelfve under förföljelserna. Circumcellionerna (agonistici, se 348) foro vildt fram. — Pelagianska stridigheterna börja. *Pelagius*, britisk munk¹⁾, och hans lärjunge och vän *Coelestius*, Irländare (förut advocat i Rom), begge skarp-sinnige och af rena seder, hvilka sedan 409 lärt i Rom (der Origenisten Rufinus vistades, se 254), uppträdde nu, sedan de flytt för Göterna, med sin lära i Afrika. Läran innehöll, «att ingen arfsynd eller tillräknande (imputation) af Adams synd finnes (hvarföre äfven döden ej är ett straff för synden, utan en följd af naturens inrättning), att det allmänna synda-förderfvet har sin grund endast i onda exempel och vanans magt, att menniskan är af naturen oförderfvad och fullkomligt fri, och kan genom eftersinnande af Guds bud och Jesu efterföljd af egen kraft vilja och göra det goda samt derigenom blifva salig, hvarvid Guds nåd i Christo visserligen är nyttig, men ingalunda nödvändig.» — De funno häftig motsägelse och vände sig till Asien, först *Pelagius* (411) till Palæstina, sedan äfven *Coelestius*, till Ephesus. — *Augustinus* arbetade sedermera isynnerhet emot pelagianismen.
412. Biskop *Theophilus* i Alexandria †, se 385 följ. Han efterträdes af sin systerson *Cyrillus* (hvilken hade tillbragt 5 år i Nitrias kloster under abboten *Serapions* handledning) till 444.
414. Biskop *Abdas* i Susa (hvars ruiner ligga vid n. v. Schuster eller Toster i Iran) uppbrände Magernas tempel derstädes och föranledde derigenom sin egen död och en förnyad mångårig förföljelse mot de christna i Persien. — Östromerska riket styrdes från denna tid i fulla 40 år, under Theodosii namn, af hans utmärkta syster Pulcheria, som var blott 2 år äldre än kejsaren och som, jemte sina systrar, hade offentligen aflagt kyskhetslöfte. — Burgunderna nedsätta sig i Gallien.
415. Filosofinnan Hypatia (se 410), *Cyrilli* ovän, blef, icke utan hans skuld, huggen i stycken af munkarne och pöbeln i en kyrka i Alexandria (andre 413 eller 416). — *Pelagius*, af Spanjoren *Paulus Orosius* (hvilken *Augustinus* mot honom sändt till Palæstina) anklagad i Jerusalem och af *Hieronymus* (som skref emot honom) fördömd, blir dock, sjelf närvarande, på ett möte i Diospölis (förut Lydda, då stad, nu en by, i Judæa, O.S.O. från Joppe) förklarad orthodox, emedan synergismen rådde i Orienten.
417. Biskop *Innocentius I* i Rom †; se 402 följ.; äfven han fördömde *Pelagius*. Hans efterträdare *Zosimus* frikände i början *Coelestius* (som vistades i Rom) och *Pelagius*. Biskop *Johannes* i Jerusalem †; se 386 följ.; han gynnade *Pelagius*.
418. Stort möte i Carthago, som fördömmar Pelagianismen, i hvilken fördömmelse *Zosimus* måste instämma. Kejsarliga edicter utfärdades seder-

¹⁾ Från klostret i Bangor i norra Wales, midt emot Anglosea; hette på walesiska *Morgan*, d. ä. «haf», pelagus, hvaraf hans latinska namn *Pelagius*.

mera mot Pelagianerna, protesterande biskopar afsattes (deribland den lärde och snillrike *Julianus* i Eclanum i Apulien, nu Troja i Capitanata), o. s. v. Större delen af de afsatte flydde till Constantinopel, der Nestorius upptog dem (se 428). — *Zosimus* † och efterträdes af *Bonifacius I* till 422.

419. Mötet i Carthago bestrider romerska biskopens rätt att emottaga vad ifrån afrikanska kyrkan, hvilken rätt *Zosimus*, i stöd af mötets i Sardica (347) 4:de canon, som han utgaf för Nicænisk, ville göra gällande, då den lastbare presbytern *Apiarius* i Sicca i Numidien, som blifvit afsatt och bannlyst, vädjade till honom och af honom togs i försvar. Tvisten fortfor äfven under *Bonifacii* efterträdare *Coelestinus I*, som äfven tog *Apiarius* i försvar, men derigenom föranledde Afrikanerna, hvilka förskaffat sig äkta afskrifter af Nicæniska canonerna till det allmänna beslut, att ingen, vid straff af bannlysning, finge vädja till någon biskop på andra sidan hafvet.

420. *Hieronymus* † i Bethlehem, 90 år gammal; se 383 följ.; den lärdeste man i sitt tidehvarf; stor patron af munklefnaden; ff. mycket. — *Paulus Orosius*, Augustini anhängare (se 415), presbyter i Tarräco (nu Tarragona, i Catalonien), skref på Augustini uppmaning, vid denna tid (omkr. 417): «adversus Paganos Hist. L. L. VII. s. de miseria mundi.» (Hedningarne påstodo nemligen, att tidens olycker härkommo af christendomens antagande). — *Augustinus* arbetade nu äfven på sitt största verk och mästestycke: «de Civitate Dei, L. L. XXII» (en framställning af kyrkans ideal, såsom en apologi för christendomen). — Häfdatecknaren *Zosimus*, anställd vid hofvet i Constantinopel, fiende till christendomen, blotade de christna kejsarnes skuggsidor¹).

423. Kejsar Honorius †. Hans systerson, Valentinianus III, ett 6 års barn, under sin moder Placidias förmynderskap, kejsare till 455. — *Theodoretus*, biskop i Cyrus (en stad i norra Syrien, vid pass 6 sv. mil norr om n. v. Aleppo, vid samma å).

428. *Nestorius*, Syrier, bildad i Antiochia, der han var presbyter, blir biskop i Constantinopel; stor ifrare mot kättare. Hans presbyter och vän *Anastasius*, som åtföljt honom, tadlade i en predikan uttrycket *θεοτόκος* (gudsföderska) om Maria, efter hon vore en blott människa. Nestorius, af fruktan för guddomens förringande, gillade detta, mot presbytern *Proclus*, och yrkade, «att Maria icke borde kallas *θεοτόκος* (Guds moder), utan snarare *χριστοτόκος* (Christi moder)»²). Detta blef ansedt såsom att han förnekade den personliga föreningen mellan Christi naturer och deremot statuerade 2:ne personer i Christo. Här af följde förklaringar och uppträden, som upprörde hela Orienten, mellan hvars tvenne stora biskopsstolar i Constantinopel och Alexandria, äfvensom mellan scholorna i Antiochia och Alexandria, striden fördes. År 325. — Omkring denna tid upphörde patriarch-styrelsen bland Judarne, hvilken hos dem blifvit införd redan före år 100. Deras patriarch *Gamaliel*, en ganska mäktig man,

¹) Enligt Bruhn och Brockhaus' Conv. Lex. dog Pelagius detta år (420) i Jerusalem, 90-årig; enligt Rotteck dog han i bannlysning, men tid och ort äro okända; enligt Engelhardt «upphöra efter 417 underrättelserna om *Pelagius*. *Coelestinus* och *Julianus* (se 418) sökte 429 hjälp hos *Nestorius*. *Coelestii* dödsår är ovisst.»

²) Nestorius påstod, att Christi mensklighet varit guddomlighetens verktyg och tabernakel, samt ogillade de talesätten, att Gud vore född, död, uppstånden och vår öfverste-prest. Han ville, att Maria skulle lika litet kallas *ανθρωποτόκος* (menniskoföderska) som *θεοτόκος* (gudsföderska), utan *χριστοτόκος*, eller ock *θεοδόχος* (Christiföderska eller ock gudsmottagerska).

hade varit de christna så besvärlig, att kejsaren år 415 måste utgifva ett särskildt edict emot honom.

429. *Augustinus* författade vid denna tid sina «Retractationes», hvori han, bland annat, återkallar hvad som i hans äldre skrifter kunde gynna pelagianismen, samt utgaf sitt sista verk: «de prædestinatione sanctorum», hvori han, emot lärarne i Massilia (n. v. Marseille), de s. k. *Massilienserna*, som voro semi-pelagianer, ytterligare förklarade sin stränga lära om nådavalet, enligt hvilken «Gud af evighet utvalt vissa människor, på hvilka Hans förbättrande nåd oemotståndligen verkar, och sålunda bereder deras salighet, hvaremot han förkastat vissa» (det absoluta nådavalet). Anhängarne af denna lära kallades sedan af deras motståndare *Prædestinatianer*. — Vandalerna under Genserik öfvergå från Spanien (se 407) till det romerska Afrika, som de inom 10 år underlade sig. — *Theodorus Mopsuestanus* †, se 394.

430. Genserik, arian, förföljer de orthodoxa, men gynnar Donatisterna i Afrika, hvilka sednare lättade hans eröfring (se 411). Under det Vandalerna belägra Hippo regius (vid n. v. Bona), som de sedan intogo, dör biskopen derstädes, *Aurel. Augustinus*. $\frac{28}{8}$, 76 år gammal; se 387 följ.; han var född i Tagaste i Numidien 354 $\frac{13}{3}$, i barndomen väl undervisad i christendomen af sin moder Monica (fadren, Patricius, var hedning ända till sonens 16:de år), i ungdomen utsväfvande, maniché i 9 år, rhetor, omvänd och tillika med sin 15-åriga oäkta son Adeodätus (hvilken kort der-efter dog) döpt af Ambrosius i Milano 387, presbyter 391, biskop 395; en man af stort anseende och oberäkneligt inflytande både på samtid och efterverld; med honom började egentligen Occidentens dogmatik (jfr 403); han kunde hvarken hebreiska eller grekiska; ff. ganska mycket; han inrättade, hvilket var något nytt, i sitt hus ett kloster för andeliga, eller en anstalt af gemensam lefnad, hvilken blef ganska berömd. — *Johannes Cassianus*, fordom Chrysostomi diaconus och lärjunge, som efter år 410 anlagt 2:ne kloster i Massilia (Marseille), der han nu lefde som abbot, och dog kort efter 432, författare, anses såsom upphofsman af *semi-pelagianismen* (den han hemtat från Grekerna och Orientalerna, som ännu icke hafva öfvergifvit den). Jfr 429. Denna medelväg emellan Pelagius (411) och Augustinus (429) innehöll, «att människans sedliga kraft väl vore genom arfsynden krank, men icke utdöd, hvarföre människan väl utan nåden ingenting förmådde, men kunde och borde gå densamma till mötes», eller «att hon ägde krafter att vilja och begynna sin omvändelse, men behöfde till dess fullbordan guddomligt bistånd, hvarföre omvändelsen vore ett resultat af den guddomliga nådens och den menskliga frihetens *samverkan*» (synergismen). Denna lära vann stort bifall. Bland dess anhängare utmärkte sig isynnerhet den fromme Britanniern *Faustus*, från år 432 abbot i klostret på ön Lerinum (eller Lerina, nu S:t Honoré, vid östra kusten af Provence, i bugten nedan om Antibes), sedermera, 472 biskop i Reji (nu Riez, i Provence, 3 mil S.S.V. från Digne), † omkr. 493. Han uppsatte en semi-pelagiansk bekännelse, som på synoden i Lugdunum (nu Lyon) 475 af alla biskoparne undertecknades. Jfr dock 529 ¹⁾. — Augustinska lärobegreppet understöddes af biskopen i Rom,

¹⁾ Man har sagt: den naturliga människan är enligt Pelagius frisk, enligt Semi-pelagianerna sjuk, enligt Augustinus död. Förändringen hos människan genom christendomen kommer, enligt Pelagius, blott af de naturliga krafterna (nåden behöfves icke), enligt

men måste dock i de följande seklen en tid vika för semipelagianismen. se 487. — Biskop *Cyrillus* (se 412) håller ett möte i Alexandria mot *Nestorius* (se 428) och slungar emot honom 12 anathematismer (innehållande controversens quintessens, med en ganska sinnlig förklaring om λόγος' födelse och förening med menskligheten), hvilka Nestorius besvarade med lika många anathematismer. Naturernas förhållande antogs af *Nestorius* såsom συνάρχεια (förbindelse) och ἐνοίκησις (inneboende), af *Cyrillus* såsom φυσική ἑνωσις (fysisk förening).

431. Kyrkomötet i *Ephesus* (sid. 3, not. 2), det tredje *Concilium oecumenicum*, sammankalladt af kejsar Theodosius II. Här gicks ganska tumultuariskt och oordentligt till väga. Stadens och ortens inbyggare antogo sig »gudsföderskans» sak, ty man trodde, att Marias graf funnes inom staden (se år 100 och jfr Joh, 19: 27). *Cyrillus* var på en gång præses, anklagare och domare. Innan ännu alla hunnit ankomma, började *Cyrillus* sammankomsten, på hvilken Nestorius, som äfven var i Ephesus, med sina anhängare icke infann sig. Nestorius blef då förklarad afsatt, hans lära fördömd och det beslut fattadt, att Maria borde kallas Θεοτόκος, $\frac{2}{2}$. Detta underskrefs af mer än 200 personer. Men då biskop *Johannes* från Antiochia med flera österländska biskopar strax derpå ankommo, hölls ett nytt möte, der det förra ogillades, Nestorii lära försvarades och *Cyrillus* tillika med sin anhängare biskop *Memnon* i Ephesus förklarades afsatt. *Cyrillus* deremot och hans anhang förklarade *Johannes* och hans anhängare, hvaribland *Theodoretus* af Cyrus (423), afsatta. Staden och dess förnämsta kyrka fylldes af tumult och blodsutgjutelse. — De romerske utskickade (som medförde bref från biskop *Coelestinus* i Rom) underskrefvo Nestorii afsättning. Pelagianismen fördömdes (se 418), men denna åsigt bibehöll sig dock i Orienten. — Tvisten mellan *Cyrillus* och *Johannes* bilades först 433, då *Cyrillus* beqvämade sig att underskrifva en antiochensk trosbekännelse och *Johannes* uppoffrade sin vän Nestorius. — Poeterna *Prudentius* (400) och *Paulinus Nolanus* (409) ††.

432. *Coelestinus I*, biskop i Rom från 422, †; se 419; han hade understött Augustini lära mot Pelagianer och Semipelagianer (430), och *Cyrillus* mot Nestorius; efterträdes af *Sixtus III* till 440. — Skotten *Sucath*, vanligen kallad *Patricius* (Patrick), som skall hafva varit Martini Turonensis († 400) systerson och detta år blifvit af biskop *Coelestinus* i Rom sänd till Irland, predikade christendomen för Irländarne. Han anlade irländska kyrkans hufvudsäte, biskopsdömet Armagh; »Irländarnes apostel» och skyddspatron; † 460 (andre: 493; i Downpatrick).

433—453. Attila Hunnernas konung, hedning, »Guds gissel».

434. *Proclus*, Nestorii fordne medtäflare om patriarchatet och fiende (se 428), biskop i Constantinopel till 447. — Moses, en falsk Messias, bedrog Judarne på Creta, hvilka, efter hans löfte, skulle gå torrskodde genom hafvet, men drunknade till ett stort antal. Många Judar antogo derpå christendomen.

435. Ephesinska mötets beslut bekräftas genom kejsarliga lagar. Nestorianerna uteslutas från all religionsfrihet, hvilket nödgade dem att fly till Persien, och Nestorius själf, som nedlagt sitt embete och lefvat 4 år i

Semipelagianerna dels af de naturliga krafterna, dels af nåden (som är emotståndelig), enligt Augustinus blott af nåden (som är oemotståndelig).

- lugn i ett kloster i Antiochia, landsförvisas till Egypten, der han dog i elände omkring 440. — Nestorianen *Barsumas* fördrifven från Edessa, i hvars berömda schola (se 378) han varit lärare, blir biskop i Nisibis (sid. 24, not. 1), der han anlade en ryktbar schola, hvarifrån de utgingo, som sedan utbredde nestorianismen i Asien.
438. Codex Theodosianus utfärdas. — *Socrates Scholasticus* ff. Hist. eccles. L. L. VII från år 306 till 429, mer pålitlig än hans samtiding *Sozomenus*, som ff. Hist. eccles. L. L. IX från år 323 till 423; begge voro advocater i Constantinopel.
440. *Leo I* eller *den Store*, biskop i Rom till 461. — Omkring denna tid dog *Isidorus Pelusiota*, Chrysostomi lärjunge, abbot i Pelusium (stad vid Nilens mest östliga mynning, nu alldeles försvunnen), ff. värderade bref, af hvilke 2013 ännu finnas.
444. *Cyrillus*, biskop i Alexandria, †, se 412 följ.; ff. X L. L. contra Julianum apostatam, m. m.; efterträddes af *Dioscūrus* till 451.
445. Leo den Store (440) låter, i anledning af en appellation, Galliens primas, biskop *Hilarius* af Arles (se 314) känna sin myndighet, och utverkar af kejsar Valentinianus III ett rescript, hvarigenom romerske biskopen förklaras för kyrkans Primas («rector»), under hvilkens makt («auctoritas») allt stode, och mot hvilken all olydnad vore straffbar. (Denna lag gällde blott Occidenten. Nord-Afrikas biskopar protesterade deremot [jfr 419], och i Chalcedon, 451, fick patriarchen i Constantinopel lika rättigheter.)
448. *Eutyches*, en gammal archimandrit (abbot) i ett kloster vid Constantinopel, påstod af nit emot Nestorius, «att Christi tvenne naturer genom mandomsannammelsen blifvit så förblandade, att deraf uppkommit blott *en natur*» (den guddomliga). Denna lära, *monophysitismen* kallad, föränledde tvister, hvilka, liksom de Nestorianska, upprörde hela Orienten. *Monophysiterna* kallades ock *Eutychieaner* (men se 578), *Dioscurianer*, *Acephaler*, *Severiter*, *Jacobiter*, m. m. — Biskop *Flavianus* i Constantinopel (Procli efterträdare) håller der ett möte, som afsatte och bannlyste Eutyches.
449. *Röfwaremötet*¹⁾ (σύνδοδος ληστρικὴ) i *Ephesus*. *Dioscūrus* från Alexandria (se 444) præsiderade. *Eutyches* blef förklarad rättrogen (emedan i Egypten nästan detsamma lärdes och han gynnades af kejsarinnan Eudoxia) och restituerad. *Flavianus* blef afsatt, hvaremot Leo den Stores legater förgäfves protesterade, gisslad och förvisad, hvarpå han efter 3 dagar dog, efterträdd af *Anatolius*, en alexandrinsk presbyter. Biskoparne *Domnus* af Antiochia (som 441 efterträdt Johannes, se 431), *Theodoretus* af Cyrus (se 423) och *Ibas* af Edessa (de tvenne sednare Nestorii anhängare, åtminstone förut) blefvo äfven afsatte. Underskrifter aftvingades genom soldater och munkar. Kejsar Theodosius II stadfästade mötets beslut, hvilket deremot förkastades af biskop Leo i Rom. — Kejsarne utgäfvon en lag, att alla mot christendomen rigtade skrifter skulle förbrännas. — *C. Sedulius*, Skott, ff. Carmen Paschale. — De hedniske Anglosachsarne öfvergingo, under bröderna Hengist och Horsa, till Britannien, der de grufiligen förföljde de christna.

¹⁾ Redan Leo den Store kallade denna synod *Latrocinium Ephesinum*; «men detta namn passar lika väl på flera dessa och följande tiders kyrkomöten.» L. Mosheim.

450. Kejsar Theodosius d. y. †. — Marcianus, 60 år gammal, blir kejsare genom giftermål med Theodosii syster Pulcheria, som dock förbehöll sig sin jungfrulighet, se 414. Hon var Flaviani och Leo den Stores vän och dog 454, helgon. — Omkring denna tid dog *Vincentius Lerinensis*, munk på Lerin-ön¹⁾, semipelagian (se 430), ff. catholicismens normalskrift, «Com-munitorium», 434, hvori han uppställde den grundsatsen, att hvad som inom kyrkan *alltid, öfverallt och af alla* varit trodt, borde gälla såsom christlig sanning. (Vetustas, universalitas et consensio, sive quod semper, ubique et ab omnibus creditur, äro kriterier för sensus ecclesiasticus et catholicus.) Denna bok har fått otaliga upplagor.

451. *Kyrkomötet i Chalcedon* (sid. 28, not. 1), *det 4:de Concilium oecumenicum*, sammankalladt af kejsar Marcianus, bevestadt af 630 (andre: 350) biskopar. Leo den store, sjelf frånvarande, presiderade genom sina legater. Rövaresynodens beslut upphäfdes. (*Domnus* förblef dock afsatt.) *Dioscurus* afsattes och landsförvist († 454). (*Eutyches* var redan förut af kejsar Marcianus afsatt och landsförvist.) *Theodoretus* af Cyrus måste förbanna Nestorius (sin fordne vän), hvarefter mötet förklarade honom och *Ibas* af Edessa (fordom äfven Nestorian) för orthodoxa, och derigenom stillatigande äfven Theodorus af Mopsuestia († 429, Nestorii lärare), hvil-kens skrifter Ibas prisat. — Både Nestorianismen och Eutychianismen för-dömdes. Leo den Stores bref «de incarnatione verbi S.» till Flavianus (se 448) blef basis för mötets symbolum, hvori antogs «att i Christi person (som är blott *en*) äro *tvenne* naturer förenade *ἀσυγχύτως* (utan samman-blandning), *ἀτρέπτως* (utan förvandling) — [emot Monophysiterna] — samt *ἀδιαφύεως* (utan åtskillnad till tiden) och *ἀχωρίστως* (utan sön-dring till rummet) — [emot Nestorius].» — Biskopen i Jerusalem (*Ælia*) — det var då *Juvenalis* — som undandragit sig Cæsareas metropolitän-rättigheter, blir (jfr 325) den femte *patriarchen* (en titel, som nu först brukades officiellt, under hvilken lades de 3 Palæstina²⁾). — Biskopssätet i Constantinopel, hvars domsrätt omfattade Thracien, men nu utsträcktes äfven öfver mindre Asien, får lika rättigheter med det i Rom (se 445), hvaremot Leo den Stores legater protesterade och sedan äfven Leo sjelf, som i öfrigt godkände mötets beslut. — Först efter detta af kejsaren sanctionerade möte började egentligen monophysitstriden. Våldsamma oro-ligheter uppkommo, i synnerhet i Palæstina, Egypten (Alexandria) och Syrien (Antiochia), hvori biskopar, munkar och folket deltog *för* eller *emot* mötets beslut. — Anachoreten *Simeon Stylites*, en Syrier, som sedan 420 lefvat³⁾ på en 40 fot hög pelare, 6 à 7 sv. mil öster från Antiochia, †. Andre i Syrien och Palæstina följde hans exempel ända till 12:te seklet, då denna dårskap (måhända en imitation af de indiska asketerna), hvilken icke fick inträde i Occidenten, upphörde. Simeon och hans efterföljare, kallade *Styliter*, d. ä. columnares, «pelaremän», ansågos med stor vördnad. — Attila (se 433) blir af Aëtius slagen på Catalauniska fälten (vid Chalons sur

¹⁾ Se sid. 31, under år 430.

²⁾ *Palæstina* indelades då i 1) *Palæstina prima*, hvars metropolis var *Cæsarea*; 2) *Palæstina secunda*, hvars metropolis var *Scythopolis* (fordom Betschean) och 3) *Palæstina tertia* eller *salutaris*, hvars metropolis var *Jerusalem* (Hierosolyma, *Ælia*).

³⁾ Engelsmannen Fellowe's undersökningar i Orienten i nyaste tider skola ådagalägga, att Styliterna icke *stodo* på pelare, utan hade sina boningar *inuti* dem, visserligen obeqvämt nog, för att anses som helgon.

Marne); men inföll dock följande året i Italien, då flyktingar anlade Venedig. Rom skonades dock, hvartill Leo den Store skall hafva bevekt honom. Han lemnade åter Italien och dog 453, hvarefter hans rike sönderföll.

455. Valentinianus III mördad. Sedan skedde täta ombyten af regenter i Occidenten. Genserik (se 429) sköflar Rom i 14 dagar.
457. Kejsar Marcianus †. Leo Thraciern, kejsare till 474. Han lät formligen kröna sig af patriarchen *Anatolius* i Constantinopel, till tecken, att han erhållit kronan af *himmelen* och ej af menniskor. Detta är första exemplet af kröning genom presterlig hand och blef snart allmänt efterföljdt. — *Theodoretus*, biskop af Cyrus, †, se 423 följ.; ff. Hist. Eccles. L. L. V. från 322 till 427; berömd exeget, som slutade den antiochenska scholan (se 300 följ.). — *Ibas*, biskop af Edessa, †; Theodori Mopsuestani lärjunge; se 449 och 451.
460. Eudoxia, kejsar Theodosii II:s gemål, † i Jerusalem, 67 år gammal; se 449; hon var af ringa stånd och hette förut som hedning Athenäis; skön och lärd, ff.; Pulcheria (se 414) hade gifvit henne till gemål åt sin bror och åter nedsatt henne i ringhet.
461. Biskop *Leo den Store* i Rom †; se 440 följ.; ansedd theologisk författare; han skall, 452, hafva räddat Rom ifrån Attila, och 455, då Genserik plundrade staden, afhållit denne från brännande och mördande. — *Hilarius*, biskop i Rom till 468. — Omkring denna tid dog *Prosper Aquitanus* (från Aquitanien, d. ä. sydvästra Frankrike); lekman; ifrig anhängare af Augustinus (Prædestinationian, 429), ff. mycket emot Semipelagianerna, äfven en chrönika. — Vid denna tid lefde *Arnobius den yngre*, Semipelagian, ff., hvilken många tillskrifva boken «Prædestinatus», hvori först namnet *Prædestinationianer* (se 429) förekommer. — I Spanien gingo Prædestinationianerna så långt, att de sade, det menniskan förutbestämmes till synd, att dygd och last ingenting betyder för saligheten samt all varning till de lastbara är onödig.
474. Leos måg Zeno kejsare i Orienten, men förjagades 475 af Leos sväger Basiliscus, som gynnade monophysiterna och i en cirkulärskrifvelse (Encyclion) 476 fördömde synoden i Chalcedon. — Vid denna tid lefde Stylisten *Daniel* i närheten af Constantinopel.
475. Synoden i Lyon godkänner semipelagianismen; se 430.
476. Herulen Odoacer afsätter sista kejsaren i Occidenten Romulus Augustulus och gör sig sjelf till konung af Italien: vestra romerska kejsardömet fall.
477. Basiliscus afträttad och Zeno åter kejsare till sin död 491. — Vandalernas tyranniske konung Genserik † (se 429); hans son och efterträdare Hunnerik förföljde äfven grufligen Nicænska läraans anhängare († 484).
480. Semipelagianerna *Foustus Rejensis* (biskop i Reji, se 430, † omkr. 493) och *Gennadius Massiliensis* (Presbyter i Marseille, † omkr. 495), ff. — Samtidig med dem var *Salvianus*, Presbyter i Marseille († omkr. 485), ff. L. L. VIII de gubernatione Dei, emot dem, som för tidens olyckors skull nekade Guds försyn; han såg i folkvandringen en Guds straffdom; var sin tids Jeremias.
482. För att stilla det monophysitiska oväsendet utgaf kejsar Zeno sitt *Henoticon* (en endrägtsformel, författad af honom sjelf), som fördömde Nestorius och Eutyches, och inskräpte chalcedoniska mötets lära, men utan

att nämna detta möte, uttrycket »af tvenne naturer», Leos bref och Dioscuri afsättning. *Acacius*, biskop i Constantinopel (471—489), som tillstyrkt Henotici utgifvande, gillade det. Det underskrefs äfven af monophysiternas hufvudmän *Petrus Mongus* (μογγος = hes), som derigenom återfick biskopsstolen i Alexandria († 490), och *Petrus Gnapheus* (= *Fullo*, så kallad af sitt handtverk, då han var munk: »valkare»), som derigenom för tredje gången blef biskop i Antiochia († 488); — men härigenom ökades blott söndringen. En hop monophysiter i Egypten förkastade Henoticon och skiljde sig ifrån Petrus Mongus, sin förra hufvudman, hvaraf de kallades *Acephäli*, hvilka sedermera delade sig i 3 andra secter, o. s. v. — Petrus Fullo ökade ock tvisterna derigenom, att han alltifrån 471 fördömde alla dem, som icke ville bekänna: »Gud är korsfäst», och insatte i Trisagium: Helige Gud m. m. det tillägget: »som för oss är korsfäst.» De, som gillade dessa uttryck, kallades *Theopaschiter*.

483. *Simplicius*, biskop i Rom från 468, †. Hans efterträdare *Felix II* ogillade Henoticon och kom derigenom i tvist med *Acacius*, hvilken 484 af honom förklarades afsatt och bannlyst. *Acacius* vedergällde *Felix* på samma sätt. De fleste österländske biskopar skiljde sig ifrån Rom och söndringen fortfor in i följande sekel, då *Acacii* och *Fullos* namn utströkos ur kyrkoböckerna. Se 519.
485. *Barsumas*, Nestorianen, †; se 435. Alltifrån 440 arbetade han med otrolig ifver att i Persien bereda Nestorianerna fast bostad, och lyckades. Ephesinska mötets anhängare förvistes ur Persiska riket, liksom Nestorianerna ur det Romerska. Nestorianernas *Catholicus* (d. ä. patriarch) fick sitt säte i rikets hufvudstäder Seleucia och Ktesiphon¹⁾, hvaraf han alltsedan burit titeln. — Neoplatonikern Proclus, född i Constantinopel 412, † i Athen; fiende till christendomen, sökte han rättfärdiga den gamla afgudaläran; ff.
486. Chlodwig (Ludvig) Frankernas konung, intager hvad som återstod af Romarnes välde i Gallien.
491. Anastasius (gift med Zenos enka, Leos dotter) kejsare till 518; ifrade för Henoticon (482).
492. Biskop *Felix II* i Rom †. Hans efterträdare *Gelasius I* skall hafva hållit ett möte, på hvilket de många den tiden kringspidda apokryphiska böckerna förkastades, men decretet härom (decretum Gelasianum) anses oäkta; han förordnade att nattvarden nödvändigt skulle annammas med både bröd och vin och förklarade det sednares utelemnande för ett »sacri-legium»; han fortsatte fiendskapen emot den redan aflidne *Acacius* (483), och tillerkände romerska biskopen öfveruppsigten öfver alla biskopar.
493. Odoacers rike störtas af Östgöternas konung Theodorik (Arian), som regerade till 526.
496. Frankernas konung Chlodwig (eller Chlodowich, se 486), uppmanad af sin christna gemål, burgundiska prinsessan Chlotilda (eller Chrotechildis) och bunden af sitt löfte att bli christen, om han besegrade Alemannerna i slaget vid Tolbiacum (Zülpich, 4 sv. mil s.v. från Cöln), lät, vid jul-

¹⁾ Se sid. 21, not. 2. Seleucia kallades då *Choche*, och Seleucia och Ktesiphon tillsammans *Almodain*, d. ä. »Städerna» eller »Dubbelstaden», som utgjorde persiska rikets hufvudstad; nu blott stenhopar icke mycket långt från *Bagdād* (d. ä. »Dads [ett klosterns] trädgård»), som anlades af khalifen Al Mansur 763, något längre upp vid Tigris, dit äfven den nestorianske patriarchen flyttade.

tiden, döpa sig med 3000 Franker, af biskop *Remigius* («Frankernas apostel», † omkr. 533, 96 år gammal) i Rheims¹⁾, till den Nicænska christendomen (hvaraf franska konungarnes titel af «kyrkans förstfödde söner» och «christligaste»; de öfrige christne konungarne voro nemligen Arianer). Franker och Alemanner följde sin konungs exempel. — Biskop *Gelasius* i Rom † och efterträdes af *Anastasius II*.

498. Efter Anastasius valdes två biskopar i Rom: *Symmächus* och *Laurentius*, hvaraf uppkom en söndring, som, åtföljd af blodiga uppträden, fortvarade ända in i 9:de seklet. — *Arianismen* var vid seklets slut nästan alldeles besegrad, äfvenså *Donatisterna*. — *Mystikernas* satser författades skriftligen under Dionysii Areopagitæ namn, hvilkens föregifna skrifter första gången omnämnas 532, då de återopas af Severiterna. 1:sta boken handlar om *den himmelska hierarchien* med sina 3:ne ordningar; den 2:dra om dess afbild, *den kyrkliga hierarchien*; den 3:dje om *de guddomliga namnen*, och den 4:de om *den mystiska theologien*, allsammans väsentligen hednisk nyplatonism. — *Kyrkoceremonierna* ökas mycket, isynnerhet genom Gregorius den Store, biskop i Rom 590—604. — Skärselden och själammessor; offentliga böner till Guds moder och andra helgon; Jejunium quadragesimale (40 dagars fasta före Påsk, med afhållande från köttmat); processioner i allmänna landsplågor, liksom vid hedningarnes ambarvalia; J. Mariæ renselsesdag (i stället för hedningarnes Lupercalia), Mariæ bebådelse och Johannis Döparens dag, m. fl. — Med detta sekel slutar Lutherska kyrkan *kyrkofädernas* series. — Hos Grekerna uppkommo de s. k. *Σειραι*, *Catenæ*, d. ä. förklaringar öfver Skriften, i fortgående följd sammansatta efter de gamla kyrkofädernas skrifter; sådana catenæ har man af Procopius Gazæus (se 525), m. fl.

Sjette Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen* utbreddes vid Svarta Hafvet bland Abasger, Heruler, Alaner m. fl., bland *Pictæ* (Scoter) och *Anglosachser* i Britannien, m. m. Deremot öfversvämmades 578—589 Grekland af slaviska stammar, hvilka der bibehöllo heden-domen herrskande ända in i 9:de seklet. — *Arianismen* var vid seklets slut nästan alldeles besegrad, äfvenså *Donatisterna*. — *Mystikernas* satser författades skriftligen under Dionysii Areopagitæ namn, hvilkens föregifna skrifter första gången omnämnas 532, då de återopas af Severiterna. 1:sta boken handlar om *den himmelska hierarchien* med sina 3:ne ordningar; den 2:dra om dess afbild, *den kyrkliga hierarchien*; den 3:dje om *de guddomliga namnen*, och den 4:de om *den mystiska theologien*, allsammans väsentligen hednisk nyplatonism. — *Kyrkoceremonierna* ökas mycket, isynnerhet genom Gregorius den Store, biskop i Rom 590—604. — Skärselden och själammessor; offentliga böner till Guds moder och andra helgon; Jejunium quadragesimale (40 dagars fasta före Påsk, med afhållande från köttmat); processioner i allmänna landsplågor, liksom vid hedningarnes ambarvalia; J. Mariæ renselsesdag (i stället för hedningarnes Lupercalia), Mariæ bebådelse och Johannis Döparens dag, m. fl. — Med detta sekel slutar Lutherska kyrkan *kyrkofädernas* series. — Hos Grekerna uppkommo de s. k. *Σειραι*, *Catenæ*, d. ä. förklaringar öfver Skriften, i fortgående följd sammansatta efter de gamla kyrkofädernas skrifter; sådana catenæ har man af Procopius Gazæus (se 525), m. fl.

503. Concilium Palmare (så kalladt af Palma, en publik byggnad) i Rom, det 4:de mötet i Symmachi sak (se 398), frikänner honom från de anklagelser, som emot honom gjordes. — Mötets beslut försvarades i en särskild skrift af *Ennodius Ticinensis* (biskop i Ticinum, nu Pavia, † 521), som först yrkade, att ingen människa ägde att dömma biskopen i Rom, hvilken vore blott Gud räkenskap skyldig och sjelf dömde «vice Dei».

511. Frankernas konung Chlodwig †, 45 år gammal i 30:de året af sin regering; hans trolösa, lömska och grymma karakter, som genom christendomens antagande (se 496) icke förbättrades, kan gälla för ett uttryck af

¹⁾ *Rheims*, lat. *Remi*, var franska konungarnes kröningsort, alltsedan, enligt legenden, vid Chlodwigs döpelse, en hvit dufva från himmelen nedflog med den heliga oljeflaskan, ampulla sacra, hvilken dock i själfva verket först år 1179 vid Philipp II:s kröning kom i dagen. Denna heliga flaska sönderbröts 1794 på Rhüls befallning. Staden har erkebiskopsäte med en majestätisk domkyrka.

- Frankernas, hvilka voro de sämsta bland alla de utvandrade germaniska folken, bland hvilka Longobarderna voro de bäste.
514. *Hormisdas* biskop i Rom till 523. — Rabbi Jose i Pumpedith i Babylonien †; han fullbordade 506 (andre: 476) den Babyloniska Talmud (Gemara), som af Judarne långt högre aktades än den Jerusalemska (se 279).
517. Burgunderna med sin konung Sigmund antaga Nicænska trosbekännelsen.
518. Kejsar Anastasius †. Justinus I (ursprungligen en rå bonde) kejsare till 527; han försvarade chalcedoniska mötet och förfor strängt emot monophysiterna.
519. Förening ingås åter mellan den öster- och vesterländska församlingen på de af *Hormisdas* föreskrifna villkor, att deras namn, som godkänt Henoticon (de kallades *διακρινόμενοι*, hæsitantes) utplånades ur Diptycha; se 483. — De af kejsaren afsatte och fördrifne monophysitiska biskoparne flyktade till Alexandria, der partiet var mäktigt. Bland dem var *Xenaias* eller *Philoxenus*, biskop i Maburg (Hierapolis i öfra Syrien) från 485 till 518, † 522, genom hvilkens omsorg en ny syrisk öfversättning af Nya Testamentet utgafs. Till hufvudmännen hörde *Severus*, hvilken 513 hade blifvit biskop i Antiochia och efter hvilken monophysiterna kallades *Severiter* († 542), samt *Julianus*, biskop i Halicarnassus i Carien (nu förstörd stad). *Julianus* påstod, att Christi kropp före uppståndelsen varit oförgänglig, hvaraf Julianerna kallades *Aphthartodoketer* (oförgänglighetsdiktare); *Severus* åter påstod, att den varit förgänglig, hvaraf hans anhängare kallades *Phthartolatrer* (corrupticölæ, «förgänglighetsdyrkare»). Striden härom fortsattes ifrigt, äfven bland orthodoxerna, under kejsar Justinianus, som slutligen själf blef aphthartodoket. — Diakonen *Themistius* (monophysit) sade, att Christus efter den menskliga naturen «icke vetat allt» (Marc. 13: 82, hvaraf *Agnoëter*), hvilket åter bestriddes af patriarchen *Theodosius* i Alexandria (äfven monophysit). — Man tvistade äfven om uttrycket: «en af Treenigheten har lidit», hvilket isynnerhet försvarades af skytiska munkar i Constantinopel, men icke gillades af *Hormisdas* (jfr 482).
523. Biskop *Hormisdas* i Rom †; han hade varit gift; antog först krona; efterträdades af *Johannes I* till 526.
524. Homeriternas eller Hamsdcharernas i Jemen (södra Arabien) siste konung, Juden Dhu-Nowas, jemte de öfrige Judarne, anställde mot de christna derstädes (hvilka voro monophysiter) ett blodbad, hvari 280 prester omkommo. Då de christne 529 fingo hjälp af den æthiopiske konungen Elesbaan, förlorade Judakonungen thronen och lifvet, hvarefter Homeriternas rike i 72 år lydde under æthiopiska herrskare. — *Theodorus Lector* i Constantinopel, som fortsatt Socrates' kyrkohistoria till 518.
525. Konung Theodorik i Ravenna låter aflifva *Boëthius*, som i sitt fängelse ff. «Consolatio philosophiæ»; han hade varit konungens vän och canzler samt den lärdeste mannen i hans rike; synes icke hafva varit christen.
526. Konung Theodorik låter kasta biskop *Johannes* af Rom i fängelse, der han dog, och utnämner till hans efterträdare *Felix III*, låter aflifva Boethii svärfader *Symmachus* och dör själf samma år, 71 år gammal¹⁾; man har kallat honom den Store; jfr 493.
527. Justinianus (Justini brorson) kejsare till 565. Han förstörde genom lagar och straff hedendomens icke obetydliga kvarlevor; uppbyggde Sophia-

¹⁾ Theodorik kallas i Wilkinasagan Didrik af Bern, d. ä. Verōna, der han stundom vistades.

kyrkan i Constantinopel¹⁾, utgaf, förnämligast genom juristen Tribonianus (Quæstor, † 545), *Corpus Juris Justinianæum*; förföljde monophysiterna, som dock i hemlighet gynnades af hans sköna, herrsklystna gemål Theodora (från Cypern, först glädjeflicka och actrice i Constantinopel, sedan kejsarens frilla och slutligen gemål, † 548). — *Procopius Gazæus* (från Gaza) †, ff. i exegetiken. — *Dionysius Exiguus*, skytisk munk, abbot i Rom († omkr. 556), inrättar genom sin *cycclus paschalis æra christiana* och samlar *canōnes* och *decrēta* (kyrkolagar).

529. *Benedict af Nursia* (nu Norcia, liten stad i hertigdömet Spoleto i Kyrkostaten, nära gränsen af Neapel), f. 480, † 543, stiftare af Benedictiner-orden, den första bestående organisation (orden) af munklefnaden i Occidenten, anlägger klostret på Monte Cassino²⁾. — Semipelagianismen blef, genom romerskt inflytande, förkastad på synoderna i Arausio (nu Orange eller Oranien) och Valentia (nu Valence) i Gallien, hvarvid dock hvarken Faustus Rejensis (hvilken i Provence ännu anses för helgon; se 480) eller någon annan Semipelagian nämndes, och man bar afsky för den stränga slutföljden prædestinationen. — Kejsaren upphäfde philosophscholorna och landsförviste Damascius i Athén och hans lärjunge Simplicius, fiender till christendomen, tillika med 5 andra neo-platoniker, hvilka emottogos af Justiniani fiende konung Kosroës (eller Nushirvan, som regerade 521—579) i Persien, hvarifrån de väl efter freden återkommo, men sectens anseende var då förbi och de dogo i obemärkthet.

532. *Dionysii Areopagitæ* föregifna skrifter omnämnas för första gången, återopade af Severiterna (Severianerna).

533. *Johannes II*, biskop i Rom till 535; han godkände uttrycket: «en af Treenigheten har lidit»; se under 519. — Fruktlöst samtal i Constantinopel med Severiterna (se 519). — *Fulgentius Ruspensis*, biskop i Ruspe i Numidien, fördrifven 523 af Vandalerna (jemte 220 afrikanska biskopar, hvilka sedan lefde på Sardinien), †, ff. som försvarade augustinianismen emot Faustus Rejensis; jfr 529.

534. Belisarius, Justiniani fältherre († 565) förstör Vandalernas rike i Afrika, hvarigenom arianismen derstädes förqväfvades. Donatisterna, ehuru ej mera gynnade, bibehålla sig. — Frankerna eröfra Burgundien (jfr 517). — *Codex Justinianæus* utgifves (jfr 527). — Alexandrinske köpmannen *Kosmas Indicopleustes* («Indiefararen») fann (före 535) christliga församlingar på 3 af Ostindiens kustpunkter. De vördade i Thomas sin apostel, men hafva troligen uppkommit genom persiska handelscolonier, jfr 435.

537. Belisarius, som ett helt år belägrades i Rom af Östgöterna, afsatte och landsförviste biskopen derstädes *Sylvesterius*. *Vigilius*, som 538 emot

¹⁾ *Sophiakyrkan i Constantinopel* är ursprungligen byggd af Constantin den Store; upptrann 2:ne gånger, först efter Chrysostomi landsflykt, sedan under Justinianus. Han byggde den nya kyrkan större än den fordom var, genom arkitekten Anthemius, på nära 6 års tid (538). Kyrkan är ett grekisk kors (+) med kupol, 290 fot lång, 260 fot bred och 186 fot hög (vida mindre än Peterskyrkan i Rom). Hon invigdes åt den guddomliga visheten (Sophia). Turkarne förvandlade henne till en moské, som i sednaste tider genom ryske arkitekten Fossati blifvit reparerad. Han upprättade de af ålder lutande pelarne, som uppbära kupolen, hvilken sistnämnde stärktes med jernband, o. s. v.

²⁾ *Monte Cassino*, Benedictinerordens hufvudkloster, ligger på ett berg i Neapel, nära Kyrkostatens gräns, omkr. 3 sv. mil s.s.o från staden Sorä. Anlagd 529, förstörd af Longobarderna 589 och Araberna 884, uppbyggdes det ånyo. Abboten, tillika biskop, var konungariket Neapels förste baron. — Af Benedictinerorden ensam hafva utgått 24 påfvar 200 cardinaler, 1600 erkebiskopar, 4000 biskopar, 16000 abboter och otaliga helgon.

hemligt löfte att skydda monophysiterna, genom dessas vän kejsarinnan Theodora blef biskop i Rom, lät sin företrädare dö af nöd och brist.

539. *M. Aur. Cassiodorus*, f. d. minister hos Theodoriks dotter Amalasuntha (strypt af sin gemål 535), ingick i det af honom uppbyggda klostret Vivarium (Vivarese) vid Squillace i Calabrien, der han dog efter 562, vid pass 90 år gammal. Han, liksom Martinus († 400), rigtade munkarnes verksamhet på litterära sysselsättningar; ff. *Divinarum lectionum* L. L. II, *Variarum* (epistolarum) L. L. XII, de septem Disciplinis¹⁾, den enda lärobok i scholorna under medeltiden, m. m.; genom hans försorg utkom äfven *Historia ecclesiastica tripartita* (L. L. XII), hvilken hans vän, advokaten *Epiphanius* († omkr. 540) på latin sammandragit ur *Socrates*, *Sozomenus* och *Theodoretus*, och hvilken, jemte den af *Rufinus* bearbetade *Eusebius* (se 410), under hela medeltiden var hufvudboken i detta ämne.

541. Tideräkningen efter romerska consulerna upphör.

544. Våldsamma oroligheter i Palästina, föranledda af Origenisterna (se 399), hvarföre kejsaren utfärdade ett edict, hvori han fördömde Origenes och hans läror (till hvilka räknades, att själarne blifvit först skapade och för deras synders skull inneslutne i kropparne, att djeflarnes och de fördömdes straff en gång skall upphöra, m. m.). — Monophysiterna, chalcedoniska mötets fiender, hatade synnerligen de tre, af Nestorianerna högt värderade, männen *Theodorus Mopsuest.* († 429), *Theodoretus Cyranus* († 457) och *Ibas Edess.* († 457). Den förstnämnde var äfven hatad af Origenisterna, emedan han skrifvit emot Origenes och hans allegoriska bibel-exegetik. Den sluge *Theodorus Askidas*, biskop i Cæsarea Cappadoc. (sid. 24, not. 2), origenist och monophysit († 558), som ville hämnas på patriarchen *Mennas* och romerska fullmäktigen (apocrisarius) i Constantinopel *Pelagius* (sedan biskop i Rom), hvilka af hat till honom utverkat nyssnämnde edict emot Origenes, intalte nu kejsaren, att monophysiterna skulle vinnas, om ofvannämnde 3 män såsom Nestorianer fördömdes. Kejsaren utgaf då ett edict, hvori han fördömde de s. k. *Tria capitula*²⁾, d. ä. *Theodori Mopsuest.* skrifter, *Theodreti Cyr.* skrifter mot *Cyrilli* anathematismen och *Ibæ Edess.* bref till biskop *Maris* i Persien och alla, som dem försvarade, men befalle tillika, att häraf intet för chalcedoniska mötets auctoritet menligt finge slutas. Häraf uppkom nu striden de tribus capitulis. Kejsarens edict mötte starkt motstånd i Occidenten och Afrika.

546. Biskop *Vigilius* i Rom (se 537), dertill styrkt af den lärde *diaconus Fulgentius Ferrandus* från Carthago, förklarade sig emot kejsarens edict.

548. *Vigilius*, kallad till Constantinopel, nödgades der att genom ett *Judicatum* fördömma tria capitula och deras försvarare. — Kejsarinnan Theodora, monophysiternas vän (se 527), † af en kräftska.

¹⁾ Dessa sju vetenskaper voro: grammatik, retorik, dialektik (tillsammans kallade *Trivium*), musik, arithmetik, geometri, astronomi (tillsammans kallade *Quadrivium*). De kallades ock *de sju fria konster*, om hvilka man har minnesversen: *Gram loquitur, Dia verba docet, Rhe verba ministrat, — Mus canit, Ar numerat, Ge ponderat, As colit astra*. Antagandet af 7 artes liberales härstammar från Augustinus.

²⁾ Enligt andra äro tria capitula punkterna, artiklarne eller frågorna, om hvilka strid- des, nemligen om de tre männen borde fördömmas eller icke; enligt Hase: de tre männens under tre kapitel sammanställda villfarelser.

549. *Facundus*, biskop i Hermiane i Afrika († omkr. 570), skref sina 12 böcker till de tre capitlens försvar, och synoder höllos till samma ändamål i Illyricum och

550 i Afrika, der man äfven bannlyste *Vigilius*, hvilken derpå återtog sitt Judicatum.

551. Kejsaren fördömer genom ett nytt edict de tre capitlen. *Vigilius* satte sig emot edictet, misshandlades, flydde i en kyrka, och bannlyste *Theodorus Askidas*, patriarchen *Mennas* († 552) och andra, som antagit edictet.

553. *Kyrkomöte i Constantinopel*, ansedt för det 5:te *Concilium oecumenicum*, bevisadt af 165 biskopar, mest Orientaler och några Afrikaner. Patriarchen *Eutychius* i Constantinopel presiderade. Man stadfästade de 4 allmänna mötenas beslut, fördömde de tre capitlen och deras författare (samt Origenes och hans skrifter? jfr 544) och gjorde talesättet: «en af Treenigheten har dött» (se 519, 533) uttryckligen till ett orthodoxiens kännetecken. — *Vigilius*, som ännu var i Constantinopel (se 548), infann sig icke på mötet, ehuru tre gånger inbjuden, utan förklarade sig i en egen skrift (Constitutum) emot de tre capitlens fördömande. — Occidenten, isynnerhet Illyrien och Afrika, protesterade äfven deremot, hvaraf följden blef så väl *Vigilius* som flera biskopars landsförvisning. — Narses gör slut på Östgöternas rike i Italien, hvarigenom arianismen derstädes kufvas.

554. *Vigilius* fördömer ändtligen de tre capitlen och får resa hem.

555. *Vigilius* † i Syracusa på hemresan från Constantinopel. — *Pelagius I* (se 544) biskop i Rom till 560. Han (för att bli biskop) och alla hans efterträdare antogo constantinopolitanska mötets beslut; men han föranledde derigenom oroligheter i Occidenten samt flera kyrkors afsöndring från Rom, hvilken länge fortfor. Häraf patriarchatet i Aquileja ¹⁾, hvars kyrkogemenskap med Rom icke återställdes förrän 698. Franska, spanska och longobardiska kyrkorna antogo icke nyssnämnda möte, hvilket först i de följande seklen genom förgätande af stridsfrågan blef allmänt antaget.

560. Theodimir, Svevernas konung i Portugal, öfvergifver med sitt folk arianismen.

565. Kejsar Justinianus, som 564 blifvit apthartodoket (se 519), afsätter den med honom icke instämmande patriarchen *Eutychius* i Constantinopel, och †, 82 år gammal. — Hans systerson Justinus II kejsare till 578. Han sökte genom ett edict (565), hvari han förbjöd trätan om personer och ord, göra slut på trecapitelstriden. — *Johannes Scholasticus* patriarch i Constantinopel till 578; han hade förut varit advokat och sedan presbyter i Antiochia; han samlade kyrkolagar och äfven nomocanon, innehållande parallelismen mellan kejsarliga lagar och synodalbeslut. — Vid denna tid tvistades mellan monophysiterna om *Tritheismen*, som, framställd af Syriern, monophysiten *Johannes Askunages* i Constantinopel, försvarades af den alexandrinske scholläraren, aristotelikern *Johannes Philoponus* († efter 610), hvilken påstod, «att i Gud vore tre naturer eller varelser, sinsemellan alldeles lika, hvilken likhet vore det guddomliga väsendets enhet (liksom tre menniskor och menniskonaturen).» Patriarchen

¹⁾ Patriarchatet i Aquileja upphäfdes 1751. *Aquileja* (tysk. *Aglar*), 2 1/4 mil n.o. från Venedig, var fordom en anseelig stad, nu obetydlig. Jfr år 384.

- Joh. Scholasticus i Constantinopel, till hvilken man (omkr. 570) hänsköt tvisten, ogillade tritheismen.
568. Longobarderna, hedningar (efter 587 arianer), intränga, under Alboin, i Italien, der de intogo Lombardiet, m. m. och gjorde Pavïa till sin hufvudstad.
578. Den ädle, utmärkte Tiberius II, medregent sedan 574, blir kejsare till 582. — *Pelagius II*, biskop i Rom till 590. — *Jacob Baradai* eller *Zanzalus* † i Edessa, såsom biskop derstädes; han hade, sedan 541, med outtröttligt nit genomvandrat Syrien och Mesopotamien för att ordna monophysiternas församlingar och förse dem med lärare. Efter honom kallas Monophysiterna i dessa länder *Jacobiter*. — Monophysiterna i Egypten, som sedan 536 haft sin egen patriarch af Alexandria, kallas *Kopter*¹⁾, och deras kyrka står i oafbruten förbindelse med den *ethiopiska* i Abyssinien, dit monophysitismen spridde sig från Egypten. — I Armenien, som sedan 428 stod under persiskt herravälde, vann mot slutet af 5:te seklet monophysitismen öfverhand, och kort efter år 500 uttalade sig synoden i Thevin (536?) för densamma. Omkring 600 skiljde sig derföre armeniska kyrkan från Iberierna, hvilka antogo mötet i Chalcedon, och sedan bestå *Armenierna* såsom ett afsöndradt parti.
582. Mauritius (Tiberii måg) kejsare till 602.
585. *Johannes Jejunator* («fastaren») patriarch i Constatinopel till 595; han antager på ett möte i Constantinopel (rörande den för äktenskapsbrott anklagade biskop Gregorius af Antiochia) titeln af *oecumenisk* (d. ä. allmän eller riks-) *patriarch*, hvilket biskop Pelagius II i Rom och hans efterträdare Gregorius Magnus högeligen ogillade; ff. Liber poenitentialis, m. m.
589. Kyrkomöte i Toledo (Toletum), der den arianske Vestgötakonungen Reccared med sitt folk öfvergick till katholska kyrkan, och der man i trosbekännelsen upptog den formeln, att den Helige Ande utgår äfven af Sonen (*Filioque*), hvaraf längre fram uppkommo häftiga strider.
590. *Gregorius den Store*, som, 579—585, hade varit apocrisiarius (romerske biskopens sändebud) i Constantinopel, blir biskop i Rom till 604; from och välgörande, men vidskeplig; kallade sig först *Servus servorum Dei*; förökade mycket ceremonierna vid gudstjensten, medelst litanior, antiphonier, sångchörer, m. m. (deraf kallad Pater eller Magister cæremoniarum); hans latinska *Messcanon* (Nattvardsliturgi) blef sedan vidt omkring antagen; stadgade den gamla (äfven af Augustinus hysta) förmodan om skärselden, från hvilken själamessor lindrade; arbetade ifrigt mot Donatisterna, hvilkas kyrka med detta sekel utdog; förbättrade scholväsendet i Rom, m. m.
591. Longobardernas drottning Theodolinda förmådde sin nya gemål Agilulf att antaga Gregorii den Stores religion, men arianismen fortfor dock länge att bland Longobarderna hafva flera bekännare än den Nicænska trosläran, som först under konung Grimoald († 671) blef herrskande bland dem.

¹⁾ *Kopterna*, som mest bestå af Egyptens ursprungliga befolkning och begagna den koptiska munarten till religionspråk och hvilkas namn man härledt af den nu förstörda staden *Koptos* på Nilens östra strand vid 26° lat., dit många christne flydde under de romerska kejsarnes förföljelser, eller af ordet *Kobtos*, «omskuren», emedan de bruka omskärelsen, åtminstone i öfra Egypten, eller af *Jacobiter*, emedan de tillhöra denna sect, kallas i själfva landet *kuiibt*, i sing. *kuiibti*, sannolikt en stympning af deras gamla namn *Ægypti*, hvaraf ordet *Kopter* uppkommit.

594. *Evagrius Scholasticus*, advocat i Antiochia, ff. Hist. Eccl. L. L. VI från 431 till 594.
595. *Cyriäcus*, patriarch i Constantinopel till 606. — *Gregorius Turonensis*, erkebiskop af Tours, †; ff. Historiæ Francorum L. L. X, m. m.
596. Fyratio Benedictinermunkar, hvaribland *Augustinus*, hvilka Gregorius Magnus 596 afsändt till England, ankomma dit och predika i Durovernum (nu Canterbury), hufvudstaden i Kent, hvars konung Ethelbert (den mäktigaste i den anglosachsiska heptarchien, se 449), som var gift med den christna prinsessan Bertha från Paris, jemte många hans undersåter, antog den romerska christendomen. *Augustinus* blef, i Canterbury¹⁾, den nya församlingens metropolit, men kom snart i flera tvister med de gammal-britiska biskoparne († 610). — Irländske munken *Columba*, som sedan 565 predikat för Picterna i Skottland, †, 77 år gammal. Han hade på den lilla ön Jona eller Icolm-kill²⁾ (nära s.v. punkten af ön Mull, en af Hebriderna) grundat ett kloster, som var frejdadt för sitt bibelstudium, och hvarifrån kunskaper och christendom sedan utbredde sig i flera delar af Europa. Också utmärkte sig de irländske munkarne i allmänhet genom kärlek till vetenskapliga sysselsättningar.
599. *Anastasius Sinaita*, patriarch i Antiochia, †.

Sjunde Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen utbredtes alltmör i England; den predikades i Nederländerna, Tyskland och Schweiz. Nestorianerna utbredde den i Tatariet och ända bort i China. Kejsar Heraclius sökte med våld göra Judarne till christna, och Spaniens och Frankrikes konungar gjorde detsamma, äfven emot romerska biskoparnes vilja. — Islams (Muhammets läras) uppkomst skadar högligen christendomen. Muhammedanerna voro i början ganska milda mot de christna och gynnade isynnerhet Nestorianerna och Monophysiterna. — Fester: Mariæ födelsefest (d. 8 Sept.), Mariæ himmelfärdsfest (d. 15 Aug.), Allhelgonadag (d. 1 Nov.), korsupphøjelsefesten (d. 14 Sept., inrättad af kejsar Heraclius omkr. 628). — Klockor, orgeln, vaxljus, crucifix, presternas plättraktning i romerska kyrkan (Tonsura Petri et Pauli, den förra: rakning af hjessan, den sednare af hufvudets främre del), m. m. Bannlysningen missbrukas, o. s. v. — Påfven börjar bevilja munkarne och klostren *exemptioner* från biskoparnes jurisdiction, hvaraf större sjelfsväld bland munkarne och större tillgifvenhet för påfven.*

601. Den monophysitiske patriarchen *Damianus* i Alexandria, beskyld för *Tetraltheism*, †.
602. Kejsar Mauritius med 5 söner (sedermera äfven gemål och döttrar) mördas af Phocas, som sedan tyranniskt regerar till 610.
604. *Gregorius den Store*, biskop i Rom, †; ff. Dialoger, Bref, Predikningar, m. m. Med honom slutas serien af kyrkans *classiska* förfat-

¹⁾ *Canterbury*, fordrom *Durovernum*, sedan *Canntuarua*, är alltsedan 597 säte för Englands förste erkebiskop, som äfven är rikets förste peer.

²⁾ Ön har en enda by, *Sodor*. Det forna klostrets abboter voro högt ansedde och kallades biskop af *Sodor*, hvilket biskopsdöme 1098 förenades med *Man*. Biskoparne af *Sodor* och *Man* väljas af greffiga familjen Derby, som äger ön *Man*, bekräftas af konungen och vigas af erkebiskopen af *Canterbury*, men äro icke Peers of the Realm. På *Icolm-kill* finnas nu blott ruiner af det ryktbara klostret, och gudstjenst hålles nu på ön blott 4 gånger om året!

- tare. De följande samlade mest deras Sentenser och återopade «Testimonia Patrum».
607. *Bonifacius III* blir biskop i Rom och † samma år; han skall af kejsar Phocas fått titel af *Episcopus oecumenicus et summus* (se 585), på det han skulle gilla Mauritii mord, hvilket *Cyriacus* i Constantinopel (se 595) bestraffade, hvarföre denna titel betogs honom, ehuru sedermera hans efterträdare återtog den.
608. Biskop *Bonifacius IV* i Rom († 615) gör Panthëon¹⁾ till kyrka under namn af Templum omnium Sanctorum (Panagium); han firade der första gången d. 13 Maj 610 Allhelgonadag, som sedan förlades till d. 1 Nov.²⁾ — *Eulogius*, biskop i Alexandria, †.
610. Phocas dödas af Heraclius, som blir kejsare till 641 (hans ätt regerade 100 år). — *Abul Kasem Muhámmed* (= «den prisvärde» = *περίκλυτος*), af Ismaels blod, af Koreischiternas stam, af Haschems familj, hvilken Kaaba's (den gamla helgedomens i Mecca) bevarande ärfiligen tillhörde, född i Mecca omkr. 570, uppträder med sin lära (*Islam*, d. ä. «hän-gifvenhet åt Gud»), hvars hufvudinnehåll är: «det är en enda Gud och Muhammed är hans högste prophet» («La Allah illa Allah va-Muhammed restul Allah»). Den erkänner 6 stora, guddomliga propheter med stigande värdighet i följande ordning: Adam, Noach, Abraham, Moses, Christus och Muhammed, förutsagd af Christus (Joh. 14: 16, 26 etc., der *παράκλητος* skall igenom förfalskning blifvit satt i stället för *περίκλυτος*, d. ä. Muhammed), liksom denne af Moses; Muhammed är den siste af propheterna. Han lärar fatalismen, men tillika människans ansvarighet för sina gerningar, yrkar böner 5 gånger om dagen, allmosor ($\frac{1}{10}$ af inkomsterna), en stor årlig fasta (hela månaden Ramadan), valfart till Mecca (till *Kaaba*, d. ä. «fyrkantig», det heliga huset, som utgör en parallelepiped) en gång i lifstiden, krig för tron. Islam tillåter en man att hafva 4 hustrur, men förbjuder vin, svinkött och allt raffelspel. Den yrkar på det strängaste Guds enhet, andlighet och oändlighet, lärar kroppens uppståndelse och lofvar sinliga belöningar och straff i ett annat lif. Om Jesus säger Muhammed, att han blef upptagen i 7:de himmelen till Gud, och icke korsfäst, såsom Judarne trodde, hvilka korsfäste en annan ibland sig, hvilken liknade honom. Fredagen är gudstjenstdag, omskärelsen yrkas, och sker i 12:te eller 13:de året. Döden var uttalad öfver afgudatjenarne, derest de vägrade omvändelsen. Judar och christne dömdes till slaveri och hård beskattning, om de ej hyllade Muhammed. Judar och christne, begge «Bokens folk», komma i ett lindrigare helvete än afgudatjenare, mager och sabéer. I ett ännu lindrigare komma de, hvilka genom sin *tro* (*Islam*) äro utkorade, men endast genom sina *gerningar* fördömde, och deras straff vara efter skuldens storlek från 900 till 7000 år. Alla andra äro *evigt* fördömde. Islams dogmatiska del kallas *Imân*, dess praktiska *Dín*. Läran skulle bevisa sig blott genom sin inre förträfflighet, utan underverk, hvilka propheten ej gjorde, och som, efter hans ord, förringade förtjensten af

¹⁾ *Pantheon*, ett tempel helgadt åt «alla gudar», bygd i kejsar Augusti tid, af Marc. Vipsan. Agrippa, i Rom, öster om Tibern, är det bäst bibehållna romerska tempel; består af ett enda hvalf med ljuset ofvanifrån, nu, för sin runda skapnad, kallad *la Rotunda*; såsom kyrka helgad åt Maria och alla helgon.

²⁾ Enligt Gieseler äro Pantheons invigningsdag (d. 13 Maj) och Allhelgonadag (d. 1 Nov.) tvenne särskilda fester, af hvilka den sednare iurättades i Rom i slutet af 8:de seklet.

tron. Sedermera hafva dock hans anhängare tillskrifvit honom många underbara ting. Läran innehålles i *Al-Koran*, d. ä. «läsningen» eller «boken», hvilken dicterades för propheten af engeln Gabriel, samlades och ordnades i 114 Sura's (d. ä. kapitel) 2 år efter prophetens död af hans svärfader Abubeker och kungjordes af Othman i 30:de året af Hedschra (se 622).

615. Irländske munken *Columbanus* †; han hade från 590 predikat kristendomen i Gallien, Schwaben, Bayern och Franken, anlaggt klostren *Luxovium* (nu Luxeuil, i Franche-Comté, 2 mil n.o. från Vezoul) och *Bobium* (nu Bobbio, i Milanese, vid Trebbia, 3 $\frac{3}{4}$ mil s.o. från Pavia) och der infört kärlek till vetenskaperna (jfr 597), författat en munkregel m. m. Hans lärjunge *Gallus* predikade i Schweiz. — *Theodätus* (eller *Deusdedit*) biskop i Rom till 618; han utgaf en stadga om den andliga skyldskapen (i Sverige sedan kallad *Gudsförolag*), enligt hvilken de, som stått fadder tillsammans, icke fingo gifta sig med hvarandra, eller med dopbarnet, o. s. v.

619. *Bonifacius V*, biskop i Rom till 625: han gaf kyrkorna jus asyli.

622. Muhammed flyr ifrån Mecca till Yatschreb, som sedan fick namnet Medina al Nabi (d. ä. «prophetstaden»), och griper till svärdet. *Hegira* eller *Hedschra*, d. ä. «flykt», skedde d. 16 Juli (en fredag, Muhammedanernas gudstjenstdag) och är den æra, hvarifrån sedan Omars tid prophetens anhängare räkna sina månår, å 354 dagar, hvaraf 33 nära nog motsvara 32 af våra solår. — På fälttåget emot Perserna samtalar kejsar Heraclius med monophysiternas patriarch i Armenien (se under 578) *Paulus*, som för honom framställde den läran, «att genom naturernas förenings vore i Christo blott en vilja och en viljas verkan uppkommen»; hvilken lära, kallad *monotheletismen*, ansågs, såsom en medelväg, kunna förena monophysiterna och katolikerna, och äfven godkändes af *Sergius*, patriarch i Constantinopel (610—638).

625. *Honorius I*, biskop i Rom till 638, byggde flitigt kyrkor.

629. Heraclius samtalar i Hierapolis (Mabug) i Syrien med dervarande monophysitiska patriarch, *Athanasius*, som, på vilkor af monotheletismens antagande af Grekerna, ingick förenings med dem och blef patriarch af Antiochia.

630. Heraclius utgifver ett edict, hvari han befaller monotheletismens antagande. *Cyrus* blef patriarch af Alexandria och sjelf monothelet, förenade genom denna lära en mängd monophysiter med katolska kyrkan.

632. *Muhammed* † 7 i Medina, der han ock begrofs, 63 år gammal, måhända af ett långsamt förgift; han var då herre öfver hela Arabien, m. m. Hans s. k. *Testamente* (först förddt från Orienten af capucinermunken *Pacificus Scaliger* och derpå tryckt i Paris, på arabiska och latin, 1630 och sedan flere gånger), som lofvar full säkerhet åt alla christna under hans välde, erkännes till innehållet af Muhammedanerna sjelfva, men anses af de flesta christna lärde för understucket. — Abubeker, Muhammeds svärfar, khalif (d. ä. «vicarius», nemligen prophetens) till 634, samlade Alkoran (se 610). — Äfven bland Muhammedanerna uppkommo efterhand söndringar. De två förnämsta partierna äro *Sonniter* och *Schiyter*. De förre antaga *Sonna* (*Sunna*), d. ä. en muntlig förklaring öfver alkoran, och erkänna Abubeker, Omar och Othman för prophetens rätte efterträdare. *Schiyterna* (d. ä. «afsöndrade», «affällingar») förkasta Sonna och anse Ali för den *förste* rättmätige khalifen. Till dem höra Perserna och en del af

- Hindostans invånare. De äro uteslutne från den heliga Kaaba i Mecca. Muhammedanerna kalla sig, af ordet Islam, *Muslemim*, d. ä. «troende», hvaraf vårt muselmän.
634. Munken *Sophronius*, en häftig anti-monothelet, blir patriarch i Jerusalem, der han håller en synod, på hvilken monotheletismen fördömmes, hvilken dock, medelst *Sergii* (se 622) bref, äfven antogs af biskop *Honorius* i Rom, hvilka begge tillstyrkte stillatigande om den tvistiga punkten. — Muhammedanerna intaga Damascus. Omar, khalif till 644.
635. Nestorianerna införa christendomen i China, enligt uppgiften på det ryktbara monumentum Syro-Sinicum nära Si-gan-fu¹⁾. — Deras catholicus vid denna tid var *Jesuiabas*, som ingick förbund först med Muhammed, sedan med Omar, och förskaffade de sina många förmåner.
636. *Isidorus Hispalensis*, biskop i Sevilla (Hispälis), †, ff. L. L. III Sententiarum (d. ä. dogmatum, mest ur Augustinus och Gregorius Magnus), som i Occidenten länge voro mönster för dogmatiska metoden; L. L. II de ecclesiasticis officiis, m. m.
637. Muhammedanerna intaga Jerusalem, hvars patriarch, *Sophronius* (se 634), † af grämlse deröfver.
638. Biskop *Honorius* i Rom †; monothelet (se 634). — Kejsar Heraclius utgifver *Ecthësis* (Expositio fidei, sammansatt af patriärchen *Sergius*, som † samma år), hvilken medgaf två naturer, men blott *en* vilja i Christo, och förbjöd allt tvistande, om i Christo vore en eller tvegegehanda verkning. Ecthesis förkastades i Rom af den nya biskopen *Johan IV* och hans efterträdare. — Muhammedanerna intaga Antiochia.
639. Araberna intaga Cæsarea och fullborda Syriens eröfring.
640. Saracenerna (d. ä. «österländningar») eller de muhammedanska Araberna, under Amru, intaga Egypten, hvarvid de, liksom i Syrien, verksamt understöddes af secthatet mellan Monophysiterna, som utgjorde mängden af folket, och *Melchiterna* (d. ä. «de kejsrerliga, kejsareslafvarne», såsom monophysiterna kallade katolikerna, af *melech*, «konung, kejsare», emedan de underkastade sig de kejsrerliga trosedicten). — Britiske munken *Gallus* †; anläggare af klostret S:t Gallen i Helvetien; se 615.
641. Constans II, Heraclii sonson, kejsare till 668.
644. Omar mördad. Othman khalif till 655; under honom fullbordades, 651, eröfringen af Persien, der Islam snart blef rådande och den gamla magiska religionen hårdt förtrycktes, men dock bibehölls af Parserna (jfr ant. under år 632).
645. Abboten *Maximus* (sedan kallad *Confessor*), ifrig anti-monothelet, ökar det monotheletiska oväsendet genom uppvigling i Afrika.

¹⁾ Si-gan-fu, Singan, hufvudstad (= fu) i provinsen Chensi (hvilken ensam utgjorde det äldsta och egentliga riket Tschin, China), stor stad på södra stranden af Hoei, lat. 34° 1/2, long. 127°. — I den nära Singan liggande lilla staden San-xu-en upptäcktes 1625 ett monument (monumentum Siganense), bestående af en stenpelare med inskrift, till en del syrisk, till en del chinesisk, upplysande, att monumentet blifvit upprest år 781, och innehållande namnen på 70 christna lärare i China från år 635, då läraren O-lo-pen kommit till Si-gan-fu och, med kejsar Taitongs tillåtelse, predikat christendomen. Inskriften innehåller äfven religionens hufvudläror. Monumentet upptäcktes vid en gräfning och de jesuitiska missionärerna hafva sändt afskrifter deraf till Europa. Dess äkthet har af många blifvit betviflad, såsom vore det ett verk af Jesuiterna; men, såsom det synes, utan tillräcklig grund. Man har äfven andra bevis för christendomens utbredande i China vid denna tid.

646. *Theodorus*, biskop i Rom från 642, bannlyser patriarchen *Paulus* i Constantinopel såsom monothelet.
648. Kejsar Constans II utgifver *Typus*, som upphäfde Ecthesis och med hotelse af straff förbjöd all tvist om monotheletismen.
649. *Martinus I* blir biskop i Rom och håller i Laterankyrkan¹⁾ en synod af 105 biskopar, der man fördömde både monotheleterna, Ecthesis och Typus (men icke nämnde Honorius, se 638), hvilket Martinus sedan fick umgälla.
654. Vestfranken (från Aquitanien) *Emmeran*, som predikade christendomen vid Regensburg, blir martyr. Till hans ära byggdes redan i detta sekel St Emmerans kloster i Regensburg.
655. *Martinus*, som 653, genom kejsarliga exarchen i Italien, blifvit afsatt och sänd till Constantinopel, der han $\frac{1}{2}$ år satt i fängelse, † i landsflykt i Taurien. — Othman mördad. Ali, gift med Muhammeds äldsta dotter Fatïma, khalif till 660, då äfven han mördades (jfr ant. under år 632).
660. Omkring denna tid uppträdde *Constantinus* från trakten af Samosäta (sid. 8, not. 1) såsom reformator, kallande sig *Sylvanus*, till grundläggande af en apostolisk församling, sådan Paulus fordöm grundat densamma. Hans anhängare kallades deraf *Paulicianer*. De förenade Vigilantii idéer (se 404) med anti-judiskt gnostiska, dualistiska åsichter. Constantinus, som tillhörde en manichæisk församling i *Kibossa*, i trakten af Colonia i Armenia prima, blef omkring 684 dödad af en förrädare, på uppfordran af en kejsarlig embetsman. Men secten fortfor och utbredde sig allt mer i mindre Asien, der dess hufvudsäte blef i *Phanaroea* i Helenopontus (mellan Svarta Hafvet och floderna Halys och Iris).
661. Moavijah blir khalif, stamfader för Omaijadernas ätt, som residerade i Damascus.
662. *Maximus Confessor* † i landsflykt, sedan han förut suttit i fängelse i Constantinopel och fått tungan och högra handen afhuggna; ff.; se 645.
667. *Ildefonsus Toletanus*, erkebiskop i Toledo (sätet för Spaniens förnämste erkebiskop), †; ff. L. de cognitione Baptismi, m. m.; efterträddes af *Julianus Pomerius*, som skref emot Judarne, m. m. och dog 690.
668. *Theodorus Cilix*, lärd grekisk munk från Tarsus, sänd ifrån Rom, blir biskop i Canterbury; biträdd af abboten *Hadrianus*, som han medfört, införde han kärlek för studium af latin, grekiska m. m. i England, hvilket land han närmare förband med Rom; jfr 597. — Kejsar Constans II, som 663 borttagit dyrbarheterna i Rom, blir mördad i Syracusa. Hans son Constantinus IV Pogonatus, kejsare till 685, den förste orthodoxe regent af Heraclii ätt. Åren 668—674 belägrades Constantinopel årligen af Saracenerna, men räddades genom den grekiska elden.

¹⁾ St Giovanni-di-Lateran-kyrkan i Rom är till rangen den förnämsta af alla kyrkor derstädes (Peterskyrkan icke undantagen) och kallas «omnium urbis et orbis ecclesiarum mater et caput». Påfven sjelf är dess kyrkoherde. Den ligger öster om Tibern vid Porta asinaria, der den på Neros befallning dödade Patriciern Plautius Lateranus haft sitt palats, *Lateran-palatset*, hvilket Constantin den Store skänkte åt romerska biskopen Melchiades, jemte kyrkan, som invigdes 324. Palatset begagnades sedan i 1000 år af påfvarne såsom residens. Efter återkomsten från Avignon användes dertill *Vaticanen*. Sixtus V lät ånyo och präktigt bygga Lateranpalatset och äfven dithflytta den största af obeliskerna. *Lateran-kyrkans* höga ålder, minnet af 11 kyrkomöten, som der blifvit hållna och många sällsynta reliquier jemte hennes präktiga byggnad göra henne synnerligen märkvärdig.

680. *Kyrkomöte i Constantinopel, det 6:te oecumeniska.* Kejsaren presiderade; 289 biskopar voro närvarande. Biskop *Agätho* i Rom, som i en vidlyftig skrifvelse utvecklat läran om Christi tvenne viljor, utan att dock tala om viljornas samverkan, hade legater der. Monotheletismen och biskop Honorius i Rom (se 638) fördömmas och den lära blir rådande, «att i Christo äro tvenne viljor med full och ständig Enhet.» — Monotheleterna förenade sig sedan omkring den H. *Maros'* (lefde omkring 400) kloster och under en biskop *Johannes Maro* († 701), hvaraf de kallades *Maroniter*, till en egen kyrka på bergen Libanon och Antilibanon. (Man har oriktigt förblandat dem med Mardaiterna eller Marderna, ett krigiskt folk i Armenien, som år 676 flyttades såsom besättning till Libanon och år 685 åter drogos derifrån tillbaka.) Ända till korstågstiderna bekände Maroniterna monotheletismen. Se 1182.
681. Kejsaren efterskänkte den penningssumma, som biskoparne i Rom, för sin confirmation, måst betala, förut till Östgötakonungarne och sedan till kejsarne.
682. Biskop *Agätho* i Rom † och efterträdes af *Leo II*, som icke blott antog mötets i Constantinopel beslut, utan äfven ytterligare fördömde Honorius.
685. Justinianus II, Constantini IV:s son, kejsare till 695, då han afsattes.
687. *Sergius*, biskop i Rom till 701. — Pipin af Heristal, såsom Major domus (Hausmeyer), herre öfver franska monarchien.
689. Irländaren *Kilian*, som predikat christendomen i Franken, blir martyr.
690. *Theodor*, erkebiskop i Canterbury, †; se 668; utgaf en Liber poenitentialis, enligt hvilken synderna classificerades till vissa botöfningar (satisfactiones), som längre fram förvandlades till penningar, och hvilken, ehuru författad af en grek, mottogs mycket väl af latinska kyrkan.
692. Möte i Constantinopel, i Trullus (en flygel i kejsarliga palatset, med kupol), deraf kalladt *Concilium Trullanum*, äfven *Quinisextum*, emedan det skulle vara en fortsättning och fyllnad af det 5:te och 6:te oecumeniska mötet, der intet blifvit stadgadt om kyrkotukten, som derföre här i 102 canones blef reglerad. Här tilläts, att presterna, utom biskoparne,ingo fortfara i äktenskap, patriarchen i Constantinopel fick lika rang med den i Rom, m. m., hvarföre mötet icke godkändes af biskop Sergius i Rom. De påfviske förkasta 6 af nyssnämnde canones och kalla detta möte «Conciliabulum pseudosextum et reprobatum».
696. *Willibrord*, som 690 i sällskap med flera munkar kommit från England och predikat christendomen i Friesland, m. fl. st., blir biskop i Wiltburg eller Utrecht (Ultrajectum), † 730.
- 697 (andre: 688, m. m.). Saracenerna eröfra och förstöra Carthago, och äro vid början af följande sekel herrar öfver hela Nord-Afrika. Donatisternas qvarlevor gynnade deras framsteg, af hat till de orthodoxa. Sedan gingo begge partierna under för Islam.

Åttonde Seklet.

Anmärkningar: Den romerska christendomen utbreddes i Tyskland af Bonifacius. *Sachsarne* omvändas med våld af Carl den Store; äfvenså *Hunnerna* i Pannonien. — Carl den Store lät genom Alcuin förbättra latinska öfversättningen af Bibeln, samt genom honom och Paulus Diaconus utgifva *Pericöpe* af Bibeln (våra predikotexter, hvilka dock redan i 6te seklet voro i bruk i Rom och till största delen finnas redan i Hieronymi Comes eller Lectionarium) och *Homiliarium* d. ä. en samling af predikningar ur Chrysostomus, Ambrosius m. fl. (upphofvet till Postillor); detta skadade dock sedan. Carl förbjöd flera vidskepliga bruk, såsom klockdop, hvilket dock snart återkom, m. m. — *Canonici* (som först kallades *Frates Dominic*) uppkommo, hvilkas ordo befordrades af Carl. — Man höll messor utan communicanter (*Missæ privatae s. solitariae*'), vid hvilka endast presten är närvarande), Messor, för sjuka, döda och för god väderlek. Sjålamesorna understöddes genom föregifna syner och uppenbarelser. *Missæ sicca* (i hvilka presten endast njuter brödet) firades utan nattvarden, blott med vissa ritus och böner. — I detta sekel kom *begjutningen* i dopet, hvilken först användes vid sjukas dop, i bruk i vesterländska kyrkan; den österländska bibehåller den ursprungliga *neddoppningen* i vatten. — I frankiska riket voro s. k. *Senden* (d. ä. Synoder, synodalrätter), sede-domstolar, kyrkovisitationer, hvilka Biskopen eller Archidiaconus höll en gång om året i hvarje ort af stiftet, vid hvilka man straffade de angifna förbrytelse-erna med fängelse, slag, m. m. Dessa *Senden* utträngdes sedan småningom genom romerska processual-ordningen. — Kyrkorna fingo sina *advocater* eller fogdar, som skötte deras världsliga angelägenheter. — Den djupa vördnad, de hedniska folken varit vana att hysa för sina prester och deras bannlysningar, öfverflyttade de, då de öfvergingo till christendomen, på de christna presterna och deras bannlysningar, (se Cæsar de Bello Gallico VI: 13. Tacit. German. c. 7 et 11, Helmoldi Chron. Slavorum L. I. c. 36. L. II. c. 12). — Med detta sekel börjar den utomordentliga frikostigheten mot kyrkorna och clereciet. — Carl den Store betalade tionde af sina egna gods, och dess betalande blef under honom (779) statslag i det frankiska riket. — Pipin och Carl den Store började först att i offentliga handlingar bruka tideräkningen efter Christi födelse (se 527 och 735). — Carl den Store stiftade i sitt palats den s. k. *Schola Palatina* och dessutom scholar på flera ställen. Under honom och hans närmaste efterträdare uppkommo scholar i *Tours, Lyon, Orleans, Rheims, Fulda, Gamla och Nya Corbeia* (det förra i Picardie vid floden Somme, det sednare i Westphalen vid Weser, lat. 51° 46'), *Hirschau* (Hirsaugia, kloster, nu en ruin, vid floden Nagold, nära Calw, 3 mil v. om Stuttgart), *Hirschfeld* (rättare *Hersfeld*, Herocampia, fordom kloster, 5 mil s. till o. från Cassel, vid Fulda), *Reichenau* (Augia dives, f. d. kloster på en ö i Bodensjön, nära 1 mil v. ifrån Costnitz), m. fl. — I dessa scholar undervisades i de 7 fria konsterna (se s. 40, not. 1), till hvilka tidens lärdom var inskränkt. — Araberna började nu älska och drifva vetenskaperna.

705. Den afsatte kejsar Justinianus II (se 685) återtager med Bulgarernas tillhjelp sin blodiga thron; han mördades 711 och med honom utdog Heraclii ätt.

708. *Constantin I*, biskop i Rom till 715; kallad till Constantinopel af Justinianus II (710) i anledning af tvisterna om Trullanska mötet (se 692), hvilka bilades, skall han, först ibland påfvarne, hafva låtit kejsaren knäfallande kyssa sina fötter.

711. Philippicus Bardanes blir kejsare till 713; monothelet; de grekiske biskoparne underskrefvo beredvilligt en monotheletisk trosbekännelse, men biskopen i Rom gjorde motstånd, och efter kejsarens död återställdes allt i sitt förra skick. — Saracenerna öfvergå från Afrika till Spanien och

¹⁾ Nattvarden betraktas nemligen af romerska kyrkan äfven såsom ett oblodigt offer (sacrificium), hvilket af människan frambäres åt Gud.

- Portugal, hvilka länder de sedan till största delen underlade sig. De spanska Judarne, som förföljdes af de christna, befordrade genom sina intriger Saracenernas framsteg. I Spanien bibehöllo sig de christna bland Araberna såsom en tolererad sect och kallades *Mozarabes* (d. ä. Aräbes insititi). De fingo lefva i ro tills deras fanatism ådrog dem förföljelse.
713. *Suidbert*, angelsachsisk munk, som på en ö i Rhen anlaggt klostret Kaiserwerth (nära 1 mil n.v. om Düsseldorf), †.
714. Carl Martell («Hammaren»), Pipins af Heristal naturlige son, Frankernas höfding.
715. *Gregorius II* biskop i Rom till 731.
716. Leo II från Isaurien kejsare till 741. (Denna ätt regerade öfver 70 år.)
- 717—718. Saracenerna belägra Constantinopel.
718. Bayerns apostel, *Ruprecht*, som grundlade kyrkan i Salzburg, †. (Året osäkert.)
719. Biskopen i Rom sänder engelska munken *Winfried* (f. i Kirton i Devonshire 680) till Tyskland att predika den romerska christendomen. Winfried nedhögg den heliga eken i Geismar (2 mil n. om Cassel) i Hessarnes land, hvilka derföre trodde hans ord, och af honom grundlades tyska kyrkan. Påfven gjorde honom 723 till biskop med namnet *Bonifacius*.
726. Kejsar Leo III Isaurus förbjuder all slags dyrkan af bilder; häraf uppkom den långvariga och häftiga striden om bilderna och deras dyrkan. Bildernas försvarare kallades *Iconodūti* och *Iconolātræ* («bilddyrkare») och deras förkastare *Iconomāchi* («bildfiender») och *Iconoclastæ* («bildkrossare»). — Kejsarens förbud mötte mycket motstånd. — Biskop *Gregorius* i Rom försvarade bildernas dyrkan.
730. Kejsar Leo III befäller, att bilderna skola bortskaffas ur kyrkorna och uppbrännas. Patriarchen *Germānus* i Constantinopel, ifrig iconodul, 80-årig, afsättes. — *Gregorius III* i Rom, som ansågs uppretta Italien mot kejsaren, så att ingen skatt derifrån betaltes till Constantinopel, beröfvades inkomsterna af romerska kyrkans gods i Illyrien, Sicilien, Calabrien, o. s. v. — *Corbinian*, som predikade christendomen i Bayern och stiftat församlingen i Freysingen, †.
731. *Gregorius III*, biskop i Rom till 741; iconodul, som 732 på en synod bannlyste bildfienderna, dock utan att nämna kejsaren; började upptaga S:t Peters penning af England.
732. Carl Martell slår de spanska Saracenerna mellan Tours och Poitiers samt räddar sålunda Frankrike och det öfriga Europa från Islams förtryck. — *Bonifacius* utnämnes till erkebiskop och apostolisk vicarie.
735. *Beda Venerabilis*, engelsk munk och presbyter i S:t Petri kloster i Wearmouth (n. om Sunderland; andre: i Yarrow vid Tyne; begge i stiftet Durham), †, öfver 70 år gammal; hade aldrig lemnat England; ff. mycket; hans skrifter gifva en öfersigt af denna tids hela vetande; genom sina historiska skrifter införde han den christna tideräkningen i Occidenten (jfr 527); beundrades af hela vesterländska kyrkan.
739. *Bonifacius* (se 732) inrättar omkring denna tid biskopsdömen i Salzburg, Freysingen, Regensburg, Passau, Neuburg, som 801 förenades med Augsburg, Würzburg och Eichstädt, m. fl.¹⁾

¹⁾ Biskoparne i dessa stift blefvo sedermera tyska riksfurstar, men stiften seculariserades efter freden i Luneville 1801.

741. Constantinus Copronymus (Leo's son) kejsare till 775; ifrig bildfiende. — Carl Martell †; emedan han bortskänkte många kyrkogods till sina soldater, ansågs han hafva farit till helvete. — Zacharias, biskop i Rom till 752; han afsatte Irländaren *Virgilius*, som var biskop i Salzburg, emedan denne påstod, att vi hafva antipoder. Virgilius hade blifvit anklagad af Bonifacius, hvilken han hade motsagt, då Bonifacius ville, att de, hvilka en okunnig prest i Bayern hade döpt «in nomine Patria et Filia et Spiritus S.», skulle döpas om, hvilket dock Zacharias ansåg onödigt.
743. Den första tyska synod hålles, på hvilken *Bonifacius* låter alla biskoparne svärja påfven lydnad.
744. *Bonifacius* anlägger klostret i Fulda genom sin lärjunge *Sturm*, som blef dess förste abbot († 779 eller 780 $\frac{1}{2}$).
745. *Bonifacius* blir den förste erkebiskop af Mainz (lat. Moguntia) samt Tysklands och Belgiens primas.
748. På Bonifacii anklagelse fördömdes i Rom såsom kättare Galliern *Adelbert*, som af folket ansågs för ett helgon; förkastade hela den offentliga gudstjensten, visste namn på nog många englar, o. s. v. och Skotten *Clemens*, som förkastade kyrkofädernas och conciliernas auctoritet, m. m., men antog all tings återställelse.
749. Abbasiderna erhålla khalifatet.
752. Med *Zachariæ* bifall afsatte Major domus Pipin den Lille (Carl Martells son) sin konung Merovingen Childerik III (som sändes i ett kloster) och lät smörja sig till Frankernas konung af Bonifacius (se 745). — *Stephanus II*, biskop i Rom till 757.
753. *Stephan II* reser till Frankrike till Pipin för att få hjälp emot Longobarderna, hvilkas konung Aistulf intagit exarchatet Ravenna (hittills grekiske kejsarens) och hotade Rom. Stephan smorde vid detta tillfälle, i St Denis, ånyo Pipin till konung, och äfven hans söner. Han utnämnde också Pipin till Patricius af Rom.
754. Constantin Copronymus håller ett möte i Constantinopel af 338 biskopar, der bildernas dyrkan afskaffades och bilddyrkarne bannlystes. Bilderna skulle hvarken få tillbedjas eller i kyrkorna finnas. (Denna mening antogs sedan af reformerta kyrkan.) Mötet förkastades af latinarne, och dess beslut mötte äfven i Orienten starkt motstånd af munkarne, hvilka kejsaren strängt bestraffade. — Omkring denna tid † *Johannes Damascenus* (*Chrysorrhōas*, *Mansur*); hade varit skattmästare hos khalifen Abdelmalek i Damascus († 705) och sedan 730 munk i den H. Saba's kloster (1 $\frac{1}{10}$ sv. mil s. o. från Jerusalem, 1 mil från Döda hafvet); stor iconodul; ff. mycket, hvaribland L. L. IV de orthodoxa Fide (*Ἐκθεσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως*), fördelade i 100 capitel, ett compositum af scholastik och patristik (d. ä. af Aristotelisk dialektik och kyrko-auctoriteter), ett verk, som hos Grekerna ansågs för classiskt, aflutade deras trostridigheter och slutligen äfven ofta begagnades i Occidenten, der det i 12:te seklet öfversattes på latin.
755. Pipin, som året förut gjort ett fälttåg öfver Alperna, gör nu det andra emot Aistulf, som tvingas att afstå från exarchatet i Ravenna (landet söder om nedra Po, från Ancona till flodens mynning), hvilket Pipin, med förbehåll af öfverherraväldet, skänker den H. Petrus, hvarigenom biskoparne i Rom blefvo världsliga furstar. — *Bonifacius*, «tyskarnes apostel», som 753 lemnat erkebiskopsstolen i Mainz åt sin lärjunge *Lullus*, för att pre-

- dika för de hedniska Frieserna, blir d. 5 Juni af dessa, jemte sina 50 följeslagare, mördad nära Dockum i W. Friesland, begravnen i domkyrkan i Fulda; skall hafva omvänt omkr. 100,000 menniskor; ff. Bref. — *Chrodegang*, biskop i Metz (Metæ), nära beslägtad med Carl den Store, † 769, inrättat omkring denna tid (efter Augustini exempel, se 430) de s. k. *Canonici*, hvilka lefde tillsammans efter en viss canon, i en särskild flygel (monasterium, münster) af den kyrka, vid hvilken de voro prester. Denna inrättning, efterhand antagen vid de flesta större kyrkorna i frankiska riket, gaf sedan upphof åt *Domcapitel* och *Domherrar*, samt, öfverförd äfven till fruntimmer, åt *Frökenstift*. — Abderrhaman, som, då hans släkt, den Omaijadiska, år 750, undanträngdes af Abassiderna, flydde till Spanien, upprättar der i Cordova ett eget, af khaliferna i Bagdad oberoende rike; † 788.
767. Religionssamtal i Gentilly (*Gentiliacum*, nu en köping, omkr. 3 mil n. ifrån Paris) mellan Pipins biskopar och kejsar Constantin Copronymi legater om bilddyrkan och den H. Ande, hvilken latinarne (efter Augustinus, Leo den Store och synoden i Toledo 589) påstodo, utgår både af Fadren och Sonen, hvilket sednare Grekerna nekade (ännu ett tvistämne mellan de två kyrkorna). Bland kejsarens skänker till Pipin var ett orgverk, det första man såg i dessa länder.
768. Pipin †. Hans söner Carl (den Store) och Carlman († 771), Frankernas konungar.
772. Carls krig med Sachsarne börjas; det varade, dock med flera afbrott, i 32 år. — *Hadrianus I* biskop i Rom till 795.
774. Carl, som krigade mot Longobarderna, hvilkas konung Desiderius (hans svärfader) anfallit Hadriani stater, kommer vid påsktiden till Rom, hvars patricius han var, bekräftar och förökar der Pipins gåfva till den H. Petrus (se 755); gör sedan slut på Longobardernas rike och låter kröna sig till Lombardiets konung.
775. Leo III (Constantin Copronymi son) kejsare till 780; ifrig bildfiende.
779. Carl tillägger kyrkan tionde.
780. Leo III:s enka, Irēne, förmyndare för sonen Constantin VI († 797), gynnade bilddyrkan. — Carl, som med godo och ondo ville införa christendomen bland de hedniska Sachsarne, stiftade (774—814) i deras land 8 biskopsdömen, nemligen Bremen, Verden, Minden, Halberstadt, Hildesheim, Paderborn, Münster och Osnabrück¹⁾. Våld, äfven dödsstraff, användes också. — Vid denna tid förklarade sig samtliga persiske christne, af hvilka de indiske voro ett bihang, för aposteln Thomas' lärjungar.
782. Engelsmannen *Flaccus Alcuin* (äfven *Albin* kallad), förut föreståndare för den berömda scholan i York, går i Carls tjänst och arbetade sedan på bildningens utbrednad bland Frankerna; han blef snart Carls förtrogne och förnämste medlemmen i hans Schola Palatina; anlade scholar, o. s. v.

¹⁾ Biskoparne i dessa stift blefvo sedan tyska riksfurstar, men stiften Bremen, Verden, Minden och Halberstadt seculariserades redan genom freden i Westphalen 1648 och de öfriga efter freden i Luneville 1801. Jfr noten till sid. 50. — I första kriget med Sachsarne 772 ödelade Carl deras borg Eresburg (nära vid Paderborn), der han förstörde *Irmensäule* (Irmenstoden), hvaraf ännu ett stycke bevaras i Hildesheims domkyrka. Enligt Hase betyder Irmensäule (Irmensul) «den pelare, som bär verlden», och var en trädstam, eller en i höjden upprättad pelare, sannolikt ett genljud af en enda Guds dyrkan, blandadt med hågkomsten af folkhjelten *Herman* (som slog Romarne, år 9 eft. Chr. fød.). Denna stod var Sachsarnes heligaste gudabild.

783. *Felix*, biskop i Urgel i Catalonien (som då hörde till Carls rike), tillfrågad af *Elipandus*, erkebiskop i Toledo (som då lydde under Saracenerna), hvad han tänkte om Guds Son, svarade, «att Christus, såsom människa, vore Guds *adopterade* Son.» Denna lära utbreddes sedan af begge och fann flera anhängare, kallade *Adoptianer* (äfven *Felicianer*), men ansågs för kättersk och upphörde efter upphofsmännens död (*Felix* † i Lyon omkr. 816).
785. Wittekind och Albion, Sachsarnes förnämste anförare, antogo christendomen, hvarpå följde 8 års lugn. (Jfr 772).
786. Harún al Raschid («den rättvise») khalif i Bagdad till 809; gynnade, liksom hans fader, Al Modi, vetenskaperna; stod i vänskaplig förbindelse med Carl, till hvilken han öfversände nyckeln till den heliga grafven, såsom tecken till oinskränkt frihet för de frankiska pilgrimerna.
787. Kejsarinnan Irēne (se 780) höll ett möte af 350 biskopar i Nicæa (se sid. 19, not. 1), der constantinopolitanska synodens (754) beslut upphäfdes, bildernas dyrkan (icke *λατρεία*, utan *ἀσπασμός* och *προσκύνησις τιμητική*) befalldes och deras förkastande förklarades för kätteri. Detta 2:dra Nicænska möte räknas af grekerna och de påfviska för det 7:de oecumeniska. Dess beslut gillades af biskop *Hadrianus* i Rom, hvilkens legater bevistat mötet, och blef längre fram gällande äfven i Occidenten, trots Carl den Stores bemödande deremot.
790. Carl låter (Alcuin?) författa 4 böcker emot bilddyrkan och Nicænska mötet, och skickar dem till *Hadrianus*, hvilken dock i en skrifvelse sökte vederlägga dem.
794. Carl sammankallar ett möte af 300 biskopar i Frankfurt am Mayn, der han sjelf var ordförande. «De carolinska böckerna» (se 790) godkändes och Nicænska Mötets beslut förkastades. Bilderna skulle bibehållas i kyrkorna såsom prydnad och för deras historiska nytta, men deras dyrkan förbjöds. (Denna åsigt blef sedan Lutherska kyrkans; jfr 754.) — Adoptianismen, hvilken närmast föranledt mötets sammankallande, förkastades, men striden derom fortfor dock. Alcuin och patriarchen *Paulinus* af Aquileja m. fl. skrefvo mot Adoptianerna, och *Felix* förmåddes af den förre till återkallelse 799, dock ej uppriktig eller långvarig; *Elipand* förblef vid sin åsigt. Se 783.
795. *Leo III* biskop i Rom till 816.
796. Rom svär Carl trohet. *Alcuin* anlägger klosterscholan i Tours för de 7 fria konsterna.
797. Irēne (som med dolk låtit utstinga ögonen på sin son Constantin, hvilken deraf dog) intager thronen i Constantinopel till 802.
799. *Paulus Diaconus* (*Warnefrids* son), Longobard, munk i Monte Cassino (se sid. 39, not. 2), †, ff. åtskilligt, deribland, på Carls befallning, *Homiliarium* (se sid. 49, Anm.). — *Leo III*, som hade mäktiga fiender, hvilka misshandlat honom, tog sin tillflykt till Carl.
800. Carl kom sjelf till Rom, der han landsförvisade Leo's fiender, och på Juldagen, d. 25 Dec., kröntes af Leo och utropades af folket till *romersk kejsare*, hvarigenom Vestra romerska kejsardömet återställdes. Carl var ifrån denna tid staden och ducaten Roms suverän, som der höll en ståt-hållare, ehuru äfven biskopen der hade en betydlig, fast underordnad makt.

Nionde Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen predikas i Danmark, Sverige och Norge, längre fram i Bulgarien, Böhmen, Mähren, Dalmatien och Ryssland.* — Omkring medlet af århundradet visade sig småningom en med många falska Decretaler förökad Isidorisk samling (se 636). Denna samling af Decretalerna är enligt företalet ett verk af en euda, som betecknar sig sjelf såsom *Isidorus Mercator* (några codices hafva: *Peccator!*) och vanligen benämnes *Pseudo-Isidorus*. (Enligt Engelhardt sannolikt ett verk af Benedictus Levita¹⁾, Canonicus i Mainz omkr. 840—845.) Deras falskhet bevisades först i sednare tider af Centuriatores Magdeburgici i 16:de seklet och derefter af David Blondel, Genevæ 1628. — Påfvarne stödde sin myndighet på flera falska handlingar, såsom dessa Decretaler, Constantin den Stores föregifna gåfvobref, enligt hvilket han skulle hafva skänkt biskop Sylvester Lateranen (jfr sid. 47, not. 1), Rom, m. m., hvilket gåfvobref redan påfven Hadrian återopade för Carl den Store²⁾, o. s. v. — Man bevisade sin oskuld med envig, jernbyrd, vattuprof m. m., hvilket kallades *Ordealia* (Urtheile, judicia Dei). — *Canonisation.* — Flere i Occidenten skrefvo förklaringar öfver de allt mera ökade kyrkoceremonierna, som kallades *officia ecclesiastica* l. *divina* (jfr 636).

801. Paulicianen (se 660) *Sergius*, som kallade sig Tychicus, verkade hos secten en behöflig sedereformation och blef genom sin outtröttliga verksamhet ansedd såsom sectens andre stiftare († 835).
802. Irene afsattes († i landsflykt på Lesbus 803) af Nicephorus V, kejsare till 811; han höll iconodulerna i styr.
803. Sachsarne, som 793 ånyo rest sig, beslöto nu att med Frankerna blifva ett folk och betala tionde (jfr 772).
804. *Alcuin* (se 782) † i sitt abbotstift Tours (se 796); ff. åtskilligt, hvaribland L. L. III de Fide sanctæ et individuæ Trinitatis ad Carolum magnum (dogmatiskt verk), L. de divinis officiis (om romerska kyrkobruken). — *Paulinus* (se 794) †.
806. *Nicephorus*, ifrig bildvän, blir patriarch i Constantinopel till 815.
809. Möte i Aachen om tillägget: *Filioque* till Symbolum Nicæno-Constantinopolitanum, hvilket tillägg, troligen först gjordt i Spanien, väl förkastades af den härom tillsporde Leo III i Rom, men som dock förklarade sjelfva läran för grundad. Jfr 767.
811. Michael I Curopalates kejsare till 813, då han blir munk; gynnade bilddyrkarne.
813. Carl håller 5 möten för att stadga kyrkostyrelsen och ceremonierna i sitt rike. — Leo IV Armeniern kejsare i Constantinopel till 820, då han mördades vid altaret; bildfiende. — Al Mamûn (Harûns 2:de son) khalif i Bagdad till 833; vän och befordrare af vetenskaperna.
814. Carl den Store † i Aachen³⁾ d. 28 Jan., 71 år gammal. — Hans son, Ludvig den Fromme, kejsare till 840. Under hans regering och på

¹⁾ Enligt Gieseler måste de falska decretalerna hafva uppkommit i Ost-Franken mellan 829 och 845, och Benedictus Levita är misstänkt åtminstone för delaktighet i bedrägeriet.

²⁾ Denna omständighet nämnes icke af Gieseler, men väl, att documentet omtalas före Pseudo-Isidorus, och att redan kejsar Otto III år 999 kände dess oäktethet.

³⁾ *Aachen* (lat. *Aquisgranum*, fr. *Aix-la-Chapelle*) var Carl den Stores käraste vistelseort; han var född här (?), blef här död och begravnen i domkyrkan, som han byggt, der äfven, bland annat, hans svärd förvaras. Här kröntes sedermera de tyska kejsarne.

- hans uppmaning utgaf en Sachsare, på sachsiska dialecten, «Heliand», en rimmad evangeli-harmoni, som ännu finnes.
815. Patriarchen *Nicephorus* (se 806) afsatt. Möte i Constantinopel, som förbjöd bild dyrkan. Den ifrige och orolige bild dyrkaren *Theodor*, sedan 798 abbot i Studium (ett kloster i Constantinopel, anlagdt år 463 af en *Studius*) m. fl. förvises. — *Agobard* blir erkebiskop i Lyon.
816. Möte i Aachen, der en ny, af *Amalarius* från Metz († omkr. 837, ff. ett viktigt verk *De ecclesiasticis officiis*) författad regel för *Canonicis*, hvilka Ludvig den Fromme införde i hela sitt rike, blef antagen, som sedan gällde ända till 12:te seklet, ehuru den misshagade påvarne. *Canonissæ*, som Ludvig infört, fingo äfven här sin regel. Vid mötet presiderade *Benedictus* (f. omkr. 750), abbot i Aniane (eller S:t Benoît, liten stad, vid pass 2 mil v.n.v. från Montpellier), de vesterländske munkarnes andre fader, «den yngre Benedict» († i Aachen 821), som satte alla munkar under Benedicts af Nursia (529) regel, stiftade på visst sätt den första Congregation (en confederation eller närmare förening af flera kloster till likformiga bruk och gemensam uppsigt) och hvilens reformer här stadfästades (hvilket dock allt emot seklets slut var förfallet igen). — *Paschalis I*, påfve till 824.
820. Michael II Stammaren kejsare i Constantinopel till 829. (Hans ätt regerade 57 år.) Han var ingen bildvän, men tillät den privata venerationen af bilderna och att de förviste bildvännerna, hvaribland Theodor af Studium (815), fingo återkomma.
825. Möte i Paris om bilderna, som hvarken borde förstöras eller dyrkas; se 794. Bild dyrkan fick dock efter detta sekel öfverhand.
826. *Theodorus Studites* (se 815) †, ff. — Jutländske konungen Harald låter döpa sig i Ingelheim (1½ mil v.s.v. från Mainz). — *Ansgarius*, en munk, som, född i Frankrike 801, från Corbie kommit till Corvey ¹⁾, går såsom missionär med nyssnämnde konung Harald Klack till Danmark, der förut (823) erkebiskop *Ebbo* af Rheims († 855) hade predikat.
827. Kejsar Michael Stammaren sände de föregifna Dionysii Areopagitæ mystiska skrifter (se sid. 37, Anm.) till kejsar Ludvig, hvilken lät öfversätta dem på latin. — *Gregorius IV*, påfve till 844. — *Ansegisus*, abbot i Fontanella (liten stad vid Po nära Cremona?), † 833, var den förste, som, i 4 böcker, samlade Capitularia Regum Francorum, d. ä. Förordningar af Karlman, Pipin, Carl den Store etc., hvilka äro märkliga bevis på regenternas makt i kyrkosaker och på deras bemödande att befordra ordning och seder hos både det högre och lägre clereciet; de gällde i Tyskland ända in i 10:de seklet och i Frankrike ännu längre, äfven vid sidan af Jus canonicum. — Saracenerna från Afrika bemäktiga sig Sicilien och göra derifrån infall i Italien.
828. Iconodulen *Nicephorus* †, ff.; se 806, 815.
829. *Ansgarius*, åtföljd af sin klosterbroder *Witthmar*, kommer till Birka (Sigtuna) i Sverige, der åtskillige omvändes, bland dem ståthållaren *Hergeir*.

¹⁾ *Corbie's* ryktbara Benedictinerkloster anlades vid floden Somme i Picardie af konung Clovis II:s gemål S:t Bathilde år 662. Härifrån voro Ansgarius, Paschasius Radbertus och Ratramnus. Härifrån utgick också den munk-coloni, som först befolkade klostret *Corvey* (*Corbeia nova*), hvilket kejsar Ludvig 822 anlade i triangelform på floden Wesers vestra strand (se sid. 49, anm.). Dess katholske abbot blef sedan tysk riksfurst. Biskopsstiftet (1794) Corvey upphäfdes genom concordatet med Preussen 1821.

- Efter 1½ år återvände Ansgarius och Withmar hem. — Theophilus (Michaels son) kejsare i Constantinopel till 842; bildfiende.
- 831 (Andre: 833). *Ansgarius* blir den förste erkebiskop af Hamburg. — *Paschasius Radbertus*, munk och sedermera, 844—851, abbot i Corbie, † 865 (Ansgarii lärare), ger ut sin bok om Nattvarden, hvori han lärar, att brödet och vinet förvandlas i Christi lekamen och blod («transsubstantiationen», hvilket ord dock icke brukades förrän i 12:te seklet); häraf uppkom sedan namnet *Stercoranister*. Emot Paschasius skrefvo flere, isynnerhet *Rabanus Maurus* († 856) och *Ratramnus*, äfven munk i Corbie, † efter 868. — *Radbertus* framställde blott mera bestämdt en äldre idé. Han försvarade ock, 845, emot *Ratramnus* den läran, att Maria födt Christus med tillsluten lifmoder («clauso utero»). Jfr 388.
833. Khalifen Al Mamún †. Med hans bror, Al-Motassem, utdog 842 Abassidernas och khalifatets ära.
835. *Hilduin*, abbot i S:t Denis¹⁾ († 840), hopflickar Areopagitica (den H. Dionysii historia), hvori Dionysius Areopagita sammanblandas med en sednare Dionysius, som var biskop i Paris och led under kejsar Decius; härigenom ökades inflytandet af den förstnämndes föregifna skrifter; se 827. — Paulicianernas vandrande lärare *Sergius* (se 801), som med flera af sina anhängare måst, för Grekernas förföljelser under kejsar Leo V, fly till den saraceniska delen af mindre Asien, †. Deras kyrkoväsende förestods sedan af en rådsförsamling.
837. Sveriges förste biskop *Simon* (föret *Gautbert*) kommer till Birka, men blef snart, sedan hans medhjelpare *Nithard* blifvit dödad, fördrifven af hedningarne.
839. *Claudius Taurinensis*, Spanjor, sedan 821 (andre: 814) biskop i Turin (Augusta Taurinorum), † vid denna tid; ifrig bildfiende, som kastade bilder och kors ur kyrkorna i sitt stift; förkastade alla andaktsresor och isynnerhet vallfarter till Rom (till Petri graf), all dyrkan af helgon, martyrer och deras reliquier, den meningen, att deras förbön kan hjälpa något, munkfromheten och den öfverdrifna vördnaden för biskoparne i Rom. Han fick flera motståndare (hvilka ofta kallade honom «den nye Vigilantius», se 404), men äfven flere anhängare (af hvilka de sedan uppkomne Waldenserna tyckas hafva varit en fortsättning).
840. *Agobard*, erkebiskop i Lyon (se 815), †; skref emot Felix af Urgel (se 783), mot Judarne, mot bilderna, mot Ordalierna; försvarade frankiska kyrkolagarne mot påfvarne; en tid afsatt, emedan han deltagit i Ludvig den Frommes († 840) söners uppror emot deras fader.
842. Michael III (Drinkaren), Theophili son, kejsare i Constantinopel till 867. Hans moder Theodora var hans förmyndare. Hon var bildvän, och den ifrige bildvännen *Methodius Confessor* upphöjdes från fängelset till patriarch († 847). Möte i Constantinopel, der bilddyrkan återställdes, hvilken alltsedan, äfven bekräftad af sednare möten, i grekiska kyrkan förblifvit ostörd (efter 116 års tvister). I anledning häraf stiftades *Orthodoxiens fest*. — Vid denna tid antogs christendomen bland Bul-

¹⁾ S:t Denis, lat. *Fanum Scti Dionysii*, köping nära 1 mil n. om Paris, uppkommen genom det ryktbara kloster, som år 600 under konung Clotar II der anlades till den H. Dionysii ära, och som mycket förbättrades af Clotars son Dagobert, som här begrofs. Kyrkan blef sedan franska konungarnes begravningsplats. Klostret upphäfdes vid första franska revolutionen.

- garerna, för hvilka den predikades af grekiske munkarne bröderna *Cyrillus* och *Methodius*, dem Theodora ditsändt; sedan äfven af latinska missionärer.
843. Fördraget i Verdun mellan Ludvig den Frommes söner skiljer för alltid Frankrike, Tyskland och Italien från hvarandra.
844. Ansgarius sänder eremiten *Ardgar* till Birka, hvilken der en tid predikade, gaf Hergeir nattvarden på dödslägrät och sedan återvände.
845. Hamburg uppträffas af Norrmännen (andre: 837). *Ansgarius* (se 831) flyttar sedan till Bremen, hvars biskopsdöme 849 förenades med Hamburgs och som sedan blef erkebiskopens säte, hvilket bekräftades af påfven 858. — *Benedictus Levita*, Canonicus i Mainz, samlar de tre sista böckerna af *Capitularia Regum Francorum* (se 827), innehållande många *Pseudo-Isidoriana* (se sid. 54, not. 1). — Kejsarinnan Theodora förföljde grufiligen Paulicianerna, som af Grekerna ansågos och kallades för *Manichæer* (se 277), förkastade alla yttre former för gudstjensten, all bild dyrkan och hierarchi (se 660). Under den omänskliga förföljelse, som de nu undergingo i Armenien, flydde de, liksom de förut gjort (se 835), till Saracenerna, som beskyddade dem. De grundade på gränsen (i bergen mellan Siwas och Trebisonde) en befästad stad Tephrica, hvarifrån de gjorde utfall emot Grekerna, mot hvilka de, i förening med Saracenerna, förde ett mångårigt, högst förödande krig.
847. *Leo IV*, påfve till 855; upphjelpste mycket det förfallna Rom, som han befästade mot Saracenernas härjningar; han kringbyggde vaticanens förstad (vester om Tibern) med murar och kallade denna del af Rom «Leoniska staden». — *Rabanus Maurus*, Alcuins lärjunge, först lärare, sedan (822) abbot i Fulda, blir erkebiskop i Mainz (der han var född 776). — *Gottschalk*, son af en sachsisk grefve, mot sin vilja munk, först i Fulda, hvars abbot Rabanus Maurus tvang honom att kvarblifva vid munklifvet, sedan i Orbais eller Rebais (lat. Orbacum, kloster i närheten af Chateau-Thierry vid Marne, $8\frac{1}{2}$ mil o.s.o. från Paris), dit han flytt, ville återställa Augustini stränga lära om nådevalet (se 429, 430), hvilken man under tiden hade utbytt mot Semipelagianismen. Han framställde sina tankar på en resa från Rom.
848. *Gottschalk* blef på ett möte i Mainz, under Rabanus Maurus (hans fiende, se 847) fördömd och sedan öfverlemnad åt sin metropolit, erkebiskop *Hinkmar* af Rheims (Rabani vän).
849. *Hinkmar* håller ett möte i Chiersy (lat. Carisiacum, ett kungligt slott vid Rheims), der *Gottschalk* fördömmes och *Hinkmar* låter afsätta, piska och fängsla honom, hvarefter *Gottschalk* måste tillbringa hela sin öfriga lifstid i fängelse, der han ock dog 868, fast i sin öfvertygelse och derföre nesligen begrafven. För honom skrefvo: *Ratramnus* (se 831), *Prudentius*, biskop i Troyes (lat. Tricassæ eller Trecæ) i Champagne (Spanjor, † 871), *Servatus Lupus*, abbot i Ferrières (i grannskapet af Montargis i n.v. dep. Loiret) (Rabani lärjunge, † 862), *Florus magister*, diaconus i Lyon († 859), *Remigius*, sedan 852 erkebiskop i Lyon († 875), hvilken höll ett möte i Valence 855, der de på andra mötet i Chiersy 853, under *Hinkmar*, emot *Gottschalk* antagna 4 capitula (artiklar) förkastades. — *Emot Gottschalk* skrefvo: *Rabanus Maurus*, *Hinkmar*, *Johannes Scotus* m. fl. — Flera möten höllos äfven, dels emot, dels för *Gottschalk*. — *Remigius* och *Hinkmar* förliktes 859, och *Gottschalks* försvarare tego, sedan *Hinkmar* till rättfärdigande af sitt förfarande och sitt lärobegrepp utgifvit flera

skrifter. — *Walafrid Strabo*, Rabani lärjunge, scholasticus i Fulda, sedan 842 abbot i Reichenau (se sid. 49, anm.), † 849, ff. Glossa ordinaria in Biblia (mest efter Rabanus), som sedan blifvit ökad och införd i så många biblar, m. m. Samtidig med honom var *Christian Druthmar*, munk i Corbie, ff. commentar öfver Matthæus.

853. *Haymo*, Alcuins lärjunge, biskop i Halberstadt, †; ff. en kyrkohistoria, exegetiska arbeten, m. m. — *Ansgarius* reser för andra gången till Sverige, der christendomen var i svår belägenhet. Genom lottkastning vid tinget beslöts, att Christi bekännare skulle få fri religionsutöfning. Ansgarius lemnade vården om kyrkan i Birka åt Gautberts systerson *Eribert* (*Erimbert*), som efterträdades af dansken *Ansfrid*, hvilken i 3 år förestod denna kyrka.

855. Påfven *Leo IV* † d. 17 Juli och efterträdades af *Benedict III* till 858. Mellan dessa tvenne påfvar skall *Johanna Papissa*, en tysk flicka, som med sin älskare studerat i Athén och sedan under namnet Johannes Anglicus kommit till Rom, hafva innehaft påfvestolen i 2 år, 5 månader och 4 dagar och genom barnsbörd under en procession röjt sitt kön. Hon omtalas först 200 år derefter af munken (slutligen i Mainz) Marianus Scotus († 1086), som i sitt chronicon låter Leo IV dö d. 1 Aug. 853 och efterträdas af Johanna. Säggen strider emot samtidas uppgifter om påvesuccessionen och tiden deraf, och är troligen en uppdiktad satir. — Kejsar Lothar (Ludvig den Frommes upproriske son) går i klostret Prüm (4½ mil n.t.v. från Trier) och †. Hans son Ludvig II, kejsare till 875, innehade blott Italien.

856. *Rabanus Maurus* (se 847) †; den utmärktaste lärde i Occidenten på sin tid; exeget (samlare), m. m., ff. mycket; Ludvig den Frommes trogne vän.

858. *Nicolaus I*, påfve till 867; en högmodig och myndig man; började sätta sitt namn framför kejsares och konungars och undvek att benämna dem *Dominus*; lät kejsar Ludvig II tvenne gånger göra tjänst såsom sin dräng, då han steg till häst; återopade och gillade offentligen de nyligen utkomna falska Decretalerna (Pseudo-Isidori, se sid. 54, Anm.), hvilka uppdrogo åt påfven ett oinskränkt herravälde öfver hela christna kyrkan, öfver synoder, öfver furstars bannlysning och afsättning, m. m. och hvilka utgöra grundlaget af Jus canonicum. — *Photius*, lekman (statsman och militär), blir patriarch i Constantinopel efter den afsatte *Ignatius*, som fick *Nicolaus* på sin sida.

861. Möte i Constantinopel, som stadfästar *Photii* val och bildernas dyrkan.

863. Möte i Rom, der *Nicolaus* förklarar *Photius* ovärdig embetet och bannlyser honom. Ett möte i Metz (Metz) bekräftar den året förut på ett möte i Aachen medgifna äktenskapsskillnaden mellan konung Lothar II af Lothringen (kejsar Lothars 2:de son) och hans misshandlade gemål Teutberge (Thietberga), hvilken han, för att få gifta sig med den af honom älskade Waldrada, 859 hade anklagat för blodskam, från hvilken beskyllning hon dock friat sig med vattenprovet. *Nicolaus* förkastade detta mötes beslut, bannlyste de biskopar, som deri deltagit, och afsatte Waldradas släktingar, erkebiskoparne Günther af Cöln och Thietgaud af Trier, hvilka protesterade mot påfvens förfarande. Många oroligheter följde härpå, och Lothar nödgades slutligen erkänna Nicolaus för sin domare, men saken slutades dock icke förrän med Lothars död 869. — Under samma tid

förödmjukade *Nicolaus* den stolte erkebiskop *Hinkmar* af Rheims, som först (861) suspenderat och sedan (863) på en synod i Soissons afsatt biskopen derstädes, *Rothad*, oaktadt dennes appellation till påfven, hvilken (865) upphäfde detta beslut och åter insatte *Rothad* i embetet, hvarvid påfven återopade Pseudo-Isidoriska grundsatser, hvilka *Hinkmar* bestred. — Kyrkan i Birka förestods nu i flera år af dansken *Rimbert* (ej att förblanda med franken).

865. *Ansgarius*, «Nordens apostel», † i Bremen $\frac{3}{2}$, 64 år gammal (se 826 följ.); samma år blef han i de heligas antal upptagen af sin lärjunge och efterträdare franken *Rimbertus*, som sedan skref *Vita S. Ansgarii*; skall äfven hafva besökt Birka omkr. 871 och † 888. — *Paschasius Radbertus* † (se 831).

866. *Photius* tillagnar sin biskopsstol Bulgariet, hvarpå äfven *Nicolaus* gjorde anspråk (se 842), och beskyller de romerska biskoparne i Bulgariet och latinska kyrkan för 5 kätterier: lördagsfastan, presternas coelibat, trosbekännelsens förfalskning genom tillägget *filioque*, m. m. Dessa beskyllningar framställdes i den skrifvelse (Encyclica), genom hvilken *Photius* kallade de orientaliska biskoparne till ett möte, som följande året hölls i i Constantinopel, der *Nicolaus* blef bannlyst.

867. *Basilius I* Macēdo, som mördat *Michael III*, blir kejsare till 886. (Hans ätt innehade thronen nära 200 år.) Han afsätter *Photius*, som vägrade mördaren kyrkogemenskap, och gör åter *Ignatius* till patriarch i Constantinopel, hvilken bannlyste *Photius* med dess anhängare och alla af honom invigda andeliga. — *Nicolaus I* †, och efterträdes af *Hadrian II* (till 872), som i sina företag mötte starkt motstånd af konung Carl den skallige i Frankrike, erkebiskop *Hinkmar* i Rheims och andra biskopar. — Missionärerna *Cyrillus* (egentligen Constantinus, † i Rom 868) och *Methodius* (se 842) komma till Rom från Mähren, der de sednast predikat christendomen. *Cyrillus* hade uppfunnit slavonska alfabetet och på detta språk öfversatt Bibeln. *Methodius* återvände såsom biskop till Mähren, der gudstjensten hölls på slavonska, sedan (880) äfven med påfvens bifall. (Annorstädes måste romerska messcanon på latin brukas; se 590). *Methodius* (*Cyrilli* bror) † efter år 880. Han skall äfven hafva döpt hertig *Borziwoi* af Böhmen. — *Johannes Scotus* förfärdigar, på begäran af Carl den Skallige, en ny öfversättning af *Dionysii Areopagitæ* föregifna skrifter (se 827).

868. *Weissenburgermunken* (i Franken, s. om Nürnberg) *Otfried* utgifver på frankiska dialecten «*Krist*», en rimmad evangeliiharmoni.

869. Möte i Constantinopel, af latinarne ansedt för det 8:de allmänna, som fördömmar *Photius*. — Tvisten mellan Rom och Constantinopel fortfor dock, emedan *Ignatius* tog Bulgariet i kyrklig besittning (se 866).

871. *Hinkmar*, biskop af Laon (Laudunum), blifver på ett möte afsatt för olydnad emot sin konung och emot sin metropolit och farbror *Hinkmar* af Rheims. Han appellerade till påfven, som ej förmådde hjälpa honom (se 867), blef hållen i fängelse och till och med bländad; men skulle få sjunga messan, om han ville, och erhålla en del af biskopsinkomsterna (878). — Omkring denna tid skref *Anastasius*, bibliothecarius och abbot i Rom, «*Liber pontificalis*» eller påfvarnes leverne till *Nicolaus I*. — *Paulicianerna*, som på ett ströftåg blifvit nedhuggne, måste underkasta sig under kejsar *Basilius*; se 845.

872. *Johan VIII* påfve till 882.

875. Carl den Skallige, konung i Frankrike, blir (efter sin brorson Ludvig II), genom påfven (för bestämd betalning) konung af Italien och romersk kejsare till 877.

878. *Ignatius* †, och kejsar Basilius insätter åter *Photius* i sitt förra embete.

879. Möte i Constantinopel, som stadfäster *Photius*. Påfven *Johannes* godkände mötet, i hopp att återfå Bulgariet, men då han deri såg sig bedragen, återkallade han allt och fördömde *Photius*. — Grekerna hålla detta möte fast, men räkna blott 7 allmänna möten; jfr 869.

880. *Johannes Scotus* eller *Erigëna*, Irländare, † omkr. denna tid, lärare i Paris och Carl den Skalliges umgängesvän; skarpsinnig och fritt tänkande filosof, som på originelt sätt, under inverkan af Dionysii Areopagitæ föregifna skrifter (se 867), modifierade neoplatonismen; ff. L. L. V de Divisione naturæ (som innehålla en mystisk pantheism), m. m.

882. *Hinkmar*, erkebiskop af Rheims, †; ff. Bref, m. m., se 848 följ.

885. *Stephan V* påfve till 891.

886. Leo V Philosophus eller den Vise (Basilius son) blir kejsare till 911; afsätter *Photius* och gör sin egen bror *Stephan* till patriarch; gynnade vetenskaperna.

891. *Formosus*, påfve till 896. — Vid denna tid † *Photius* i landsflykt i ett kloster i Armenien; han var sin tids lärdeste man i grekiska kyrkan; ff. Bibliotheca (utdrag ur 280 grekiska skrifter), Nomocanon (en harmonisk sammanställning af de kejsarliga lagarne, *νομοι*, och kyrkolagarne, *κανονες*; jfr 565), m. m.; se 858 följ.

896. Påfven *Stephan VI* låter uppgräfv *Formosi* lik, misshandla och kasta det i Tibern; men blef sjelf följande året strypt i fängelse. — Åtskilligt lastbart, groft oskick börjar visa sig i romerska församlingen.

898. Afrikanske Saracener eröfra Sardinien och Corsica, som de dock icke länge kunde bibehålla. — Vid denna tid eröfras Pannonien (Ungern) af de hedniska och vilda Madjarerna (Ungrarne), som sedan grufligen härjade Tyskland.

Tionde Seklet.

Anmärknigar: *Christendomen* antogs af *Norrsmännen* i Frankrike, af *Polackarne*, *Ryssarne*, *Ungrarne*, *Svenskarne*, *Danskarne*, *Norges* och *Islands inbyggare*. Otto den Store befordrade mycket *christendomen* i Tyskland. — Efter Upp.-B. 20: 3, 4 trodde man, att vid år 1000, som Augustinus räknat från Christi födelse, skulle antichrist komma och icke långt derefter den yttersta domen hållas. Någre förståndige arbetade väl emot denna tro; men det lättrogna folket skänkte bort sina egodelar till kloster och kyrkor, m. m. och många begäfv sig till det heliga landet att der afbida domen. Gåfvobref och testamenten uppsattes med det uttrycket: «*appropinquante mundi termino*». Kort före år 1000 visade sig en komet och en jordbäfning anställde förödelser här och der, hvilka omständigheter ännu mera styrkte folket i sin tro. — Påfvestolen innehades af flera mensklighetens skamfläckar. Påfvarne minskade kejsarnes och biskoparnes rättigheter, men de sednare tillguade sig i dess ställe makt öfver städer och landsträckor och kallade sig derföre hertigar, grefvar, markgrefvar, m. m., hvilket beviljades dem af de tyska konungarne, isynnerhet sedan Otto I, till en motvigt emot de mäktige världslige herrarne. Biskopsstolarne intogos af furstliga och förnäma personer, tillsatta

af konungar och furstar. Okunnighet, concubinat och simoni voro allmänna bland de andeliga. Lärdomen var i slätt tillstånd. Mången biskop kunde ej läsa psaltaren på latin. — Det canoniska lefnadssättet förföll, och af canonici uppkommo domherrar, utan samboende och med särskilda inkomster (jfr 755 och 816). — Från detta sekel gaf man allmänt tionde åt kyrkan. — *Interdictet*, som förbjöd all gudstjänst, sakramentets bruk, klokringning och liks begrafning, hvaraf man finner spår redan i 9:de seklet, kom nu i bruk. — Få religionsstridigheter uppkommo. — Paulicianerna utbredde sig från sitt hufvudtillhåll Bulgariet vidare i Europa.

901. Alfred den Store, sedan 871 konung af England, †, 51 år gammal; han älskade och befordrade vetenskaperna, grundlade eller förbättrade skolan (universitetet) i Oxford, m. m.

904. *Sergius III* blir påfve (till 911) genom sin mätress Marozia (Mariuccia), med hvilken han sedan hade en son, som äfven blef påfve (se anm. till 896).

Anm. Markgreffvarne af Tuscién (Toscana) och de med dem förbundna sköna, sluga, djerfva och liderliga qvinnorna Theodora, en förnäm romersk dam, och hennes tvenne döttrar med Adalbert af Tuscién Marozia (3 gånger gift med förnämna och mäktiga män) och Theodora d. y., förmådde en lång tid allt i Rom och i ett halft århundrade innehade deras älskare, söner och barnbarn den påfliga stolen. (*Pornokratien*, »skökoväldet» i Rom.)

911. Constantin VII Porphyrogennētus (Leo's son, f. 705) kejsare till 959; sjelf lärd och ff. befordrade han vetenskaperna; de sammandrag (Eclögæ) af forntidens lärdom, som han lät göra, gjorde dock, att man sedan vårdslösade källorna. — Ludvig Barnet † och med honom upphör Carolingernas regering i Tyskland.

912. Rollo eller Rolf, anförare för de Norrmän, som nedsatte sig i Frankrike (Normandie), gifte sig med Carl den Enfaldiges dotter Gisela och lät döpa sig; han kallades sedan Robert, hertig af Normandie.

914. *Johannes X.* förut erkebiskop af Ravenna, blir, genom Theodora d. ä., påfve till 928, då han genom Marozia blef afsatt och sedan stryptes på Engelsburg (S:t Angelo).

915. *Regino*, abbot i Prüm (4½ mil n.t.v. från Trier), †; ff. Chronicon, m. m.

918. Med den förträfflige Henrik Fågelfångaren, grundläggaren af Tysklands städer, Ungrarnes besegrare († 936), uppstiger sachsiska huset på Tysklands thron, som det innehade till 1024.

920. Constantin Porphyrogenetus (sjelf född af sin faders 4:de giftermål, hvilket föranlett mycken förargelse och oro) håller ett möte i Constantinopel, der det 4:de giftermålet alldeles förbjudes och det 3:dje blott med vissa vilkor tillåtes: ett beslut, som ännu gäller i grekiska kyrkan.

927. *Berno*, anläggaren af klostret Clugny¹⁾, † och efterträddes af *Odo* såsom abbot († 942), hvilken genom sina reformer af Benedictinerna derstädes, hvilka reformer antogos af 17 kloster i grannskapet, blef stiftaren af Benedictiner-ordens första *congregation* eller särskilda förening af flera kloster under ett gemensamt öfverhufvud, *Cluniacenser-orden*, hvilken sedan utbredde sig alltmer och i 12:te seklet omfattade 2000 kloster i åtskilliga länder, mest i Frankrike. Abboten i Clugny, vald af munkarne derstädes, tillsatte mestadels af dem priorer i de andra klostren. Dessa priorer samlades årligen till generalcapitel i Clugny.

¹⁾ *Clugny*, *Cluny*, lat. *Cluniacum*, ryktbart kloster, anlades 910 af *Berno*, på bekostnad af hertig Wilhelm af Aquitanien, i Burgund, i n.v. dep. Saône et Loire, 1 1/2 mil n.v. från staden Macon, och gaf upphof åt den lilla staden Cluny. Påfvarne Gregorius VII, Urban II och Pascal II samt ett stort antal cardinaler och prelater hafva tillhört Cluniacenser-congregationen. Liksom de öfriga franska klostren upphäfdes äfven detta 1790.

- 928—938. Den H. *Wenzeslaw* regerade såsom hertig i Böhmen; mördades.
931. *Johannes XI*, son af Sergius III och Marozia (se 904), blir, genom sin moder, påfve till 936, då han dog i fängelse, dit han, äfvensom hans moder, blifvit satt af en annan hennes son, Alberik II, hvilken såsom senator innehade högsta väldet i Rom 932—954.
936. Otto den Store (Henriks son) konung i Tyskland till 973; genom förbund med hedniska furstar och nya tyska biskopsdömens inrättande bidrog han ganska mycket till christendomens utbredande och stadgande i Tyskland. — Erkebiskop *Unne* af Bremen (916), som fortsatte omvändelseverket i Sverige, † derstädes i Birka (Sigtuna). Hans efterträdare *Adaldag* († 988) skall hafva sändt Dansken *Odinkar* att predika i södra Sverige.
939. *Ratherius*, biskop i Verona sedan 932, stridde mot Anthropomorphyter, hvaribland flere prester, i trakten af Vicenza. (Jfr 399.)
944. Man börjar nu på monumenter begagna talesättet: «*appropinquante mundi terminis*» («som nu världens ände nalkas»; se sid. 60, anm.).
948. Harald Blåtand i Danmark, öfvervunnen af Otto den Store, låter döpa sig jemte en stor del af sina undersåter, hvarefter biskopsstift anläggas i Danmark.
951. Otto den Store kommer till Italien, hvars konung Berengarius II måste erkänna sig för hans vasall.
955. Olga, gemål till Ruriks mördade son Igor och såsom förmynderska för sin son Svätoslaw regerande storfurstinna af Ryssland (der redan i 9:de seklet christendomen blifvit predikad), låter i Constantinopel döpa sig till Helena, och verkade nitiskt för christendomens utbredande († 968); helgon i grekiska kyrkan.
956. *Johannes XII*, Marozias sonson, Alberik II:s son (se 931), icke nöjd med den ärfda makten, tog ännu dertill påfvevärdigheten; han hette förut Octavianus, och var den förste påfve, som ändrade sitt namn.
961. *Dunstan*, en illfundig och despotisk munk, blir erkebiskop af Canterbury; han förföljde de gifta presterna, m. m., men sökte äfven att väcka de andeligas håg för studier.
962. Otto den Store fördrifver konung Berengarius II, som angripit påfven, och krönes till romersk kejsare (hvilken värdighet sedan tillhörde Tysklands regenter) af *Johannes XII*, som kallat honom till Rom och som, dock emot vissa vilkor å Ottos sida, erkände honom för Roms suverän.
963. Möte i Rom, på hvilket kejsar Otto afsätter *Johannes XII* för mened, otukt, m. m., och låter i hans ställe välja *Leo VIII*, som dock fördrefs af Johannes.
964. *Leo VIII* insättes åter af kejsaren, som med sig bortförde den af Romarne emellertid, sedan Johannes under äktenskapsbrott blifvit mördad af den oförrättade äkta mannen, valde *Benedict V*, hvarvid Romarne måste förbinda sig att aldrig utan kejsarens bifall välja och viga en påfve.
965. *Benedict V* † i Hamburg. *Leo VIII* † i Rom. I närvaro af kejsarens legater valdes *Johannes XIII* till påfve, som väl (966) tillfångatogs af Romarne, men befriades af kejsaren och sedan regerade till 972. — Polens hertig Miecislav omvändes af sin gemål, böhmiska prinsessan Dambrowka, till christendomen, och tvingade sedan äfven sitt folk dertill.
967. Påfven beviljar hertig Boleslaus den Frommes upprättande af ett biskopsdöme i Prag, med vilkor af latinsk ritus. Jfr 867.
968. Erkebiskopsdömet i Magdeburg (Magdeburgum, Parthenopolis) inrättas.

970. Kejsar Johannes Tzimisces öfverflyttar en stor del af Paulicianerna (se 871) till trakten af Philippopolis i Thracien såsom gränsväktare, och gaf dem der full religionsfrihet. Utan tvifvel utbredde sig derifrån deras parti vidare i Europa.
973. Otto den Store †. Hans son Otto II kejsare till 983; han var sedan 970 förmäld med den grekiska prinsessan Theophania, kejsar Basilii II (976—1025) äldre syster.
974. *Ratherius*, biskop i Verona (se 939) och sedan i Lüttich (Leodium), men fördrifven från begge stiftet, †; ifrade mot tidens sedeförderf och ådrog sig derigenom många ledsamheter.
980. Arabernas högschola i Cordova stiftas.
983. Otto III (Otto II:s och Theophanias son) kejsare till 1002; försvarade sina rättigheter öfver Rom. — *Benedict VII*, påfve sedan 975, †, och *Johannes XIV* valdes genom kejsarligt inflytande, men † 984 i fängelse.
984. Den vittra *Hroswitha* (Helena från Rossow), nunna i Gandersheim (Gandersium, i n.v. hertigdömet Braunschweig), †, ff. VI *Comedie sacræ* (skådespel ur den H. Skrift) och *Carmina de gestis Ottonis I*.
987. Carolingernas regering i Frankrike upphör, och med Hugo Capēt († 997) uppträda på dess thron Capetingerna, under hvilka påfvar och prester der återtaga ett betydligt välde. Jfr 827.
988. Ryssarnes storfurste Wladimir den Store (Olgas sonson, se 955) låter döpa sig i Cherson och antager namnet Basilus (Wasilei) efter kejsar Basilus II i Constantinopel, hvilkens yngre syster Anna (syster till Theophania, se 983) blef hans gemål. Han lät hoptals döpa sina Ryssar i Dniepern och blef efter sin död († 1015) vördad som helgon under namn af Basilus den helige. En metropolit, lydande under patriarken i Constantinopel, insattes i hufvudstaden Kiew, hvars klyftkloster (Petschera, som har underjordiska katakomber med oförruttnade lik af martyrer), anlagdt af *Antonius* under Isäslaw (1054—1077), sedan blef plantscholan för den ryska litteraturen, biskoparne och helgonen. — Erkebiskop *Dunstan* af Canterbury †; se 961; ff. för munkarne; han hade alltifrån 946 hållit konungarne i stort beroende af sig; blef sedan canonicerad.
993. Biskop *Ulrik* af Augsburg († 973) blir på ett möte i Rom af påfven *Johannes XV* canoniserad: det första universalhelgon. — Omkr. denna tid lefde sannolikt *Oecumenius*, biskop i Tricca (nu Trikala i Thessalien), ff. i exegeesen.
995. Olof Tryggvason blir konung i Norge (till 1000), der han med våld införde christendomen.
996. *Johannes XV*, påfve sedan 985, †. — Otto III tillsätter sin släkting *Bruno* såsom påfve under namn af *Gregorius V*, hvilken väl förjagades af den mäktige patriciern Crescentius (en son af den yngre Theodora, se 904), som äfven tillsatte en annan påfve (Johan); men Otto kom till Rom, insatte åter Gregorius V och lät 998 halshugga Crescentius.
997. Stephan I blir hertig och sedan konung af Ungern, der han allmänt införde christendomen, hvilken redan hans fader Geysa, på sin gemål Sarmatas böner, hade antagit. Denne «Ungrarnes apostel» och helgon regerade till 1038; han införde äfven christendomen i Siebenbürgen. — Biskop *Adalbert* af Prag, som predikade christendomen bland Preussarne, isynnerhet i trakten af Danzig, blir martyr och begrofs i Gnesen.

998. Gregorius V nödgade, genom hotelse af bannlysning, konung Robert II af Frankrike (Hugo Capets son, † 1031) att skiljas vid sin gemål Bertha, emedan hon var hans syssling.
999. *Gregorius V* †. — Auvergnaren *Gerbert* sättes af kejsar Otto III till påfve under namn af *Sylvester II* († 1003); han hade hos Morerna i Cordova och Sevilla inhemtat kunskaper i matematik och naturkunnighet m. m. och införde sedan hos de christne våra nu brukliga siffror; han hade varit kejsar Otto III:s och konung Robert II:s af Frankrike lärare; erkebiskop af Rheims 991, men afsatt af Gregorius V 996, sedan erkebiskop af Ravenna; talade och skref då frimodigt och starkt emot påfvarnes anspråk, men blef såsom sjelf påfve hierarch; uppmanade först från Ravenna, i ett bref, skrifvet i Jerusalemska kyrkans namn till den allmänna kyrkan, till korståg för att hjälpa Jerusalem, men utträttade dermed föga eller intet; hans ovanliga lärdom ädrog honom misstanke för trolldom och förbund med djefvulen, åt hvilken han ansågs hafva sålt sin själ för påfvedömet.
1000. Otto III inrättar erkebiskopsdömet i Gnesen, hvars erkebiskop sedan blef Polens primas. — *Leuthard*, en fanaticus, af ringa villkor, gjorde i trakten af Châlons sur Marne stort uppseende: han sönderslog helgonbilderna, smädade Gamla Testamentet, nekade, att tionde borde gifvas, och störtade sig slutligen i en brunn. — Stor fruktan hos många för den yttersta domen, som de trodde detta år skulle inträffa (se sid. 60, anm.). — Christendomen utbredtes nu i Ryssland under Wladimir den Store (se 988), i Ungern under Stephan I (se 997), i Sverige under Olof Skötkonung, i Norge (Island och Grönland) under Olof Tryggvason (se 995).

Elfte Seklet.

Anmärkningar: Nestorianerna utbredde christendomen alltmör i Tatariet. I början af detta sekel lyckades det dem att omvända en tatarisk furste, hvilken jemte sina efterträdare blef i 12:te seklet bekant för Vesterlänningarne under det gemensamma namnet *Presbyter Johannes*. Alexander III försökte genom en skrifvelse att binda honom vid romerska kyrkan; men icke långt derefter dukade presten Johannes under för Dschingiskhan (1202). Så långt *Gieseler*. Nämnde furste skall hafva varit konung för folket *Carit* eller *Kerit*, gränsande till Cathaia (*Kathai* eller *Kitay* är China n. om Jangtsekiang jemte en del af Tatariet), således Mongoler, och med sitt folk (200,000) omkr. 1002 antagit christendomen. Så *Engelhardt*. Enligt *Schlossers* undersökningar hade dessa furstar, hvilkas säte var Karakorum, af chinesiska kejsaren, deras öfverherre, erhållit titeln *Ung-Khan* eller riktigare *Wam-Khan*, hvilken i Occidenten förvandlades till Johannes. *Mosheim* uppgifver, att Nestorianernas prest Johannes i början af 12:te seklet gjort sig till konung i Tatariet, och att han är den beryktade Presbyter Johannes eller Ung-khan, som skickade skrytsamma legationer till kejsarne Fredrik I och Manuel samt andra regenter. Hans bror eller son David, som efterträdde honom, kallades äfven Johannes Presbyter och öfvervann af Dschingis Khan. Den dödade Johannes afkomlingar bibehöllo dock ett välde, ehuru mycket förminskadt och beroende, i riket Tangut, der hans förnämsta säte varit, och framhärdade i christendomen. Så *Mosheim*. *Herders* tankar om den så mycket omtalte Presbyter Johannes, som redan i den samtidiga folksagan blef en mythisk person, afvika mycket från ofvannämnde författares: Presten Johannes = Pres-Tadschani, »verldens prest», kanske den nestorianske påfven i Persien och kringliggande länder, af hvilken måhända sedan den store Lama uppkommit. — *Alla Själers fest* blef snart införd i hela Occidenten. — *Sabbatum Marianum* eller *officium parvum S. Mariæ*, bestående deri,

att man hvarje sabbat (d. ä. lördag), jemte afhållande från köttätning, gjorde vissa böner till J. Maria, stadfastades på mötet i Clermont 1095. — Seden att bedja efter radband inkom ifrån Orienten. *Rosarium* (Rosenkransen) innehöll 15 Pater noster och 150 Ave Maria, *Corona S. Marice* 6 å 7 Pater noster och 60 å 70 Ave Maria (efter antalet af hennes lefnadsår). Enligt Gieseler skall först Dominicaner-orden hafva satt Rosenkransen i bruk. — Påfvarne Alexander II och Gregorius VII stadgade, att gudstjensten skulle förrättas blott på grekiska och latin. — Helgonens legender började offentligen läsas. — Kyrkorna, som man i sistl. sekel, af fruktan för yttersta domen, låtit förfalla, reparerades och nybyggdes. — Allt flera kloster eximerades från biskoparnes uppsigt och ställdes omedelbart under påfven, isynnerhet ifrån Gregorii VII:s tid. — Biskopars och abboters investitur med Ring och Staf, hvilken skall hafva börjat i Otto den Stores tid (jfr sid. 60 anm.), var i detta sekels början allmän.

1001. Olof Skötkonung i Sverige döpes i Husaby källa i Westergötland af Sigfrid från England (andre: 1008; osäkert); † 1022.
1010. Abboten *Odilo* (994—1048) i Clugny inrättar alla Själers fest till deras befrielse från skärselden.
1012. *Benedict VIII* påfve till 1024.
1014. Knut den Store, konung af Danmark 1014, af England 1016 och af Norge 1028, stadgar christendomen i Danmark († i Shaftesbury 1035).
1018. Vid denna tid stiftar *Romuald* af Ravenna *Camaldulensernas congregation*¹⁾, bestående af eremiter och coenobiter, *gråklädde* († 1027).
1022. Möte i Orleans (Aurelia, fordom Genäbum), som öfverlemnar åt bålet flera anhängare af en der befintlig sect, hvilkens läror synas hafva varit beslägtade med Paulicianernas (se 845), som allt vidare utbredde sig i Europa (jfr 970). Flera ansedda Canonici voro bland de olyckliga. — Dylika från den allmänna kyrkan afsöndrade secter upptäcktes på flera ställen, såsom i Arras (Atrebatum) 1025, der man dock lyckades återföra kättarne till kyrkan, i Monteforte vid Turin 1030 och Goslar 1052.
1024. *Benedict VIII* † och efterträdes af sin broder, som då ännu var lekman, *Johannes XIX* till 1033. — Med Conrad II Saliern uppträder fraukiska kejsarehuset på Tysklands thron till 1125. — Vid denna tid lefde Benedictinern *Guido* från Arezzo (Arretium, i Toscana), som genom uppfinnningen af noter blef den nyare musikens fader († omkr. 1045).
1027. Conrad krönes i Rom i närvaro af tvenne konungar: Knut den Store af Danmark och England (se 1014), och Rudolf, siste konungen af Burgund, hvilken dog 1032 och lemnade sitt rike åt Conrad, som var gift med hans syster Gisela.
1030. Konung Olof den Helige, som med våld fortplantat christendomen i Norge och derföre blifvit förjagad, stupade vid Sticklarstad, ²⁾.
1038. Florentinaren *Johannes Gualbert* stiftar *Congregatio Vallumbrosana*²⁾, som bar *hvita* kläder. (Gualbert † 1093.)
1039. Henrik III, Conrads son, kejsare till 1056; försvarade eftertryckligen sina rättigheter öfver Rom och påfvarne.
1041. En biskop i Aquitanien (sydvästra Frankrike) producerar ett himmelsbref emot hämndkrig, i anledning hvaraf *Treuga* eller *Treva Dei*

¹⁾ *Campo Malduli, Camaldoli*, lat. *Camaldūlum*, ryktbart kloster, anlagdt af den H. Romvald omkr. 1018 i en ödemark af Apenniniska bergen, i Toscana, öster om Florens och norr om Arezzo; vallfartsort.

²⁾ *Vall' ombrosa*, lat. *Vallis umbrosa*, ryktbart kloster, anlagdt omkr. 1038 af den H. Gualbert på Apenninerna i Toscana, icke långt öster från Florens, vester om Camalduli; vallfartsort. Jfr föreg. not.

(la trêve de Dieu), eller *der Gottesfriede* (Pax Dei), sedermera under påflig sanction med bannlysning infördes, enligt hvilken inga fejder voro tillåtna under kyrkans stora fester, ej heller från thorsdagsaftonen till måndagsmorgonen i hvarje vecka (de viktigaste dagarne af Christi lidande). Den utsträcktes sednare äfven till thorsdagen och till hela afdelningar af året.

1043. *Adalbert* blir erkebiskop af Bremen († 1072). Han sände den verkssamme och fromme *Adalvard den äldre* att vara Göternas biskop, hvilken ock predikade i Wermland; † omkr. 1063, begravnen i Skara.
1045. *Berengarius*, 1031 schollärare i sin födelsestad Tours (Turonum, och Cæsarodūnum), 1040 archidiaconus i Angers (Andegāvum), lärde och skarp-sinnig, bestred transsubstantiationen i nattvarden, eller Paschasii Radberti åsigt (se 831), och försvarade Ratramni teori, hvarvid han medgaf presentia realis. Hans fordne vän, nu ifrigaste motståndare *Lanfrancus* (f. i Pavā 1005), scholasticus i klostret Bec (anlagdt omkr. 1034, nära 3 mil s.v. från Rouen, med schola, stiftad af Lanfrancus), gjorde, på grund af ett förtroligt bref, saken anhängig i Rom. 11 möten höllos i denna sak, 1050—1079, mot Berengar, som flera gånger i Rom måste afsvärja sina satsar, men försvarade dem åter så snart han var fri.
1046. Möte i Sutri (Sutrium, liten stad, 3½ mil n.v. från Rom), der kejsar Henrik III afsätter de tre ovärdiga samtida påfvarne *Benedict IX*, *Sylvester III* och *Gregorius VI*, samt tillsatte *Clemens II* (föret biskop *Suidger* af Bamberg), af hvilken han kröntes till kejsare. Han proclamerade tillika på det högtidligaste kejsarens rättighet att stadfästa påfvealen, hvilket Romarne med ed måste bekräfta. — *Clemens II*, *Damäsus II* (1048), *Leo IX* (1048) och *Victor II* (1055) voro alle Tyskar, som tillsattes af kejsar Henrik III.
1048. *Leo IX* (kejsarens släkting) påfve till 1054; han lät sig ledas af *Hildebrand*, som, son af en handtverkare i Toscana, uppfostrad i Rom, sedan munk i Clugny, af Leo IX återfördes till Rom, der han snart blef archidiaconus och fick ett utomordentligt inflytande. — Leo IX sökte förbättra clereciet och höll derföre flera möten i Italien, Frankrike och Tyskland, särdeles emot simonien (se vid år 34). — *Wazon*, biskop i Lütich (Leodium), †; han höjde förgäfvns sin stämna mot det allmänna bruket att till lifvet straffa de på flera ställen upptäckta manicheiska kätarne; se 1022.
1052. Påfven får Benevent. — Tyskar och Fransmän tvista om den H. Dionysii (Areopagitæ) ben, som de förre påstodo vara i S:t Emmerans kloster i Regensburg, de sednare i S:t Denis' vid Paris.
1053. *Michael Cerularius*, patriarch i Constantinopel (från 1043 till 1059, då han blef afsatt), angrep i en skrifvelse till biskop *Johannes* af Trani (liten stad i Apulien vid Adriatiska hafvet) hela vesterländska kyrkan för kätterier, emedan den brukade osyradt bröd i nattvarden, fastade på sabbaten (jfr sid. 65, anm.), åt hvad som blifvit qvafdt, o. s. v. Han tillslöt äfven Latinarnes kyrkor i Constantinopel o. s. v. — *Leo IX* skref en myndig epistel till Cerularius och sände legater, hvaribland den hetsige cardinal *Humbert* († 1063), till Constantinopel, hvilken der slutligen, lördagen d. 16 Juli 1054, på altaret i Sophiakyrkan nedlade en bannlysningsskrift emot Cerularius, som straxt derpå vedergällde Latinarne på samma sätt. Härigenom fullkomnades söndringen mellan österländska och vesterländska kyrkorna. — Leo IX drog i fält emot Norrmännen (från

- Normandie), som frångagit Grekerna nedra Italien, men blef af dem tillfångatagen; han bekräftade deras eröfringar och frigafs († 1054).
1055. *Victor II* påfve, genom *Hildebrand*, till 1057.
1056. Kejsar Henrik III †, 38 år gammal. Han efterträdes af sin 6-årige son, Henrik IV (till 1106), som först stod under förmynderskap af sin ädla moder Agnes af Guienne, men 1162 bortfördes af erkebiskop *Hanno* af Cöln, som drog riksstyrelsen till sig († 1064), hvarefter erkebiskop *Adalbert* af Bremen (se 1043) fick ett förderfligt inflytande på ynglingen.
1058. *Nicolaus II* påfve, genom *Hildebrand*, till 1061.
1059. Möte i Rom af 113 biskopar, der det förordnades, att påfvarne skulle väljas bland romerska clerus af *cardinalerna* (nemligen de 7 cardinal-biskoparne och 28 cardinal-presterna, men ännu icke cardinal-diaconi), hvartill det öfriga clereciet och folket i Rom ägde att gifva sitt samtycke och kejsaren sin stadfästelse. — Här upphäfdes den år 816 för canonici antagna regel och en annan antogs; hvarefter de, som, enligt påfvens förordnande, hade blott gemensamt hus och bord, kallades *Canonici sæculares*, men de, som efter *Ivo's* (sedan biskop i Chartres, lat. Carnütum, † 1115) inrättning, 1078, äfven hade all egendom gemensam, kallades *Canonici regulares* (*S. Augustini*, plägar tilläggas, se 430). — Tvingad af cardinal *Humberts* (se 1053) råa våldsamhet måste *Berengarius* (se 1045) här underskrifva en Radbertisk trosbekännelse och sjelf uppbränna sina böcker. — Norrmännens anförare, adelsmannen Robert Guiscard af Hauteville († 1085), åt hvilken redan Leo IX (den förste påfve, som skänkte bort länder, dem han icke ägde) gifvit hvad Norrmännen eröfrat eller kunde eröfra (se 1053), blir, i Melfi (en liten stad vid pass 12 mil öster om Neapel), mot vasall-ed och årlig tribut till påfvestolen, af påfven stadfästad i besittningen af Apulien och Calabrien, samt äfven försäkrad om Sicilien, som Roberts bror Roger, 1059—1086, eröfrade från Saracenerna.
1061. *Alexander II* påfve, genom *Hildebrand*, till 1073. Han valdes efter den nya normen (som dock sedan länge föga iakttoogs) af cardinalerna, utan att man rådfrågade Henrik IV, hvilkens moder och förmyndare kejsarinnan Agnes derföre motsatte en annan påfve, *Honorius II*, men som måste gifva vika; se 1156. — Konung Emund Gammal, som vågat tillsätta en *Osmund* till erkebiskop i Sverige, †, sedan han blifvit kufvad af erkebiskop Adalbert i Bremen och erhållit namnet Slemme (Pessimus).
1064. Erkebiskop *Sigfrid* af Mainz tillika med biskoparne af Utrecht, Bamberg och Regensburg reser till Palästina, åtföljd af 7000 människor, men plundrades af Araberna, och blott 2000 återkommo 1065. — *Egino* var nu biskop i Lund och *Adalvard den yngre* i Sigtuna.
1066. Wilhelm Conquestor, hertig af Normandie, eröfrar England genom slaget vid Hastings $1\frac{1}{2}$. Han var en sträng despot och försvarade tappert de kongliga rättigheterna mot påfvarne, t. ex. Gregorius VII, som icke vågade stöta honom; han dog 1087.
1069. Abboten *Wilhelm* grundade, efter Clugnys förebild, *congregationen af Hirschau* (se s. 49, anm.), såsom reformation af ett förvildadt tillstånd († 1091).
1070. *Laufrancus* (se 1045), sedan 1062 abbot i Caen (Cadōmum), göres af Wilhelm conquestor till erkebiskop i Canterbury.
1072. *Petrus Damiani*, cardinal och biskop i Ostia (liten stad, nära 2 mil s.v. från Rom, nära Tiberns östra mynning, cardinal-decanens biskopsstift),

fordom eremit i Camalduli, †; sjelfgisslare och nitisk Mariadyrkare, som isynnerhet utbildade officium Marianum i klostren (se s. 65, not. 1); ifrån mot tidens förderf; tadelade äfven påfvarnes laster: så skref han t. ex. ett skarpt bref till Leo IX om hans krigståg mot Norrmännen; ff. — Erkeskop *Adalbert* af Bremen (se 1056) † i Goslar. — *Adamus Bremensis*, canonicus i Bremen, ff. en kyrkohistoria om den bremiska och andra nordiska församlingar samt «de situ Daniæ», † efter 1076.

1073. Archidiaconus *Hildebrand* blir, genom acclamation, påfve under namn af *Gregorius VII* och stadfästes af kejsar Henrik IV; påfve till 1085; hans valspråk var Jerem. 48: 10. — Han arbetade med mycken ifver på påfvemaktens förökande och kyrkans upphöjande öfver staten. Tillade Roms biskop ensam namnet *Påfve* (Papa). Hans tänkesätt och planer röjas i de s. k. *Dictatus Hildebrandini*, d. ä. 27 satser om påfvens absoluta makt öfver kyrkan och staten, hvilka satser, åtminstone till materien, om också icke till formen, tillhöra Hildebrand. Han ansåg alla riken såsom påfvestolens egendom och kejsarevärdigheten för ett påfligt län. Spanien förklarade han för påfvestolens äldre egendom; Ungern blef honom länskyldigt; af Frankrike och England fordrade han skatt, dock förgäfvades (jfr 1066), o. s. v. — Han förmådde den rika markgrevinnan af Tusciën (Toscana), Mathildis af Este (kejsar Henrik III:s systerdotter) att testamentera sina stora besittningar till påfvestolen, hvilken dock först i 16:de seklet lyckades att åtkomma en del deraf. (Testamentet är af åren 1077 och 1102.) — Han föreskref erkebiskoparne en ny ed, hvari de lofvade att vara påfven trogne och hörsamme, m. m. (Denna vasall-ed blef efterhand affordrad äfven de andra biskoparne.) Han bragte i gång inrättningen af påfliga legater, som reste omkring att visitera kyrkor, hålla synoder, afgöra kyrkotvister m. m. Han gaf gerna kloster s. k. Exemptioner (d. ä. befrielse från biskoparnes uppsigt, så att de ställdes omedelbart under påfven). Han ville öfverallt införa romerska kyrkobruken (så påtvingade han Spanien den romerska liturgien i stället för den götiska eller s. k. mozarabiska, se 711) och latinska språket (så förbjöd han Böhmarne och Mährerna deras slavonska modersmål vid kyrkobruken, äfvensom läsningen af deras bibelöfversättning, se 867). — Han ämnade sjelf anföra ett korståg till Palæstina, men hindrades derifrån af stridigheterna med Henrik IV m. m.
1074. Påfven håller ett möte i Rom, der lagarne mot simonien förnyas och presternas af folket temligen allmänt ogillade äktenskap och concubinat strängt förbjudas, hvaraf mycket missnöje och stora oroligheter uppkommo. Så t. ex. var i Milano prestäktenskap sedan gammalt ganska vanligt och sjelfva erkebiskopen *Heribert* (1019—1045) var gift. I England och Spanien blef klerkernas giftermål först i 12:te, i de nordiska rikena först i 13:de seklet förklarade utom lagen.
1075. Nytt möte i Rom, der fem af Henrik IV:s ministrar bannlystes för simoni, och påfven förordnade, att hvar och en biskop eller abbot, som af en lekman mottagit sin värdighet, skulle excommuniceras, äfvensom hvar och en verldslig herre, som tilldelade en andlig värdighet eller *investituren* (d. ä. prelaternas insättande eller stadfästelse i embetet genom öfverlemnande af «ring och staf», som voro tecken af det andliga embetet). Häraf skulle följa fullkomlig valfrihet för domcapitlen, hvilka sedermera, med uteslutande af folket och regeringen, valde biskoparne på samma sätt som cardinalerna påfven, samt blefvo ordentliga domstolar. — Henrik IV,

en utsväfvande furste (som hade smyckat sina frillor med diamanter af kyrkokärnen och betalat sina soldater med lönen af kyrkosysslor), men dock icke utan kraft, vid denna tid i krig med de uppretade Sachsarne, lofvade väl att hädanefter akta sig för simoni, men ville ingalunda afstå från rättigheten att tillsätta biskopar och abboter, ej heller från investituren. Häraf uppkommo långvariga strider.

1076. Henrik IV håller ett möte i Worms (Wormatia), der påfven, d. 24 Jan., förklarades för afsatt. Påfven bannlyser Henrik och alla de andliga, som deltagit i Wormser-beslutet, förklarar honom för afsatt och frikallar alla hans undersåter från deras trohetsed (ett hittills oerhördt steg). — De tyska furstarne, som voro Henriks fiender, förklarade honom, i October, äfven för alltid afsatt, om icke hans bannlysning inom ett år vore upphäfd. — De fleste af Tysklands höga prelater och städerna voro dock på Henriks sida, men munkarne emot honom. — *Stephan af Thiers*, en förnäm Auvergnare, stiftar *Grammont-orden*¹⁾ († 1124). — Seldschukerna intaga Palästina och ofreda pilgrimerna.

1077. Henrik IV står i 3 dygn, d. 25—27 Jan., utan föda, barhufvad och barfotad, under sträng vinter, på den snöiga borggården i slottet Canossa, ett nu förfallet bergslott vid Apenninerna, nära Reggio, v. om Modena, då tillhörigt Henriks kusin och fiende, markgreffinnan Mathildis, (se 1073), för att i denna djupa förnedring begära absolution af den der vistande påfven, som äntligen d. 28 Jan. meddelade densamma, dock så att Henrik måste dervid lemna sitt öde i påfvens händer. — Henrik tog dock åter snart mod till sig och understöddes af Lombarderna, som hatade Gregorius. — Rudolf af Schwaben väljes af Schwaber och Sachsare till konung i Henriks ställe. Häraf ett grufligt krig i Tyskland och Italien.

1078. *Berengarii* andra aftvungna trosbekännelse i Rom (se 1059). — *Canonici regulares*. (Se under 1059.)

1079. *Berengarii* tredje aftvungna trosbekännelse i Rom, hvilken han straxt återtog. Gregorius VII, för hvilken han 1054 lyckats bevisa sin rättroghet, gynnade och skyddade honom så mycket som möjligt, och gaf honom ett eftertryckligt recommendations- och skyddsbref, då han nu drog sig tillbaka till ön Cosma (S:t Côme, förstad till Tours), der han egnade sig åt en sträng asketisk lefnad och dog 1088, 90 år gammal, ansedd nästan som ett helgon. (Ända till våra tider hafva domherrarne i Tours årligen på 3:dje dag pingst besökt Berengarii graf på S:t Côme och der läst vissa böner.)

1080. Henrik IV blir, i Mars, för andra gången bannlyst och förklarad afsatt af påfven, som skall hafva sändt Rudolf (se 1077) en krona med denna påskrift: «Petra dedit Petro, Petrus diadema Rudolpho». — Henrik låter i Brixen, i Juni, åter förklara Gregorius för afsatt och *Clemens III* för påfve. — Rudolf blir, i October, slagen af Henrik och †. — Omkring denna tid dogo följande christendomens predikare i Sverige: *Stephan* (den H. Staffan) i Helsingland, martyr, engelsmännen *David* i Westmanland och *Eskil* i Södermanland, martyr. Hednisk reaction under Blot-Sven, som dock efter 3 år inbrändes af Inge den äldre (omkr. 1082).

¹⁾ *Grammont*, *Grandmont*, lat. *Grandimons*, liten stad med ryktbart kloster, s.o. från Gueret, 2 1/4 mil n.n.o. från Limoges. Grandmont-ordens stiftare, S:t Etienne, bodde sjelf med sina eremiter på berget *Muret* nära Limoges, och först efter hans död 1124 flyttade orden till Grandmont, der klostret utdog år 1769.

1081. Henrik krigar i Italien med omvexlande lycka några år, under hvilken tid han härjade Mathildis länder och två gånger förgäfvos belägrade Rom. — Med Alexius Comnenus I uppträda Comnenerna på byzantinska thronen, som de innehade ett sekel.
1084. *Bruno*, f. i Cöln 1040, canonicus i Rheims, som, stött på dervarande erkebiskop Manasse I:s utsväfningar, hade dragit sig ifrån världen, stiftar i ödemarken Chartreuse¹⁾ den stränga *Carthusianer-orden*, hvars medlemmar lefde, 2 i hvar cell, under den djupaste tystlåtenhet och utan all njutning af kött. Bruno, som 1090 af sin lärjunge Urban II kallades till Rom, hvilket han snart öfvergaf, dog 1101 i ett af honom anlagdt Carthuserkloster i Calabrien. Ingen munkorden har mindre än denna affallit från sin första stränghet. Carthusier-nunnor finnas äfven. — Henrik IV intager största delen af Rom, innesluter Gregorius VII på fästet S:t Angelo²⁾, uppsätter *Clemens III* († 1100) på påvestolen och låter af honom kröna sig till kejsare. — Robert Guiscard (se 1059) kom, under Henriks frånvaro, med sina Normän till Rom, befriade Gregorius och förde honom med sig till Salerno.
1085. *Gregorius VII* † $\frac{2}{5}$ i Salerno, der han ock är begrafven. Hans sista ord voro: «jag har älskat rättvisan och hatat orättträdigheten, därför dör jag i landsflykt». (Enligt en om hans död uppsatt skriftlig under rättelse, som kom i omlopp i Tyskland, skall han deremot på dödsängnen hafva betygat ånger öfver sin regering och öfver de oroligheter han uppväckt, samt upphäft alla sina bannlysningar); ff. Bref. — Efter honom gifves det för lång tid i grunden blott *en* påfve; med honom utdog kejsarnes rätt att bekräfta påfvealen. — *Victor III* väljes af cardinalerna till påfve († 1087). — Alexius Comnenus underkufvar med list och våld de nästan oberoende Paulicianerna i trakten af Philippopolis (se 970).
1088. *Urban II* väljes af cardinalerna till påfve, den förste fransman, som blifvit det; Hildebrands trognaste lärjunge, dödsfiende till Henrik IV, som försvarade *Clemens III*. — *Berengar af Tours* †, 90 år gammal, se 1079.

¹⁾ *Chartreuse*, lat. *Carthusia*, är en by, ungefär en mil n.o. från Grenoble, i en dal af Alpena, af hvilken den öken i grannskapet, der den H. Bruno med sina kamrater 1084 satte sig ned, blifvit benämnd, äfvensom den munkorden, som han stiftade, och alla dess kloster. Efter hans död anlades $\frac{1}{3}$ mil från nämnde by, eller $1\frac{1}{4}$ mil n.n.o. från Grenoble, klostret *la grande Chartreuse*, (äfven i en dal), som är ordens hufvudkloster och ordensgeneralens säte. (Här funnos ännu 1850 26 munkar.) — I Sverige var Gripsholm carthusier-kloster.

²⁾ *Il castello di S. Angelo*, d. ä. *Engelsborg*, fordom *Moles Hadriani* (kejsar Hadriani af honom sjelf bygda graf), sedan *Turris Crescentii* (se 996), är Roms citadell, en rund, utomordentligt stark byggnad, som har sitt namn deraf, att under en pest en engel der skall hafva synts för den emot pesten bedjande Gregorius Magnus († 604), stuckit ett svärd i skidan och förfogad pesten, hvarföre ock öfverst på muren finnes en kolossal bronsstaty af engeln Michael med draget svärd. Citadellet, som först genom påfven Alexander VI egentligen dertill inrättades, ehuru det i många århundraden tjent dertill, ligger v. om Tibern och är förbundet med sjelfva staden genom Engelsbron, så kallad, emedan den är besatt med englar af hvit marmor, fordom kallad *Pons Ælius*, byggd af kejsar Ælius Hadrianus. Med Engelsborg är genom ett galleri förenad *Vaticanen*, i sednare århundraden påfvens egentliga residens (föret residerade han i lateranska palatset, sid. 47, not.), med 22 borggårdar, 11,000 rum och ett bibliotek af 30,000 volder och 24,000 manuscript; deri hålles vanligen conclaven vid påfvealen och deri befinnes äfven *Sixtinska capellet*. Invid Vaticanen och med densamma genom betäckta gångar förenad ligger den ryktbara *Peterskyrkan*, som har Engelsborg på östra och Vaticanen på västra sidan om sig.

1089. *Lanfrancus*, se 1070, † $\frac{2}{5}$; lerd, ff. Scholastikernas förelöpare. (Hans plats blef ledig ända till 1093.)
1090. Henrik IV kommer till Italien, der han intog flera städer, och uppehöll sig i 7 år. — *Urban II*, som bannlyst Henrik och Clemens III jemte bådas anhängare, förjagades till Frankrike.
1092. Möte i Soissons (Suessio), der *Roscelinus* (Rüzelin), canonicus i Compiègne (Compendium), nödgades återkalla sitt kätteri om Treenigheten, hvilket ansågs för Sabellianism (se 258) eller Tritheism (se 565). Roscelin återtog dock sitt kätteri, måste fly från Frankrike till England, och 1097 från England till Frankrike, der han slutligen i stillhet lefde och dog i Aquitanien 1120, oförsonad med kyrkan. Han var en fin dialecticus, som efter sin lärare, fransmannen *Johannes Sophista*, yrkade, att de allmänna begreppen (universalia) äro blott *namn (nomina)*, post rem, (Aristoteliskt; det enskilda är det verkliga), hvilken åsigts försvarare häraf kallades Nominalister, mot hvilka Realisterna påstodo, att de allmänna begreppen äro *ting (res)*, de verkliga objecterna, ante rem (Platoniskt). Här om uppkommo sedermera häftiga tvister. Genom Roscelins kätteri var nominalismen länge i misscredit. Emot Roscelin uppträdde isynnerhet *Anselmus*, f. 1034 i Aosta (i Piemont), Lanfranci lärjunge, 1063 prior och scholasticus, 1078 abbot i Bec (se vid år 1045), 1093 erkebiskop i Canterbury, † 1109.
1094. *Petrus eremita* af Amiens, äfven *Cucu-Peter* kallad, återkommen från Palästina, far, med ett crucifix i ena handen och ett himlabref i den andra, på en åsna, omkring och uppmanar till korståg. — *Robert d'Arbrissetles* stiftar *orden af Fontevraud*¹⁾ (ordo Fontis-Ebraldi) för män och kvinnor, under en abbedissa (jfr Joh. 19: 26, 27). Han omfattade med synnerlig kärlek fallna kvinnor.
1095. *Urban II* håller, i Mars, ett stort möte i Piacenza (Placentia), der han uppmanar till korståg — och, i Nov., ett annat i Clermont (Claramons), der det första korståget beslöts, för att eröfra Palästina från de muhammedanska Seldschukerna (se 1076). «Deus le volt», ropade alle. Man fäste ett rött yllekors på högra skuldran af dem, som erbjödo sig att deltaga i fälttåget, och de fingo löfte om oinskränkt aflat (indulgentia plenaria) från alla syndastraff. — På mötet i Clermont förbjöd Urban II prelaterna att aflägga trohetsed såsom vasaller åt regenterna, hvilket Gregorius VII tillåtit; förbjöd ånyo de andligas äktenskap och investitur genom lekmän; stadfastade Treuga Dei (se 1041); bannlyste konung Philipp I af Frankrike, emedan han förskjutit sin gemål Bertha och gift sig med Bertrada, som redan förut var gift och från hvilken Philipp nu måste skilja sig, ehuru han sedan återtog och behöll henne, oaktadt en ny bannlysning 1100 (Philipp † 1108). — *Den H. Antonii orden*²⁾ (Hospitalarii S. Antonii Abbatis) grundlägges af adelsmannen *Gaston* i Dauphiné, hvilken ansåg sig genom den H. Antonii (se 311) böner befriad från rosen (sacer morbus, ignis Antonianus), som då grasserade såsom pest; † 1120.

¹⁾ *Fontevraud*, lat. *Fons Ebraldi*, hufvudkloster för orden, som här af benämnas, har gifvit upphof åt en köping, som ligger i Anjou, 1 mil s.o. från Saumur. I detta kloster uppfostrades vanligen les Dames de France, d. ä. konungens döttrar. Klostret upphäufdes och orden försvann alldeles under första franska revolutionen.

²⁾ *S:t Antoine*, hufvudkloster för S:t Antonii orden, med en köping, i Dauphiné, i n.v. dep. Isère, vid pass 4 1/2 mil s.o. från Vienne. Dess abbot hade ensam i sin orden denna titel. Af ordens 30 kloster, som ännu bestodo i 18:de seklet, har ej ett enda blifvit öfrigt.

1096. På våren aftågar en hop korsadt slödder, till en del under Walter Tomhändt och Cucu-Peter (se 1094), till Asien. På vägen plundra och mörda de, isynnerhet Judar. Bulgarerna minskade till hälften den genomtågande skaran. De, som öfverkommo till Asien, nedgjordes vid Nicæa af de seldschukiska Turkarne. Walter stupade, men Cucu-Peter undkom. — I Aug. uppbröt Gottfried af Bouillon (stad i Luxemburg); hertig af nedra Lothringen, med 80,000 man till Constantinopel. De öfrige anförarne ditkommo sjövägen. Alexius Comnenus var kejsare i Constantinopel (1081—1118) och hade på mötet i Piacenza (1095) genom sändebud anhållit om hjälp mot Turkarne. — Den fatimidiske khalifen i Egypten bemäktigar sig Jerusalem ifrån Turkomannerna (Seldschukerna).
1097. Korsfararne öfverfördes om våren till Asien, då de befunnos utgöra 600,000 man. De intogo Nicæa $\frac{2}{3}$.
1098. Korsfararne intaga Antiochia $\frac{3}{4}$. — Roger af Hauteville, hertig af Sicilien, som eröfrat denna ö af Saracenerna (se 1059) och der återställt christendomen, får af Urban II för sig och sina efterkommande rättigheten att vara födde legater (Legati a latere eller laterales, se 1073) af apostoliska stolen, hvilken rättighet kallas *sicilianska monarchien* (monarchia ecclesiastica Siciliæ), om hvilken sedan många stridigheter uppstått mellan påfvarne och Siciliens konungar. (Roger † 1101.) — *Cistercienser-orden* (ordo Cisterciensis) stiftas i öknen Cîteaux¹⁾ af *Robert* († såsom abbot i Molême 1110). Cistercienserna förde ett strängt och torftigt lefverne, voro biskoparne underdånige och utbytte längre fram den svarta Benedictinerdräkten emot den hvita kåpan.
1099. Korsfararne, hvilkas antal nu sammansmält till 60,000, intaga Jerusalem fredagen d. 15 Juli kl. 3 e. m., och anställa der ett grufligt blodbad på Muhammedanerna. Jerusalems förste konung blir Gottfried af Bouillon, som dock ej vill bära kunglig krona, der hans Frälsare burit en törnekrona. — *Urban II* † $\frac{2}{3}$ och efterträdes af *Paschalis II* till 1118. — Den adle riddaren Cid † i Valencia, 74 år gammal.
1100. Gottfried af Bouillon †, 39 år gammal och efterträdes i konungavärdigheten af sin bror Balduin, förut grefve af Edessa, till 1118. — Påfven *Clemens III*, som Henrik IV tillsatt, †. — *Michael Psellus*, en lekman af vidsträckt, äfven filosofisk lärdom, lefde vid denna tid i Constantinopel († omkr. 1105), ff. mycket.

¹⁾ *Cîteaux*, *Cisteaux*, lat. *Cistercium*, hufvudkloster för Cistercienser-orden, anlagdt af den H. Robert 1098, i Burgund, (i n.v. dep. Côte d'Or), s.o. från Dijon, n.o. från Beaune. Denna orden utbreddes vidt. Den fick i början af 12:te seklet 4 filial-kloster: *Firmitas* (la Ferté-sur-Grosne, i n.v. dep. Saône-et-Loire) 1113; *Pontiniacum* (Pontigny, i n.v. dep. Yonne) 1114; *Clairavallis* (Clairvaux, i n.v. dep. Aube, nära en mil s.o. från Bar-sur-Aube, v. om Chaumont), anlagdt 1115 af den H. Bernard; *Morimundum* (Morimond, i n.v. dep. Haute Marne, i granskpet af Langres), anlagdt af biskop Guillencus af Langres 1115. Dessa 4 klosters abboter kallades »ordeus fyra fäder». Redan i 13:de seklet funnos mer än 1800 Cistercienser-abbottstift, och i 18:de seklet nära 1800 kloster för män och likaså många för qvinnor, tills franska revolutionen högst betydligt minskade deras antal. — Cîteaux' stiftare Robert återvände 1099 till Molême, hvarifrån han kommit, och der han förut lefvat tillsammans med eremiter i dervarande skog. Klostret Molême, lat. *Molesmum*, der Robert var abbot och dog 1108 eller 1110, låg på gränsen af Bourgogne och Champagne, i n.v. dep. Aube, n.v. från Chatillon-sur-Seine, s. från Bar-sur-Seine. Alla dessa franska kloster upphäfdes 1790.

Tolfte Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen utbreddes* i Pommern och flerstädes på södra och östra kusten af Östersjön. — Påfven började förbehålla sig rättigheten att canonicera (upphöja till helgon) och sälja afat. Läran om öfverloppsgerningar (opera supererogationis), hvilkas skatt påfven förvaltar, uppkom nu till stöd för aflatet, och utbildades i följande sekel af Alexander Halesius och Thomas Aquinas. — I klostren antogos bröder bland lekmännen (conversi) till bestridande af verldsliga göromål. — I Nederländerna, isynnerhet Brabant, uppkommo fruntimmerssällskap, som hade förenat sig till from sammanlefnad, utan klosterlöfte och klostertvång. De utgjordes af både jungfrur och enkor, under en förestånderska, sysselsatta med handarbeten och andaktsöfningar. De kallades *Beguiner* och *Begutter* (troligen af det sachsiska *begeu*, hos Ulphilas *bedgan*, «bedja», således = «bönsystrar») och deras hus *Beguiniager*. — Johannis Damasceni Dogmatik (se 754) öfversattes på latin och inverkade på Scholastiken. — I grekiska kyrkan fick man nya bönformulär, ny sång antogs, helgonens dyrkan ändrades mycket och presternas kläder fingo nya prydnader. I latinska kyrkan fick jungfru Maria större dyrkan. — *Universitetens* stiftelse räknas från början af detta sekel. *Bologna* var berömdt för juridik, *Paris* för dialektik och theologi, *Salerno* för medicin (af arabiskt ursprung). 1160 började lärdomsgrader att utdelas i Paris, der äfven först (efter 1260) de 4 faculteterna inrättades. Sedan medlet af seklet besökte de christne allt talrikare Arabernas scholar i Spanien. Erkebiskop Raymund i Toledo (1130—1150) lät genom flera lärda på latin öfversätta de arabiska hufvudverken öfver Aristoteles, af hvilka man hittills endast haft *Organon* i Boethii († 525) öfversättning. — Berömda scholar funnos ock i Oxford, Tours, Lyon, Laon, Bec, Salamanca, Cöln, Fulda, Corvey, m. fl. — *Chevaleriet* (riddareväsendet, riddareandan) florerar. — *Troubadourer* (af *trouver*, «uppfinna») i Frankrike (1100—1265) och *Minnesinger* («kärlekssångare») i Tyskland (1152—1254).

1103. *Asker*, biskop i Lund 1089, blir erkebiskop derstädes († 1137, Anselmi vän). Erkebiskopsdömet i Lund omfattade Norden (Danmark, Sverige och Norge), som härmed undandrogs erkebiskopen i Bremen (se 845).

1106. Kejsar Henrik IV afsättes i Mainz af sin son Henrik V, lefver i uselhet och † samma år $\frac{7}{8}$ i Lüttich under bannlysning, hvarföre han i 5 år stod obegravven i Speyer, der slutligen hans stoft fick hvila. — Konung Henrik I i England måste lemna påfven prelaternas investitur (se 1075), men fick deras länsed.

1107. *Theophylactus*, Bulgarernas erkebiskop i Achrida (Ochrida i Albanien), †; ff. i exegesen.

1109. *Anselmus*, se 1092, †; ff. *Monologium*, *Proslogium*, *Cur Deus Homo?* m. m.; han sade: «jag bemödar mig ej att begripa på det jag må tro, utan jag tror på det jag må begripa»; förberedde genom nämnde arbeten en *Theologia naturalis*, utbildade satisfactionstheorien och det ontologiska beviset för Guds existens (i hvilken bevisning dock hans talentfulle motståndare, munken *Gaunilo* i Marmoutier [se vid 400] upptäckte objectivitetens brist); anses af de flesta börja Scholastikernas series; motarbetade nominalismen (se 1092); var påfven mycket undergifven. — Samtidig med denne Anselmus Cantuariensis var *Anselmus Laudunensis*, canonicus i Laon (Laudūnum), der han höll en berömd schola; ff. *Glossa interlinearis et marginalis* öfver Bibeln; † 1117. — *Wilhelm af Champeaux* (de Campellis), som med stort bifall undervisat i Paris, lemnar der rum åt sin skarpsinnige lärjunge *Abälard* (f. i Bretagne 1079) och anlägger S:t Victors kloster i en förstad till Paris, söder om Seine, i hvilket kloster en egen

schola uppkom, som sökte förena scholastiken med mystiken (se 1141). Han † 1121.

1111. Henrik V tillfångatager i Rom *Paschalis II*, aftvingar honom investituren och krönes af honom till kejsare. Oroligheterna började dock snart åter. Kejsaren blir här och der bannlyst, dock icke af påfven sjelf, hvilken af många tadlades såsom en kyrkoförrädare.
1115. *Ivo Carnotensis*, biskop i Chartres (Carnutum), †; samlare af påfvarnes decreter, ff. jfr 1059. — Markgrevinnan Mathildis †, 75 år gammal (se 1073). — Den H. *Bernhard*, f. i Fontaines nära Dijon 1091, munk i Citeaux 1113, blir abbot i Clairvaux (se sid. 72, not.). — Kejsar Alexius Comnenus arbetar personligen på Paulicianernas i Philippopolis omvändelse (se 1085), så att kätteriet icke längre blef rådande der.
1118. *Paschalis II*, förjagad af kejsaren, † i landsflykt hos Norrmännen, och efterträdes af *Gelasius II*, hvilken äfven dog i landsflykt, i Clugny, 1119. — Alexius Comnenus låter bränna *Basilus*, munk och läkare, hvilken öfver 50 år varit hufvudman för *Bogomilerna* (så kallade af slavonska bönformeln: bog milui, »Herre förbarma dig», hvilken formel de ofta brukade), en bland de thraciska Paulicianerna (se 1115) uppkommen sect, som hyste åtskilliga gnostiska irrläror, förkastade bilddyrkan, m. m. De kallades äfven *Messalianer* eller *Eucheter* (för någon ytlig likhet med de vid år 363 omtalade), och förföljdes grufiligen, men små församlingar af dem fortforo dock bland Bulgarerna hela medeltiden igenom, och Paulicianer omkring Philippopolis och i Hæmi dalar hafva under många förändringar bibehållit sig ända till våra dagar. — Den lärde munken *Euthymius Zygabēnus* († efter 1118) upptog och vederlade, på kejsarens befallning, så väl deras som andra kättares läror i sitt verk: *Panoplia dogmatica orthodoxæ fidei*. — Alexius Comnenus † $\frac{5}{8}$, och efterträddes af sin förträfflige son, Johannes den Sköne, den bäste och störste af de Comneniska furstarne, till 1143. — Alexii dotter, Anna Comnena, skref sin faders historia i 15 böcker.
1119. *Calixtus II*, påfve till 1124, bannlyser på mötet i Rheims (i October) kejsar Henrik V och den af honom tillsatta motpåfven *Gregorius VIII* (hvilken slutligen dog i fängelse).
1120. *Præmonstratenserna Orden* ¹⁾ (en reform af Canonici regulares) stiftas af Henrik V:s f. d. capellan, den kringvandrande, botpredikande tysken *Norbert* (1126 erkebiskop i Magdeburg, † 1134). — *Hospitaliter-* eller *Johanniter-orden*, den första andeliga riddare-orden ²⁾, som inrättades i Palestina, hvilken fått sitt namn af ett åt den H. *Johannes* Döparen i Jerusalem helgadt *hospital* (grundlagdt omkring 1048 af köpmän från Amalfi), der orden vårdade fattiga och sjuka pilgrimer, och hvilken af sin föreståndare *Raymund du Puy* (de Podŕo) år 1118 fick en ny regel (i hvilken dock intet ännu förekommer om ridderskap), bekräftades af Calixtus II. Orden indelades i riddare, prester och tjänande bröder (en indelning, som äfven antogs af tempelherrarne och Marianerna). Ordensbröderna

¹⁾ *Prémontré*, lat. *Præmonstratum*, hufvudkloster för den deraf benämnda orden, anlades 1120 af den H. Norbert i en skog i n.v. dep. Aisne, v.t.s. om Laon, n. om Soissons. — I Sverige var Beckaskog Premonstratens-kloster; äfvenså Tomerup.

²⁾ Enligt Gieseler var Tempelherrarnes orden den första andeliga Riddare-orden, stiftad redan 1119. Deras exempel skall hafva retat hospitaliterna till efterföljd. — I Sverige hade Johanniterna hus eller kloster i Eskilstuna.

buro *hvitt* kors. — Vid denna tid mördades Södermanlands andre apostel *Bothvid*.

1121. *Abälard* (se 1109, som, i följd af sina äfventyr med Heloisa, blifvit med våld castrerad och af harm deröfver 1119 blifvit munk) blir på mötet i Soissons förkättrad och måste sjelf uppbränna sin bok «de Trinitate».

1122. Kejsar Henrik V afträdde genom concordatet i Worms (Wormatia), d. 23 Sept., med *Calixtus II* åt påfvarne investituren med ring och staf (se 1075) i Tyskland, emot rättigheten att med en spira belåna den af vederbörande domcapitel valde prelaten, som till kejsaren skulle aflägga länsed före invigningen. — Så slutades äntligen den långvariga investitur-striden (1075—1122) i Tyskland. I Frankrike och England hade redan samma villkor blifvit gällande (jfr 1106).

1123. Första mötet i Lateranen¹⁾, det 9:de allmänna, der Wormser-concordatet bekräftas, och indulgentier lofvas dem, som deltaga i korstågen (jfr 1095). — Norske konungen Sigurd Jorsalafarare²⁾ gör ett korståg till Småland (kusten) och tvingar folket att antaga christendomen.

1124. Svärmaren *Tanchelm*, som ifrån 1115 förvillat folket på kusterna af Nederländerna och isynnerhet i Antwerpen, blir ihjelslagen af en prest; han predikade mot allt kyrkoväsende, kallade sig Gud, och firade sin förlofning med jungfru Maria, o. s. v. — *Peter af Bruys*, en afsatt prest, som sedan 1104 i Languedoc och Provence predikat emot barndop, celibat, kyrkor, crucifix, transsubstantiation, offer, böner och almosor för de döda, m. m, blef, då hau uppbrände bilder, af pöbeln lefvande bränd i S:t Gilles (S:t Ægidii, liten stad i n.v. dep. Gard). Hans anhängare kallades *Petrobrusianer*. — Biskop *Otto* i Bamberg predikar christendomen bland Wenderna i Pommern, som han för andra gången besökte 1128, hvarefter christendomen der stadgades († i Bamberg 1139). — *Honorius II* påfve till 1130.

1125. Kejsar Henrik V †. — Lotharius II af Sachsen blir kejsare till 1137; eftergifven emot påfven och presterna.

1128. *Tempelherrarnes* andeliga riddare-orden (ordo Templariorum, Pauperes commilitones Christi templique Salomonis), som med *Hugo de Payens* (de Paganis) såsom sin mästare (magister militiæ) 1119 hade i Jerusalem aflagt ridderligt munklöfte, och benämndes efter deras första boning i grannskapet af Salomos fordna tempel derstädes, stadfästades af påfven Honorius II. — De buro *rödt* kors. — Denna orden låg sedan flera gånger i öppen strid med Johanniter-orden, sedan begge ordnarne snart förvärfvat kunglig rikedom och makt. — *Irnerius* eller *Werner*, en Tysk, föreläser i Bologna (Bononia) öfver Jus Romanum, hvars försvarare sedan kallades Legister († omkr. 1140).

1130. *Honorius II* †. Ett parti valde *Anacletus II* (sonson af en döpt rik Jude), som på sin sida hade hertig Roger II af Sicilien, hvilket derföre upphöjdes till konungarike; ett annat parti *Innocentius II*, som genom sin inflytelsesrika vän *Bernhard af Clairvaux* (se 1115) fick kejsaren och de flesta öfriga regenterna på sin sida och, efter Anacleti död 1138, regerade ensam till 1143.

1134. *Hildebertus Cenomanensis* eller *Turonensis*, f. 1055, 1097 biskop i Mans (Cenomanum), 1125 erkebiskop i Tours, †; ff. *Moralis philosophia*

¹⁾ Om Lateranen se s. 47, not. De möten, som förut der hållits, äro icke ansedda för allmänna (oecumeniska).

²⁾ D. ä. Jerusalemsfarare, så kallad, emedan han vallfärdat till Jerusalem och der under konung Balduin stridt emot Saracenerna.

- s. de honesto et utili, Tractatus de theologia eller theologicus, i 43 cap., det första scholastiska system af dogmatiken; nämner först ordet «transsubstantiation»; var en ända till reformationen allmänt värderad författare.
1135. *Rupert*, abbot i Deutz (lat. Tuitium, stad vid Rhen, midt emot Cöln), †; ff., som ville återföra all theologi på den heliga Skrift, hvilken han fromt förklarade. Framställde först impanationsläran i nattvarden.
1136. *Bernhard af Clairvaux* (se 1115) sätter sig emot jungfru Mariæ obefläckade affelses fest, som dock kom i bruk.
1137. *Eskil*, Askers brorson, blir hans efterträdare såsom erkebiskop i Lund (se 1103); var den H. Bernhards vän; invigde 1145 Lunds domkyrka (S:t Laurentii).
1138. Med Conrad III af Schwaben uppträder Hohenstauffiska ätten (så kallad af bergslottet Hohenstauffen, hvars ruiner ännu qvarstå sedan bondekriget 1525, i amtet Göppingen i Würtemberg) på Tysklands thron till 1254.
1139. Andra mötet i Lateranen, ansedt för det 10:de allmänna, fördömde *Peter af Bruys* (se 1124) och *Arnold af Brescia*. Denne sednare, clericus och lector i sin födelsestad Brescia (Brixia, i Lombardiet), sjelf sträng asket, Abälards lärjunge, yrkade, att clericiet icke borde äga några världsliga besittningar och, äfvensom påfvarne, icke befatta sig med världsliga göromål, m. m. d. Man ålade honom stillatigande, och han begaf sig till Frankrike, hvarifrån han sedan fördrefs till Zürich. Den H. Bernhard var hans fiende. Hans anhängare kallades *Arnoldister*. — Portugal konungariket.
1140. Conrad III, som var född på Waiblingen (en borg vid Kocher i öfveramtet Aalen i Würtemberg) besegrar vid Weinsberg (i Würtemberg) sin fiende, hertig Welf af Bayern. Af fälttroget i detta slag: «Hie Waiblingen! Hie Welf!» uppkom partinamnen *Waiblingar*, hvilket Italianarne uttalade *Ghibelliner*, de Hohenstauffiska kejsarnes anhängare, och *Welfer* eller *Guelpher*, kejsarnes fiender. Från Tyskland utbreddes sig partierna till Italien och under den långvariga striden mellan kejsarne och påfvarne förstod man med Ghibelliner kejsarnes och med Guelpher påfvarnes anhängare. — Möte i Sens (Senönes), der *Abälard* förkättras genom den H. Bernhard.
1141. *Hugo de S. Victore*, Tysk, munk i S:t Victors kloster (se 1109), †; mysticus, den H. Bernhards vän; ff. mycket; förenade mystiken med scholastik («Alter Augustinus», «lingua Augustini»).
1142. *Petrus Abälardus* (Abeillard) †; se 1109 följ.; utmärkt scholasticus, som i visst hänseende «fordrade, att begripandet skulle föregå tron», ehuru han i annat hänseende sade, att «begripandet har sin grund i tron»; ff. Theologia Christiana, Ethica, m. m.; förföljdes af den H. Bernhard; mest känd för sin kärleksförbindelse med Heloisa (f. 1101), med hvilken han var hemligen gift och hade en son, som snart dog; 1119 (se år 1121) gingo begge i kloster, han i S:t Denis (s. 56, not.), hvarifrån han dock sedan måste fly till en öcken nära Nogent-sur-Seine (3¾ mil n.v. från Troyes, i n.v. dep. Aube), i hvilken han anlade oratorium Paraclet, dit hans lärjungar samlades till honom; han var derefter, 1126—1136, abbot i Ruits i stiftet Vannes i Bretagne, och lemnade Paraclet åt Heloisa, der denna lärda qvinna † 1163, ¹⁷/₅, såsom abbedissa. Sedan Abälard åter någon tid lärt i Paris och blifvit (se 1140) af påfven dömd att inneslutas

i ett kloster, fick han en tillflykt hos den fromme abboten Petrus Venerabilis i Clugny (se sid. 61, not.), som försonade honom med den H. Bernhard och, sedan han d. 21 April 1142 dött i klostret S:t Marcel nära Châlons sur Saône, lemnade hans kropp åt Heloisa, som i Paraclet begrof honom i en graf, i hvilken sedermera hennes lik äfven lades. (Begges stoft fördes 1808 till Paris, der det 1828 nedlades i en enkom dertill byggd grafvård på östra kyrkogården, Père-Lachaise.) — Abälard ansågs för sin tids skarpsinnigaste tänkare samt älskvärdaste skald och sångare. Heloisa var lärd och snillrik (hon kände äfven grekiska), hvarom ännu hennes bref till Abälard vittna.

1143. *Innocentius II*, (se 1130), † sedan Romarne, smittade af Arnolds läror (se 1139), uppsagt honom lydnaden. — Hans efterträdare *Coelestinus II* † 1144 (Abälards lärjunge).

1144. Cistercienserkloster stiftas i Herrevad i Skåne, Alvastra i Östergötland och Nydala i Småland.

1145. *Lucius II*, påfve sedan 1144, †, träffad af en sten, då han skulle storma Capitolium (öster om Tibern) i det mot honom upproriska Rom. — Han efterträddes af Bernhards lärjunge och vän *Eugenius III* till 1153. — *Arnold af Brescia* kom nu till Rom och ökade der upproret emot påfven, som mer än en gång förjagades och måste begifva sig till Frankrike, der han detta år höll ett möte i Vezelay (i n.v. dep. Yonne, 4 mil o.t.s. från Auxerre) om korståg. Arnolds valde i Rom fortfor i 10 år, under hvilken tid mycket våld der föröfvades. — Lunds präktiga domkyrka inviges.

1147. Det andra stora korståget företogs (sedan de christne 1144 förlorat Edessa), på Bernhards och Eugenii tillstyrkan, af konungarne Conrad III af Tyskland och Ludvig VII af Frankrike, men intet uträttades och konungarne återvände, sedan deras härar blifvit förstörda, 1149 från Jerusalem.

1148. *Eugenius III* håller ett möte i Rheims, der scholastikern *Gilbertus Porretanus* (de la Porré, biskop i Poitiers, † 1154), angripen af Bernhard, nödgades återkalla sina satser om Treenigheten (tritheism). — Den H. *Malachias*, erkebiskop af Armagh i Irland, † i den H. Bernhards armar. Man tillskrifver Malachias en profetia, som med korta, dunkla, bildliga ord karakteriserar de kommande påfvarne, sedan Coelestinus II (1143), än mer än mindre lyckligt, och ännu (1866) fela 11 påfvar innan den siste påfven skall i stor ångest regera kyrkan och de 7 kullarnes stad blifva förstörd. — Svärmaren *Eudo de Stella* eller *Eon*, som på sig lämpade formeln: »per eum (Eon), qui venturus est judicare vivos et mortuos» och således ville vara Messias, med hvilken galenskap han förvillade folket i sin födelseort Bretagne och äfven i Gascogne, dömdes af mötet i Rheims till fängelse, hvarpå han kort derefter dog i S:t Denis. — Munken *Henrik af Toulouse*, från Lausanne, som ansågs för Petri de Bruys lärjunge (se 1124) och 1116—1148, i samma trakter som denne, predikade i samma anda, blef, på den H. Bernhards bedrifvande, fången och öfverlemnad åt biskopen af Toulouse, hvarefter han dog i fängelse. Han förkastade barn-dopet, kyrkoceremonierna, m. m., straffade de andligas laster och drog genom sina berömda predikningar folket alldeles ifrån dem. Hans anhängare kallades *Henricianer*. — Både före och efter detta år visade sig på flera ställen, särdeles i södra Frankrike och norra Italien, manicheiska secter, som alltmerta förökade sig. Jfr 1022. De kallades i Tyskland *Cathari*, «Ketzer» (kättare), i Frankrike *Publicani*, d. ä. Pauliciani, sednare

äfven *Bulgari* (hvaraf *Bougres*), emedan deras läror voro Paulicianska och utbreddt sig från Bulgariet (jfr 1118), i Italien *Gazarer* (d. ä. Catharer), äfven *Pathari* eller *Pateriner* (måhända af deras samlingsställe i Milano, der ännu en del af staden heter Pattaria eller Contrada de Pattari). Desse *Boni Homines*, som de äfven kallades, förföljdes ofta och många blefvo brände. — Ett öfvergående parti voro *Pasagierna* i Lombardiet, hvilka antogo en fortfarande giltighet af ceremoniallagen med undantag af offren, och således voro nya Jude-christna, äfven kallade *omskurne*.

1150. Camaldulensermunken *Gratianus* († 1158) i Bologna (Bononia, det äldsta universitet i Europa) utgifver omkring denna tid ett sammandrag eller lärobok i kyrkorätten under namn af *Concordia discordantium Canonum*, vanligen kallad *Decretum Gratiani*, hvarvid han såsom källor isynnerhet begagnat samlingarne af Burchard (biskop i Worms, † 1025), Anselm (biskop i Lucca, † 1086) och Ivo (biskop i Chartres, † 1115). *Gratiani Decretum* utgör första delen af *Corpus Juris canonici*, infördes vid universiteten och commenterades. Dess commentatorer kallades *Decretister* eller *Canonister* (jfr 1128). — Vid denna tid dog *Robert Pullein* (*Pullus*), slutligen cardinal, den förste, som gjorde kalkens bruk i nattvarden till ett presternas prærogativ; ff. *Sententiarum* L. L. VIII. — Warnhems (eg. Bernhards hems) kloster i Westergötland anlägges. — Medicinska scholan i Salerno.

1152. Fredrik I Barbarossa (Conrad III:s brorson) kejsare till 1190. — Påfliche legaten *Nicolaus Breakspear*, engelsman, från början tiggaregosse, nu cardinal och biskop af Albano (det fordnä Alba, nära Rom), som i Norge upphöjt biskopen af Trondbiem till erkebiskop, kom nu till Sverige och höll ett möte i Linköping, der Sverige väl icke fick någon erkebiskop, såsom ämnadt var, men S:t Peters penning beviljades påfvestolen och vapnens ständiga bruk förbjöds alla, utom konungen och hans väpnare. Den blifvande svenske erkebiskopens pallium (se sid. 27, anm.) nedlade legaten hos erkebiskop Eskil i Lund, hvilken derigenom blef Nordens primas och påflig legat.

1153. *Bernhard af Clairvaux* †; se 1115 följ.; fiende till vetandet, så vida det uppreste sig emot tron; hans lösen var: »icke lärd undersökning, utan heligt sinnelag begriper det guddomliga; lättare och värdigare sökes och finnes Gud genom bön än genom disputation»; mysticus; ff. flera, isynnerhet asketiska, skrifter (*Sermones*, L. L. V de *Consideratione sui ad P. Eugenium III* [en förmaningsskrift till denna påfve och ett varnings-tecken för det öfver alla gränsor skridande påfvedömet], *Epistolæ* m. m.); var för sin vandel och sin värtalighet i stort anseende, hvilket dock led något genom den olyckliga utgången af andra korståget, se 1147; verksam befordrare af den praktiska christendomen, af Bibelns och kyrkofädernas studium; plägar kallas »den siste af kyrkofäderna», om hvilken Luther betygar, att han aldrig läst eller funnit hans like; gaf stort anseende åt Cistercienser-orden, hvaraf en stor del efter honom kallades *Bernhardiner*¹⁾, bidrog till inrättningen af mer än 150 kloster och lemnade vid sin död i Clairvaux, 1153 $\frac{20}{8}$, 700 munkar derstädes efter sig; han canoniserades 1174. Efter hans död förföllo äfven Cistercienserna. —

¹⁾ I Sverige hade Bernhardinerna en stor mängd kloster, nemligen munkkloster i Alvastra (1144), Warnhem, Julita, Nydala, Herrevad, m. fl.; nunnekloster i Sigtuna, Sko, Wårfruberga, Wreta (1162), Gudhem (äldre), m. fl.

- Eugenius III* †. — Både han och Bernhard trodde på de syner och profetior (hvaribland att framdeles en stor religionsförändring skulle ske), som förkunnades af *Hildegardis*, abbedissa i Bingen (stad vid Rhen, 2½ mil v. om Mainz), † 1180 (eller 1178), som äfven gjorde en samling af huseurer.
1154. *Nicolaus Breakspear* (se 1152) blir påfve (den ende Engelsman, som varit det) till 1159 under namn af *Hadrian IV*. Han nödgade Romarne att aflägsna den farlige *Arnold af Brescia* (se 1145). — *Wizelin* (Vice-linus) från Hameln, Præmonstratens, biskop i Oldenburg (en stad i Wagrien i Holstein, från hvilken biskopssätet 1163 förlades till Lübeck), hvilken i 30 år arbetat på de vid Östersjön boende Slavernas omvändelse, †. — Med Henrik II († 1189) uppsteg huset Plantågenet på Englands thron.
1155. Fredrik Barbarossa låter gripa den i Campanien kringirrande *Arnold af Brescia* och utlemna honom åt påfven, som lät hänga honom, hvarefter han brändes och askan kastades i Tibern; se 1139 följ. — Fredrik Barbarossa håller vid sin kejsarkröning i Rom, enligt ett äldre bruk, stegbögeln åt påfven, med hvilken han snart fick flera tvister.
1156. *Petrus Venerabilis*, f. 1122, abbot i Clugny, † (se 1142); hade försvarat Cluniacenserna, hvilkas anseende lidit genom deras abbots *Pontius* (1109—1125) excesser, mot den H. *Bernhard*, som 1127 angrep dem såsom de der affallit från sin regel; ff. — Omkring denna tid stiftade Calabriern *Berthold*, en korsfarare, vid Elias grotta på berget Carmel i Palæstina *Carmeliter-orden*¹⁾ (som sjelf vill härleda sitt ursprung från profeten Elias). — Omkring denna tid utbreddes christendomen med våld i Finland af Erik den Helige (IX), åtföljd af biskop *Henrik* i Upsala, en Engelsman, som blef martyr i Finland. (Troligen skedde korståget 1157.)
1159. *Hadrian IV* † under det han var i begrepp att bannlysa kejsaren. Tvenne påfvar väljas: *Alexander III* (förut: Roland, † 1181), och *Victor IV* († 1164); den sednare erkändes af kejsaren, den förre i de flesta andra länder. De begge påfvarne bannlyste snart hvarandra.
1160. *Alexander III* bannlyste kejsaren. — Julita eller Saba kloster i Södermanland anläggas. — Erik den Helige halshugges i Upsala ¹/₅; sedan Sveriges skyddshelgon, ehuru aldrig af kyrkan canonicerad, men väl erkänd för «salig» (beatus, en mindre grad).
1164. *Petrus Lombardus*, Abälards lärjunge, från 1159 biskop i Paris²⁾, †; ff. L. L. IV Sententiarum (här af kallad «Magister sententiarum», äfven «Theologiæ scholasticæ pater»), som utkommo 1162, stadgade tron på de flesta katholska lärorna, t. ex. 7 sacrament, och fingo i flera sekler ett stort antal commentatorer, kallade *Sententiarii*. — Den mäktige Henrik II i England håller ett möte i Clarendon (en by i Westsex, fordوم med kungligt palats, ½ mil öster om Salisbury), der han inskränkte clereciets rättigheter. *Thomas Becket*, son af en borgare i London, som konungen först gjort till sin kansler och sedan, 1162, till erkebiskop af Canterbury, underskref äfven besluten, men vågade snart att såsom påfven Alexander III:s legat upphäfva dem och måste därför fly till Frankrike (der Alexander då lefde i landsflykt), hvarifrån han anstiftade oroligheter i England. — Alvastramunken *Stephan* blir den förste erkebiskop i Upsala, dertill vigd i Sens i Frankrike, i påfven Alexander III:s närvaro, af erkebiskop

¹⁾ I Sverige funnos carmeliterkloster i Landskrona och Örebro.

²⁾ Paris, på latin eg. *Lutetia Parisiorum*, men sedan vanligen blott *Lutetia* eller *Parisi*.

- Eskil* från Lund, hvilken var Nordens primas (se 1137). Biskoparne i Skara, Linköping, Strengnäs och Westerås blefvo den nye erkebiskopens suffraganer eller lydbiskopar. *Stephan* † 1185. — *Victor IV* †, men andre motpåfvar uppträdde sedan emot *Alexander III*.
1165. Carl den Store († 814) blir på kejsarens begäran canoniserad af motpåfven *Paschalis III* († 1168). — Abbedissan *Elisabeth* i Schönau (Scho-naugia, i Nassau, 2 mil söder om staden Nassau, vid en å) †; hade visioner. (Jfr 1153)
1167. *Alexander III* förklarar i Rom kejsaren för afsatt, men fördrefs af honom till Benevent.
1168. Waldemar I af Danmark († 1182) intager ön Rügen och införder der christendomen. Wendernas afgudatempel på Arcona derstädes, hvari «Svante-hvit» dyrkades, förstördes 1169. Waldemar biträdde härvid hufvudsakligen af *Axel Hvide*, f. 1128 nära Sorö, som hade studerat i Paris och 1158 under namn af *Absalon* blifvit biskop i Roskild.
1170. *Thomas Becket* (se 1164) fick återkomma till England, der han uppträdde med så mycket öfvermod, att konungen en gång i missnöje yttrade den önskan, att någon ville befria honom från denne orolige prelat, hvar-efter *Thomas* d. 29 Dec. blef mördad i Canterbury för altaret af 4 konungens riddare. — Landet belades med interdict (se sid. 61, anm.) och konungen, för att undvika uppror och vinna påfven emot sina upproriska söner, måste (1172) återtaga alla sina beslut (se 1164) emot clereciet och 1174 undergå sträng och offentlig penitens vid helgonskrinet, som inneslöt den år 1173 canoniserade erkebiskopens stoft. — Vid denna tid uppkommo *Valdenserna*, så kallade efter en rik köpman i Lyon, *Petrus Valdus* (*Valdo*, *Valdensis*, *Pierre de Vaux*), som låtit Lyonska presten *Stephan de Ansa* (liten stad nära Lyon) åt sig öfversätta de 4 Evangelierna m. m. och genom deras läsning fann kyrkans förderf samt bevektes att utdela sina egodelar bland de fattiga och att själf, jemte några andra liksinnade, uppträda såsom predikanter. De voro i början så långt ifrån att vilja skilja sig ifrån kyrkan, att, då erkebiskopen i Lyon förbjöd dem att predika, de år 1179 sökte tillåtelse dertill hos påfven *Alexander III*; men då detta icke tilläts och de 1184 på mötet i Verona blefvo bannlyste, afsöndrade de sig ifrån kyrkan. *Petrus Valdus*, som då måste lemna sitt fädernesland, skall efter långt och mödosamt kringirrande hafva dött i Böhmen 1197. — *Valdenserna* ville en i sträng enlighet med Nya Testamentets läror förbättrad christendom och förkastade derföre nästan hela den då varande kyrkoförfattningen, såsom påfvens öfvermakt, biskoparnes öfverflöd, tionde, aflatsbref, traditioner, helgonens tillbedjande, skärselden, krig, dödsstraff, edgång m. m. I kyrkotukten voro de mycket stränge och delades i *fullkomlige* (hvilka öfvergåfvo hus och hem, hustru och barn) och *ofullkomlige*. De läste flitigt Bibeln och utspirdde den. De blefvo kallade *Pauperes de Lugduno* («Fattige från Lyon»), *Leonistæ* (*Leona* = Lyon), *Sabatati* eller *Insabatati* (af *sabots*, «trä-skor», som «de fullkomlige» buro), *Humiliati* («de förödmjukade»), äfven *Albigenser*¹⁾, ett

¹⁾ *Alby*, lat. *Albigea*, stad vid floden Tarn i Languedoc, hufvudort i n.v. dep. Tarn, hvilket motsvarar landskapet *Albigensis*, lat. *Albigesium*, ett namn, som dock fordom togs i vidsträcktare bemärkelse, så att dermed betecknades största delen af Romarnes Gallia Narbonensis, d. ä Languedoc och Provence samt en del af Dauphiné. Af *Albigensis* i denna sednare mening nämndes fordom alla kättare i sydöstra delen af Frankrike *Albigenser*.

- namn, som i vidsträckt bemärkelse brukades om alla de kättaresecter, hvilka funnos i sydöstra Frankrike (såsom Petrobrusianer, Henricianer, Waldenser, Catharer, se 1148), men i inskränktare mening användes om Catharerne eller Bulgarerna, som hyste gnostiska irrläror, förkastade sacramenten, m. m. — Waldenserna grundade församlingar i södra Frankrike, i Piemonts dalar, hvaraf namnet *Vallenser* (af *vallis*, «dal»), och på Lombardiets slätter.
1172. Henrik II eröfrar Irland med påfvens samtycke (jfr 1170), under hvilken Irländarne, ehuru christne (se 432), ännu icke lydde.
1173. *Richard de S. Victore*, prior i S:t Victors kloster (se 1109), †; Bernhards vän, en hufvudman för tidens mystiker; ff. *Arca mystica*, m. m. Hans lärjunge *Walter de S. Victore* († 1180) skref skarpt, men öfverdrifvet, mot de franska scholastikerna.
1177. Kejsar Fredrik I, besegrad vid Legnano 1176 af lombardiska förbundet, förlikar sig äntligen i Venedig, $\frac{1}{2}$, med *Alexander III*. Kejsaren kysste påfven på foten och löstes derefter ur bannet. (Att påfven dervid skall hafva trampat kejsaren på nacken med orden i 91 Psalm. 13 v., är en saga från 14:de seklet.) — *Absalon* (se 1168) erkebiskop i Lund.
1179. Tredje mötet i Lateranen ¹⁾, ansedt för det 11:te allmänna, der *Alexander III* (i anledning af motpåfvarne) förordnade, att $\frac{2}{3}$ af cardinalernas röster fordrades till ett påfveval (hvilken stadga ännu gäller), och der han först ibland alla påfvar förklarade krig emot kättarne, som oroade kyrkan, särdeles i Frankrike (se 1170). — *Alexander III* tillegnade ock påfven ensam canonisationsrätten (såsom en causa major), och beviljade nu konungatiteln åt Alphons af Portugal (jfr 1139), hvarifrån Araberna blifvit utdrifne och som redan förut af Alphons blifvit förklaradt för ett län af påfvestolen, till hvilken han skulle årligen betala 4 uns guld.
1181. *Alexander III* †. *Lucius III* väljes till påfve efter 1179 års stadga, blott af cardinalerna (utan det öfriga clereciets eller folkets hörande); han fördrefs två gånger af Romarne, men understöddes af kejsaren; † 1184, sedan han näst förut bannlyst Waldenserna (se 1170).
1182. *Maroniterna* (se 680) öfvergingo till romerska kyrkan, vid hvilken de sedan förblifvit. Se 1445. — *Johannes af Salisbury*, Becketts trogne kamrat (se 1170), omkring 1176 biskop i Chartres, †; var en classiskt bildad, för sin tid ovanlig man, som ville förena scholastik med mystik, erkände scholastikens sanna brist i dess tomma formalism, varnade och profeterade, att scholastiken i sitt sträfvande efter vetenskaplighet skulle förlora sanningen; ff. *Metalogicus*, *Policraticus* s. *de nugis Curialium*, *Epistolæ*.
1186. Christendomen predikas i Lifland af *canonicus regularis* från Segeberg (stad i Holstein, vid Travefloden) *Meinhard*, sedan Lifländarnes biskop. † 1196.
1187. Kurden Salādin (Selaheddin), sultan öfver Egypten och Syrien, intager Jerusalem ifrån de christna (se 1099) $\frac{3}{10}$, m. m. — *Urban III*, påfve sedan 1184, † af sorg deröfver. — Vid denna tid lefde *Joachim*, stiftare och abbot af klostret Floris, en ifrån Cistercienser-orden utgående congregation i Calabrien (San Giovanni i Fiore i grannskapet af Paula och Cosenza i Calabria citra?); mystisk författare, som ansågs för en profet; † 1202. — Erkebiskop *Johannes*, som 1185 efterträdt *Stephan* (se

¹⁾ Se sid. 75, not. 1.

- 1164), mördas på Almarstak af esthländska vikingar, som äfven förstörde nya Sigtuna.
1189. Tredje korståget, till hvilket påfven påbjudit äfven kyrkan «Saladins tionde». — Kejsar Fredrik I tågade landvägen till Asien. — Konung Henrik II i England †, af grämlse öfver sina söners uppror, och efterträdes af sonen Richard Lejonhjerta.
1190. Kejsar Fredrik I drunknar $\frac{1}{2}$ i floden Kalykadnos i Cilicien, 70 år gammal. — Hans kraftfulle, men icke ädle, son, Henrik VI, kejsare till 1197, ägde genom sin gemål (1186) Constantia äfven Neapel och Sicilien sedan 1189. — Vid belägringen af Ptolemais (S:t Jean d'Acre) stiftas *S:t Marias af Jerusalem tyska Riddares orden*, som fick rättighet till jungfru Marias tyska hospital (anlagdt redan 1128) i Jerusalem, och i hvilken blott tyska adelsmän upptogs. Orden, som icke blott var militärisk, utan äfven vårdade fattiga och sjuka (liksom Johanniter-orden, se 1120) stadfästades af påfven *Coelestinus III*, som regerade 1191—1198. Riddarne kallades äfven *Marianer* och *korsherrar*, af sitt *svarta kors*. Deras förste stormästare var *Henrik af Walpot*. Orden erhöll 1220 af påfven lika privilegier med Johanniterna och Tempelherrarne.
1191. Konungarne Richard Lejonhjerta af England och Philipp August af Frankrike ankommo sjöledes till Ptolemais, som intogs, hvarefter Philipp August återvände hem. Richard intog flera af kuststäderna, men kunde icke intaga Jerusalem.
1192. Richard Lejonhjerta slöt stillestånd på 3 år, 3 månader, 3 dagar, 3 timmar med Saladin, som beviljade de christne fritt tillträde till Jerusalem. Richard återvände hem. (Saladin dog följande året i Damascus.)
1194. *Coelestinus III* bannlyser kejsar Henrik VI och hertig Leopold af Österrike, emedan den sednare tillfångatagit Richard Lejonhjerta på hans hemresa, och den förre, till hvilken Richard blifvit lemnad, endast emot en ofantlig lösen frigifvit honom. Kejsaren *nämndes* dock icke i bannlysningen.
1197. Kejsar Henrik VI † i Messina, efterlemnande en 3-årig son, Fredrik II.
1198. *Innocentius III* (Lothar Conti, blott 37 år gammal) påfve till 1216; utbildade med mycken lycka Hildebrandismen (se 1073); förklarade påfven för «Vicarius Christi» eller «Dei», då han förut kallats «Vicarius Petri». Kan anses såsom den egentlige grundläggaren af Kyrkostaten, emedan han i egentligare mening än hittills lade staden Rom, hvars kejsarlige ståt-hållare måste svära honom trohet, samt nästgränsande länder, såsom hertigdömet Spoleto, Marchia d'Ancona m. m., under sin spira; han använde oftare och formligare än hittills skett det nya straffet af *Interdict* (jfr sid. 61, anm.); tillade påfven ensam rätt att besluta om kyrko-embeten, att befria från kyrkolagar, o. s. v. Sjelf lefde han ganska enkelt, var en fader för enkör och faderlösa, och då kejsarinnan Constantia (se 1190), som dog detta år, förordnat honom till förmyndare för sin son Fredrik II (se 1197), gaf han sin myndling en ganska vårdad uppfostran. — *Johan de Matha* och *Felix de Valois* stifta vid Meaux (Meldæ) *Trinitariernas orden* eller *Fratres de redemptione captivorum* (för christna fångars lösköpande ur slafveri), som i Frankrike äfven kallas *Mathuriner* (emedan deras kloster i Paris var anlagdt vid den H. Mathurins kapell), stundom ock *Frères aux ânes* (emedan de redo på åsnor). Innocentius III bekräftade denna orden. — *Guido af Montpellier* (Mons Pessulanus) stiftar den *Helige*

Andes orden för fattigas och sjukas vårdande, för hvilket ändamål den anlade hospitaler, som deraf kallades *Helgeandshus*. Orden hade redan 1204 i Rom ett stamhus och moderhospital vid namn Sassia eller Saxia.

1199. Richard Lejonhjärta † och efterträdes af sin ovärdige broder Johan («utan land»).

1200. Sverker II inför i Sverige det andliga frälset och fritager presterna från de världsliga domstolarne.

Trettonde Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen utbreddes* med våld i Preussen af Marianerna (se 1190).

— Påfvarne tillvällade sig rättigheten att tillsätta biskopar, abboter och canonic. Innocentius III gjorde härmed början och efterföljdes deri af Honorius III, Gregorius IX m. fl. — Biskopar, som hellre lefde såsom furstar, antogo för sina biskopligt-presterliga förrättningar till s. k. *chor-* och *vig-biskopar* sådana biskopar, som blifvit fördrifne från Orienten och sedan af påfvarne fortfarande utnämndes såsom en oförgånglig förhoppning och protestation för de gamla biskopssätena (*Episcopi in partibus infidelium*). — Påfvarne började att på Skärthorsdagen (in Coena Domini) utsäga excommunication öfver kättare och brottslingar. — Man började beröfva lekmän kalken i nattvarden, hvilket försvarades med dogmen de concomitantia, som Thomas Aquinas försvarade, d. v. s. det påhittet, att blodet är med brödet förenadt. — Scholastiska theologien började höja sig till mera själfständande värde. — Flera universitet stiftades. — *Beguinerne* (se Anm. till 12:te seklet) förökades ganska mycket. — *Adeliga jungfrustift* (*Canonicae seculares*) funnos talrikt i Tyskland och Brabant. — Såsom prof af tidens råhet må nämnas *Narr-* och *Åsnefesterna*, som man förgäfvos sökte afskaffa. *Narrfesten* (festum fatuorum), som var en lemning af Romarnes Saturnalia, firades d. 1 Jan. af pöbeln, som klädt sig till klerker, men den skall äfven hafva firats af klerker, som dervid utklädde en ibland sig till biskop eller påfve, under de öfriges skämt, dans och sång i själfva kyrkan kring altaret. Man spelade dervid tärning eller kort i kyrkan, sjöng supvisor, åt korf under messan, o. s. v. Oaktadt många förbud bibehöll sig denna fest på några ställen ända till reformationen. Den firades i synnerhet i Frankrike (i Lyon ännu 1577), äfvensom *Åsnefesten* (festum asini), vid hvilken man, till minne af Christi intåg i Jerusalem, eller, troligare, af jungfru Marias flykt till Egypten, Jultiden införde en med mess-skjorta klädd åsna, eller ook en, på hvilken man satt en skön flicka med ett barn, i kyrkan till altaret, under löjligen sånger, af hvilka hvar vers slöts med: «He, Sire Ane, He», och hvarvid, i stället för välsignelsen, presten brakte 3 gånger som en åsna, hvilket på samma sätt besvarades af församlingen, i stället för Amen. — Dalai-Lamas påfvedöme utvecklade sig i Orienten. Jfr s. 64 Anm.

1201. *Absalon* (se 1168), biskop af Roskild och, sedan 1177, tillika erkebiskop i Lund, † i Sorø $\frac{2}{3}$; mest bekant såsom statsman och fältherre. *Saxo Grammaticus* († 1204), ff., var hans secreterare. — Konung Philipp August af Frankrike måste, tvingad genom interdict, återtaga sin förskjutna gemål Ingeburgis (en syster till danske konungen Knut VI).

1202. Knut VI, konung af Danmark, †; han hade underkufat hela Wendiska riket, äfvensom Lifland och Estland. — Biskop *Albert* i Riga († 1229) stiftar *Spårdsriddarnes orden* (*Fratres militiae Christi*, sedan *Ensigni*), som med våld omvände Lifländarne och Esterna till christendomen. Orden stadfästades af påfven 1204. — *Alanus de Insulis* (d. ä. från Lille) †; först cistercienser, sedan biskop i Auxerre, hvilket embete han nedlade 1167, dog som munk i Clairvaux; ff. *Ars catholicae fidei*, men icke de honom tillskrifna *L. L. IV contra hæreticos sui temporis*. —

Joachim, Abbas Florensis, †; se 1187; han lärde i sina skrifter om 3 verldsåldrar: Fadrens, som slutade vid Christi uppenbarelse; Sonens (Romerska kyrkans), som skulle upphöra 1260, då den Helige Andes verldsålder skulle vidtaga. Denna Joachims lära om Andens Evangelium kallades «*det eviga Evangelium*» (Apoc. 14: 6). Se 1254.

1203. Alphons IX af Leon tvingas genom bann och interdict att upplösa äktenskapet med sin brorsdotter.
1204. Franske Vasaller och Venetianerna, stadde på 4:de korståget, intaga, $\frac{1}{4}$, Constantinopel med storm, plundra staden och upprätta der ett «Regnum Francorum» till 1261. Grefve Balduin af Flandern blir latinsk kejsare i Constantinopel († 1206 såsom fänge hos Bulgarena). Venedig tog Archipelagens flesta öar; hertigdömet Athén, furstendömet Achaia, m. m. uppkommo. — Grekerna gjorde Theodorus Lascaris till kejsare i Nicæa. Alexius Comnēnus blef furste i Trapezunt. — Patriarcherna i Constantinopel lydde 1204—1261 under påfven. — *Innocentius III* gaf vid denna tid konungavärdighet åt hertigen af Böhmen, åt Bulgarennas och Wallachernas furste, krönte i Rom Peter II af Arragonien (hvilken laggt sitt rike under påfvestolen), mottog underdånighetsbetygelser af Armeniens konung och catholicus, afgjorde throntvister, m. m. — *Amalrich af Bena* (andre af Chartres), lärare i theologien i Paris, anklagad för pantheistiska villfarelser, måste återkalla dem, och dog af förtret deröfver. (Se 1210.)
1205. Rabbi Moses Ben Maimon (Maimonides) från Cordova † i Cairo, ff.
1206. Temudschin blir Dschingis-chan och börjar sina stora eröfringar; han trodde blott på en Gud och lemnade samvetsfrihet; † 1227.
1207. *Innocentius III* uppmanar konung Philipp August af Frankrike med löfte om indulgentier (enligt 3:dje Lateran-synodens beslut 1179) till kors-tåg emot kättarena.
1208. *Franciscus*, en köpmansson, f. 1172 i Assisi (liten stad i Kyrkostaten, $3\frac{1}{2}$ mil n.n.v. från Spoleto), utsväfvande i ungdomen, men sedan han tillfrisknat från en svår sjukdom religiös svärmare, hörde i den nära Assisi liggande kyrkan S. Maria Portiuncula¹⁾, Matth. 10: 8—10, hvilka ord så djupt verkade på honom, att han bokstafligen verkställde dem, uppträdde såsom predikant och, sedan han hade samlat 8 lärjungar, blef stiftare af *Franciscanerorden*, hvilken 1209 blef tills vidare och 1223 högtidligen af påfven bekräftad. Den var i egentligaste bemärkelse en tiggareorden. — *Dominicus de Guzman*, af en förnäm spansk släkt, f. 1170 i Calaroga (en köping nära Osma), med lärd bildning, canonicus regularis i Osma (stad, s.v. från Soria i G. Castilien), hvilken sedan 1205 var sysselsatt med Albigensernas omvändelse, stiftar vid samma tid, till detta ändamål, ett munk-sällskap i Toulouse, hvaraf *Dominicanerorden* uppkom, som 1216 erhöll pålig bekräftelse, men först 1220 af stiftaren gjordes till en tiggareorden, på det första generalcapitlet i Bologna. Mellan dessa begge tiggareordnar uppkommo sedan många strider. — Den ene af de kättare-inquisitorer, som påfven sändt till södra Frankrike, cisterciensern *Peter af Castelnau*, blir der mördad, och munkarne sköto skulden därför på grefve Raymund VI af Toulouse.

¹⁾ Man vallfärdas mycket så väl till Assisi, i hvars domkyrka den H. Franciscus är begrafven, som till S. Maria Portiuncula, der aflät årligen meddelas d. 1 Augusti, hvilket Franciscus skall hafva utverkat.

1209. Ett häftigt 20-årigt krig börjar mot Albigenserna (se 1170). Den fanatiska abboten af Citeaux *Arnold* anförde korschären såsom påflig legat och bragte sig derigenom (1212) på erkebiskopsstolen i Narbonne. Grefve Raymund VI af Toulouse (se 1208) invecklades ock i kriget (1211). Mot honom och Albigenserna utmärkte sig isynnerhet *Simon af Montfort*, som derföre 1215 af påfven fick grefskapet Toulouse. Efter Simons († 1218) och Raymunds död († 1222) fortsattes kriget af deras söner till 1229, då Raymund VII under svåra villkor erhöill fred. — Otto IV (af huset Welf, se 1140), hvilkens medtäflare Philipp af Schwaben (Henrik VI:s broder) 1208 blifvit mördad, och som afsade sig arf efter prelaterna och inkomsterna af lediga prebenden (jus spoli et regaliæ) m. m., krönes af Innocentius III till kejsare, men blir redan följande året bannlyst.
1210. Ett möte i Paris förbjuder Aristoteles' metaphysiska böcker, emedan de ansågos vara källan till de pantheistiska satser, som tillskrefvos *Amalrik af Bena* († 1204, andre 1209), hvilkens ben nu uppgräfdes och förbrändes. Äfven flera hans lärjungar dömdes till bålet. Hans lärjunge *David af Dinant* (stad i Bretagne, äfven i Namur), lärare i Paris, hvilken lärt: «Deus est materia rerum omnium prima», räddade sig med flykten. Desse män lärde en pantheistisk mystik, af hvilken det guddomliga och menskliga utan åtskillnad blandades om hvarandra och Fadren identifierades med verlden, Guds Son med människans eviga idé och den Helige Ande med de religiösa känslorna (jfr 880). — Nyssnämnde förbjudna skrifter voro dock icke Aristoteles' äkta, utan arabiska commentationer (se sid. 73 Anm.). Sedan man ifrån det eröfrade Constantinopel erhållit de grekiska originalerna och öfversatt dem på latin, förglömdes förbudet och sedan 1230 var aristoteliska filosofiens välde i Occidenten afgjort.
1212. Fredrik II (Henrik VI:s son, se 1197), konung af begge Sicilierna, understödd af sin förmyndare, påfven (se 1198), uppträder emot Otto IV (som dog 1218). Fredrik afsade sig rättigheten till presternas qvarlåtenskap m. m., se 1209. — Påfven hade 1207 utnämnt *Stephan Langton* till erkebiskop af Canterbury († 1228). Då konung Johan (se 1199) häftigt satte sig deremot, belade påfven England med interdict (1208) och sedan (1209) konungen med bannlysning. Nu (1212) afsätter påfven konung Johan och gifver hans länder, England och Irland, åt konung Philipp August af Frankrike. — 50000 barn togo korset och ville tåga till Palæstina, men omkommo eller såldes till slafvar.
1213. Konung Johan («utan land») måste, för att få behålla sina länder, med ed göra dem till ett län (eller rättare: egendom) af påvestolen, för hvilket han årligen skulle betala 1000 pund sterling. Baronerna aftvingade honom då Magna Charta af $\frac{1}{5}$ 1215. Han dog förjagad 1216. — Se 1366.
1215. Fjerde mötet i Lateranen, det s. k. 12:te allmänna, ett af de mest lysande, som någonsin hållits. Det bevistades af 800 abboter och 412 biskopar samt deputerade från patriarcherna i Antiochia och Alexandria samt personligen af patriarcherna i Jerusalem och Constantinopel. Här uppträdde Innocentius III såsom allas öfverhufvud. 70 canones sanctionerades. Transsubstantiationen (se 831) göres till en trosartikel; hvarje christen befalles att minst en gång om året för sin kyrkoherde göra en hemlig bekännelse af alla sina synder, en *öronbikt*, och vid påsken begå

nattvarden; blott domcapitlet skulle välja biskop (jfr 1075); påfvens dispensationsrätt, äktenskapslysning, m. m. bekräftas; Joachimi Florensis († 1202) invändningar emot Petri Lombardi († 1164) Trinitetslära fördömmas, med ovanlig skonsamhet emot personen; inrättningen af «novæ religiones», d. ä. af nya munkordnar, förbjudes, hvilket förbud påfven dock sjelf bidrog att tillintetgöra, då han gynnade stiftandet af de nu uppkommande tiggareordnarne, se 1208; se äfven 1198.

1216. *Innocentius III*, som detta år utfärdat föreskrifter till presterskapet i Sverige om lysning och vigsel till äktenskap, † $\frac{1}{6}$; sagan säger, att han endast med svårighet räddade sin själ ifrån helvetets anspråk. — *Honorius III* påfve till 1227. Han stadfäste *Dominicaner-orden* 1216 och 1217. Se 1208. Dominicanerna kallades ock *Prediko-munkar*, *Fratres majores*, *Svarimunkar* och i Frankrike *Jacobiner* (emedan deras första kloster i Paris låg vid Jacobsgatan). Äfven nunnor, i början till större delen omvända Albogenserskor, underkastade sig Dominici uppsigt. Tertiärer (*Fratres et Sorores de militia Christi*) slöto sig sednare dertill (jfr 1223). Dominicanerna voro påfvarnes kraftigaste stöd, utmärkte sig såsom predikanter, särdeles emot kättare, theologer, filosofer och statsmän; voro stränga Augustiner i läran om nåden, nominalister, Thomister och bestridde jungfru Mariæ obefläckade afelse. De voro i besittning af de högre ståndens förtroende och herrskade genom fruktan. Fastän de i början voro tiggaremunkar (sedan 1220), lefva de nu af sina gods¹).

1217. Femte korståget företogs af konung Andreas af Ungern m. fl.; han hemkom följande året med några reliquier.

1220. Fredrik II (se 1212) krönes till kejsare af *Honorius III*.

1221. *Dominicus de Guzman* (se 1208) † $\frac{2}{8}$ i Bologna, der han äfven är begravnen (i Dominicanerkyrkan); canonicerades 1233. Hans efterträdare i ordensgeneralatet *Jordanus* beskref hans lefverne.

1223. *Honorius III* stadfäster *Franciscaner-orden*. Se 1208. Franciscanerna kallades ock *Fratres minores* (på italienska *Fraticelli*), *Minoriter*, *Gråmunkar*, *Barfotamunkar*, *Chordigëri*, på franska *Cordeliers*, o. s. v. Francisci regel ålägger den strängaste kyskhets, fattigdom och lydnad. — Genom den H. *Clara*, en förnäm jungfru, äfven från Assisi (f. 1193, † 1253 $\frac{1}{8}$), utbreddes Francisci-orden sedan 1212 äfven till qvinnor. *Clarissinnor*, *Ordo S. Claræ*, Francisci andra orden, för hvilken han 1224 gaf en egen regel. Den tredje regeln gaf han för dem, som, utan att lemna de vanliga världsliga göromålen och förbindelserna, ville på visst sätt förena sig med hans orden och som kallades *Tertiärer*, sedan 1221 (en inrättning, som äfven antogs af de öfrige tiggareordnarne, Dominicaner [se 1216], Carmeliter och Augustiner). — Ett klosters föreståndare kallades Guardian (*Custos*), hvilken stod² under provincialen, och denne under ordensgeneralen (Minister generalis, *Magister ordinis*), som bodde i Rom. Detsamma gäller om Dominicanerna, men hvilkas klosterföreståndare kallades priorer. Begge ordnarne hålla hvart 3:dje år generalcapitel. — Vid frågan om fattigdomens nödvändighet delade sig Francisci orden snart i partier, af hvilka de strängaste, kallade *zelatorer* och *spiritualer*, gingo till det yttersta religionssvärmeri och satte påfvarne i största be-

¹) I Sverige hade Dominicanerna kloster i Stockholm, Sigtuna, Sko, Wisby, Skenninge, Lund, m. fl.

kymmer. — Franciscanerna voro semipelagianer, realister, Scotister och försvarade jungfru Mariæ obefläckade afelse, för hvilken äfven Pariser-universitetet 1387 och påfven Clemens VII 1389 förklarade sig. — Franciscanerna bibehöllo det lägre folkets kärlek, i hvars lidande och fröjder de deltog¹⁾. Jfr 1216.

1226. *Franciscus* (se 1208) † $\frac{4}{10}$, liggande naken på jorden, i Portiuncula-capellet vid Assisi, i hvilken stads domkyrka han begrofs; han hade genomvandrat Occidenten och Palæstina; ansågs af Franciscanerna för den andre Christus och kallades af dem *Pater seraphicus*; bar på sin kropp ärr efter Christi 5 sår, hvilka ärr Christus sjelf skall hafva ditsatt; canonicerades 1228. Hans lefverne beskrefs omkr. 1229, på Gregorii IX:s befallning, af hans följeslagare *Thomas de Celano*, som äfven författat hymnen «Dies iræ, dies illa». — *Carmeliterna* (se 1156), som 1209 fått en bestämd regel af patriarchen *Albert* af Jerusalem, bekräftades af Honorius III, men kommo först emot midten af seklet till Europa, der de blefvo en tiggareorden (1245). Sagan om Scapuliern (Scapulare, d. ä. deras skulderkåpa utan armar), som deras ordens-general *Simon Stock* 1251 skall hafva fått af jungfru Maria med löfte, att hvar och en, som doge i en sådan, vore säker för helvetet, hör till början af 15:de seklet. Den har beredt dem mången fördel. — Hertig Conrad af Masovien kallar tyska orden till sin hjälp emot de hedniska Preussarne (se 1230). — Ludvig IX (den Helige) konung i Frankrike till 1270, i början under förmynderskap af sin moder, Blanca af Castilien. — De redan i 11:te seklet uppkomna föreningarne af *Beguinae* eller *Begutte* (af *beggen*, «bedja», således: «bedjerskor»), fromma kvinnor, både jungfrur och enkor, till sammanlefnad under en förestånderska (se sid. 73, anm.), förökades alltmer öfver hela Frankrike (der de gynnades af Ludvig IX), Tyskland och Belgien. Under namnet Beguiner förekomma äfven stundom *Canonissæ seculares*, de *adliga jungfrustiften*, som nu talrikt funnos (sid. 83, Anm.). Många ogifte män, både ynglingar och enklingar, följde de förstnämnde Beguinernas exempel och ingingo föreningar till sammanlefnad. De kallades *Beghardi*, *Bogardi* (äfven af *beggen*, «bedja», ty *hard* är blott ändelse, ehuru någre anse Beghard vara = Bekehrte, conversus) i Belgien, äfven *Lolhardi*, *Lolthardi* (af *lollen*, *lullen*, *lallen*. «sjunga med låg röst», således «sjungare», «psalmsjungare»), i Frankrike *Boni valeti*, eller *Boni pueri*, och sedan *Beguini*, äfven, af sitt vanligaste arbete, *Fratres textores* («väfvare»). För att bättre skydda sig emot förföljelser, funno dessa Beguiner af begge könen merändels rådligt att låta upptaga sig ibland Franciscaner- och Dominicaner-ordens Tertiärer. Småningom inträngde bland dem åtskilligt mystiskt svärmeri, så att längre fram Beguiner och kättare blefvo nästan likbetydande ord (se 1294). Äfven i Sverige finnas spår af dem från 1412 och 1506. Se vidare 1294.

1227. *Gregorius IX*, påfve till 1241, bannlyste kejsar Fredrik II, emedan han uppsköt ett länge lofvadt korståg till Palæstina. Derpå lät påfven interdictet följa.

Anm. Kejsaren var förmäld med arftagerskan till konungariket Jerusalem, Jolante af Brienne.

¹⁾ I Sverige hade Franciscanerna kloster i Stockholm (Riddarholmen), Upsala, Enköping, Söderköping, Skara, Lund, m. fl. Clarissinnorna hade äfven kloster i Stockholm (S:t Claras).

1228. Fredrik II, ånyo bannlyst, företager det 6:te korståget. Under hans frånvaro gör honom påfven många olägenheter i Europa, öfverfaller hans italienska anfländer, o. s. v.
1229. Fredrik II återtager Jerusalem (m. m.), der han sjelf kröner sig till konung, emedan ingen biskop vill kröna den bannlyste. Han återkommer till Europa, och återtager de städer, han förlorat genom påfvens intriger. (Jerusalem intogs åter af Muhammedanerna 1244.) — Påfven *Gregorius IX* låter genom sin legat, cardinalen *Romanus*, på synoden i Toulouse, inrätta de första permanenta *inquisitionsdomstolar*, bestående hvar och en af en prest och tre laici (jfr 1208, 1209). Mötet förbjuder laici att äga Bibeln, isynnerhet på modersmålet.
1230. Förlikning ingås mellan kejsaren och påfven, men utan varaktighet. — Dominicanerna bemäktigade sig en theologisk lärostol i Paris. Detta exempel följdes snart af Franciscanerna. Dessa ordnar blefvo snart ifrige försvarare af alla påfliga missbruk. — Tyska riddarne kriga i Preussen (se 1226).
1231. Den H. *Antonius*, f. 1195 i Lisabon, Francisci käraste lärjunge, † i Padua. — Den H. *Elisabeth*, f. 1207, dotter af konung Andreas II af Ungern, 14-årig förmäld med landtgreffe Ludvig VI af Thüringen, som residerade på Wartburg, enka 1228 och fördrifven, † i det af henne stiftade hospitalet i Marburg.
1233. Påfven anförtror inquisitionsärendena (se 1229) åt Dominicanerna, hvilkas första inquisitionsdomstol inrättades i Toulouse. — Den grymme Dominicanern *Conrad af Marburg* (den H. Elisabeths bikt-fader), den förste inquisitor i Tyskland, blir ihjelslagen, hvarefter Tyskland länge förblef fritt från inquisitionen. (I södra Frankrike blefvo sedermera flere inquisitorer dels fördrifne, dels mördade.) — Ytterligare uppäggad af nyssnämnde *Conrad*, låter påfven predika korståg emot *Stedingarne*, ett friesiskt folk, boende i distriktet Steding' i grefskapet Delmenhorst, i de lågländta trakterna vid Weser. De hade alltifrån 1197 gjort erkebiskopen i Bremen, som af dem fordrade, men icke fick tionde, och greffen af Oldenburg, hvilkens fogdar förtryckte dem, ett kraftfullt motstånd, men blefvo 1234 genom öfvermakten till största delen utrotade, hvarefter den ringa återstoden måste underkasta sig. — *Serviterna* eller *jungfru Mariæ tjena-res orden* stiftas af 7 förnåma florentinare; blef under påfven Martin V äfven en tiggareorden, men som icke fått någon kyrkohistorisk betydelse.
1234. Decretalium Gregorii P. IX L. L. V, som samlats af *Raymund de Pennaforti*, publiceras nu och ökar samlingen af Decretaler (se 1150).
1239. *Gregorius IX* bannlyser ånyo Fredrik II, frikallar hans undersåter från deras trohetsed och gör honom svåra beskyllningar, hvaribland att han yttrat, «att hela verlden blifvit förd bakom ljuset af tre bedragare (barattoribus), Jesus, Moses och Muhammed» (hvilket redan 1201 skall hafva yttrats af Simon de Tournay, theol. prof. i Paris); hvaraf ryktet om boken «de tribus Impostoribus», som antingen kejsaren eller *Petrus de Vineis* (Pietro delle Vigne) skulle hafva författat. (En bok med denna titel finnes, sannolikt författad af en Italienare i 16:de seklet.) Vidare beskyllde påfven kejsaren för att hafva yttrat, «att det vore orimligt att tro på Jesu födelse af en jungfru, emedan människan icke bör tro annat än det hon kan bevisa af naturen och förnuftet.» — Petrus de Vineis, kejsarens canzler, författade för honom en försvarsskrift. Emedan påfven omtalat kejsaren

såsom det *vilddjuret*, hvilket beskrifves i Apoc. 13: 2, så kallas påfven i försvarsskriften *den store draken, den andre Bileam, mörkrets furste, antichrist*. — Tyska ordens stormästare Herman v. Salza † i Salerno.

1241. *Gregorius IX* †, 90-årig, af grämlse öfver kejsarens framgång. — Både under och efter hans tid rådde mycken oenighet bland Franciscanerna, rörande frågan om fattigdomen, hvars försvarare, i dess strängaste mening, kallades *Spirituales* (se 1223), äfven *Cesariner*, efter brodern *Cæsarius* († 1238). Hufvudmannen för det mildare partiet (Fratres de communitate), *Elias från Cortona* (liten stad i Toscana), blef derunder tvenne gånger upphöjd till ordensgeneral och tvenne gånger störtad. Sönrad med påfven (1244) höll han sig till kejsar Fredrik II. — Under Gregorii IX och Fredrik II:s stridigheter sattes de gamla partierna i Italien och Tyskland åter i rörelse: de republikanske Guelpherna (de Svarta) höllo med påfven, Ghibellinerna (de Hvita) deremot med kejsaren. Se 1140. — Gregorii IX efterträdare *Coelestinus IV* dog efter 18 dagar. Påvestolen stod sedan ledig i 14 månader ända till 1243, emedan kejsaren hade flera cardinaler fångna, dem han dock slutligen lösgaf för att icke längre hindra ett nytt val.

1243. *Innocentius IV* påfve till 1254; förut kejsar Fredrik II:s vän. — Den H. *Hedvig*, född grefvinna af Tyrolen, gift hertiginna af Schlesien, †.

1244. Kejsaren, för att skydda sig sjelf (se 1239), tager inquisitionen under sitt beskydd.

1245. *Innocentius IV*, som flytt för kejsaren till Frankrike, håller (i Juni) i Lyon ett möte, det första derstädes, som af katolikerna anses för det 13:de allmänna (ehuru icke derföre erkändt af Fransmännen). Kejsar Fredrik II blir der bannlyst och förklarad förlustig alla sina kronor (dem dock Fredrik visste att emot sina motkejsare försvara ända till sin död 1250). Cardinalerna fingo den röda hatten. Carmeliterna (se 1216) erhöilo tiggare-munkarnes privilegier. — Scholastikern *Alexander Halesius* (från Hales i Gloucestershire), lärare i Paris, †; Franciscan, ff. *Summa Theologiæ*, L. L. IV, hvori han uppställer allt såsom frågor, hvilka dock besvaras efter kyrkans auctoritet; kallades *Doctor irrefragabilis*. Han utbildade läran om kyrkans skatt af öfverloppsgärningar.

1248. Påfvens legat, cardinal *Wilhelmus Sabinensis*¹⁾ höll mötet i Skeninge, der presterna förbjödos att gifta sig och att svärja trohetsed åt någon verldslig man, studium af Jus canonicum anbefalldes och biskopsvalen i hvarje stift uppdrogos åt domherrarne (som utgjorde domcapitlen, bestående i början af domprosten, erkedjeknen och 3²⁾), sedan flera kaniker). Förbudet mot trohetsed till verldslig man och stadgan om biskopsvalen (se 1215) ingingo dock icke i mötets beslut, utan anbefalldes såsom ett tillägg dertill i en allvarsam bulla, som Innocentius IV utfärdade från Lyon 1250 $\frac{7}{12}$. — I Schwäbisch-Hall uppträdde predikanter, som förklarade påfven för en kättare och clerus, för dess förderf, förlustig all makt, men både Gud för Hohenstauferna, med hvilka denna sect upphörde. — Emot sin moder Blanca's († 1253) föreställningar, företog konung Ludvig IX af Frankrike ett korståg emot Saracenerna (se 1229), rigtadt emot Egypten.

¹⁾ *Sabinensis*, nemligen Episcopus. En af cardinal-biskoparne är alltid biskop af Sabina, en del af de fordna Sabinernas land.

²⁾ Desse tre voro: Decanus, Cantor och Scholasticus (rector vid domkyrkoscholan).

1249. Ludvig IX intager Damiette. — *Petrus de Vineis* (från Capua), kejsarens förtrognaste minister (se 1239), ansågs delaktig i ett försök att förgifta honom, fick derföre sina ögon utstuckna och dödade sig sjelf i fängelset, derigenom att han krossade hufvudet mot väggen.
1250. Ludvig IX blir slagen och fången i Egypten; han återgifver Damiette för sin frihet och vistas sedan 4 år i Palæstina, der han gjorde de christna allt möjligt bistånd. Inga korståg företogos vidare till detta land. — Kejsar Fredrik II $\dagger \frac{1}{2}$ på ett slott i Apulien, 56 år gammal. Han tillhörde en aflägsen framtid. Han lemnade sina stater åt sin son Conrad IV, som fortsatte striden emot påfven, af hvilken han aldrig erkändes, till sin död 1254. — Påfven återvände nu från Lyon till Rom. — Det s. k. stora interregnum i Tyskland från 1250 till 1273. — *Robert af Sorbonne* (en by i Champagne, i n.v. dep. Ardennes), Ludvig IX:s biktader ($\dagger$ 1274), stiftar *Sorbonne* i Paris, i början ett hus (söder om Seine; card. Richelieu byggde Sorbannes nya, ansenliga hus) och collegium för fattiga studerande, sedermera upplåtet åt theol. doctorer, hvarigenom inrättningen utbildades till en särskild corps af theologiska faculteten vid universitetet i Paris. I denna egenskap utmärkte sig *Sorbonne* för ett nitiskt försvarande af katholska läran och ägde ett afgörande inflytande på dogmatiken ända till franska revolutionen, då dess namn upphörde och dess fonder skingrades. Sorbonne's hus är dock nu återlemnadt åt theologiska faculteten i Paris. — Birger Jarl utbreder med våld christendomen i Tavastland och Österbotten.
1254. Conrad IV $\dagger \frac{2}{5}$ i Apulien och efterlemnar en 2-årig son, Conradino. *Innocentius IV* $\dagger \frac{1}{2}$. — *Alexander IV* påfve till 1261. — I Paris utkommer «Introductorius in Evangelium æternum», en commentar öfver Joachims (se 1202) skrifter, i hvilken, bland annat läres, att den H. Franciscus, som vore engeln i Apoc. 14: 6, hade framställt det sanna och eviga evangelium; att Christi Evangelium skulle 1260 upphävas och det nya eviga i dess ställe införas genom Barfotamunkarne (se 1223). Denna bok, äfven kallad det eviga Evangelium, gjorde stor förargelse och fick många fiender. Dess författare, Spiritualen (se 1241) *Gerhard*, måste tillbringa 18 år i fängelse.
1256. *Wilhelm de S. Amore*, den förste föreståndaren och läraren för de unge andlige i Sorbonne (se 1250), som med nit och skicklighet försvarade universitetets sak emot de sig inträngande tiggaremunkarne (se 1230), särdeles Dominicanerna, landsförvisas af påfven och hans bok: «de periculis novissimorum temporum» (se 2 Tim. 3: 1 följ.), rigtad mot dessa munkar, blir bränd; men äfven Gerhards eviga Evangelium (se 1254) brändes på universitetets bedrifvande. Mot Wilhelm skrefvo isynnerhet *Thomas Aquinas* (Dominicaner) och *Bonaventura* (Franciscaner). Striden mellan tiggaremunkarne och Pariser-universitetet slutades sedan (1259) med munkarnes seger. — Påfven stadfäster de redan förut genom förenig af flera italienska eremitsällskap uppkomna *Augustiner-eremiternas orden*, som skulle följa den regel, hvilken Augustinus skall hafva författat (se 430); de blefvo tiggaremunkar (jfr 1223).
1260. *Flagellanterna* uppkommo i Italien, först i Perugia, hvarifrån de spridde sig öfver en stor del af Europa. De bestodo af menniskor af alla åldrar och kön, som i stora hopar, stundom till flera tusen, med betäckta ansigten och blottade ryggar, tågade liksom i procession och *piskade*

sig sjelfva grufligen med ris, troende sig dermed förtjena Guds nåd; afskaffades slutligen genom stränga förbud. — *Hugo de S. Caro* (eg. Hugues de S:t Chers), f. i Barcelona, Dominican och cardinal, † (andre: 1261); känd för sina Concordantiæ Bibl. (den första Bibelconcordance), Vulgatas förbättring och Bibelns indelning i capitel. — Kublai-chan utnämner den första Dalai-Lama (se sid. 83, Anm.).

1261. *Urban IV*, förut patriarch i Jerusalem, påfve till 1264. — Nicænske kejsaren Michael Palæologus (stiftaren af sista byzantinska kejsarehuset) återtager Constantinopel, $\frac{2}{7}$, från latinarne och gör slut på deras kejsaredöme (se 1204). Denne Michael hade låtit blanda den rättmätige thronarvingen, hvilkens förmyndare han var, hvarföre patriarchen *Arsenius* bannlyste honom 1262. Patriarchen blef derföre af kejsaren afsatt 1266 och måste dö i landsflykt, hvilket åstadkom mycket missnöje hos folket.

1264. *Urban IV* inför Christ i Kropps högtid (das Frobnleichnamfest, Helga Likama dag, som firades på thorsdagen näst efter H. Trefaldighets-söndagen). Den försummade högtiden förnyades af Clemens V 1311.

Anm. Denna fest föranleddes af den åsigten, att det consecrerade nattvardsbrödet, hostian kalladt, äfven utom nattvarden är och förblifver Christi lekamen, hvadan det tillbedes: en åsigt, som sedan förkastades af Protestanterna.

1265. *Clemens IV*, Fransman, blir påfve till 1268. Han gifver de begge Siciliernas krona åt Carl af Anjou (Ludvig den Heliges vilde broder), åt hvilken redan Urban IV erbjudit den. Den innehades af kejsar Fredrik II:s oäkta son Manfred, hvilken gaf påfvarne mycket att skaffa, men stupade i slaget vid Benevent emot Carl 1266 $\frac{2}{2}$.

1268. Den 16-årige Conradino (se 1254), det af påfvarne så mycket hatade Hohenstaufiska kejsarhusets siste ättling, som 1267 lemnat Schwaben för att återtaga sitt arfrike, begge Sicilierna, tillfångatages af Carl af Anjou (se 1265) och blir, jemte sin vän Fredrik af Österrike, med påfvens tillstyrkan, halshuggen i Neapel $\frac{2}{2}$. Sedan Hohenstauferna sålunda voro utrotade, bibehöll sig afskyn för detta hierarchiens dåd århundraden igenom i den väntan, att engång en kejsar Fredrik skulle taga blodig hämnd på påfvedömet (jfr 1248). — *Clemens IV* †, hvarefter påfvestolen var ledig ända till 1271.

1269. Konung Ludvig IX eller den Helige stiftar *Sanctio Pragmatica*, en författning, enligt hvilken församlingarne i Frankrike skulle fritt välja sina biskopar och prester, inga penningegärder der utskrifvas af påfven, o. s. v.

1270. Ludvig IX † $\frac{2}{8}$, 55 år gammal, af pesten, vid Tunis, på ett kors-tåg emot de afrikanska Saracenerna. Han hade mera tillhört forntiden, Fredrik II deremot en aflägsen framtid.

1271. *Gregorius X*, som då vistades i Palæstina, blir påfve till 1276.

1272. *Wilhelm de S. Amore* (se 1256), som af Alexander IV blifvit förvist från Paris, men 1262 dit återkommit, der han var mycket ansedd, †; ff. — *Berthold från Regensburg*, Franciscan, skicklig och christlig predikant, †.

1273. Rudolf af Habsburg (gammalt, nu nästan förfallett slott i Aargau), stamfader för österrikiska huset, blir kejsare till 1291. Han beviljade påfvarne alla deras anspråk i Italien och sysselsatte sig blott med Tyskland, der han förkunnade en allmän *landsfred* och höll kraftig hand deröfver. Otaliga röfwarebargar förstördes; o. s. v.

1274. *Gregorius X* håller ett stort möte i Lyon, det andra derstädes (se 1245), hvilket ansågs såsom det 14:de allmänna, der påfven yrkade på ett korståg till Palæstina, der förening ingicks mellan grekiska och latinska kyrkan på de vilkor, som påfven föreskref, emedan kejsar Michael Palæologus (se 1261), hvilkens sändebud var patriarchen i Constantinopel *Johannes Beccus*, ville derigenom skydda sin regering, ehuru han derigenom blott gjorde sig förhatlig hos sina undersåtare; der conclaven (d. ä. cardinalernas instängning) vid påfvevalen förordnades, och påfven inskränkte tiggaremunskarne till 4 ordnar: Dominicanernas, Franciscanernas, Carmeliternas och Augustiner-eremiternas. — På mötet dog och begrofs *Bonaventura* (eg. *Johannes de Fidanza*), f. 1221 i Toscana, cardinal, Franciscanernas general (som lyckats att någorlunda stilla oenigheten ibland dem), Alexanders af Hales († 1245) lärjunge, ff. *Breviloquium*, m. m., kallad *Doctor seraphicus*; sökte förena mysticismen med scholastiken, men utan vinst för någondera; canoniserades 1482. — På resan till mötet dog *Thomas Aquinas*, f. 1224 i Aquino (stad i Neapel nära Monte Cassino, sid. 39, not. 2), af grefliga familjen Aquino, Dominican, Albert den Stores († 1280) lärjunge, theol. d:r, lärare i Paris och på flera ställen, sist i Neapel; kallad *Doctor angelicus*, den egentlige grundläggaren af katholska dogmatiken; ff. mycket, hvaribland *Summa Theologiæ* (3 Partes), hvori han äfven utförligen afhandlade moral-theologien, en hufvudbok för Dominicanerna, som häraf kallades Summister och Thomister; var en tapper polemicus för brödets förvandling i nattvarden, emot kalkens bruk af lek-män, o. s. v.; utbildade ytterligare den i 12:te seklet uppkomna läran om opera supererogationis (se sid. 73, anm.), hvilken sedan sanctionerades af påfven Clemens VI år 1343; äfven apologet (*Summa catholicæ fidei contra Gentiles*, L. L. IV); canoniserades 1323; hvilar i Toulouse i Dominicanerkyrkan, som tillhör Dominicanernas äldsta och förnämsta kloster, anlagdt af den H. Dominicus 1216 (jfr 1208). — Thomas de Aquino och Duns Scotus († 1308) äro, såsom anförare för 2:ne viktiga theologiska motpartier, de märkvärdigaste bland Scholastikerna i scholastikens andra period. Thomisterna fasthöllo kyrkans lärobegrepp, voro Aristotelici och antogo satisfactio abundans. Scotisterna voro mera rationalister, Platonister och antogo acceptatio gratuita. Se vidare 1216 och 1223.
1275. *Raymund de Pennaforti* (de Penyafuerte), Spanjor, Dominicanernas general, †; ff. *Summa de Poenitentia* (en Casuistik); se 1234.
1277. *Nicolaus III* (Orsini), påfve till 1280, erhåller, detta år, af kejsar Rudolf full ägande rätt öfver det fordna exarchatet (Romagna, il Bolognese, m. m.); jfr 755.
1278. *Brynolf* blir, efter 18-åriga studier i Paris, biskop i Skara, der han utvidgade sina biskopsinkomster (120,000 tunnor säd i tionde), byggde Brusbo biskopssäte, förföljdes af Magnus Ladulås, så att han på en tid måste fly till Alvastra, lefde ett asketiskt lif, † 1317; helgon 1498; ff. den H. Eskils och den H. Helenas af Sköfde lefverne.
1280. *Albertus Magnus* (den Store), greve af Bollstädt, f. i Schwaben¹⁾; Dominican, sedan 1223 lärare i Paris och Cöln, 1260 biskop i Regensburg, hvilket embete han i 2:dra året afsade sig, † i Cöln alldeles förslöad; den lärdeste bland scholastikerna, theolog, mathematicus, physicus (derföre misstänkt för trolldom), historicus, Thomas' de Aquino lärare; ff. *Summa*

¹⁾ Födelseåret uppgifves olika: 1193 eller 1205.

- Theologiæ, m. m.; kommenterade alla Aristoteles' skrifter. — *Raymund Martini*, Spansk Dominican, döpt Jude, † 1284, ff. Pugio fidei.
1281. *Martin IV* påfve till 1285; bannlyser kejsar Michael Palæologus såsom den der brutit föreningen af år 1274 i Lyon, hvarföre Michael upphäfdé all förbindelse med Rom. — *Wilhelmina* från Böhmen † i Milano (som i dessa tider var ett tillhåll för många kättare); hon lärde, att den Helige Ande var incarnerad i henne; hennes nya himmelrike var en fri njutning af alla välluster; hon vördades högt af sina anhängare, som 1300 upptäcktes af inquisitionen, hvarpå sectens hufvudmän och Wilhelminas ben förbrändes.
1282. Sicilianska aftonsången, d. ä. det blodbad, på Annandag påsk, $\frac{3}{3}$, hvilket, ledd af läkaren Johan af Procida, gjorde slut på Fransmännens välde öfver Sicilien. Konung Peter III af Arragonien, som var gift med Manfreds (se 1265) dotter Constantia, bemäktigade sig ön, som han († 1285) och hans arfvingar behöllo, oaktadt påfvens bannlysning m. m. Carl af Anjou († 1285) måste nöja sig med blott Neapel. — Kejsar Michael Palæologus † och efterträdes af sin son Andronicus d. ä., som landsförviste stiftaren af föreningen med latinska kyrkan, patriarchen i Constantinopel *Johannes Veccus* (Beccus, se 1274), som för folkets raseri måste fly till ett kloster; osämjan mellan begge kyrkorna blef större än förut (jfr 1281). Föreningen hade blott varit en hofvets sak, hvilken folket afskydde.
1283. Tyska riddarne (se 1226, 1239), som ifrån 1230 hade bekrigat de hedniska Preussarne, hade nu underkufvat landet och tvingat återstoden af folket att antaga christendomen. Dessa riddare voro från 1237 till 1521 förenade med Svärdsriddarne (se 1202), och under den tiden sträckte sig ordnarnes område från Oder till Narova.
1286. *Gregorius Abulpharadsch* (*Barhebræus*), f. 1226, sedan 1264 Jacobiter-nas (se 578) Maphrian eller Primas Orientis i Maraga (stad 7 mil s.s.o. från Tauris eller Tebris i Iran), †; värderad såsom historicus, theolog, filosof, läkare och skald, ff.
1288. *Nicolaus IV* påfve till 1292.
1291. De christne förlora till Egyptierna Ptolemais, sin sista besittning i Palæstina, $\frac{1}{3}$. — Johanniter-orden begaf sig till Cypern. — J. Mariæ hus (Bebådelsehuset) i Nazareth (den s. k. *Casa santa*) flyttades, enligt katholska tron, af englar till Dalmatien, och derifrån 1294 till Italien och slutligen 1295 till Loreto¹⁾, der det nu befinnes. — Kejsar Rudolf †, 74 år gammal. — Adolf af Nassau blir, efter ett års interregnum, kejsare till 1298.
1293. Thorkel Knutsson tvingar Karelerne att antaga christendomen och fullbordar Finlands eröfring (jfr 1156 och 1250).
- 1294 (andre: 1292). *Roger Baco*, f. 1214, Engelsman, Franciscan, † i Oxford; han stod långt öfver alla sina samtida och visade i alla grenar af det menskliga vetandet en beundransvärd skarpblick, ifrade mot scholastikens speculativa ensidighet och onödiga gräl; sökte en naturlig förklaring på Bibelns underverk; insåg calenderns brister och föreslog rättelser: för sina insigter i naturvetenskaperna (han uppfann t. ex. förstoringsglas, m. m.) misstänkt

¹⁾ *Loreto*, lat. *Lauretum*, stad i kyrkostaten, på en höjd nära Adriatiska hafvet; den heligaste valfartsort i katholska christenheten, emedan Casa Santa med den undergörande Mariabilden, befinner sig i härvarande katedral-kyrkan. Sagan om Casa Santa's flyttning synes hafva uppkommit mellan 1450 och 1480.

för trolldom, hade han måst tillbringa 10 år i fängelse; kallades *Doctor mirabilis*; ff. — Sedan påfvestolen efter Nicolaus IV († 1292) stått ledig $2\frac{1}{4}$ år, blef *Coelestinus V*, en gammal from eremit och folkbelgon, påfve. Han tillät ett antal italienska Spiritualer, som ville strängt följa Francisci regel om fattigdomen (*expropriatio*), stifta ett eget samfund under namn af de fattiga *Coelestinier-Eremiterna*, hvilka af hans efterträdare upplöstes 1302 och måste utstå de häftigaste förföljelser. Öfvertalad af sin efterträdare och de öfriga cardinalerna, nedlade han efter 4 månader pontificatet och dog 1296 i fängelse, dit hans efterträdare satt honom. — *Bonifacius VIII*, förut cardinal Benedictus Gajetanus (Gaetano), påfve till 1303. Med honom hann Hildebrandismen (se 1073) och påfvedömet sin culmination. Vid hans kröning med fördubblad krona (se 523) tjenstförrättade konungar. — Han började och de följande påfvarne fortsatte förföljelserna mot de i Italien, af Coelestinier-eremiterna uppkomna *Fratricelli*, som ansågo sig för den H. Francisci äkta lärjungar (jfr 1223), yrkade på fullkomlig fattigdom (expropriation), klagade öfver påfvarnes och biskoparnes laster, hyste nästan alla Joachims meningar (se 1202, 1254), o. s. v. Både dessa Spiritualer och deras många anhängare bland Tertiarierna kallades äfven *Bizocher* (*bizochus* = besace, «tiggarepåse») i Italien, i Frankrike och Tyskland *Begharder*, *Beguiner* (*beggen*, «bedja», bedja Gud; äfven = *Begehren*, «begära», tiggare) och *Lollharder* (se under 1226); namn, som utmärka hvad de voro: ifrige bedjare och kringstrykande fanatiska tiggare. — Inquisitionen hade mycken möda med deras utrotande. — Namnen *Beghardi* och *Beguttæ*, *Beghini* och *Beghinæ* (se 1226) brukades äfven, de förra i Tyskland och Nederländerna, de sednare i Frankrike, om *den fria andans bröder och systrar* (Fratres et Sorores liberi Spiritus, efter Rom. 8: 2, 14), som i ovanlig drägt ströko tiggande omkring landet, och hade med sig qvinnor, hvilka de kallade systrar, och förekomma derföre hos författarne under namn af *Schwestriones*. Deras lära var en mystisk pantheism och de utgingo sannolikt från Amalriks af Bena söndersprängda schola (se 1210). En del af dem höllo sammankomster, hvilka begge könen nakna bivistade, påstående, att blygsamheten vore tecken till ett ännu jordiskt sinne. Flere af dem brändes. I Frankrike kallades de äfven *Turtupins* (sannolikt ett öknamn, af osäker härledning; nu: «grof skämtare»), Redan i midten af detta sekel förekommo i Schwaben sådane, hvilka rådde munkar och nunnor «att lefva utan regel och tjena Gud i andans frihet». — Namnet Begharder brukades äfven om *Apostelbröderna*, hvilkas sect stiftades omkring 1260 i Parma af *Gerhard Segarelli*. De ville likna apostlarne i lefnadssättet, tiggde, predikade Guds rikes ankomst, ville reformera det urartade clereciet, förde med sig qvinnor, som de kallade systrar, o. s. v. Äfven de förföljdes (se 1300). — De renläriga Beguinerna ledo härigenom mycket.

1297. Den ryktbare Spiritualen (se 1223) *Peter Johan Olivi*, f. vid år 1247 i Languedoc, †; ff. en Postilla öfver Apocalypsen (m. m.), hvori han framställde Joachimska meningar (se 1202), jemte det bittraste tadel emot påfvarne (se 1294).

1298. *Bonifacius VIII* låter utgifva Liber sextus Decretalium. — *Jacob de Voragine*, Dominican, erkebiskop i Genua, †; samlare af *Legenda aurea* (Sanctorum per anni circuitum venientium) s. *Historia Lombardica* (helgonens legender) som blifvit öfversatt på alla vesterländska språk. —

Kejsar Adolf (se 1291) dödas i en slagting af Albrecht af Österrike (kejsar Rudolfs son), som, trots påfvens motsägelser, hvilken instämde honom för mord och usurpation, förblef kejsare till 1308.

1300. *Bonifacius VIII* stiftar *jubelåret*, som skulle firas hvart 100:de år. Löftet om fullkomlig aflat för alla, som detta år besökte Petri och Pauli kyrkor i Rom, ditförde nu öfver 200,000 vallfärdande. — Apostelsectens stiftare, *Gerh. Segarelli* (se 1294), som redan 1280 blifvit satt i fängelse, men efter 6 år lösgifven och förvisad ur landet, blef nu bränd i Parma. *Dolcino (Dulcinus)* från Novara, hans efterträdare, bevisade mera förstånd, hyste Joachimska meningar, fördrefs till Dalmatien, återkom 1304 till Italien, befästade sig med några tusen anhängare på berget Zebello vid Novara, lefde af plundring, men greps af biskopens i Vercelli korshär och brändes 1307. Se äfven 1281. — Vid denna tid uppkommo, för sjukvård och de dödas begrafning, i Nederländerna *Alexianerna*, så kallade efter deras skyddshelgon, *Celliter*, efter deras hyddor, *Lollharder* (Nollbröder), efter deras sakta dödssång (se under 1226). — Osman, stiftare af Osmaniska riket. — Omkring denna tid uppfanns eller rättare förbättrades *compassen* af Flavio Gioja i Amalfi. Äfven uppfanns *linnepapper* och konsten att slipa *glasögon*. — Hansas handel florerade.

Fjortonde Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen utbreddes i Lithauen*. — Flera nya munkordnar och helgedagar infördes. — Scholastiska theologien erhöll ett alldeles uteslutande maktspråk. — Se ock 1210, mot slutet.

1301. Stridigheterna mellan *Bonifacius VIII* och Philipp den sköne, konung af Frankrike sedan 1285, uppkomna redan 1296, förnyades och förvärrades, emedan konungen fortfor att beskydda *Stephan* och *Sciarra Colonna* (farbror och brorsson), cardinaler, som nekade giltigheten af Bonifacii pontificat och därför blifvit af honom fördrifne; m. m.; — Philipp understöddes af sitt folk.
1302. Påfven utgifver $\frac{1}{4}$ ⁸ bullan: *Unam Sanctam*, hvori öppet förklarades, att allt verldsligt stode under den andliga makten, d. ä. påfven.
1303. *Bonifacius VIII*, i Frankrike icke mer erkänd för påfve, bannlyser konung Philipp och skulle just förklara honom afsatt, då påfven, d. 7 Sept., i sin födelsestad Anagni (nära 5 mil öster om Rom) blef öfverfallen och tillfångatagen af Philipps canzler, juristen *Wilhelm af Nogaret*, och *Sciarra Colonna*, hvilken sednare personligen misshandlade påfven. Denne befriades väl efter 3 dagar af folket i staden, men dog i Rom af harm d. 11 Oct. i sitt 80:de år. — Hans efterträdare, *Benedict XI*, återkallade hvad Bonifacius VIII gjort emot Philipp den sköne och familjen Colonna i Rom; † 1304.
1305. *Clemens V*, Fransman, förut erkebiskop Bertrand af Bordeaux (Burdigåla), blir, genom Philipp den skönes inflytande, påfve; qvarstadnar i

Frankrike, der han 1309 nedsätter sig i Avignon¹⁾, som då tillhörde konungen af Neapel. Omkring 72 år bodde sedan påvarne i Avignon, beroende af Frankrikes konungar, hvarföre Italianerne pläga kalla denna tid en *babylonisk fångenskap*. Påfvarnes makt förminskades derunder i Tyskland, Italien och flerstädes. Många städer afföllo ifrån dem, deras inkomster minskades. De sålde derföre indulgentier mera än förr, upphäfde valrätten och tillsatte sjelfve alla både högre och lägre andeliga embetsmän, hvilket förskaffade dem mycket penningar. *Annater, reservationer, provisioner, expectativer* kommo derföre under denna tid i full gång. Härigenom retade de åter sinnena till djerfva motstånd och minskade alltmer sitt anseende.

1307. *Dulcinus* (se 1300) med sin *Margareta* afträttas i Vercelli; men Apostelsekten fortfor dock ännu länge. — *Clemens V* gör Franciscanern, missionären *Johannes de Monte Corvino* till erkebiskop i Peking (der han dog 1332), då Cambalu eller Ganbalu, d. ä. «khanens stad», i Cathaia (se sid. 64, anm.), dit samme påfve äfven sände 7 andra biskopar. — Sedan tempelherrarnes stormästare, *Jacob de Molay*, som residerade på Cypern, hvilken ö de innehade, 1306 blifvit lockad till Frankrike, blefvo han och alle der befintlige tempelherrar d. 13 Oct. 1307 på en gång kastade i fängelse af konung Philipp den sköne, som hatade orden, emedan den understödt Bonifacius VIII, och ville bemäktiga sig dess stora besittningar. (Han inflyttade sjelf i det s. k. Templet²⁾, riddarnes bostad i Paris.) Orden anklagades, med eller utan giltig bevisning, för de svåraste brott, t. ex. att hafva förnekat Christus och jungfru Maria, hånat korset, tillbedt gudabilden Baffömét (i provençaliskan = Mahomet), bedrifvit sodomiteri, o. s. v. Ransakningen varade länge.
1308. *Johan Duns Scotus*, Engelsman eller Skotte, f. 1265 eller 1275, Franciscan, † i Cöln (dit han blifvit kallad att vederlägga *Fratres et Sorores liberi Spiritūs*, se 1294); mycket ansedd scholasticus, från 1301 lärare i Oxford, sedan i Paris; kallades *Doctor subtilis*; ff. *Commentarius in Sententias P. Lombardi*, utstyrd med 5 capitel *Prolegomena*; *Quæstiones Quodlibetariæ*, m. m.; brukade en hittills oerhörd mörk terminologi; försvarade jungfru Mariæ obefläckade afelse (en gång, som det såges, i en disputation mot 200 Dominicaner); realist; hans anhängare, Franciscanerna (i hvilkas klosterkyrka i Cöln han ligger begravnen), kallade Scotister eller Quodlibetarii, tvistade med Thomisterna. Se 1274. — Kejsar Albrecht (se 1298) mördas af sin brorson. — Henrik VII af Luxemburg, kejsare till 1313, då han blef förgifven af en munk i nattvarden; han sökte upplifva kejsarnes anspråk på Italien. — Schweiziska edsförbundet grundlägges.
1309. *Clemens V* förkunnade en gräslig bannlysning öfver republiken Venedig, som endast genom förödmjukelse derifrån befriades 1313. — Johanner-riddarne eröfra ön Rhodus (se 1291). — Marienburg vid Weichseln

¹⁾ *Avignon*, lat. *Avenio*, i Provence, vid Rhône, hufvudort i n.v. dep. Vaucluse; tillhörde påvestolen från 1348 till 1791; residens för 7 påfvar, 1309—1376; här finnes den af Petrarca förevigade Laura de Noves' († 1348) graf.

²⁾ *Le Temple* i Paris, nära Boulevarden i östra delen af la Ville (norr om Seine), har sitt namn af Tempelherrarne, hvilkas bostad det var. Det lemnades sedan åt Johanniterna. I denna gamla byggnad, tempeltornet, satt Ludvig XVI med sin familj fången, innan han afträttades 1793. Förvandlades 1816 till nunnekloster, men är nu nedrifvet. Platsen kallas nu le marché du Temple.

blir Marianernas eller de tyska riddarnes centralpunkt (der det gamla härliga ordenshuset ännu står kvar, på de seduare åren rensadt ifrån grus). Se 1283.

1310. Innan slutet af rättegången (se 1307) låter Philipp den sköne i Paris vid sakta eld förbränna 54 tempelherrar, $\frac{1}{5}$, emedan de återkallat sin genom tortyr afpressade bekännelse. — Der brändes ock *Margareta Porretta*, en soror liberi spiritus (se 1294), som i en bok ville bevisa, «att själen, annihilerad i Guds kärlek, kunde, utan att synda, tillstädja naturen alla dess begär.»

1311 $\frac{1}{6}$ —1312 $\frac{6}{5}$ möte i Vienne, ansedt för det 15:de allmänna, der påfven, 1312 $\frac{2}{5}$, formligen upphäfver tempelherrarnes orden, hvars besittningar till stor del gäfvos åt Johanniterna (i Tyskland det mesta; men i Spanien åt den 1307 stiftade Montesa-orden och i Portugal åt den 1319 stiftade Christus-orden. Utom Frankrike misshandlades icke riddarne). Äfven utfärdar påfven här åtskilliga förordningar, som upptogs i de efter honom benämnda *Clementinerna* (en tillökning af Jus canonicum, 1313), mot de flera slagen af Begharder och Beguiner (se 1294), mot hvilka förföljelsen (Beguinalkriget) sedan öfver 100 år fortfor.

1314. *Jacob de Molay* (se 1307) brännes i Paris d. 18 Mars. — *Clemens V* † d. 20 April. — Philipp de sköne † d. 29 Nov. — Ludvig IV af Bayern, kejsare till 1347.

1315. *Raymund Lullus*, f. på Minorca 1234, Franciscan, som bemödade sig om Muhamedanernas omvändelse, † i Italien af det lidande han i Afrika undergått; dialecticus och kabbalist, känd för «ars Lulliana».

1316. Sedan påfvestolen stått ledig i 2 $\frac{1}{4}$ år, blef *Johannes XXII*, Fransman, som hade varit skoflickare, genom sin egen röst, påfve till 1334; begagnade tredubbel krona (jfr 1294); riktade sin skattkammare genom annater, reservationer och expectativer; ökade Jus canonicum med *Extravagantes*; förföljde Fratricelli (se 1294), äfven genom inquisitionen, och kejsar Ludvig, hvilken han flera gånger bannlyste; m. m.

1319. Påfven erkänner de af *Johan Tolomei* vid Siēna stiftade *Olivetanerna* eller Congregatio S. Mariæ montis Oliveti.

1321. *Dante Alighieri*, f. i Florens 1265, ghibellin (se 1241), † landsflyktig i Ravenna, ff. Divina Comedia, m. m.

1322. Kejsar Ludvig tillfångatager sin medtäflare om kejsarevärdigheten, Fredrik af Österrike (kejsar Albrechts son, † 1330), med hvilken han sedan ingick en varaktig förlikning. — Holländaren *Walther*, hufvudman för Begharderna (den fria andans bröder, se 1294) vid Rhen, brännes i Cöln.

1324. *Johannes XXII* bannlyser kejsar Ludvig, förklarar honom kronan förlustig och belägger hans anhängare med bannlysning eller interdict; dock allt detta utan sin fulla vanliga verkan. — Ett förbund af fromma menniskor, kallade *Gottes Freunde*, bildade sig efterhand i Tyskland till att befordra gudsfruktan och sedlighet. En afgjord frändskap visade sig mellan dessa *Guds vänner* och den heliga *Birgitta* (1344).

1328. Ludvig af Bayern låter i Rom af tvenne biskopar kröna sig till kejsare $\frac{1}{2}$, förklarar sedan, $\frac{1}{4}$, påfven afsatt och tillsätter en annan påfve, Nicolaus V, en Franciscan. De utmärktaste af Franciscaner-orden, dess general *Michael af Cesēna*, *Wilhelm Occam* och *Bonagratia af Bergāmo*, som flytt från Avignon, infunno sig i Pisa hos kejsaren och förblefvo sedan hos honom. Kejsaren skyddade Fratricelli mot påfven. Alla

- slags Begharder voro på kejsarens sida och skymfade påfven. Jfr 1316. — Med Philipp VI († 1350) uppträder huset Valois på franska thronen, till 1589.
1329. Kejsaren måste lemna Rom och Italien och förföljdes af nya bannlysningar, som nu verkade mera på folkets sinnen än de förra. Den af honom tillsatte påfven öfvergafs af sina anhängare, måste 1330 inför Johan XXII afsvärja sina villfarelser och sedan plikta med listids fängelse. — Johan XXII fördömmar 26 satser af den pantheistiska mystikern mästern *Ekkard*, Dominicaner-provincial i Cöln (hemligen tillhörande secta liberi spiritus, se 1294), som dog omkring denna tid.
1331. Johan XXII, som stolt afslår alla kejsarens anbud till förlikning, gör sig från denna tid illa känd genom sitt katteri, «att de helige icke komma till Guds åskådande förrän på den yttersta dagen.»
1333. *Durandus de S. Porciano* (St Pourçain), Dominican, 1313 lärare i theologien i Paris, 1326 biskop i Meaux (Meldæ), scholastisk ff., kallad *Doctor resolutissimus*, †.
1334. *Johan XXII* † $\frac{4}{12}$, 90 år gammal; han uppgifves hafva efterlemnadt en skatt af 18 millioner dukater, utom klenoder till ett värde af 7 millioner (se 1316). — Han efterträddes af den aktningssvärde *Benedict XII*, till 1342, hvilken sökte återställa tukt och ordning i klostren, m. m., men, för franska konungens skull, icke vågade, ehuru han sjelf gerna ville, befria kejsaren från bannlysningen.
1338. Första Kur-föreningen i Rhense (liten stad vid Rhen mellan Coblenz och Boppard) $\frac{1}{7}$, hvilken uteslöt påfven från stadfästandet af tyska konunga- (kejsare-) valet, ett beslut, som blef rikslag på landtdagen i Frankfurt $\frac{8}{9}$.
1340. *Nicolaus de Lyra*, Franciscan, theol. prof. i Paris, kallad *Postillator*, †; ff. *Postillæ perpetuæ in Biblia*, ett exegetiskt verk, hvori han ådagalägger mycken kännedom af hebreiskan, och hvarom man plägar säga: «Si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset». (Döpt Jude; född i byn Lyre i Normandie.)
1341. Möte i Constantinopel (af Grekerna ansedt för det 9:de allmänna) rörande *Hesychasterna* (= Quietisterna, äfven kallade Euchiter och Omphalopsycher = Umbilicani, d. ä. «nafvelsjälade»), munkar på berget Athos¹⁾, «hvilka i stillhet fästade ögonen på nafveln en stund, sågo ett ur sjelfva själen uppkommande guddomligt ljus, som medförde en innerlig glädje (dylikt berättas äfven om asketerna i Siam och Indien; månne magnetisk clairvoyance?), och hvilket de ansågo för sjelfva Guds härlighet och jemförde med ljuset vid Christi förklaring.» Abboten *Barlaam*, från Calabrien (af den H. Basilii regel, se 379), den samme, som 1339 i Avignon på grekiske kejsarens vägnar förgäfves underbandlat om en förening mellan latinska och grekiska kyrkan, och som reste i Grekland, angrep Athos-munkarne (Hesychasterna), hvilka deremot försvarades af *Gregorius Palamas*, sedan erkebiskop af Thessalonica, hvilken sednare segrade på mötet,

¹⁾ *Athos*, det ryktbara berget i Macedonien, så högt (5,900 par. fot), att det om aftonen kastar sin skugga på ön Lemnus (Stalimene, som ligger omkr. 6 mil o.s.o. från berget) kallas nu *Hagion Oros*, *Monte Santo* («det heliga berget») för mängden af derpå befintliga kloster. Det innehåller omkr. 20 befästade kloster, 500 kapell, oräkneliga grottor och celler, och vid pass 6000 munkar, som föra ett ganska strängt lefnadssätt och stå i stort anseende för orthodoxi och helighet. I hvarje kloster äro 2 eller 3 studerande munkar och Grekerna lärde här egentligen och isynnerhet sin theologi, åtminstone ända till nyare tider.

hvarefter Barlaam återvände till Italien, der han (1341) öfvergick till romerska kyrkan, till hvilken han derefter äfven inbjöd sina förra trosförvandter, och dog såsom biskop 1348. En annan munk, *Gregorius Acindynus*, förnyade striden och nekade, hvad *Palamas* försvarat, att Gud bebor ett evigt, från hans väsende skiljdt, ljus, hvilket skådades af lärjungarne på berget Thabor, hvarföre Palamas anklagades att statuera en dubbel Guddom. Ett nytt möte i Constantinopel 1350 fördömde *Barlaam* och *Gregorius Acindynus* samt förbjöd all tvist om ämnet.

1342. *Clemens VI*, Fransman, förut erkebiskop af Rouen, blir påfve till 1352, förelade kejsar Ludvig orimliga villkor för absolution, och, då de förkastades, bannlyste honom 2:ne gånger, 1343 och 1346, sednare gången genom en gräslig bulla af skärthorsdagen $\frac{1}{4}$. (Skärthorsdagens bannlysningar voro alltid de högtidligaste.)

1344. *Birgitta* (med sin man Ulf Gudmarsson, snart död som munk i Alvastra, och sina barn) vallfärdar till S:t Jakob i Compostella (se not. 3 under år 1492). Jfr 1324. Se vidare under 1370.

1347. Kejsar Ludvig V † $\frac{1}{10}$, 62 år gammal, och efterträdes af Carl IV (af huset Luxemburg), konung af Böhmen, hvilken på påfvens anstiftan redan året förut blifvit vald till motkejsare. Carl IV regerade till 1378, var mycket eftergifven emot påfvarne och förföljde Fratriceller och Begharder (se 1324). Under honom uppväxte näfrätten och fejderua i Tyskland med ny kraft. — *Wilhelm Occam*, Engelsman, lärjunge af Duns Scotus, Franciscan, lärare i theologien i Paris, 1322 provincial för sin orden i England, sedan 1328 vid kejsar Ludvigs hof, †; han återställde den nästan utdöda nominalismen, häraf kallad *Inceptor venerabilis*, äfven *Doctor singularis* (i. e. unicus) *et invincibilis*; ff. Quæstiones super L. L. IV Sententiarum och Centiloquium; under masken af den strängaste orthodoxi döljer han ofta en ironisk skepsis; försvarade med skarpsinnighet och frimodighet kejsar Ludvig emot Johannis XXII:s bannlysningar. — Cola Rienzi regerar såsom tribun i Rom, men förjagades af adeln, återkom efter några år och mördades i ett folkupplopp 1354.

1348. Kejsar Carl IV, som redan 1343 stiftat erkebiskopsdömet i Prag (jfr 967), grundlägger nu der ett universitet, det äldsta i Tyskland. — *Clemens VI* köper Avignon af drottning Johanna I af Neapel. — Den svåra pest, som kallades Svarta döden, härjar i södra Europa, och kom 1350 till Norge och Sverige, der den kallades Digerdöden. Samtida trodde, att halfva människosläktet deraf dött ut, en fjerdedel antog man till det minsta. I Florens begrofvos 60,000 människor, o. s. v. Endast inom den H. Francisci orden dogo af pesten 124,434 människor. Pesten gaf anledning till rysliga förföljelser emot Judarne, hvilka man trodde hafva förgiftat brunnarne och derföre till tusental mördade.

1349. Svarta döden gifver anledning till nya processioner af *Flagellanter* (äfven kallade *Korsbröder*, *Crucifæri*, m. m.), som började i öfra, men utbredde sig öfver hela Tyskland och angränsande länder. De tillade själfpiskningen lika kraft med sacramenten och Christi förtjenst o. s. v. Våldsamma medel måste mot dem brukas. De uppträdde flera gånger i detta sekel och utgjorde ett kätterskt, för kyrkan ganska farligt parti, som i Tyskland, särdeles i Thüringen (jfr 1414), fortfor ända till reformationen. — *Thomas Bradwardinus*, f. 1290, 1325 theol. prof. i Oxford, konungens

- bikt-fader, vald erkebiskop i Canterbury, †; kallad *Doctor profundus*, prædestination, ff.
1350. Sedan Romarne hos Clemens VI anhållit, att jubelåren måtte ned-sättas till hvar 50-de och han dertill gifvit sitt bifall genom bullan *Unigenitus* af d. 27 Jan. 1343, hvori han sanctionerar läran om kyrkans outtömliga skatt af goda gerningar till öfverlopps (se 1274), firas nu jubelår, vid jultiden, med stort tillopp af menniskor till Rom. — Jfr 1300.
1352. *Innocentius VI*, påfve till 1362, lyckades att, genom sin krigiske cardinal-legat, *Ægidius Alborno*, åter bli herre öfver den nästan förlorade Kyrkostaten (jfr 1305 och 1347).
1354. Franciscanern Berthold Schwarz i Freiburg i Baden uppfinner krutet.
1356. Kejsar Carl IV utgifver gyllene bullan, som bestämde huru kejsarevalen skulle ske genom de 7 kurfurstarne. Frankfurt am Main (på hvars rådhus bullan ännu förvaras) bestämdes till valort, Aachen till kröningsstad. Vicariatet under interregnum skulle tillhöra kurfurstarne af Pfaltz och Sachsen. Påfven nämndes ej med ett enda ord. (Jfr 1338.)
1360. *Richard Fitzralpe*, erkebiskop i Armagh (se 432), stor fiende till tiggaremunskarne, †. — *Johan Wickleff* (eg. *Wyctiffe*, f. omkr. 1324 i byn Wycliffe i Yorkshire), ännu underordnad medlem af universitetet i Oxford, der han 1372 blef theol. professor och doctor, angriper tiggaremunskarne, som gjorde ingrepp i universitetets rättigheter.
1361. *Johan Taulerus*, Dominican och väldig predikant i Cöln och Strassburg, †; kallades *Doctor sublimis et illuminatus*; mysticus, ff. — Osmanerna, som redan 1357 kommit öfver till Europa, intaga, under Amurath (Murad) I, Adrianopel, som blir deras hufvudstad.
1362. *Urban V* påfve till 1370; flyttade väl, på Petrarcas uppmaning, 1367 till Rom, men återvände 1370 till Avignon, der han dog.
1365. *Henrik Suso* (*der Seuse*), Ekkards lärjunge, Dominican i Ulm, †; mysticus, ff. — Universitetet i Wien.
1366. Konung Edvard III († 1377) med sitt parlament gör slut på läns-tributen till påfven (se 1213), hvilken åtgärd försvarades i en skrift af *Wickleff* (se 1360).
1367. Urban V utnämner 2 Dominicaner till inqvisitorer för Tyskland (jfr 1233), hvilkas antal 1372 ökades till 5. Kejsar Carl IV understödde dem kraftigt (jfr 1347). Deras antal ökades sedan ännu mera. — *Jesuaterna*, stiftade i Siena af *Johan Colombino*, stadfästas af Urban V, såsom tiggande lekmanabröder, men upphäfdes 1668 af Clemens IX, såsom rika «padri dell' aquavite».
1369. Grekiske kejsaren Johan VI Palæologus (hvilkens moder var Anna af Savoyen) reser till Rom och, i fäfängt höpp om hjälp emot Osmanerna, lofvar påfven undergifvenhet (se 1362) och besvär en romersk trosbekän-nelse. — Timur eller Tamerlan, nitisk Muhammedan af Ali's seet (se 632), uppträder, hvarefter christendomen förqväfves i Tatariet och China (se 1307); † 1405
1370. Urban V stadfästar den omkr. 1363 stiftade *Birgittiner-* eller *S:t Salvators-orden*. Den var (som det tyckes, efter Fontevrauds förebild, se 1094) stiftad af den H. *Birgitta* (se 1344), för munkar och nunnor. Dess hufvudkloster var i Wadstena, hvilket invigdes 1374, och abbedissan der-städes var ordens öfverhufvud. Orden utbredde sig i nästan hela det

romerskt-katholska Europa, men försvann efter reformationen så, att nu intet spår deraf finnes¹⁾. Wadstena kloster upphäufdes först 1595 af hertig Carl. — Den H. *Hieronymi Eremiter* stiftas i Spanien af Peter den Grymmes af Castilien kammarherre *Ferdinand Pecha*, stadfastades 1373 och utbredde sig äfven i Italien. — *Gregorius XI* påfve till 1378.

1372. Påfven stiftar Mariæ offrigspest på d. 21 Nov. — *Turlupinerna* (se 1294) i Isle de France utrotas.

1373. Den H. *Birgitta* (Ängel, icke Brahe), nyss återkommen från Jerusalem, † i Rom, nära 70 år gammal, stiftarinna af Birgittinerorden (se 1370), hvars första abbedissa var hennes dotter den H. *Catharina*, som dog i Wadstena kloster 1381; hade visioner och uppenbarelser, som högtidligen erkändes af mötena i Costnitz och Basel; förutsade en reformation, som icke skulle utgå från påfven, utan ifrån christenheten (jfr 1153); canoniserad 1391 $\frac{1}{26}$ af Bonifacius IX.

1374. De fanatiska *Dansarena*, som i dansen sökte en sinnlig andakt, uppkommo i Aachen, hvarifrån de utbredde sig i Nederländerna. De togo hvarandra i handen och dansade tills de, nästan qväfde, ville falla till jorden, då de sade sig hafva många underliga syner. De voro af begge könen. Man trodde det härröra af djefvulen, och brukade i Lüttich besvärjelser deremot, hvilka skola hafva hjälpt. Om denna sällsamma pest se vidare 1418. — *Francisco Petrarca* (f. i Arezzo 1304) † på sin villa vid Padua; utom sina ryktbara sonetter och canzoner, genom hvilka han förevigat Vauchuse och sin kärlek till Laura de Noves i Avignon (sedan gift med Hugo de Sades och död 1348 af digerdöden) har han författat märkvärdiga och mot påfvarne frimodiga Bref, L. L. II de remediis utriusque fortunæ, m. m.

1375. *Giovanni Boccaccio* (f. i Florens 1313), †; ff. il Decamerone, m. m.; studerade och kände grekiskan; man kallade honom «munkarnes gissel»; han satte sig öfver munkarne, öfver de goda sederna, måhända äfven öfver christendomen.

1377. *Gregorius XI* återflyttar med sitt hof från Avignon till Rom, dit Romarne inbjudit honom, men der de dock icke lemnade honom hvarken andel i stadens styrelse eller understöd emot Florentinarne, som angripit Kyrkostaten. — Petrarca, den H. Birgitta och den H. Catharina Senensis († 1380) hade yrkat på påfvarnes återflyttning till Rom. Det var isynnerhet den sistnämnda, som bevekt Gregorius dertill.

1378. *Gregorius XI* †, just då han, trött vid Romarne, ville återvända till Avignon. Med hans död börjar det för påfliga makten och opinionen om densamma högst skadliga *magnum schisma occidentis*, som varade i 40 år, då en påfve bodde i Rom och en annan i Avignon, hvilka bannlyste och bekrigade hvarandra samt utplundrade christenheten för en dubbel hofhållning. — *Urban VI*, förut erkebiskop i Bari (i Neapel), blef påfve i Rom till 1389, men hans grymhet och stolthet mot cardinalerna, som, till det mesta Fransmän, genom ett folkuppror blifvit tvungne att välja honom såsom Italienare, gjorde, att desse i harmen i Fondi i Neapel

¹⁾ I Rom finnes dock ännu S. Birgittas kapell och dervid hennes 3 små rum, som hon bebodde under sin 20-åriga vistelse derstädes. «Kapellet och hela huset tillhör Salvatorbrödernas orden», och besöktes 1858 af Fredrika Bremer († d. 31 Dec. 1865). — *Birgitta* synes vara det rätta skriftsättet (hon var dotter af *Birger* Persson till Finsta, lagman i Upland), men ofta skrivnes *Brigitta*.

- samma år valde en ny påfve, *Clemens VII* (cardinal Robert från Genf), som satte sig ned i Avignon och der regerade till 1394. Den sednare hade Frankrike, Spanien, Skottland, Sicilien, Savoyen, Rhodus och Cypren på sin sida; den förre den öfriga katholska christenheten, hvaribland äfven de begge heliga Catharinorna af Siena och Sverige (se 1373) och de berömdaste juristerna. — *Wikleff* (se 1360) skref emot schismen. — Kejsar Carl IV efterträdes af sin son Wenceslaus till 1400.
1380. Den *H. Catharina af Siēna* (Senensis) † i Rom; hon var dotter af en färgare; tertiaria af Dominicaner-orden (i hvars kyrka i Siena hennes hufvud är förvaradt; kroppen är i Rom) och stod i stort rop för sina guddomliga uppenbarelser och sin helighet; ff.; canonicerad 1461. Se 1377, 1378.
1381. *Johan af Ruysbroek*, prior för Canonici regulares i Grünthal (på holländska Groenendael, nära Brüssel, öster om denna stad i Sonjer-Busch), †, 80-årig; mysticus, kallad *Doctor divinus et ecstasticus*; hade visioner; ff. *Speculum salutis æternæ*, m. m.
1384. *Gerhard Groot*, f. 1340, väldig botpredikant (hade studerat i Paris), † $\frac{2}{8}^o$ af pesten; han hade i sitt fädernehus i Deventer (Daventria, i Over-Yssel) stiftat *den gemensamma lefnadens Bröder* (Fratres et Clerici vitæ communis), en orden utan munklöften, hvilken stadfastades af mötet i Costnitz. Genom Gerhards efterträdare, den förtjente fromme *Florentius* utbredde sig orden i Nederländerna och Nord-Tyskland. Det af densamme 1386 grundade klostret i Windesheim (Windsheim, Wyndesem, $\frac{3}{4}$ mil s.t.o. från Zwolle, $2\frac{1}{3}$ mil n.t.v. från Deventer) för reglerade chorherrar beständes till stiftelsens medelpunkt. Lärjungarne vid den berömda scholan i Deventer, från hvilken många utmärkte män utgingo, t. ex. Thomas af Kempen, Erasmus af Rotterdam m. fl., njöto af dessa bröder både andligt och lekamligt understöd. Äfven om denna ordens medlemmar brukades namnen Begharder och Lollharder (d. ä. Bönbröder, Pietister; se 1294). — *Johan Wikleff* † $\frac{3}{7}\frac{1}{2}$ af slag, såsom pastor i Lutterworth (liten stad, något öfver 2 mil s. om Leicester). Se 1360, 1366. 1378. Isynnerhet efter 1370 hade Wikleff gått längre såsom reformator. Han angrep påfvns verldsliga makt, clereciets rikedom, helgonens tillbedjande, öronbikten, aflatet, transsubstantiationen, m. m., som icke stödde sig på Bibeln, hvilken han antog för den enda och tillräckliga lärogrunden och år 1380 började utgifva på engelska (Nya Testamentet). Han antog Augustini stränga lära om nåden samt förkastade krig och dödsstraff. Han efterlemnade sin «*Triologus*», författad på hans sednaste år, såsom ett testamente åt kyrkan. — Han blef anklagad hos påfven, som 1377 anbefallde undersökning emot honom. På mötet i London 1378 räddades han genom hertigen af Lancaster (Edvard III:s andre son), som då var rikets regent, och andre förnåma. Ett möte hölls äfven emot honom 1382 i London, der flere af hans satser fördömdes; men, ehuru han nu förlorat hovvets gunst och måste begifva sig till sitt pastorat Lutterworth (som Edvard III, † 1377, hade gifvit honom), förblef hans person oantastad. Hans ben blefvo, efter Costnitztiska mötets beslut 1415, uppgrädda och brända 1428. Hans anhängare, som mest tillhörde de högre och lärda stånden, förökades efter hans död och kallades ofta *Lollharder* (jfr 1226). Efter år 1400 blefvo de grufiligen förföljde. Hans läror spridde sig äfven till Böhmen (hvarifrån Carl IV:s dotter Anna var förmäld med konung Richard II af England, som

- afsattes och dog 1399), m. m. — Omkring samma tid synes den af Luther mycket värderade boken *Deutsche Theologie* hafva blifvit skrifven af okänd författare.
1385. Franciscanern *Bartholomæus Albizi* från Pisa författar den oförskämda «Liber conformitatum (som voro 40) S. Francisci cum Jesu Christo» (i hvilken Christus står tillbaka för den H. Franciscus), hvilken bok 1399 lemnades till ordens generalcapitel i Assisi, som berömde den.
1386. Lithauerna, det sista hedniska folk i Europa, förmåddes af sin hertig Jagello, som gaf en ny hvit yllerock åt hvar och en, som lät döpa sig, att antaga christendomen. De döptes, för mängdens skull, truppervis, så att hvarje hop erhöill samma namn. Jagello sjelf hade antagit christendomen för att bli konung af Polen genom gifte med polska prinsessan Hedvig. — Universitet i Heidelberg.
1389. *Urban VI* i Rom nedsätter jubelfesterna till hvar 33:dje år (efter Christi ålder; se 1300, 1350), inrättar Mariæ Besökelsedag på d. 2 Juli och †. — Hans efterträdare, *Bonifacius IX*, påfve till 1404, girig, dref den skamlösaste aflatshandel.
1394. *Matthias von Janow* i Prag, kallad *Magister Parisiensis*, †, ff.; reformator, som med nit uppträdde mot kyrkomissbruk af alla slag. I samma anda hade i Prag äfven *Conrad Stieckna*, † 1369 och *Johan Milicz*, † 1374, verkat. — *Clemens VII* i Avignon † och efterträdes af *Benedict XIII* till 1424. — Pariseruniversitetet utgifver sitt betänkande öfver schismen, hvari det föreslår tre vägar till dess häfvande: cessionis (som det mest recommenderar), compromissionis och Concilii generalis.
1398. Sedan kejsaren, konungar och furstar m. fl. förgäfves sökt förmå de båda påfvarne att afträda, hålles ett stort möte i Paris, der gallicanska kyrkan uppsäger påfvarne lydnaden, hvarpå konung Carl VI af Frankrike lät belägra Avignon och höll sedan *Benedict XIII* fången i hans palats till 1403.
1400. *Bonifacius IX* låter bränna en prest, som anförde de s. k. *Albatern* (Bianchi) eller *hvita Bröderna*, en stor procession af hvitklädda flagellanter i Italien. Jfr 1260, 1349. — Kejsar Wenceslaus (se 1378) afsattes, men behåller dock sitt arfrike Böhmen till sin död 1419. Rupert af Pfaltz, en ifrig anhängare af Bonifacius IX, kejsare till 1410. — Kejsar Emanuel Palæologus reste vid denna tid genom Venedig till Paris och London för att erhålla hjälp emot Osmanerna, men utan framgång — Skalden Chaucer †.

Femtonde Seklet.

Anmärkningar: *Christendomen började utbredas i Afrika och Amerika.* — Bibeln öfversattes på flera levande språk. — På de stora mötena i Costnitz och Basel utbildade sig en dubbel rättsåsiqt om påfveväldet: *Episcopalisternas*, enligt hvilka påfven, endast kyrkans förste tjensteman, är underdånig dess lagar och representanter, en åsiqt, som var nationalmening i Frankrike; och *Curialisternas*, hvilka upphöjde påfvens maktfullkomlighet ända till infallibilitet och satte honom öfver alla lagar, en åsiqt som var inhemsk i Rom. — Twisten mellan realister och nominalister gick i Tyskland och Frankrike ofta ända till handgemäng och blodsutgjutelse — Platonska filosofien, som gynnades af Mediceiska huset i Florens, började täfla med den Aristoteliska. — Flera universitet inrättades.

1401. Tamerlan († 1405, se 1369) besegrar vid Ancÿra (Angora) Osmanerna och tillfångatager deras sultan Bajäzeth, som hotat Constantinopel (se 1400), men nu insattes i en jernbur, mot hvars galler han krossade sitt hufvud. (Enligt andra blef han med godhet behandlad och dog 1403.)
1403. *Benedict XIII* (se 1398) lyckades återfå Frankrikes lydnad, dock emot vilkor, som han straxt bröt. — *Johan Huss*, f. 1373 i Hussinecz (en köping vid pass 11 mil s.s.v. från Prag), magister, theol. prof. i Prag, sedan 1402 predikant vid kapellet Bethlehem och drottning Sophias bikt-fader, angriper påfven och försvarar sin konung Wenceslaus (se 1400). Han trädde i Matth. von Janows (se 1394) fotspår. Studium af Wikleffs (se 1384) skrifter gjorde honom till Augustinian och realist, ehuru han i öfrigt icke delade alla Wikleffs åsigter, hvilkens skrifter han recommenderade. Hans kärlek till Wikleff delades af hans förtrogne vän, den lärde riddaren *Hieronÿmus von Faulßsch*, vanligen *Hieronÿmus Pragensis* kallad, som i Oxford gjort sig bekant med Wikleffs läror.
1404. *Innocentius VII*, påfve i Rom till 1406. — Tvenne unga engelska theologer kommo till Prag och predikade Wikleffs läror under Huss' beskydd.
1406. *Gregorius XII* påfve i Rom till 1417.
1408. Sedan de begge påfvarne skolat i Sept. 1407 hålla en sammankomst i Savona (3½ mil v.s.v. från Genua) till schismens häfvande, och *Benedict* begifvit sig dit, men *Gregorius* icke längre än till Lucca, undandrog Frankrike åter sin lydnad från *Benedict* (se 1403) och de romerska cardinalerna uppsade sammalunda *Gregorius* all lydnad, hvarpå *Benedict* flydde till sitt fädernesland Catalonien och derifrån till Perpignan, som då tillhörde konungen af Arragonien.
1409. Möte i Pisa $\frac{25}{3}$ — $\frac{2}{3}$, sammankalladt af cardinalerna; 22 cardinaler, 200 biskopar, 300 abboter, 300 doctorer m. fl. voro närvarande; 23 sessioner höllos. *Petrus de Alliÿco* (d'Ailly, Gersons och Nicolai de Clemangis lärare, 1389 Pariseruniversitetets canzler, 1396 biskop af Cambray) och *Johan af Gerson* (sedan 1395 canzler för universitetet i Paris) framstodo såsom hufvudmän för det reformatoriska partiet. Mötet stadfästade Gersons sats, att kyrkan vore sjelfständig utan påfve, afsatte de begge påfvarne *Benedict XIII* (Petrus de Luna, se 1394) och *Gregorius XII* (Angelus Corasio, se 1406) och valde *Alexander V* (Petrus de Candia, född på Candia); men följden blef tre samtidiga påfvar, som erkändes af särskilda länder och bannlyste hvarandra. — *Huss*, gynnad af sin konung,

genomdrifver, att Tyskarne vid universitetet i Prag, i stället för 3 röster, fingo blott 1, hvarpå Tyskarne (omkring 5000) af missnöje begåfvo sig till Leipzig, der nu ett nytt universitet för dem inrättades¹⁾. De missnöjde Tyskarne voro samtliga nominalister och Wikleffs motståndare. Jfr 1403.

1410. *Alexander V* † i Bologna; men 16 der varande cardinaler valde genast i hans ställe den illa kände cardinal *Ballhasar Cossa* (som äfven ansågs hafva förgiftat sin företrädare), under namn af *Johannes XXIII*, påfve till 1415, således ändock tre samtida påfvar. — Erkebiskop *Sbynko* i Prag förbjuder förgäfves *Huss* att predika och låter bränna Wikleffs skrifter.

1411. I Brüssel upptäcktes en mystisk sect kallad *Fratres intelligentiæ*, som skingrades af erkebiskopen i Cambray (Camaracum) *Petrus de Alliaco* (hvilken detta år blef cardinal, «*Cardinalis Camaracensis*»), hvilken tvingade sectens hufvudman, Carmelitern *Wilhelm af Hildenissen*, till afsvärjelse. — Franciscanern *Johannes Parvus* (Jean Petit), theol. d:r i Paris, †; han hade, för att försvara hertigen af Burgund, som låtit mörda hertigen af Orleans 1407 ²/_{1 3}, i en skrift försvarat tyrannmord. — Sigismund, Wenceslai yngre bror, sedan 1373 churfurste af Brandenburg, sedan 1387 konung af Ungern, blir tillika kejsare till 1437. Under hans tid visade sig Zigenarne för första gången i Europa. Efter sin utsago kommo de fjerran från Österlandet. De bodde förut i trakten af Indus, der de talade Zingani, ett språk af sanskritisk stam, hvilket de i grunden sedan bibehållit.

1413. *Johannes XXIII* bannlyser *Huss* och belägger hans vistelseort med interdict. *Huss* appellerade från påfven till Christus sjelf, förlattade till sitt försvar «*tractatus de Ecclesia*», hans hufvudskrift, i hvilken han äfven vederlade sina motståndares «sex villfarelser», och begaf sig från Prag till sin födelseort Hussinecz, der han predikade för folket.

1414. *Conrad Schmidt*, anförare för korsbröderna i Thüringen, Flagellanter, som förkastade nästan all annan religion och gudstjänst än sin gissling (jfr 1349), blef bränd i Sangerhausen (stad, 1½ mil v.s.v. från Eisleben), jemte 90 anhängare. Dermed utrotades dock icke det onda, ty 1454 upptäcktes åter och straffades Flagellanter i Sangerhausen, 1446 i Nordhausen och 1481 i Anhalt. Spanske Dominicanen, den H. *Vincentius Ferreri*, som 1403 i Piemonts dalar arbetat på Waldensernas omvändelse, en man brinnande af vältalighet, hade flera gånger stått i spetsen för gisslaretåg i södra Europa, men lyssnade till Costnitzska mötets afstyrkande († 1419). — Det af *Johannes XXIII*, på kejsar Sigismunds m. fl. trägna begäran, utskrifna stora mötet i Costnitz (Constantia, vid Bodensjön, då fri riksstad, ungefär i medelpunkten af då varande romersk-katholska christenheten), ansedt för det 16:de allmänna, börjas d. 1 Nov. och fortsättes i 45 sessioner till d. 22 April 1418. Det bevisades af påfven *Johannes XXIII*, som d. 5 Nov. öppnade mötet, kejsar Sigismund (som följande året reste i Frankrike, England och Spanien, för att personligen recomendera mötet), 28 cardinaler, 346 biskopar, flera tyska furstar, legater från flera länder, m. m. Man röstade icke per capita, utan nationsvis: nationerna voro 4, nemligen Italienare, Tyskar, Fransmän och Engländer. Först i Oct. 1416 tillkommo Spanjorerna såsom en 5:te nation. Skan-

¹⁾ Leipzig, lat. Lipsia, var den tiden residens för markgreffen af Meissen.

dinaver, Polackar, m. m. slogo sig till hufvudkyrkorna. — *Johan Huss*, instämd, kommer till mötet, med kejsarlig lejd, $\frac{3}{4}$ r. — Presten *Jacobellus de Misa* (Jacob af Mies, liten stad i Böhmen, 3 mil v. om Pilsen) i Prag († 1429) börjar derstädes, på ingifvelse af den Waldensiskt sinnade *Petrus Dresdensis* (d. ä. från Dresden, † 1440), att utdela nattvarden under både bröd och vin (sub utraque specie, hvilket, för faran att spilla Christi blod i nattvarden, redan i 13:de seklet kommit ur bruk). — *Huss* gillade och försvarade detta i Costnitz, ehuru icke såsom en ovilkorlig nödvändighet. Han blef redan $\frac{2}{3}$ satt i fängelse.

1415. Mötet i Costnitz förklarar påfvarne satta under allmänna kyrkomötens myndighet (jfr 1409), afsätter $\frac{2}{5}$ *Johannes XXIII* (i ungdomen sjörförare, anklagad att hafva förfört 300 kvinnor och mördat många män, se 1410; han hade $\frac{2}{3}$ flytt från mötet till Schafhausen; fänge i 3 år; † 1419 såsom cardinal); emottager den frånvarande *Gregorii XII:s* afsägelse af $\frac{4}{7}$ († 1417 såsom cardinal); fördömer, $\frac{4}{5}$, 45 af Wicleffs satser, hvilken böcker och ben skulle förbrännas (se 1384); förbjuder $\frac{1}{5}$ lekmän kalkens bruk i nattvarden (communio sub utraque, se 1414). — Hatad af clericiet, emedan han predikat emot dess laster, och af nominalisterna (t. ex. de på mötet inflytelserika männen *J. af Gerson*, *Petrus d'Alliaco*, m. fl.), emedan han var ifrig realist (se 1409), blef *Huss*, såsom hårdnackad kättare, hvilken vägrade att återkalla, d. 6 Juli lefvande bränd. Hans föregifna profetia på bålet: «i dag steken J en gås (på böhmiska: *Huss*), men af min aska skall uppstå en svan, den J skolen lemna obränd», synes hafva uppkommit i Luthers tid, af några härmed beslägtade uttryck i ett bref af Huss från Costnitz. Hans aska utströddes i Rhenfloden. Emedan Huss blifvit af-rättad trots kejsarens lejd, utgaf mötet det beslut, att man ej bör hålla tro och loften emot en kättare. — Emanuel Chrysoloras, adelsman från Constantinopel, hvilken på en beskickning af sin kejsare först kommit till Italien, der han, isynnerhet efter 1395, införde grekiska språkets och litteraturens studium, † på mötet i Costnitz.

1416. Huss' vän, *Hieronymus Pragensis* (se 1403), som återkallat i Sept. 1415, men tillbakagit sin återkallelse, blir, efter mötets beslut, äfven bränd $\frac{3}{5}$. — I England, der Wicleffs anhängare, Lollharderna, nu grymt förföljdes, (se 1384), blef deras vän och beskyddare, *John Oldcastle*, lord *Cobham*, upphängd i kedjor och bränd. — Costnitzner-mötet bekräftar $\frac{2}{3}$ skillnaden i Franciscaner-orden mellan *Fratres regularis observantiæ*, d. ä. bröder af den stränga observansen, *Observanter*, som försvarade regelns ursprungliga stränghet, och *Conventualerna*, som antagit mildringar i regeln. Denna indelning af Franciscaner-orden består ännu. 1517 uppdrog Leo X ordensgeneralens val uteslutande åt Observanterna.

1417. Mötet i Costnitz afsätter $\frac{2}{7}$ *Benedict XIII* (som dock till sin död 1424 åttlyddes såsom påfve i den lilla staden Peniscola i Valencia) och, utan att förut vidtaga de yrkade reformerna, väljer $\frac{1}{11}$ *Otto di Colonna* till påfve, som, under namn af *Martin V*, allmänt erkändes.

1418. D. 22 April slutas mötet i Costnitz efter 45 sessioner. Den så allmänt önskade och af många (t. ex. *Gerson*, *Petr. de Alliaco* [se 1409] m. fl.) på mötet yrkade «reformation af kyrkan i hufvud och lemmar» blef genom *Martin V:s* slughet uppskjuten till ett nytt möte, som skulle hållas efter 5 år och äfven verkligen hölls 1423 och 1424 i Pavia och Siena, men var utan all betydelse och verkan. Genom särskilda concordat med

- särskilda nationer visste Martin att undanrödja de betänkligaste reformationspunkterna. — *Dansare* i städerna vid Rhen (se 1374). De ansågos såsom besatta af djefvulen och i Strasburg anropades öfver dem den H. Veit ¹⁾.
1419. En mängd *Hussiter* (anhängare af Huss) samla sig till berget *Tabor*, der de under ett tält (på böhmiska *Tabor*, men hvilket ord väl ock syftade på förklaringsbergets namn) firade nattvarden sub utraque och sedermera äfven anlade staden *Tabor* (8 mil s.t.o. från Prag). Deras anförare var den enögde, sedan äfven blinde, men tappre adelsmannen *Johan Ziska* (läs: Schischka) af *Trocznow*. Konung Wenzel (Wenceslaus) dog d. 16 Aug. och redan dagen derefter började desse så kallade *Taboriter* att bränna kyrkor och kloster, misshandla munkar, o. s. v. Böhmiska kronan ärfdes af Wenzels bror, den af Hussiterna häftigt hatade kejsar Sigismund, mot hvilken och katolikerna de förde ett mångårigt, för dem lyckligt, men grufligt krig.
1421. Söndringen mellan Prager-Hussiterna, *Utraquisterna* eller *Calixtinerna*, så kallade, emedan de hufvudsakligen yrkade på nattvarden sub *utraque* specie eller bruket af *calix*, «kalken», och *Taboriterna*, som förenat sig med inkomna Valdenser (se 1170) och yrkade en fullständig reformation, framträdde nu fullt bestämd. — *Ziska* förföljde nu grufligen och utrotade de i Böhmen inkomna Fratres et Sorores liberi spiritus, hvilka nakna höllo sammankomster och deraf kallades *Adamiter* (se 1294). I Böhmen kallades de äfven *Picarder* (= Begharder), ett namn, som katolikerna också brukade om Hussiterna.
1424. Den vilde *Johan Ziska* † af pest i Oct. Kriget fortsattes med samma grymhet. Taboriterna delade sig nu i tvenne delar, af hvilka den ena anfördes af *Procopius den store* (*Andr. Procopius Rasa*, d. ä. den tonsurerade, emedan han varit munk). Den andra delen, som kallade sig *de Faderlöse* (Orphani, *Ziska's* ifrige anhängare), valde ett krigsråd, hvori *Procopius den lille* intog första rummet. Begge Procopierna utmärkte sig genom segrar och grymhet.
1425. *Petrus de Alliaco*, erkebiskop i Cambray, †, se 1409 följ.; mycket ansedd; ifråde för kyrkans reformation; äfven astronom, som på mötet i Costnitz föreslog calendarii förbättring på de grunder, som sedan af Gregorius XIII antogos; ff. «de difficult. emendationis eccles. in concilio universalis», «Recommendatio S:æ S:æ», m. m.
1429. *Jean Charlier af Gerson*, f. 1363, 1381 lärare i Paris, 1395 universitetets canzler efter Petrus de Alliaco, ett orakel på mötet i Costnitz (jfr 1408), men för sitt reformatoriska nit, efter mötets slut, af påfven afsatt och nödgad att föda sig med barns undervisning, † i Lyon; mysticus, kallad *Doctor christianissimus*, ff. «de reform. theologiæ; considerat. de theol. myst.; de unitate eccl.», m. m. — Påfliga schismen häfves i grund, då den efter Benedict XIII 1424 af 3:ne cardinaler valde påfven Clemens VIII, en Spanjor, resignerar och erkänner Martin V.
1431. *Martin V* † ²⁰/₂, sedan han, enligt ett beslut på det betydelselösa mötet i Siena 1424 (jfr 1418), hade utskrifvit ett möte att hållas i Basel.

¹⁾ Om den s. k. Veitsdanser se Hufelands *Enchiridion Medicum*, svenska öfversättningen ss. 288 och 290, äfven ss. 260, 261. Namnet skall hafva uppkommit deraf, att ett fruntimmer, som varit behäftadt med denna sjukdom, blifvit bättre efter en vallfärd till det i Ulm befintliga kapell, som var invigdt åt S:t Veit (Vitus), en 12-årig gosse, som blifvit martyr i Apulien under kejsar Diocletiani regering.

Han efterträddes af *Eugenius IV* (till 1447), under hvilken, i Juli, det såsom det 17:de allmänna ansedda mötet i Basel (Basilea) sammanträdde, ehuru första sessionen icke hölls förrän d. 14 Dec. Cardinal-legaten *Julianus Cesarini*, som öppnade mötet, skref detta år till påfven: «när allt hopp om vår bättring har fösvunnit, skola lekmännen öfverfalla oss, såsom vi förtjenat.» Påfven *Eugenius IV* kom snart i strid med mötet, hvilket han aldrig besökte, ehuru flera gånger inbjuden och allvarsamt kallad. — *Nicolaus Cusānus*, f. 1401 i Cues vid Mosel nära Trier, närvarande på mötet såsom Decanus af S:t Florinus i Coblenz, var mötets mest betydande försvarare, som yttrade grundsatser, hvilka hotade påfvedömet i dess innersta grundvalar. Bland mötets försvarare utmärkte sig äfven den lärde och snillrike *Aeneas Sylvius Piccolomini* (slutligen påfve), som mycket bidrog till de flera för påfvemakten skadliga besluten, såsom mötets förnyelse af Costnitzska beslutet om allmänna Conciliers myndighet öfver påfven, o. s. v. — Jeanne d'Arc eller Orleanska jungfrun blir, såsom trollpacka, bränd af Engelsmännen i Rouen $\frac{30}{5}$, 21 år gammal.

1432. *Raymund de Sabunde*, Spanjor, lärare i medicin, filosofi och theologi i Toulouse, † (enligt Trithemii uppgift, som dock är osäker); ff. den originella «Theologia naturalis s. liber creaturarum», det första på naturen grundade kyrkliga system näst efter Erigena (se 880).

1433. 300 Hussitiske deputerade (hvaribland Hussiternas värtaligaste predikant *Johan af Rokyczana*), anförde af *Procopius Rasa*, komma i Jan. på kallelse och lejd till Basler-mötet, men återvände utan förlikning. — Mötet sände nu legater till Böhmen, ibland dem äfven *Aeneas Sylvius*, som genom *Prager-Compactaterna* $\frac{31}{10}$, i hvilka kalkens bruk och således Communio sub utraque tilläts, lyckades att med katholska kyrkan återföreina Calixtinerna (se 1421). — *Johannes von Minden* blir abbot i klostret Bursfeld (i Westfalen, nu upphäfdt), som han reformerar, och stiftar derigenom, i förbindelse med abboten *Johannes Rode* i S:t Matthiæ kloster vid Trier, *Bursfelder-congregationen* af Benedictiner, till hvilken år 1506 hörde 75 kloster, hvaribland äfven Corvey.

1434. Krig emellan Calixtinerna och Taboriterna, i hvilket de sednare blefvo $\frac{30}{5}$ slagne vid Böhmisches-Brod (öster om Prag), der begge *Procopiernas* stupade (se 1424). De segrande Calixtinerna ingingo förlikning med kejsar Sigismund, som 1436 i Iglau (i Mähren) högtidligen bekräftade Pragercompactaterna och *Johans af Rokyczana* erkebiskopsvärdighet i Prag. De besegrade Taboriterna försvunno såsom särskildt parti, sedan den calixtinske ståthållaren i Böhmen Georg Podiebrad 1453 underkufvat Tabor, hvilket partiet gjort till en stark fästning, se vidare 1457.

1435. Mötet i Basel upphäfver annaterna och följande åren äfven expectativer, reservationer och provisioner (jfr 1305, 1316). Mötet fattade äfven flera andra viktiga beslut om reformer.

1437. Ny tvist emellan *Eugenius IV* och Baslermötet om stället, der den påtänkt synoden för grekiska och latinska kyrkans förening borde hållas. I mötets 26:te session $\frac{31}{7}$ blef påfven satt i anklagelsetillstånd, hvarefter han genom en bulla af $\frac{13}{2}$ förlade mötet från Basel till Ferrara, dit hans legat, cardinal *Julianus* (se 1431) derefter begaf sig. — Kejsar Sigismund † i Dec. — Han efterträddes af sin måg, Albrecht II, 1438—1439, af österrikiska (Habsburgska) huset, hvilket sedan oafbrutet innehade kejsarvärdigheten.

1438. *Eugenius IV* öppnar $\frac{3}{4}$ ett möte i Ferrara, der han bannlyser Basler-fäderna, som $\frac{2}{4}$ förklarade honom suspenderad. Grekiske kejsaren Johan VII Palæologus med sin patriarch *Joseph* († 1439) och en hop biskopar ankommo till Ferrara, för att genom en förening med påfven få hjälp emot Osmanerna. — Konung Carl VII af Frankrike antager genom *Pragmatiska sanctionen* i Bourges de af Basler-mötet (se 1431, 1435) gjorda inskränkingar i påfvens makt (jfr 1269). — *Nicolaus Ragvaldi*, biskop af Wexjö, Sveriges fullmäktigt vid mötet i Basel, blir erkebiskop i Upsala och bekräftas af mötet, emedan påfven var suspenderad († 1448).

1439. Påfven flyttar i Febr., för pestens skull, sitt möte från Ferrara till Florens. Det florentinska mötet räknas af de påfviske för det 18:de allmänna. Der ingicks $\frac{2}{7}$ förening med Grekerna, som antogo den Helige Andes utgående af både Fadren och Sonen, skärselden, osyradt bröds bruk i nattvarden och påfvens primat öfver christenheten. (Häri genom sanctionerades tillika lärorna om skärselden med själamessorna och om 7 sacrament.) Patriarchen *Joseph* hade dött innan föreningen underskrefs. Den lärde *Bessarion*, erkebiskop af Nicæa, som blef romersk cardinal, arbetade mycket för densamma; men *Marcus Eugenius*, erkebiskop af Ephesus, kunde på intet sätt förmås dertill, och då Grekerna efter mötets slut (1442) återkommit till Constantinopel, medförde de blott tvedrägt i sitt fädernesland. Harmen öfver föreningen var der så stor, att många biskopar återtog sin underskrift. Patriarcherna i Alexandria, Antiochia och Jerusalem förklarade sig uttryckligen emot föreningen, som den olycklige kejsaren, så vidt han kunde, sökte upprätthålla, thronen till större skada än gagn (jfr 1274). Hatet och söndringen mellan kyrkorna ökades. — Armeniska och abyssiniska kyrkosändebud kysste äfven påfvens fötter i Florens och ingingo med honom föreningar af lika kort varaktighet. — Genom en acceptationsurkund i Mainz $\frac{2}{3}$ antogo kejsar Albrecht II och tyska riket Basler-reformerna (se 1435). — Sedan de fleste prelaterna nu dragit sig tillbaka från mötet i Basel, återstod der en enda cardinal, *Ludvig Allemant*, erkebiskop i Arles, «Cardinalis Arelatensis», en djerf och frihetsälskande man, som var mötets president. Mötet afsätter $\frac{2}{5}$ påfven *Eugenius IV* (hvilket djerfva steg dock icke behagade Europas konungar och furstar) och gör $\frac{1}{7}$ hertig Amadæus VIII af Savoyen, hvilken nedlaggt regeringen, till påfve under namn af *Felix V*. — *Eugenius IV*, hvilken mötet förklarar för «schismatisk, kättersk, skyldig till simoni och mened, ovärdig alla titlar och all ära», trotsade mötets beslut, kallade Basler-fäderna «vilda bestier och rasande dårar» samt motpåfven «en helvetes hund», «en gyllene kalb», «en Muhammed», «en antichrist». — Största delen af kyrkan lydde *Eugenius*.

1440. Vid denna tid uppfinnes boktryckerikonsten af Johan Gutenberg i Strasburg. — Fredrik III af Österrike kejsare $\frac{2}{2}$; förde en kraftlös regering ända till 1493. *Aeneas Sylvius* (se 1431) var hans geheimesekreterare; denne affälling från Basler-mötet trädde först i kejsarens, derefter i påfvens intresse. — *Nicolaus de Clemangis*, f. 1360 i Clemange vid Chalons, P. d'Ailly's lärjunge, theolog i Paris, 1393 rector vid universitetet, derefter Benedict XIII:s sekreterare, sedan 1408 lefvande i tillbakadragenhet, † i Paris före eller omkring detta år; ff. «de corrupto ecclesie statu» (jfr 1409), m. m. — Cosmo di Medici, som väl 1429 blifvit förvisad från Florens, men 1430 af hela folket återkallad och hedrad med namnet «fäder-

neslandets fader», regerar, utan att föra furstligt namn, i Florens († 1464). Han var en stor vän och gynnare af lärda, hvilka hans ofantliga rikedom iståndsatte honom att understödja. Han emottog frikostigt de till Italien öfvergående lärda Grekerna, bland hvilka *Georgius Gemistius Pletho* (som 1441 återvände till Grekland, † omkr. 1451), en neo-platonius, förmådde honom att stifta den platonska akademien (eller Sällskapet) i Florens (1438 eller 1440), hvilken sedan under Lorenzo di Medici stod i flor. — Det vaknade studium af classiska litteraturen ifrade mot den scholastiska mörka stilen och för en mera poetisk platonisk uppfattning, men ledde äfven till en förgudning af antiken och till otro och hedendom, hvilken sistnämnde verkan dock icke framträdde i Tyskland. Den neo-platonska syncretismen öppnade ock ingång för mångfaldig vantro.

1441. Florentinska mötet förläggdes af påfven till Lateranen der det 1442 upplöstes.

1443. Mötet i Basel håller d. 16 Maj sin 45:te och sista session, hvarefter det blott till namnet fortfor till 1448, då dess svaga öfverlevfa förlades till Lausanne.

1444. Konung Wladislav V af Polen och Ungern stupar i det olyckliga slaget vid Wara mot Turkarne under sultan Murad II. Påfvens legat *Julianus Cesarini* (se 1431, 1437), som förmått de christna att bryta det besvurna fördraget med Turkarne, omkom äfven. Det återstod dock för de christna tvenne hjeltar emot Turkarne: Johan von Hunyad i Ungern († 1456) och Georg Castriota eller Iskanderbeg (d. ä. furst Alexander) i Epirus († 1466). — *Leonardus Brunus Arretinus* (d. ä. från Arezzo), Chrysoloras' lärjunge (se 1415), † i Florens, hade varit geheimesekreterare hos Innocentius VII, Gregorius XII, Alexander V och Johan XXIII, sedan canzler i Florens; ff.

1445. Maroniternas förening med katolska kyrkan bekräftas. Jfr 1182, Se ock 1584.

1447. *Eugenius IV* † (se 1431 följ.). Han efterträdes af *Nicolaus V* till 1445, moderat, lärd, gynnare af de lärda, grundläggare af vaticanska biblioteket, hvartill han samlade böcker från alla länder, 5000 volymer; lät äfven på latin öfversätta många grekiska författare.

1448. Sedan riksdagen i Aschaffenburg i Juli 1447 hade beslutit att en »provision» skulle göras påfven, afslutade den kraftlöse kejsar Fredrik III $\frac{1}{2}$ i Wien *Concordatum Nationis Germanicæ*, fundamental-documentet för tyska katolska kyrkan i dess förhållande till påfvestolen. Dessa med *Nicolaus V* genom *Æneas Sylvius* (se 1440) ingångna concordat återgäfvos påfvestolen en stor del af hvad som genom besluten i Basel (se 1439) varit förloradt (t. ex. annaterna, rätten att bekräfta prelaterna, flera reservationer, o. s. v.).

1449. *Felix V* (se 1439), resignerar, nöjande sig med cardinalsvärdigheten och sitt vällustiga lif, i Ripaille (hvilket ställe han anlaggt vid Genfersjön mellan Thonon och Evian), dit han återvände. (Hans lefnadssätt der har gifvit anledning till talesättet «faire ripaille».) Kyrkan fick således åter blott ett öfverhufvud, hvilket erkändes af Basler-mötets kvarlevfa i Lausanne (se 1443), hvarpå mötet fullkomligen upplöstes. *Nicolaus V* bekräftade Basler-besluten i rent andliga angelägenheter, men om de mera världsliga se t. ex. 1448. — Någon väsentlig reform var derigenom ej åstadkommen och hoppet om en fredlig, lagenlig sådan försvunnet.

1453. Turkarne under Muhammed II (son af Murad II) intaga, d. 29 Maj, Constantinopel, hvars fromme och tappre kejsare Constantin XI (Johan VII:s bror, se 1438) ärofullt stupar, med hvilken grekiska kejsaredömet upphör. Muhammed II († 1481) lemnade Grekerna religionsfrihet och gjorde den af dem valde *Georgius Scholaris* eller *Gennadius* till patriarch, hvilken till honom öfverlemnade en trosbekännelse, *Confessio Gennadii*, symbolisk. Gennadius gick 1458 i kloster, der han dog 1460. Han var fiende till föreningen med Latinarne (se 1439), ff. Efter hans död tillföll patriarchalvärdigheten vanligen den mestbjudande. Patriarchen blef sitt folks representant och domare. De christne behöllo hälften af kyrkorna till dess i början af nästa sekel sultan Selim frantog dem så många han ville. — Förgäfvess uppmnade påfven till ett korståg emot Turkarne.
1454. *Alphonsus Tostatus*, biskop i Avila och storcenzler af Castilien, †; ff. otroligt mycket, hvaribland digra, men föga dugliga, volumer i exegesen.
1455. *Nicolaus V* † $\frac{2}{3}$, mest af sorg öfver Constantinopels fall, hvars till Italien flyktade lärda han beskyddade; jfr 1447. — *Calixtus III* (Borgia) påfve till 1458; äfven han uppmnade förgäfvess till korståg emot Turkarne; riktade sin familj.
1457. *Laurentius Valla*, f. 1416 i Piacenza, lärare i Neapel, hvars konung Alphons V (1442—1458) var en stor vän af lärdom och vetenskaper, och i Rom, canonicus vid Laterankyrkan, †; hade genom sin frimodighet ådragit sig ledsamheter, men återkallade; humanist, som mycket bidrog till vetenskapernas återställande; öppnade först vägen till en riktig exeges genom sina «*Annotationes in N. Test.*»; äfven ff. «*de eminentia Constantini donatione*», m. m. — Ny strid mellan Pariser-universitetet och Tiggare-munkarne, hvilka sednare kommo till korta (jfr 1256). — Universiteter i Greifswald och Freiburg. — Af de förföljda fanatiska Taboriterna (se 1434) uppkommo nu, såsom särskildt kyrkosamfund, de mildare *böhmiska och måhriska Bröderna* («*Christi lags bröder*»), som ibland sig upptogo Valdensernas öfverlefvor och äfven många Calixtiner. *Michael af Bradacz* införde bland dem en apostolisk författning. De täflade i sedernas renhet med de första christna. De undergingo hårda förföljelser redan af Calixtinern Georg Podiebrad, som, förut ståthållare, nu blef konung i Böhmen († 1471). Såsom Picarder (= Begharder) förföljde både af Calixtiner och Katholiker, finnas de dock ännu i preussiska staterna m. fl. st., dit förföljelserna tvingat dem att utflytta. — Erkebiskop (1449) *Jöns Bengtsson Oxenstjerna* i Upsala kallas i ett påfligt bref Primas Sueciæ, hvilket eljest erkebiskopen i Lund var. Denne orolige prelat † 1467, fördrifven till Öland.
1458. *Æneas Sylvius*, som för sina goda tjänster (se 1448) af Nicolaus V fått biskopsstiften Triest och Siena och 1456 blifvit cardinal, blir nu påfve under namn af *Pius II*, till 1464; om honom heter det: «*Multa Æneas probavit, quæ Pius damnavit*» (jfr 1440); äfven han försökte förgäfvess åstadkomma ett korståg emot Turkarne, äfvensom han genom en lång skrifvelse 1461 förgäfvess sökte omvända deras sultan Muhammed II till christendomen. — Alphons V af Neapel, de lärdas gynnare, †.
1460. *Pius II* förbjuder strängt i en bulla appellationer till möten, men förgäfvess.
1462. Den första högtyska öfversättning af Bibeln (från Vulgata) tryckt i Mainz.

1463. *Pius II* ogillar och återkallar formligen i en bulla till universitetet i Cöln allt hvad han i Basel eller vid andra tillfällen yttrat emot påfvestolen. — Infanten af Portugal Henrik Sjöfararen †, sedan Madeira, Azoriska och Cap-Verds-öarne samt Guinea-kusten blifvit upptäckta.
1464. *Pius II* † $\frac{1}{8}$ i Ancona, då han skulle följa Venetianska flottan emot Turkarne. — Han efterträddes af *Paulus II*, påfve till 1471, hvilken 1470 nedsatte jubelfesterna till hvar 25:te år, hvarvid det sedan förblifvit (jfr 1389). — *Nicolaus Cusānus*, biskop i Brixen och cardinal, † i Umbrien; se 1431; ff.; sjelf pythagorisk-platonisk bekämpade han scholastikens dogmatism; hade för sin tid utomordentliga mathematiska och astronomiska kunskaper. — *Cosmo di Medici*, de lärdas store gynnare, † 75 år gammal, se 1440. — Vid denna tid lefde i Italien de lärde grekiske flyktingarne: *Bessarion*, hvilken Eugenius IV gjort till cardinal och biskop i Frascati (nära 1 mil s.o. från Rom), † 1472 (jfr 1439), platonicus, som dock ej förkastade Aristoteles; *Michael Apostolius*, † omkr. 1480, platonicus; *Georgius Trapezuntius*, † 1484 och *Theodorus Gaza* (från Thessalonica), † 1478, ifrige aristoteliker; *Johannes Argyropūlus*, † 1486, höll mest med Aristoteles, dock utan att blanda sig i striden mellan dennes och Platos anhängare; m. fl
1465. *Paulus II* bannlyser och låter predika korståg emot böhmiske konungen Georg Podiebrad, som beskyddade Calixtinerna (se 1457), hvilkas genom compactaterna medgifna rättigheter (se 1433) redan Pius II angripit. Podiebrad blef i anledning häraf anfallen af sin måg konung Matthias Corvinus i Ungern, men bibehöll Böhmen till sin död 1471. — Den orolige biskop *Kettil Carlsson Wase* i Linköping (Jöns Bengtssons syskonbarn) † i Stockholm af pesten.
1466. Konung Casimir IV i Polen kufvade tyska orden (se 1283), som måste afträda Vest-Preussen åt Polen och erkänna Polens öfverherrskap för det återstående (se 1525).
1467. Den mäktige och lysande hertig Philipp den Gode af Burgund (sedan 1419) † i Brügge, och efterträddes af sin son Carl den Djerfve, † 1477.
1468. *Johannes Torquemāda* (de Turrecremata), spansk Dominican, påflig legat till mötet i Basel, mycket verksam på mötet i Florens, 1439 cardinal, †; ultrapapist, ff.
1469. *Jakob Ulfsson* erkebiskop i Upsala till 1514, då han nedlade sitt embete; visiterade i Jemtland och Skellefteå; † 1522 i Gripsholms kloster.
1471. Calixtinern, konung Georg Podiebrad och *Johan af Rokyczana*, Huss' lärjunge (se 1433 och 1434), ††. — *Thomas af Kempem* (Kempæ, liten stad 1 mil v.n.v. från Krefeld, i det fordna erkestiftet Cöln), med släkt-namnet *Hammerken* (Malleölus), †, 91 år gammal såsom subprior för Canonici regulares på den H. Agnes' berg vid Zwolle; bildad af clerici vitæ communis (se 1384), som voro ganska verksamme både i och för schoolorna; utmärkt mysticus; ff. åtskilligt, hvaribland IV L. L. de Imitatione Christi («om Christi efterföljelse»), ett verk, som på originalspråket fått 2000 upplagor och i franska öfversättningar 1000, samt blifvit öfversatt på alla europeiska språk (man har tvistat mycket om denna boks författare, men ojäfaktiga samtida bevis finnas, att Thomas är dess auctor); han bildade flera utmärkta män, t. ex. *Rudolf Agricola* († 1485) och *Alexander Hegius*, 1465 — † 1498 rector i scholan i Deventer, som under honom blef nästan verldsberömd; han skall hafva tillstyrkt sina lärjungar att i

Italien studera grekisk och romersk litteratur (?). — Någre tillskrifva äfven Thomas Hammerken den bekanta, af en okänd (presten *Ebland* i Frankfurt?) författade boken: *die Deutsche Theologie* (Tauleri) (i motsats mot en scholastisk och romersk), som Luther recommenderade och utgaf 1516. — *Sixtus IV* påfve till 1484; gjorde sig hatad och föraktad; Florens (der han gynnade sammansvärjningen mot Medici 1478) och Venedig trotsade hans bannstrålar.

1472. De välgörande *Alexianerna*, män och qvinnor, som vårdade fattiga sjuka (särdeles af pestsjukdomar, hvilka i dessa tider voro mycket gängse), m. m. (se 1300) blefvo en af påfven omedelbart beroende orden.
1474. *Franciscus af Paula* (stad i Calabria citra, nära Tyrrheniska hafvet) hade från år 1457 varit stiftare af *Minimer-orden* (Minimi Fratres eremitæ Francisci de Paula), hvilken utmärkte sig framför andra munkordnar genom en beständig *vita quadragesimalis*, d. v. s. genom ett fullkomligt afhållande från all animalisk föda (kött, ägg, mjölk, smör, ost, o. s. v.), som var förbjuden under fastlagen (quadragesima). Orden stadfästades 1474 och ytterligare 1492, 1501 och 1506. Stiftaren dog 1507.
1475. *Johan Pupper från Goch* (vid Cleve), prior för ett nunnekloster i Mecheln, †, en af protestantismens föregångare, som dock fick dö i ro; ff. «de libertate christiana», «de 4 erroribus circa legem evangelicam exortis», m. m.
1477. Universitetet i Upsala och Tübingen. — Carl den Djerfve (se 1467) stupar vid Nancy.
1479. *Johan Busch*, från Zwolle, sedan 1419 canonicus i Windesheim (se 1384), sedan 1439 prior i Sulta vid Hildesheim, †; utmärkt verksam såsom reformator af flera kloster, hvarom han ff. en bok.
1481. *Bartholomæus Platina*, lärde Romare, bibliothekarie vid Vaticanen, †; hårdt behandlad (med fängelse m. m.) af Paul II; ff. «Historia de vitis Pontificum.»
1482. *Johan Ruckrath af Wesel* (från Ober-Wesel, Vesalia superior, stad nära Rben, 3 mil s. om Coblenz), hvilken såsom theol. d:r i Erfurt och sedan såsom predikant i Worms angripit påfvedömet, aflaten, m. m. och hänvisat till den H. Skrift såsom trons källa, men anklagad af dominicanerna, 1479 måste, gammal och svag, återkalla sina läror och insattes i evigt fängelse, † i Maynz; ff.
1483. *Martin Luther* föddes i Eisleben ¹⁾ (Islebia) $\frac{1}{2}$ och döptes på Martins dag ($\frac{1}{4}$), hvaraf namnet. Hans fader, Hans Luther, var bergsman och blef sedan en välmående hyttägare och rådman i Mansfeld. Hans moder hette Margareta Lindemann. Fadren bestämde honom till jurist. — Ludvig XI, Carl VII:s son, konung 1461, genom list och våld grundläggare af kronans stora makt i Frankrike, †.
1484. *Ulrik Zwingli* föddes $\frac{1}{2}$ i Wildhausen, en by i grefskapet Toggenburg (nu en del af cantonen S:t Gallen), der hans fader var amtman. — *Innocentius VIII* påfve till 1492; mest känd genom sin liderlighet (hvarom man har minnesversen:

«Octo ²⁾ Nocens pueros genuit, totidemque puellas;
Hunc merito potuit dicere Roma Patrem»),

¹⁾ *Eisleben*, der Luther föddes 1483 och dog 1546, är en bergsstad med koppargrufvor, i grefskapet Mansfeld, i nuvarande preussiska Sachsen.

²⁾ De voro blott 7; troligen togs 8, emedan han var den 8:de af sitt namn.

- sin nepotism och sina hexprocesser, hvilka han isynnerhet satte i gång i Tyskland emot dem, som voro i förbund med djefvulen, till hvilka kättare gerna räknades. I öfra Tyskland tillsatte han tvenne hexdomare, hvilka hopsatte och 1489 i Cöln utgafvo en handbok för hexprocesser, kallad *Malleus Maleficarum* («Hexhammaren»). Tusentals hexor lefvererades efterhand åt stupstocken eller bålet. (Utom Tyskland och Skandinavien förekommer hexprocessen sällan.) — *Extravagantes communes* (jfr 1316) öka corpus juris canonici, som dermed fullbordades.
1485. *Rudolf Agricola* (se 1471) professor i Heidelberg, †; humanist, bildad i Italien, utmärkt verksam för de sköna vetenskapernas och grekiska språkets kultur i Tyskland.
1486. Portugisen Barthol Diaz upptäcker Goda Hopps-udden. — *Ericus Olai*, theol. prof. i Upsala, †; ff. «Historia Sveorum Gothorumque», den första svenska rikshistoria.
1487. *Nicolaus von der Flüe*, f. 1417, helgonet på Alperna, †, sedan han i 20 år lefvat med Gud i skogens ensamhet. Han hade varit landamman i Unterwalden, innan han 1466 öfvergaf hustru och 10 barn för att blifva eremit. Detta Sarnens skyddshelgon förekom en gång, genom sitt tal i Stanz om enighet, ett hotande krig emellan cantonerna, bland hvilka, i följd deraf, Freyburg och Solothurn upptogos 1481. Under namn af brodern Claus åkallas han ännu flitigt.
1489. *Johan Wessel (Gansfort)* från Gröningen, f. 1419, †; först bildad af Clerici vitæ communis (se 1384 och jfr 1471), studerade han sedan grekiska filosofien; undervisade i Cöln, Löwen, Paris, Heidelberg och Gröningen; kallades *Lux mundi* och *Magister contradictionum*; var, liksom Johan af Wesel (se 1482), en frimodig, men betänksammare, reformationens föregångare, som hänvisade till den H. Skrift; han fick i lugn dö i sin födelsestad, ehuru han föredrog en lära, som Luther sedermera erkände såsom alldeles öfverensstämmande med sin; ff.; flera af hans afhandlingar blefvo under titeln «Farrago rerum theologicarum» utgifna af Luther 1521 och sedan flera gånger.
1491. Konungen i Congo (i nedra Guinea) skall med sitt folk hafva antagit christendomen, som Portugiserna dithört.
1492. Ferdinand af Arragonien († 1516), sedan 1469 gift med Isabella af Castilien († 1504) och genom detta giftermål, från 1479, herre öfver nästan hela Spanien, intager Granada, Morernas (Arabernas, se 713) sista besittning i detta land, och gör således slut på deras välde derstädes. Sedan Sixtus IV 1478 hade beviljat Ferdinand och Isabella att till- och afsätta inquisitorer och indraga domfäldas gods till kongliga skattkammaren, hade Ferdinand, trots ständernas motstånd, infört den beryktade *spanska inquisitionen*, som sålunda berodde af hofvet och icke af påfven. År 1483 hade den grymme Dominicanern, cardinal *Thomas de Torquemada*, konungens biktader, blifvit general-inquisitor († 1498). Denna afskyvärda domstol bragte snart död och lidande öfver många tusen menniskor, isynnerhet öfver de Judar och Morer, som, vid straff af landsförvisning, tvungne att antaga dop och christendom — hvarvid cardinal *Ximenes*, erkebiskop af Toledo, var mycket verksam — røjde någon tillgifvenhet för sin gamla religion. Redan 1492 fördrefvos ur Spanien de Judar, som icke ville antaga dopet, och 1501 hade de ståndaktige bland Muhammedanerna samma

öde, oaktadt alla de försäkringar de erhållit i freden 1492¹⁾. — Icke blott genom inquisitionen ökade Ferdinand sin makt, utan äfven derigenom, att han (1493) gjorde sig till stormästare för alla de tre spanska andeliga riddareordnarne: Alcantara²⁾, Calatrava³⁾ och San Jago de Compostella⁴⁾, hvilka alla blifvit stiftade i 12:te seklet och voro ofantligt rika. — Genuesaren Christopher Columbus (Colon) upptäcker, för Ferdinands räkning, Westindien och sedermera Amerika, der christendomen genast började införas, mest med våld. — — *Lorenzo di Medici* (Cosmo's sonson), «il magnifico», äfven «Musernas fader» kallad, i Florens, †, 44 år gammal, vetenskapernas och konsternas lärde gynnare, en värdig lärjunge af Joh. Argyropölus (se 1464); samlade genom Johannes Laskäris († i Rom 1535) Greklands och Asiens gamla författares arbeten, lät genom Mars. Ficino öfversätta Plato, o. s. v. — — *Alexander VI* (Roderigo Borgia, Spanjor) blir påfve till 1503; en den lastfullaste människa i verlden, utmärkt af girighet, rof, mord och blodskam, hvari han täflade med sin son, brodermördaren Cæsar Borgia; hade med Rosa Vanozza 5 oäkta barn, bland hvilka nyssnämnde Cæsar och Lucretia äro de bekantaste; gjorde sin son Cæsar först till cardinal och sedan, då denne afsagt sig denna värdighet, 1498 till hertig af Valentinois i Frankrike samt 1501 till hertig af Romagna, hvilka hertigdömen Cæsar efter fadrens död dock förlorade, hvar efter han dog för ett skott i Spanien 1507; dottren Lucretia, med hvilken fadren och brodern ansågos lefva i blodskam, var flera gånger gift och dog 1520. Om påfvens girighet har man följande vers:

«Vendit Alexander claves, altaria, Christum:

«Emerat ista prius, vendere jure potest.»

Han skänkte Ferdinand af Arragonien alla dess eröfringar i Amerika (1493), och titeln *catholicus* (1495) för det våld han öfvade mot Morer och Judar; anordnade först regelbunden *Bok-censur* (1501).

1493. Den overksamme kejsar Fredrik III † och efterträdes af sin verksamme son Maximilian I till 1519. — *Hermolāus Barbārus*, patriarch af Aquileja, †; lerd, mest aristotelicus, ff.

1494. De lärde Italienarne *Johan Picus*, grefve af Mirandula (3 mil n.n.o. från Modena, till hvars hertig detta fordna grefskap sedan hörde), kallad *Phoenix studiorum*, som 1486 vid 24 års ålder kringsände 900 theser i hela

¹⁾ Kättares offentliga förbränning, som skedde med stor högtidlighet, kallas i Spanien *Auto da Fé*, actus fidei, d. ä. «troshandling». De olycklige buro en saffransfärgad dräkt, kallad *Sanbenito* (d. ä. St. Benedict's), med ett rött kors på bröstet och på ryggen samt bemålad med djeflar. Enligt Llorente (*Histoire critique de l'Inquisition d'Espagne*, Paris 1817, 1818, Tomes IV) blefvo under Torquemada 8,800 människor levande, 6,500 in effigie brända, men 90,004 belagda med åtskilliga penitenser, och under åren 1481—1808 in alles 31,912 levande, 17,659 in effigie brända samt 291,456 med stränga straff belagda.

²⁾ *Alcantara*, arab. «stenbron», så kallad af Araberna för sin märkvärdiga stenbro öfver Tajo, en lemning från Trajani tid, på Tajos venstra strand, i Estremadura, gränsfästning mot Portugal, hufvudort för Alcantara-orden, som stiftades 1156 emot Morerna.

³⁾ *Calatrava*, stad i La Mancha, vid Guadiana, lat. 39°, hufvudort för Calatrava-orden, som stiftades 1158 emot Morerna. — Begge dessa ordnar stodo fordom i en viss förbindelse med och beroende af Cistercienser-orden.

⁴⁾ *San Jago de Compostella*, i Galicien, med en präktig domkyrka, dit starka vallfarter anställas (under medeltiden från hela det katholska Europa), emedan aposteln Jakob den yngre ansågs der vara begravnen, enligt en uppenbarelse omkring år 800. San Jago-orden har härifrån sitt ursprung; äfven bor här ett visst antal riddare. Orden stiftades 1170 för att beskydda pilgrimerna, som reste till San Jago, d. ä. den H. Jakob. — En 4:de andelig riddare-orden är den af *Monteza* (en stad 7 mil s.s.v. från Valencia), stiftad 1316.

verlden, för att deröfver disputera i Rom, †, 32 år gammal, ff. — och *Angelus Politianus* i Florens †; ff.

1495. *Gabriel Biel*, sedan 1484 professor i Tübingen, vid hvilket universitetets stiftande han var grefve Eberhards trogne rådgifvare, †; Occams lärjunge, liknade han honom i frimodighet och försvarade costnitzska och baselska mötenas beslut; nominalist; ff. «*Collectorium*»; var den siste utmärkte scholastiske theolog, och anses vanligen sluta Scholastikernas series (jfr 1109). — Kejsar Maximilian införer den allmänna och eviga landsfriden samt, i samband dermed, riks-kammarrätten i Tyskland. Härigenom upphörde den hemliga domstolen (das Fehmgericht, die Vehme), äfven *fri-domstolen* kallad, som isynnerhet ifrån och med slutet af 14:de seklet varit verksam i hela Tyskland. Dess hufvudsäte var i Westphalen. Kejsar Sigismund upptogs 1429 i Dortmund bland «de vetande», hvilka voro bundne af en förfärlig ed. Domstolen hade väl då sina hundra tusen ledamöter. Erkebiskopen i Cöln gällde länge för domstolens förste råds-herre. Man dömde i kejsarens namn, ehuru hans öga ej inträngde i hemligheterna. Man fruktade mycket denna förfärliga hemliga domstol. I slottet i Baden-Baden höll den äfven sina sammankomster, äfvensom på flera andra ställen.

1498. *Hieronymus Savonarola*, f. i Ferrara 1452, dominican i Florens, som ansåg sig för en profet och ifrån 1489 med ifver predikade mot påfvens, det påfliga hofvets, clereciets och äfven gemene mans laster, blef derföre i Florens, som han revolutionerat, jemte 2:ne af sina ifrigaste anhängare, marterad, hängd och bränd $\frac{2}{5}$; ff. «*Triumphus crucis*», m. m. — Portugisen Vasco di Gama upptäcker sjövägen till Ostindien.

1499. *Marsilius Ficinus*, f. i Florens 1433, son af Cosmo's läkare, canonicus der, †; neo-platoniscus, som på latin öfversatte Plato och Plotinus (se 1492); var lärare och jemte Pico di Mirandula († 1494) hufvudman för den platonska akademien i Florens (se 1440); ff., bland annat, den bästa apologi från medeltiden, under titel: «*De Religione Christiana et fidei pietate, ad Laur. Medicem, opusculum.*»

1500. *Johan Chapuis* i Paris utgifver *Corpus Juris Canonici* 1499—1502. Jfr 1484. — Portugisen Cabral upptäcker Brasilien. — Emanuel den Store i Portugal (1495—1521); Ludvig XII i Frankrike (1498—1515); Henrik VII i England (1485—1509); Johan II i Danmark 1481—1513; Ivan Wasiliewitsch I i Ryssland (1462—1506); Bajazid II i Turkiet, † 1512.

Sextonde Seklet.

1502. Kurfursten Fredrik den Vise af Sachsen stiftar universitetet i Wittenberg ¹⁾.

1503. *Alexander VI* † $\frac{1}{8}$, 72 år gammal, af förgift, som hans son Cæsar hade beredt åt en rik cardinal, se 1492. — *Pius III* † efter 26 dagar. — *Julius II* påfve till 1513; krigare, drinkare och blodtörstig.

¹⁾ Wittenberg, lat. *Vitteberga* eller *Leucorea*, var i Luthers tid kurfurstendömet Sachsens hufvudstad (Dresden och Leipzig tillhörde då hertigdömet Sachsen). I slottskyrkan ligga Luther och Melanchthon begrafne bredvid hvarandra. Universitetet, stiftadt 1502, blef 1817 förenadt med det i Halle, sedan Preussen 1814 kommit i besittning af Wittenberg.

1504. Ferdinand Catholicus herre öfver Neapel († 1516). Isabella †.
1507. *Franciscus af Paula* (se 1474) † i Plessis les Tours (nära Tours), dit han 1482 hade blifvit kallad af den af samvetsqual plågade tyrannen Ludvig XI († 1483), som der byggde det första Minimer-kloster i Frankrike. Året förut (1506) hade *Franciscus* gifvit en trefaldig regel: för Fratres, Sorores och Tertiarii. Äfven hans lärjungar jemförde honom med *Christus*; jfr 1385; canonicerad 1519.
1508. *Julius II* ingick med kejsaren, Frankrike och Spanien ligan i Cambray till Venedigs undergång. — *Conrad Celtes* †; han var lärjunge af *Rudolf Agricola* († 1485), prof. i Ingolstadt och Wien, kejsarens bibliotekarie, den förste lagerkrönta tyske poet; ff.
1510. *Johan Reuchlin* (*Capnio*, *καπνός*, Rauch, «rök», Räuchlin, f. 1455 i Pfortzheim, Phorca, i Baden), juris doctor, sedan 1502 en af schwabiska förbundets domare, som befordrade grekiska och införde hebreiska språkets studium i Tyskland (De rudimentis hebraicis, L. L. III, Phorcæ 1506, ordbok och grammatik), råkar i strid med theologerna i Cöln (Dominicaner), som försvarade den (1506) döpte Juden *Johan Pfefferkorns* (bränd 1514 i Halle) yrkande 1509, att alla Judarnes böcker, utom Bibeln, borde brännas, hvilket åter *Reuchlin* ville skulle inskränkas till de mot *Christus* smädliga skrifterna. Cölnarne förkättrade *Reuchlin* såsom hemlig Jude. Se vidare 1513. — *Johan Gailer von Kaisersberg*, theol. d:r och domherre i Strasburg, †; märkvärdig predikant af skarp och kärf qvickhet: han predikade i humoristisk stil öfver poeten *Seb. Brandt's* († 1521) «*Narrenschiff*» och gisslade i sin «*Weltspiegel*» skarpt tidens förderf.
1511. Möte i Pisa d. 1 Sept., der, på *Ludvig XII:s* anstiftan, *Julius II* 1512 $\frac{3}{4}$ förklarades suspenderad. — Påfven ingår i Oct. det heliga förbundet (ligan) med Venedig och Spanien emot Frankrike (jfr 1508).
1512. Påfven håller det 5:te Lateranska mötet, ansedt för det 19:de allmänna, der han upphäfver Pisanska mötets beslut. Detta Lateranska möte, i 16 sessioner, varade från 1512 $\frac{3}{5}$ till 1517 $\frac{1}{3}$. — *Martin Luther*, f. i Eisleben 1483 (vid föräldrarnes marknadsbesök derstädes), magister i Erfurt¹⁾ 1505, Augustinermunk (se 1256) derstädes 1506, prestvigd 1507, filosofie professor (nominalist) i Wittenberg 1508, af sin ordens-provincial och gynnare *Johan von Staupitz* († 1524) sänd till Rom i ordens angelägenheter 1510—11, blir nu 1512 theologiæ doctor (Doctor in Bibliis) och prof. i Wittenberg, der han, väl öfvad i kyrkofäderna (isynnerhet Augustinus) och Scholastikerna (han kunde *Gabriel Biel* och *D'Ailly* utantill och läste äfven flitigt Occam och Gerson), gjorde Bibeln, med hvilken han gjort bekantskap i Erfurt, till hufvudsaken vid sina föreläsningar.
1513. *Julius II* † $\frac{1}{2}$; han var den siste allmänna herden för de vesterländska christna, ty under hans efterträdare skingrades hjorden genom reformationen. *Leo X* (Giovanni di Medici, son af *Lorenzo*, f. 1475, uppfostrad af *Angelus Politianus*, cardinal vid 13 års ålder) påfve till 1521; älskade prakt och vetenskaper; misstänkt för irreligion (han skall till sin

1821 lät konungen af Preussen på torget uppresas en kolossal bronzbild af *Luther*, på granitpedestal och med gjutet tackjernstak. I venstra handen har bilden en uppslagen Bibel, på hvilken han visar med den högra. 1865 tillkom äfven en bildstod af *Melanchthon*.

¹⁾ *Erfurt*, lat. *Erfordia*, i Thüringen, i n.v. preussiska Sachsen; universitetet, stiftadt 1392, upphäfdes 1816; i f. d. Augustiner-klostret, som nu är ett lutherskt baruhus, visas *Luthers* munkcell; den präktiga domkyrkan har en ofantlig klocka; religionen dels luthersk, dels katolsk.

geheime-sekreterare Pietro Bembo hafva sagt: «Quantum nobis nostrisque ea de Christo fabula profuerit, satis est omnibus seculis notum»). — Påfvestolen förvärfvade distrikten Ravenna, Bologna och Romagna. — Den af Dominicanerna i Cöln förkättrade *Reuchlin* (se 1510) föranleder, genom sin uppmaning till sina vänner att komma honom till hjälp, *Humanisternas stora förbund emot Obscuranterna*, en förening af alla den classiska litteraturens och de åter uppvaknade vetenskapernas vänner emot Cölmarne och deras anhang, munkar, scholastik, m. m., hvilken är att anse såsom en af de vigtigaste förberedelserna till reformationen. En mycket verksam medlem i förbundet var den lärde och vittre frankiske riddaren *Ulrich von Hutten* (f. 1488 nära Fulda, † 1523). Processen mellan Reuchlin och Cölmarne vanns väl af Reuchlin, men utdrogs af de sednare till 1519, då Frans von Sickingen med svärdet i handen tvang dem att betala Reuchlin de dem ådömda rättegångskostnaderna, 111 gyllen.

1514. Erkebiskop *Jakob Ulfsson* i Upsala nedlägger sitt embete och efterträdes af den orolige *Gustaf Trolle* (se 1517).

1515. Frans I konung af Frankrike till 1547. I Dec. sammanträffade han i Bologna med Leo X, som förmådde honom till ett concordat, hvarigenom pragmatiska sanctionen af 1438 upphäfdes, och enligt hvilket franske konungen ägde att föreslå kandidater till biskopsembeten och påfven att utnämna, påfven återfick annaterna, o. s. v. Concordatets punkter tillkännagåfvos 1516 $\frac{1}{2}$ af påfven för Lateranska mötet (se 1512), som derpå afkunnade en dödsdom öfver pragmatiska sanctionen och dess grundsatser. Concordatet mottogs med mycket missnöje i Frankrike.

1516. *Erasmus af Rotterdam*, f. 1467, bildad i scholan i Deventer (se 1471), sitt tidehvarfs ländaste man, en genom allvar och skämt (t. ex. *Moriæ Eucomium*, «Dårskapens lof», 1508) verksam förberedare af reformationen, utgifver hos den berömde boktryckaren Frobenius i Basel sin grekiska upplaga af Nya Testamentet med egen latinsk öfversättning och kort därefter sina *Annotationes in Nov. Test.* efter Valla's mönster (se 1456) samt sina *Paraphrases*. — *Epistolæ obscurorum virorum* utkomma i Hagenau; andra boken deraf utkom 1517 i Basel, tredje boken långt sednare. Dessa mot obscuranterna (se 1513) bitande satirers hufvudförfattare voro sannolikt Ulrich von Hutten och Crotus Rubianus. — Carl I konung i Spanien till 1556.

1517. *Franciscus Ximēnes* (f. 1437), Franciscan, cardinal, erkebiskop af Toledo, från 1507 stor-inquisitor i Spanien (se 1492), † $\frac{2}{11}$, sedan han detta år sett fulländningen af Biblia Complutensia, en polyglott, som han, på sin bekostnad låtit utgifva i Alcalá¹⁾ (Complutum), men hvars försäljning påfven först 1520 tillät. — Dominicanen *Bartholomeo de Las Casas*, biskop af Chiapa i Nya Spanien (Chiapa, biskopssäte 32 mil n.v. från Guatemala), utverkar af konung Carl I en lag för de förtryckta Indianernas personliga frihet, hvilken 1542 högtidligen bekräftades; men föranleder med detsamma, genom sitt förslag att öfverföra Negrer till arbetare i Amerika, den afrikanska slafhandeln († i Madrid 1566, 91 år gammal). — För att fortsätta den af Julius II år 1506 påbörjade och då samt

¹⁾ Alcalá de Henáres, lat. Complutum, stad vid fl. Henares, 2 $\frac{1}{4}$ mil o.t.n. från Madrid; universitet anlagdt 1499 af cardinal Ximenes, som här utgaf Biblia Complutensia på 4 språk; i universitetskyrkan är Ximenes begravnen; staden är Cervantes' födelseort (f. 1547, † 1616).

äfven sedan genom aflatsförsäljning understödda byggnaden af den nya Peterskyrkan¹⁾ i Rom, hade Leo X 1516 åter förordnat aflats predikande, hvarmed handeln i Tyskland mot halwa summan utarrenderades åt kurfursten af Mainz, den praktälskande Albrecht II, en brandenburgisk prins, som tillika var erkebiskop af Magdeburg och biskop af Halberstadt, hvilken till aflatshandelns bedrivande utsände den skamlöse Dominicanen *Johan Tezel* från Leipzig, en bof, som varit dömd till döden och förut varit Arcimbaldi subcommissarius i aflatshandeln. — *Martin Luther* (se 1512) anslår d. 31 October (= reformationens födelsedag) på Allhelgonakyrkan i Wittenberg 95 theser emot aflatshandeln, sådan den (äfven bland personer, hörande till Luthers skriftstol) drefs af *Tezel*, hvilken påstod, att aflaten befriade från alla både timliga och eviga straff, hvaremot Luther lärde, att de befria blott från kyrkostraffen. — *Tezel* (som nu genom sina disputationer mot Luther blef th. d:r i Frankfurt an der Oder), *Conr. Wimpina* (förste theol. prof. vid universitetet i Frankfurt an der Oder, hvilket 1506 genom honom grundlades [flyttades 1811 till Breslau], den egentlige författaren af *Tezels* disputationer), *Joh. Eck* (procanzler vid universitetet i Ingolstadt), Dominicanerna *Sylv. Prierias* (Magister sacri Palatii i Rom, † såsom Dominicaner-general 1520), *Jac. Hochstraten* (prior, th. d:r och prof. samt inquisitor i Cöln, Reuchlins antagonist, se 1510, † 1527), m. fl., uppträdde snart med både skrifter och disputationer emot Luther. — Erkebiskop *Gust. Trolle* i Upsala afsatt (se 1514).

1518. *Luther* skrifver i Maj undergifvet till påfven och sänder honom i handskrift bevisen för sina theser (resolutiones), hvilka bevis han i Aug. läst trycka. Han instämmer till Rom, men samtalar i dess ställe i Augsburg, vid riksdagens slut, i Oct., 3 gånger med påfva legaten, cardinal *Cajetan* (Thomas de Vio, f. i Gaëta, erkebiskop i Palermo, † 1534), en Dominican, och vädjar, då samtalen fruktlöst aflupo, «a papa non bene informato ad melius informandum». — Leo X försvarar i en bulla af d. 9 Nov. aflatet genom återopande af kyrkans skatt af goda gerningar (se 1274), men sänder sin kammarherre *Carl von Miltiz* (Sachsare) till Sachsen att försöka en fredlig bemedling. — *Aug. Arcimbald* säljer aflat i Dan-

¹⁾ Den gamla Peterskyrkan i Rom byggdes af kejsar Constantin den Store. Hennes plats har intagits af den nuvarande Peterskyrkan (se s. 70, not. 2), den största och praktfullaste i världen. Hon utgör ett latinskt kors (+) med cupolen öfver korset. Hon är invändigt omkr. 600 par. fot lång, 400 bred (der hon är bredast), och cupolens höjd nära 450 fot. Bramante var hennes förste bygmästare. Michel Angelo har lemnat största delen af teckningarne och satt på henne den djerfva dören. Han gjorde kyrkan till ett grekiskt kors (+); men det latinska återtog sedan, och dervid förblef det. Byggnaden varade från 1506 till 1641 (sacristian tillbyggdes dock först 1775) och kan utan öfverdrift anses hafva kostat 500 millioner francs (= 30,000 tunnor guld). Man finner hennes dimensioner olika uppgifna. På hennes marmorgolf är, enligt K. A. Nicanders uppgift, inristad följande scala på längden af världens 6 förmämsta kyrkor. Måttet är Palmo Romano = 0,75219 eller föga öfver 3/4 sv. fot. Vatican-templet eller *S:t Peters kyrka i Rom* P. R. 837 = 627 3/4 sv. fot (med murarne 647 sv. fot); *S:t Pauls kyrka i London* P. R. 710 = 532 1/2 sv. fot; *Catedralen i Florens* 669 P. R. = 501 3/4 sv. fot; *Domkyrkan i Milano* P. R. 606 = 454 1/2 sv. fot; *S:t Pauls kyrka vid Rom* (nedbrann 1823) P. R. 572 = 429 sv. fot; *Sophieskyrkan i Constantinopel* (se s. 39, not. 1) P. R. 492 = 369 sv. fot. Bland dessa kyrkor borde väl och nämnas *Dören i Cöln* och *Notre Dame i Paris*, hvardera omkring 400 fot lång. (På den förra bygges ännu alltid.) Härtill lägga vi *Upsala domkyrka* = 360 sv. fot. Den största och präktigaste kyrka i norden, äfvensom i hela Ryssland, är *Isaakskyrkan* i Petersburg. Det högsta kyrktorn i världen är *Strasburgertornet*, 487 sv. fot.

mark och Sverige, och *Bernhardin Samson*, en Franciscan från il Milanes, i Schweiz.

1519. Kejsar Maximilian I † $\frac{1}{1}$. Fredrik den Vise, som nu blef riksföreståndare i norra Tyskland (se 1356), afslog sjelf kejsarevärdigheten, och befordrade, emot påfvens önskan, Carls af Spanien och Neapel (se 1516) val till kejsare $\frac{2}{8}$. Luther samtalat i Jan. i Altenburg med *Miltiz*, som förmår honom lofva att tåga, om hans motståndare tege, och att skriva ödmjukt till påfven, hvilken äfven samma år skref ganska vänligt till Luther. — *Miltiz* hotade i Leipzig *Tezel* så skarpt, att denne dog af ångest (enligt andra: af pesten, i Aug.). — Den häftige disputatorn *Eck*, sin tids berömdaste scholasticus, upprörde åter tvisten. Han inbjöd *Andreas Bodenstein*, af sin födelseort i Franken *Carlstadt* (*Carolstadius*) kallad, Luthers embetsbroder och den förste mera anseende theolog, som förklarade sig för honom, till en disputation i Leipzig, hvari han äfven visste att indraga Luther. Disputationen på Pleissenburg i Leipzig¹⁾ varade från d. 27 Juni till d. 16 Juli. *Carlstadt* försvarade mot *Eck* augustinska läran om fria viljan, och *Eck* disputerade med *Luther* om påfvens primat, hvilket den sednare påstod hvilat blott på »menschlig, ej på guddomlig rätt». Han yttrade ock, att flera af Huss' satser orätt blifvit fördömda. — *Philipp Melancthon* (= *Schwarzerde*, f. 1497 $\frac{1}{6}$ i Bretten, 3 mil s. om Heidelberg, Reuchlins släkttinge), sedan 1518 professor i grekiskan i Wittenberg, åhörde disputationen och blef Luthers anhängare, ehuru *Eck* var öfverlägsen såsom disputator. — *Frobenius* i Basel trycker Luthers samtliga skrifter. — *Luther* utbeder sig i ett vördnadsfullt bref *Erosmi* vänskap. — *Ulrik (Huldreich) Zwingli*, f. 1484, som studerat i Wien och Basel, vid hvars universitet (stiftadt 1460) han 1505 blef magister, vän och beundrare af *Erasmus*, med hvilken han var personligen bekant, pastor i Glaris 1506, och i Einsiedeln (*Erēmus*) 1516, der han uppträdde mot den oförskämde aflatskrämaren *Samson* (se 1512), tillträdde nyårsdagen sitt embete såsom pastor vid domkyrkan i Zürich (olim *Thuricum*, *Tigürum*), der han nyårsmorgonen, genom predikande öfver Matthæi evangelium, börjar sin reformation (till hvilken han kom genom vetenskapen, icke, såsom Luther, genom tron). — *Samson* förvisades från Zürich. — *Arcimbold* lemnade Sverige och Christian II annammade största delen af hans aflatsvinst.

Anm. Af politiska orsaker voro påfvarne mycket eftergifne mot Schweizarne, hvilkas hjälp de behöfde, och detta lättade mycket reformationens framgång i Schweiz.

1520. På anstiften af *J. Eck*, som rest till Rom, Dominicanerna card. *Cajetan*, *Prierias*, m. fl., utgifver påfven $\frac{1}{6}$ en bulla, hvari han fördömer 41 Luthers satser, dömmar hans skrifter till bålet och befaller honom, vid straff af bannlysning, att inom 60 dagar återkalla sina läror. — Luthers skrifter blefvo brända i Mainz, Cöln och Löwen. — De mäktige riddarne Frans von Sickingen (f. 1481, † 1523) i öfverrhenska och Sylvester von Schaumburg i frankiska kretsen tillbjuda Luther en tillflyktsort. — Luther skref (i Juni) »til! den tyska nationens christliga adel» och (i Oct.) »de captivitate Babylonica ecclesiæ» (hvari han antog blott 3 sacrament) samt »om en christen menniskas frihet». — Luther, i spetsen för studenterna, uppbränner utanför Elsterporten vid Wittenberg d. 10 Dec. kl. 9

¹⁾ Leipzig var hufvudstad i hertigdömet Sachsen, som innehades af Luthers fiende hertig Georg (1500—39). Pleissenburg är slottet i Leipzig.

f. m. den påfliga bullan, hvarvid han utsade Jos. 7: 25, jemte corpus juris canonici, och utträder sålunda ur den påfviskt katholska kyrkan, hvilkens fulla reformation han besluter. — *W. F. Capito*, Zwinglis vän, som ifrån 1512 varit pastor i Basel, der han nedlagt frön till reformation, blir hofpredikant och canzler hos kurfursten Albrecht af Mainz (se 1517), hvilken han dock 1523 öfvergaf, då han blef predikant i Strasburg, och 1525 i sin födelsestad Hagenau i Elsass, der han reformerade; † 1541 af pesten. — Christian II blir herre öfver Sverige. *Gustaf Trolle* (se 1517) återfår sitt embete, kröner Christian och anklagar dem, som afsatt honom, hvarpå följde Stockholms blodbad $\frac{8}{11}$, hvari äfven biskoparne *Matthias Gregersson* i Strengnäs och *Vincentius* i Skara halshöggs. Biskopen i Linköping, *Hemming Gadd* (som aldrig tillträdtt stiftet), halshöggs i Finnland.

1521. En ny påflig bulla $\frac{3}{4}$ utstötter Luther ur kyrkans sköte. — Riksdag i Worms (Wormatia), der *Aleander* var påfvens legat och der man uppställde 101 gravamina mot påvestolen. Luther, ditkallad på kejserlig lejd, försvarar sig d. 18 April inför kejsar Carl V och furstarne. Han förklarar, att «han icke trodde hvarken på påfven eller concilierna allena, utan blott på Guds ord» (protestantismens grundsats). Hans tal slutades med dessa ord: «om det så sker, att jag icke blir öfverbevisad genom intyg ur den heliga Skrift, eller med offentliga, klara och giltiga skäl, så kan och vill jag intet återkalla, emedan det hvarken är säkert eller rådligt att göra något emot samvetet. Här står jag! Jag kan icke annat; Gud hjälpe mig! Amen!» — Efter sin hemresa ($\frac{2}{4}$) förklarades han för kättare och jemte sina anhängare i riksakt, enligt hvilken hvar och en ägde rätt att slå dem ihjel och använda deras gods till sin nytta. Detta Wormser-edict, af d. 26 Maj, kom dock i Kur-Sachsen och flera andra tyska länder aldrig i verkställighet. — Fredrik den Vise låter på Luthers hemresa, $\frac{4}{5}$, genom förklädda krigare, uppfånga och föra honom till slottet Wartburg¹⁾, der han vistades okänd i 10 månader under namn af Junker Georg (Jürgen). Här («på sitt Patmus») började han sin Bibelöfversättning. — Konung Henrik VIII af England skrifver emot Luther «de septem sacramentis», och får derföre af påfven titeln «Defensor Fidei». Luther svarade skarpt följande året. — Melanchthon utgifver «Hypotyposes theologicæ» eller «Loc communes rerum theologicarum», den första afhandling i Lutherska dogmatiken. — De fanatiska vederdöparne, (*anabaptisterna*, så kallade, emedan de förkastade barndopet och döpte om dem, som antogo deras läror) *Nic. Storch*, *Marc. Stübner*, *Marcus Thomæ* och *Martin Cellarius*, fördrifne från Zwickau, der de först uppträdde, kommo i slutet af Dec. till Wittenberg. De ansågo sig för inspirerade profeter. Till dem hörde äfven Luthers fordne lärjunge *Thomas Münzer*, pastor i Zwickau, som derföre snart blef afsatt. — Föreningen mellan tyska orden och svärdsriddarne i Lifland (se 1233) upphäfves. De sednares härmästare residerade i Windau i Curland. Denna förändring gjordes af härmästaren Walter von Plettenberg (kallad den Store för sina stora segrar öfver Ryssarne 1501—02), som blef tysk riksfurste och införde Lutherska reformationen i sina länder,

¹⁾ Wartburg, ett gammalt slott, fordom säte för landtgreffvar af Thüringen (se 1231), ligger på ett högt berg, $\frac{1}{8}$ mil på södra sidan om staden Eisenach. Har på 1840-talet undergått reparationer för att återställas i sitt forna skick. Här tyckte sig (berättas det) Luther se djefvulen i flera skepnader, slutligen som en spyfluga, på hvilken han kastade sitt bläckhorn, hvarefter bläckfläcken ännu visas.

Curland, Lifland och Estland. — Gustaf Wasa blir riksföreståndare i Sverige. *Gustaf Trolle* måste fly till Danmark, der han slutligen i en strid på Fyen 1535 blef så illa sårad, att han deraf dog. — Påfvestolen får Parma och Piacenza. — *Leo X* † $\frac{1}{12}$ (se 1513). — Ferdinand Magelhaens, hvilkens skepp först kringseglade jorden (1519—1522), blir ihjelskjuten på Philippinska öarne.

1522. *Hadrian VI*, Holländare, kejsar Carl V:s f. d. lärare, biskop i sin födelsestad Utrecht, blir påfve till 1523; en lärd och allvarsam man, som, ehuru fiende till reformationen, erkände sin kyrkas brister, sökte reformera den och derföre blef hatad af de sina. — Luther skyndar, i början af Mars, emot sin kurfurstes förbud, från Wartburg till Wittenberg, der hans anhängare *Carlstadt* (se 1519), i förening med de svärmande vederdöparne (se 1521), börjat våldsamt nedrifva helgonbilderna, o. s. v., hvilket oväsende Luther genom 8 dagars predikande (9—16 Mars) stillade. Vederdöparne lemnade Wittenberg. — I Sept. utkom Luthers öfversättning af Nya Testamentet, hvilken hertig Georg af Sachsen förbjöd i sina länder. — Böhmska och mähriska Bröderna (se 1457) begära Luthers vänskap; han fann hos dem föga att ogilla; se vidare 1536. — Riksdag i Nürnberg (1522—1523), der tyska ständerna åter oroade påfven med sina 100 besvärspunkter (centum gravamina nationis Germanicæ, egentligen blott 77; se 1521). — *Joh. Oecolampadius* (= *Hausschein*, f. 1482) blir theol. professor i Basel, der han nitiskt verkade för reformationen (jfr 1520). — *J. Reuchlin* (se 1510 följ.), 1520 prof. i Ingolstadt, † i Stuttgart $\frac{3}{10}$; neoplatonicus. — *Erasmus*, som efter Wormser-beslutet börjat draga sig tillbaka från reformationen, vistas nu i Basel, der han vägrar emottaga sin gamle vän *Hutten*, som arbetade för reformationen, och sökte äfven på ett oädelt sätt nedsätta Huttens reputation i Schweiz. Här af uppkom mellan dem en bitter skriftväxling. — Turkarne fördrifva Johanniter-rid-darne från Rhodus (se 1309).

1523. Holländaren *Hadrian VI* † $\frac{1}{9}$. Cardinalerna stifta nu den lag att aldrig välja någon annan än en Italienare till påfve. — *Clemens VII*, oäkta son af Julian di Medici, men legitimerad af sin kusin Leo X, blir påfve till 1534. — Magdeburg antager reformationen (jfr 1517); äfvenså Frankfurt a. M. och Schwäbisch Hall. — Under beskydd af biskop *Guillaume Briçonnet* i Meaux hade *Jacob Faber Stapulensis* (Jaques le Fèvre d'Étaples från Picardie), der af Sorbonne († 1537 i Nerac i Navarra), och *Wilhelm Farel* (f. i Gap i Dauphiné 1489) der bildat en Luthersk församling, men som nu genom förföljelser skingrades. Konung Frans I:s syster, drottning Margareta af Navarra († 1549), gynnade och skyddade reformationens vänner, som af franska hofvet förföljdes. — *Henrik Voes* och *Johan Esch*, Augustinermunkar, Luthers anhängare, brännas i Brüssel $\frac{1}{2}$: de förste martyrer efter reformationen. Oaktadt skarpa förbud och oaktadt att hundradetals menniskor måste dö i fängelse eller på stupstocken, utbredde sig de lutherska lärorna i Nederländerna. — Reformationen utbredes i Sverige af Luthers lärjungar, bröderna *Olaus* och *Laurentius Petri* (födde i Örebro, den förre 1497, den sednare 1499), hvilka gynnades af archidiaconus *Laurentius Andreæ* i Strengnäs (f. 1482). Konung Gustaf I understödde dem och befordrade snart *Olaus* till predikant i Stockholms Storkyrka och slutligen (1539) till kyrkoherde derstädes, *Laurentius Petri* till scholmästare i Uppsala och slutligen 1531

till erkebiskop derstädes samt *Laurentius Andreæ* till sin canzler. — Zürich gillar i allo Zwinglis lära, som, författad i 67 satser, han försvarat i en offentlig disputation $\frac{2}{1}$, hvarefter reformationen der alltmåra fullkomnades. — *Ulrich von Hutten*, den lärde krigaren, Luthers vän (ehuru utan personlig bekantskap) † i Aug. på ön Ufnau i Züricher-sjön; se 1513 följ. (Han dog förtärd af veneriska sjukan.)

1524. Ny riksdag i Nürnberg, utan framgång för påfven, hvilkens legat var card. *Laur. Campeggio*, hvilken dock förmådde Ferdinand af Österrike, hertigarne af Bayern och de flesta sydtyska biskoparne att i Regensburg (i Juli) ingå ett förbund, i kraft hvaraf de skulle från sina länder utesluta de Wittenbergska innovationerna och lofvade hvarandra biträde. — *Theatiner-orden* (predikanter, missionärer och sjukvårdare) stiftas af *J. S. Caraffa*, erkebiskop af Chieti, fordom *Thezte* i Neapel (sedermera påfve under namn af Paul IV). — *Carlstadt*, som nu i Orlamünde åter började sitt bildstormeri och derföre landsförvist ur Kur-Sachsen (jfr 1522), begaf sig först till Strasburg och sedan till Basel, der han utgaf skrifter om nattvarden emot Luther och föranledde derigenom *nattvardsstriden*. I Strasburg voro *Capito* (se 1520) och *Mart. Bucërus* (= *Kuhhorn*, f. i Elsass 1491) hans åsigt bevågne och den delades äfven af *Zwingli* och *Oecolampadius*. Alle desse ansågo, «att brödet och vinet blott beteckna Christi lekamen och blod». Tvisten härom, hvilken alltmåra ökades, gjorde fullkomlig söndring mellan dessa män och Luther. Zwinglianerna kallades af Lutheranerna *Sacramentariet*¹⁾ (de, som bestrida Christi lekamens och blods verkliga närvaro i nattvarden), hvaremot Lutheranerna fingo namnet *Ubiquister* (emedan de yrkade Christi menskliga naturs allestädesnärvaro). — *Luther* skref (i Apr.) ett stolt brev till *Erasmus*, hvari han behandlar honom som en stackare, och fick (i Maj) svar derpå. På uppmaning af Henrik VIII (se 1521) och cardinal Wolsey skref Erasmus (i Sept.) mot Luther, hvilkens stränga angustinism var många en anstöt, «de libero arbitrio», hvaremot Luther 1525 (i Dec.) skref «de servo arbitrio ad Erasmum». Till svar på denna skarpa skrift skref Erasmus 1526 sin «*Hyperaspistes*». Han öfvergick sålunda till reformationens fiender, ehuru han aldrig upphörde att tillstyrka försonande mått och steg. Luther öfverlemnade Erasmus såsom en epicuré, atheist och fiende till all religion åt Christi dom. — Luther aflade munkkåpan (i Dec.) och klädde sig i svart (emedan han då och då fick svart kläde, som den tiden brukades till hofdrägt, af sin kurfurste), hvaraf Lutherska presternas svarta drägt uppkommit. — Äfven Hans Sachs i Nürnberg skref för Luthers reformation. — *Zwingli* gifte sig $\frac{2}{3}$. — Gustaf I låter välja *Johannes Magni*, påfvens legat, men född i Linköping (1488), till erkebiskop i Upsala, men denne öfvergaf Sverige redan 1526 och dog i Rom 1544, ff. — Efter den för förräderi afsatte *Peder Sunnanvåder* hade förvaltaren af Birgittinerhuset i Rom, f. d. Wadstenamunken *Petrus Magni* blifvit vald till biskop i Westerås, och vigdes dertill d. 1 Maj i Rom af en cardinal, hvarigenom den s. k. apostoliska successionen är bibehållen i svenska kyrkan, enär hennes nya biskopar (1528, 1531) vigdes af Petrus Magni († 1534). — Vederdöparne *Melchior Rink* och *Knipperdolling* anstifta oroligheter i Stockholm, men förvisades af konungen ur riket (afrättades 1535 i Münster). — Annandag

¹⁾ I Sverige: *Sacramenterare*.

Jul disputerade *Olaus Petri* med dr *Peder Galle*, scholasticus i Upsala, hvilken disputation, med större verkan, förnyades vid riksdagen i Westerås 1527. — Luthers lära predikas ifrigt i Jutland af hans lärjunge *Hans Tausen* (bondeson, † 1561 som biskop i Ribe, 67 år gammal). — *Hans Michelsen* öfversatte Nya Testamentet på danska († 1532 i Holland). — *Thomas Münzer* (se 1521) hade begifvit sig till Waldshut (i Schwaben, på gränsen af Schweiz), som nu blef en föreningspunkt för svärmande vederdöpare, hvilka ville störta all världslig öfverhet, införa jemnlighet, egendomens lika fördelning (communism) och en s. k. christelig frihet. — Redan före reformationen hade böndernas hårda förtryck föranlett uppresningar i flera delar af Tyskland. Nu skedde äfven sådana.

1525. D. 1 Jan. uppreste sig abbotens af Kempten bönder och detta bonduppror utbreddes sig öfver Schwaben, Franken och längs efter Rhen till Thüringen. De schwabiska bönderna framställde i 12 artiklar sina fordringar, som till det mesta voro fullt billiga. De stödde dem på den heliga Skrift och åberopade sig på Luther. Denne utgaf i Maj en så väl till furstarne och herrarne som till bönderna ställd «förförmaning till frid på de 12 artiklarne»; men den blef fruktlös. Bondekriget härjade Tyskland rysligt och Luther anbefallde nu i en skrift att slå ihjel de röfvande och mördande bönderna såsom rasande hundar. Detta skedde. Upproret stillades snart, men grymt. — *Thomas Münzer* (se 1524) hade i början af året begifvit sig till Thüringen, der han i Mühlhausen såsom profet ryckte styrelsen till sig, fanatiserade bönderna, röfvade och härjade. Hans bondhär blef slagen vid Frankenhausen $\frac{1}{2}$, han sjelf fången, lagd på sträckbänken och halshuggen. — Åtminstone 100.000 bönder blefvo under bondekriget ihjelslagne. — Kurfursten Fredrik den Vise, som regerat sedan 1486, † $\frac{2}{3}$, ogift (se 1502 följ.); han hade vallfärdat till den heliga grafven och gifvit ut mycket penningar för reliquier, men dog i tron på Guds nåd genom Christi förtjenst. Han efterträddes af sin broder Johan den Ståndaktige, som offentlig införde reformationen i Kur-Sachsen. Detsamma gjorde landtgreffen Philipp den Ädelmodige i Hessen († 1567). Albrecht den äldre af Brandenburg, sedan 1511 tyska ordens högmästare i Ost-Preussen (om Vest-Preussen se 1466) antog äfven lutherska läran och gjorde sitt land till ett världsligt hertigdöme under Polen († 1568). Ordens nye högmästare för dess återstående spridda, i commenderier indelta, besittningar, residerade sedan, till 1809, i Mergentheim¹⁾ och var katolsk klerisk furste; somlige riddare voro Lutheraner, dock ogifte. — Reformationen antogs efterhand af flera andra tyska furstar samt af de flesta och mäktigaste fria städerna, äfven af de fem kungliga fristäderna i öfra Ungern, m. fl. — Vid denna tid afgjorde sig i Luthers själ och i reformationen hvad som sedan hans återkomst från Wartburg börjat: bredvid det inre lifvets eller trons allena saliggörande auctoritet trädde återigen det yttre kyrkoväsendets betydelse; det djerfva förstörandet mildrades genom aktningen för historien, och i ruinerna börjades den nya kyrkobyggnaden. Luthers colleger vid denna tid voro, utom *Melanchthon*, *Nic. Amsdorf*

¹⁾ *Mergentheim* eller *Mergenthal*, d. ä. *Marienthal*, ligger vid Tauber, 4 mil s.s.v. från Würzburg; blef i 16:de seklet säte för tyska Ordens eller Marianernas högmästare, som 1538 upptogs såsom klerisk furste bland frankiska ständerna, och residerade på slottet här bredvid, på Kitzberget, till 1809, då genom Wiener-freden Orden upphäfdes och Mergentheim lades till Würtemberg, dit det nu hör.

(Sachsare, f. 1483, † 1565 i Eisenach), *Justus Jonas* (f. i Nordhausen 1493, först jurist, sedan theolog, † i Eisfeld 1555) och *Johan Bugenhagen* (Pomrare, f. 1485, † i Wittenberg 1558). — *Luther* gifte sig $\frac{1}{5}$ med *Catharina von Bora* († 1552, 53 år gammal), en f. d. nunna i det 1523 upplösta cistercienser-klostret Nimptschen vid Mulda nära Grimma. (Kort förut hade äfven *Olaus Petri* i Stockholm gift sig.) — *Luther* skref emot Erasmus «de servo arbitrio», se 1524. — *Caspar Schwenkfeld*, schlesisk adelsman, f. i Ossigk (1 dryg mil n. om Liegnitz) 1490, som i början gynnade Luthers reformation, men sedan satte sig i opposition deremot, framkom med en ny mystisk förklaring öfver nattvarden, hvilken förklaring han detta år i Wittenberg framställde för *Luther* sjelf, i förening hvarmed han lärde om ett *inre ljus* och *ord*, hvilket gjorde den yttre religionen mindre viktig, och tillade, att Christi menniskonatur genom upphöjelsen tillhör guddomens väsende, med hvilken ock människan genom tron införlifvas. Han måste väl 1528 lemna Schlesien, hvarefter han vistades än här och än der i Schwaben, der han 1547 utgaf sin bok «om den christliga trons hufvudpunkter», och dog i Ulm 1561; men fick flera anhängare, och hans läror bibehöllo sig, särdeles i Schlesien (se 1742), och hafva äfven öfvergått till Nord-Amerika. — *Zwingli* utgifver sin «Commentarius de vera et falsa religione», dedicerad till konung Frans I. Hans embetsbröder, synnerligen hans vän *Leo Judæ*, utgafvo Luthers Nya Test. på schweiziska dialecten, och sedermera (1529) Gamla Test. från grundtexten. — Italienska observanten (se 1416) *Matteo de Bassi* stiftar den af sin *capuze* (en spetsig hufva, som den H. Franciscus skall hafva burit) benämnda *Capuciner-orden*, en reform af Franciscanerna, stadfästad 1528; orden fick 1619 en egen general. — *Pietro Pomponazzi*, som i Padua och Bologna undervisat i filosofien, †; ansåg själens odödlighet, m. m., philosophice obevislig. — I förtröstan på kejsaren, som vid Pavïa ($\frac{2}{4}$) tillfångatagit sin fiende, konung Frans I, ingingo de begge bröderna, kurfurstarne af Mainz och Brandenburg, Albrecht II (se 1517; † 1545) och Joachim I († 1535), de braunschweigske hertigarne Henrik af Wolfenbüttel († 1568) och Erik af Calenberg († 1540), hertig Georg af Sachsen († 1539), m. fl. katoliker (i Juli), ett offensivt *förbund i Dessau*, att verkställa Wormser-edictet (se 1521).

1526. Mot Dessau-förbundet ingingo kurfursten Johan af Sachsen och landt-grefven Philipp af Hessen ett defensivt *förbund i Torgau* ($\frac{1}{5}$), hvilket samma år biträddes af 4 hertigar af Braunschweig-Lüneburg, hertig Henrik af Meklenburg, furst Wolfgang af Anhalt, 2 grefvar af Mansfeld och den fria staden Magdeburg. Ett eget skyddsförbund slöts mellan kurfursten Johan och hertig Albrecht af Preussen (se 1525). — Riksdag i Speyer (Spira, i Juni—Aug.), under kejsarens broder Ferdinands præsidium, der Lutheranerna erhålla religionsfrihet tills vidare och religionsfrågan hänskjutes till ett allmänt concilium. Orsakerna till detta för Lutheranerna gynsamma beslut voro, att kejsaren åter råkat i krig med den frigifne konung Frans I, på hvilken sida påfven var, och att Turkarne hotade från öster. Också stupade kejsarens sväger konung Ludvig af Ungern och Böhmen mot dem i slaget vid Mohács $\frac{2}{2}$. (Han var gift med kejsarens syster Maria, som sedan blef regentinna i Nederländerna, † 1558.) — Synod i Homburg (i Oct.), der en genomgripande reformation i Hessen beslutes, hvilken hofpredikanten *Adam Kraft* († 1558) med saktmod in-

- förde. Den landsflyktige Minoriten *Frans Lamberts* från Avignon († 1530) våltalighet besegrade på synoden prelaternas motstånd. — Luthers tyska messa infördes öfverallt i Kur-Sachsen. — I Baden (i Aargau) hölls $\frac{1}{5}$ en disputation mellan *Eck* (se 1519) och *Oecolampadius* (se 1522). — *Laurentius Andreæ* (se 1523) utgifver Nya Testamentet i svensk öfversättning.
1527. Märkvärdig kyrkovisitation i Kur-Sachsen (1527—1529), der superintendenten anställdes och sakerna ordnades efter Melanchthons *lilla Visitationsbok*. Den af denna visitation sig härledande kyrkoordning blef förebilden för andra evangeliska länder. — Lutherskt universitet stiftas i Marburg af landtgreffen Philipp. — De upproriska biskoparne *Peder Sunnanväder* i Westerås och mag. *Knut*, vald i Upsala, halshuggas. — På riksdagarne i Westerås (Arosia, i Juni) och Odensee (Othinia, Othenæ) befordrades reformationen i Sverige, der den genom konung Gustaf I († 1560) nu infördes, och i Danmark, der den nu fick lika rättigheter med den gamla kyrkan, af konung Fredrik I († 1533). I begge dessa länder, äfvensom i Norge, bibehöllos biskoparne, hvilka annorstädes afskaffades. Påfvelärens starkaste stöd i Sverige, den utmärkte biskop *Hans Brask* i Linköping (f. derstädes 1464, biskop 1513) lemnade riket kort efter nyssnämnde *«Westerås recess»* och dog i Polen 1538. — Carl V:s armé, som $\frac{6}{5}$ intagit och rysligen plundrat Rom (hvarvid de tyska soldaterna utropade Luther till påfve!) höll sedan i 7 månader Clemens VII innesluten på Engelsborg (se s. 70, not. 2).
1528. Efter 19 dagars disputation (från d. 6 Jan.) om religionen i Bern, inför magistraten, infördes der Zwingli's reformation fullkomligen. *Berthold Haller* († 1536) arbetade till detta ändamål i Bern, *Seb. Hoffmeister* i Schaffhausen och S:t Gallen, o. s. v. — Luther utgifver, i anledning af disputationen i Bern, sin större Bekenntniss vom Abendmahl (jfr 1524). — *Patrik Hamilton*, en skotsk ädling, som, hemkommen från Marburg, började predika reformationen i Skottland, blir bränd.
1529. Kejsaren hade nu vunnit afgjord öfverhand i Italien. Detta visade sig på riksdagen i Speyer, som öppnades i Mars under præsidium af kejsarens broder Ferdinand. Der förbjödes all vidare religionsförändring. Här emot protesterade Lutheranerna d. 19 April. Protesten, jemte en appellation af d. 22 April till kejsaren och ett allmänt concilium, underskrefs af kurfursten af Sachsen, landtgreffen af Hessen, markgreffe Georg den Fromme af Brandenburg (kusin till kurfursten Joachim I, bror till hertig Albrecht af Preussen; egde markgrefskapet Anspach eller Onolsbach [Onoldinum] i Franken och furstendömet Jägerndorf [Carnovia] i Schlesien; † 1543), hertigarne (bröderna) Ernst († 1546) och Frans († 1547) af Lüneburg, furst Wolfgang af Anhalt († 1566) samt något sednare af 14 fria riksstäder, hvaribland Strassburg, Nürnberg, Ulm, Costnitz, Lindan, m. fl. Här af uppkom namnet *Protestanter* och grundlaget för *Corpus der Evangelischen* i tyska riksförfattningen. — Landtgreffen af Hessen föranstaltar ett samtal i Marburg mellan de sachsiska och schweiziska theologerna, som antagit reformationen. Samtalet hölls i 3 dagar, d. 1 Oct. och följ. Tvisten om nattvarden (se 1524) kunde icke häfvas. *Luther* disputerade der i början mest med *Oecolampadius* och *Zwingli* mest med *Melanchthon*. Om flera punkter kom man sams och lofvade att bevisa hvarandra inbördes kärlek. — De i Marburg öfverenskomna 14 artiklarne utbyttes dock snart mot 17 strängt lutherska artiklar, som d. 10 Oct. i Schwabach

(Suobacum, 2 mil o.t.n. från Anspach) förelades Protestanterna till underskrift, men hvilka Strasburgs och Ulms deputerade för nattvardslärans skull vägrade att underskrifva. — I anledning af den stora okunnighet, visitationen (se 1527) ådagalagt hos både lärare och åhörare, utgaf Luther sina Catecheser, den större i Jan., den mindre i Oct. De voro af honom författade på tyska, men blefvo redan detta år af andra öfversatta på latin. — *W. Farel* (se 1523) börjar predika reformationen i Genève († 1565 i Neufchatel). — Äfven i Schweiz hade de fanatiska vederdöparne (se 1524) åstadkommit mycken oro. Nu halshöggs i Costnitz *Ludv. Hetzer* från Thurgau, en anabaptistiskt sinnad prest och folkpoet, som nekade Christi guddom och äfven anklagades för äktenskapsbrott. — Fred mellan kejsaren och påfven $\frac{2}{2}$ i Barcelona: påfven får Parma och Piacenza (se 1521) och erkännes af kejsaren såsom länsherre öfver Neapel. Fred $\frac{2}{5}$ i Cambray mellan kejsaren och Frans I. — Sultan Soliman II belägrade Wien från d. 13 Sept. till d. 16 Oct. — Kyrkomöte i Örebro. — *Olaus Petri* utgifver kyrkohandboken på svenska.

1530. Kejsaren krönes $\frac{2}{2}$ af påfven i Bologna, den sista ceremoni af denna art¹⁾. — De 17 schwabachska artiklarne (se 1529) öfverlemnas, med några förändringar och tillägg, åt kurfursten af Sachsen i Torgau, hvaraf namnet Torgauiska artiklarne — Åtföljd af theologerna Melanchthon, Justus Jonas, Agricola och Spalatin (sin hofpredikant) ankom kurfursten af Sachsen d. 2 Maj till Augsburg (Augusta Vindelicorum), der ovanligt många furstar personligen infunno sig till riksdagen. Luther, såsom fridlös (se 1521), måste stadna i Coburg, närmaste sachsiska stad, hvarifrån han under riksdagen flitigt meddelade sig med sina trosförvandter. Först d. 15 Juni ankom kejsaren, åtföljd af påflige legaten cardinal *Campeggio* (se 1524). Under denna väntan utarbetade Melanchthon af de torgauiska artiklarne, Protestanternas trosbekännelse i 28 artiklar, hvilken godkändes af Luther och undertecknades af alla de furstar, som underskrifvit protesten 1529, och dessutom af sachsiska kurprinsen Johan Fredrik och riksstäderna Nürnberg och Reutlingen ($2\frac{1}{2}$ mil s. om Stutgart). D. 20 Juni öppnades riksdagen och lördagen d. 25 Juni e. m. upplästes inför kejsaren (som dervid insomnade) och furstarne af sachsiske canzlern dr *Christian Bayer* på tyska den Lutherska trosbekännelsen (*Confessio Augustana*), hvarefter den både på tyska och latin öfverlemnades till kejsaren. (Båda dessa originaler äro förlorade.) Denne lät de katolska theologerna *J. Eck* (*Eccius*, se 1519), *Conr. Wimpina* (se 1517), *Joh. Cochläus* († 1552), *Joh. Faber* († 15..), m. fl. uppsätta en Confutation, efter hvilken uppläsning d. 3 Aug. kejsaren ville anse saken såsom afgjord. — Mycket arbetades, men förgäfvos, på bemedling emellan partierna. — Riksstäderna Strasburg, Costnitz, Memmingen (4 mil s.t.o. från Ulm) och Lindau (vid Bodensjön, $3\frac{1}{3}$ mil o.s.o. från Costnitz), som i nattvardsläran närmade sig till Zwingli, inlemnade $\frac{1}{7}$ en särskild trosbekännelse (*Confessio tetrapolitana*), mot hvilken äfven uppsattes en Confutation. Dessa städer antogo sedermera (1532) *Confessio Augustana*. — Zwingli's enskilda trosbekännelse («*Ratio Fidei*») blef icke vid riksdagen emottagen och gjorde det ogynnsammaste intrycket. — Den af Melanchthon mot Confutationen författade *Apologia Confessionis Augustanæ* blef tillbakavisad. — Riksdagsbeslutet af d. 19

¹⁾ Jfr dock år 1804.

Nov. blef, att ingen förändring i religionen borde ske, men allting sättas i sitt förra skick. — I Dec. höllo Protestanterna, de 4 nyssnämnda riksstäderna inberäknade, en sammankomst i Schmalkalden ($3\frac{3}{4}$ mil s.v. från Erfurt), der man afgaf en protest emot valet af kejsarens broder Ferdinand till romersk konung. — För att afvända ett religionskrig, som syntes förestå, utgaf Luther «eine Warnung an seine lieben Teutschen.» — *Olaus Petri* utgifver till presternas ledning en Postilla jemte en kort «Catechismus», den äldsta svenska i viss mån auctoriserade katekes. — Kejsaren gifver Johanniterriddarne ön Malta (se 1522).

1531. Kejsarens bror Ferdinand blir olagligen (se 1530) romersk konung. — *Apologia Confessionis Augustanæ*, bestående, utom ett företal, af 14 artiklar, fullbordas (se 1530), utgifves, öfversättes på tyska af Justus Jonas och blir symbolisk. — Protestanterna ingå i Febr. ett försvarsförbund i Schmalkalden. Deri deltog nu genast 9 furstar (jfr 1526) och 11 riksstäder. — Oenigheten mellan de reformerade cantonerna (Zürich, Bern, m. fl.) och de katholska (Schwytz, Uri, Underwalden, Zug, Luzern) öfvergick slutligen till krig, hvartill ock Zwingli uppmnade. I drabningen vid Cappel (nära Zug, men inom canton Zürich) d. 11 Oct. blefvo Züricharne slagne och Zwingli, som, på sin öfverhets befallning, förde cantonens banér och sålunda deltog i striden, af de förbittrade katolikerna sönderhuggen och bränd. *Zwingli* (se 1484, 1519 följ.) lärde manducatio figurativa i nattvarden, förklarade sig aldrig för den stränga prædestinationen (Calvins hufvuddogm), tillade staten flera rättigheter i kyrkan och fordrade en viss subordination bland presterna. Han efterträddes i Zürich af sin vän *Henr. Bullinger*, ff. († 1575). Hans vän och medhjelpare *J. Oecolampadius* (se 1522) † i Basel $\frac{1}{2}$ af sorg och grämselse (f. i Weinsberg i Schwaben 1482). — Religionsfrid i Helvetien, hvilken ingicks af Zürich d. 16 och af Bern d. 24 Nov., för begge cantonerna med förödmjukelse. — *Matthias Devay*, som studerat i Wittenberg, hemkom till Ungern och predikade der reformationen («Lutherus ungaricus»). — *Olaus Petri* utgifver sin svenska messordning, som föreskref nattvardens utdelande under både bröd och vin. — *Laurentius Petri* blir erkebiskop i Upsala. (Jfr s. 123 i slutet.)
1532. För att få hjälp mot sultan Soliman beviljar kejsaren i Nürnberg $\frac{2}{3}$ Lutheranerna religionsfrihet till dess ett allmänt möte eller riksdag reglerade religionsärendena. — Kurfursten Johan den Ståndaktige af Sachsen † $\frac{1}{2}$ och efterträddes af sin son Johan Fredrik den Ädelmodige (som var from, men inskränkt, och hade en tung och ovig kropp). — *Clerici regulares S. Pauli*, vanligen kallade *Barnabiter*, af sitt skyddshelgon Barnabas (Ap. G. 4: 36), hvilkens kyrka i Milano de erhöillo, botpredikanter och sjukvårdare, stadfästas af påfven. — Påfvestolen får Marc Ancona. — Konung Henrik VIII i England, hvilken alltifrån 1527 sökt att bli skild från sin gemål Catharina af Arragonien (hon var 6 år äldre än han och dog 1536), under förevändning, att hon förut hade varit gift med hans afledne broder Arthur, förskjuter henne och gifter sig med Anna Bullen (hvilken han 1536 lät afträta). *Thomas Cranmer* (f. 1489), förut theolog i Cambridge, blir erkebiskop af Canterbury och förklarar Henriks giftermål med Catharina för olagligt.

1534. Clemens VII, för att icke stöta Catharinas systerson, kejsar Carl V, bekräftar hennes giftermål med Henrik och bannlyser honom. Henrik afföll då fullkomligt från påfvestolen. — Luthers Bibelöfversättning utkommer full-

ständigt (jfr 1522). — Landtgreffen af Hessen hjälper den år 1519 fördrifne hertig Ulrik af Würtemberg att återtaga sitt land, hvilket romerske konungen Ferdinand, som innehade det, måste, genom freden i Kadan (i Böhmen, nära Saaz, vid Egerfloden) ²⁹, låta Ulrik behålla, hvarefter denne införde Lutherska läran och biträdde schmalkaldiska förbundet (se 1531). Genom denna fred bekräftades nürnbergska religionsfreden (1532) och Protestanterna erkände Ferdinand för romersk konung (jfr 1531) (Ulrik † 1550). — *Paul III* (Alex. Farnese) påfve till 1549, känd för sin nepotism (2:ne hans barnbarn blefvo cardinaler) och emedan han genom J. P. Caraffa (se 1524) införde inquisitionen i Rom 1542. Dock hade han äfven fattat en plan till reformation inom sin kyrka (se 1537). En mängd vederdöpare hade sammanströmmat till Münster (Monasterium), der de vunnit en del af folket och lutherska predikanten *Bernhard Rothman*, afsatte magistraten och ville införa ett nytt Jerusalem, fritt från syndare. Jemnlighet, communism och månggifte hörde dertill. Deras förste profet och ledare var *Johan Matthiesen*, en bagare från Haarlem, hvilken stupade i ett utfall emot deras fiender. Han efterträddes af skraddaren *Johan Bockhold* från Leiden, hvilken i Juni lät göra sig till Zions (d. ä. Münsters) och världens oinskränkte konung, bar krona, slog mynt, tog 14 hustrur och egenhändigt halshögge en af dem, m. m. d.

1535. Biskopen af Münster, biträdd isynnerhet af landtgreffen af Hessen, lyckas äntligen d. 24 Juni intaga staden. *Rothman* stupade i fäktningen. *Johan Bockhold* (26 år gammal), *Knipperdolling*, hans bödel (om hvilken se 1524), och *Krechting* insattes i jernburar och visades i landet. Alla tre blefvo sedan knipne till döds med glödande tänger. Liken af de afrättade upphängdes i burarne på Lambertustornet i Münster, der burarne ännu ses. — Den nitiskt katholske kurfursten Joachim I af Brandenburg †. Hans son och efterträdare Joachim II gynnade reformationen. — Schmalkaldiska förbundet stärktes genom flera furstars inträde deri. — Henrik VIII i England låter genom parlamentets Act of Supremacy förklara sig för engelska kyrkans öfverhufvud, förbjöd alla afgifter till Rom, indrog 645 kloster, o. s. v., men bibehöll i öfrigt catholicismen, och förföljde Lutheranerna. Samma galge bar Luthers och påfvens anhängare. *Thomas More* (Morus, f. 1480), f. d. canzler af England efter cardinal Wolsey (1529—1532), halshugges, emedan han ogillade Henriks äktenskapsskillnad (se 1532) och våldsamma ändringar i kyrkosaker; ff. «Utopia» (1516), m. m. För samma orsaker blef äfven den 80-årige biskopen af Rochester, cardinal *John Fisher* halshuggen. — Reformationen segrar i Genève (se 1529), befordrad genom en qvinnoskändning af biskopen. — *Johan Calvinus* (= *Chauvin*), f. i Noyon (Noviodünun, i Picardie, i n.v. dep. Oise, 3¼ mil n.v. från Soissons) 1509 ¹⁰/₇, som studerat både juridik och theologi och 1533 blifvit förvisad från Paris af universitetets rector, utgifver i Basel sin «Institutio Christianæ Religionis», klar och djup, skönt framställd, en hufvudbok för reformerta kyrkan, dedicerad till konung Frans I (jfr 1525). — Den orolige *Gustaf Trolle* (se 1514) deltagar i kriget på Fyen och † af sina sår, i Gottorp.

1536. *Bucer* och *Capito* (se 1524) undertecknade ²⁵/₅ i Wittenberg den af Melanchthon författade Concordia Vitenbergensis af lutherskt innehåll rörande nattvarden, och Schweizarne gäfvö dertill sitt bifall, under förutsättning, att concordien skulle förstås efter Bucers förklaring. Begge par-

tierna ansågos sålunda förenade och ett vänligt förhållande inträdde, till dess Luther efter några år förnyade striden. — *Erasmus* † $\frac{1}{7}^2$ i Basel, der han mycket vistats hos sin förläggare Frobenius († 1563), se 1516 följ. — *Calvin* kom i Aug. till Genève, der han qvarhölls af *Farel*. — Reformationsidéer utbreddes i Neapel af Spanjorn Don *Juan Valdez*, vicekonungens sekreterare († 1540), af Italiens begge utmärktaste predikanter, capuciner-vice-generalen *Bernardino Ochino* och den lärde Augustinern *Pietro Martyre Vermigli*. I samma anda verkade den sistnämnde äfven i Lucca, sedan han der blifvit prior. Unitarierna räkna Valdez och Ochino till de sina. — Konung Christian III i Danmark arresterar på en dag, $\frac{2}{3}$, samtliga biskoparne, som tvingades att nedlägga sina embeten, och en riksdag beslöt, i Oct., reformationens allmänna införande. — Efter sitt missöde i Münster hade vederdöparne skingrat sig och förlorat hågen för krig. *Menno Simonis*, f. 1505 i byn Witmarsum i Friesland ($\frac{2}{3}$ mil s. om Franeker), hittills katolsk prest, börjar nu förena och reformera dem samt mildra deras fanatism och chiliasm. Hans anhängare kallas *Menno-niter*. Han dog 1561. Redan 1554 uppkommo söndringar. Menno-niterna delade sig i *Fina* eller stränga, äfven af sin boningsort kallade *Flamingar*, d. ä. Flandrare, och *Grofsca*, mindre noggranne, moderate, äfven efter sin första boningsort kallade *Watertländare* (af Waterland, den del af Nord-Holland, som inneslutes af Zuyder-Zee och en rät linie, som drages från Amsterdam till Edam); begge dessa partier delade sig åter i nya, o. s. v. I allmänhet hafva Vederdöparne eller Anabaptisterna nästan alltid varit delade i många större och smärre seeter, mellan hvilka väl föreningar blifvit försökta, men utan att fullt lyckas. Anabaptisterna förkasta barndopet (jfr 1521), krig, edgång, förvaltningen af öfverhetsembeten, och iakttaga vanligast en viss yttre stränghet och besynnerlighet i sina seder. De hålla till en stor del sina läror hemliga af fruktan för förtöjljelse, för hvilken de flerstädes varit utsatte. De finnas i Holland, Tyskland, Preussen, England (der de kallas Baptister och äro Puritaner i allt, utom i fråga om dopet; se 1643) och N. Amerika. Deras kyrkoförfattning är i allmänhet presbyteriansk. — *Confessio Helvetica I* uppsattes i Basel och godkändes af alla reformerta cantoner (jfr 1566).

1537. Protestanterna sammankommo, i Febr., i Schmalcalden, der de af Luther, på kurfursten Johan Fredriks uppmaning, uppsatte, af 3 delar bestående, *Schmalcaldiska Artiklarna* förelades och undertecknades af theologerna, äfvensom den af Melanchthon uppsatta appendix «om påfvens makt och supremat», för att begagnas vid ett allmänt blifvande möte,¹ som af påfvnen var utskrifvet att hållas i Mantua i Maj detta år, men icke blef hållet. Dessa på tyska författade artiklar öfversattes 1541 på latin af *Petr. Generanus* i Wittenberg. — Dr *Joh. Bugenhagen* (se 1525) kallas till Danmark, der han vistades till 1542, för att befästa reformationen (se 1536). Han krönte konung Christian III och hans gemål $\frac{1}{2}$ och invigde de nya evangeliska biskoparne $\frac{2}{3}$, m. m. — Erkebiskop *Olaf Engelbrecht-sen* i Trondhiem rymde bort med kyrkoskatterna till Nederländerna, hvar efter reformationen stadgades äfven i Norge. — Konung Ferdinand (kejsarens broder) skref vänligt till Luther. — Paul III tillsätter en commission, bland hvars 9 medlemmar voro kardinalerna *Caspar Contareni*, *J. P. Caraffa*, *Jacob Sadoletus* (biskop i Carpentras i Provence), *Reginald Polus* och erkebiskopen af Salerno *Fredr. Fregoso*, alle, utom Caraffa,

evangeliskt sinnade män. Commissionen afgaf ett ganska allvarsamt reformationsbetänkande, hvilket påfven äfven ganska välvilligt upptog, ehuru han sedermera omstämde af det strängt katolska partiet.

1538. Schmalcaldiska förbundets medlemmar sammanträdde (i Mars) i Bruns-
wig, der Christian III af Danmark äfven infann sig och biträdde förbun-
det. Man förpligtade sig till den rena lärans bibehållande enligt de sym-
boliska böckerna: *Confessio Augustana*, *Apologia ejusdem*, *Articuli Schmal-*
caldici, *Catechismus major et minor Lutheri*. — De katolske riksständerna
ingå i Nürnberg ¹⁰ «det heliga förbundet» emot det schmalcaldiska. —
Luther försvarar lagens (egentligen Decalogi) nytta vid omvändelsen emot
Joh. Agricola (f. i Eisleben 1492, sedan 1536 prof. i Wittenberg, sedan
1540 hofpredikant i Berlin, der han † 1566), som bestred densamma:
den antinomistiska striden. Agricola återkallade 1540 sin irlåra. —
Calvin blef för sin stränghets skull förvisad från Genève och begaf sig
till Strasburg.

1539. Hertig Georg af Sachsen (syskonbarn till kurfursten Fredrik den
Vise), Luthers fiende, †, och efterträdes af sin bror Henrik den Fromme,
som införde Lutherska läran i hertigdömet (Meissen). — Kurfursten Joa-
chim II af Brandenburg antager offentligen Lutherska läran (jfr 1535),
men ingick ej i schmalcaldiska förbundet. — Hans farbror Albrecht af
Mainz (se 1517) beviljar religionsfrihet i stiftet Magdeburg och Halber-
stadt. — Christian III fulländar på riksdagen i Odensee reformationen i
Danmark.

1540. Paul III stadfäster *Jesuitter-orden*, som 1534 blifvit stiftad i Paris
af Spanjoren *Ignatius Lojola* i förening med *Frans Xaver*, *Jac. Lainez*
m. fl. Denna orden, af sig sjelf kallad *Societas Jesu* (af de tyska pro-
testantiska theologerna kallades Jesuiterna «Jesuwider», d. ä. Jesu fiender)¹⁾,
af påfvarne efter hand försedd med stora och ovanliga privilegier, blef
snart den viktigaste och inflytelserikaste af alla munkordnar samt ett väl-
digt stöd för catholicismen och påfven. Den underkastade sig de 3 van-
liga löfterna om fattigdom, kyskhed och lydnad, det sistnämnda med tillägg
af ovilkorlig undergifvenhet för påfven i missionsfrågor. Ordens classer
voro 4: *Professi*, *Coadjutores*, *Scholastici* och *Novitii*, dessutom *Affilierade*.
Alla medlemmarne stodo under en suverän ordensgeneral, boende i Rom.
Ignatius Loyola blef 1541 sjelf den förste. Vid inrättningen af orden
hade han 10 lärjungar, men vid sin död 1556 öfver tusen; 1608 voro
ordensmedlemmarne redan 10,587 och inom 17:de seklet öfver 20,000. —
Angela från Brescia †; hon hade, till den H. Ursulas ära, stiftat *Ursu-*
linerskornas orden (1537), som öfvertog det qvinliga könets uppfostran,
särdeles i Frankrike. Den räknade i 18:de seklet öfver 350 kloster och
har för sin allmännyttighet fått fortvara. — *Melanchthon* utgifver *Con-*
fessio Augustana variata, så kallad, emedan han på eget bevåg i denna
upplaga ändrat bekännelsen om nattvarden dertill, att «Christi lekamen
och blod företes (*exhibentur*) tillika med brödet och vinet.» Denna än-
dring upptogs ganska illa och utgör skillnaden mellan den *oförändrade*
(*invariata*) och *förändrade* Augsburgska bekännelsen. Den förändrade
ogillas af Lutherska, men gillas af reformerta kyrkan. — Landtgreve

¹⁾ I Sverige: «Jesubitare». — I stället för Benedictiner, Capuciner, Carmeliter, Do-
minicaner, Franciscaner, m. m., sade man *Benefictiner*, *Caprociner*, *Carnaliter*, *Dæmoni-*
caner, *Fraudiscaner*, m. m.

Philipp af Hessen (som efter sin död 1567 af läkarne befanns vara triorches) tager en gemål till, utom den han förut hade, hvilket, äfvensom att Luther med sina colleger hade 1539 gifvit dispensation till detta giftermåls hemliga verkställande, åstadkom mycken förargelse. — Gustaf I lät på åtskilliga anklagelser döma både *Laurentius Andreæ* och *Olaus Petri* till döden, gaf dem väl nåd, men intet vidare inflytande, hvilket deremot skänktes åt 2:ne utländningar: nederländske äfventyraren *Conr. Peutinger*, som inkommit 1533, blifvit konungens kansler och ledare af hans kyrkliga reformer, men dock snart förlorade hans förtroende och sattes i fängelse hösten 1543, — och pommerske adelsmannen *Georg Norman*, en lärd, ärlig och blygsam man, prins Eriks lärare, recommenderad af Luther. Norman hade 1539 gjorts till *superintendent* öfver hela svenska presterskapet och bibehöll denna värdighet till sin död 1553. På sina 1539 började visitationer hade han på konungens vägnar plundrat kyrkorna på deras silfver. Konungens egenmyndiga behandling af kyrkans ärender fortfor ända till hans död 1560.

1541. Fruktlösa förlikningssamtal höllos mellan Protestanterna och Katholikerna först i Worms, i Jan., der *Melanchthon* och *Eck* disputerade i 3 dagar, hvarunder den sednare skarpt anmärkte den förändring, som den förre gjort i *Confessio Augustana* (se 1540), och sedermera, i Apr. och Maj, i Regensburg (Ratisbona) under riksdagen. Den evangeliskt sinnade cardinal *Contareni* (se 1537; † 1542 såsom legat i Bologna) var påflig legat. Det första eller *Regensburger-Interim* framlades här af kejsarlige ministern Granvella, men samtalen deröfver kunde ej verka enighet, och slutades d. 22 Maj. I riksdagsafskedet beviljade kejsaren, som behöfde hjälp emot Turkarne, förnyelse och utvidgning af Nürnberger religionsfriden (se 1532). — Andra upplagan af Luthers Bibelöfversättning utkommer (jfr 1534). — Genom Laurentii Petri omsorg, sedan 1531 erkebiskop i Upsala, utkommer hela Bibeln på svenska (jfr 1526). — Hertig Henrik den Fromme af Sachsen (se 1539) † och efterträdes af sin son Moritz (f. 1521), som afsade sig schmalcaldiska förbundet. — *Calvin* (se 1538) återkallades till Genève, der han besegrade det motstånd, som hans stränghet mötte, och införde en ny kyrkoförfattning, utan biskopar, blott med prester och synoder, med få ceremonier, utan messkläder, bilder och instrumentalmusik vid gudstjensten, o. s. v. Denna kyrkoförfattning blef sedan ett mönster för flera andra inom reformerta kyrkan. — Schweizaren *Theopr. Paracelsus Bombastus von Hohenheim* † såsom katolik i Salzburg, 48 år gammal; han var läkare, charlatan, alchemist, astrolog, theosof och kabbalist. — *Santes Pagninus*, språklärd Dominican från Lucca, † i Lyon; översatte Bibeln på latin och utgaf hebr. gramm. och lex. — Jesuiten *Frans Xaver* (se 1540) går såsom missionär till Ostindien och, 1549, till Japan.

1542. Domkapitlet i Naumburg valde *Julius von Pflug* till biskop utan att efter vanligheten tillspörja kurfursten af Sachsen, hvarföre denne tillintetgjorde valet och insatte *Nicolaus von Amsdorf* (f. 1483) till biskop, men öfvertog sjelf stiftets verldsliga styrelse. — Kurfursten af Sachsen och landtgrefven af Hessen fördrefvo (i Juli) sin fiende hertig Henrik den yngre af Braunschweig-Wolfenbüttel ur hans land, der de genom *Bugenhagen* läto införa reformationen. (Efter schmalcaldiska kriget återfick dock hertigen sitt land.) — På cardinal Caraffas (se 1537) råd upprättade påfven ett

inquisitionstribunal i Rom, för att qväfva protestantismen i Italien (jfr 1536 och 1537), hvilket ock lyckades. Stora skaror flydde ur Italien. Till de första flyktingarne hörde *Ochino*, som begaf sig till Gênevê, och *Vermigli*, som gick till Zürich och s. å. blef theol. prof. i Strasburg. — Spanska inquisitionens blodiga verksamhet qväfde sammalunda reformationens frön i Spanien.

1543. Den åldrige kurfursten (sedan 1515) *Herman III* af Cöln (gräfve af Wied), som genom religionssamtalen 1541 blifvit vunnne för reformationen, börjar införa den i sitt stift genom *Bucer* och *Melanchthon*, mötte starkt motstånd af sitt domkapitel, som klagade hos påfven och kejsaren. — Protestantismen utbredde sig alltmer i Tyskland. — Consistorier, bestående af andliga och verldsliga ledamöter, börja inrättas i det protestantiska Tyskland. — *Joh. Eck (Eccius)*, theol. prof. och procanzler vid universitetet i Ingolstadt (stiftadt 1472, 1800 flyttadt till Landshut), † i Febr., 56 år gammal; se 1517 följ. — Astronomen *Nic. Copernicus*, canonicus i Frauenburg i Preussen, † $\frac{11}{6}$, 70 år gammal. — *Carlstadt*, som en tid varit boende i Sachsen, slutligen theol. prof. i Basel, † derstädes $\frac{3}{2}$ (andre: 1541); se 1519 följ.

1544. Emedan Protestanterna bistodo kejsaren emot Frankrike, blef äfven riksdagsbeslutet i Speyer (i Juni) gynnsamt för dem. Slutlig fred mellan Carl V och Frans I i Crespy (i n.v. dep. Oise) $\frac{1}{3}$. — Luther utgifver sin mindre Bekenntniss vom Abendmal (jfr 1528), hvari Zwingli och Oecolampadius på det häftigaste angripas såsom själamördare och kättare, hvarigenom Concordien med Schweizarne (se 1536) alldeles upphörde. — Tvist med *Joh. Æpinus* i Hamburg († 1553), som påstod, att Christus nedstigit till helvetet, för att der i människornas ställe lida helvetets straff. — *Sebastian Castalio (Castellio, Savoyard)* måste, emedan han ogillade Calvins lära om det absoluta nådevalet, lemna Gênevê; blef prof. i grekiskan i Basel, der han † 1563; öfversatte Bibeln på classisk latin. — Riksdagen i Westerås afskaffade själamessor, vigvatten, rökelse, m. m. äfvensom helgonens tillbedjande. — F. d. erkebiskopen *Johannes Magni* (se 1524) † i Rom i fattigdom. Hans bror *Olaus Magni* fick den tomma titeln, † 1558. Begge bröderna voro ff. i svenska historien.

1545. Luthers vän, Fredrik den Vises handsekreterare, hofpredikanten *Georg Spalatin* (se 1530) † 62 år gammal; ff. chronicon. — Vid denna tid dog sannolikt i Basel den mystiske pantheisten *Sebast. Frank* (f. 1500), ff. «Paradoxa» (1535) och historiska verk. — *Albrecht II*, kurfurste af Mainz 1514, cardinal 1518, m. m. (se 1517 följ.) †; prisades af Erasmus. — Sedan kyrkomöten varit utskrifna till Mantua (1536) och Vicenza (1537) börjas ändtligen mötet i Trident d. 13 Dec., hvilket, efter flera afbrott, icke slutades förrän d. 4 Dec. 1563. Protestanterna kommo ej dit förrän 1551 och icke efter 1552. — *Paul III* belänar sin naturlige son Peter Aloys Farnese med Parma och Piacenza (jfr 1529, 1534).

1546. Åter religionssamtal i Regensburg (i Jan., Febr.), men under ogynnsammare omständigheter och med ännu mindre framgång än 1541. — Under detta samtal dör *Luther* d. 18 Febr. kl. mellan 2 och 3 på morgonen i Eisleben, sin födelsestad, dit han rest för att förlika grefvarnes af Mansfeld tvist om silfvergrufvorna. Han begrofs d. 22 Febr. i slottskyrkan i Wittenberg framför altaret. Han var 62 $\frac{1}{4}$ år gammal. Se 1483 följ. Har ff. ofantligen mycket. Hans s. k. «Tischreden», «Colloquia mensalia»,

hvilka katolikerna användt till så många skändliga anfall emot honom, samlades och utgäfvos i Eisleben 1566 af hans famulus Aurifaber († 1579) «Luthers lif handlade om andens frihet, och han har ifrat för bokstafven»¹⁾ (Hase). Sin svåra stenpassion och rheumatism i hufvudet med svindel och öronsusning ansåg han för verkningar af djefvulen. Han var de sista 20 åren mycket sjuklig. Han efterlemnade hustru (se 1525) och 4 barn i bergliga omständigheter. Ingen af hans 3 söner förvärfvade någon ryktbarhet. Hans siste manlige ättling, Martin Gottlob Luther, dog 1759 såsom juris-consulent i Dresden. — Riksdag i Regensburg (i April), hvilken de protestantiska furstarne icke personligen besökte. Moritz af Sachsen (se 1541) ingår förbund med kejsaren $\frac{12}{7}$. Hemligt förbund mellan kejsaren och påfven $\frac{2}{6}$, hvilken förbinder sig att understödja kejsaren med penningar och folk emot Protestanterna. Schmalcaldiska kriget börjar i Juli månad. Kejsaren förklarar $\frac{2}{7}$ kurfursten af Sachsen och landtgreffen af Hessen i riksakt. Protestanterna betedde sig förunderligen oskickligt. Den ene efter den andre underkastade sig kejsarens vilja. Ulm, Augsburg och flera riksstäder samt äfven kurfursten Fredrik II af Pfaltz, hvilken väl 1545 antagit reformationen, men, liksom Brandenburg, icke ingått i schmalcaldiska förbundet, och hertig Ulrik af Württemberg (se 1535) begärde och fingo nåd mot förnedrande afböner och dryga penningssummor. Slutligen återstodo blott kurfursten af Sachsen, i hvilkens land Moritz infallit, men åter blifvit utdrifven, och Moritz' svärfader, landtgreffen af Hessen, Protestanternas anförare.

- 1 547. Kurfursten *Herman* af Cöln, för sin reformation (se 1543) af påfven bannlyst och afsatt redan 1546 $\frac{1}{4}$, måste nu $\frac{2}{1}$ afträda sitt stift († 1552). — Kurfursten Johan Fredrik af Sachsen blir, i slaget vid Mühlberg, d. 24 April²⁾ kejsarens fänge och d. 10 Maj af en krigsrätt, i hvilken hertigen af Alba presiderade, dömd till döden (dock blott för syns skull). Han måste d. 19 Maj i Wittenberger-capitulationen afträda kurvärdigheten och hälften af sitt gebiet (den andra hälften skulle tillhöra hans barn) åt Moritz samt förblifva kejsarens fänge. (Härigenom öfvergick kurvärdigheten från den Ernestinska eller äldre linien till den Albertinska eller yngre linien af sachsiska huset.) Kejsaren besökte Luthers graf och lemnade den orörd, oaktadt Albas uppmaning att förbränna kättaren. I Halle öfverlemnade sig landtgreffen af Hessen d. 19 Juni i kejsarens våld och gjorde afbön, hvarefter han äfven hölls fången, ehuru hans måg Moritz och kurfursten af Brandenburg betingat hans frihet. Hans land återlemnades åt hans barn. — Kejsaren sökte icke utrota protestantismen. Han utropade en gång: «Det är dock helt annorlunda bland Evangelisterna (de evangeliska) än jag tänkte mig det», och yttrade missnöje deröfver, att lutherska gudstjensten blifvit inställd i Sachsen under hans vistelse der, hvarföre den genast återställdes. — Missnöje mellan påfven och kejsaren. Den förre hade mot den sednares vilja, under förevändning af en pest, efter 7 sessioner, d. 11 Mars förlagt mötet från Trident till Bologna, der det höll 3 sessioner, men sedan ajournerades. — Största delen af Böhmen var reformationen tillgifven. Konung Ferdinand begagnade nu

¹⁾ Jfr 1525, den afdelning, som börjar med orden: «Vid denna tid» m. m.

²⁾ Vid denna tid syntes solen blek, ehuru himmelen var klar, i fyra dagars tid i hela Tyskland, Frankrike och England — ett ovanligt och ännu oförklaradt fenomen. — D. 24 April 1547 var en söndag, nemligen 2 Söndagen efter Påsk.

tillfället att derifrån fördrifva en mängd böhmiska och mähriska bröder (se 1457), af hvilka många begåfvo sig till Polen och Preussen. De fleste visste dock att bibehålla sig i Böhmen och Mähren. — Kejsaren håller på hösten beväpnad riksdag i Augsburg. — Cardinalerna *Petrus Bembo*, Venetian, f. 1470, litteratör af classiska scholan, «Ciceronis simia» kallad, misstänkt för irreligion, och *Jac. Sadoletto*, f. i Modena 1478, biskop i Carpentras, evangeliskt sinnad (se 1537), äfven latinsk purist, †† i Rom; begge ff. — Den nyckfulle, blodtörstige Henrik VIII af England † under svåra samvetsqual ²/₃ och efterträdes af sin 9-årige son Edvard VI, född af hans 3:dje gemål Johanna Seymour (som dog i denna barnsäng). *Th. Cranmer* (se 1532), som, i hemlighet vän af de tyska reformatörerna och i hemlighet gift med en tysk flicka, biträdt Henrik i hans antipapistiska företag, fick nu fria händer, och reformationen, i hvars läror Edvard VI uppföddes, infördes utan våldsamheter (dock aflifvades Arianer och Vederdöpare). Han kallade tyska protestantiska theologer till England, t. ex. strasburgska professorerna *Vermigli* (Petrus Martyr, se 1542) och *Bucer* (se 1524 följ.), af hvilka den förre blef professor i Oxford 1547 och den sednare i Cambridge 1549, der han ock dog 1551. — Frans I af Frankrike † ³/₄; han älskade vetenskaperna, men förföljde grufiligen de reformerte i Frankrike, isynnerhet Valdenserna (se 1170) i Provence, hvilkas förföljelse 1545 slutades med ett allmänt mördande. Hans son Henrik II fortsatte dessa förföljelser mot de reformerta med gräslig grymhet.

1548. Katholikerna *Joh. von Pflug*, nu insatt till biskop i Naumburg (se 1542, † 1564), *Mich. Helding*, vigbiskop i Mainz (se sid. 83, Anm.), titulär-biskop af Sidon (*Sidonius*, † 1561) och Lutheranen *Joh. Agricola* (se 1538) uppsätta i Augsburg på kejsarlig befallning den ryktbara boken *Augsburger-Interim* (jfr 1541), hvars original är tyskt. Deri beviljas Protestanterna kalkens bruk i nattvarden och presternas giftermål, men de skulle åter underkasta sig påfven och biskoparne och i öfrigt foga sig efter katholska läran. På riksdagen i Augsburg befalte kejsaren d. 15 Maj, att Protestanterna skulle rätta sig efter detta Interim. Det antogs af kurfurstarne af Pfaltz och Brandenburg samt hertigen af Würtemberg. De fria städerna tvungos med våld dertill och Costnitz förlorade genom motståndet sin borgerliga och kyrkliga frihet. I norra Tyskland kunde motståndet ej besegras. Den fångne landtgrefven af Hessen förmåddes att antaga Interim, men hans medfånge Johan Fredrik var obevklig, och kurfursten af Brandenburg kunde ej genomdrifva det i sitt land. Den nye kurfursten af Sachsen, Moritz, som i Augsburg undvikit all bestämd förklaring, låter, efter många öfverläggningar med sina theologer, på landtdagen i Leipzig d. 22 Dec., Interim antagas, men så förändradt, att det icke mera var detsamma, utan ett annat, som man kallat *Leipziger-Interim*, uppsatt af *Melanchthon*, *Major*, *Camerarius*, *Bugenhagen*, m. fl., hvori det väsentliga af lutherska läran bibehölls med tillägg af katholska bruk, som ansågos vara *Adiaphōra* (d. ä. ligkiltiga). Härtill slöt sig äfven kurfursten af Brandenburg. — *Casp. Cruciger*, theol. prof. i Wittenberg, äfven mathematicus, †, nära 45 år gammal. — Sigismund II August, konung i Polen 1548—1572, gynnade reformationen.

1549. De stränge Lutheranerna ansågo Adiaphora (1548) återföra till katholskt tvång. I anledning häraf började den häftiga *adiaphoristiska striden*, som i många år fortsattes, särdeles från Magdeburg. Mot *Melanchthon*

- och hans vänner (Melanchthonianer, Philippister), som varit med vid uppsättandet af Leipziger-Interim och antogo adiaphora enligt detsamma, uppträdde *M. Flacius Illyricus* († 1575), hvilken nu begaf sig från Wittenberg till Magdeburg, *J. Æpinus* (se 1544), *Joach. Westphal* († 1574), m. fl. Dessa ansågo de förras eftergifvenhet otillåtlig under förföljelse, emedan den christliga friheten derigenom upphäfdes och man syntes mera frukta menniskor än Gud. — *Andreas Osiander* (= *Hosemann*, f. 1498), som, af missnöje öfver Interims antagande i Nürnberg, begifvit sig derifrån till Königsberg (Regiomons), der han blef professor vid det år 1544 stiftade universitetet († derstädes 1552), lärde derstädes, «att Guds Son skulle hafva kommit i verlden, äfven om Adam icke hade syndat; att rättfärdiggörelsen vore, icke en juridisk, utan therapeutisk handling, förrättad af Återlösaren efter hans *guddomliga* natur, genom hans *väsendtliga*, hos den ångerfulle *inneboende* rättfärdighet.» Härom uppkom en långvarig tvist, som gjorde hertig Albrecht (se 1525, † 1568) mycken oro och fick ett betänkligt utseende i Preussen. Slutligen uppsattes 1567 af *Joachim Mörlin* (biskop i Samland, d. ä. Königsbergs stift, † 1571) den preussiska Doctrinalboken (*Corpus doctrinæ Prutenicum*) emot Osiandrismen, som utrotades. — Osianders embetsbroder i Königsberg *Frans Stancarus* (f. i Mantua) uppträdde mot honom med den motsatta läran, «att Christus blott efter den *menskliga* naturen är vår Återlösare», men fann icke heller bifall, afsattes och dog bland Unitarierna i Polen 1574. — *Calvin* utför genom *Consensus Tigurinus* (Tigurum = Zürich) en förening med de tyska Schweizarne om nattvarden, hvari manducatio substantialis et spiritualis, men blott af världiga nattvardsgäster, antages, väl *med* (liktidigt med), men icke *uti* och *under* brödet och vinet. Denna nattvardslära fann många anhängare äfven bland Lutheranerna (Philippisterna). — *Paul III* † $\frac{1}{11}$ 81 år gammal; se 1534 följ. — *Frans Xaver* (se 1541) i Japan († 1552).
1550. *Julius III* (Del Monte) påfve till 1555; hade varit principal-legat vid mötet i Trident; förargade verlden genom att till cardinal upphöja sin 16-årige favorit, som förut varit markattvaktare i hans hus. — *Joh. di Dio* †, en fattig Portugisare, som började en orden af *barmhertiga bröder*, hvilken sköter fattiga sjuka utan afseende på deras tro. Den utbreddes sig i Spanien, Frankrike och Tyskland. — Calvins häftige fiende, som stämplat efter hans lif, religionsbespottaren *Jac. Gruet* i Genève, straffas till lifvet (andre: 1547). Han tillhörde de s. k. «*Libertinerna*» derstädes.
1551. Tridentinska mötet, som afbröts 1547, fortsattes och börjar med sin 11:te session d. 1 Maj. — Lutherska theologer från Würtemberg ditkommo. — *Calvin* utför genom *Consensus Pastorum Genevensium* en förening med de tyska Schweizarne i Prädestinationsläran (det absoluta nådevalet), ehuru bekämpadt af Bullinger (se 1531) och Castellio (se 1544), hvarefter hans lärobegrepp, från 1554, blef herrskande i hela det reformerta Schweiz. — I England fortsatte *Cranmer* (se 1547) den calvinska reformationen, dock med bibehållande af biskoparne. Henrik VIII:s 6 artiklar lemnade nu rum för Edvard VI:s 42 artiklar. — *Bucer* † i Cambridge (se 1547); hans lik uppgräfdes och brändes 1556, under drottning Maria.
1552. Kurfursten Moritz af Sachsen, som fick höra många förebräelser öfver att hafva förrådt Protestanternas sak, såg Tysklands frihet i fara och var missnöjd med kejsaren, som icke lösgaf hans svärfader, förband sig hem-

ligen mot kejsaren med Henrik II af Frankrike och några tyska furstar, öfverföll derpå kejsaren, som låg sjuk af podager i Insbruck (Oenipons) så plötsligen, att han i mörkaste natten måste fly vid facklors sken öfver Alperna för att icke blifva fången, $\frac{2}{5}$. Kejsaren måste nu d. 2 Aug. ingå *fördraget i Passau*, hvarigenom Lutheranerna fingo fri religionsöfning. De tvenne fångne furstarne (se 1547) blefvo frigifne. — Tridentinska mötet skingrades $\frac{2}{4}$ på 10 år. — Philippisten *Georg Major*, prof. i Wittenberg († 1574, 72 år gammal), ansåg goda gerningar *nödvändiga* till saligheten, hvaremot *Nicol. von Amsdorf* (se 1542, jfr 1548) i Jena († i Eisenach 1565, 81 år gammal), 1559 förklarade dem *skadliga*. — Tvisten derom fortfor länge. — Hamburgske kyrkoherden *Joach. Westphal* (se 1549; † 1574 såsom superintendent i Hamburg, 63 år gammal) förnyar tvisten om nattvarden med de reformerta. — *Olaus Petri*, ff., och *Laurentius Andreæ*, ff. (se 1523 och 1540), ††. — *Frans Xaver*, »Indiens apostel» (se 1541), † på ön Sancier (eller Sachan, 9 mil s.v. från Macao), i åsynen af China, dit han reste; ligger begrafven i Goa¹⁾; helgon. — Nestorianerna hade hittills stått under en enda Catholicus, som först residerade i Bagdad (jfr 485, s. 36, not. 1), sedan i Mosul. Nu uppkom en söndring och 2 Catholici valdes på en gång, af hvilka den ene, som residerade i Urmi (Urumia, Rhumia, stad vester om sjön af samma namn i nordvestra delen af Persien) och alltid hette Simeon, med påfven ingick en förening, som fortfor till 1653. Denne var mindre betydlig. Den andre, mera ansedde, nestorianske Catholicus eller patriarchen residerade i byn (klostret?) El Kudsch (andre: Aleus eller Elcong vid Mosul) och hette alltid Elias. Under honom lydde de fleste Nestorianer. Han titulerade sig patriarch af Seleucia eller Bagdad.

1553. Den orolige markgreffe Albrecht af Brandenburg-Culmbach, Alciabiades kallad (brorson till Georg den Fromme af Anspach, se 1529), som biträdt Moritz emot kejsaren, härjade Tyskland med plundringskrig. Kurfursten Moritz fick uppdrag att utföra rikskammarrättens beslut mot fredsstöraren och slog honom vid Sievershausen på Lüneburgerheden, men dog sjelf 2 dagar derefter $\frac{1}{7}$ af det sår han dervid fått, blott 31 år gammal. Han efterträddes af sin bror August till 1586. (Albrecht blef samma år fördrifven ur Tyskland och dog i uselhet i Frankrike 1557.) — Läkaren *Mich. Servetus* (*Serve*, f. i Arragonien 1509), en lärd och snillrik, men högmodig, trätlysten och något fanatisk man, som skrifvit emot Treenigheten, hvilken han beskref såsom en Guds uppenbarelse i ord och anda, och emot Christi guddom, samt ansåg sig för en christendomens återställare, blef, då han flydde från Vienne till Italien, på Calvins föranstaltande, i Genève gripen och lefvande bränd $\frac{2}{7}$, hvilket Melancthon i en skrifvelse till Calvin, sin personlige vän, uttryckligen gillade, likasom deras flesta samtida. — Antitrinitarien *Joh. Campānus* blef vid denna tid i Cleve (Clivia) satt i fängelse, der han sedan dog efter 1574 (1580?). — Böhmske Bröderna (se 1547) bildade en församling i Posen. — Edvard VI af England † $\frac{2}{2}$ (se 1547) och efterträddes af sin blindt katolska

¹⁾ Goa, Portugisernas hufvudort i Ostindien, ligger på en ö; säte för en erkebiskop, som är primas af Indien; i den H. Dominici kyrka ligger den H. Frans Xaver i en präktig kista under ett monument af utmärkt konst; Jesuiterna inrättade här 1560 en af de fruktansvärdaste inquisitionsdomstolar, som upphäfdes 1815. — Guvernören och handeln samt mesta folket hafva flyttat till nya Goa, norr om det gamla.

halsyster Maria (Catharinas af Arragonien dotter, se 1532), som (1553—1558) med våld åter införde katholska religionen och försonade påfven med England. Många gingo derföre i landsflykt.

1554. Drottning Maria af England förmåler sig $\frac{2}{7}$ med erkehertig Philipp, Carl V:s son. — F. d. kurfursten (han behöll titeln till sin död) Johan Fredrik den Ädelmodige † såsom hertig af Gotha. Hans linie (den Ernestinska, se 1547) bibehöll och delade mellan sig områdena af Jena, Gotha, Eisenach, m. m.

1555. Riksdag i Augsburg $\frac{5}{2}$, på hvilken konung Ferdinand, beträngd af Turkarne, på kejsarens vägnar, d. 26 Sept. afslutar *religionsfriden i Augsburg* (Pax religiosa Augustana), som bekräftade Passauer-fördraget (se 1552). Härigenom tillerkändes lika rättigheter åt dem, som tillhörde de katholska och augsburgska confessionerna, hvilka *allena* inbegrepos i freden (från hvilken således de reformerte uteslötos). Undersåter, som för religionens skull ville lemna en furstes land, skulle dertill äga rättighet, äfvensom att medtaga sin egendom. I fredstractaten upptogs äfven (hvad Katholikerna yrkade, men protestanterna bestredo), att alle härefter blifvande apostater från katholska kyrkan skulle förlora sina andeliga beneficier (Reservatum ecclesiasticum). Freden godkändes aldrig af påfven. — Häftig söndring mellan lutherska theologerna om *Synergismen* (menniskans medverkan vid sin omvändelse, jfr 430), hvilken Philippisterna, efter Melanchthon, redan länge antagit, men de stränge Lutheranerna förkastade. Synergismen försvarades isynnerhet af *Joh. Pfeffinger* i Leipzig (f. 1493, † 1573) och *Victorin Strigelius* i Jena (f. 1524), hvilken sednare derföre måste gå i fängelse på 3 år († Heidelberg 1569). Mot Synergisterna stridde isynnerhet *Matthias Flacius Illyricus* (f. 1520 i Illyricum [Istrien]; se 1549), hvilken i stridens hetta påstod, att arfsynden icke vore ett accidens, utan menniskonaturens substans, och, då han envist försvarade detta, måste lemna sin lärareplats i Jena 1562. — Drottning Maria i England förföljer grymt Protestanterna. Hufvudmannen vid dessa förföljelser var biskopen af Winchester *Stephan Gardiner*, som under Edvard VI:s regering varit arresterad († 1555 $\frac{1}{2}$). Biskoparne *Hooper* af Gloucester, *Latimer* af Worcester och *Ridley* af London, m. fl., blefvo lefvande brände, emedan de befordrat reformationen. Inalles brändes omkring 300 personer. — *Marcellus II*, påfve, † efter 22 dagar. — *Paul IV* (Caraffa, se 1524, 1542), en 80-årig munk, påfve till 1559; han utgaf en lång index på förbjudna böcker, till hvilkens förökande romerska och spanska inquisitionen täflade; uppmanade till förföljelse mot kättare (se 1542), och upphöjde Irland till konungariket.

1556. Kejsar Carl V nedlade sina kronor och gick i S:t Justi kloster af S. Hieronymi orden, i Estremadura i Spanien, der han † 1558 $\frac{2}{5}$. Hans broder Ferdinand, sedan 1526 konung af Ungern och Böhmen, blef kejsare till 1564, och hans son Philipp konung af Spanien, Neapel och Nederländerna till 1598. — Efter denna tid ökades betydligt tvisten om ubiquitas humanæ Christi naturæ (Christi kropps allestädes närvaro), en redan af Luther till försvar för hans åsigt af nattvarden använd lära (se 1524), hvilken Calvinisterna förkastade, men de stränge Lutheranerna antogo såsom orthodoxiens kännetecken emot Crypto-Calvinisterna (Philippisterna, jfr 1549) och *Joh. Brentius* (*Brenz*, f. 1499, länge predikant i Schwäbisch-Hall, som efter 1534 ordnat universitetet i Tübingen, sedan

1552 universitetets canzler och prost i Stuttgart, † 1570) 1559 upphöjde till kyrkolag i Würtemberg, hvilket ogillades af Melanchthon. *Martin Chemnitz* (f. 1522, predikant och sedan superintendent i Braunschweig, † 1586) utredde isynnerhet frågorna de ubiquitate humanæ Christi naturæ et de communicatione idiomatum. Äfven gällde Exorcismen såsom tecken till luthersk renlärighet emot reformerta kyrkan. — 14 lärare skickas från Genève till Amerika såsom missionärer. — Drottning Maria låter d. 21 Mars bränna *Thom. Cranmer* (se 1532, 1547); kufvad af sitt 3-åriga fängelse hade han underskrifvit en återkallelse, men ångrade det, återkallade sin underskrift och dog som en hjälte. Cardinal *Reginald Poole* (*Polus*, f. i England 1500; se 1537) blef hans efterträdare såsom erkebiskop i Canterbury. — *Joh. Sleidanus* (eg. Philippsson), jur. prof., historicus, † i Strasburg (Argentoratum). — *Ignatius Loyola* (*Dom Inigo de Guipuscoa*), Jesuiter-ordens stiftare och förste general, † i Rom. Han var en spansk adelsman, f. 1491 på slottet Loyola i Guipuscoa, s.v. från denna provins' hufvudort S:t Sebastian; gick i krigstjänst och blef 1521 sårad vid försvaret af Pamplona mot Fransmännen; förut ett verdens barn, blef han nu ett katholskt helgon och ordens-stiftare, se 1540; utgaf 1548 sin redan 1522 författade märkvärdiga bok «*Exercitia Spiritualia*», som stadfastades af påfven; canonicerades 1622 (hans fest firas d. 31 Juli, hans dödsdag). För sin ryktbarhet har han mer att tacka sina efterträdares klokhet och kraft än sig sjelf. Hans entusiasm upplifvade hans vänner (se 1540), men det var egentligen genom och under hans biträdare och efterträdare såsom general *Jac. Lainez* († 1565) som Jesuiterorden kom till medvetande af sin verldshistoriska betydelse att föra catholicismens sak emot protestantismen. I denna anda utbildades orden ytterligare genom *Claudius Aquaviva*, general 1581—1615, som gaf läroplanen för Jesuitscholorna. — Jesuiterna inkommo i Abyssinien, der de dock på länge icke hade någon framgång. Se 1634.

1557. Emanuel den Stores son, Johan III konung af Portugal sedan 1521, †. Han hade, förrän någon annan europeisk furste, redan 1540 infört Jesuiterna i sitt land, och 1557 äfven inquisitionen (lik den spanska, se 1492), hvilken också öfverfördes till Goa (1560), der den for rysligt fram. Först konung Johan VI, regent 1792, konung 1816—1826, upphäfde de portugisiska inquisitionerna.

1558. Det redan af ex-kurfursten Johan Fredrik († 1554) påtänkta universitetet i Jena fullbordas nu af hans söner och ställer sig, såsom en borg för den äkta Lutheranismen, i opposition emot det crypto-calvinistiska, m. m. i Wittenberg. *M. Flacius Illyricus* (se 1549, 1555), *Nic. von Amsdorf* (se 1552), o. s. v. blefvo professorer i Jena. — *Calvin* stiftar universitetet i Genève, hvilket beredde hans kyrka grundlig bibelkännedom och skickliga religionslärare. De franske reformerte erhöilo nästan alla sina predikanter från Genève. — «Den blodiga Maria» i England (se 1553 följ.) och *Reg. Poole* (se 1556) †† på samma dag 17. — Maria efterträddes af sin halfsyster (Anna Bullens dotter) Elisabeth (1558—1603), som återställde reformationen i England. De reformerte, som under Marias förföljelse gått i landsflykt, återkommo nu och medförde till Stor-Britannien en söndring, som ännu fortfar. En del af dem hade under landsflykten följt den af konung Edvard VI föreskrifna liturgi och kallades sedermera *Conformister*; en annan del hade antagit den geneviska, såsom

mera renad från påvisk vidskepelse, och kallades deraf *Puritaner*, äfven *Non-Conformister*. Striden mellan dessa partier ökades efter hemkomsten. Emedan *Conformisterna* ville, att kyrkan skulle styras af biskopar, kallades de äfven *Episcopaler*, hvaremot *Non-Conformisterna* eller *Puritanerna*, som, efter Gênevës exempel (se 1541), ville hafva prester utan gradskillnader, kallades *Presbyterianer*, emedan de ville, att kyrkan skall styras af församlingarnes *äldste* (Presbyters, hvilket ord äfven betyder *prest*).

1559. *Johan Knox* (f. i Skottland 1505, † 1572), Skottlands egentlige reformator, som der uppträdte redan 1547 såsom reformerande lärare, Calvins vän och lärjunge, återkommer nu från Gênevê till Skottland. Han ansåg uppror och krig för ett Gudi behagligt medel att till kyrkans bästa tvinga en ogynsam öfverhet, och han var derföre mycket verksam och nitisk inom den i Edinburg 1557 upprättade *Congregatio Christi*, ett förbund, som kraftigt försvarade protestantismen (calvinismen) emot Katholikerna och franska öfverväldet (den unga drottningen af Skottland, Maria Stuart, hade nemligen 1558 blifvit förmäld med franske thronarvingen Frans). — Protestanterna i Frankrike, der de kallades *Huguenotter* (antingen af «Hugo» Capet, † 996, hvilkens vålnad troddes visa sig i Tours, der de under förföljelserna hade nattliga sammankomster, eller af de schweiziska «Eidgenossen»), förena sig på en generalsynod i Paris om en calvinisk trosbekännelse och en presbyterialförfattning. De erhöilo i huset Bourbon i Navarra ett mäktigt beskydd (jfr 1523). — Konung Henrik II, som gruffligt förföljt Huguenotterna och sökt införa inquisitionen, † $\frac{1}{7}$. Hans enka, den ränkfulla Catharina af Medici († 1589 $\frac{1}{4}$), styrde hans 3 unga och svaga söner: Frans II, förmäld med Maria Stuart, † 1560, Carl IX † 1574 och Henrik III † 1589. — Genom 2:ne stora autodafés (sid. 115, not. 1) i Valladolid och lika många i Sevilla, bleivo de der varande hemliga protestantförsamlingarne utrotade. — För att bättre bevaka katholicismens bestånd i Nederländerna, der förut 4 biskopsdömen funnos, inrättar konung Philipp II derstädes 13 nya biskopsdömen. — *Paulus IV* utgifver *Index librorum prohibitorum* (se 1555) och † $\frac{1}{8}$. — *Pius IV* påfve till 1565; tillät, på furstarnes begäran, laici i Österrike och Bayern kalkens bruk i nattvarden. — Fredrik III blir kurfurste i Pfaltz och antager först bland alla Tysklands regerande furstar reformerta läran († 1576). — Diaconus *Demetrius* från Constantinopel, hvilken af patriarchen *Joseph II* derstädes blifvit sänd till Wittenberg att underrätta sig om lutherska läran, fick af Melanchthon bref med sig hemåt, jemte augsburgska bekännelsen på grekiska; men intet svar följde. — *Corpus Doctrinæ Philippicum*, se 1560.

1560. *Philipp Melanchthon* † i Wittenberg $\frac{1}{4}$, 63 år gammal; se 1519 följ.; Reuchlins lärjunge, «Tysklands gemensamme lärare», som stundom hade 2000 åhörare; Luther var i de sednare åren missnöjd med hans eftergifvenhet och förutsåg de afvikelser, som ock efter Luthers död inträffade; Melanchthons milda sinne sökte frid och förliknin; men han vann derigenom föga eller intet, och ådrog sig misstroende hos Lutheranerna; se 1549 följ.; enkling 1557 och efterlemnade en son och en dotter; han ställde horoskop och rådfrågade planeterna vid alla viktigare företag. — *Corpus Doctrinæ Philippicum* s. *Misnicum* (af Misnia, Meissen) utgifves i Leipzig af Melanchthons mäg, läkaren *Caspar Peucer*. Den innehöll *Confessio Augustana variata* (se 1540), *Apologia* och *Repetitio* jemte någre Me-

lanchthons skrifter (symbolisk i Pfaltz, Brandenburg, Anhalt, Bremen och Hessen). — Disputation i Weimar (Vinaria) mellan *M. Flacius Illyricus* och *Vict. Strigelius*, der den förre påstod, «att arfsynden är människans substans», hvarföre han sedan landsförvist; se 1555. — En calvinsk trosbekännelse (Confessio Scotica) och kyrkoförfattning (presbyteriansk) antages i Skottland (jfr 1559). — *Joh. von Lasco*, som predikade reformationen i Polen, †; han hade varit katolsk prest, och tillbragt 20 år i Tyskland och England; reformert.

1561. Fursteconvent i Naumburg, der Confessio Augustana invariata (se 1540) sanctionerades. — Religionssamtal (i Sept.) i Poissy (Possiacum, liten stad, $2\frac{1}{4}$ mil n.v. från Paris), i franska hofvets närvaro, mellan cardinal *Carl af Lothringen* (Guise, † 1574) och några biskopar på katolska sidan, samt *Theodor Beza* (*de Bèze*, f. i Vezelay [se 1145] år 1519, i ungdomen utsväfvande, sedan 1559 Calvins embetsbroder i Genève), *Petrus Martyr Vermigli* (som vid Marias anträde till regeringen lemnat England [se 1547] och nu var predikant i Zürich), m. fl., på de reformertas sida. Samtalet var fruktlöst, såsom alla dylika. — *Casp. Schwenkfeld* † i Ulm; se 1525. — *Menno Simonis*, som reste mycket omkring för att förena de spridda Vederdöparne, † nära Oldesloe (en stad, 2 å 3 mil v.t.s. från Lübeck); se 1536. — Svärdsriddarnes härnästare, Gotthard Kettler, beträngd af Ryssarne, afträder sina länder åt Polen och blir hertig af Curland och Semgallen (Estland och erkebiskopen af Riga gifvo sig under Sverige). Så utslocknade Svärdsriddarnes orden (se 1202). Äfven i dessa länder var reformationen införd; se 1521.

1562. Tridentinska mötet förnyas d. 18 Jan. med sin 17:de session; jfr 1552. — Huguenotterna fingo i Jan., genom det s. k. «Edit de Janvier», rättighet till offentlig gudstjenst utom städerna; men redan samma år börja krigen med dem, de s. k. *Huguenott-krigen*, 8 till antalet, 1562—1595. Första huguenottkriget (1562—1563) börjas sedan hertig Frans af Guise († 1563, bror till cardinal Carl af Lothringen, se 1561), som en söndag i Mars reste förbi en lada, der Huguenotterna höllo gudstjenst, med hugg och slag låtit utdrifva församlingen, hvarvid 60 Huguenotter blefvo dödade («le massacre de Vassy», i n.v. dep. Haute-Marne, $1\frac{1}{2}$ mil n.v. från Joinville). — *Belgiska Confessionen*, först uppsatt 1559 på franska af wallonske presten och martyren *Guido af Bres*, för de små förföljda protestantiska församlingarne i Nederländerna, sändes jemte en skrivelse till konung Philipp II. — Drottning Elisabeth, som ville förena Katholiker, Lutheraner och Calvinister till en kyrka, grundlägger i England och Irland *den engelska Episcopalkyrkan*, som är ganska olik de andra protestantiska kyrkorna. Dess trosbekännelse innehålles i dess år 1562 uppsatte *Trettio-nio Artiklar* (uppkomne af de 42 artiklarne från 1551). De, äfvensom *the Act of Uniformity* (1562) för Liturgien, antogs på en synod i London 1563 och stadfästades genom en parlamentsact 1571. Denna kyrka anser kyrkans styrelse af biskopar (hvilka prestvigningen och confirmationen uteslutande tillhöra) för en guddomlig institution och oundgängligt nödvändig, ålägger en bestämd likhet i offentliga böner (the Book of common Prayer), och synnerlig aktning för de 5 första sekls lärare, kyrkolagar och bruk. — Med denna *episcopal-* eller *högkyrka* (hvars medlemmar äfven kallas *Conformister*) kommo de stränge Calvinianerna (*Non-Conformisterna*, *Puritanerna* eller *Presbyterianerna*) i en häftig och

långvarig strid. Jfr 1558. Alla, som afvika från denna i England råddande kyrka, kallas *Dissenters*. — *Laelius Socinus* (*Sozzini*), adelsman, f. i Siena 1525, † i Zürich $\frac{1}{5}$; han hade sedan 1547 lefvat i reformerade länder, äfven i Wittenberg, der han vistats i Melanchthons hus en längre tid, tills han 1551 satte sig ned i Zürich, hvarifrån han dock 1558 gjorde en resa i Polen; förtrogen med reformatörerna, tystlåten i afseende på sina afvikande meningar rörande Treenigheten, Christi guddom, m. m.; var en ganska lärd, rättskaffens och mildt sinnad man, som äfven, oaktadt sina tvifvel, antagit Confessio Helvetica af 1536. Hans brorsson *Faustus Socinus*, f. i Siena 1539, ärfde hans manuscripter och religiösa åsikter, hvilka han sedermera utbredde och blef derigenom grundläggaren af Socinianernas sect. — *Petrus Martyr Vermigli*, f. i Florens 1500, † i Zürich $\frac{1}{11}$; se 1536 följ. samt 1561; ff.

1563. Kurfursten Fredrik III af Pfaltz (se 1559), låter, i stället för Luthers (se 1529) och Brentii (se 1556) catecheser, utgifva *Heidelbergiska catechesen*, uppsatt 1562 förnämligast af *Zach. Ursinus* (= *Beer*, f. i Breslau 1534, † 1583), som dock uteslöt prædestinationsläran. Denna cateches, äfven kallad *Catechismus Palatinus* (Pfaltzer-catechesen), bestående af 3 hufvudstycken och 129 frågor, öfversatt på de flesta europeiska språk, har symboliskt anseende och begagnas ännu vid ungdomens undervisning i de flesta reformerta församlingar. — Unitarisk (d. v. s. antitrinitarisk) församling i Pinczow (liten stad 8 mil v.t.s. från Sandomir) och 1565 i Petricow (12 mil s.v. från Warschau). Antitrinitarierna voro sins emellan af ganska olika åsikter. *Georg Blandrata*, Piemontesare, lifmedicus hos konung Sigismund Aug. af Polen och sedan (från 1563) hos furstarne af Siebenbürgen, förskaffade Unitarierna i dessa länder flera förmåner, i Siebenbürgen religionsfrihet 1571 (mördades af sin brorsson mellan 1584 och 1592). — *Tridentinska mötet* slutas med d. 25:te sessionen d. 4 Dec. Katholska lärobegreppet förblef oförändradt. Traditionen sattes bredvid Skriften, Versio vulgata antogs för autentisk, apokryphiska böckerna aktades lika med de kanoniska, obehörige bibelförklarare skulle bannlysas (allt detta beslöts redan vid 4:de sessionen, 1546), de 7 sacramenten bekräftades (i 7:de sessionen, 1547), o. s. v. Enligt den franske gesandens sarkastiska uttryck begagnade den helige Fadren postväskan, hvari hans instructioner för legaterna skickades, att postdagligen till Concilium i Trident öfversända den Helige Ande. Förbannelse mot kättare var sista ljudet i tridentinska domkyrkans hvalf. Emellertid vidtogos verkligen åtskilliga reformer i katholska kyrkan: de gröfsta missbruken afskaffades, aflat såldes icke mer, o. s. v.

1564. *Tridentinska mötets beslut* eller: *Canones et Decreta oecumenici et generalis Concilii Trident. sub Paulo III, Julio III, Pio IV, Pontiff. Max. Romæ, 1564*, utkom, katholska kyrkans förnämsta symboliska bok. Mötets beslut antogs icke lika lätt i alla katholska länder, och i Frankrike aldrig helt och hållet, men blef dock slutligen allmänt giltig *trosnorm*. — *Professio Fidei Tridentina*, trosformel vid tillträde af ett andligt embete, utkom äfven; symbolisk. — Kejsar Ferdinand I, som de sista åren af sin regering var upphöjd öfver partiernas strid, †, och efterträddes af sin son Maximilian II till 1576, hvilken i sitt inre var tillgifven reformationen och under hvilken protestantismen derföre mer och mer utbredde sig i sjelfva Österrike. Hans grundsats var, att herraväldet öfver samvetena

tillhör Gud allena. — *Johan Calvin* † i Génève ²⁷/₅, se 1535 följ.; han hade i Génève förskaffat sig ett nästan oinskränkt välde; ff., utmärkt exeget¹⁾. Efter honom blef *Theodor Beza* (se 1561) reformerta lärans hufvudman. — I Sverige stridde man vid denna tid (1561—65) emot calvinismen. Franske Calvinisten *Dion. Beurreus*, konung Erik XIV:s fordne lärare (inkallad 1547, riksråd, mördad 1567), gaf vid den vinbrist, som uppkom i följd af kriget med Danmark, det förslaget, att, i brist på vin, någon annan vätska (liquor) kunde nyttjas i nattvarden. Denna tanke försvarades af biskop *Joh. Ofeeg* i Westerås († 1574) och gaf anledning till den *liquoristiska striden*. Ofeeg förmåddes dock af erkebiskopen att återkalla sin mening 1565. — *Bernh. Ochino* från Siena (se 1536, 1542), fördrifven ur Helvetien 1563, † i Polen (Mähren) bland antitrinitarierna; ff., bland annat, försvar för polygamien.

1566. *Pius V*, förut Dominicanern *Ghisleri*, som dittills varit inquisitionens president, påfve till 1572; tog åter kalken från laici i Österrike och Bayern (se 1559); utgaf 1568 med tillägg den beryktade bullan: *In coena Domini*, hvori alla kättare och deras beskyddare, alle furstar, som af presterna fordrade skatt, alle, som underordnade den romerska stolen under ett allmänt kyrkomöte, o. s. v., bannlystes. En stor del af bullans 72 förbannelser äro äldre än 13:de seklet (se Anm. till nämnde sekel, s. 83). Bullan skulle hvar skärthorsdag i hela romerska kyrkan upplåsas; men flere katolska furstar, som stötte sig på bullans hildebrandism, vågrade henne åtlydnad och påfven måste ge efter. I Rom upplästes hon (först 1571) i början högt, sedan tyst, och slutligen, omkring 1770, icke mer. — *Pius V* hotade ock drottning Elisabeth, o. s. v. — Catechismus ex decreto Conc. Trident. ad parochos, Pii V Pontif. Max. jussu editus, hos P. Manutius, d. ä. romerska Catechesen (till viss grad ansedd symbolisk). — Denna Catheches blef dock i romerska kyrkan mindre kringsspridd än de af *Petrus Canisius* (= *de Hondt*, från Nimwegen, den förste tyske Jesuit, f. 1524, † 1597) författade Catecheserna, den större af år 1554, den mindre af år 1566. — *G. Cassander*, katolsk theol. prof. i Uöln, †; han hade arbetat på förlikning mellan katoliker och protestanter, och ville dervid hafva coelibatet, reliquierna, bild dyrkan, m. m., afskaffade; rättfärdiggörelsen ansåg han ske genom både tro och gerningar; ff. — Riksdag i Augsburg, der de reformerte, som icke voro nämnde i religionsfriden (se 1555) såsom augsburgske confessionsförvandter, gjorde anspråk på dess rättigheter, särdeles genom Fredrik III af Pfaltz, utan att Lutheranerna vågade stöta dem ifrån sig. — *Confessio Helvetica II* (se 1536) uppsattes i Zürich; den blef antagen af alla reformerta cantoner, i Skottland, m. m. — Neapolitanaren *Joh. Valentin Gentilis*, antitrinitarie, som äfven utspridt sina läror i Polen, halshugges i Bern. — *Joh. Agricola* †, ff.; se 1538.

1567. 2:dra Huguenottkriget (1567—68). — Philipp II gör hertigen af Alba (se 1547, † i Lissabon 1582) till guvernör i Nederländerna (Aug. 1567 till Nov. 1573), der denne genom sin blodsdmstol («Conseil des troubles») aflifvade öfver 18,000 menniskor. Hundratusentals invånare lemnade landet. — Jesuiterna och Franciscanerna, som voro Semipelagianer, nödgade Pius V att, fast med en viss tvetydighet, fördömma Augustini lära om

¹⁾ Calvin var personligen bekant med Melanchthon (se 1553), men icke med Luther

- nåden, hvilken försvarades af professorerna i Löwen (lat. Lovanium, frans. Louvain, universitet sedan 1426), anförda af *Mich. Bajus* († 1589), af hvilkens satser 76 nu fördömdes, samt äfven af Dominicanerna. Jfr 1216, 1223 och 1588. — Landtgreffen Philipp af Hessen †; se 1525, 1540 följ.; allt efter sin stränga fångenskap (1547—1552) var han förslöad.
1568. Fruktlöst samtal i Altenburg (i Sachsen), i 5 månader, emellan de lutherska theologerna, till att förlika tvisterna mellan Philippisterna (talrikast i Wittenberg och Leipzig), som voro Crypto-Calvinister, Synergister, m. m., och de stränga Lutheranerna. Jfr 1555, 1558, o. s. v. — Hertig Henrik af Braunschweig-Wolfenbüttel †, se 1542, och efterträdes af sin son Julius, som införde lutherska läran i sitt land († 1589). — Hertig Albrecht af Preussen †, se 1525. — Calvinismen blir genom våldsamma folkrörelser (1561—1568) segrande i Bremen, utom i Dömen, der luthernismen bibehöll sig. — Den katolska drottning Maria Stuart i Skottland (se 1559), förföljd af sina calvinska undersåtare, måste fly till drottning Elisabeth i England, hvilken genast satte henne i fängelse och 1587 lät halshugga henne.
1569. 3:dje Huguenotkriget (1569—70). — Johan Sienieniensi, woiwod af Podolien, gifver den af honom uppbyggda lilla staden Rakau¹⁾ åt Unitarierna. I Rakau, Weissenburg (nu Carlsburg, lat. Alba Julia) och Clausenburg (lat. Claudiopolis, begge i Siebenbürgen) uppkommo deras talrikaste församlingar och scholor.
1570. Freden i St Germain en Laye (1½ mil n.v. från Paris) ¾ betryggar Huguenoternas samvetsfrihet och politiska rättigheter. — Lutheranerna, liksom förut (1555) Calvinisterna, i Polen förena sig på mötet i Sandomir med dervarande böhmiska brödräfsamling, hvilken förening sedan flera gånger bekräftades, sist på mötet i Thorn 1595; men dock alldeles upplöstes i nästa sekel. Vid denna tid voro Dissidenternas (d. ä. okatholikernas) antal i Polen större än Katholikernas, äfven i senaten; de hade ock lika rättigheter med Katholikerna. — *J. Brentius* † i Stuttgart; se 1556; Württembergs utmärktaste reformator; hade för Interim varit förföljd ända till dödsfara; ff.
1571. *Confessio Belgica* utgifves (se 1562; flera gånger omarbetad; består af 37 artiklar, calvinsk, äfven i läran om nådevalet). — Crypto-Calvinisterna i Kur-Sachsen, förlitande sig på kurfurstens canzler *Georg Cracow* och hofpredikanten *Christian Schütz*, utgifva «die Grundfeste», m. m. och införa en, af *Christopher Pezel*, författad, i nattvardsläran calvinsk cateches. De tillfredsställde kurfurstens August (se 1553) genom den slugt sammansatta *Consensus Dresdensis*. — Erkebiskop *Laurentius Petri* i Upsala utgifver sin «Kyrko-ordning», som följande året antogs till efterlefnad, på ett möte i Upsala, af biskopar och prester och utgör grundvalen för svenska kyrkolagen. (Den innehåller äfven schollag, och består af 30 artiklar.)
1572. *Gregorius XIII* (*Bouncompagno*) påfve till 1585. Han låter sjunga Te Deum, illuminera Rom och slå minnespenningar öfver parisiska bröllopet (emellan Huguenotten Henrik af Navarra och Carl IX:s syster Mar-

¹⁾ Rakau, Racow, lat. Racovia, liten stad, ungefär 4 1/2 mil v. om Sandomir, under Warschau meridian, anlagd 1569 och gifven åt Unitarierna eller Socinianerna, som der 1602 upprättade en berömd schola, hvilken kallades «det sarmatiska Athén» och ofta besöktes af 1000 elever, hvaribland 300 af polska adeln. Scholan upphäufdes 1638 och staden förföll. Finnes sällan på chartor.

gareta) eller Bartholomæi-natten (natten till d. 24 Aug.), då, vid ljudet af ottesångsklockan, Huguenotterna i Paris blefvo öfverfallne och till ett antal af flera tusen dödade, hvaribland deras hjeltmodige fältherre, en af sin tids störste män, amiral Coligny, den häftige anti-aristotelikern *Petr. Ramus*, m. fl. Mördandet fortsattes på Bartholomæidagen och följande dagar. (Eteostichon: *LVtetIa Mater sVos natos DeVoraVIt.*) Blodbadet fortsattes äfven i landsorterna, och man har beräknat de mördades antal in alles till 50 å 60 tusen. Oräkneliga hopar flydde ur landet. — 4:de Huguenottkriget (1572—73). — Sigismund II August (se 1548) † $\frac{6}{10}$ och med honom utdog jagelloniska mansstammen, hvarefter Polen blef ett valrike. Hans syster Catharina var (sedan 1562) förmäld med Johan III, konung af Sverige sedan 1568, hvilken hon ingaf benägenhet för katholska religionen, som han sökte åter införa i sitt rike. Han värderade synnerligen mycket G. Cassanders (se 1566) skrifter, i hvilens förmedlande anda han ville upprätta catholicismen i Sverige, till hvilket ändamål han äfven använde våld. — *Knox* † i Edinburg $\frac{2}{11}$; se 1559; ff.

1573. Polska ständerna bevilja religionsfrihet (*Pax Dissidentium*), som gaf lika rättigheter åt alla inom riket bestående kyrkor och som sedan af konungarne Stephan Bathory (1574) och Sigismund III (1587) måste besvärjas. Jfr 1570. — Men äfven här, liksom öfverallt, inträdde vid denna tid en reaction af catholicismen. Reformationens farligaste fiende i Polen var *Stanislaus Hosius* (f. i Cracau 1504), biskop af Culm, sedan af Ermland (Warmia, nordvestra delen af n. v. Ost-Preussen) och cardinal († 1579 nära Rom). Han hade infört Jesuiterna i landet och 1565 stiftat deras första collegium i Braunsberg i Ermland. Från Polen understödde han ock Johan III:s försök att catholicisera Sverige (se 1572), hvilket bemödande, efter erkebiskopens i Upsala *Laurentii Petri Nericii* (se 1523) död $\frac{2}{10}$, äfven biträdtes af dennes måg och efterträdare *Laurentius Petrus Gothus* (1574—1579). — Kurfursten August af Sachsen blir förmyndare-regent öfver hertigligna sachsiska länderna, och förjagar derifrån öfver 100 prester, såsom Flacianer (d. ä. Flacii Illyrici anhängare; jfr 1555 m. fl.) — *Jac. Heerbrand* (f. 1521), prof., sedermera canzler vid universitetet i Tübingen († 1600), utgifver sitt *Compendium Theologiæ christianæ*, som bildar öfvergången till den lutherska scholastiken och åtnjöt mycket anseende.

1574. Kurfursten af Sachsen upptäcker Crypto-Calvinisternas svekfulla förfarande, öfvergår på de stränga Lutheranernas sida och vidtager allvar-samma steg till lutheranismens försvar, hvarvid han biträdtes af flera lutherska furstar, isynnerhet hertigarne af Würtemberg och Braunschweig. — Kurfursten håller sammankomsten i Torgau, der Articuli Torgavienses uppsattes och af de flesta theologerna underskrefvos. Flere Crypto-Calvinister blefvo olycklige: *Caspar Peucer*, Melanchthons måg, läkare, phycices professor i Wittenberg, som varit en hufvudperson (jfr 1560), dömdes till evigt fängelse (men lösgafs dock efter 12 år, † 1602); canzlern *Cracow* och hofpredikanten *Schütz* (se 1571) dömdes äfven till lifstidsfängelse (hvari den förre † 1575; den sednare, efter 12 år försattes i frihet, † 1589); *Pezel* (se 1571, † i Bremen 1604) jemte 3:ne andra Wittenberger-theologer landsförvistes. — *Joachim Camerarius* (f. 1500 i Franken), prof. i Leipzig, Melanchthons vän och biograph, †; humanist, ff. (se 1548). — Unitarierna i Polen (hvilka då äfven kallades *Anabaptister*) utgifva sin

äldre Catechism, författad af *Georg Schomann* († 1591), tryckt i Cracau (ej Rakau). — 5:te Huguenott-kriget (1574—76). — På kyrkomöte i Stockholm yrkade konung Johan III, att man borde sluta sig till «den första kyrkans apostoliska och katholska tro»; i enlighet hvarmed 10 punkter blefvo af presterskapet antagna (jfr 1572). Följande året antogs en ny «kyrkoordinantia».

1575. *Matthias Flacius Illyricus* † $\frac{1}{3}$ i Frankfurt am Mayn, efter flera års kringirrande, i elände, 55 år gammal; se 1549, 1555; ifrig försvarare af det äldre Lutherska systemet och derföre Melanchthons häftige motståndare; omåttligt fallen för tvister. Har ff. åtskilligt, deribland *Catalogus testium veritatis*, *Clavis Scripturæ sacræ*, m. m. Han var hufvudman vid utarbetandet af *Centuriæ Magdeburgenses* (Basel 1559—1574, 13 tomer in folio), som innefatta 1300 år, genom hvilket arbete kyrkohistorien vann en länge saknad fullständighet och sanning. Tübingertheologen *Luc. Osiander d. ä.* († 1604) lemnade af dessa *Centuriæ* ett utdrag med fortsättning, hvilket oftare begagnades än hufvudverket. — En förening ingås mellan Calixtiner och böhmiska Bröder, hvilka öfverlemnade en gemensam, med den augsburgska confessionen öfverensstämmande, trosbekännelse till kejsar Maximilian II. — Det protestantiska universitetet i Leyden (*Lugdunum Batavorum*) stiftas. — I Spanien uppkom en mystisk sect, *Alombrados* eller «upplyste», från hvilka måhända Molinos sedermera (se 1681) utgick. — *Hieronymus Cardanus*, f. i Pavía 1501, † i Rom, läkare, mathematicus, filosof, astrolog och svärmare, som ställde Christi nativitet; misstänkt för otro; ff. mycket.

1576. Sedan 1575 en *Formula Concordiæ inter Suevicas et Saxonicas Ecclesias* blifvit antagen och 1576 en *Formula Maulbrunnensis* (i det med luthersk abbot försedda klostret Maulbrunn i Würtemberg, $3\frac{1}{3}$ mil s.v. från Heilbronn) undertecknad, hölls i Torgau (i Sachsen) en sammankomst af några theologer (hvaribland Jacob Andreæ, Chemnitzius och Chytræus), som uppsatte *Torgauerboken*, hvilken sändes till de flesta protestantiska furstar och öfver hvilken mer än 20 conventer höllos, utan att den på något ställe i allo gillades. — Ludvig VI, son af Fredrik III (se 1559), blir kurfurste i Pfaltz och inför der åter lutherska läran († 1583, svärfader till hertig Carl i Sverige); men se 1583. — Hertig Julius (se 1568) stiftar universitetet i Helmstädt (*Academia Julia*, som upphäfdes af konung Jerome 1809). — 1576—1581 brevexlade Tübinger-theologerna med patriarchen Jeremias II i Constantinopel († 1594, sedan han 3 gånger varit patriarch), till hvilken de sände *Confessio Augustana* och *Heerbrandi Comp. Theol. Christ.* (se 1573). Han förklarade sig ense med dem i åtskilligt, men oense i annat. — Mästersångaren, skomakaren *Hans Sachs* † i Nürnberg, 81 år gammal; ff. mycket; genom sina andliga sånger befordrade han reformationen, för hvilken han var högst ifrig; se 1524. — Kejsar Maximilian II (se 1564) † $\frac{1}{2}$ och efterträdes af sin son Rudolf II till 1612. — *Bartholomæus da Carranza* (från Miranda i Navarra) † i Rom, 71 år gammal; en af fäderna i Trident; verksam i England, dit han följde sin fornde elev Philipp II (se 1554), till catholicismens återställande; erkebiskop i Toledo 1557; närvarande vid Carl V:s dödsstund; såsom kätare arresterad af inquisitionen och hållen i fängelse 1558—1576 för sin spanska cateches och något evangeliskt tänkesätt (jfr 1537); förgäfves förklarade honom mötet i Trident för rättrogen; endast genom de starkaste

hotelser kunde Pius V erhålla hans utlemnande; kom 1567 till Rom i ett mildare fängelse; Pius V ville frikänna honom, men hindrades af Philipp II; ändtligen måste han 1576 afsvärja 16 lutherska satsor, mest rörande rättfärdiggörelsen, och dog få veckor derefter i ett kloster; Dominican. — I Sverige arbetades för catholicismen af Johan III (jfr 1572), som med sin sekreterare, *Peter Fecht*¹⁾, uppsatte och nu utgaf *Liturgien* eller *Röda boken*, hvori flera påfviska ceremonier voro åter upptagna. — Den från Löwen detta år komne norske Jesuiten *Laurentius Nicolai* («Kloster-Lasse», som öppnade sin schola i Riddarholmsklostret), *Nic. Mylonius*, kronprinsens informator, och *Joh. Herbst*, drottningens bikfader, begge utländningar och Jesuiter, verkade nitiskt och slugt för catholicismen.

1577. *Jacob Andreæ* (f. 1528, † 1590 såsom canzler och prost i Tübingen; ingen utmärkt lärde, men skicklig underhandlare, som af nit för concordiasaken och för äran att blifva reformationens fulländare genomrest hela Tyskland), *Martin Chemnitzius* (se 1556; utmärkt theolog), *Nicol. Selneccerus* (f. 1532, superintendent och prof. i Leipzig, † 1592, ff.), *David Chytræus* (f. 1530, prof. och superintend. i Rostock, † 1600, ff.), *Andr. Musculus* (prof. i Frankfurt a. d. Oder, † 1581) och *Christoph. Cornerus* (superintendent i Brandenburg, † 1594)²⁾ sammantråda i klostret Bergen³⁾ och omarbete, i anledning af de inkomna anmärkningarne, Torgauer-boken (se 1576) till en *Formula Concordiæ (Bergensis)*, i hvilken så väl crypto-calvinismen, som andra, isynnerhet efter Luthers död, inom lutherska församlingen uppkomma nya läror voro vederlagda. Formeln består af 2 delar: 1. Epitome Articulorum, de quibus controversiæ ortæ sunt; 2. dessa artiklars solida, plena et perspicua Declaratio. Den underskrefs af 86 evangeliska riksständer och ett stort antal theologer, men ogillades af många andra, hvilket föranledde nya rådplägingar och strider, o. s. v. — Riksdag i Stockholm, der Johan III (se 1576), oaktadt presterskapets i början lifliga motstånd, genomdrifver den Röda bokens antagande. Hertig Carl vägrade dock ihärdigt att i sitt furstendöme antaga liturgien och gaf beskydd åt de män, hvilka för sitt motstånd mot densamma förföljdes af konungen. De mest framstående antiliturgister voro rector i Stockholm *Abraham Angermannus* och Upsalaprofessorerna *Petrus Jonæ* och *Olof Luth*, hvilka alla sattes i hårdt fängelse. Biskop *Martinus Olai* i Linköping afsattes 1580 († som pastor i Nyköping 1585); o. s. v. Jfr 1573. — *Patres Oratorii* (Italici), så kallade af den bönsal (Oratorium), i hvilken de sammanträdde, stiftade i Rom af Florentinaren *Philipp Neri* († 1595), stadfästas af påfven. (Af deras musikaliska schola uppkom äfven oratorium i musikalisk mening.) — 6:te Huguenott-kriget.

¹⁾ Han drunknade i Nov. 1576 på en beskickning till Rom. Röda boken kallades så för sina röda bokstäfver och band.

²⁾ En den tidens versifex gjorde öfver dessa theologer och deras verk Concordieformeln följande hexameter: «*Schmidt, Topf, Cor, Mus, Mum, Rastrum fecere libellum*», d. ä. Jacob Andreæ *Schmidt* (emedan hans fader var *smed*), *Topf* = Töpfer = Chytræus, *Cor* = Cornerus, *Mus* = Musculus, *Mum* = Brunswiger-Mumma, i stället för Chemnitz, som var superintendent (1567) i Brunswig, och sammalunda *Rastrum* = då varande Leipziger-ölet, i stället för Leipziger-professoren Selneccerus.

³⁾ Bergen, Kloster-Bergen, lat. *Berga*, ligger utanför Magdeburg och var fordom ett af kejsar Otto I 937 stiftadt Benedictiner-kloster, som ifrån 1565 in i nyare tider haft en luthersk abbot och theologiæ studiosi till conventualer; men som, sedan det lidit betydlig skada i kriget 1806, år 1809 alldeles upphäfdes, då dess fonder anslogos åt universitetet i Halle.

1578. *Faustus Socinus* (se 1562), som nu i 3 år studerat theologien i Basel, kommer, på *G. Blandratas* kallelse (se 1563), till Siebenbürgen, för att vederlägga den unitariske superintendenten i Clausenburg (jfr 1569) *Frans Davidis*, som förkastade Jesu tillbedjande och därför sattes i fängelse, der han dog 1579. — Johan III (se 1577) öfvergick $\frac{1}{5}$ hemligen i Wadstena, i påflige (efter föregifvande: kejsrerlige) legaten, Jesuiten *Anton Possevinos* närvaro till romerska kyrkan (jfr dock 1572). Emedan konungen orubbligen fordrade kalkens meddelande åt lekmän, presternas giftermål, gudstjenstens hållande på modersmålet, m. m. (inalles 12 punkter), kunde dock ingen förening mellan denna kyrka och den svenska komma till stånd.
1579. *Faustus Socinus* († 1604) ankommer till Polen, der han, oakadt alla svårigheter, efterhand förenade de söndrade Antitrinitarierna samt förbättrade deras religionssystem och äldre cateches af 1574. Efter honom kallas secten *Socinianer*. Sjelfve kalla de sig *Unitarier*. De förkasta Christi och den Helige Andes guddom, arsynden, tilfyllestgörelsen, den förekommande nåden, samt alla hemlighetsfulla teorier om döpelsen och nattvarden. De söka öfverhufvud att ur Bibeln, hvilken, såsom förmörkad af de asiatiska talesätten, bör förklaras genom förnuftet, bevisa en egen af förnuftet (förståndet) antaglig supranaturalism, och närma sig för öfrigt de sabellianskt-photinianska och pelagianska lärobegreppen. Nya Testamentet är religionens enda kunskapskälla. Historien om Christus, hans under, uppståndelse och himmelsfärd är otvivelaktig, äfvensom det, hvilket angår sedoläran. Christus är en ovanlig människa, afiad af den Helige Ande (= Guds kraft) och född af jungfru Maria. Upptagen till himmelen, blef han begåfvad med en guddomlig kraft, och återkommen till jorden utgaf han en ny lag, bättre än den gamla. Genom denna lag, sitt heliga exempel och sina löften om ett evigt lif, är Han vår Frälsare. De, som lyda honom, hvilket alla, såsom utan arsynd, af egna krafter kunna, om de vilja, få efter döden nya kroppar och njuta i dem en evig salighet hos Gud; men de andre blifva, efter någon tids uthärdade grufliga plågor, annihilerade. — Socinianerna ogilla krig och dödsstraff samt förvaltande af öfverhets-embeten, men detta är icke trosartiklar. Deras läror fingo längre fram stort inflytande på den protestantiska theologien och undergingo sjelfva åtskilliga förändringar. — 5 af de norra nederländska provinserna, anförda af prins Wilhelm af Oranien (Arausio) (mördad 1584), ingå $\frac{2}{3}$ unionen i Utrecht (grunden till holländska republiken) emot Spanien och uppsäga sedan, $\frac{2}{7}$, den blodtörstige Philipp II all lydnad. Confessio Belgica sanctioneras (se 1571). En genevisk kyrkoförfattning (se 1541) var redan 1572 antagen. — Hertig Alexander af Parma, ståthållare sedan 1578 († 1592), lyckades att åt Spanien rädda de sydligare provinserna, der catholicismen alltid förblifvit herrskande, der utrota eller förjaga alla reformerta och genom Jesuiterna, hvilka han öfverallt införde, göra en fanatisk catholicism rådande. — 7:de Huguenott-kriget. — *Andreas Laurentii Björnram*, förut biskop i Wexjö, blir, såsom ett konung Johan III:s tjenstvilliga redskap, erkebiskop i Upsala († 1591).
1580. D. 25 Juni (50 år efter Confessio Augustana) publiceras i Dresden den på tyska utgifna *Concordie-boken*, innehållande, utom de gamla oecumeniska symbola och de redan antagna symboliska böckerna (se 1538), äfven *Formula Concordiæ* (se 1577), om hvilken stridigheterna länge fort-

sattes. Så angreps den med bitterhet af *Rud. Hospinianus*, archidiaconus i Zürich (f. 1547 † 1626), hvilkens «Concordia discors» utkom 1607 och besvarades af *Leonard Hutter* († 1616) i Wittenberg i «Concordia concors» 1614, o. s. v. Formeln antogs icke i Danmark, Holstein, Pommern, Hessen, Brunswig (hvars hertig Julius dock varit så nitisk för dess utarbetande), Anhalt, Bremen, Strasburg, Nürnberg, m. fl. (i Sverige icke förrän 1663). Somlige ångrade sitt redan gifna bifall, och någre öfvergingo offentligen till reformerta kyrkan (se 1597, o. s. v.). De reformerte blefvo genom formeln högeligen stötta, och ett beklagligt, för Katholikerna kärt, religionshat uppkom eller ökades härigenom bland Protestanterna. — *Waterländarnes* (den talrikaste delen af Mennoniterna, se 1536) trosbekännelse utgifves af *Johan van Ries* (efter hvilken de äfven kallas *Johanniter*) och *Lubbert Gerhardi*. (Mennoniterna hafva dessutom flera olika trosbekännelser.) — *Emanuel Tremellius*, född Jude i Ferrara, sedan Protestant, † nära 70 år gammal i Sedan (der hertig Henrik af Bouillon nu stiftat en akademi); orientalist, som varit professor i Cambridge i Edvard VI:s tid, sedan i Heidelberg, der han öfversatte syrisk Nya Testamentet och äfven, biträdd af *Franciscus Junius* († 1602), Gamla Testamentet från hebreiska på latin; ff. — Portugal förenas med Spanien till 1640.

1581. *Robert Browne* (f. omkr. 1550), en engelsk predikant, blir upphofsman till en sect, som gick ännu längre än de öfrige Puritanerna (se 1562), förkastade all församlingarnes styrelse, äfven af presbyterer och synoder, samt fordrade en fullkomlig demokratisk frihet; hvarje församling kunde bestå helt och hållet oafhändig af hvarje annan, hvarje medlem kunde bli lärare, o. s. v. Hårdt förföljd, gick secten öfver till Holland. *Browne* sjelf återvände dock sedan till England, förkastade sina egna läror och fick en prestbefattning († i fängelse 1630). Hans anhängare kallades *Brownister*, och sedan, efter sin nye hufvudman, juristen *Henrik Barrow*, *Barrowister*. Af dem uppkom, genom *Joh. Robinson* i Leyden († 1626), *Robinsonianerna*, som äro mera moderate och hafva en mera inskränkt lärofrihet. Desse, som utbredde sig äfven till England och Amerika (1643), kallade sig *Congregationalbröder* (*Congregationalister*). Efter 1640 kallades de i England *Independenter*. De njöto under Cromwell stora förmåner, som minskades under Carl II. År 1691 förenade de sig med Presbyterianerna, dock med bibehållande af sina egna inrättningar. — Påfven försöker ånyo, ehuru förgäfvets, genom Jesuiten *Ant. Posserino* (från Mantua; se 1578; † i Ferrara 1611, 77 år gammal), att förena ryska kyrkan med den romerska.

1582. Gregorius XIII införför i katholska länderna nya stilen (*Calendarium Gregorianum*), som af Protestanterna förkastades. — Kurfursten af Cöln, *Gebhard Truchsess von Waldburg*, förklarade sig för reformert, ville införa reformationen i sitt stift (jfr 1543, 1547) och gifte sig med grefvinnan *Agnes af Mansfeld*; men blef derföre, 1583, af påfven bannlyst och afsatt samt, 1584, isynnerhet genom bayerska makten, förjagad († 1601 såsom Domdecan i Strasburg). — Italienske Jesuiten *Matthæus Ricci* blir missionär i China, der hans mathematiska insigter mycket befordrade hans framgång († 1610). Han lät de omvända Chineserna behålla största delen af deras, genom lagarne föreskrifna, bruk, hvilka han ansåg för blott borgerliga, men hvarom snart häftiga och långvariga tvister mellan missio-

närerna uppkommo. Jfr 1692. — Den H. *Theresia* †; hon var ifrån Avila i G. Castilien; religiös convulsionär; återförde den qvinliga grenen af Carmeliter-orden till dess gamla stränghet. — Den lärde Skotten *Georg Buchanan*, Calvinist, † i Edinburg, 76 år gammal; ff.; Jacob I:s lärare.

1583. Pfaltzgreffen Johan Casimir, ifrigt reformert (Gebhards af Cöln ende bundsförvandt, † 1592), blir förmyndare för sin brorson, kurfursten Fredrik IV af Pfaltz (son af Ludvig VI), hvilken han uppfostrar i reformerta läran, den han äfven åter införde i landet; jfr 1576. — Drottning Catharina Jagellonica i Sverige † (se 1572) och derefter aftog Johan III:s nit för katholicismen. Jesuiterna förvisades ur landet och Katholikerna förföljdes. Likväl ifrade Johan för sin Liturgi ända till sin död 1592 (jfr 1577). Derföre förflyttade han nu Upsala universitet till Stockholm, der det i aftynande tillstånd förblef i 10 år (i Riddarholmsklostret). *Nicolaus Olai Bothniensis* och *Petrus Kenicius* (begge sedan erkebiskopar) voro lärare vid detta s. k. Collegium, men blefvo såsom antiliturgister afsatte och kastade i fängelse. — Drottning Elisabeth i England afsätter öfver 300 puritanska prester.

1584. *Carlo Borromeo* (greffe), f. 1538, af sin släktning Pius IV gjord till cardinal, slutligen erkebiskop i Milano, †; hade stort inflytande på curian och på tridentinska mötet; utmärkt såsom biskop; ifrig emot kättare, men välgörande för sin kyrka; sedan 1569 nitiskt sysselsatt med katholicismens befästande och utbredande i Schweiz, der han införde Jesuiterna och Capucinerna; canonicerades 1616. På en höjd ofvanför hans födelsestad Arona vid Lago maggiore uppsattes 1697 hans kolossala bild af hamrad koppar, med fotställningen 56 alnar hög. — Maronit-collegium inrättas i Rom, ett emporium för syrisk och vesterländsk lärdom. Se 1182, 1445.

1585. *Gregorius XIII* †; han hade låtit utgifva en ny upplaga af Gratiani Decretum (se 1159). — *Sixtus V* påfve till 1590 $\frac{23}{8}$; f. 1521; hette egentligen Felice Peretti, i barndomen svinherde, Franciscan, sedan 1570 cardinal Montalto (så kallad af sin födelseort, 2 mil s.s.v. från Fermo i Marc Aucona); stor och kraftfull statsman och furste, men hård och despotisk; riktade vaticanska bibliotheket; bestämde cardinalernas antal till 70 (6 cardinal-biskopar, 50 cardinal-prester, 14 cardinal-diaconi); inrättade de 15 congregationerna (d. v. s. collegierna); förbättrade sin stats finanser och seder; hatade Jesuiterna; men hans bannstråle hvilade sällan. Han skakade tron på påfvens infallibilitet genom en bekräftelse, 1590, af en officiel edition af Versio Vulgata, så felaktig, att den snart åter måste indragas. — 8:de Huguenott-kriget (1585—95).

1586. *Martin Chemnitz* (f. i Wriezen i Brandenburg) †, 62 år gammal (han tillbragte sina sista 30 år i Brunschwig, som ända till 1671 var en fri riksstad); se 1556, 1577; ff. Loci theologici, Examen Concilii Tridentini, m. m. — Kurfursten August af Sachsen †, och efterträdes af sin son Christian I, till 1591, under hvilken Crypto-Calvinisterna åter började röra sig (jfr 1574), understödde af canzlern *Nicol. Crell* (en utmärkt man). Christian var genom sin sväger, kurfursten af Pfaltz (se 1583), stämd för calvinismen. — Biskop Julius af Würzburg (Herbipolis) fördref alla Protestanter ur sitt land, och detta exempel följdes sedermera af flera katolska furstbiskopar. Jesuiterna voro öfverallt mycket verksamma. — *Petrus Jonæ* (se 1577) valdes efter hertig Carls vilja till biskop i Strengnäs; † 1607; han, jemte några andra, ff. de s. k. «Observationes Strengnenses» öfver Bibeln, hvilka dock icke iakttogos i Bibelupplagan 1618.

1587. Den strängt katolske Sigismund III (son af Johan III och hans gemål Catharina Jagellonica, se 1572) blir konung i Polen till 1632. Han gaf alla embeten och värdigheter blott åt katoliker. Så väl härigenom som genom Jesuiterna och deras scholor fick catholicismen efterhand åter öfvervalde i Polen. Jfr 1570. — Blodiga förföljelser börjas emot christendomen i Japan (se 1541). Jfr 1615. — Maria Stuart af-rättas $\frac{3}{4}$. Jfr 1568.
1588. Jesuiterna fördrefvos, på landtdagens begäran, ur Siebenbürgen, men fingo fast fot i Ungern, hvilket till större delen bekände sig till reformationen, den de snart gjorde stort afbräck. — *Richard Bancroft*, sedermera erkebiskop af Canterbury, påstod offentligen, att biskoparne vore af *Gud* satte öfver presbyteri, vann bifall och ökade derigenom striden med Presbyterianerna, hvilkas prester, i följd häraf, icke skulle vara rätta prester, emedan de ej blifvit ordinerade af biskopar. Jfr 1562. — Spanske Jesuiten *Ludvig Molina* († 1600) utgifver i Lisabon en bok «de concordia Providentiæ et Gratiæ divinæ», innehållande en till semipelagianism lutande medeltheori om nåden, känd under namn af Præscientia Dei media, hvaröfver Dominicanerna började en häftig strid, som i Spanien och Frankrike blef en riksangelägenhet. Jfr 1567 och 1597. — *Valentin Weigel*, f. 1533, aktad såsom en uppbygglig och renlärig pastor i Tschopau (i Kur-Sachsen, 1 mil s.o. från Chemnitz), †; hans mystiska och theosophiska skrifter började först utgifvas 1616, och gjorde mycket uppseende: han ville genom ett inre ord, såsom religionens källa, upplysa det yttre, och framställde, jemte många utfarter mot det offentliga läro-embetet, många sällsamma meningar. Hans förnämsta verk är «*der güldene Gryff*», en anvisning att lära känna allt utan villfarelse. Han fick många anhängare och föranledde många tvister.
1589. Hela Sorbonne (se 1250) beslöt $\frac{1}{2}$, att franska folket kunde med lugna samveten beväpnas sig emot sin konung. Samma Sorbonne fördömde 1594 samma lära. — Henrik III af Frankrike blir mördad af Dominicanern Jacques Clement $\frac{3}{4}$. Med den reformerte Henrik IV (af Navarra, se 1572) uppträder Bourbonska huset på franska thronen. — Ryssland, som i Jan. besöktes af Patr. Jeremias (se 1576), får sin egen patriarch (erkebiskopen *Hiob* af Moskwá, afsatt 1605, † i kloster), hvilkens val dock skulle bekräftas af den i Constantinopel emot 500 gyllen. En synod i Constantinopel 1593 stadfästade det nya patriarchatet. Ryske patriarchens bekräftelse från Constantinopel upphörde under patriarchen Nikon efter 1650.
1590. *Urban VII* påfve, † om 12 dagar. — *Gregorius XIV* påfve till 1591. — Markgreffe Jacob af Baden-Hochberg öfvergår till katolska kyrkan, men dör samma år.
1591. Crypto-Calvinisterna i Kur-Sachsen (se 1586) afskaffade exorcismen, utgafvo en calvinsk cateches och början af en ny tysk Bibelöfversättning med hofpredikanten *Joh. Salmuths* († 1622) för ändamålet passande noter; men kurfursten Christian I † detta år, och hertig Fredrik Wilhelm af Sachsen-Altenburg († 1602), som var förmyndare för hans son Christian II († 1611), straffade dem med fängelse och landsflykt; canzlern *Crell* sattes i fängelse och blef slutligen, 1601, halshuggen såsom majestätsförbrytare. Visitationsartiklar, uppsatta i Torgau 1592 mot calvinismen, måste besvärjas, o. s. v. — *Innocentius IX* påfve, † efter 2 månader. — Erkebiskopsstolen i Upsala (se 1579) ledig till 1593.

1592. *Clemens VIII* (Aldobrandini) påfve till 1605. — *Samuel Huber*, som för sitt hat till Calvins nådelära måste lemna canton Bern, blir theol. prof. i Wittenberg, der han lärde «en allmän bestämmelse till salighet», hvilken dock menniskan genom otro kunde tillintetgöra, eller «att alle vore utvalde.» Detta ansågs så illa, att han derföre 1595 blef landsförvist († 1624). — Presbyteriansk författning i hela Skottland. — Konung Johan III † 1577.
1593. Upsala möte, der 4 biskopar, omkring 330 prester, hertig Carl, rikets råd, en mängd adelsmän m. fl. voro samlade och hvars sessioner höllos d. 25 Febr.—d. 11 Mars, förkastade Johan III:s liturgi (se 1577, 1583), antog formligen Augsburgska confessionen, på hvilken alla embetsmän skulle gå ed, och stadfastade sålunda lutherska läran såsom ensam rådande i Sverige. Man återgick till 1571 års kyrkoordning och den då brukliga handboken. Mötets beslut är dateradt d. 20 Mars. Prof. *Nicolaus Olai Bothniensis* var (se 1591) mötets ordförande (erkebiskop 1599, † 1600). Han utropade vid mötets slut: «nu är Sverige blifvet en man, och alle hafve vi en Herra och en Gud.» — Den i Tyskland landsflyktige *Abraham Andreæ Angermannus* (se 1577) blef nästan enhälligt vald till erkebiskop i Upsala. (Han var Laurentii Petri Phases måg.) Den katholske Sigismunds (se 1587) bemödanden för catholicismen blefvo fruktlösa och han sjelf afsattes 1600. — För att återskaffa lugn i Frankrike afsvor Henrik IV (se 1589) reformerta läran och antog den katholska d. 5 Juli.
1594. En lönnmördare, Jean Châtel, som sårat Henrik IV, uppgaf Jesuiterna, hvilka äfven vägrat konungen trohetsed, såsom anstiftare af gerningen, hvarpå hela orden fördrefs ur Frankrike, dit den dock 1603 fick återkomma. Jfr 1589.
1595. *Clemens VIII* upphäfver ändtligen bannlysningen (alltifrån 1585) mot Henrik IV och denne blir försonad med påfvestolen. — Riksdagen i Söderköping beslutar alla påfviska och andra secter tillhörande presters och lärares förvisande ur riket och allt klosterväsendes fullkomliga afskaffande, hvarefter *Abraham Andreæ Angermannus* (se 1577), erkebiskop i Upsala 1593—1599 (då han såsom Sigismunds anhängare afsattes; † 1607 i ohyggligt fängelse i Gripsholm), höll, 1596, en öfvermåttan sträng visitation öfver hela riket: han bestraffade sacramentets försummelse med spö och öfverhöljande med kallt vatten, utdref nunnorna ifrån Wadstena kloster (som ända hittills fortbestått, se 1379), o. s. v. «Han hade farit fram som en skarprättare och ej som en biskop», beskyllde honom med rätta hertig Carl.
1597. Anhaltiska länderna, förut lutherska, antaga reformerta läran; jfr 1568, 1583. Detsamma hade ock flera andra församlingar gjort. — Påfven, i sin förlägenhet, öfverlemnar Jesuiternas och Dominicanernas häftiga strid om nåden (se 1588) åt en *Congregatio de auxiliis*, hvarest striden likväl icke afgjordes, oaktadt under 14 år mer än 100 sessioner höllos. Påfven befallde slutligen, 1611, fullkomlig tystnad rörande denna fråga. Se 1640. — Påfven förenar hertigdömet Ferrara med Kyrkostaten. — 2:ne Judaister i Westerås straffas; se 1619.
1598. Henrik IV beviljar Huguenotterna religionsfrihet genom edictet af Nantes (Nannetes) af d. 13 April. Deingo öfverallt hålla privat gudstjeust, men icke offentlig vid hofvet och i Paris, m. m. Deingo hålla synoder. De erhöilo competence till alla embeten, tillträde till scholor, universitet, hospital, m. m. liksom Katholikerna, samt flera säkerhetsorter, hvaribland

la Rochelle. De ägde vid denna tid omkring 760 kyrkor i Frankrike, men hade brist på scholor. De ägde eller stiftade universitet i Saumur (Salmurius, der en af deras chefer, stadens guvernör, *Philipp Mornay du Plessis* [† 1623, 73 år gammal; ff.] 1604 anlade ett för fri vetenskaplig anda berömdt universitet, hvilket, liksom de öfriga Huguenott-universiteten, upphäfdes 1685), Montauban (Mons Albanus), Montpellier (Mons Pessulanus), Sedan (Sedanum, se 1580), Nîmes (Nemausus) och Pau (Palum), och dessutom flera gymnasier. — Erkehertig Ferdinand, uppfostrad af Jesuiter, sedan 1596 beherrskare af Steyermark, Kärnthen och Krain, förfogar derifrån alla protestanter. — *Benedictus Arias Montanus*, prior i S:t Jacobs kloster i Sevilla, †, 70 år gammal; orientalist; utgaf i Antwerpen Biblia Complutensia (se 1517), ff. — Theol. prof. *Daniel Hoffman* i Helmstädt anfaller och förkastar alldeles filosofien, såsom en fiende till all religion och fromhet. En hertiglig befallning nödgade honom att återkalla, 1601 († 1621).

1599. Erkebiskop *Abraham Angermannus* afsättes (se 1595) och efterträdes af *Nicolaus Bothniensis* (se 1583, 1593).

1600. *Giordano Bruno*, från Nola, Dominican, genialisk pantheistisk filosof, vidtberest (vistades 1586—88 i Wittenberg, 1589 i Helmstädt, der han undervisade hertig Henrik Julius, som regerade 1589—1613, jfr 1598), brändes i Rom $\frac{1}{2}$ såsom atheist. — Den första philosophiæ magisterpromotion hölls i Upsala, då 7 personer erhöilo kransen. — De första kyrkor i Lappland byggdes. — *Nicolaus Olai Bothniensis* (se 1599), erkebiskop i Upsala, †. — Den häftige antiliturgisten mag. *Erik Schepper*, rector scholæ i Stockholm, hvilken Johan III med egen hand kullkastat och trampat, men som sedan i en predikan fört lasteligt tal mot hertig Carl, m. m. och derföre blifvit satt i fängelse 1598, lösgafs nu; efter flera omvexlande öden † 1620 som pastor i Enköping.

Sjuttonde Seklet.

1601. Fruktlöst religionssamtal i Regensburg (Ratisbona) mellan 3 Jesuiter och 3 lutherska theologer de principio fidei et iudice controversiarum. Detta samtal bidrog mycket dertill, att lutherska dogmatiken sedan uppfylldes med scholastiska termer, i hvilka Jesuiterna voro starka. — *Matth. Hafenreffer*, prof. och slutligen canzler i Tübingen († 1619, 57 år gammal), utgifver sina Loci theologici. — *Olaus Martini* (f. 1557, son af *Martinus Olai*, se 1577) blir erkebiskop i Upsala († 1609). — Tycho Brahe † $\frac{2}{3}$ i Prag, nära 55 år gammal.

1602. Den fromme, tolerante *Franciscus Junius*, f. 1545 i Bourges i Frankrike, † såsom prof. i Leyden; biträdde sin svärfader Tremellius († 1580) att ifrån hebreiska öfversätta Gamla Testamentet på latin; ff. hebr. gramm. och lex. m. m. (var svärfader till G. J. Vossius). — Hertig Carls utländske, calvinske hofpredikant *Theodor Micronius* predikar offentlig calvinismen, skyddad af hertigen, men lemnar dock snart Sverige.

1603. Drottning Elisabeth i England † $\frac{3}{4}$ och efterträdes af Jacob I, tillika konung af Skottland (son af Maria Stuart, se 1568), hvilken gynnade Episcopaterna (ingen biskop, ingen konung», sade han) och förtryckte Pres-

byterianerna, bland hvilka han var uppfödd (se 1592), och hvilkas hat han härigenom ådrog sig. — *Ægidius Hunnius*, prof. theol. prim. i Wittenberg, †, 52 år gammal, ff.; verksam vid Kur-Sachsens rensning från calvinism (se 1591), en af collocutorerna i Regensburg 1601.

1604. Landtgreffe Moritz († 1632) införer reformerta läran i Hessen-Cassel (jfr 1597). Hans kusin landtgreffe Ludvig († 1626) af Hessen-Darmstadt bibehåller den lutherska läran, och stiftade 1607 det lutherska universitetet i Giessen (Gissa), i opposition mot det reformerta i Marburg. — Vid denna tid började striden emellan Arminius och Gomarus, professorer i Leyden. *Jacob Arminius (Harmsen)*, f. 1560 i Oudewater $1\frac{1}{2}$ mil v.s.v. från Utrecht, † 1609) förkastade det absoluta nådevalet och lärde deremot såsom Lutheranerna. Häremot satte sig häftigt hans embetsbroder *Frans Gomarus* (f. i Brügge i V.-Flandern 1563, lemnade Leyden 1611, † i Gröningen 1641). Deras anhängare kallades *Arminianer* och *Gomarister*, af hvilka de sednare (= de stränge Calvinisterna) voro talrikast.

Anm. De stränge Calvinisterna eller *Particularisterna*, som bestredo Guds nåds allmänlighet, voro delade i *Supralapsarii*, som satte nådevalet före skapelsen och syndafallet (så Calvin och Beza), och *Infralapsarii*, efter detsamma.

- *Luc. Osiander*, son af Andreas (se 1549), hofpred. i Stuttgart, pastor i Esslingen, m. m., †, nära 73 år gammal; ff.; se 1575. — *Faustus Socinus* † $\frac{3}{3}$ i Luclawicze, i trakten af Cracau, hos en polsk adelsman; se 1562, 1579; han var mindre lärd, men mera dristig än farbrodern. Andre utmärkte socinianske lärare under denna socianismens lyckliga period voro: *Joh. Volkelius (Völkel)* från Grimme i Sachsen, † 1618; *Joh. Crell* (en af de berömdaste; hade antagit socianismen i Altorf; se 1612), rector vid scholan i Rakau (se s. 144, not.), † 1633; *Christoph. Ostorod* från Goslar (i Hannover), som 1598 sökte utbreda socinianismen i Holland (der *Soner*, se 1612, af honom vanns för densamma), † 1611 i grannskapet af Danzig, m. fl. — Vid riksdagen i Norrköping stadgades i Sverige landsförvisning och arföfshet såsom straff för affall ifrån den evangeliska läran¹⁾.
1605. *Leo XI* påfve, † efter 26 dagar. — *Paul V* (Borghese) påfve till 1621; ville vördas såsom christenhetens monarch. Katholikernas af Jesuiterna ledda krut-conspiration i London att spränga konungen och parlamentet i luften upptäckes $\frac{1}{1}$. — *Theodor Beza* † i Genève, 86 år gammal, se 1561, 1564, ff.; utmärkt exeget och humanist. — Socinianernas *Catechismus Racoviensis* (se s. 144, not.) utkommer på en af F. Socinus lagd grund, utarbetad af *Hieronym. Moscorovius*, polsk adelsman († 1625) och *Valent. Schmaltz* (från Gotha), predikant i Rakau († 1622). Äfven utgafs en barncateches.
1606. Kejsar Rudolf II måste i Wien bewilja Protestanterna i Ungern religionsfrihet. — *Paul V* belägger republiken Venedig med interdict, men republiken trotsade det, och påfven måste slutligen under Henrik IV:s bemedling gifva efter 1607. De ur republiken fördrifna Jesuiternaingo först 1657 återkomma. — Venetianske servitermunken (se 1233) *Paolo Sarpi* skref med snille, lärdom och sanning mot påfvestolen, mot hvilken han försvarade de å mötena i Costnitz och Basel antagna grundsatserna; han blef derföre en gång nära mördad; han skiljde noggrannt mellan påfvedömet och katholska kyrkan; ff. mycket, hvaribland förnämligast «Isto-

¹⁾ Denna lag upphäfdes icke förrän år 1860.

ria del Concilio Tridentino» (f. 1552, † 1623). — Romerske Jesuiten *Robert de Nobili* bereder sig såsom missionär i Madura (i sydligaste delen af Dekan) mycken framgång derigenom, att han utgifver sig för en fjerran ifrån kommen Brahmin: en accommodation, som dock af andra missionärer ogillades.

1607. *Cæsar Baronius*, f. i Sora i Neapel 1538, † i Rom $\frac{3}{6}$; Pater Oratorii (se 1577), bibliothekarie vid vaticanska bibliotheket, cardinal; ff. *Annales Ecclesiastici*, 12 tomer in folio, slutande med år 1198, ställda mot *Centurie Magdeburgenses* (se 1575). — Maximilian, hertig af Bayern sedan 1598, Jesuiternas lärjunge, intager, på rikshofrättens uppdrag, och behåller sjelf den fria riksstaden Donauwerth (Donauverda, 4 mil n.t.v. från Augsburg), sedan han derifrån fördrifvit Protestanterna, emedan lutherska magistraten 1605 förbjudit Katholikerna derstädes hålla processioner och pöbeln misshandlat en sådan, som 1606 hölls, oaktadt magistratens förbud.

1608. Matthias, kejsar Rudolf II:s bror, framtager kejsaren Ungern och Österrike, men måste i begge länderna förnya och utvidga Protestanternas rättigheter. I Ungern skedde detta $\frac{1}{4}$ och religionsfriheten blef ungersk grundlag, som af hvarje ny konung sedermera måste besvärjas, ehuru eden ofta bröts. I Österrike bekräftades religionsfriheten 1609 $\frac{1}{2}$. — De protestantiska länderna Pfaltz, Würtemberg, Baden, Hessen-Cassel och Anhalt, utom en mängd grefvar och städer, ingingo $\frac{4}{5}$ den *Evangeliska Unionen* under den reformerte kurfursten Fredrik IV af Pfaltz († 1610). Unionen stadfästades i Febr. 1610 högtidligen i Schwäbisch-Hall (Hala Suevorum), der äfven ett förbund med Frankrike ingicks. Kur-Sachsen, Sachsen, Hessen-Darmstadt (se 1604), Brunswig, Pommern och Mecklenburg deltog icke i unionen af hat till calvinismen, hvilken flere af de förstnämnde ständerna voro tillgifne. — Den första *Baptistförsamling* bildas i London af *John Smith*, som först varit prest i episcopalkyrkan, sedan congregationalist och derefter förkastat barndopet. Församlingen bestod blott af några och 50 personer. Se vidare 1643. — *Joh. Forbesius*, en calvinsk Skotte, disputerade i Upsala $\frac{1}{2}$ med erkebiskop *Olaus Martini* om det absoluta nådevalet, hvarigenom konung Carl IX:s benägenhet för calvinismen synes hafva minskats, enär Forbes led ett fullständigt nederlag («Ad hæc Forbesius nihil»).

1609. Katholikerna ingå i München $\frac{1}{2}$ den *heliga Ligan* under hertig Maximilian af Bayern (den ende verldslige tyske furste, utom kejsarhuset, som numera var Katholik). Ligan understöddes af Österrike, Spanien och påven. — Kejsar Rudolf måste, genom det s. k. Majestätsbrevet (i Juni) bevilja Böhmarne full religionsfrihet med lika rättigheter för Utraquister (så kallades Protestanterna eller bekännarne af 1575 års Confession i Böhmen) och Katholikerna. — Hertig Johan Wilhelm af Jülich, Cleve och Berg † barnlös $\frac{2}{5}$. Härigenom börjades den jülichska successionstvisten, som ökade täflan mellan Katholikerna och Protestanterna, som begge ville hafva det rika arvet, hvilket slutligen 1651 delades mellan Pfalz-Neuburg och Brandenburg; se 1614. — Ett stillestånd på 12 år ingås mellan Spanien och de affallna nederländska provinserna. — Den foglige *Jac. Arminius* †, hvarefter striden mellan Arminianer och Gomarister blir våldsam; se 1604. — Wittenbergertheologen *Leonhard Hutterus* (kallad «Lutherus redivivus», f. i Ulm 1563, † 1616) författade på kurfurstlig befallning *Compendium locorum theologic.*, som utkom 1610. Detta och

hans 1619 utkomna större verk *Loci communes theologici* utträngde den hittills brukade, men numera misstänkta Melanchthons (se 1521). — *Olaus Martini*, erkebiskop i Upsala 1601, †; försvarade lutheranismen mot Carl IX:s calvinism; begge utgäfvö stridsskrifter. Se 1608. Han efterträddes i embetet af *Petrus Kenicius* (f. 1555, se 1583, biskop i Skara 1595), verksam för Upsala universitet, m. m., äfven ff.; † 1636. — Teleskopet uppfinner.

1610. Arminianerna inlemna till holländska staterna sin s. k. *Remonstrantia*, innehållande i 5 artiklar deras trosbekännelse om nåden. Arminianerna kallas häraf *Remonstranter*, liksom Gomaristerna, af deras motskrift, *Contraremonstranter*. Se 1604. — *Congregationalförsamlingen* uppkommer i Holland; se 1581. — Böhmarne förena sig till gemensamt försvar. — Evangeliska unionen stadfästas i Schwäbisch-Hall (se 1608) och den heliga ligan i Würzburg. — Ett fördrag ingicks väl i München $\frac{1}{5}$ mellan dessa begge förbund, men kunde icke länge betrygga lugnet. — Henrik IV i Frankrike mördas, 57 år gammal, i Paris $\frac{1}{5}$ af en fanatisk f. d. barfotamunk Frans Ravallac, emedan, såsom denne uppgaf, Henrik understödde evangeliska unionen (se 1608). — Philipp III utdrifver Moriskerna (d. v. s. Morernas döpta afkomlingar), öfver $\frac{1}{2}$ million menniskor, ur Spanien. De bekände sig väl till christendomen, men ansågos för hemliga Muhammedaner. De öfvergingo till Afrika. Jfr 1492. — Vid denna tid började Jesuiterna grundlägga en egen stat i Syd-Amerika: Paraguay¹⁾, hvars invånare, räddade undan den spanska grymheten, af dem döptes, bildades och vandes vid en borgerlig, fast i flera fall ganska egen ordning. De höllos såsom barn, men såsom lyckliga, fromma barn. Jesuiterna drogo stora rikedomar af landet och regerade här oinskränkt till 1750-talet, hvarefter denna Jesuitstat alldeles upphörde. — *Ricci* (se 1582) † i China; då funnos der mer än 300 christna kyrkor.

1612, Rudolf II †. Matthias, hans bror, kejsare till 1619. — Läkaren *Ernst Soner* †; han var filos. prof. vid universitetet i Altorf (stad 2 mil o.s.o. från Nürnberg, på hvilken fordnä fria riksstads område den ligger; detta Nürnbergska universitet stiftades 1581 och upphäfdes 1809), der han hemligen utspredde socinianismen (se 1604), hvilken först 1616 der upptäcktes och sedan utrotades.

1613. *P. de Berulle* (sedan cardinal, † 1629) stiftar *Patres Oratorii Gallici* (jfr 1577), hvilka gjort sig mycket förtjenta af den theologiska lärdomen (Jesuiternas fiender).

¹⁾ *Paraguay*, i inskränkt bemärkelse, begränsas i v. af floden Paraguay, i ö. och s. af floden Parana, i n. af Brasilien. Denna Jesuiternas candeliga eröfring" eller "Missionslandet" (Misiones), innefattade under Jesuiternas styrelsetid vid pass 24,000 familjer, eller nära 100,000 menniskor, boende i icke mindre än 30 byar eller köpingar, af hvilka hvar och en styrdes af 2:ne Jesuit. Invånarne, *Tapas*, som drefvo åkerbruk och handverk och voro öfvade i vapen, betalte väl skatt till konungen af Spanien, men hindrades af Jesuiterna från all beröring med Spaniorerna och andra Europeer. Då Spanien i en gränsreglering med Portugal 1750 afträdde 7 pastorater af detta land, satte sig Jesuiterna mot fördraget och beväpnade 14,000 *Tapas* emot båda makterna (1754—58). *Tapas* blefvo slagne, och, sedan Jesuiterna 1768 blifvit fördrifne ur S. Amerika, ställdes på samma fot, som de öfrige infödingarne i spanska Amerika. Sedan detta hade, år 1810, affallit från moderlandet, blef juris doctorn J. G. Francia (f. 1758) 1814 vald till dictator, hvilken till sin död d. 1 Sept. 1840 styrde landet i Jesuiternas anda. Han höll Paraguay tillslutet för alla främlingar, vidtog många kloka och nyttiga åtgärder, men regerade tyranniskt och grymt. Efter hans död har staten gifvit sig en constitution och öppnat sig för handeln.

1614. Kurfursten Johan Sigismund af Brandenburg († 1619, konung Gustaf II Adolfs svärfader) antager reformerta läran, som sedan tillhört regerande huset, utan att dock landets äldre lutherska religion blifvit upphäfd, ehuru Formula Concordiæ der upphörde att gälla såsom symbolisk bok. Joh. Sigismunds »Glaubensbekännniß» innehåller prædestinationsdogmen i ganska mildrade uttryck. — Liksom Joh. Sigismund antog reformerta läran för att få Holländarnes hjälp i den jülichska arfstvisten, så öfvergick pfaltzgreffen Wolfgang Wilhelm († 1653) af Pfaltz-Neuburg (benämndt efter staden Neuburg vid Donau, något mer än 4 mil n.n.o. från Augsburg) till katholska läran för att erhålla Spanjorernas hjälp i samma sak (se 1709). Pfaltzgreffen påtvingade äfven sina undersåtare samma lära. Märkvärdigt är, att Jesuiten *Jac. Reihing* (f. i Augsburg 1579), som var pfaltzgreffvens hofpredikant och försvarade hans öfvergång till catholicismen, själf 1621 öfvergick till lutherska kyrkan och † såsom theol. prof. i Tübingen 1628; ff. — Heidelberger-theologen *David Pareus* (f. i Schlesien 1548) utgifver »Irenicum», åsyftande förening emellan Lutheraner och Reformerta, men den mottogs mycket illa af de förra (Pareus, exeget, † 1622). — Den gamla tvisten om jungfru Marias obefläckade afelse utbrister med ny häftighet emellan Dominicanerna (emot) och Franciscanerna (för), utan att påfven nu mer än förr vågade afsluta den. Se 1216, 1223. — I Cassel utkom en bok: »Fama fraternitatis roseæ crucis», hvari berättades om en tysk, Christian Rosenkreutz, f. 1388, som i Orienten lärt många hemligheter, såsom att förlänga lifvet, göra guld, m. m., hvilka han, då han dog 120 år gammal, lemnat åt ett ännu bestående sällskap, *Rosenkreutzarne*, som arbetade för en verldsreform, till religionens, sedernas, vetenskapernas o. s. v. upphjelpande. Man anser *Joh. Valentin Andreæ* (se 1654) för bokens författare, ehuru han aldrig erkänt det. Deremot skref han »Menippus» (1617) och »Peregrinus» (1618) emot den rådande scholastiken, och i »Theophilus» (1619) framställde han sin christliga mystik. — Ny kyrkohandbok utgafs i Sverige.
1615. Disputation i Neuburg mellan Protestanter och Jesuiter, för att bemantla pfaltzgreffe Wolfgang Wilhelms öfvergång till catholicismen. Se 1614. — *Johannes Piscator*, prof. i Herborn (liten stad i Nassau, 1 dryg mil s.s.o. från Dillenburg, hvilken 1584 hade fått ett reformert akademiskt gymnasium), exeget († 1625, 80 år gammal), hade påstått, »att Christus, genom sin lydnad, icke för oss, utan för sig, fullgjort Guds lag.» Denna mening, förut på flera möten förkastad, blef nu på det reformerta mötet i Ryssel (fr. Lille, lat. Insulæ) förklarad för oskyldig. De Reformerte i Frankrike antogo från denna tid flera dels lutherska dels påfviska meningar. — I Japan, der christendomen genom Jesuiterna mycket utbredd sig, skärptes den 1587 började blodiga förföljelsen och fortsattes till 1639, då christendomen var alldeles utrotad och Portugiserna, som dittfört Jesuiterna (se 1541), för alltid fördrifne. Tusentals infödde dogo såsom martyrer.
1616. Tübingen-theologerna, hvilkas hufvudman var *Luc. Osiander den yngre* († 1638), börja tvista med dem i Giessen om Christi förnedring. De förre lärde, att Christus dolde (*Kryptiker*), de sednare, att han aflade (*Kenotiker*) de guddomliga egenskaperna. Kur-sachsiska theologerna gäfvö väl (1624) sitt yttrande till Kenotikernas fördel, men utan särdeles verkan. 30-åra kriget gjorde äntligen slut på den mångåriga tvisten.

1617. Den första theologiæ-doctorspromotion i Sverige hölls i Upsala, då 4 personer promoverades.
1618. Kejsar Rudolfs, af Matthias bekräftade, majestätsbref (se 1609) hade ofta blifvit kränkt. Slutligen föranledde erkebiskopen af Prag och abboten af Braunau genom borttagande af nybyggda evangeliska kyrkor en allmän uppresning i Böhmen. Protestanterna, anförde af grefve Matthias von Thurn († 1640 i Pernau), utkastade 2:ne kejserliga (kungliga) statsråd jemte sekreteraren genom slottsfönstret i Prag (hvarvid dock de utkastade ingen skada togo, emedan de föllo på en gödselhög) d. 23 Maj (i nya stilen): början till 30-åra kriget. — Moritz af Oranien (son af den 1584 mördade Wilhelm, se 1579), de förenta Nederländernas ståthållare, som sträfvade efter högsta väldet, låter arrestera sina motståndare, Arminianernas beskyddare Johan van Olden-Barneveldt, *Hugo Grotius (van Groot)* m. fl. — Möte i Dortrecht (eller Dort, lat. Dordracum) om (emot) Arminii lära, bevestadt af calvinska teologer från flera länder, började d. 13 Nov., bestod af 154 sessioner och slöts d. 9 Maj 1619. Det styrdes fullkomligen af Moritz' politik. *Joh. Bogerman* (sedermera prof. i Franecker, † 1637), stark Gomarist, var mötets præs. Den snillrike, lärde och vältalige *Simon Episcopus* (f. i Amsterdam 1583, Arminii lärjunge, theol. prof. i Leyden efter Gomarus 1612, † 1643) var Arminianernas förnämsta ombud och talare. — *Jac. Dav. au Perron*, f. 1556, affällig Huguenott, erkebiskop af Sens, cardinal, † i Paris; ff. — Ny upplaga af svenska Bibeln utkom.
1619. Synoden i Dortrecht förklarar Arminianerna skyldiga till stora villfarelser. Dess 83 canones innehålla en sträng (infralapsarisk, se 1604) calvinism, och antogos af de reformerta i Nederländerna och Schweiz, i Pfaltz, Frankrike och Skottland, men ogillades af episcopalkyrkan, i Brandenburg och Bremen. (Jfr Formula Concordiæ i lutherska kyrkan.) — Den förtjente 72-årige Olden-Barneveldt, chef för det republikanska partiet emot Moritz, blef halshuggen ¹³/₅. *Grotius* sattes i evigt fängelse på slottet Löwenstein (2²/₃ mil ö. om Dortrecht), der han skref sin bok «om Christna Religionens sanning», och hvarifrån hans fru 1621 hjälpte honom ut i en bokkista. — Arminianerna förföljdes, afsattes (t. ex. *Gerh. Joh. Vossius*, sedermera hist. prof. vid arminianska gymnasium i Amsterdam, † 1649) och landsförvistes (t. ex. *Simon Episcopus, Conr. Vorstius*, † i Tönningen 1622). De flyktande begåfvo sig till Antwerpen, Frankrike och Holstein, der de, inbjudne af hertig Fredrik IV, anlade Fredrikstadt (i Slesvig), der alla secter fingo fri religionsöfning. Se vidare 1625. — Då det var Remonstranterna (Arminianerna) förbjudet i Holland att hålla sin gudstjänst offentligen, började somliga af dem att hålla den privat. Desse af sina collegia, d. ä. sammankomster, så kallade *Collegianter* anfördes af de 3 bröderna *Johan, Adrian* och *Gisbert van der Kodde* (olärda män) och skiljde sig ifrån Remonstranterna. De antogo alla, som erkände Bibelns guddomliga ursprung, men fordrade icke öfverensstämmelse i lärobegreppet. Alla manspersoner fingo predika. Häraf kallades de äfven *Prophetanter*. Odöpte funnos äfven ibland dem; eljest döpte de med neddopning. Utom deras sammankomster söndagar och onsdagar till gudstjänstens firande, höllo de årligen två stora sammanträden i Rhynsburg (Rhenoburgum, en by vid gamla Rhen, ¹/₂ mil v. om Leyden), hvaraf de kallas *Rheinsburgare*. Mot slutet af seklet blefvo de mera bekanta. Då uppkommo äfven söndringar bland dem. De *gröningske* Collegianterna tålde icke Socinianer

ibland sig, hvilka deremot fingo finnas bland de *holländska*. Deras församlingsförening har först i 19:de seklet småningom upplöst sig. — Kejsar Matthias † $\frac{20}{3}$. Hans fanatiskt katholske kusin Ferdinand II (se 1598) blir kejsare d. 18 Aug., och regerade till 1637. — Böhmarne välja kurfursten Fredrik V af Pfaltz (son af Fredrik IV, se 1608, och Jacob I:s af England måg) till sin konung. — Neapolitanaren *Jul. Cæs. Vanini*, f. 1585, lärd, berest, brändes i Toulouse såsom atheist $\frac{2}{2}$ ff. — Svenske Judaisten *Per i Grytnäs* halshugges för smädelse mot Christus. Se vidare 1624. — Den utmärkte *Johannes Rudbeckius* (f. 1581), som varit prof. i matematik, hebreiska och theologi i Upsala och sedan konung Gustaf Adolfs bikt-fader, blef biskop i Westerås; † 1646.

1620. Den nye böhmiske konungen Fredrik af Pfaltz blir söndagen d. 8 Nov. (i nya stilen) slagen på Hvita berget utanför Prag af hertig Maximilian af Bayern (se 1607, 1609) och flyr ur landet. Nu börjades hårda förföljelser mot landets Protestanter, af hvilka öfver 30,000 familjer efterhand utvandrade, och efter 1627 var katholska läran öfverallt rådande i Böhmen och Mähren. — Katholikerna i Valteline (Veltlin, Addas floddal ofvanför Lago di Como) anställa ett allmänt blodbad på de reformerta derstädes, $\frac{20}{7}$.

1621. *Gregorius XV* (Ludovisi) påfve till 1623; han bestämde nogare påfvevalet. — *Congregatio Benedictinorum S:t Mauri (Maurinerna)* (så kallad efter en lärjunge af Benedictus Nursinus, se 529) inrättas. Klostret Marmoutier vid Tours (se 400) blef congregationens hufvudsäte. (1683 öfvergick äfven klostret S:t Denis till denna congregation.) Den har stora förtjenster af den theologiska lärdomen, t. ex. genom upplagor af kyrkofäderna. Se 1833. — *Robert Bellarmino*, f. i Toscana 1542 (påfven Marcelli II:s systerson), Jesuit, cardinal, †; ff., bekant för sina *Controverser*. — *Johan Arnd*, f. i Anhalt 1555, general-superintendent i Lüneburg och öfver-pastor i Zelle, † $\frac{11}{5}$, hade en gång blifvit afsatt såsom martyr för exorcismen (se 1556); ff. mycket, hvaribland «Paradis lustgård», och isynnerhet 4 Böcker «om den Sanna Christendomen» (1605) äro att märka. Dessa blefvo, såsom mystiska och theosofiska, angripna af många (t. ex. L. Osiander d. y., se 1616), men försvarades af *Johan Gerhard* i Jena († 1637) o. a. — Samtidig med Arnd och af honom och Joh. Gerhard berömd, skref *Stephan Prætorius*, predikant i Salzwedel (4 à 5 mil n.v. från Stendal i n.v. magdeburgska styrelseområdet; † omkr. 1610). — *Herman Rathmann*, pastor i Danzig († 1628), som försvarade Arnds böcker, gaf nu ut: «Jesu Christi Gnadenreich», för hvilken bok han af många förkättrades, men berömdes af Joh. Gerhard. Rathmanns lära om Bibeln, hvars öfvernaturliga kraft i och för sig sjelf i människans omvändelse han nekade, föranledde flere noggranna bestämningar öfver detta ämne. — *Simon Episcopus* (se 1618), som kan anses för arminianismens andre stiftare, utgifver Remonstranternas (se 1610) trosbekännelse (tryckt 1622, på holländska öfversatt af *Joh. Uytenbogaert*, † 1644), hvilken gifver de moraliska religionslärorerna förnämsta rummet, lemnar de positiva såsom theologiska problem och närmar sig till socinianismen. Alle, som antaga Bibeln, isynnerhet Nya Testamentet, och derefter lefva, samt icke förfölja olika tänkande (således alle christne, utom Katholiker) upptagas af Arminianerna. (Jfr Collegianterna, se 1619.) Deras läror utbredde sig mycket i England, vid hofven och hos de förnämre, men deras egentliga församling

- blef aldrig stor. — Kejsar (Negus) Seltam Seghed i Abyssinien förmås genom Portugiserna att uppsäga förbindelsen med koptiska patriarchen i Alexandria (se 578) och antaga en Jesuit från Rom till patriarch; men jfr 1634. — Den första reformationsjubelfesten firades i Sverige.
1622. Congregatio de propaganda Fide inrättas i Rom. — Mystikern *Frans de Sales*, sedan 1602 kallad biskop af Genève, men residerande i Annecy i Savoyen, †; ff., nitisk för catholicismens utbredande i Schweiz; stiftare af Visitationens nunne-orden; canoniserad 1665. — Paris, förut säte för en biskop, blir erkebiskopssäte (erkebiskopens palats ligger bredvid katedralkyrkan Notre Dame, i la Cité, en holme i Seinefloden).
1623. Kejsar Ferdinand II ger den olycklige Fredriks (se 1620) kurvärdighet och öfra Pfaltz åt sin ungdomsvän, kusin, svåger och bundsförvandt hertig Maximilian I eller den Store af Bayern (se 1607 följ., † 1651, 79 år gammal). — Kejsaren utrotar 1623—1627 protestantismens utöfning i Österrike. Jfr 1620. Endast i hemlighet funnos der sedan Protestanter. Synnerligen verksam härvid var den påflige nuntien *Carl Carafa*, biskop af Aversa (1½ mil n.o. från Neapel). — *Urban VIII* (Barberini) påfve till 1644; han utvidgade (1627) ytterligare Pii V:s bulla In Coena Domini (se 1566) och gaf cardinalerna titel af «Eminentissimi»; ehuru sjelf lärd, tvingade han Galilei att införa inquisitionen i Rom (1633) afsvärja sin lära om jordens rörelse. — *Paul Sarpi*, flera gånger hotad till lif och frihet, †; se 1606. — Gymnasium i Westerås, det första i Sverige, stiftas af konung Gustaf Adolf, genom biskop Rudbeck, som sedan dermed förenade en prestbildningsanstalt (Collegium pietatis). Biskopen utarbetade sjelf läroböcker och skolordning. För sitt stift var han lika verksam. Han gjorde både sitt stift och sitt läroverk till ett mönster för andra. — Flera gymnasier tillkommo efterhand.
1624. *Jacob Böhme*, f. 1575, skomakare i Görlitz (i öfra Lausitz, fordöm tillhörigt Kur-Sachsen, nu Preussen), †; djup theosof; i intuitionens stunder tyckte han sig se tingens inre väsende för sig uppdagadt och verdens gåta löst; öfverallt i tingens såg han Christus. Han lärde, att meniskan borde rensas från sitt förderf, såsom metallerna från sitt slagg, och att således nåden följer naturens verkningar. Han ansåg Gud vara både det godas och ondas källa, genom hvilkas söndring synden först uppkommit, förnekade personliga Treenigheten, m. m.; antog, att Adam före syndafallet var både man och qvinna, o. s. v. Han hyste i många fall lika tankar med Val. Weigel (se 1588). Han skref mycket af andans ingifvelse (alltifrån 1602), och utgaf 1612 «Aurora» (som förbjöds af presterskapet i Görlitz) och sedan (1619) «Om Guddomsväsandets tre principer», «Signatura rerum», «Mysterium magnum» och «Vägen till Christus». I sitt enskilda lif var han en from, flitig, oförvitlig man. Han vördades såsom patriarch för ett vida kringspirdt samfund af äkta theosofer, hvilka, under längtan efter en högre religionskunskap, föraktade den varande kyrkans former. Han blef sedan den nyare tyska filosofiens och poesiens profet. Kallades «philosophus teutonicus». Original svärmare och dunkel mysticus. — Tre Svenskar, *Nic. Campanius*, *Georg Bere* och *Zach. Anthelius*, som studerat vid jesuitiska akademier och hemligen öfvergått till catholicismen, blefvo, i följd af Örebro stadga af år 1617, som med dödsstraff belade de svenska Katholiker, hvilka icke begäfv sig ur landet, dömda till döden och afrättade, sedan de förut undergått tortyr. Jesuiten *Schacht*, som

insmugit sig i landet, benådades till lifvet. — Omkring denna tid af-rättades äfven i Sverige flera personer, som icke ville afstå från sina ju-diska svärmerier, med sabbatsfirande på lördagen, syner och änglauppen-barelser, ofta fullständigt affall från christendomen. (Jfr 1619). — Konung Gustaf Adolfs förslag af 1623 om ett *Consistorium generale*, såsom högsta myndighet för alla kyrkoärender, med säte i Stockholm och 6 andliga och 6 världsliga ledamöter, förkastades af presterskapet på riksdagen. För-slaget återkom sedan i förändrad form (1625), men förkastades äfven då, till konungens stora missnöje. Hufvudmannen för motståndet var biskop *Joh. Rudbeck*, som förnyade det, då regeringen 1636 framkom med samma förslag. Se 1636.

1625. Jacob I i England †. Hans son, Carl I, var förmäld med Henrik IV:s dotter Henrietta Maria, som verkade för catholicismens utbredande i England. Biskopen i London *Wilhelm Laud*, som 1633 blef erkebiskop i Canterbury (halshuggen 1645) understödde henne häruti, och med hans biträde påtrugade konungen Skottarne engelska liturgien, hvarföre de slut-ligen (1639) uppreste sig. — Moritz af Oranien (se 1618, 1619) † och efterträdes, till 1647, af sin halfbror Fredrik Henrik, som lät Arminianerna återkomma och njuta religionsfrihet (dock inskränkt). — Konung Gustaf Adolf förärar de Gustavianska arfvegodsens, 350 hemman, till Upsala uni-versitet, som af honom reorganiseras. (Jfr 1609, Kenicius.)

1626. Frans Baco af Verulam, f. 1561, †; hade varit canzler af England, m. m.; ff. «de augmentis scientiarum», «novum organon scientiarum», m. m., som åstadkommo en stor revolution i den lärda verlden och grundlade en ny empirisk naturfilosofi. Han lärde verlden, att mera fanns att studera än latin, grekiska och vitterhet, som förut ansågos utgöra nästan allt menskligt vetande. — Den olycklige Fredriks af Pfaltz (se 1620) tappre anhängare, hertig Christian af Braunschweig och grefve Ernst af Mansfeld, som länge oröat Katholikerna, ††. Christian IV af Danmark, de betryckta tyska Protestanternas hjälpare, blir $\frac{2}{3}$ i grund slagen af Tilly vid Lutter am Barenberge i Brunswig. — Mennoniterna (gynnade redan af prins Wilhelm, hvilken de 1572 understödt med en stor penningssumma) få full religionsfrihet i de förenta Nederländerna. — De reformerte fördrefvos fullkomligen ur canton Wallis.

1627. Seminarium (eller Collegium) pro propaganda Fide inrättas i Rom, att uppföstra missionärer. Det ställdes 1641 helt och hållet under Congre-gatio de propaganda Fide (se 1622). — Krig emot Huguenotterna, som utgjorde en stat i staten. De belägrades i sin hufvudfästning la Rochelle (Rupella) af konung Ludvig XIII sjelf och hans minister (från 1624) car-dinal Richelieu.

1628. Huguenotterna måste uppgifva la Rochelle $\frac{2}{3}$ och begära nåd. Deras siste anförare var den utmärkte hertig Henrik af Rohan (f. 1579, † 1638).

1629. Richelieu beviljar, genom edictet af Nîmes (i Juli), de förödmjukade, sina fästningar beröfvade Huguenotterna fri religionsöfning. Hans fleråriga bemödande att stifta en förening mellan dem och Katholikerna misslycka-des. — Kejsaren utgifver fullkomligen egenmäktigt, $\frac{2}{3}$, *Restitutionsedictet*, enligt hvilket Lutheranerna skulle återgifva Katholikerna alla de kyrko-gods, som de, med hvad rätt som helst, tillagnat sig sedan passauiska fördraget 1552. (Härtill hörde 2 erkebiskopsstift, nemligen Magdeburg och Bremen, 12 biskopsstift, en oräknelig mängd kloster, m. m. Dessa

- biskopsstift hade redan länge haft evangeliska biskopar eller administratörer, merändels ur de furstliga husen i granskapet.) Vidare skulle endast de Protestanter tålas, som bibehöllo den oförändrade Confessio Augustana, följaktligen icke de reformerte, ej heller de Lutheraner, som antagit Concordieboken (jfr 1555). Edictet verkställdes med väpnad hand. — Danmark sluter fred med kejsaren $\frac{1}{2}$ i Lübeck. — *Johan Buxtorf d. ä.*, f. 1564 i Westphalen, prof. i Basel, †; utmärkt förtjent af det hebreiska, chaldeiska och rabbiniska språkstudiet, för hvilket han författade lexica och grammatikor, som mer än ett århundrade igenom legat till grund för detta studium. Han påstod, att hebreiska vocalpunkterna äro lika gamla med texten, men vederlades af *Ludv. Capellus*, prof. och pastor i Saumur († 1658, 78 år gammal), som påstod dem vara af en sednare tid, och därför förkättrades, samt af den store orientalist *Thom. Erpenius*, prof. i Leyden († 1624). Sonen *Joh. Buxtorf d. y.* († 1664) fortsatte striden.
1630. Gustaf II Adolf af Sverige landstiger i Tyskland d. 24 Juni. — Största delen af Waldenserna i Piemont (der de bodde i dalarne, hvaraf italienska namnet *Valdesi*, d. ä. «dalfolk») dör ut genom pesten, och ditskallade lärare från Frankrike sätta sedan allt på samma fot som hos de franska reformerta (se 1655).
1631. Gustaf Adolf ingår $\frac{1}{3}$ en subsidietractat med Frankrike. — Magdeburg förstöres rysligt af Tilly $\frac{1}{5}$, hvarefter Hessen, Brandenburg och Sachsen slöto sig till Sverige. Gustaf Adolf slår Tilly i grund vid Leipzig $\frac{7}{9}$. — Huguenotterna, på ett möte i Charenton¹⁾, förklarade lutherska läran för oskyldig, helig och fri från all gröfre villfarelse, o. s. v. — Ett ovanligen vänligt, men dock, mest genom Lutheranernas misstroende, fruktlöst samtal hålles i Leipzig mellan lutherska theologer från Sachsen och reformerta från Brandenburg och Hessen. — Skotten *Joh. Dury* (*Duræus*) från Edinburgh, predikant i Elbing 1626, börjar sitt mer än 40-åriga fruktlösa arbete att förena Lutheraner och Reformerta. Han reste i de flesta protestantiska länder, skref böcker och bref, talade med furstar, ministrar och theologer, ända till 1674; † i Cassel 1680. — *Edmund Richer*, doctor af Sorbonne, †, ff., Sarpi's vän (se 1606), försvarare af gallicanska kyrkans friheter, genom lönnmördare tvingad till återkallelse, hvaraf han dog. — Påfvestolen bekommer Urbino. — *Joh. Kepler* † $\frac{1}{11}$ i Regensburg, nära 60 år gammal.
1632. Påfven stadfäster *Sacerdotes missionum*, till landfolkets och prest-candidaternas undervisning stiftade 1624 af *Vincentius de Paula*, en man af folket och fordom slaf i Tunis († 1660, helgon). Af sitt hufvudsäte i Paris, prioratet S:t Lazarus, kallades de äfven *Lazarister*. I förening härmed och understödd af den rika enka *Louise le Gras*, inrättade Vincentius äfven, 1634, *Virgines amoris* eller *Filiæ charitatis*, Filles de la charité (grises), «de barmhertiga systrarne», att vårda fattiga sjuka. Se 1807. — Wallenstein blir slagen vid Lützen d. 6 Nov. (= 16 Nov. i nya stilen), der Gustaf Adolf stupar. — Fredrik af Pfaltz (se 1620) †. — Axel Oxenstjerna († 1654). — Gymnasium i Dorpat af Gustaf Adolf förvandladt till universitet.

¹⁾ Charenton, lat. *Carenton*, stor köping vid Seine, $\frac{1}{4}$ mil s. om Paris; här var Huguenotternas förnämsta kyrka, en skön byggnad, som efter nantesiska edictets återkallande 1685 nedrefs. — (Om deras universiteter se under år 1598.)

1634. *Simon Episcopus*, sedan 1626 predikant vid arminianska kyrkan i Rotterdam (se 1625), blir nu den förste theologiske lärare vid det gymnasium, som Arminianerna upprättade i Amsterdam med en theologisk och en filosofisk profession. Han undervisade här till sin död 1643. — Efter *Joh. Cameron* från Skottland, prof. i Saumur († 1625), utbildar ytterligare hans lärjunge *Moses Amyrault* (f. 1596), äfven prof. i Saumur, läran om *den hypothetiska universalismen* i nådevalet, om hvilken många och långvariga tvister uppkommo, och som antogs af nästan alla de förnämsta reformerta theologerna i Frankrike: *Amyrault* (= *Amyraldus*), skicklig exeget och den förste utmärkte reformerte författare i moralteologien (ff. «*Morale chrétienne*» 1652—60, VI. 8:vo), † 1664. — *Georg Calixtus* (egentligen *Callisen*, f. nära Flensburg 1586), 1614 theol. prof. i Helmstädt, utgifver «*Epitome Theologiæ moralis*», hvarigenom han först i lutherska kyrkan skiljde moralen ifrån dogmatiken. — Jesuiten *Alphons Mendez*, tillika med sina ordensbröder, fördrifves ur Abyssinien (Habesch), der han, öfverhufvud för portugisiska missionen derstädes, hade varit patriarch sedan 1625 (andre: 1621) och stiftat mycken oro och blodsutgjutelse. Från den tiden hatade Abyssinierna alla Katholiker. — Svenskarne slagne vid Nördlingen 3.
1635. Kurfursten Johan Georg I af Sachsen («*Öl-Göran*», reg. 1611—1656) sluter i Prag 3° fred och förbund med kejsaren emot Svenskarne.
1636. Erkebiskop *Petr. Kenicius* i Upsala †, och efterträdes af *Laurentius Paulinus Gothus* (f. 1565, biskop i Strengnäs), † 1646. Den förtjente, men häftige *Joh. Rudbeck*, som detta år utgifvit sin bok: «*Privilegia Doctorum*», hvilken förbjöds, blef icke blott förbigången, utan äfven af förmyndareregeringen hotad med afsättning. Jfr 1624.
1637. Ferdinand II † 1° och efterträdes af sin son Ferdinand III till 1657. Han gjorde sig fri från Jesuiternas ok, som hans fader burit. — *Johan Gerhard* (f. 1582 i Quedlinburg), sedan 1616 theol. prof. i Jena, kyrkråd, m. m., † 1°; ff. mycket; hans «*Loci theologici*» och «*Schola pietatis*» bevisa både grundlig lärdom och sann christendom. Det förstnämnda verket utgafs 1610—1625. (Åren 1762—77 utgafs det ånyo, i Tübingen, i 27 band, af theol. prof. J. Fr. Cotta (f. 1701, † 1779 såsom canzler i Göttingen.) Se 1621. — *Georg Pasor*, Græcæ linguæ prof. i Franecker, †; ff. *Lexicon Novi Test.*, m. m. — Inträde i Japan förbjödes alla utlänningar. Se 1615.
1638. *Cornelius Jansenius* (*Jansen*, f. 1585), theol. dr och prof. i Löwen, slutligen biskop i Ypern (lat. *Ipera*, i V. Flandern), †; ff., se 1640. — *J. Duræus* (se 1631), som 1636 kommit till Sverige, förvisades derifrån på riksdagsprestenskapets begäran. Emot honom uppträdde isynnerhet Upsala-professoren *Johannes Lenæus* (sedan erkebiskop). — De missnöjde Skotterne bilda en nationalförening, kallad *Covenant*, som skyddar deras presbyterianism mot konung Carl I; se 1625. — Någre studerande i Rakau (se s. 144, not.) sönderslogo ett crucifix, hvarföre riksdagen i Warschau lät förstöra Socinianernas berömda schola i Rakau, fördrifva lärarne, borttaga boktryckeriet och tillsluta kyrkan. — *Cyrillus Lukäris*, för 5:te gången patriarch i Constantinopel, blir, genom Jesuiternas ränker, på sultans befallning, strypt (eller dränkt), emedan han, böjd för protestantismen, var fiende till de påfviska. Han var född på Candia, bildad i Padua, hade besökt Gênevê och England, patriarch i Alexandria

- 1602, i Constantinopel 1621, afträttades såsom statsförbrytare. Af hans trosbekännelse 1629 finner man, att han isynnerhet var böjd för reformerta läran. Hans fiende och efterträdare, de påfviskas vän, *Cyrillus Berrhoënsis*, 3:dje gången patriarch, fick 1639 samma slut.
1639. *Gisbert Voëtius*, theol. prof. i Utrecht (Ultrajectum: † 1676, 86 år gammal) angriper Cartesii filosofi såsom farlig och irreligiös. — Hanno-verske presten *Statius Buscher* angriper i sin bok: «Crypto-papismus novæ theol. Helmstad.» de helmstädtiska theologerna, isynnerhet *Georg Calixtus* (se 1634), för åtskilliga villomeningar, och gör derigenom början till en nära 50-årig strid inom lutherska kyrkan, kallad den *syncretistiska*, *calixtinska* eller *helmstädtiska*. *Georg Calixtus* († 1656) ansågs för syncretist¹⁾, emedan han, med Symbolum Apostolicum och de 5 första seklers gemensamma lära till föreningspunkt (jfr 1562), ville stifta, icke såsom man förklarade det, en yttre kyrkoförening, utan en inre religionsfred (ett upphörande af hatet och striderna) mellan de påfviska, lutherska och reformerta, hos hvilka tre partier christendomens grundläror, efter hans öfvertygelse, funnos bibehållna och oskadda (ehuru han sjelf med mycken styrka visade, att de påfviske på dessa grundläror byggt mycket, som måste förkastas). Striden fördes med yttersta häftighet mellan de theologiska faculteterna, af hvilka de i Helmstädt och Wittenberg voro hufvudorterna för hvaradera af partierna. Theologerna i Jena utmärkte sig härvid genom mycken moderation och kloket. Se 1656. Dessa stridigheter sträckte sig äfven till Sverige; se 1664.
1640. *Jansenii* (se 1638) bok «Augustinus» (3 delar, en frukt af 22 års arbete) utkommer i Löwen och upplifvar Augustini lära om nåden, till Jesuiternas stora missnöje (se 1567, 1588), hvarigenom uppkom en långvarig och häftig strid, den *Jansenistiska*, som djupt skakade påfvedömet. — Portugal (se 1580) affaller från Spanien och gör Johan af Braganza till konung (Johan IV, † 1656), hvilken påfven, af fruktan för Spanien, ej ville erkänna, äfvensom icke confirmera de af honom utnämnde biskoparne, hvarföre största delen af Portugal ända till 1669, då Spanien nödgats erkänna dess sjelfständighet, måste vara utan biskopar. — *Josua de la Place (Placeus)*, reformert prof. i Saumur († 1655), påstod, att arfsynden icke tillräknas människan omedelbarligen, utan blott medelbarligen, d. ä. han tillerkände hvarje människa arfsynd, men ej Adams synd. — Oroligt på Britanniska öarne. «Det långa parlamentet» sammanträder. Religiösa (= Congregationalister, se 1581) och politiska Independentier i England, hvilka förkastade allt presterskap och all öfverhet, till hvilka Cromwell i början hörde. — Gymnasium i Åbo förvandlas till universitet.
1641. Katholikerna i Irland, der största delen af befolkningen är katholsk, begagna den allmänna oredan under Carl I och mörda inom få månader vid pass 40,000 Protestanter derstädes, för att på en gång göra sig af med dessa förtryckare. — *Olof Laurelius* (f. 1585), prof. i Upsala, 1640 pastor i Storkyrkan, utgifver ett fullständigt Systema (Syntagma) theologicum, som länge i Sverige gällde för ett mästerstycke; blef 1647 biskop i Westerås, † 1670; ff. mycket, deribland äfven 1647 en god kateches.

¹⁾ Ordet *syncretismus* brukades ursprungligen om Cretensernas sed, att tvenne stridande partier, när de angrepos af en tredje fiende, förenade sig emot denne. Numera togs ordet i förhatlig mening om bemödande att förena olikartade kyrkoläror, som icke kunde och borde förenas, t. ex. Lutheraners och Reformertas.

1642. Jesuiterna, som 1641 förmått inquisitionen i Rom att förbjuda läsningen af Jansenii «Augustinus», utverka nu af Urban VIII en bulla mot densamma och dylika läror; men boken försvarades af universitetet i Löwen (jfr 1567), som förklarade bullan för understucken, m. fl. Se 1653. — Socinianernas trosbekännelse utkommer (i form af en förklaring öfver Symbolum Apostolicum), författad af *Jonas Schlichting* (exeget, † 1661). — Galileo Galilei † $\frac{8}{7}$ i Toscana, nära 78 år gammal. — Isaac Newton föddes $\frac{2}{2}$, g. st.
1643. Jansenii förtrogne vän *Jean du Vergier de Hauranne*, abbot i Benedictinerklostret S:t Cyran, †; han hade i Frankrike mycket utbredd kärlek till Augustinus och hat till Jesuiterna. För sin ytterligt stränga botöfningslära hölls han af cardinal Richelieu i fängelse från 1638 till 1642 (då Richelieu † $\frac{1}{2}$). Han värderades af *Jansenisterna* (Jansenii och Augustini anhängare) lika med Jansenius sjelf, ja, af de franska högre. Han var stiftaren af deras gruffliga botöfningar. — Största delen af Frankrikes theologer och maktägande togo Jesuiternas parti; men å motsatta sidan uppträdde flere af rikets för snille och lärdom mest bekanta män, som blottade Jesuiternas nedrigheter, men förföllo i en djup mysticism, hvilken förminsade fördelen af deras lärdom och nit. Till dem höra: *Anton Arnauld* (son af den utmärkte juristen Anton Arnauld † 1619), f. 1612, doctor af Sorbonne, hvarifrån han uteslöts 1654, † 1694), *Petr. Nicole* († 1695), *Blaise Pascal* (den ryktbare matematikern, † 1662), *Sebast. le Nain de Tillemont* († 1698), *Paschas. Quesnel* (Quênél, † 1710) och så många andre utmärkte män, vanligen kallade *Messieurs de Portroyal*¹⁾ (d. ä. författarne eller theologerna från Portroyal, bland hvilka flere äfven utmärkte sig i strid emot Protestanterna). — *Simon Episcopus* (se 1618, 1621, 1634) † $\frac{1}{4}$, ff. Hans efterträdare i theol. professionen vid arminianska gymnasium i Amsterdam var *Stephan Courcelles* från Genève († 1645; andre: 1659). Episcopii åsichter hade i England fått flera anhängare. Desse, som af de strängare engelska theologerna kallades *Latitudinärer* (jfr nyare tidens *Broad church party*, se 1834), inskränkte de väsentliga tros-lärorna till ganska få artiklar, närmare förnuftets föreskrift än den positiva religionens, och voro mindre stränge i läran om den episcopala kyrkoförfattningen. De förnämste af dem voro *William Chillingworth* († 1644)

¹⁾ *Port royal*, lat. *Portus regius*, var ett kloster för Bernhardiner-nunnor, beläget icke långt ifrån Paris i en djup och trång dal, och kallades *Port royal aux champs*, i motsats emot ett detsamma tillhörigt filialkloster i en förstad af Paris, s. om Seine, i grannskapet af Observatorium och Pères de l'Oratoire (se 1613), hvilket kallades *Port royal de Paris*. Henrik IV gjorde i seklets början *Jacqueline Arnauld* till dess abbedissa. Hon var en dotter af juristen Anton Arnauld (som hade 20 barn, Jesuitfäder, af hvilka Jansenisten Anton Arnauld var yngste sonen) och förde i början ett lättsinnigt lefnadssätt, men omvändes 1609, blef vän med *Frans de Sales* († 1622) och, 1623, med *Vergier de Hauranne*, efter hvilkas råd hon reformerade både sig och klostret. Hon kallades sedan *Maria Angelica de S. Magdalena*. Klostret blef ifrån år 1618 känt för den ovanligt stränga fromhet, som der rådde. *Jacquelines* systerson, *Isaac le Maître*, kallad *Sacy*, begaf sig 1637 dit, att försona sina synder och lefde der sedan såsom tjänande broder († 1684). Hans exempel följdes af andra, till en del snillrika och förnåma män, som byggde sig boningar der bredvid och förde ett strängt munklif. Klostret blef Jansenismens hufvudsäte, der dess gruffliga botöfningar isynnerhet ägde rum. Dess nunnor vägrade ihärdigt att underskrifva Alexander VII:s edsformulär (1656) emot Jansenismen. Ludvig XIV lät derföre 1709, på Jesuiternas ingifvelse, i grund förstöra klostret och flytta nunnorna till Paris till andra kloster. Äfven liken upptogs och flyttades bort.

- och *John Hales* († 1656). Till dem räknades sedan flere utmärkte män: *Henr. More* († 1679), *John Tillotson* (erkebiskop af Canterbury 1691, känd såsom utmärkt predikant, † 1694), *Rad. Cudworth* (liksom H. Morus, professor i Cambridge, † 1688), *E. Stillingfleet* (biskop i Worcester, † 1699, 63 år gammal), *John Locke* (den ryktbare filosofen, † 1704), *Gilb. Burnet* (biskop af Salisbury, † 1715), m. fl. — *Baptisterna* i England (så kallas de engelska vederdöparne, hvilka uppkommo bland Independenterna ifrån 1608 och i mycket skilja sig från de holländska) utgifva en trosbekännelse i 52 artiklar. Från dessa s. k. *Particular-Baptister*, som äro Calvinianer i läran om nådevalet, skiljde sig sedermera (1689) de s. k. *General-Baptisterna*, som äro arminianskt sinnade. De förre äro talrikast i England, de sednare i N. Amerika. De utmärka sig för öfrigt nästan endast derigenom, att de döpa blott fullväxta, vanligen vid 20 års ålder, och det genom neddoppning. — *Orthodoxa Confessio catholicae et apostolicae Ecclesiae orientalis* (en kateches med frågor och svar, indelad i 3 hufvudstycken: om Tron, om Hoppet, om Kärleken), författad af Metropolitanen i Kiew (Kiovia, se 988) *Petrus Mogilas* († omkr. 1660) och riktad emot Cyrillus Lukaris' försök (se 1638), godkännes af patriarchen *Parthenius I* i Constantinopel († 1644) och de öfriga patriarcherna. Den utgör grekiska kyrkans förnämsta symboliska bok (och dess sista liststecken). Jfr 1453. — *Nicol. Hunnius* (son af *Ægidius*, † 1603), prof. i Wittenberg, sedan 1623 superintendent i Lübeck, †, nära 58 år gammal; ff. *Epitome Credendorum* 1625, m. m.; föreslog 1632 det s. k. *Collegium Hunnianum*, som skulle hafva uppsigten öfver lutherska församlingens kyrkor och scholor och afgöra alla tvister. Se 1675. — En allmän svensk Psalm-bok antages och utkom 1645 (ganska bristfälligt).
1644. *Innocentius X* (Pamfil) påfve till 1655; styrdes af sin brors enka, den bekanta Olympia Maldachini. — *Fr. Menius*, prof. i Dorpat, afsattes såsom antitrinitarie och doket (se under år 96). — *Johannes Matthiæ*, drottning Christinas f. d. lärare, nu biskop i Strengnäs, håller ett sedan tryckt inträdestal om «*Idea boni ordinis in Ecclesia*», för hvilket han angreps såsom icke nog renlärig; dock slutades saken tills vidare 1647.
1645. Furst Georg Rakoczy († 1648) af Siebenbürgen nödgas kejsaren genom freden i Linz att ånyo bekräfta den så många gånger brutna Wienerfreden af 1606, som gaf religionsfrihet åt Protestanterna i Ungern, der redan 1634 rösternas pluralitet på riksdagen åter var katolsk (jfr 1588). — Den tolerante konung Wladislaw IV af Polen (Sigismund III:s son, † 1648) föranstaltar *Colloquium charitativum i Thorn* (Thorunium) mellan Katholiker, Lutheraner och Reformerta. Ogerna sågs här en *G. Calixtus* från Helmstädt (se 1639) af en *Abr. Calovius* från Danzig (Dantiscum, Gedanum; † 1686), en *Joh. Hülsemann* från Leipzig († 1661), o. s. v. Man skiljdes åt utan resultat. — Erkebiskop *Laud* (se 1625) halshugges och den episcopala kyrkoförfattningen i England upphäfves och utbytes emot den presbyterianska (puritanska). — *Hugo Grotius*, f. i Delft 1583 $\frac{10}{4}$, † i Rostock $\frac{18}{3}$; se 1618, 1619; var sedan 1635 svensk ambassadör i Paris, och dog på hemresan från Sverige till Holland; statsman, filosofisk jurist, filolog, theolog; ff. *Jus Belli et Pacis*, hvarigenom han grundlade natur- och isynnerhet folkrätten; *Annotationes in V. et N. Test.*, hvarigenom han kan anses såsom stiftaren till den nyare grammatiskt-histo-

- riska exegesen; boken *De veritate religionis christianæ, Defensio de satisfactione*, m. m.; han var en af sin tids lärdeste män.
1646. Den verksamme, förtjenstfulle, men själfrådig biskop *Joh. Rudbeck* i Westerås † (se 1619, 1623, 1636); ff.; hans bok «*Privilegia Doctorum*» hade beredt honom stora ledsamheter. — Erkebiskop *Laurentius Paulinus Gothus* †; ff. en vidlyftig «*Ethica Christiana*», m. m.
1647. «Sällskapet för Evangelii fortplantande i främmande länder» inrättas i England, erhöill 1649 offentlig stadfästelse och har gjort mycket gagn, särdeles i N. Amerika, der *John Elliot* nu predikade christendomen («*Indianernas apostel*», † 1690). — Skomakaren *Georg Fox*, f. i Leicestershire 1624, börjar resa omkring i England och predika om ett invärtes ljus, som vore tillräckligt till människans ledning, utan prester, offentlig gudstjenst och sacrament. Han yrkade för öfrigt frihet och jemnlighet. *Fox* († 1691) blef härigenom stiftare af *Qväkarnes* sect (så kallade af *quake*, «darra», i anseende till den kroppens darrning, som utmärkte sectens första medlemmar). Sjelfve kalla de sig *ljusets bekännare* eller *söner, vänner*. *Fox* kastades flera gånger i fängelse, emedan han störde den offentliga gudstjensten. Efter några år upphörde han med dylikt ofog, sedan bildade och hofsamme män slutit sig till honom. Qväkarne följa sitt invärtes ljus, som för dem är religionens enda kunskapskälla, som de kalla «den inre Kristus», «den eviga Sophia», o. s. v., antaga ingen bestämd dogmatik, tyda Bibeln, som är blott vittnesbörd om sanningen, men icke dess källa, endast i moralisk mening, tillåta icke edgång, krigstjenst, rang, helsning, lyx och hvad annars förnöjer sinnen; men ålägga sig välvilja, arbetsamhet och sannfärdighet. De förakta alla kyrkobruk. Både män och qvinnor lära offentligen, efter andans ingifvelse. Uteblifver den, så åtskiljas de utan någon gemensam andaktsöfning. Deras uppfostran till orörlighet (immoveableness) mildrar inspirationens djerfhet. Svårt förföljde, emedan de vägrade öfverheten trohetsed och presterna tionde, flydde flere af dem till Holland, Holstein (Fredrikstadt, se 1619), o. s. v. Först under Wilhelm III fingo de full religionsfrihet såsom Dissenters. Se 1658. — *Johannes Canuti Lenæus* (f. 1573), theol. prof., ff. af «*Tract. de veritate et excellentia christ. religionis*», m. m. (se ock 1638), blir erkebiskop i Upsala; † 1669. — Svenska presteståndet antog på riksdagen Formula Concordiæ jemte hela Concordieboken. Jfr 1644.
1648. Sedan den protestantiska saken i Tyskland, understödd af Sverige, Frankrike och de förenta Nederländerna, länge varit öfvervägande segerrik mot de kejserliga och spanska vapnen, begyntes fredsunderhandlingar 1645 i Münster och Osnabrück och förde ändtligen, då Turenne's och Wrangels segrar hade gifvit dem mera eftertryck, till *den Westphaliska freden* d. 24 Oct. (n. st.) 1648. Härigenom slutades det 30-åriga kriget, som på det förfärligaste ödelagt Tyskland, hvars folkmängd derunder till två tredjedelar omkommit genom svärd, hunger, pest och eldsvådor, och der hela landssträckor blifvit ödemarker: askhögar och ruiner af förstörda städer, köpingar och byar betäckte fordوم blomstrande länder. Nu stadfästes Augsburgska religionsfreden (1555) och utsträcktes äfven till de Reformerta, men icke till Protestanterna i de österrikiska besittningarne. Protestantismen erhöill fullkomligen lika rättigheter med katolska kyrkan. Flera stift (t. ex. Magdeburg, Bremen, Verden, Halberstadt, o. s. v.) seculariserades till förmån för protestantiska furstar. Såsom normalår för religions-

öfningen och ägande-rätten till andeliga stiftelser m. m. antogs d. 1 Jan. 1624¹⁾. Nedra Pfaltz fick 8:de kurvärdigheten (i stället för den 5:te), som tillföll den olycklige Fredrik V:s son Carl Ludvig († 1680). Schweiz och förenta Nederländerna erkändes för sjelfständiga, från tyska riket skiljda, stater. — Påven lät genom sin nuntie i Münster utfärda 2:ne protester emot denna fred (i anseende till secularisationerna af flera biskopsstift, m. m.) och utgaf 1651 en högtidlig bulla mot densamma; men detta utan all verkan. — Lord *Edv. Herbert of Cherbury* †, 67 år gammal; naturalist, en af fritänkarnes mera betydliga föregångare; i sin bok «de veritate» antog han endast följande religionssanningar: Gud är, bör dyrkas, helst genom rättskaffenhet, ånger försonar och vedergällning efter döden finnes. — *Josef Casalanza*, spansk ädling, †; stiftare af Piaristernas orden, omkring 1621; se 1678.

1649. Konung Carl I af England halshugges $\frac{3}{4}$ (g. st.) och England förklaras för republik. Oliver Cromwell, protector (från 1653 till 1658, då han dog), som i början hörde till Independenterna (se 1640), gynnade väl Presbyterianerna, men lemnade öfverhufvud full frihet åt de många religiösa partier, som under det inbördes kriget uppkommit, såsom *Ranters*, *Levellers*, *Antinomers*, *Seekers*, *Qvükare*, m. fl. — *Fredr. Spanheim d. ä.*, prof. i Gèneve, sedan i Leyden, †, 49 år gammal; ff. — *Joh. Baazius*, biskop i Wexiö, †, 68 år gammal; ff. Svensk kyrkohistoria («Inventarium»), m. m.

1650. *René Descartes (Renatus Cartesius)*, f. i La Haye i Touraine 1596, † i Stockholm; den nyare filosofiens fader; vistades i Holland 1629—49, der han utgaf sina skrifter (Meditat. de prima philos. 1641; Princip. philos. 1644, m. m.) och fick flera lärjungar, men äfven flera motståndare (jfr 1639). Under nära ett helt sekel hade hans system ett starkt inflytande och väckte många stridigheter. Hans metafysiska schola låg i strid med Gassendi's matematiska; se 1655. Först efter sin död fick han anhängare i Sverige; se 1686. — Westphaliska freden börjar bringas i verkställighet genom recessen i Nürnberg.

1651. *Jac. Sirmond*, Jesuit, f. d. Ludvig XIII:s bikt-fader, † ff. — *Andr. Rivetus*, f. i Poitou, th. d:r, predikant i Leyden, slutligen curator för Oraniska collegium i Breda, †, 78 år gammal; exeget, ff.

1652. Jesuiten *Dionysius Petavius (Denis Petau)*, prof. i Paris, †; ff. Dogmata theol. (ofulländadt), chronologi, m. m. — Landtgreffe Ernst af Hessen-Rheinfels (son af Moritz, se 1604) blir katolik († 1693). — Den mäktiga och grymma drottningen i Matamba i nedra Guinea (öster om Angola) Anna Zingha omvändes med sitt folk till christendomen af Capucinerna, hvilka isynnerhet predikade på afrikanska kusten.

1653. Jesuiterna förmå Innocentius X att i en bulla fördömma 5 satser som de utdragit ur Jansenii «Augustinus.»

1654. *Nikon*, patriarch i Ryssland (från 1652, väckte uppror emot tsaren, afsattes 1667, † i kloster 1681), låter på en synod i Moscwá besluta en revision och förbättring af ryska liturgien. Af missnöje häröfver uppkommo, 1666, *Raskolniki* eller *Raskolnikerna* (af *raskol* = schisma, d. ä. «separatister, kättare»), hvilka sjelfva kalla sig *Staroverzi* (d. ä. «gammaltrogne») och ännu fortfara. isynnerhet i Siberien. Peter den Store gaf de

¹⁾ Det så länge bestridda Reservatum ecclesiasticum (se 1555) blef sålunda erkänt och stadfästadt.

förföljde mildare vilkor, som sedan utvidgats. Catharina II gaf dem religionsfrihet. De äro söndrade i mer än 20 olika partier, som antaga mer eller mindre af den offentliga kyrkans bruk och religionsböcker. — Würtembergske theologen *Johan Valentin Andreæ* (sonson af Jacob Andreæ, se 1577), † i Stuttgart; en lärd, aktningstvård man; han gjorde isynnerhet Rosencreuzarnes hemliga orden (se 1614) känd, hvilken skulle åsyfta att bereda bättre tider för kyrkan, staten och vetenskaperna. (Rosen skulle vara symbol af förtrolighet och korset af religion, eller sannolikare, såsom andre förklara, korset i rosen var sinnebild af lidandet i kärleken.) Han erkände sjelf slutligen hela företaget för fåfängt och misslyckadt¹⁾. Denna mystik blef såsom theologi förnämligast i Rostock och Strasburg inhemsk och innebar hjertats och gerningens christendom, i motsats mot det stela formelväsendet.

1655. *Alexander VII* (Chigi) påfve till 1667, dref nepotismen långt. — Drottning Christina af Sverige, som 1654 nedlaggt kronan, antager offentligen katholska läran i Insprück $\frac{3}{11}$. — En sträng «Religionstadga» utkommer i Sverige. — Hertigen af Savoyen förföljer grufligen Waldenserna i Piemont (se 1630). Se 1686. — *Isaac la Peyrère* från Bordeaux, reformert, påstod i sin bok *Præadamitæ*, «att Adam blott var stamfader för Judarne, men att hedningarne voro skapade långt förut.» Han blef 1656 kastad i fängelse i Brüssel, tvungen att återkalla och att antaga katholska läran († 1676 hos Patres Oratorii i Paris). — *Jac. Usher* (*Usserius*), f. i Dublin 1580, protestantisk erkebiskop af Armagh 1624, men som 1640 under oroligheterna förlorat både embete och egendom, † i Surrey; ff. mycket, hvaribland *Annales V. et N. Test:ti*, *Chronologia sacra*, etc. — *P. Gassendi*, fransk mathematicus, astronom och filosof, Descartes' motståndare, † 63 år gammal; han fick isynnerhet anhängare i England, der den matematiska (empiriska) scholan i filosofien blef rådande. Jfr 1650. — *Joach. Lütke mann*, general-superintendent i Wolfenbüttel, en Joh. Arnds efterföljare, uppbygglig predikant, †, 45 år gammal; ff. 1656. *Alexander VII*, för att rädda påfvens infallibilitet, tyder (förkastande) i en bulla rätta meningen af Jansenii 5 satser; se 1653. — *Bl. Pascal* utgifver sina «Lettres provinciales», genom hvilka han mycket skadade Jesuiterna, hvilkas moral han i brefven angrep. Se 1643. — *Georg Calixtus* (se 1634, † i Helmstädt $\frac{1}{3}$ i sitt 70:de år; en utmärkt man, äfven berest; framkom med åtskilliga nya idéer; afhandlade dogmatiken aristoteliskt-filosofiskt efter *Finis, Subjectum et Media*; om moralen se 1634; mest känd för sina bemödanden om enighet mellan de christna kyrkorna, på grund af de fem första århundradenas lärobegrepp (jfr 1639). För att vara christen vore det nog, mente han, att man antog såsom trosgrund den H. Skrift och *Symbolum apostolicum*, och högst orätt vore derföre att vilja påtvinga menniskorna flera trosmeningar. Den syncretistiska striden (se 1639, 1645) fortfor länge efter hans död, tills den slutligen förqvädes af den pietistiska. Striden fortsattes med mindre fördel af sonen *Joh. Fredr. Calixtus* (äfven professor i Helmstädt, † 1701). Calixternas häftigaste motståndare *Abraham Calovius* (f. i Mohringen i Ost-Preussen 1612, se 1645, slutligen prof. i Wittenberg, † 1686) ville genom en ny symbolisk bok: «*Consensus repetitus fidei vere Lutheranæ*», som utkom

¹⁾ I nyaste tider har man förklarat hans skrifter om Rosencreuzarne för satirer öfver tylika hemliga sällskap.

- 1664, utestänga alla Calixti anhängare från lutherska kyrkan, hvilket dock ej lyckades. Några obehagligare följder af striden förekommas af de såsom medlare uppträdande och derföre misskända Jena-theologerna, en *Salomon Glassius* (f. 1593 i Sondershausen, † 1656 såsom superintendent i Gotha, sedan 1640; ff. *Philologia sacra*, m. m.), och *Joh. Musæus* (f. 1613, † 1681 såsom theol. prof. i Jena; ff.). — *Gisb. Voëtius* (se 1639), Cartesii och Cocceji (se 1669) nitiske motståndare, utverkar regeringens förbud mot Cartesianska filosofien, som ägde och, förbudet oaktadt, fortfor att äga många vänner i Nederländerna. Cartesianerna, förenade med Coccejanerna, besegrade slutligen allt motstånd, och söndringen mellan dem å ena sidan och Voëtianerna å den andra fortfor långt in i nästa sekel. Jfr 1650.
1657. Kejsar Ferdinand III † och efterträdes 1658 af sin son Leopold till 1705, under hvilken Protestanterna i Ungern ledo svårt förtryck. Jfr 1645.
1658. *Socinianerna* (se 1638), af hvilka någre satt sig under svenska konungen Carl X Gustafs beskydd, blifva genom ett riksdagsbeslut vid lifstraff förvisade ur Polen. Edictet förnyades 1661. Till deras utmärktaste män i denna deras olyckliga period höra *Stanislaus Lubienietzki*, polsk riddare († 1675 i Hamburg) och hans nära släktinge *Andreas Wissowatzi* (F. Socini dotterson), en af deras aktningvärdaste författare († 1678 i Amsterdam). — *J. Ludv. von Wolzogen*, Socinian, †; ff. *Compendium religionis christianæ*. — I Siebenbürgen, der de hade öfver 200 kyrkor, bibehöllo de sig. — *Qvåkarne* (se 1647) hålla sitt första allmänna möte till sectens organiserande. *Sam. Fisher* († i fängelse 1663) var en icke oskicklig försvarare af deras lärobegrepp. Se 1676. — *Johannes Elai Terserus* (f. i Leksand 1605), som i Tyskland varit G. Calixti lärjunge, stark hebré (kunde Psaltaren utantill), theol. prof. i Åbo 1640, i Upsala 1648, blir biskop i Åbo (der han ej var älskad).
1659. *Alexander VII* fördömer i en bulla en del af Jesuiternas påfund i moralen.
- Anm. Hufvudförderfvet af den Jesuitiska moralen låg i de två lärorna om den moraliska öfvertygelsens probabilitet och om gerningarnes afsigt.
- Mystikern *Jean Bernier de Louvigny* †: hade varit kongl. räntmästare i Caën, men nedlaggt sin befattning; boken: «Det fördolda lifvet med Christo i Gudi» är hopsamlad ur hans skrifter och öfversattes på svenska af pietisten inspectoren *Bengt Sahlner*, † 1737. — *Theodorik Hackspau*, linguar. orient. och theol. prof. i Altorf (se 1612), † 58 år gammal; ff.
1660. Carl II (Carl I:s son) blir konung i England till 1685, hemlig vän af catholicismen. Under honom upprättades åter episcopalkyrkan (se 1645) och alla Dissenters uteslötos från vissa borgerliga rättigheter. Han förordnade äfven biskopar i Skottland och Irland. 1662 blef en stor mängd, som icke ville härmed conformera sig (Nonconformister), sina embeten och kyrkorättigheter förlustig (2,000 prester måste på Bartholomæidagen lemna sina platser). *Qvåkarne* (se 1647) blefvo strängt förföljde.
1661. Henotiskt religionssamtal i Cassel mellan theologerna *Sebast. Curtius* († 1684) och *Joh. Heinius* († 1686) från Marburg, reformerta, samt *Petr. Musæus* († 1674, bror till Joh. Musæus i Jena, se 1656) och *Joh. Henichius* († 1671) från Rinteln (vid Weser, i Schaumburg, nu tillhörigt Kur-Hessen; universitet ifrån 1619 till 1809), lutheraner, hvilka sednare med de förra verkligen ingingo en öfverenskommelse om frid och vänskap, men fingo derföre uppbära ett nästan allmänt hat af sina medbröder, isyn-

nerhet af Wittenbergarne, som, med Abr. Calovius (se 1656) i spetsen, uppträdde mot dem och deras syncretism. — Mailändaren *F. J. Burri* (lycklig läkare) blef för sina fanatiska idéer om en allmän kyrkans rening m. m. in effigie bränd i Rom och sedermera (1672) insatt i fängelse på Engelsburg, der han äfven slutligen dog. — *Brian Walton*, biskop i Chester, †, ff.; utgaf Lond. Polyglottbibel.

1662. Tvist emellan Ludvig XIV och Alexander VII i anledning af den påfliga corsicanska livvaktens förolämpande mot Ludvigs ambassadör, hertigen af Crequi (hvilken dock sjelf öfvermodigt föranledt det). Tvisten slutades på ett för påven mycket förödmjukande sätt 1664. — *Bl. Pascal* (se 1644) †, 39 år gammal; ff. «Lettres provinciales» (se 1656) och herrliga «Pensées sur la Religion». — *Petrus de Marca*, erkebiskop i Paris, †, 68½ år gammal, ff., som försvarade Gallicanska kyrkans friheter. — *Mich. Waltherus d. ä.*, general-superintendent i Lüneburg, †, 68 år gammal; ff. mycket. — Biskop *Terzerus* i Åbo (se 1658) börjar utgifva sin «Förklaring öfver Katechesen», för hvilken han angreps af den lärde theol. prof. derstädes *Enevald Svenonius* (till hvilkens befordran han medverkat), som ock sedan blef actor emot honom i processen 1664 (f. 1617, † i Åbo 1688 som utnämnd biskop i Lund, ff.).

1663. Congregatio Sacerdotum a missionibus exteris och Seminarium Parisiense pro missionibus ad exterarum gentes inrättas i Paris. — Ludvig XIV låter bekräfta Gallicanska kyrkans friheter. — Den permanenta riksdagen i Regensburg börjas, der Protestanterna bildade Corpus Evangelicorum. Riksdagen fortfor till tyska rikets upplösning 1806. — Concordie-formeln anbefalles af regeringen i Sverige, tillika med hela Concordieboken, hvilket 1664 af rikets ständer bekräftades. Jfr 1647.

1664. De grofva Vederdöparne (Waterländarne, de talrikaste, se 1536) dela sig i 2-ne partier: *Apostolici*, efter läkaren och läraren *Sam. Apostool* († 1699), Prædestinatianer, såsom Menno, strängare i läror och bruk, och *Galenister*, efter läkaren och läraren *Galenus Abraham de Haen* († 1706), mindre stränge, arminianskt sinnade, hvilka ej ville heta Mennoniter, utan hellre Baptister. Söndringen började i Amsterdam, men spridde sig sedan bland alla de grofva Mennoniterna. Samtidig med dessa män var den lärde Mennoniten *Anton van Dale*, läkare i Harlem, † 1708, ff. — Den utsväfvande adelsmannen *Arm. J. Bouthillier de Rancé* (f. 1626, † 1700) blef vid anblicken af det stympade liket efter en älskad flicka så djupt gripen, att han ingick i det honom såsom sinecure tillhöriga klostret *La Trappe*¹⁾, hvilket han såsom abbot reformerade. Trappisternas orden blef genom honom den strängaste af alla munkordnar. (Munkarne iakttaga ett nästan ständigt stillatigande, få inga underrättelser från sina anhöriga, lefva blott af frukt och grönsaker, o. s. v.) Trappistorden existerar ännu i flera länder och har äfven nunnor. — *Johannes Matthiæ*, drottning Christinas fordne lärare, sedan 1643 biskop i Strengnäs, hvilken i

¹⁾ *La Trappe*, d. ä. «fall-luckan», så kalladt af sitt läge vid ingången till en af klippor och skog omgifven dal i Perche, på gränsen af Normandie i n.v. dep. Orne, 1 1/4 mil v. om Mortagne, o.t.n. från Alençon. Det var ett cistercienser-kloster, anlagdt 1140. Förut illa känt, undergick det ifrån 1664 en så sträng reform, att det blef ryktbart genom den der rådande strängheten. Det blef hufvudkloster för de deraf benämnda Trappisternas orden. Franska nationalförsamlingen upphäfde *La Trappe*, liksom de andra klostren, men det återinköptes af Trappisterna 1815, hvilka året derpå dityflyttade och sedan der iakttagit sina omätligt stränga ordensreglor.

- sina skrifter (*Idea boni ordinis* 1644 och *Rami Olivæ septentrionalis*, 1656 —61, in alles 10) ansågs gynna syncretismen, hvarföre de förbjödos 1662, nödgades begära afsked från sitt embete, och dog 1670, 77 år gammal. — Biskopen i Åbo (se 1658), *Johannes Terserus* blef ock nu, för sin 1662 utgifna kateches, som syncretist afsatt, men 1671 sin hufvudfiende *Sam. Enanders* efterträdare på biskopsstolen i Linköping; † 1678, 73 år gammal; ff. Båda dessa biskopar hade ifrigt kämpat emot antagandet af *Formula Concordiæ*, men dock 1647 underskrifvit det. Jfr 1663.
1665. *Alexander VII* ålägger hela clereciet i Frankrike att afsvärja Janse-nismen och förfölja alla motståndare. — Pfaltzgrefven Christian August af Sulzbach (staden ligger 1 mil n.v. från Amberg, i nordöstra delen af Bayern), brorson till Wolfgang Wilhelm (se 1614), blir Katholik († 1708). — Belgiske Jesuiten *Joh. von Bolland* †, 69 år gammal; började 1643 utgifvandet af *Acta Sanctorum*, hvilket fortsattes af andra Jesuiter, de s. k. *Bollandisterna*, som 1845 utgäfvade det 54:de bandet.
1666. *Joh. Conr. Dannhauer*, prof. och pastor i Strassburg, †, 63 år gammal; ff. *Hodosophia christiana*, m. m. — Universitetet i Lund stiftas, men invigdes icke förr än 1668. — Sabbatai Zebi från Aleppo uppträdde i Smyrna som Messias, fick ett stort anhang, men fångades och blef Muhammedan för att frälsa sitt lif; † fången 1676.
1667. *Clemens IX* (Rospigliosi) påfve till 1669. — *Sam. Bochart*, reformert predikant i Caën, †, 67 år gammal; ff. Phaleg, Canaan, Hierozoicon, m. m.; besökte drottning Christina af Sverige 1652. — *Joh. Golius*, prof. i Leyden, †, 71 år gammal; orientalist, som rest i Orienten; ff. *Lexicon Arabicum*, m. m. — *Joh. Henr. Hottinger*, prof. i Zürich, †, 47 år gammal (drunknade i Zürichersjön med hustru och 3 barn); ff. kyrkohistoria m. m.; äfven orientalist.
- 1668—1676. Troll-commissionerna i Sverige dömde en stor mängd meniskor till döden för umgänge med djefvulen: i Ångermanland 71 personer, i Dalarne, till 1671, 47 personer, och 1673 åter flera, o. s. v. i flera landsorter. Hexväsendet gick såsom en epidemi (man har kallat den: magnetisk) genom riket. 1670 $\frac{2}{3}$ hölls deremot en särskild bönedag. Prof., th. d:r *Mart. Brunnerus* i Upsala († 1670), och isynnerhet läkaren *Urban Hjärne* († 1724, 83 år gammal) lyckades äntligen att 1676 göra slut på hexprocesserna, som dock återkommo ännu på 1750-talet i Dalarne (se 1758). Jfr 1484, s. 114.
1669. *Clemens IX* bekräftar ändtligen (det nu af Spanien för sjelfständigt erkända) Portugals biskopar och slutar sålunda den alltifrån 1641 fortsatta tvisten med detta rike (se 1640). Han förskaffar äfven Jansenisterna i Frankrike en kort fred (*Pax Clementina*) genom tillåtelsen att underskrifva det gifna edsformuläret emot Jansenismen (se 1660) med förbehåll och förklaring (*sincèrement*, i stället för *purement et simplement*). — *Joh. Coccejus* (*Koch*, f. i Bremen 1603), prof. i Leyden (från 1650), †; känd för sin djupa och vidsträckta allegoriska Bibelexegetik och sin *Theologia foederata*. Hans första hermeneutiska regel var: »den h. Skrifts ord betyda allt hvad de kunna betyda.» Hela Gamla Testamentets historia var för honom en profetia om det, som hända skulle i Nya Testamentet ända till verdens slut. Nya Testamentets historia delades af honom i 7 perioder efter de 7 basunerna och sigillen i Apocalypsen. Hans *Theologia foederata* grundades på antagandet af ett dubbelt förbund mellan Gud och

menniskor: ett gerningarnes förbund före, och ett nådens förbund efter fallet. Han lärde härvid, att i mosaiska oeconomien ej låg full syndaförlåtelse (*ἄφεσις*), utan endast ett straffets uppskjutande (*παρεσις*), och att Christus för då varande trogne endast åtagit sig en borgen (såsom fidejussor), men ej lemnat en verklig (såsom expromissor), hvilken hörde till Nya Testamentet (då Jesus lemnade sig till ett offer). Han ville härigenom uppställa ett säkrare theologiskt system, för hvars af historia och jurisprudentia sammansatta läror han väl fann motstånd (se 1656), men äfven ett vidsträckt bifall; ff. mycket. — Joh. Matthiæ motståndare och efterträdare i biskopsembetet i Strengnäs *Eric Gabr. Emporagrius* († 1674, 68 år gammal) utgaf en kateches, som drottning Hedvig Eleonora lät förbjuda, emedan han deri räknat hustrun bland lösören (i 10:de budet). Erkebiskop *Johannes Canuti Lencæus* †.

1670. *Clemens X* (Altieri), en 80-åring, påfve till 1676. — *Philipp Jacob Spener* (f. 1635 i Rappotsweiler, liten stad i Ober-Elsass, i n.v. dep. Haut-Rhin, 1 mil n.n.v. från Colmar) börjar i Frankfurt a. M., der han sedan 1666 var pastor och senior, att till den förfallna christendomens upphjelpande, först i sitt hus och sedan (1682) i kyrkan, hålla collegia pietatis (predikoförhör om söndagseftermiddagarne), vid hvilka Bibeln förklarades med praktiska användningar. Han blef härigenom, mot all sin förmodan, upphofsman till de pietistiska stridigheterna, som sträckte sig långt in i nästa sekel (till omkring 1720 à 1730, då de lemnade rum för striden om Wolfianska filosofien). — *Johan Dallæus (Daillé)*, reformert theolog i Paris, utmärkt lerd; ff. «de usu Patrum» m. m.; †, 76 år gammal. — Domprosten *Lars Stigzelius* i Upsala (f. 1598) blir erkebiskop; † 1676.

1671. Jansenisten *Pasch. Quènel* (f. 1634, oratoriiprest, se 1643) utgifver «*Reflexions morales sur les 4 Evangelistes*», som fingo bifall af Noailles, Bossuet, m. fl. och sedermera utvidgades till hela Nya Testamentet. Se 1693. — Hertigen af York (sedan Jacob II) blir offentligen katolik. — Protestanterna i Ungern förföljas ända till 1681. — *Joh. Amos Comenius*, f. i Mähren 1592, de mähriska Brödernas biskop, mest känd såsom scholman, † efter många oroliga öden i Amsterdam; ff. «*Janua linguarum reserata*», m. m.; hade äfven varit i Sverige och gynnades af Axel Oxenstjerna; en af *Antoinette Bourignons* beundrare och vänner. — Baptisten *Frans Bampfild* stiftar de s. k. *Sabbatharierna* (*Sionska Brödraskapet*), som firar sabbathen på lördagen.

1673. Engelska parlamentet utfärdade Test-acten, enligt hvilken ingen kunde förvalta ett offentligt embete, utan att begå nattvarden i en biskoplig kyrka. (Denna act upphäfdes först 1828.)

1674. *Johan de Labadie*, f. i Guienne 1610, † i Altona; först Jesuit, sedan Jansenist, derefter (40 år gammal) reformert prest, äfven i Genève, slutligen sect-stiftare, som, först i Holland, sedan i Tyskland, upprättade en egen, mer i sträng lefnad än i lära från de reformerta afvikande församling, hvilken dock nu längesedan upphört. Till densamma hörde, bland andra, den lärda jungfru *Anna Maria von Schurmann* (i hvilken armar Labadie dog); hon var född 1607 i Cöln, † i Westfrieslands 1678; ff.; hon läste alltid Bibeln på grundspråken; hade många talanger, äfven utmärkt skicklig i qvinnoslöjder. — Cardinal *Johan Bona*, mystisk ff., f. i Piemont, †. — *Matthias Knutzen*, en kringströfvande kandidat

från Holstein, ville genom små ströskrifter grundlägga en församling af *Conscientiarii*, d. ä. samvetsmenniskor, som förkastade christendomen, erkände hvarken Gud eller djefvulen och ingen annan himmel eller helvete, än samvetet, som vore tillräckligt. (I följ. sekel förkunnades ungefär samma lära af *Edelmann*, † 1767.)

1675. Ernst den Fromme, hertig af Gotha, f. 1601, † (sonsons son af ex-kurfursten Joh. Fredr., † 1554; äldre broder till hertig Bernhard af Weimar, den ryktbare krigaren, † 1639); hade såsom öfverste i svensk tjänst utmärkt sig i 30-åra kriget vid Lech, München, Nürnberg, Lützen, men efter slaget vid Nördlingen 1634 blott sysselsatt sig med sina regentpligter, som han samvetsgrannt vårdade; känd för sitt nit om religionen och vetenskaperna och för sina fruktlösa underhandlingar med flera lutherska regenter till att verkliggöra det s. k. Collegium Hunnianum, hvarom se under 1643. — *Henrik Müller*, f. 1631, th. prof. och superintendent i Rostock, †; mystisk författare, som själfullt förkunnade christendomens guddomliga kärleksfullhet; hans «Himmelska kärlekskyss» andas samma anda som Arnds «Sanna Christendom»; ff. mycket (jfr 1654). — *Spener* (se 1670) framställer nu i företalet till Arnds († 1621) Postilla och sedermera (1678) i en särskild skrift sina «Pia Desideria oder herz. Verlangen nach gottgefäll. Besserung der wahren Evangel. Kirche.» — Formula Consensus Ecclesiarum Helveticarum, uppsatt i sträng calvinisk mening af *Joh. Henr. Heidegger*, prof. i Zürich (f. 1633, † 1698, ff.), antogs såsom symbolisk bok emot de mildrade föreställningar om nådevalet, hvilka efter Calvins död började från Frankrike (jfr 1634) utspridas; men boken förlorade snart sitt anseende. — *Ludv. Le Blanc*, reform. prof. i Sedan, †; röjer i sina «Theses theologicæ» en viss neutralitet i trosfärderna. — *Joh. Lightfoot*, prof. och vice-canzler i Cambridge, †, 72 år gammal; ff. *Horæ Hebraicæ et Talmudicæ*, m. m.

1676. *Innocentius XI* (Odeschalchi) påfve till 1689; hade ända till sin död tvister med Ludvig XIV; sökte återställa sederna inom kyrkan och staten. — Qvåkarnes Cateches och Trosbekännelse (samma verk; svaren bestå af bibelspråk) utkommer i Rotterdam på latin, författad af *Robert Barclay*, skottsk riddare († 1690; andre: † 1718), som jemte *Sam. Fisher* († 1663, se 1658) och *Georg Keith* satt G. Fox's lära i ordentligare skick. — *Petrus Poiret* från Metz, Cartesian, som nedlaggt sin predikantbeställning i Zweybrücken, uppoffrade sig från denna tid helt och hållet åt mystiska betraktelser; han (liksom Comenius, se 1671) var en varm beundrare af jungfru *Antoinette Bourignon* (med hvilken han lefde tillsammans från 1676 till 1680, då hon dog) och af fru *Guyon* († 1717). Från 1688 till sin död 1719 lefde han i Rheinsburg bland Collegianterna (se 1619), som från den tiden blefvo mera bekante. Han antog, att Christus kunnat synda, m. m.

1677. *Baruch*, d. ä. *Benedictus Spinoza*, f. 1632 i Amsterdam, affällig Jude, som dock icke antog christendomen, † i Haag; djup tänkare, ryktbar hos efterverlden genom sin pantheism, hatad af samtiden för sin kritik öfver Gamla Testamentets böcker, ehuru hans dygdiga vandel skyddade honom för egentliga förföljelser; ff. *Tractatus theologico-politicus* (1670) och opera posthuma. — *Angelus Silesius*, egentligen d:r *Johan Scheffler*, f. och † i Breslau, 53 år gammal; öfvergick till katolska kyrkan; lifmedicus hos kejsar Ferdinand III, sedan prest; mysticus, J. Böhmes beundrare; ff. märkvärdiga sånger och äfven «Cherubinischer Wandersman»,

1675. — Den fromme holländske predikanten i Utrecht *Jodoc von Lodenstein* (f. i Delft 1620), †; hans vänner fingo öknamnet «de fine» eller «Lodensteinare» (d. ä. pietister). — *Joh. Baazius* (f. 1626, son af den som dog 1649), förut biskop i Wexiö och Skara, blir erkebiskop i Upsala, † 1681.
1678. En mångårig tvist börjas mellan Ludvig XIV och Innocentius XI om Jus Regaliæ (här, i inskränkt bemärkelse: konungens rättighet att under ett stifts vacans-tid bortgifva de under stiftet lydande pastoraterna samt uppbära och använda stiftets inkomster), hvilket konungen 1673 utvidgat till hela sitt rike. — *Jean de Launoy*, th. dr i Paris, †, 73 år gammal; criticus, skref frimodigt mot påfvestolen; ff. mycket. — Piaristernas orden (Fratres et Sorores piarum et christianarum scholarum) stiftas i Paris af Minimer-munken *Nic. Barre* († 1686) för fattiga barns undervisning. Den har isynnerhet utbredt sig i Frankrike. Man sammanblandar ofta, men oriktigt, dessa med de vida betydligare *Patres piarum scholarum*, som äro de egentlige *Piaristerna*, långt förut stiftade i Rom af Spanjoren *Casalanza* (se 1648), men hvilken orden icke fullständigt bekräftades af påfven förrän 1690. De hafva utbredt sig i Italien, Tyskland, Ungern och Polen. Deras ordens författning liknar Jesuiternas.
1679. *Anne Gënëviève de Bourbon*, hertiginna af Longueville, den store Condés syster, †; hon hade varit en skönhet och gjort sig känd genom de borgerliga krigen och sina kärleksäfventyr, men blef sedan Jansenisternas vän och begaf sig till klostret Port royal (se 1643); hon hade medverkat till pax clementina (1669), som Ludvig XIV (hvilkens bikt-fader 1670—1709 var den ränkfulle Jesuiten *François la Chaise*) redan 1676 hade förklaradt vara beviljad blott för en tid och som han nu alldeles upphäfde. En stor del af de förföljda Jansenisterna, hvaribland *Arnauld*, deras hufvudman (se 1643), *Nicole* (se 1643) och *Quénel* (se 1671), lemnade nu (1679) Frankrike och begåfvo sig till Nederländerna, der de fingo många anhängare och upprättade en egen, från påfven skild, af generalstaterna skyddad, *jansenistisk-katholsk kyrka*. Sjelfve kallade de sig helst Augustinianer, klandrade de katholska presternas lefnad och lära, yrkade munkordnarnes reform, folkundervisning och bibelläsning, hade stränga, ofta gruffliga och vidskepliga gudaktighets- och botöfningar, med piskande, hungrande och törstande. De fortfara ännu i Nederländerna såsom schismatici. Se 1719. — Den stränge sededomaren *Innocentius XI* (se 1676) fördömmar 65 satser af jesuitmoralen. — Engelsmannen *Thomas Hobbes* †, 91 år gammal; en skarpsinnig man, men som framkom med många illa kända paradoxer; försvarade (1642) cæsareo-papismen, som tillägger regenterna samma makt öfver kyrkan, som Curialisterna tillägga påfven («Cujus regio, illius religio»), m. m.; ff. De cive, Leviathan, m. m.; Carl II:s lärare i mathes.
1680. *Martin Geier*, prof. och superintendent i Leipzig, slutligen öfverhofpredikant i Dresden, †, 66 år gammal; ff. — *Antoinette Bourignon de la Porte*, f. i Lille (Ryssel) 1616, † i Franecker, ogift (hennes anhängare, den berömda naturkunnige *Joh. Svammerdam* † i Amsterdam); mystisk och enthusiastisk, föregaf hon sig hafva guddomliga uppenbarelser, på hvilka hon ville grunda en egen kyrka, hvilkens hufvud hon skulle vara och hvilkens medlemmar skulle ovillkorligen lyda henne. Religionen bestode i själens inre rörelse och känsla (det inre ljuset), icke i kunskap och handling. Sitt mesta väsen dref hon i Sleswig, der hon en

tid ägde en del af ön Nordstrand. Var bemedlad, men ytterst hård emot gäldenärer och fattiga, för öfrigt knarrig och elak, och mycket ful; men fick, det oaktadt, både lärda och olärda anhängare (se 1671, 1676); ff. många mystiska skrifter. — Den utsväfvande fritänkaren *John Wilmot, grefve af Rochester*, †, 32 år gammal; omvänd af biskop *Burnet* (se 1643). — En stor komet (Newtons) förskräcker Europa och ger *Pierre Bayle* (1682) och *Balth. Becker* (1683) anledning till märkvärdiga skrifter emot fruktan för kometer.

1681. Ludvig XIV, som, under de toleranta ministrarne Mazarins († 1661) och Colberts († 1683) tid, hittills lemnat Huguenotterna i ro, ville nu icke längre tåla mer än en religionsbekännelse i sitt rike, hvarföre Huguenotterna skulle omvändas, hvilket skedde genom våld och dragonnader, som tvingade dem att, trots förbuden och hinderna, fly ur landet hoptals. Se vidare 1685. — Protestanterna i Ungern (se 1645) få sina rättigheter högtidligen erkända på riksdagen i Oedenburg, men led, det oaktadt, ett fortsatt förtryck (jfr 1657). — Spanske presten *Michael Molinos* (f. 1627), som sedan 1669 vistades i Rom, utgifver der på italienska sin bok «Guida Spirituale» (på spanska utgifven redan 1675; på latin öfversatt 1687 af A. H. Francke med titel: «Via s. manuductio ad vitam spirituaalem et contemplativam»; öfversatt på svenska, kallad «Andelig vägvisare»), i hvilken den äkta religionen, med mycken hjertlighet, framställes såsom en ljuf själens hvila, en ren, oegennyttig kärlek till Gud (amor purus). Denna mysticism, som åsidosatte de många kyrkoceremonierna hos Katholikerna, ansågs ganska anstötlig. Dess anhängare, *Quietister* kallade, förblandades med äldre Begharder och spanska *Illuminater* (*Alombrados*, se 1575, hvilka ansågs föga värdera den yttre gudstjensten) och förföljdes. *Molinos* sjelf tvingades 1687 till återkallelse och dog i ett hårdt klosterfängelse 1696. — Den rike *William Penn* (f. 1644, son af amiralen William Penn, Jamaicas eröfrare), Qväkare († 1718 i England), får, såsom betalning för sin faders fordringar hos engelska kronan, en stor landsträcka i N. Amerika, det sedan efter honom nämnda *Pennsylvanien*, dit han genast öfversände en coloni af Qväkare och dit han sjelf 1682 begaf sig. Han stiftade här förträffliga lagar, beredde en fristad för alla religionspartier, anlade (1683) Philadelphia, hufvudorten i denna coloni, som, på toleransens grundval, snart blef en blomstrande stat. Han stod i stor nåd hos konung Jacob II. — Efter *Johannes Baazius* blef *Olaus Swebilius* (förut biskop i Linköping) erkebiskop i Upsala; † 1700.

1682. Ludvig XIV sammankallar ett möte i Paris, bevistadt af 8 erkebiskopar och 24 biskopar, der de bekanta «Quattuor Propositiones Ecclesiae Gallicanae» (= *Bossuets* 4 propositioner) antogos, till stadfästande af franska kyrkans och konungens rättigheter emot påfven (se 1678). De voro: 1) påfven har ingen makt i världsliga ting; 2) hans andeliga makt är underordnad allmänna kyrkomöten; 3) begränsad af kyrkans, isynnerhet den gallicanska, grundsatser och bruk; och 4) i trossaker gällande blott så vida hans afgörande af hela kyrkan antages. Påfven lät offentlig bränna dessa satser. I Frankrike skrefvo och talade flere upplyste män med djerfhet emot påfliga våldet, t. ex. *L. E. Du Pin* († 1719), *Nat. Alexander* († 1724), m. fl. — *J. B. Bossuet* (f. 1627), biskop af Meaux, disputerar med reformerte theologen *Jean Claude* (sedan predikant i Charenton [s. 162, not.], ansedd såsom Huguenotternas patriarch, † 1687 i

landsflykt, i Haag), hvilken förstnämnde härvid gjorde godt bruk af de 16 omvändelsemetoder, som franska clericiet nyss bekantgjort. — *Thom. Brown* †, läkare, ff. Religio medici, en förelöpare till de naturliga förklaringarne af underverken. — Svärnerskan och profetissan *Eva Marg. Frölich* kom från Riga till Stockholm, der hon insattes på dårhuset.

1685. Sedan man i några år (se 1681) med våld sökt omvända Huguenotterna (utgörande vid pass $2\frac{1}{2}$ millioner), upphäufde *Ludvig XIV* *Nantiska Edictet* d. 18 Oct. (se 1598). Hufvudupphofs-männen till Huguenotternas förtryckande anses vara den 1683 afledne Colberts fiender, canzlern *Michael le Tellier* († 1685 $\frac{30}{9}$) och hans son, krigsministern markis *de Louvois* († 1691). De understöddes af konungens bikt-fader, Jesuiten *la Chaise* (se 1679), och hans gemål i hemlighet sedan 1685, fru *de Maintenon* (enka efter den 1660 afledne poeten Scarron; hon † 1719, 83 $\frac{1}{2}$ år gammal). Trots förbud och straff utvandrade (sedan 1681) omkring $\frac{1}{2}$ million Huguenotter med sitt guld, sin bildning och industri till protestantiska länder: Schweiz, England, Nederländerna, Danmark, Tyskland, i synnerhet Brandenburg, hvars store kurfurste Fredrik Wilhelm († 1688) på de för dem fördelaktigaste villkor inbjöd dem. De 2 millioner, som stadnade i Frankrike, voro utsatte för ständiga och svåra förföljelser, emedan de alla skulle, efter konungens befallning, antaga katolska läran. — *Claud. Pajon*, f. d. prof. i Saumur, †. Han och hans systerson *Isaac Papin* (sedan katolik, † 1709) samt hans lärjunge *Ch. le Cène* († 1703) lärde en viss pelagianism. Mot dem skref isynnerhet *Petr. Jurieu*, f. d. theol. prof. i Sedan, sedermera i Rotterdam, der han † 1713, 76 år gammal. — Katholiken (se 1671) Jacob II konung i England till 1688. — Det katolska huset Pfaltz-Neuburg (se 1614) blir regerande i Kur-Pfaltz (Rhen-Pfaltz). Se 1697.

1686. Hertigen af Savoyen förföljde Waldenserna i Piemont (jfr 1655), hvilka sedan utbreddes sig till Würtemberg, Hessen och Brandenburg. — Omkring denna tid (1676—1695) reste Spanjorn *Christoph. Rojas de Spínola* (från 1685 biskop i Wiener-Neustadt [4 mil s.t.v. från Wien, biskopssäte från 1470], † 1695) omkring för att tillvägabrinda en förenig mellan Katholiker och Protestanter, åt hvilka sednare han erbjöd nattvarden sub utraque, presternas giftermål m. m., mot erkännande af påfvens supremat. Blott i Hannover verkade han något och man inlät sig derifrån i underhandlingar, i hvilka den store *Leibnitz* († 1716) deltog, som öfver detta ämne förde en långvarig brevvexling med den förslagne biskop *Bossuet* (se 1682, † 1704), hufvudpersonen härvid; dock allt förgäfves. Se 1704. — F. d. Jesuiten *Louis Maimbourg* † i Paris, 77 år gammal; ff. mycket i historien, men föga noggrannt; hetsig polemicus. — *Abr. Calovius* (se 1656) †, 73 år gammal, såsom prof. och generalsuperintendent i Wittenberg; var 6 gånger gift; ff. mycket, hvaribland Biblia illustrata, Systema locorum theologicorum; ifrig polemicus, stark scholasticus; med hans död upphörde äntligen den syncretistiska striden. — *Spener* (se 1670, 1675) blir öfverhofpredikant i Dresden (till 1691). — Sveriges (till det mesta ännu gällande) kyrkolag (i 28 capitel) antages. — Presteståndet begärde, att cartesianska filosofien, som i Upsala lärdes af den utmärkte matematikern *Joh. Bilberg* (f. 1646, prof. i math. 1679, pastor i Örebro 1692, biskop i Strengnäs 1701, † 1717) skulle förbjudas; men,

efter en deputations hörande, förklarade sig regeringen 1689 för vetenskapens frihet.

1687. *Innocentius XI* råkar ytterligare i en obehaglig tvist med Ludvig XIV om kvartersfriheten i Rom (les franchises, d. ä. rättigheten för en utländsk minister att i sin boning, såsom i en asyl, skydda dit flyktade förbrytare), hvilken påfven 1686 upphäft såsom ett missbruk. (Jfr 1662.) Tvisten slutades icke förrän efter Innocentii död, då kvartersfriheten förblef afskaffad. Tvisten om Jus regaliæ (se 1678) upphörde ock sedan. Se 1691. — Genom *Speners* inflytande grundades, $\frac{1}{7}$, af några unga lärda i Leipzig ett Collegium philo-biblicum, ett sällskap till lärd utläggning och from användning af den H. Skrift. Härifrån utgingo sedan 1689 de tyska föreläsningarne öfver Nya Testamentet. Se 1689. — Venetianerna intaga Morea, som de behöllo till 1715.
1688. *Joh. Andr. Quenstedt*, th. prof. i Wittenberg, †, nära 71 år gammal; ff. mycket, hvaribland «Systema theologicum» (1685), som framställer den lutherska scholastiken i dess största fulländning, och derföre är ett hufvudverk. — *Matthias Wasmuth*, orient. linguar. prof. i Kiel, †, 63 år gammal; ff. — Jacob II, hatad för sin despotism och catholicism, den han offentligen sökte införa i England, flyr för sin mäg Wilhelm af Oranien, till Frankrike. — *Ralph Cudworth* †; ff., se 1643. — *Joh. Pearson*, biskop i Chester, †, ff. — *Joh. Bunyan*, ostuderad baptistisk lärare i Bedford ($7\frac{1}{2}$ mil n.t.v. från London), †, 60 år gammal; förföljd; ff. i sitt 12-åriga fängelse «En christens resa», m. m. — Fanatiska rörelser visade sig i les Cevennes (lat. Sebenna), der vid pass 200,000 reformerte, till en del Waldensernas afkomlingar, bodde. Svårt förföljde, brukade de våld emot våld, hvaraf uppkom ett mångårigt, nästan oafbrutet, ohyggligt krig. De bestodo mest af bönder, som af sin klädsel kallades *Camisarder* (Kortrockar). Ibland dem uppträdde *inspirerade*, som med profetior, syner och underverk uppehöllo och förvildade deras mod. Se vidare 1702.
1689. *Alexander VIII* (Venetianen Ottoboni) påfve till 1691; han fördömde 1690 Jesuiternas lära om den filosofiska synden (d. ä. en synd, vid hvars begående man ej tänker på Gud, eller som begås i okunnighet om Guds lag eller i ovisshet om dess mening: en synd, som Jesuiterna ansågo ringa); han återfick 1690 Avignon, som Ludvig XIV fräntagit hans företrädare. — *Speners* vänner, filos. magistrarne *Aug. Herm. Francke* (f. i Lübeck 1663), *Joh. Casp. Schade* (som sedan med häftighet förklarade sig emot biktstolen och derigenom föranledde stridigheter, † såsom diaconus i Berlin 1698) och *Paul Anton* († såsom theol. prof. i Halle 1730) började hålla Collegia biblica i Leipzig för studenterna och andra (jfr 1687). I anledning häraf uppkom nu här namnet *Pietister*. Så väl här, som i flera andra städer, t. ex. Giessen, Hamburg, Rostock, Danzig, uppstod ett stort och verksamt motparti. Pietisternas förnämste motståndare var *Joh. Benedict Carpzov den yngre*, hvilken (liksom sin fader, Joh. B. Carpzov d. ä., † 1657) var theol. prof. i Leipzig, † 1699, 60 år gammal. Han understöddes af sin broder *Samuel Benedict Carpzov*, som, efter Spener, 1692 blef öfverhofspredikant i Dresden och kurfurstlig bikt-fader, † 1707, 60 $\frac{1}{2}$ år gammal. Begge voro mycket gällande theologer. De bibliska collegierna blefvo förbjudna 1690 och de tre magistrarne måste lemna Leipzig. — Wilhelm III konung i England efter sin afsatte svärfader Jacob II (se 1688). De stränga lagarne mot Dissenters upphävas genom

Tolerance-acten, från hvilken dock Katholiker och antitrinitarier uteslötos. *Corporations-acten* (af 1661) och *Test-acten* (af 1673), som utestängde Dissenters från offentliga embeten, bibehöllos. Episcopalkyrkan förblef den rådande i England, men måste bredvid sig såsom constitutionsenlig tillåta den presbyterianska, hvilken i Skottland återfick (se 1660) sitt ännu bibehållna välde, hvars högsta myndighet blef den årliga generalsynoden i Edinburg af fullmäktige från alla 15 provinciaalsynoderna. I Irland förblef episcopalkyrkan rådande och har mycket förtryckt Katholikerna, d. ä. landets flesta invånare. — Erkebiskopen af Canterbury *William Sancroft* med 8 biskopar vägrade att svara Wilhelm III trohet, emedan Jacob II vore deras laglige konung. Dessa *Non-jurors* (edvågrare) afsattes därför (1690). De fordrade af undersåtare en s. k. obedientia passiva, förklarade konungarnes ärftliga succession vara juris divini, och påstodo, att biskoparne i afseende på ledningen af kyrkans angelägenheter icke äro den verldsliga regeringen underordnade, utan att Christus är deras ende förman. Såsom en nitisk försvarare af non-jurors och deras åsikter uppträdde hist. prof. i Oxford *Henrik Dodwell*, som dock snart bytte om åsigt († 1711). Härigenom uppkom episcopalkyrkans söndring i *den högre* (Highchurchmen), som ganska högt uppskattade biskoparnes rättigheter, och *den lägre* (Lowchurchmen; jfr Latitudinärer, se 1643), som inskränkte dem. — Cartesianske theologen *Herm. Alex. Roëll* i Franecker, hvilken redan 1686 kommit i strid genom sitt påstående, att den H. Skrifts guddomlighet kan bevisas af förnuftet, framkom nu med åtskilliga fria idéer om Guds Son (hvilkens födelse af Gud han tropice förklarade), om arfsynden, tillfyllestgörelsen, m. m., hvarom striden fortfor äfven efter Roëlls död († 1718). — *Casimir Lysinski* (eller Lyszcynski), lithauisk adelsman, underdomare i Brzesk (14 mil v.n.v. från Warschau), blir på en alltför lös, eller rättare ingen grund, såsom atheist bränd i Warschau. — Den svärmande, kringresande theosofen och visionären *Quirinus Kuhlmann*, f. i Breslau 1651, blir bränd i Moskwá, på dervarande patriarchs anstiftan. — Den af erkebiskop *Olaus Svebilius* utarbetade catechesen antages till allmän lärobok i Sverige. — Pietistiska rörelser visa sig i Finland. Presten *Laur. Ulstadius*, mag. *P. Schæfer* och stud. *Ol. Ulhegius* förklarades af domcapitlet i Åbo skyldige till döden för sina pietistiska villfarelser. De benådades väl till lifvet, men straffades med mångårigt fängelse. Alla tre synas hafva lidit af själsförvirring.

1690. Grekerna i Slavonien, Croatien och Ungern erhålla vissa medborgerliga rättigheter. — *William Sherlock*, dechant vid St Paul i London († 1708), dref försvaret för trinitetsläran så långt, att man förebrädde honom tritheism. — Den verksamme och lärde biskop (jfr 1664) *Joh. Gezelius den äldre* i Åbo †, 74 år gammal; ff. mycket. Han efterträddes af sonen *Joh. Gezelius den yngre*, † 1718, 70 år gammal, som ifrån 1711 utgaf det stora, af fadren och honom utarbetade berömda Bibelverket, hvilket finnes i Sveriges flesta kyrkor. Han hann dock blott utgifva Nya Testamentet. Hans måg, biskop *David Lund* i Wexiö († 1729) utgaf Gamla Testamentet 1724—28.

1691. *Innocentius XII* (Pignatelli) påfve till 1700; han bilade (1691—93), till sin fördel, fullkomligen alla tvister med Ludvig XIV (som åter inskränkte sitt Jus regalix till sitt rikes gamla provinser; se 1678, 1687). — *Spener*, som 1689 fallit i onåd hos kurfursten af Sachsen Johan Georg

- III († 1691), emedan han förhållit honom vissa skötesynder (Spener var hans bikt-fader; jfr 1686), blir pastor primarius, prost och consistorialråd i Berlin, der kurfursten Fredrik III (1701 konung af Preussen under namn af Fredrik I) gynnade de s. k. Pietisterna, mot hvilkas läror i flera andra länder till och med förbud utkommo (jfr 1689). — Presten *Balthasar Becker* i Amsterdam (f. 1634; se 1680) ger ut den namnkunniga boken: «De betooverde Weereld» (Die bezauberte Welt), hvori han, på grund af cartesianska skäl och 2 Petr. 2: 4, nekade all djefvulens inverkan på världen och påstod, att hvad som i Skriften säges om hans makt, om de besatta, o. s. v. bör förstås oegentligen. Han afsattes 1692; † 1698, fast i sin öfvertygelse. Genom sin bok skakade han djupt folktron och den grofva vidskepelsen, af hvilken 17:de seklets *hexprocesser* lemna så många beklagliga prof. — Riddaren *Robert Boyle's* († detta år) stiftelse till christendomens försvar genom 8 årliga predikningar i London. — De fromme presbyterianerna, Boyles vän, theologen *Richard Baxter*, 77 år gammal, ff., som lidit flera förföljelser, äfven fängelse, och *Thomas Bromley*, 62 år gammal, ff., ††. — Qvåkaresectens stiftare *Georg Fox* †; se 1647.
1692. Kejsar Cham-hi (Kang-hi, 1662—1722) tillåter sina Chineser att antaga christendomen, som predikades af katholska munkar. Kejsaren gynnade mycket Jesuiterna, åt hvilka han till och med, 1700, byggde en präktig kyrka i sitt eget palats. Jesuiterna tilläto de omvända flera chinesiska ceremonier, äfvensom att kalla Gud *Tien* (d. ä. Himmelen)¹⁾, hvarom häftiga och långvariga, för påfvarne mycket ledsamma tvister uppkommo med missionärerna af andra ordnar (isynnerhet Dominicanerna). Jfr 1582. — Kurfursten Fredrik III af Brandenburg (se 1691) stiftar universitetet i Halle (Hala Saxönum), kalladt *Academia Fridericana*. Dess förste canzler *Veit Ludv. von Seckendorf*, f. 1626, frankisk adelsman, †; statsman, theolog, ff. *Commentarius historic. et apologet. de Lutheranism. m. m.*; föreslog inrättandet af ett «*Collegium irenicum*» emot religionsstridigheterna.
1693. *Paschas. Quénel* (se 1671, 1679), som nu, fördrifven, vistades i Brüssel, utgifver (1693—94) «*Le nouveau Testament en françois avec réflexions morales*», hemtade ur Jansenisternas schola och således stridande mot Jesuiternas moral. Boken fick många editioner och om densamma uppkom i nästa sekel en häftig strid. — *Christian Scriber*, f. i Rendsburg i Holstein 1629, länge pastor i Magdeburg, sedan 1690 öfverhofspredikant hos abbedissan af Quedlinburg, †; var 4 gånger gift; ff. «*Själaskatt*», m. m. — *Carl Blount*, engelsk fritänkare, som satte Christus på samma linie med Apollonius ifrån Tyana och dessutom smådade Christus, sköt ihjel sig, ff. — Jubelfest firas i Sverige och en ny kyrkohandbok antages.
1694. Universitetet i Halle (se 1692) inviges, *Speners* vänner *A. H. Francke*, *Paul Anton* (se 1689) och *Joach. Just. Breithaupt* († 1732) voro här theol. professorer. Halleska universitetet blef *Pietisternas* eller *Spenerianernas* hufvudsäte, liksom det wittenbergiska, deras motståndares, *Orthodoxernas*. I Halle lärde äfven *Speners* vän, den originelle och frimodige, indifferentistiskt sinnade *Christian Thomasius*, juris prof. († 1728), som motarbetade vidskepelsens och hierarchiens lemningar i protest. kyrkan. I kyrkorätten, i hvilken det s. k. *episcopalsystemet* hittills varit gällande, enligt hvilket de protestantiska regenterna betraktades såsom kyrkans högsta

¹⁾ Detta förbjöds sedan och i stället anbefalles uttrycket *Tien-Chu*, d. ä. «Himmels Herre». Jfr 2:dra Bihanget, 3), c) Zoroasters lära.

biskopar, ville Thomasius upprätta det s. k. *territorialsystemet*, enligt hvilket furstarnes makt öfver landet gifver dem rättighet till supremat öfver kyrkan («Cujus regio, ejus religio»¹⁾). Häremot satte sig med all makt theologerna, hvilka gjorde skillnad emellan Jura majestatica circa Sacra och Jura collegialia. *J. H. Böhmer*, preussiskt geheimeråd, director och prof. i Halle († 1749) inskränkte sedermera territorialsystemet inom vissa gränser. *Samuel Puffendorf* deremot (1687, † detta år i Berlin) och sedermera *Pfaff* yrkade det så kallade *Collegial-systemet*; se 1719. — *Joh. Tillotson*, erkebiskop i Canterbury från 1691, †, 64 år gammal; se 1643. — *Jansenisten Ant. Arnauld* † i Brüssel; se 1643, 1679.

1695. Orthodoxerna låta trycka en skrift emot *Spener*, hvori han beskyldes för 264 villomeningar. *Spener* bevisade i sitt svar, att han fullkomligen öfverensstämde med Augsburgska confessionen. — *Joh. Wilh. Baier*, prof. i Jena och Halle, blir general-superintendent i Weimar och †; ff. dogmatik, moral, m. m. — *Jansenisten Nicole* †; se 1643, 1679. — *Georg Keith* (se 1676), som förgäfves bemödat sig att bringa Qvåkarnes religion närmare christendomens föreskrift (han ogillade, att de vände historien om den yttre Christus till en allegori), uteslutes ur deras samfund, och återvände sedan till engelska kyrkan. — I Sverige antogs ny Psalm-bok (hufvudsakligen utarbetad af biskoparne *J. Svedberg* i Skara, † 1735, *H. Spegel* i Linköping, † 1714 som erkebiskop, superintendenten *Isr. Kolmodin* i Wisby, † 1709, m. fl.).

1696. *Sebast. Schmidius*, theol. prof. och prost i Strasburg, †, 78 år gammal; öfversatte Bibeln på latin, exeget, ff. mycket.

1697. Alldeles emot normalåret 1624 i westphaliska freden, genomdref Ludvig XIV den clausul i ryswigska freden, att katholska religionen, hvilken Fransmännen under kriget med våld infört på flera ställen i Rhen-Pfaltz, skulle der förblifva in statu quo. Den katholske kurfursten derstädes (se 1685) förtryckte sina protestantiska undersåter och införde ett Simultaneum (religionspartiernas gemensamma ägande och bruk af kyrkor), som alltmer utvidgades till Katholikernas förmån, hvilket väl skett ännu mer, om ej Preussen brukat repressalier. — Kurfursten Fredrik August af Sachsen blir tillika konung af Polen († 1733). För att kunna bli det, hade han öfvergått (1696) till katholska kyrkan, hvilken kur-sachsiska hofvet alltsedan tillhört, utan att dock någon förändring af Sachsens lutherska religion deraf följt. — *A. H. Francke* (se 1694) stiftar, med en grundfond af 7 gyllen, det berömda barnhuset (das Waisenhaus) i Halle, en sedan colossal, ännu fortfarande undervisningsanstalt. — Huguenotten *Pierre Bayle* (f. i Frankrike 1647, f. d. filos. prof. i Sedan [se 1680], nu landsflyktig, prof. i Rotterdam, afsatt 1693, † 1706) utgifver sin ryktbara «Dictionnaire Historique et Critique» i 4 vol. in folio, i hvilket arbete (som fått flera upplagor), utom i andra skrifter, han kringspridde ganska fria idéer, som gingo vida längre än att blott bestrida vantro och religionstvång. — Engelskan *Jane Leade*, som ifrigt studerat Jac. Böhmes (se 1624) skrifter, och trodde, att alle christne skulle bli förenade, om de följde blott det inre ordet och ljuset, stiftade, för denna förening, *det philadelphiska samfundet*, öfver hvilket den H. Ande skulle herrska. Hon † 1704, 81 år gammal. — *Joh. Conr. Dippel* (f. på slottet Frankenstein vid Darmstadt 1673) börjar ganska häftigt polemisera mot kyrkan († 1734).

¹⁾ Jfr Hobbes, 1679.

1698. *Joh. Georg Böse*, luthersk predikant i Sorau (i preussiska Lausitz), † 1700, påstod i en skrift, att en viss terminus peremptorius är satt för hvarje människas omvändelse, efter hvilken termins förlopp hon icke kan omvändas. Striden härom, kallad *den terministiska*, fortsattes, efter Böses död, af de tvenne förtjente Leipziger-theologerna *Adam Rechenberg* (Spencers måg, † 1721, ff.), som försvarade Böse's satser, och *Thom. Ittig* († 1710, 66 år gammal; ff.; utgifvit *Bibliotheca patrum apostolicorum*, m. m.), som påstod, att nådetiden räcker till lifvets slut. — *Aug. Pfeiffer*, hebr. linguæ prof. i Leipzig, sedan superintendent i Lübeck, †; ff. *Dubia vexata Scripturæ sacræ*, *Critica sacra*, m. m.
1699. På bedrifvande af biskop *Bossuet* i Meaux (se 1682), förkastar påfven 23 satser i en af erkebiskopen i Cambray *Fénélon* (f. 1652, erkebiskop 1695, † 1715) år 1697 utgifven bok: «Explication des Maximes des Saints sur la vie interieure», i hvilken författaren sjelf antagit och försvarat flera af sin vänninna fru *Guyons* (se 1696, † 1717) läror, dem *Bossuet* vederlaggt, isynnerhet amor purus (se 1681), och med mycken klarhet föredragit den rena mysticismens grundsatser. *Fénélon* underkastade sig fullkomligen och publicerade sjelf i sitt stift förkastelsedommen (hvari dock hans namn ej var nämndt). — *Joh. Leusden*, prof. i Utrecht, †, 75 år gammal; ff. i bibliska filologien.
1700. *Clemens XI* (Albani) påfve till 1721; förklarade (1712) Pius V (se 1566) för helig; hade stridigheter med åtskilliga hof. — Det protestantiska Tyskland antager *Calendarium reformatum* (för hvilket *Erh. Weigel*, prof. i Jena, mathematicus, † 1699, mycket arbetat). Jfr 1582. — *Joh. Wilh. Petersen* (f. 1649 i Osnabrück, th. d.r., superintendent i Lüneburg 1688, afsatt 1692, † på sitt landtgoods vid Zerbst 1727) hade 1691 påstått, att fröken *Rosamunda Juliana von Asseburg*, som vistades i hans hus, hade guddomliga uppenbarelser, i stöd af hvilka han äfven lärde den crassa chiliasmen (se år 96; den finare chiliasmen antogs af *Spener. Lange, Bengel*, m. fl.), hvarföre han blef afsatt 1692; men fortsatte, jemte sin hustru *Johanna Eleonora von Merlau*, som äfven hade uppenbarelser, att drifva samma läror. Nu utgaf han «das ewige Evangelium», hvari han lärde alltings återställelse (d. ä. att de fördömde, både englar och menniskor, en gång skola befrias från sitt straff), och sitt stora verk (3 tomer, 1700—1710) «*Mysterium Apocatastaseos*», hvari han föredrog så väl denna lära som den grofva chiliasmen. Han lärde äfven om en dubbel Christi menniskonatur: den himmelska, antagen före världens skapelse, och den jordiska, antagen utaf Maria, m. m. Han beskyddades och pensionerades af kurfursten af Brandenburg (se 1691). — Hos flera kvinnor visade sig vid denna tid en spådomsande. — *Gottfrid Arnold* (f. 1665 i Annaberg i Sachsen, hade i Dresden mycket umgäatts med *Spener*, 1697 hist. prof. i Giessen, hvilket embete han 1698 nedlade, † 1714 såsom pastor i Perleberg [i Brandenburg, 11 mil n.v. från Berlin] och preussisk historiograf) utgaf 1699—1700 sin «*Unparteiische Kirchen- und Ketzehistorie*» (4 tomer), hvari han, en stor vän af Pietisterna och mysticismen, isynnerhet försvarar denna, men äfven alla äldre allmänast kända kätterier. — *Olaus Svebilius*, f. 1624 nära Calmar, 1678 biskop i Linköping, sedan 1681 erkebiskop i Upsala, †, ff. svenska Catechesen (se 1689), m. m. Han efterträddes af *Erik Benzelius* (f. 1632, biskop i Strengnäs 1687, Carl XII:s lärare i christendom och kyrkohistoria), † 1709. — Czar

Peter I i Ryssland, hvilken 1699 började sin reform af ryska kyrkoväsendet, lemnade, vid patriarchen *Hadrians* död vid Narva 1699, patriarchatet vacant, förklarade sig (1701) för ryska kyrkans öfverhufvud («jag är eder patriarch», sade han till de för val af ny patriarch församlade biskoparne), och befallde, att åren hädanefter skulle börjas med d. 1 Jan. (gamla stilen) och räknas ifrån Christi födelse.

Adertonde Seklet.

1701. Sällskapet för christendomskunskapens utbredande, bildadt i England 1698, stadfästas och förenas med sällskapet för evangeliij fortplantande (se 1647). Erkebiskopen af Canterbury är dessa sällskaps ordförande. Ett dylikt sällskap inrättas i Skottland samma år. Dessa 3 sällskap hafva i synnerhet verkat i N. Amerika. — *Fredr. Spanheim d. y.* (son af den äldre, som † 1649), f. i Genève 1632, prof. i Heidelberg, sedan 1670 i Leyden, †; ff. — Striden mot halleska theologerna eller Pietisterna (se 1694) fortfor att oroa lutherska kyrkan, och fortsattes isynnerhet af theologerna i Wittenberg, under *Valentin Ernst Löschers*, superintendent i Jüterbock 1698 († 1749), anförande. Denne började nu utgifva en periodisk skrift: «Altes und Neues aus dem Schatz theol. Wissenschaft» (Wittenb. 1701), fortsatt under titel: «Unschuldige Nachrichten von alten und neuen theol. Sachen» (Leipz. 1702—19), i hvilken Pietisterna skarpt tadlades. De hade ock ifriga motståndare i *J. Fr. Mayer* (i Greifswald), *G. Wernsdorff* (i Wittenberg), *Sam. Schelwig* (i Danzig) och *Ernst Cyprian* (i Gotha), alla tillhörande första tredjedelen af detta sekel. De försvarades deremot ihärdigt af *Joachim Lange* (f. 1670, först scholman), sedan 1709 theol. prof. i Halle († 1745), som emot nämnde tidskrift satte sin «Antibarbarus Theologiae» och «Timotheus Verinus». Tvistämnenas antal emellan de begge partierna ökades alltmer. Pietisterna yrkade, att endast den pånyttfödde vore sann prest, att den oomvände presten ingenting verkade; de förkastade alla verldsliga förströelser: dans, skådespel, kortspel, skratt, tobaksrökning, spatserfärder; de hyste chiliastiska förhoppningar (jfr 1700), trodde på möjligheten af fullkomlighet här i lifvet, de symboliska böckernas obehöflighet, edens otillåtlighet, o. s. v.

1702. Kriget i Cevennerna (se 1688) utbryter med förnyad häftighet, isynnerhet sedan abboten *Chaila*, som stod i spetsen för dragonnaderna emot Camisarderna, af dem blifvit mördad (1703). Flera profeter, ofta barn, uppträdde bland Camisarderna och upplifvade deras mod. Den 20-årige bagaren *Jean Cavalier* (f. 1679) trädde i spetsen för upproret och ådagalade mycken fältherretalang. Ludvig XIV, som nu var invecklad i spanska successionskriget, led häraf mycken svårighet. Han måste skicka 3 af sina marskalkar, den ene efter den andre, emot de upproriska, först Montrevel (1703), som framfor med omensklig grymhet, sedan (1704) sin störste fältherre Villars, som dels genom mildhet, dels genom stränghet tvingade fanatikerna till underhandlingar, genom hvilka religionsfrihet, ehuru högst inskränkt, beviljades dem, 1704. Cavalier fick öfverste-fullmakt, men lemnade snart Frankrike, gick i engelsk tjänst och dog såsom generalmajor och guvernör på Jersey, 1740. Men ännu återstodo upproriska

hopar, som följande året besegrades af marskalken Berwick (son af Jacob II och Marlboroughs syster). Under detta borgerliga krig stupade omkring 100,000 Fransmän i slagningarne och omkring 10,000 reformerte dogo för bödelns händer, under mångfaldiga marter. Languedoc blef ödelagd. Flera af Camisardernas inspirerade begåfvo sig derefter till England, der de i början fingo flera anhängare, men efter en misslyckad uppväckelse af en död förlorade i opinionen, hvarefter de, 1710, begåfvo sig till Tyskland, der de äfven uppväckte rörelser. — Barnabiten (se 1532) *François de la Combe*, Quietist (se 1681), fru Guyons lärare, † i fängelse i Paris (såsom vansinnig). — *Oswald H. Ermeling* (pseudonym) utgifver «Bedenken von der Religione eclectica s. prudentum, da ein Gelehrter aus allen Religionen das Beste wählet». — Peter I lemnar alla utländningar fri religionsöfning i Ryssland.

1703. *Fridemann Bechman*, sedan 1668 theol. prof. i Jena, †, nära 75 år gammal; ff.; hade stort tillopp af åhörare. — *Petr. Werenfels*, prof. och pastor i Basel, † 76 år gammal; ff. — Vid denna tid arbetades mycket för en kyrkoförening, dels emellan Lutheraner och Reformerta, dels emellan Katholiker och Protestanter. Bemödandet härom fortsattes i många år. Konung Fredrik I af Preussen lät nu (1703) hålla ett samtal i Berlin mellan 2 reformerta theologer: *Dan. Ernst Jablonsky* (f. i Danzig 1660, dotterson af Comenius), preussisk hofpredikant och tillika de böhmiska och mähriska brödernas biskop († 1741) och *Sam. Strimesius*, prof. i Frankfurt a. d. Oder († 1730) och 2 lutherska: *F. Joh. Lützens* († såsom theol. prof. och hofpredikant i Köpenhamn 1712) och *I. Jos. Winkler* († 17..), om kyrkornas förening. Så väl konung Fredrik I († 1713), som hans efterträdare Fredrik Wilhelm († 1740) gåfvo, i samma afsigt, flera församlingar både lutherska och reformerta lärare och uppbyggde flera kyrkor till gemensamt bruk för begge bekännelserna. Schweizer-theologerna *J. Alfr. Turretin* i Genève († 1737) och *Sam. Werenfels* i Basel (son af Petrus; † 1739) förklarade sig för föreningen mellan Protestanterna, hvilken de ansågo bäst ske derigenom, att man med tystnad förbigick differenspunkterna. Men dessa försök till förening misslyckades, äfvensom försöket att ibland Protestanterna, i Preussen och Hannover, införa engelska kyrkoförfattningen (1711—1713), hvilket ansågs såsom ett förberedande medel till katholska och protestantiska kyrkornas sammansmältning (jfr 1562), och hvarom *Leibnitz* († 1716) brevexlade med engelska theologer. Denne berömda man hade ock i samma ämne vexlat idéer med *Bossuet* (se 1686) och ingick derom i öfverläggning med Helmstädter-theologerna *Joh. Andr. Schmidt* († 1726) och *Johan Fabricius* († 1729). Den sistnämnde utgaf 1704 en bok: «Consideratio variarum controversiarum», hvori han, till sina trosförwandters stora missnöje, påstod, att de katholska och lutherska kyrkorna, med öfverensstämmelse i trosgrunderna, endast i nattvardsläran skiljde sig ifrån hvarandra. Ännu mindre kunde här någon förening åstadkommas. — Carl XII:s stora Kyrkobibel utkom, föga afvikande från Gustaf Adolfs Bibel af år 1618. — Gezeliska Bibelvecket utkom icke förrän 1711—28 (se 1690).

1704. *Jacques Benigne Bossuet*, biskop i Meaux, †, 77 år gammal; han försvarade gallicanska kyrkofriheten emot påfven (se 1682) och katholicismen mot Protestanterna; utmärkt talare) ff. Discours sur l'Histoire universelle, Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique (1671), Histoire

des variations des Eglises protestantes (1688), m. m., se 1686, 1699. — Jesuiten *Louis Bourdaloue* † i Paris; stor andelig talare och reformator af predikosättet; menniskoölskande; 72 år gammal. — *John Locke* †, 72 år gammal; denne ryktbare filosof (ff. «*Essay on human Understanding*») skref äfven i theologien såsom from, men fritt tänkande, christen, t. ex. «*Reasonableness of Christianity*» (som förskaffade honom många motståndare), paraphraser öfver några af Pauli epistlar, m. m.

1705. Josef I kejsare till 1711, stridde med påfven om *Jus primarum precum* (kejsarens gamla rätt att bortgifva canonicat och prebenden första gången de under hans regering blefvo vacanta), hvilket *Clemens XI* bestred honom, men utan verkan. — *Phil. Jac. Spener* † i Berlin $\frac{1}{2}$, 70 år gammal; se 1670 följ.; ff. Han utmärkte sig genom en sann praktisk religiös anda, genom enkelhet, humanitet och ett ifrigt bemödande att skaffa kyrkan sanna praktiska lärare. Om man hos några af hans anhängare fann ett visst svärmeri och oförsigtiga uttryck, så hafva dock andre gagnat desto mera. Då hjertat och känslan i de theol. striderna funno mindre frukt, och då vid den yttre gudstjensten en torr bokstafstro ofta förkunnades, blefvo pietismens scholor en tillflykt för en innerligare andakt. De hafva befordrat en bättre både inre och yttre religion samt beredt en fortvarande vinst åt de bibliska och theologiska vetenskaperna. Jfr dock 1701. — Konung Fredrik IV inrättar danska missionen i Trankebar¹⁾, dit Tyskarne *Barthol. Ziegenbalg* (f. 1683, † 1719) och *Henr. Plütschau* (som 1711 återvände till Europa och blef pastor i Holstein), skickade från Halle af A. H. Francke, ginga såsom missionärer, hvilka der verkade mycket godt.
1706. *Pierre Bayle* †; scepticus i filosofien; ff.; se 1697; hans hätskaste fiende var hans fordne vän och embetsbroder *P. Jurieu* (se 1685; slutligen vansinnig, † 1713). — *Thom. Emlyn*, f. d. presbyteriansk predikant, inrättar en unitarisk cultus i London († 1741). — Konung Carl XII utfärdar ett strängt förbud mot Pietisterna («*svärmeandarne*») i Sverige, der prester för pietism afsattes, t. ex. theol. adj. *Laurbeck* i Åbo (1708), presten *Krüger* i Riga, prof. *Folcker* i Pernau, som äfven hölls i fängelse, men sedan frikändes och fick en pension, o. s. v.
1707. Prinsessan Christina Elisabeth af Braunschweig-Wolfenbüttel, som skulle förmälas med konung Carl III af Spanien (sedan kejsar Carl VI), öfvergick till katholska kyrkan, hvilket blifvit godkändt af theologen *Joh. Fabricius* i Helmstädt, som härigenom ännu mer ökade sina trosförvänder missnöje. Se 1703. — *Jean Mabillon* † i Paris, 75 år gammal; *Maurin* (se 1621) af stora förtjenster i afseende på urkunders samlande och utgifvande; ff. «*De re Diplomatica*», m. m. — *John Mill*, theolog i Oxford, †; ff. Criticus af Nya Testamentets text.

¹⁾ *Trankebar*, stad i Dekan, på kusten Coromandel, i riket Tanjore vid Cavery's utlopp, hvilken jemte några byar, med ungefär 30,000 hedniska invånare, Danskarne 1620 förvärfvade sig och sedan ägde ända till 1845, då colonien såldes åt engelska ostindiska compagniet. Den berömda lutherska missionen, stiftad 1705, fortfar äfven under engelska väldet. Missionens verksamhet, som på den sednare danska tiden förfallit, upplifvades under engelska styrelsen genom tyska missionärer, ditsända af lutherska Missionsällskapet i Dresden. Missionsförsamlingarne voro, år 1848, 5 med omkring 1760 själar. Svensken *Glasell* arbetade der sedan 1849, men återvände efter några år till fäderneslandet, efterträdd af *G. E. Lundgren* och *C. A. Ouchterlony*, af hvilka den förre snart hemkom, men den sednare ännu, 1868, der verkar. Redan förut hade svensken *J. Z. Kjernerander* (f. 1710 nära Linköping) sedan 1740 i 18 år arbetat som missionär hos Tamulerna.

1709. *Fr. de la Chaise*, Jesuit, Ludvig XIV:s bikt-fader, †; se 1679, 1685. Ludvigs nye bikt-fader, Jesuiten *Mich. le Tellier* († 1720), ingaf honom att låta förstöra klostret Port royal (se 1643). — *Erik Benzelius d. ä.*, bondson från Westerbotten, f. 1632, erkebiskop i Upsala 1700, †; ff. *Breviarium Hist. Eccles.*, m. m. Han efterträdde först 1711 af *Haquin Spegel*, som dog 1714.
1710. *Esprit Fléchier*, biskop i Nîmes, †, 78 år gammal; stor andelig talare och from christen, äfven emot Huguenotterna; ff. — Hertig Anton Ulrik af Braunschweig-Wolfenbüttel, öfver 70 år gammal († 1714), följer sin sondotter, numera spanska drottningens exempel (se 1707) och öfvergår till katolska kyrkan, hvilket äfven hans dotter Henriette Christine gjorde 1712. Ingen ändring skedde dock i landets religion. — I anledning af klagomålen öfver Jesuiternas omvändelsesätt i China (se 1692) hade cardinal *Thomas Maillard de Tournon* blifvit ditsänd för att stilla oroligheterna och, efter sin ditkomst 1705, afgifvit en fördömmelsebulla mot Jesuiterna; men sattes i fängelse i Macáo och † der detta år. Kejsaren (Cham-hi) och många chinesiska vetenskapsmän afgåfvo den förklaring, att de tadlade bruken voro blott politiska. Påfven förbjöd dock slutligen, 1742, Jesuiternas omvändelsesätt. — Paulskyrkan i London (se s. 119, not. 1), till hvilken grunden lades 1675, blir nu fulländad af en och samme byggmästare, sir Christopher Wren († 1723, 90 år gammal). — *J. Georg Gichtel*, f. 1638 i Regensburg, *Englabrödernas* stiftare och öfversteprest, † i Amsterdam. År 1664 var han i Zwoll försångare åt den med honom likasinnade, snart afsatte lutherske predikanten *Fredr. Breckling*, en äfventyrare, som † i Haag 1711. Gichtel, hänryckt af Böhmes († 1624) skrifter, började samla anhängare i Amsterdam, hvilka ville föra ett engla-lefverne här på jorden, afhålla sig från äktenskap och allt kroppsarbete, o. s. v. Secten fick anhängare i Nederländerna och Tyskland. Dess hufvudman, efter Gichtel, blef *J. W. Ueberfeld* († 1739). Den räknar ännu anhängare i löndom (t. ex. i Berlin). — Cevenniske inspirerade (se 1702) kommo från England till Tyskland, der de, isynnerhet vid sin andra vistelse derstädes, 1712—1716, gjorde mycken oro och fingo många anhängare, som bibehöllo sig, äfven sedan de sjelfve lemnat landet. I Halle bildade sig en ny församling af inspirerade. De fördrefvos dock ur preussiska staterna. Berleburg (grefvens af Witgenstein-Berleburg residensstad, 3 mil n.v. från Marburg)¹⁾ blef slutligen medelpunkten för deras verksamhet. De upptogo den gamla läran om kyrkans trefaldiga tillstånd under Fadren, Sonen och den Helige Ande (jfr 1202), hvilkens sistnämnde tidsålder, hvars kännetecken vore en allmännelig profetisk gåfva, genom dem skulle börja. Isenburgske hofsadelmakaren *J. Fr. Rock* i Büdingen (grefvens af Isenburg-Büdingen residensstad, nära 4 mil n.o. från Frankfurt a. M.) var en deras hufvudman, efter hvilkens död de mycket aftogo. — Math. prof. i Cambridge *William Whiston* (f. 1668) afsattes, emedan han på det ifrigaste försvarade arianismen († 1753).
1712. *Richard Simon* (f. 1638), †; f. d. Pater oratorii i Paris (se 1613); Bibelkritikens fader; ff. *Histoire critique du vieux* (1678) et du nouveau Testament (1689), hvilka tvenne verk i Frankrike förbjödos, men isynner-

¹⁾ Grefve *Kasimir*, som regerade 1694—1741 (då han dog) hade gjort denna ort till en fristad för tidens religiösa svärmare. Se under åren 1726, 1734. Hit begaf sig ock Dippel, då han förvisades ur Sverige.

het angreps af Protestanterna. — Den lärde engelske hofpredikanten *Sam. Clarke* framställer i «The scripture doctrine of the Trinity» sin subordinations-lära, enligt hvilken Sonen är subordinerad under Fadren och den Helige Ande under Sonen (jfr 340). Han blef derföre afsatt 1714; † 1729. Hans åsigt fick många anhängare, som kallades *Subordinationaner*. — *Henr. Opitius*, f. 1642, Orientalist, th. prof. i Kiel, †, ff., utgaf en god upplaga af hebr. Bibeln. — *Phil. van Limborch*, alltifrån 1667 lärare vid arminianska gymnasium i Amsterdam, †, ff. *Theologia Christiana* (Arminianernas mest berömda dogmatiska verk), m. m. — *Mechitaristerna*, armeniske Benedictiner, stadfästas af påven; se 1749.

1713. Jansenistiska striden fortfor (se 1709). Jesuiterna angreps äfven erkebiskopen i Paris, cardinal *Ludv. Ant. de Noailles* († 1729), som gynade Jansenisterna och Quënels *Le nouveau Testament* (se 1693). Understödde af Ludvig XIV utverkade Jesuiterna af Clemens XI den ryktbara bullan (constitutionen) *Unigenitus Dei Filius* af d. 8 Sept. 1713, som fördömde 101 oskyldiga och bibliska satsar i Quënels anmärkningar till Nya Testamentet. Häraf uppkom den häftiga och långvariga *constitutionssriden*. Franska clericiet delades i 2:ne partier: *Constitutionister* (*Acceptanter*) och *Anticonstitutionister* (*Opposanter, Recusanter*). De sednare förföljdes af Ludvig XIV. — Hertig Carl Alexander af Würtemberg öfvergår till kath. kyrkan, men måste, då han 1733 efterträdde sin kusin i regeringen, förklara, att lutherska läran skulle förbli oförändrad i hertigdömet. Under denne utmärkte krigare (som var kejsrerlig general-fältmarskalk, † 1737) och hans 3 söner, 1733—1797, voro de regerande hertigarne katoliker, hvaraf landets lutherska religion nödvändigt måste lida. — Hertig Victor Amadeus af Savoyen, hvilken nu genom utrechtska freden erhöi Sicilien, fortsatte såsom konung öfver denna ö, med mycken kraft, den redan förut af Clemens XI började striden om sicilianska monarchien (se 1098), hvilken strid slutades först sedan hertigen 1720 nödgats, emot Sardinien, lemna Sicilien åt Österrrike. — *David Hollazius*, prost och pastor i Jacobshagen (i Hinter-Pommern, $2\frac{1}{2}$ mil ö. om Stargard), †; ff. *Examen theologicum* (Holm. et Lips. 1707). — *Sal. van Till*, prof. i Leyden, †; ff. — *W. Cave*, canonicus i Windsor, †, ff. — *Ant. Ashley Cooper, greve af Shaftesbury*, † i Neapel, 42 år gammal (Locke's lärjunge), ff. *Characteristics*, m. m., en snillrik man, men fritänkare, som förkastade odödlighetsläran såsom egennyttig, ansåg Jesus blott såsom en stor folklärare och religionen, införd af presterna, nyttig såsom band på pöbel.
1714. *Haquin Spegel*, f. i Runneby 1645, berest, superintendent i Wisby 1679, biskop i Skara 1685, i Linköping 1692, erkebiskop 1711, †; var den som först införde läsning i bok hos svenska allmogen och utverkade (1695) lag derpå; ff. «Guds verk och hvila», Psalmer, Sv. Kyrkohistoria, m. m. Han efterträddes af *Matthias Steuchius* (f. 1644, biskop i Lund 1694, biskop Terserri mäg); † 1730.
1715. Ludvig XIV † $\frac{1}{9}$, och efterträddes af den knappt 5-årige Ludvig XV till 1774. Regenten, hertig Philipp af Orleans († 1723), föraktade väl, af irreligion, constitutionssriden, men blef dock snart, mot sin böjelse, indragen deri, genom sin lärare, favorit och minister, den föraktlige *Dubois*, som ville blifva cardinal († 1723). Han landsförvisade Jesuiten *Le Tellier* (se 1709). — *François de Salignac de la Motte Fénélon*, erkebiskop af Cambray, †, 63 år gammal; se 1699; ff. *Telemaque*, m. m.;

en apostolisk man, som efterträddes af den ovärdige *Dubois*. — *Bernh. Lamy*, Pater oratorii, † i Rouen, ff. — *Gilb. Burnet*, biskop af Salisbury, †, 72 år gammal; se 1680; ff. — Qvåkarne i England erhålla bekräftelse på deras 1695 erhållna frihet att slippa all edgång. De fortfara dock att lida ledsamheter för sin vägran att betala tionde. Collegier af presbyterer (äldste) sköta församlingarnes gemensamma angelägenheter. Sedan secten fick ordentligare skick, antogos vissa talare i sammankomsterna. I detta sekel uppkommo bland dem schismer af strängare, *Torre*, och mera eftergivande, *Wäte*. Se 1647. — Turkarne återtog Morea från Venetianerna (se 1697).

1716. Baron *Gottfr. Wilh. von Leibnitz*, f. i Leipzig 1646, braunschweig-ska husets historiograf, kongl. engelskt justitieråd och kejsarligt rikshofråd, † $\frac{14}{11}$ i Hannover; filosof, mathematicus, historicus, jurist, theolog: se 1686, 1703. Hans i manuscript efterlemnade «Systema theologicum» (som trycktes i Paris 1819) är märkvärdigt katolskt i de viktigaste punkterna, såsom nattvarden, försoningsläran, till och med i helgonens dyrkan. Det synes tydligen bevisa, att man hade orätt, då man om honom sade: «Leibnitz glaubt Nichts». Hans filosofi utgjorde grunden af Wolfs. — *Georg Lübecker*, assessor i Svea hofrätt, †; han hade 1712 varit anklagad för pietistiska conventiklars hållande; gjorde början med sångboken: «Mose och Lamsens Visor».

1717. En stor mängd af franska clericiet, hvaribland äfven *Noailles* (se 1713) och 106 doctorer af Sorbonne, appellera mot bullan Unigenitus till ett allmänt concilium. Alle, som det gjorde, kallades *Appellanter*, hvilka bannlystes af påfven. — *Clemens XI* måste bevilja Portugal en egen patriarch i Lisabon. — *Fru de la Motte Guyon*, f. 1643 af en fransk adlig familj, †, efter åtskilliga öden (hvaribland äfven fängelse), i S:t Cyr ($\frac{1}{2}$ mil v. om Versailles, Augustiner-nunneconvent för adelsdamer, stiftadt af fru Maintenon 1686), ff. Känd för sin quietism (mysticism, se 1681); se 1676, 1699, 1702. — *L. E. Du Pin*, lärare i Sorbonne (se 1682) och den fromme *William Wake*, erkebiskop af Canterbury sedan 1715 († 1737, 80 år gammal), arbetade (1717—1718), ehuru fruktlöst, på franska och engelska kyrkornas förening (jfr 1703). Många lärde Appellanter voro för föreningen (jfr 1562). — Frimurareföreningar sedan 1717 till allmän verldsförbättring under mystiskt täckelse, ofta misstänkta.

1718. *Herm. Alex. Roëll* (se 1689) †. — *H. Reland*, orient. lingu. prof. i Utrecht, †, ff. — *Rob. Barclay* (se 1676) och *W. Penn* (se 1681) †† i Stor-Britannien.

1719. *Paschasius Quénel*, Jansenisternas hufvudman, † i Amsterdam, 85 år gammal¹⁾; se 1671 följ. Jansenisterna inrättade i Nederländerna ett eget kyrkoväsende, hvilket sedan 1723 en erkebiskop i Utrecht med 2:ne biskopar i Harlem och Deventer förestår, sedermera af Rom snarare förkastadt än derifrån lösryckt. — *Ludv. El. Du Pin* †, ff., se 1717; hade gillat Quénéls N. T. (se 1693). — *Poirot* †; se 1676; han utgaf 1708 en samling af de flesta mystiska skrifter sedan reformationen. — *J. H. Majus*, superintendent i Giessen, †, ff. — Den fromme och lärde baron *Carl Hildebrand von Canstein*, f. 1667, Speners och Franckes vän, † på sitt gods²⁾; han hade i Halle 1710 stiftat det första Bibelsällskap, för

¹⁾ Enligt andra uppgifter dog han redan 1710, då han var 76 år gammal.

²⁾ Herrskapet Canstein eller Kanstein ligger i det forna erkestiftet Cöln.

hvilket han af egna medel upprättade ett bibelboktryckeri med stående stilar; största delen af sin förmögenhet (hvaribland den ena delen af herrskapet Canstein) och sitt bibliothek testamenterade han till halliska barnhuset (se 1697); äfven ff. — *Christoph. Matth. Pfaff*, f. 1690, prof. i Tübingen, utgifver sitt verk «de originibus juris ecclesiastici», hvarigenom han grundlägger *Collegialsystemet*, enligt hvilket kyrkan är en själfständig corporation (collegium), som har sin egen rätt och hvars värde blott genom presumtvt fördrag rättmätigt kan hafva kommit till furstarne (jfr 1694). — *Christian Wolf*, f. i Breslau 1679, sedan 1707 math. och physices prof. i Halle, utgifver: «Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen».

1720. En förlikning träffas angående bullan Unigenitus (se 1713, 1717), som, i följd deraf, vilkorligen antogs af *Noailles*. Man skulle icke skrifva mot bullan eller honom, icke appellera till ett allmänt möte, o. s. v. Regeringen anbefallde bullans antagande i hela Frankrike. Parlamentet i Paris och Sorbonne fogade sig äntligen härefter genom tvång; men häraf ökades blott striden och partierna. — Preussiska och sachsiska regeringarne förbjödo all tvist rörande pietismen, begagnandet af namnet pietister och fortsättningen af tidskriften «Unschuldige Nachrichten» (se 1701; den fortsattes dock under annan titel). — De pietistiska stridigheterna utträngdes nu, sedan pietismen urartat till skenhelighet och ovetenskaplighet, af de Wolfianska, som vid denna tid började i Halle; se 1719. Den Leibnitz-wolfiska scholan trädde i en ny opposition mot halliska theologerna, i det den höjde förnuftet's anspråk i religionen och tillade flera läror af egna åsikter. — *Pfaff* i Tübingen (se 1719) skrifer och arbetar ifrigt för de protestantiska kyrkornas förening (jfr 1703). Hans bemödanden understöddes, för politiska skäl, verksamt af Corpus Evangelicorum i Regensburg (se 1663). Äfven gillades hans förslag af de mest ansedda reformerta theologer, men fingo desto flera motsägelser af de lutherska, isynnerhet af den ansedde *Ernst Salom. Cyprian*, general-superintendent i Gotha († 1745) och *Erd. Neumeister*, pastor i Hamburg (häftig anti-pietist) († 1756); hvarföre ingen förening skedde. — *Lady Moyer's* stiftelse mot antitrinitarier. (Jfr 1691.)

1721. *Innocentius XIII* (Conti) påfve till 1724. — *Pierre Dan. Huet*, f. i Caen 1630, besökte Sverige i sällskap med Bochart, se 1667), biskop i Avranches (i Normandie i n.v. dep. Manche), hvilket embete han nedlade för att få studera i ro, † i Paris; ff. *Demonstratio evangelica*, m. m.; gynnare af scepticismen i filosofien. — Norske pastorn *Hans Egede* (f. i Danmark 1685) går såsom missionär till Grönland, der han i 15 år predikade christendomen; se 1736. — Czar Peter I, som till 1719 låtit det vacanta patriarchatet (se 1700) förvaltas blott af en exarch, upphäfde det samma då fullkomligen och uppdrog ryska kyrkostyrelsen åt ett af clerici och laici sammansatt collegium i Moskwá, den *Heliga Synoden* (den heligast dirigerande Synoden), i hvilken erkebiskopen af Nowgorod fick præsidium: en inrättning, som patriarchen i Constantinopel lät förmå sig att nu i sitt namn förkunna i Ryssland, och hvilkens följder varit ganska välgörande, äfven som andra reglementen för kyrkan, klostren (som följa den helige Basilii regel, se 379, och i hvilka ingen mansperson fick begifva sig före sitt 30:de och intet fruntimmer före sitt 50:de år) och undervisningen, hvilka Peter I utgaf. Den lärde, sedermera erkebiskopen af

Nowgorod, *Theophanes Procopowitsch* († 1736), ff., var vid dessa reformer Peters vise rådgifvare. — Den heliga Synoden förlades sedan till Petersburg. — Mogilas' trosbekännelse (1643) bekräftas såsom symbolisk för ryska kyrkan.

1722. Kejsar Cham-hi (Kang-hi) i China † (se 1692) De christna i China började nu lida svåra förföljelser och de europeiske fördrefvos ur landet 1724. — *Camp. Vitringa d. ä.*, prof. i Franecker, †, ff. — Fransmannen grefve *Henri de Boulainvilliers* och Irändaren *J. Toland*, mot christendomen fiendtlige ff. och försvarare af spinozismen, ††. — Grefve *Nicolaus Ludvig von Zinzendorf*, f. i Dresden 1700 $\frac{2}{5}$ ⁶ (der hans fader, som dog tidigt, var chur-sachsisk conference-minister, och der Spener var en af hans faddrar), som ifrån 1710 till 1716 uppfostrats i Halle under A. H. Franckes ledning, och derefter studerat i Wittenberg, sedan 1721 hof- och justitieråd i Dresden, emottager på sitt nu köpta gods Bertholdsdorf flera undan katolikernas förföljelser flyktande mähriska och böhmiska Bröder (jfr 1547), hvilka fingo tillåtelse att derstädes vid Hutberget anlägga en coloni, som ifrån 1724 kallades *Herrnhut*¹⁾ och, genom Zinzendorf, blef stamort för den sedermera i alla verldsdelar utbredda *Herrnhutare-secten* eller *Brödraförsamlingen*. Se vidare 1727.
1723. *P. Fr. le Courayer*, canonicus regularis i S:t Victor i Paris (se 1109), försvarar i en skrift giltigheten af engelska episcopalkyrkans ordination (jfr 1717). Han angreps derföre af flera, isynnerhet af Jesuiten *Jean Hardouin* († 1729, 83 år gammal) och Dominicanern *Mich. le Quien* († 1733). Han nödgades 1728 fly till England, der han 1736 utgaf en fransk öfversättning af P. Sarpi's historia om Trident. mötet, med anmärkningar, som ådrogo honom nya anfall (jfr 1606); † 1776, 95 år gammal. — *Claude Fleury*, f. 1640, prior, Ludvig XV:s biktader (1716—1722), †; ff. en kyrkohistoria, m. m. — *Jac. Basnage*, f. i Rouen 1653, emigrant 1685, predikant i Haag, †; var ett stöd för den reformerta landsflyktiga franska kyrkan; ff. i kyrkhistorien. — Filosofen *Wolf* (se 1720) angripes af en viss *D. Strahlert* i Halle, dock utan verkan. Men derpå afgaf theol. faculteten i Halle ett af *Joachim Lange* (se 1701) uppsatt betänkande mot *Wolf*, hvilken dessutom i en särskild skrift angreps af *Lange*. *Wolf* blef då genom en cabinettsbefallning ($\frac{3}{4}$) antydd att inom 24 timmar lemna konung Fredrik Wilhelms stater. Han anställdes, med hederliga vilkor, såsom professor i Marburg. Vid samma tid utkom *Joh. Frans Buddei* († 1729) betänkande mot *Wolf*, hvari dennes filosofi förklaras leda till atheism och undergräfvat all moral. Härefter började både theologer och filosofer förklara sig, en del för och en del emot denna filosofi. Mest klandrade man deri definitionen på Gud, optimismen, harmonia præstabilita, som ansågs upphäfvat friheten, och monaderna. Sedan Berliner-theologerna *Jablonski* († 1741) och *Reinbeck* († 1741) examinerat en hithörande af *Lange* utgifven bok, blef *Lange* förbjuden att vi-

¹⁾ *Herrnhut*, anlagdt 1722 på en höjd vid Hutberget, vid 51° latitud, en mil n. v. från staden Zittau, i öfra Lausitz, på det af grefve Zinzendorf samma år köpta godset Bertholdsdorfs område, har nu vid pass 1100 invånare, bestående af idel handverkare, fabrikanter och handelsmän; nederlagsplats för varor; Herrnhutarnes stamort och hufvudsäte, observatorium. *Bertholdsdorf* är sedan 1789 säte för Brödraunitetens conference af de Äldsta, som har uppsigten öfver alla Brödraförsamlingar på jorden. *Bertholdsdorf* med *Herrnhut* ligger i konungariket Sachsen.

dare blanda sig i dessa stridigheter, hvari han 1736 förgäfvades sökte ändring. Det af honom sammanfattade och till konungen öfverlemnade begrepp af wolfianska villfarelserna tillställdes både Reinbeck och Wolf, och sedan denne inkommit med sin förklaring, fingo fyra Berliner-theologer, hvaribland de 2 nyssnämnde, befallning att gifva sitt betänkande i saken, genom hvilket Wolf frikändes från alla honom af Lange tillagda villfarelser. Derefter vann denna filosofi ännu större förtroende, och Wolf blef 1740, medan Lange ännu lefde (han † 1745), återkallad till universitetet i Halle.

1724. *Benedict XIII* (Orsini) påfve till 1730; styrdes af sin skenhelige gunstling, cardinal *Nicol. Coscia* († 1755, afsatt ifrån sina embeten), ville canonicera Gregorius VII; hade en svår strid med Portugal, hvars konung, Johan V (1706—1750) fordrade cardinalshatten åt den påflige nuntien *Vincenz Bicchi* († 1750), hvilken denne påfve vägrade, men hans efterträdare måste bevilja. Jfr 1717. — *Baptiste de la Salle* grundar *Bröderna för christliga scholor (Ignorantins)*, förnämligast att bildande af blifvande lärare för det i Frankrike föga vårdade folkscholeväsendet. — *Nat. Alexander*, dominican, th. d:r, †; frimodig ff. i kyrkohistorien; se 1682. — Capucinerna, som predikade i Tibet sedan 1707, uppbygga der ett hospitium, men hafva eljest föga framgång. — I den polska staden Thorn (Thorunium, Preussens äldsta stad, anlagd 1231; se 1645), hvars fleste invånare voro Lutheraner, gäfvos Jesuiternas kitslighet och öfvermod anledning till upplöpp $\frac{1}{7}$, hvarvid Jesuitercollegium illa tilltygades. Katholikerna läto derföre dömma och halshugga den 66-årige presidenten (borgmästaren) *J. G. Rössner* och 11 borgare $\frac{1}{2}$, o. s. v. — På polska riksdagarna 1717—1733 beröfvade man Dissidenterna (o-Katholikerna) deras religionsfrihet, och utfärdade ofta och verkställde våldsamt emot dem stränga förordningar, ända till rikets upplösning 1795. Jfr 1773. — Äfven i Frankrike skärptes 1724—50 flera gånger de äldre lagarne mot Huguenotterna (se 1685), så att de uteslötos till och med från rättigheten att ingå äktenskap enligt deras kyrkobruk, att uppfostra sina barn och att lemna dem arf. — I Österrike, Böhmen och Ungern förtrycktes Protestanterna nästan oupphörligt under Carl VI (1711—1740) och Maria Theresia (1740—1780); man indrog deras scholor, borttog barnen för att uppfostra dem i katholska läran, förbjöd studerande att besöka utländska akademier, m. m. — I Pfaltz (se 1697), Hohenlohe (eller Holach, fordom grefskap, sedan 1744 och 1764 furstendöme, i Franken, med 50 à 60 tusen inv.; ligger inom n.v. konungarikena Würtemberg, till största delen, och Bayern) och flerstädes ledo Lutheranerna svårt förtryck, isynnerhet genom Jesuiternas tillställningar. — *Humphrey Prideaux*, decanus eller prost i Norwich (16 $\frac{1}{4}$ mil n.v. från London), †; ff. — Den fromme och verksamme prosten *Nils Grubb* i Umeå, förföljd för pietism, blef nu af en commission frikänd och consistorium fick sig en skrapa (han † 1724, 43 år gammal). — Samma utgång hade den s. k. Sickla-commissionens undersökning af anklagelserna mot öfverstelöjtnant *P. Cedersparre*, auditören *Joh. Breant*, m. fl. som hållit en andaktsstund vid Sickla utanför Stockholm 1723; de kunde icke öfverbevisas om några villfarelser.

1725. *Benedict XIII* håller ett möte i Lateranen om katholska lärans utbredande och kyrkotuktens samt läroståndets förbättring; han förklarar bullan Unigenitus för trosnorm (se 1713). — Peter den Store † $\frac{8}{2}$, sedan

han uppgjort planen till vetenskapsakademien i Petersburg, hvilken med mycken utmärkthet arbetat för vetenskaperna. Akademiens första session hölls detta år under Catharina I; se 1700, 1721. — I Sibirien utbreddes christendom och bildning af svenska krigsfångar. — *Calvör*, general-superintendent i Grubenhagen (ett furstendöme, norr om Göttingen, tillhörigt Hannover), †; ff. — Cornetten *Jakob Eriksson* med hustru och brodern *Erik* i Kelfvö socken nära Gamla Carleby i Finland skiljde sig från kyrkan, framhärade i sin separatism och måste derför 1734 ifrån Stockholm gå i landsflykt, hvari de fingo många frivilliga deltagare, så att sällskapet utgjorde 90 personer, bland hvilka många utlänningar. Under svåra öden flackade de omkring i Danmark, Holland och Tyskland. Derunder dog 1737 Jakob Eriksson, hvarefter sällskapet ledning öfvertogs af brodern *Erik*. Efter 11 år återkommo de till Stockholm, utgörande då blott 26 personer. Se vidare 1746.

1726. *Lehr-Elenchus* i Kur-Sachsen, hvilken strängt bestraffat hvarje afvikelse från symboliska böckerna, mildras. — Strängt förbud i Sverige mot conventiklar¹⁾, och mot bruket af ordet pietist. — *Conr. Dippel* (se 1697) vistas i Sverige till 1727, då han förvisades. — *Dan. Whitby*, theolog i Oxford, †; ff., exeget; nekade arfsynden, m. m. — 1726—42 utgafs i Berleburg, som var en asyl för tidens religiösa svärmare (se 1710), det ryktbara *Berleburger-Bibelverket*, hvilket innehöll en förklaring af hela Bibeln i mystisk anda, som derigenom vidt utbreddes.

1727. Den stränge Jansenisten, diaconus *François de Paris* †, med appellationen i hand (se 1717), af sitt sjelfmarterande, 37 år gammal (jfr 1679). Vid hans graf på S:t Medard's kyrkogård i sydöstra delen af Paris, söder om Seine, skedde de märkvärdigaste af de underverk, som Appellanterna (Jansenisterna) nu åberopade till stöd för sin sak. Man berättade otroliga saker om den kraft, till sjukdomars botande, som utgick från mullen af denna graf. De sällsamma tingen gjorde intryck äfven på otrogna. (En nyare tid har velat förklara dessa underbara ting genom en magnetisk [mesmerisk] epidemi.) — *A. H. Francke*, prof. och pastor i Halle, † 8, 64 år gammal; ff.; se 1681, 1697, 1722. — Hans lärjunge grefve *Zinzendorf* (se 1722) och dennes vän baron *Fr. von Watterville*, som redan förut fört en religiös uppsigt öfver Herrnhutarna, bemedla nu en förening mellan dem och Lutheranerna på Bertholdsdorf, till en i vissa läror och bruk egen församling, som undan världens villor skulle förvara läran om Jesu blodiga försoningsdöd. Jfr 1722. Se 1737. — *Norrmannen Thomas af Westen*, som, med uppoffring af hela sin förmögenhet, predikat christendomen i Lappland, †, 45 år gammal. — *Jac. Abbadie*, f. i canton Bern, fransk reformert predikant i Berlin, †, 73 år gammal, i grannskapet af London, såsom irländsk dechant; ff. i apologetiken. — *Is. Newton* † $\frac{20}{3}$, g. st., 84 $\frac{1}{4}$ år gammal; den store matematikern, som förklarade lagarne för himlakropparnes rörelser, ff. äfven förklaring öfver Daniels profetia och Uppenbarelseboken samt en chronologi.

1728. Cardinal *A. H. de Fleury*, Frankrikes premierminister från 1726 till sin död 1743, förmår den ålderdomssvage *Noailles* att utan förbehåll antaga bullan Unigenitus. Jfr 1720. — Professoren *Joh. Henr. Callenberg* i Halle († 1760) grundlägger ett institut till Judars omvändelse;

¹⁾ Detta s. k. *Conventikelplakat* upphäfdes 1858.

- se 1791. — *Chr. Thomasius* †, 73 $\frac{3}{4}$ år gammal; se 1694; ff. mycket; han vann den allmänna opinionen emot hexprocesserna. — *Jac. L'Enfant*, f. i Frankrike, pastor i Berlin, †; ff.
1729. *Noailles* †, 78 år gammal; se 1713 följ. — *J. Fr. Buddeus*, 1693 prof. i Halle, 1705 i Jena, 1713 kyrkoråd i Gotha, †, 63 år gammal; se 1723; medlande mellan pietismen och den stränga orthodoxien; anti-Wolfian; ff. *Institutiones Theol. Dogm., Isagoge theologica*, m. m. — *Joh. Fabricius* †; se 1703, 1707. — *G. Wernsdorf*, prof., pastor och general-superintendent i Wittenberg, †; anti-pietist; ff. — *Sam. Clarke*, f. 1675, rector (= kyrkoherde) i Westminster (vestra delen af London), †; se 1712; apologet, exeget; en lärjunge af den store Newton i dennes vetenskaper; hade polemiserat emot Leibnitz i naturfilosofien och religionen; ff. — *Anton Collins* (Locke's lärjunge), engelsk adelsman, †; skref emot christendomen; införde först namnet *fritänkare*. — *John Wesley* (f. 1703, † 1791), prestson, själf ordinerad 1725, stiftar, biträdd af sin 5 år yngre broder *Carl* (som dock efter 1750 lemnade den äldre broderns sträfvande, † 1788), ett asketiskt sällskap bland de studerande i Oxford, i hvilket äfven, 1732, *Georg Whitefield* (f. 1714, ordinerad 1736, † 1770 i Amerika) inträdde, i afsigt att genom vissa metoder i läro- och lefnadssätt befordra en allvarlig christendom. De blefvo häraf (1730) kallade *Methodister*. De begingo nattvarden hvar söndag, fastade hvar ons- och fredag till kl. 3 e. m., besökte fångar och sjuka och predikade för dem, m. m. Se 1738.
1730. *Clemens XII* (Corsini) påfve till 1740; afsatte *Coscia* (se 1724), hade tvister med flera regenter. — Cardinal *Fleury* tvingar parlamentet i Paris att inregistrera en lag, som ifrån andliga embeten uteslöt Recusanter (se 1713) och förklarade Appellanter (se 1717) för upprorsstiftare. — *J. E. Eccard*, f. d. prof. i Helmstädt, som 1723 öfvergått till katolska kyrkan, † såsom prof. i Würzburg. — *Jacques Saurin*, landsflyktig från Frankrike, pastor i Haag, †; utmärkt predikant. — Vid denna tid uppträdde de af en kandidat *Verschooren* grundade *Hebreerna* i Leyden under sin lärarinna *Mirjam Voss* såsom stilla separatister, hvilka höllo den heliga Skrifts läsning på grundspråket för christnas allmänna pligt. — Erkebiskop *Matth. Sleuchius* † och efterträdes af sonen *Johannes* (f. 1676, superintendent i Carlstad, biskop i Linköping), † 1742.
1731. De förföljda Appellanterna (se 1730), af hvilka många flydde ur Frankrike till Holland, der de funno skydd, hänfördes nu till det yttersta svärmeri. Menniskor, hvilka man nedlade på Fr. de Paris' graf¹⁾ (se 1727), fingo convulsioner (*Convulsionnaires*), hvarunder de varnade för bullan Unigenitus (se 1713), förmanade de kringstående och profeterade thronens och kyrkans omstörtning, hvilka profetior fortforo långt in i revolutionen, som besannade dem. Kyrkogården blef derföre på konungens befallning tillsluten och bevakad. Men convulsionerna fortforo och blefvo allmänna. De convulsionäre läto genom slag och, i allmänhet, genom marterande behandling försätta sig i detta spasmodiska, hänryckta tillstånd. Denna våldsamma behandling benämnde de *secours* (hjelp) och blefvo deraf sjelfve kallade *Secourister*. Äfven bland de Appellanter, som

¹⁾ Om de François de Paris tillskrifna underverk kan läsas G. Less' «Wahrheit der christl. Religion», 3:te Aug., p. 386—549; äfven öfversatt på svenska.

ansågo convulsionerna för ett Guds verk (*Convulsionister*; ty bland Appellanterna funnos äfven *Anticonvulsionister*, ehuru de alle försvarade Fr. de Paris' underverk), voro många, som ogillade denna våldsamma hjälp och kallades *Antisecourister*. — Erkebiskopen af Salzburg ¹⁾, grefve *Leopold Anton von Firmian* (vald 1727, † 1744) behandlar sina protestantiska undersåtare såsom rebeller och tvingar dem till utflyttning. Omkring 30,000 utvandrade, största delen till Preussen (omkr. 17,000, som mest nedsatte sig i preussiska Lithauen n.v. regeringsområdet, Gumbinnen), andra till andra länder, äfven till N. Amerika, der de anlade staden Ebenezer i Georgien (vid floden Savannah, 4 mil n.n.v. från staden Savannah). Äfven från Berchtolsgaden ²⁾ utvandrade (1733) 2 à 3 tusen Protestanter.

1732. Adelsmannen *Alfons Maria de Liguori* (f. 1696, † 1787; en ifrig vän af Jesuiterna, canoniserad 1815) stiftar i Neapel *Redemptoristernas orden* eller «den allraheligaste Återlösarens congregation», som sanctionerades 1741, mycket liknar Jesuiterorden och i en sednare tid blef Jesuiternas tillflykt och förhoppning. — *J. G. Pritius*, th. prof. i Greifswald, slutligen senior i Frankfurt am Main, †; ff.

1733. Württemberg får katholska regenter, 1733—1797; se 1713. — *J. J. Hottinger* (son af J. H., som † 1667), th. prof. i Zürich, †; ff. Helvet. Kirchengeschichte. — *Mattheus Tindal*, juris doctor, † i Oxford, 78 år gammal; ff. «Christianity as old as the creation or the gospel a republication of the religion of nature», som kan anses för de engelska Deisternas Bibel. — Läkaren *Bernh. Mandeville*, f. i Holland, † i London, 63 år gammal; ff. «The Fable of the Bees, or Private Vices made public benefits», m. m. — *Thomas Woolston*, theol. baccalaureus, † i fängelse i London, 64 år gammal; äfven han skref emot christendomen, förklarade Christi underverk, m. m. för blotta allegorier och smådade groft clericiet. — *John Ilive* donerar en årlig summa till den, som ville hålla ett tal emot religionen (jfr 1691).

1734. *Joh. Conr. Dippel*, se 1697, medicinæ d:r i Leyden 1711, äfven chemist, † plötsligt på slottet Witgenstein (2 mil n.v. från Marburg), efter åtskilliga öden, äfven fängelse, i Tyskland, Nederländerna, Sverige (dit han ankom 1726, men förvisades 1727) och Danmark. I sina skrifter, som samlade utkommo 1747 i 3 qvartband i Berleburg (se under åren 1710, 1724) kallar han sig merendels *Christianus Democräus*. Smädande och oredig. Han lärde, att Gud är blott kärlek, icke straffande rättfärdighet, förkastade läran om rättfärdiggörelsen genom Christi förtjenst, den vanliga trinitetsläran, prestembetet och sacramenten; men antog ett i meniskan inneboende guddomligt ljus (eller ord), all tings återställelse (se 1700) och återförening med Gud, ur hvilken allt utflutit, att den sanna kyrkan vore de frommas samfund, hvars medlemmar genom det inre ljusets väckelse äfven hedningarne kunde vara, att en absolut fullkomlighet vore möjlig (jfr 1701), m. m. Han fick åtskilliga anhängare. I Sverige, der hans satser bestriddes af den utmärkte *A. Rydeltus* († 1738), var hans

¹⁾ Salzburg, först biskopstift (se 739), sedermera, 798, erkebiskopstift, hvars erkebiskop var tysk riksfurste och primas i Tyskland. Stiftet seculariserades genom freden i Luneville 1801 och tillhör nu jemte staden Salzburg till större delen Österrike och till en del Bayern.

²⁾ *Berchtolsgaden*, ett prosteri, hvars prost var riksfurste, ligger söder om Salzburg; seculariserades 1801 och tillhör nu Bayern.

- förmämste lärjunge studenten *Erik Molin*, som 1739 landsförvisades och † i Amsterdam, 1755, i handel. — *C. M. von Strokirch*, conductör vid fortifikationen, utträdde ur svenska statskyrkan och bildade en liten separatistförsamling, som förkastade sacramenterna, prestembetet och den yttre gudstjensten; studenten *Se. Rosén*, som utgifvit några quietistiska skrifter, landsförvistes 1741 († 1750) och secten upplöstes snart.
1735. *J. Lor. Schmidt* i Wertheim ($2\frac{1}{2}$ mil v. om Würzburg) ger ut en ny tysk öfversättning af Pentateuchen, hvori han afvek från de antagna förklaringarne af profetiorna, m. m. Denna s. k. *Wertheimer-Bibel* blef 1737 af kejsaren förbjuden, författaren arresterades och måste rädda sig med flykten; † 1750 i Wolfenbüttel. — *J. J. Rambach*, prof. i Halle, sedan i Giessen, †, 42 år gammal; ff. — *Jesper Sredberg*, biskop i Skara (f. 1653), †; se 1695; ff. — *Joh. Robeck* (f. i Calmar 1672), som 1703 lemnat Sverige, blifvit Jesuiternas lärjunge och katolsk prest (1712), dränkte sig i Weserströmmen nära Bremen. — *William Derham*, canonicus i Windsor ($3\frac{1}{4}$ mil v. om London), †; ff. — Kienlong, kejsare i China, under hvilken de christne derstädes än förföljdes (1746—1750) än njöto lugn.
1736. Filosofen *Wolf* (se 1723) utgifver «Theologia Naturalis», hvarigenom han grundlade den s. k. *naturliga theologien*, som ej skulle vara i strid med uppenbarelsen, men ej heller bero deraf. Flere theologer, särdeles Pietisterna, voro fiender till den naturliga theologien. — *Hans Egede* (se 1721) återkommer från Grönland, der han stiftat en liten församling, och utverkar inrättandet i Köpenhamn af ett missionsseminarium för Grönland, hvars föreståndare han blef; † på Falster 1758. Hans äldste son *Paul Egede* var äfven missionär på Grönland 1734—1740; † 1780; ff. grönländskt lexicon och grammatica, m. m. Missionen fortfor. — *Joh. Clericus (le Clerc, f. i Genève 1657)*, prof. vid arminianska gymnasium i Amsterdam, †; utmärkt lärd; ff. mycket. — *Theophanes Procopowitz* (f. i Kiew, hade studerat i Rom), biskop i Pleskow och Narva 1715, erkebiskop i Nowgorod weliki (lat. Neapölis magna) 1725, †; se 1721; ff. «Christ. orthod. theologia», m. m.
1737. Universitetet i Göttingen stiftas af kurfursten Georg August af Hannover (= konung Georg II i England). — Engelsmannen *Arthur Ashley Sykes*, äfven känd för socinianska åsichter i försoningsläran, förklarar de af djefvulen besatta (*δαίμονιζόμενοι* i N. T.) för blott sjuka, en åsigt, som delades af läkaren *Richard Mead* († 1754) i dess «Medica sacra», och sedan i den tyskt-lutherska kyrkan väckte mycken strid¹⁾. — *J. A. Turretin*, prof. och pastor i Genève, †; se 1703; ff. i apologetiken. — Grefve *Zinzendorf*, som 1727 (se detta år) hade nedlagt sitt embete i Dresden och 1734 i Tübingen högtidligen inträdt i det andliga ståndet, lät nu, $\frac{2}{3}$, af öfverhofpredikanten och mähriske biskopen Jablonski (se 1703, 1723), i Berlin viga sig till biskop öfver sin församling, åt hvilken han under sina vidsträckta resor vann nya anhängare, sedan han 1736 blifvit landsförvisad från Kur-Sachsen, dit han dock 1747 fick återvända. Alla de spridda församlingarne skulle utgöra en enda *evangelisk brödrasocietet* utan afseende på några mindre viktiga olikheter i lärorna; Z. antog derföre (1744) 3:ne så kallade *Tropi*, den lutherska, reformerta och mäh-

¹⁾ Jfr *C. W. Hufelands* († 1836) *Enchiridion medicum*, svenska öfvers. p. 290 och 260, 261, der äfven de besatte anses vara blott nervsjuke.

riska (till hvilken sistnämnde de från andra religioner öfvergående skulle föras) och hvar och en af dessa confessioner fick sin egen antistes eller biskop. Alla antogo dock augsburgska bekännelsen, ehuru Bröderna i England erkände episcopalkyrkans 39 artiklar; äfvensom hvarje församling begagnar salighetsmedlen efter de protestantiska länders bruk, der den vistas. Herrnhutiska församlingar funnos redan före Z:s död (1760) i alla de 4 verldsdelarne. Bland de tyska blef isynnerhet den i Ebersdorf (köping, med 1000 inv., hvaribland 450 Herrnhutare, omkr. år 1820) ryktbar, hvilken anlades af grefve Henrik XXIX af Reuss. (Z. hade 1722 gift sig, första gången, med grefvinnan Erdmuthe Dorothea von Reuss-Ebersdorf.) En ganska egen kyrkoförfattning infördes i Brödräfsamlingen. Se vidare 1760. — Erkebiskopen och domkapitlet i Upsala erhålla uppdrag att med prester förse det s. k. Nya Sverige i N. Amerika¹⁾.

1738. *John Wesley* (se 1729) återkommer från N. Amerika, der han gjort bekantskap med Herrnhutarne, äfven med *Spangenberg* († 1791), och besöker dem i Tyskland, der deras inrättningar och lefnadssätt i hög grad intaga honom. — Methodisternas sällskap fick en formigare inrättning. Deras lärar öfverensstämma med episcopalkyrkans 39 artiklar; men det egna deri är, att de, efter John Wesley, tro en hastig, ögonblicklig omvändelse (äfven åtföljd af convulsioner) och ett dermed förenadt den Helige Andes vittnesbörd, jemte möjligheten att ernå en nästan alldeles syndfri fullkomlighet. Dessa egna lärar gäfvu anledning till söndring med Herrnhutarne. Zinzendorf reste förgäfv till London för att återställa enigheten. Föreningen mellan Methodister och Herrnhutare upphörde alldeles 1739. Methodisterna fästa sig synnerligast vid människans förkrosselse och bättringskamp, då Herrnhutarne åter mera fästa sig vid friden och saligheten i Christo. Lärar om möjligheten att här på jorden uppnå fullkomligheten förkastades äfven 1741 af *Whitefield*, som dessutom antog Calvins stränga prædestinationslära, hvilken deremot förkastades af Wesley. Härigenom uppkommo 2:ne partier af Methodister, de wesleyska och whitefieldska. De förre äro Arminianer och hos dem utöfvas den strängaste disciplin efter de år 1743 upprättade reglorna för methodistsamfundet. De sednare äro stränge Calvinister. Efter begge chefernas död förliktes dock söndringen till en del. Emellertid har den wesleyska methodismen blifvit den mest utspridda och bekanta. Methodisternas sedolära är strängare än episcopalkyrkans. De röja alltid en oinskränkt frimodighet och sannfärdighet och söka i all derasandel befördras Guds ära. De hafva mycket utmärkt sig såsom missionärer. Både J. Wesley och G. Whitefield bidro ganska mycket till sedlighet bland de lägre folkklasserna i Britannien och Amerika, på hvilka orter methodismen isynnerhet utbredde sig, samt arbetade med synnerlig omsorg på fångars och miss-

¹⁾ *Nya Sverige* var en ifrån vildarne inköpt landsträcka vid floden Delaware's utlopp i hafvet vid 40° n. lat., der Svenskarne från 1638 anlade colonier, som förlorades under Carl X Gustafs krig. Man ditsände dock svenska prester tills svenska språket der utdog. Ännu omkr. år 1700 räknades 1200 personer, som talade svenska; men ett sekel derefter kunde ej mer gudstjensten hållas på detta språk, hvarföre efter år 1789 inga svenska prester ditsändes. De förnämsta svenska kyrkorna voro i Racoon och Wicacoa, hvilken sednare nu ligger inom staden Philadelphia i Pennsylvanien (se 1681). Siste svenske pastorn, d:r *Nicol. Collin* dog 1831 i nyssnämnde stad och är begravnen i Wicacoa kyrka. — Anm. Philadelphia har sedan 1777 universitet, der äfven prester bildas och theol. doctorer promoveras.

gerningsmäns omvändelse. Deremot tadlas med skäl methodisternas fanatism, deras åsigt, att alle, som ej tillhöra deras sect, äro föga annat än hedningar, o. s. v. Liksom Herrnhutarne, lägga de på läroskillnaden mellan protestantiska kyrkorna ingen vikt, endast man antager försoningsläran. De tillåta ej dans, skådespel, spel, m. m. De hafva dels stationära, dels kringvandrande lärare, hvilka utgöra församlingarnes förening. Deras högsta auctoritet är konferensen, hvilken årligen sammanträder i någon af de större städerna, består af predikanter, hvilka väljas af district-comitéerna, och har uppsigt öfver Methodisternas hela, vidt utbredda sect. — *J. H. Michaëlis*, prof. i Halle, †; befordrade genom sitt Collegium orientale bibelstudiet. — *Is. de Beausobre*, f. i Frankrike 1659, consist.-råd och hofpred. i Berlin. †; ff. — *Andr. Rydelius* (se 1734), f. 1671, filosofie prof. i Lund 1710, biskop der 1734, †; ff., filosof (utgaf 1714 *Grammatista philosophans*, 1718—20 «Förnuftsöfningar», hans hufvudverk), m. m.

1739. *J. Chr. Wolf*, prof. i Wittenberg, slutligen hufvudpastor i Hamburg, †; ff. *Curæ philologicæ*, m. m. — En kongl. direction tillsattes öfver ecclesiastikverket i svenska Lappmarken. — Svenska vetenskapsakademien i Stockholm stiftas af A. v. Höpken, Carl Linnæus, Jon. Alström och 3 män dessutom; stadfastades af regeringen 1741.

1740. *Benedict XIV* (Prosper Lambertini) påfve till 1758; lärd; sökte förbättra andeliga ståndet; beviljade konungen af Portugal, åt hvilken han 1748 gaf titeln Allratrognaste (Fidelissimus), rättighet att tillsätta alla, och konungen af Spanien, 1753, att tillsätta de flesta prelater i sitt rike; älskade icke Jesuiterna; han ogillade 1742 deras accommodation såsom missionärer (se 1692, 1710), hvaraf missionernas framgång upphörde. — Konung Fredrik II af Preussen (1740—1786) återkallar *Wolf* (se 1723) till Halle. Wolfianska filosofien var nu i sin culmination. Ehuru flere store theologer voro emot densamma, t. ex. *Buddeus* i Jena († 1729), *Lange* i Halle (se 1723), *Weismann* († 1747) och *Pfaff* († 1760) i Tübingen, m. fl., hade den dock många vänner, hvilka äfven i theologien införde dess demonstrativa gång, t. ex. *Reinbeck*, prost i Berlin († 1741), *Isr. G. Canz* i Tübingen († 1753), *J. P. Reusch* i Jena († 1757), *G. H. Riebov* i Göttingen († 1774), hvilka dogmatici dock med hofsamhet begagnade Wolfs matematiskt-demonstrativa method; för öfverdrift deri tadlades isynnerhet *Jac. Carpov* i Weimar († 1768) och *J. G. Darjes* i Jena († 1791, som 1735 med algebraiska formler försökte bevisa Trinitetsläran). Den utmärkte theologen *S. J. Baumgarten* i Halle († 1757) gjorde äfven i sina dogmatiska skrifter bruk af wolfianska filosofien. — Under det att i Tyskland den wolfianska scholasticerande dogmatismen sålunda stegrades till det högsta, blef i Frankrike (1740—1780) en materialistiskt-sensualistisk åsigt (utgången från *Lockes* filosofi) rådande, som plågar kallas den encyklopedistiska filosofien. I England fick deremot scepticismen en stark försvarare i *David Hume* († 1776). — Bonden *Janssen* i Ost-Friesland, som, enligt prædestinationsläran, påstod, att allt härleder sig ifrån Gud och återvänder till honom, hvarföre äfven all synd af Gud verkställes och människans skuld består blott i inbillningen (jfr under år 461), landsförvises, men återvände, såsom på guddomlig befallning, och höll sig uppe tillika med ett litet djerft anhang. — Kejsar Car VI †. Maria Theresia till 1780.

1741. Berliner-theologerna *J. G. Reinbeck*, luthersk prost (se 1723 och 1740), ff., och *D. E. Jablonski* (se 1703, 1723, 1737), ff., ††. — Maurinern (se 1621) *Bernard de Montfaucon* † i Paris, 86 år gammal; utmärkt samlare och ff. i antiqviteterna. — De reformerte fingo hafva egna kyrkor i Sveriges sjöstäder, med undantag af Carlskrona.
1742. Maria Theresia måste afträda Schlesien till Fredrik II, som för dervarande Katholiker tillsätter en af påfven oberoende general-vicarius i Breslau (lat. Wratislavia), gör slut på de förföljelser, som Protestanterna så länge måst uthärda, och låter de af Katholikerna fördrifna Schwenkfeldianerna (se 1525) återkomma. — *Jean Baptiste Massillon*, Pater Oratorii (se 1613), sedan 1717 biskop af Clermont, †, 79 år gammal; stor andelig talare; ff. — *Rich. Bentley*, bibliotekarie i Cambridge, †, 81 år gammal; utmärkt filolog, apologet, ff., mycket stridsam.
1743. *Thom. Morgan*, f. d. presbyteriansk predikant, sedan läkare, † i London; skref emot christendomen; sammalunda gjorde hans samtiding *Thom. Chubb*, en handskmakare († 1747). Jfr 1733. — Protestantisk gudstjänst tolereras åter i Frankrike (jfr 1724). — Universitet i Erlangen. — *Erik Benzeli*us d. y. (son af den äldre, f. 1675, biskop i Götheborg 1726, i Linköping 1731), erkebiskop 1742, †; lärd ff. (gift med Em. Svedenborgs syster). Efterträddes af sin broder *Jakob* 1744.
1744. I Polen och österrikiska staterna, särdeles i Ungern och Siebenbürgen, funnos ifrån förra seklet och äfven ifrån detta, här och der s. k. *Græci uniti*, d. ä. Greker, som så till vida förenat sig med Katholikerna, att de erkände påfvens supremat, skärselden och den Helige Andes utgående af Fadren och Sonen, men i öfrigt vidblefvo deras äldre läror och bruk. På uppmaning af en kringvandrande munk återgingo nu många unierade Greker i Siebenbürgen (Wallacher) till deras förra tro. — Konung Fredrik II:s syster Lovisa Ulrika blir kronprinsessa i Sverige, der hon sedan befordrade de nya otroslärorerna och i dem invigde sin son, sedermera konung Gustaf III (se 1771). Hon dog 1782, jfr 1786.
1745. *Benedict XIV* indrager en del helgdagar. — *E. S. Cyprian* (se 1720) och *Joach. Lange* (se 1701, 1723) ††; ff. — *Emanuel Svedenborg* (andre son af Jesp. Svedberg, som dog 1735, f. i Stockholm 1688 $\frac{2}{7}$), assessor i bergscollegium i Stockholm, utmärkt mathematicus, lärd, snillrik, börjar i April, i London, få uppenbarelser af englar och andar, som meddelade honom *det Nya Jerusalems* lära. Denna andegemenskap, som sedan fortfor under hela hans öfriga lefnad († 1772), betygade han med mångahanda oförklarligt vetande. Sannolikt befann han sig under denna andegemenskap i magnetiskt tillstånd¹⁾. (Jfr 1776.) Se vidare 1772. — Kyrkoherden *C. v. Bergen* i Frillestad i Skåne blef för pietistiska meningar afsatt af consistorium i Lund, men denna dom upphäfdes ändtligen 1752 af hofrätten. Bergens egen häftighet var dock till en del orsak till hans svåra förföljelser. Hela processen innehöll omkring 4,000 ark! Bergen † 1760.
1746. Indifferentisten *J. Heyne*, pastor i Mark-Brandenburg, †; ff. — De Eriksonska separatisterna (se 1725), som återkommit till Sverige, nedsatte

¹⁾ Jfr C. W. Hufelands *Enchiridion medicum*, art. Katalepsi, p. 289, 290, och «Magnetisk sömn», p. 291, 292, sv. öfversättningen. — Anm. Ett år 1853 upptäckt manuscript af Svedenborg visar, att hans första uppenbarelse egde rum ett år förr, nemligen i April 1744 i Haag.

sig nu på gården *Schevik* på Wermdön, och kallas sedan *Schevikarne*. Erik Eriksson † 1761, hvarefter Tyskar blefvo sectens föreståndare. En rik handlande, And. Almqvist, från Linköping hade inköpt Schevik till hemvist åt sällskapet, i hvilket han sjelf med hustru ingick 1766. Hans egendom lemnades slutligen helt och hållet till föreståndarens disposition och förminska des sedan allt mer. Secten förde ett klosterlikt lefnadssätt och ansåg den yttre kyrkan antichristisk, förkastade sacramenten, prestembetet, m. m. Se 1831.

1747. *Chr. Eb. Weismann*, hofpred. i Stuttgart, sedan prof. i Tübingen, †, 70 år gammal; ff. kyrkohistoria och dogmatik, m. m. (se 1740). — *Jac. Benzeli* (son af Erik, som † 1709), biskop i Götheborg 1731, erkebiskop i Upsala 1744, †, 64 år gammal; ff. *Repetitio theologica*, en länge brukad lärobok. Han efterträddes af sin broder *Henrik Benzeli* (f. 1689), som ifrån Demotica gjort en resa till Palästina, Arabien och Egypten, biskop i Lund 1740, † som erkebiskop 1758. Han var den 3:dje brodern och den 4:de Benzeli, som innehade denna värdighet. — *John Potter*, erkebiskop af Canterbury, †, ff. — *Samuel Crell* (sonson af Johan; se 1604; f. 1660 i Preussen) † i Amsterdam; lärjunge af Limborch och Clericus; ff.; Socinianernas verksamaste försvarare.
1748. *Is. Watts*, presbyteriansk predikant i London, †; ff. — *Ad. Bernd*, f. d. predikant vid Peterskyrkan i Leipzig, †; han hade blifvit afsatt, emedan han 1728 uppträdt såsom indifferentist (inom christendomen). — *Edm. Gibson*, biskop i London, †; ff. — *Arvid Gradin* (prest, f. i Fahlun 1707) var nitisk att skaffa Herrnhutarne anhängare i Sverige, men fördrefts ur riket 1749 († i Neuwied 1757). — *Er. Beckman*, prost i Knutby och Faringe i Roslagen, skref emot herrnhutismen († 1749). — *Joh. Otter* (f. i Christianstad 1707, qvick, men sprättande som student i Lund, föranläts 1728 att begifva sig till Paris, der han antog katholska religionen, reste i Turkiet 1734—44, stark språkkarl) † i Paris som professor i arabiskan. — *Gust. Lohreman* från Stockholm, officer, som äfven affallit till catholicismen, canonicus i Rom 1708 och hofjunkare hos påven, † i Rom.
1749. Arfprinsen Fredrik af Hessen-Cassel öfvergår till katholska kyrkan, men hans fader Wilhelm VIII (bror till konung Fredrik I i Sverige) tog 1754 de mått och steg, att sonen sedan, såsom regerande (1760—1785), inga förändringar fick göra i landets religionsangelägenheter. Äfven hans barn måste uppfostras i reformerta läran. — Armeniern *Mechitar* (»Tröstaren») †; stiftare af *Mechitaristerna*, såsom Benedictiner stadfästade af påven 1712, efter Modons fall (se 1715), bildande (sedan 1717) på den lilla ön San Lazaro i Venedigs laguner en lärd, ännu bestående, förmedling mellan sitt fädernesland och Occidenten. (En gren af dem finnes sedan 1811 i Wien.) — *E. V. Löscher* (f. 1672), prof. i Wittenberg 1707, sedan superintendent i Dresden 1709, †; ff.: se 1701. — *J. H. Böhmer* †; se 1694; ff. — *Nic. Freret*, historicus, chronolog, m. m., † i Paris, 61 år gammal; fiende till christendomen, atheist; ff. mycket. — Missionären *Brainerd* hos Indianerna i N. Amerika †.
1750. *Benedict XIV* bevisar i sin bulla om jubelfesten (jfr år 1350) aflatets värde. Då Benedictinermunken och th. prof. *Gregorius (Frans) Rothfischer* i S:t Emeran¹⁾ ville vederlägga *E. A. Bertlings* i Helmstädt och

¹⁾ *S:t Emeran (S:t Aimeran)*, ett kloster i Regensburg, hvars abboter voro tyska riksfurstar. Se under år 654. Klostret anses förvara den H. Dionysii ben (se 1052), har

andra Protestanters skrifter emot jubelåret och aflatet, blefvo hans ögon öppnade och han öfvergick till lutherska läran samt blef filosofie prof. i Helmstädt 1751. Cardinal *Quirini* sökte förgäflves återföra honom. — *Elias Eller*, förste borgmästare i den nyligen anlagda staden Ronsdorf ($\frac{1}{4}$ mil s.o. från Elberfeld i n.v. Rhein-Preussen), †; han var, sedan 1726, stiftare och hufvudman för en sect (*den Ronsdorfska*), för hvilken han utgaf sig för ett utomordentligt Guds sändebud, ja för Christus sjelf. Han kallade sig sjelf *Zions fader* och sin andra hustru, *Anna Büchel*, för *Zions moder*, m. m. d. Han ansåg allting fritt och lofligt för Guds barn. Secten, som dref de gröfsta utsväfningar, upptäcktes kort före stiftarens död och skingrades snart. Hans anhängare, ställets pastor, *Würsling* sattes på tukthus. — Hofrådet *Joh. Mich. von Loën* († 1776) utgifver i Frankfurt och Leipzig sin till konung Fredrik II dedicerade bok: «Die einzige wahre Religion, allgemein in ihren Grundsätzen, verwirrt durch die Zänkereyen der Schriftgelehrten, zertheilte in allerhand Secten, vereinigt in Christo». Han påstår deri, «att, utom tron (en öfvertygelse, att Christus är verldens Frälsare) och kärleken till Gud och nästan, är intet mera nödigt till saligheten». Många vederläggningar utkommo mot denna *indifferentism*. Både förut (se 1702, 1746, 1748) och efteråt uppträdde i detta sekel flere Indifferentister. — *Theodor Christoph. Lilienthal*, prof. i Königsberg († 1782), börjar utgifva: «Die gute Sache der Offenbarung» (1750—67, 16 delar, 8:o). — Dennes fader, *Mich. Lilienthal*, archidiaconus och bibliothekarie i Königsberg, †; ff. — *M. Wöldicke*, prof. i Köpenhamn, †; ff. — *J. H. Hottinger*, reformert prof. och pastor i Heidelberg, †. — *Alb. Schultens*, prof. i Leiden, †, 64 år gammal; stor orientalist; ff. — *Ph. Doddridge*, presbyteriansk predikant i Northampton (10 mil n.v. från London), †; ff. — *C. Middleton*, bibliothekarie i Cambridge, †, 67 år gammal; en stridsam man, som härledde de romerskt katholska kyrkobruken från hedendomen och derom kom i strid med biskop *Warburton* († 1779); nekade alla underverk i församlingen efter apostlarnes död, m. m.; ff. — *Ludv. Ant. Muratori*, hertiglig bibliothekarie i Modena, † 68 år gammal; mångsidigt lärd, utmärkt och frimodig ff. i historien, m. m. — Den af kyrkomusiken högt förtjente leipzigske cantorn *Joh. Sebast. Bach* †, 65 år gammal. — Missionären *Chr. Fredr. Schwartz*, f. i Preussen 1726, ankom till Trankebar och predikade med nit och framgång christendomen i södra delen af Hindostan till sin död 1798. — *Sven Rosén*, se 1734 (Rosensteins och Rosenblads broder), landsförvist för pietism, † såsom Herrnhutare, i Amerika. — Furstarnes af Hohenlohe förtryck mot sina protestantiska undersätare (se 1724) hämmas genom rikstrupper. — Jesuitstaten i Paraguay väcker uppmärksamhet; se 1610. — Vid denna tid florerade i Upsala naturforskaren *Carl Linnæus* († 1778) och språkforskaren *Joh. Ihre* († 1780), begge sedan medlemmar af 1773 års Bibelcommission.

1751. Påfven upphäfver patriarchatet i Aquileja (se 555), hvars fordna betydighet redan i 15:de seklet blifvit mycket förminskad. Det delades nu i 2:ne erkebiskopsstift: Görz i österrikiska, och Udine i venetianska området¹⁾.

ett dyrbart bibliothek, m. m. Den f. d. fria riksstaden Regensburgs magistrat och borgare äro Protestanter.

¹⁾ *Venedigs* erkebiskop fick i 15:de seklet titeln af patriarch, som han ännu bär. Venedig är för öfrigt säte för en grekisk och en armenisk erkebiskop.

- Professorerna i Helmstädt *E. A. Bertling* (se 1750, † såsom pastor i Danzig 1769) och *J. E. Schubert* (sedan prof. i Greifswald, † 1774; Wolfian) börja, rörande beskaftenheten af Guds ords kraft, hvilken Schubert påstod vara icke fysisk, utan moralisk, en vidlyftig tvist, som varade ända till 1762, och i hvilken ganska många theologer deltog, de flesta på Bertlings sida. — *Christian Schöttgen*, rector i Dresden, †; ff. lexicon öfver N. Test., m. m. — *Henrik Viscount Bolingbroke*, f. d. engelsk statssekreterare, †, 79 år gammal; ff., som angrep all religion, isynnerhet christendomen, med sarkasm och begabberi. — *Julien Offrey de la Mettrie*, f. i St Malo 1709, läkare, lector hos konung Fredrik II, som skref åminnelsetal öfver honom, † i Berlin; ff. *Histoire naturelle de l'ame, L'homme machine*, m. m., som innehåller den gröfsta materialism, med förnekande af friheten, dygden och alla de moraliska och religiösa idéerna. — Franska Encyclopedien började nu utgifvas af Diderot och d'Alembert (se 1756).
1752. Den fromme och lärde *Joh. Alb. Bengel* (f. 1687), württembergiskt consistorialråd och abbot, † $\frac{2}{11}$; ff. Han verkade för upprätthållandet af pietismens grundsatser inom württembergiska kyrkan; utgaf 1734 sin kritiska edition af Nya Testamentet och 1740 sin förklaring öfver Johannis Uppenbarelse; chiliast; han beräknade, att jorden eller menniskoslägtet skulle vara eller bestå in alles i $7777\frac{2}{3}$ år och Christi dag inträffa 1836 $\frac{1}{3}$. — *Thomas Stackhouse*, pastor i Berkshire, †; ff. «Defence of the Christian Religion from the several objections of modern Antiscripturists» (1731), m. m.
1753. *Janus Stolpe* †, sedan han i Leyden gjort en testamentarisk stiftelse till christendomens försvar emot fritänkare. Hvert halfår skulle en guldmedalj af 250 gyldens värde tilldelas författaren af den bästa skrift i detta ämne, efter 8 Leydner-professorers bedömmande (jfr 1691). — *William Whiston*, se 1710, †; ff. — *Jac. Foster*, baptist-predikant i London, †; ff., som skref emot Tindal och Warburton och hvilkens hedniskt-moraliska predikningar flitigt åhördes. — *Josef Butler*, biskop i Durham, †; ff. i apologetiken. — *G. Berkeley*, biskop i Oxford, †, ff.; idealistisk filosof. — Bröderna *Christian* och *Hieronymus Kohler* hade 1745 i byn Brüggeln i canton Bern (mellan Bern och Biel) stiftat en sect (den brüggelska). De utgäfv sig för profeter och för de 2 vittnena i Apoc. c. 11. De skaffade sig äfven den apokalyptiska qvinnan. Secten förföll i den gröfsta lastbarhet, emedan «de trogne ej kunde synda». *Hier. Kohler* blef gripen, afrättad genom strypning och bränd 1753, *Christian* flydde och secten upplöstes. — Den emot christendomen fiendtliga författarinnan mamsell *Maria Huber* † i Lyon; hon skref isynnerhet emot helvetes-straffens evighet.
1754. *Christian von Wolf*, prof. och canzler i Halle, sedan 1745 baron, †; se 1719, 1723, 1740; äfven utmärkt mathematicus, ff. mycket. — *J. J. Wetstein*, f. i Basel 1693, såsom predikant derstädes afsatt för sin socianism, sedan prof. vid arminianska gymnasium i Amsterdam, †; ff.: han utgaf 1751—52 sin bekanta kritiska edition af Nya Testamentet.
1755. Cardinal *Angelo Maria Quirini*, f. 1680, erkebiskop af Corfú, biskop i Brescia, m. m., † i Brescia; mångkunnig ff.; han hade öppnat brefvexling med flera protestantiska lärda, hvilka han under sina resor lärt känna, och bemödade sig dervid, ehuru förgäfv, att stifta förening mellan Protestanter och Katholiker, kallades af Italienarne Il Cardinale epistolare (se 1750). — *Rothfischer*, se 1750, † i Göttingen. — *Joh. Lorenz von*

Mosheim, f. i Lübeck 1693 af katholsk fader (en officer), theol. prof. i Helmstädt, sedan 1747 prof. och canzler i Göttingen, †; lutherska kyrkans förste egentlige, pragmatiska, kyrkohistoricus; äfven utmärkt såsom predikant, m. m., ff. mycket. — *S. Deyling*, prof. i Leipzig, †; ff. — *C. L. de Beausobre* (son af Isaac, som † 1738), pastor vid franska reformerta kyrkan i Berlin, †; ff. — *Charles de Secondat*, baron de Montesquieu, parlamentsråd och sedan president i Bordeaux, sedan 1726 privat, †, 66 år gammal; ff. *L'Esprit des Loix* (1748), *Lettres Persannes* (1716), m. m., i hvilka han visade förakt för christendomen, som han dock äfven ofta prisade.

1756. Sedan Jansenisterna i Frankrike någon tid njutit lugn, vållade erkebiskopen *Beaumont* († 1781) i Paris 1752 nya förföljelser. Han gick så långt, att man fordrade biktседlar eller bevis af alla döende, att de antagit bullan *Unigenitus* (som var förklarad för riks- och kyrkolag, se 1730), innan dem tilläts sacramentet, hvilket vägrades till och med hertigen af Orleans († 1752). Emellertid mötte *Beaumont* motstånd af de flesta parlament i Frankrike, inkallades inför skranket af parlamentet i Paris och blef 1754 landsförvist. Franska clericiet höll 1755 ett möte, som hänsköt saken till *Benedict XIV*, hvilken, i en 1756 till alla biskopar i Frankrike utfärdad *Epistola encyclica*, gaf det svar, «att, ehuru nämnde bullas antagande var nödvändigt för saligheten, likväl endast de, som offentligen och notoriskt satte sig emot densamma, skulle från sacramenterna uteslutas.» Med detta cirkulärbref slutades den yttre striden mellan Jansenister och Jesuiter, hvilken så länge (alltifrån 1640) och så djupt skakat franska och katholska kyrkan, och föranlett så många smärtande frågor om påfvens makt, infallibilitet, m. m. I dess ställe börjades en annan strid: *Encyclopedisternas* emot christendomen. (Se 1740, 1751.) — *Dav. Mill*, prof. i Utrecht, †; ff. — *Olof Celsius*, prof. och domprost i Upsala, †, nära 86 år gammal; ff. «*Hierobotanicon*», m. m. — Sonen *Olof Celsius d. y.*, f. 1716, sedan 1747 hist. prof. i Upsala, blef 1751 prest, 1753 pastor i Stockholm och 1777 biskop i Lund, † 1794; historisk ff.
1757. *Siegm. Jac. Baumgarten* (f. 1706), sedan 1734 prof. i Halle, †; se 1740; en man af djup och utbredd lärdom, som i nästan hvarje theologisk vetenskap med stor förtjenst lärde och bildade disciplar till ett mera djupt bedömande och systematiskt behandlande af theologien, för hvilken de ock snart införde en ny period, genom att skarpt genomgranska hela lärosystemet, hvarvid flere dock slutligen tilläto sig en alltför stor frihet. *Baumgarten* var medelpersonen mellan den förra och nyare, med 1760 börjande, perioden, hvilken bland sina grundligaste och modererande theologer räknar *J. A. Ernesti* († 1781) och *J. D. Michaëlis* († 1791); men *J. S. Semler* († 1791) var det egentligast, som gaf nya theologien sin största afvikelse. — *P. E. Jablonski*, (son af *D. E.*, som † 1741), reformert prof. i Frankfurt a. d. Oder, †, 64 år gammal; ff. *Pantheon Ægyptiorum*, m. m. — *A. F. Büsching* († 1793) utgifver «*Epitome theologiæ e solis sacris literis concinnatæ*» (Lemgo). — *Aug. Calmet*, Benedictiner-abbot i Nancy, †, 86 år gammal; exegetisk ff.
1758. *Clemens XIII* (Rezzonico), påfve (genom Jesuiterna) till 1769; hade många tvister med Portugal och de Bourbonska hofven (i Frankrike, Spanien, Neapel och Parma) om Jesuaternas utdrifvande m. m.; gaf kejsarinnan Maria Theresia titeln: apostoliskt majestät. — *Fredr. Wilh. Kraft*, filos.

- prof. i Göttingen, sedan pastor primarius i Danzig, †, 47 år gammal; ff., som utgaf «*Neue theologische Bibliothek* (1746—1758)». — *James Hervey*, landtprest i grannskapet af Northampton (10 mil n.v. från London), †, 45 år gammal; ff. «*Meditations*». — Erkebiskop *Henr. Benzelius* † och efterträdades af *Sam. Troilius* (f. 1706, biskop i Westerås 1751), oaktadt dennes nyligen ådagalagda ovisa nit i det sista s. k. trollväsendet i Dalarne (jfr 1668—76), för hvilket han fick uppbära skarpa tillvitelser; † 1764.
1759. Konung Josefs i Portugal (1750—1777) minister, den kraftfulle markisen af *Pombal* († 1782, 83 år gammal), som 1757 skiljt Jesuiterna från hofvet, fördrifver dem nu alldeles ur landet och indrager deras gods. (Han lät föra nära 1000 Jesuiter till påfvestaten.) Anledning härtill togs af ett lönnmordsförsök emot konungen 1758, hvori Jesuiterna beskyldes för delaktighet, och hvarföre en af dem, pater *Malagrida* från Turin, blef af inquisitionen dömd till döden och afrättad såsom kättare, m. m. 1761. *Pombal* ställde ock presterskapet under landets lagar och förbjöd klostren att antaga noviter. — Superintendenten *Gottl. Müller* i Kemberg (eller Kemmerich, stad, $\frac{5}{2}$ mil s. om Wittenberg) ansåg den med besynnerliga symtom sjuka pigan *A. E. Lohmann* för besatt af djefvulen, hvilken han med besvärjelser förgäfves sökte utdrifva, tills äntligen en läkare förklarade pigan vara hysterisk. Se vidare 1760. — *Erik Tollstadius*, de sista 12 åren pastor i Jakob i Stockholm, †, 66 år gammal; ff. predikningar; hade flera gånger varit anklagad för sin pietism och för sitt gillande af *Dippels* åsigt om rättfärdiggörelsen, men afgaf 1744 en nöjaktig förklaring; from, nitisk, välgörande och oegennyttig. — *Fritänkaren Boulanger* † i Paris, 37 år gammal; ff. — *G. F. Händel*, compositören af «*Messias*», f. i Halle 1684, † i England.
1760. Grefve *N. L. von Zinzendorf* † $\frac{2}{5}$ i Herrnhut, 60 år gammal; se 1722 följ.; sedan han 1743 nedlagt biskopsbefattningen, kallades han vanligen «*Brödernas Ordinarius*»; han hade för sin församlings utbredande rest i flera europeiska länder, hvaribland Sverige, och äfven i N. Amerika (1741—43). Han fann flera stora theologer, som ogillade hans läror: *Baumgarten*, *Bengel*, bröderna *Fresenius*, *J. G. Carpzov*, *J. G. Walch*, m. fl. — Herrnhutismens dogmatiska divergens från lutherska kyrkan är just ingen; den lägger endast all vikt vid allt hvad som rör Christi försoningsdöd, hvilken den ock i de crassaste bilder i sina *Zionssånger* uttrycker. Z. ville rymma hela christendomen inom hvad han kallade *Blodets och Sårens theologi* (hvarföre han ock sjelf blifvit kallad «*das Blut-Würmlein*»). Otron är derföre nästan den enda synden, och tron en känsla af Christi invärtes verkan. Treenigheten föreställes under liknelse af Fader, Son och Moder. Föreningen med denna församling utgifves för en fristad, der man skall vara utan fara för satan, kött och verld. Vissa här brukliga talesätt voro ganska anstötliga. Herrnhutarne afsky dans, spel och skådespel, men ej musik och sång för religiösa ändamål. De hafva alltid utmärkt sig af noggrann disciplin, af flit, stilla seder och flera träffande religiösa bruk. De hafva kärleksmåltider, fottvagning, en bönstund d. 31 Dec. kl. 11 på aftonen, m. m. De brukade lottkastning vid prestval och giftermål. Lärarne hafva ett ganska stort förtroende äfven i jordiska angelägenheter. Livets frihet och skönhet får dock här icke sökas. Secen dödar forskningsandan, sätter blott värde på fromma känslor och ett jollrande religiöst språk, närar andligt högmod, fordrar en blind tro på

sin lära, o. s. v. Såsom missionärer bland hedningarne hafva Herrnhutarne varit utmärkt verksamma. De stiftade missionssällskap i Tyskland 1732 och i London 1741. Så länge Z. lefde, regerade han församlingen monarchiskt. Efter hans död trädde ett *Directorium* eller en *Unitets-conference* af äldste i hans ställe. Z:s måg, baron *Joh. von Wattewille* (egentligen prestsonen *Langguth*, adopterad till baron, jfr 1727; † 1788) och *A. G. Spangenberg* (se 1738; f. 1704, magister i Jena 1726, theol. adjunkt i Halle 1732, sedan Herrnhutare; biskop 1744; † 1792) voro de förnämsta deribland. Unitetsconferencen, indelad i vissa departements, vistades än på ett ställe än på ett annat, men är sedan 1789 i Bertholdsdorf (se 1722). Tid efter annan (efter 7, högst 12 år) hållas dessutom allmänna *Synoder*. På hvarje ort finnas speciala diaconier. Hvarje församling är, efter olika *ålder*, *kön* och *stånd* (gifta och ogifta), indelad i *chörer*, och har schola. Lärare: äldste, diaconi, diaconissæ m. fl. vårda hvarje församlings gudstjenst och hvarje chörs angelägenheter. Brödernas anstalt, der den fullständigt genomförs, är en utvidgad *klosterinrättning*. Man har förlikningsdomstolar, sjukvårdare, kyrkotukt. I Barby (vid Elben, $2\frac{1}{4}$ mil s.o. från Magdeburg), der *Spangenberg* 1744 blef biskop, inrättades 1754 en högre bildningsanstalt för predikanter och missionärer. — Af methodismens öfverdrifter uppkom vid denna tid i Wales *Jumpernas* (d. ä. «springarnes eller hopparnes») dyrkningssätt, ett vildt uppspringande till Lammets ära. Denna enthusiasm erhöill en regelmässig gestalt genom *Anna Lee*; se 1782. — Theologen *Christoph. Matthias Pfaff*, prof. och canzler, först i Tübingen, sedan i Giessen, †; se 1719, 1720; ff. mycket. — *Sven Bæller*, domprost i Wexiö, †, 47 år gammal; ff. Jesu Christi Historia, Predikningar, m. m. — Från 1760 räknar man theologiens nyare period i den lutherska kyrkan och den ännu fortfarande striden mellan *Palæologer* och *Neologer*, *Supranaturalister* och *Rationalister*. Wolfianska filosofien lemnade rum för en eklektisk popularfilosofi. Den historiska bibeltolkningen missbrukades af många derhän, att man slutligen ej annat fann i Bibeln, än en samling af äldre judiska läror, tanke- och talesätt, hvarefter Christus och apostlarne skola hafva lämpat (*accommoderat*) deras undervisning, i hvilken man endast ville finna en moral-religion utan alla positiva läror (den naturliga religionen). På detta sätt skulle lärorna om englar, djeflar, Messias, återlösning, uppståndelse, m. m. försvinna. Man antog ett stort antal nya framställningar i religionen, hvilka ock snart varierade mellan de filosofiska systemerna, det Kantiska, Fichteska, Schellingska, Hegelska, m. fl. — Den stora reformen börjades med det af *Joh. Dav. Michaelis* (f. 1717 i Halle, prof. i Göttingen 1750, stor orientalist; jfr 1757) utgifna Compendium Theol. Dogm. 1760, som dock blott obetydligt afvek ifrån de vanliga framställningarne af dogmatiken. Den största afvikelse fick den nya theologien genom *Joh. Salomo Semler* (f. i Saalfeld 1725, theol. prof. i Halle 1752; jfr 1757), som, i anledning af händelsen med den för besatt ansedda pigan A. E. Lohmann (se 1759), utgaf sin Dissertatio de Dæmoniis N. Test., hvilka han förklarade blott varit med lekamliga sjukdomar behäftade (jfr 1737), och derigenom grundlade *Accommodationstheorien*. Så väl han, som *W. A. Teller* (se 1764), *J. J. Spalding* (se 1761) m. fl. bemödade sig uttryckligen att ombilda den äldre theologien, som snart förlorade de flesta af sina försvarare. Ibland *Neologer* märkas: *J. D. Heilmann* († 1764),

J. G. Töllner († 1774), hvilka dock begge voro supranaturalister, *A. Fr. Büsching* (den förtjenstfulle geografen; ff. 1757, 1770), *C. Fr. Bahrdt* (ff. 1770; längre fram en lättsinnig christendomens vedersakare), *E. J. Danovius* (ff. 1772—77, † 1782; dränkte sig i Jena), *J. Fr. Gruner* (ff. i Halle 1777, † 1778), *G. A. Eberhard* (ff. 1772 följ.), *G. S. Steinbart* (ff. 1778), *P. F. A. Nitsch* (ff. 1790), *J. C. R. Eckermann* (ff. 1791), *H. P. K. Henke* (ff. 1793), *J. Fr. Chr. Löffler* (ff. 1796). *G. Chr. Cännabich* (ff. 1799), m. fl. — Deremot föredrogs kyrkans lära af *G. F. Seiler* (1774), *G. Less* (1779), *G. C. Storr* (1793), m. fl. — Andre gingo en medelväg, t. ex. *J. Chr. Döderlein*, (1779), *S. F. N. Morus* (1789). — Det lärda riksrådet greve *Gustaf Bonde* (f. 1682, † 1764), sjelf väl bekant med Bibelns grundspråk, yrkar på riksdagen en förbättrad svensk bibelöfversättning, som äfven nitiskt förordades af biskop *Jak. Serenius* (se 1773).

1761. *J. Ph. Fresenius*, pastor och senior i Frankfurt a. M., †; ff. — *J. A. Ernesti*, prof. i Leipzig, utgifver sitt förnämsta verk: »Institutio interpretis N. Test:ti» (se 1781). — *Th. Sherlock*, biskop i London, †, 79 år gammal; ff. i apologetik, m. m. — *Benj. Hoadley*, biskop i Winchester, †, 85 år gammal; ff. predikningar; ehuru sedan 40 år sjelf biskop, skref han emot episcopalkyrkans stora rättigheter och dref tolerancen till det högsta. — Dr *John Leland*, presbyteriansk predikant i Dublin, †; ff. i apologetiken. — *Joh. Joachim Spalding* (f. 1714 i svenska Pommeren, 1757 predikant i Barth derstädes, 1764 pastor och prost i Berlin) utgifver: *Gedanken über den Werth der Gefühle im Christenthum*; han ff. sedan: *Vertraute Briefe die Religion betreffend*; die Bestimmung des Menschen (1782), m. m.; neolog; se 1760; † 1804. — *And. Rhyzelius*, f. 1677, Carl XII:s biktflader, biskop i Linköping 1743, †; ff. *Monasteriologia Svio-G.*, *Episcoposopia Svio-G.*, m. m.

1762. Jesuiter-orden upphäfves alldeles i Frankrike, genom ministern *Choiseul* († 1784), medelst ett parlamentsbeslut, $\frac{6}{8}$, och genom ett sednare sådant beslut, i Mars 1764, blefvo Jesuiterna landsförviste. Detta sednare beslut mildrades dock något af konungen. En process i anledning af den handel, som orden genom pater La Valette dref på Martinique, påskyndade katastrofen. Ordensgeneralen (sedan 1758) *Lorenzo Ricci* sade: »Sint, ut sunt, aut non sint», och vägrade hvarje ändring i deras författning. — Den nära 70-årige reformerte köpmannen *Jean Calas* i Toulouse blir $\frac{2}{3}$ rådbräkad, på en lös misstanke att hafva mördat sin son, som ville öfvergå till katholska kyrkan, och som af mjeltsjuka hängt sig sjelf. (Jfr 1724). Detta våld väckte allmänt uppseende i Europa, och föranledde märkliga skrifter af *Voltaire*, som ifrigt antog sig den olyckliga familjens försvar, *Marmontel* († 1799), m. fl. Också blef domen casserad och familjen fick en penningeersättning af staten. — Franske apologeten *C. F. de Houtteville* †; ff. — Den fromme *Joh. Adam Steinmetz*, generalsuperintendent i Magdeburg, †, 75 år gammal; ff. — *Chr. Tob. Damm*, rector vid kölniska gymnasium i Berlin, hvilken ansåg christna religionen icke vara annat än den naturliga, uppbringad till större fullkomlighet, utgifver 1762—65 en ny öfversättning af Nya Testamentet, hvori han framställde denna sin åsigt. Han blef afsatt, men fick en årlig pension af konungen; † 1778. — Peter III blir kejsare i Ryssland, men afsattes samma år af sin gemål Catharina II (1762—1796), som upphäfde

de förändringar, dem Peter af böjelse för protestantiska läran velat införa, men i öfrigt drog en upplyst omsorg om allmänna undervisningen.

1763. Vig-biskopen (se s. 83, Anm.) och canzlern i erkestiftet Trier *J. N. von Hontheim* utgifver, under namn af *Justinus Febronius*, en märkvärdig, för påfvemakten ganska ogynsam skrift, som försvarade den episcopaliska åsigten (se s. 104, Anm.): «De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis Liber singularis, ad reuniendos dissidentes in religione christiana compositus», som väl fördömdes i Rom 1764, men öfversattes på flera språk och såldes offentligen i flera katolska länder, der den verkade ganska ofördelaktigt emot påfven. Dess fria grundsatser röjdes offentligen vid de viktiga besluten i Coblenz 1769, i Ems och Pistoya 1786, vid kejsar Joseph II:s, Leopold II:s och flera katolska prelaters förhållande. Se 1778. — *Joh. Bernh. Basedow* (f. i Hamburg 1723), prof. vid gymnasium i Altona, utgifver «*Philaethie*» och sedermera flera andra naturalistiska skrifter, som försakade mycken oro. Se vidare 1774. — *J. D. Michaëlis* oskyldiga *Compendium Theol. Dogm.* blef, på prof. *N. Wallerii* bedrifvande, förbjudet i Sverige. Till upprättelse gaf sedan konung Gustaf III dess författare nordstjerneorden. (Jfr s. 204.)
1764. *J. D. Heilmann* (se 1760), *C. A. Heumann* (83 år gammal; reformert i nattvardsläran), professorer i Göttingen, *C. B. Michaëlis* (84 år gammal; orientalist), prof. i Halle, *Er. Pontoppidan* (66 år gammal), prof. och pro-canzler i Köpenhamn, och *Nils Wallerius* (58 år gammal; Wolfian), den förste professor Kalsenianus (1755) i Upsala, alle kände såsom författare, +++++. — *Wilh. Abr. Teller* (f. 1734 i Leipzig), prof. och pastor primarius i Helmstädt, sedan 1767 prost och öfver-consistorialråd i Berlin († 1804), utgifver: *Lehrbuch des christlichen Glaubens* (se 1760), och sedermera: *Wörterbuch des N. Test., zur Erklärung der christl. Lehre* (1772), *Religion der Vollkommenen* (1792), m. m., alla neologiska (den första dock minst). — Den högt förtjente Lappmissionären *Per Fjellström*, f. i Lappland 1697, 1718 skolmästare och 1739 pastor i Lycksele, +; ff. lexicon och grammatica för lappska, öfversatte Nya Testamentet, katechesen, m. m. på lappska. — *Magnus Beronius* blir erkebiskop i Upsala († 1775).
1765. *Clemens XIII*, en stor vän af Jesuiterna (se 1758), stadfästade genom bullan *Apostolicum pascendi* ännu en gång Jesuiter-orden. Jfr 1759, 1762. — Påfven tillåter de svärmande nunnornas i Italien tillbedjande af *Jesu* och *Marias hjerta*, en sinlig dyrkan, som redan från medlet af förra seklet recommenderades af Jesuiterna. Nunnorna kallades häraf *Cordicولاتres* och, på spe, *Marionetter*. — «*Allgemeine Deutsche Bibliothek*», som utgafs i Berlin 1765—1792, röjer den i Preussen började större tryckfriheten och arbetar för deismens utbredande. Dess utgifvare var den bekante litteratören och bokhandlaren *Chr. Fr. Nicolai* (f. 1733, † 1811), Lessings och Moses Mendelsohns vän. — *Benson*, presbyteriansk predikant i London, +; ff.
1766. Stridigheter i engelska kyrkan om de 39 artiklarnes underskrift, mot hvilken isynnerhet *Frans Blackbourne* nu skref. — *P. Murbeck*, f. 1708, 1761 pastor i Fridleffstad i Blekinge, +; väldig botpredikant, förföljd som pietist; ff. predikningar, m. m. — Omkring denna tid uppkom i Svea i Herjædalen en sect, som anställde nattsällskaper för att fira *Lambsens bröllop*, hvarvid hvarjehanda oordentligheter föreföllo.

1767. Jesuiterna (öfver hvilkas uppförande i Amerika, särdeles i Paraguay [se 1610], äfven klagomål inkommit) fördrifvas ur Spanien, genom ministrarne Aranda († 1794) och Campomanes († 1801). — Dissidenterna i Polen återfå, genom ryskt inflytande, sina rättigheter genom riksdagsbeslutet $\frac{2}{2}$; jfr dock 1724. — *Joh. Gottlob Carpzov* (f. 1679), prof. i Leipzig, sedan 1730 superintendent i Lübeck, †; ff. *Critica sacra* och *Isagogik*. — *Joh. Bened. Carpzov*, prof. i Helmstädt, utgifver «*Liber doctrinalis theologiæ purioris*»; palæolog († 1803). — *J. P. Süßmilch*, Reinbecks efterträdare i Berlin, † 60 år gammal; ff. *Göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschl. Geschlechts*. — *And. Nohrborg*, svensk hofpredikant, †, $42\frac{1}{2}$ år gammal; ff. den allmänt kända Postillan. — *Joh. Christian Edelmann* (f. 1698 i Weissenfels, 3 mil s, om Halle), † i Berlin; bland christendomens motståndare i Tyskland var han den förste, som väckte stort uppseende; sitt bibelförakt uttalade han redan från 1735 i sina «*Unschuldige Wahrheiten*»; han utgaf sedan «*Moses mit aufgedecktem Angesicht*», «*Göttlichkeit der Vernunft*», «*Vorzug eines Freygeistes vor einem armen Sünder*», hvori han med sitt förakt för christendomen förenade spinoziska idéer; han förkunnade en församling af *samvetsmenniskor* (conscientiarii), antog icke annan himmel eller helvete än samvetet (jfr 1674); lefde på ostadig fot och var ett oklart hufvud; en förelöpare till Ung-Hegelianerna.
1768. Jesuiterna fördrifvas från Neapel, Sicilien, Malta och Parma. Flera tusen af dem landsattes från dessa stater och ifrån Spanien i Kyrkostaten. Mot hertigen af Parma utfärdade påfven ett Breve i samma anda som bullan *In coena Domini* (se 1566), men dylika decret förklarades af samtliga Bourbonerna för vanvettiga. — *Joh. Winckelmann* (f. i Stendal i Brandenburg 1717), som 1754 i Dresden öfvergått till katolska kyrkan, medan han till själen var en Pericles' samtiding, öfveruppsyningsman öfver antiqviteterna i Rom, mördas af en Italienare i Triest; ff. *konsthistoria*, m. m. — *Gottfried Less* (f. 1736 i West-Preussen), prof. i Göttingen (se 1760), utgifver: «*Wahrheit der christl. Religion*». — *Nathan. Lardner*, presbyt. predikant i London, †; ff. i apologetiken. — *Herm. Sam. Reimarus*, prof. vid gymnasium i Hamburg, †, 74 år gammal; ff. «*Die vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion*», m. m. Se ock 1778. — *Jac. Carpzov*, director gymnasii i Weimar, †; stark Wolfian (se 1740); ff.
1769. *Clemens XIV* (Ganganelli; minorit) påfve, genom Bourbonerna, till 1774, en lärd och aktningvärd man, hvilkens största angelägenhet var att, äfven med stora uppoffringar, bilägga de genom företrädarnes felsteg fortfarande oenigheterna med de bourbonska hofven (se 1758), och flera katolska regeringar. Han upphäfdde föreläsandet af bullan *in coena Domini* (se 1566), hvilket icke sedan blifvit återinfördt. — *E. A. Bertling*, prof. och pastor i Danzig; †; ff.; se 1751. — *Christian Fürchtegott Gellert*, filos. prof. i Leipzig, †, $54\frac{1}{2}$ år gammal; moralisk ff. — *Petit Pierre*, pastor i Neuchâtel, afsatt, emedan han bestridde helvetesstraffens evighet. — I anledning af Svedenborgianismen hade en förargelseväckande rättegång uppkommit i Göteborg mellan å ena sidan domprosten *Ekehom* och biskop *Er. Lamberg* († 1780), och å den andra lectorerna *Gabr. Beijer* († 1779) och *Joh. Rosén* († 1773, öfverhofpred. *Gabr. Roséns* broder), hvilka hemligen hyllade den nya läran. Sedan saken anmälts hos regeringen, utfärdade hon 1770 till Göteborgs domcapitel ett bref,

som ogillade de Svedenborgska lärosatserna och förbjöd nämnde lectorer att befatta sig med någon undervisning i theologien tills de bestämdt af-sagt sig sin villolära, hvarefter hela saken småningom nedtystades.

1770. *Jac. Brucker*, pastor och senior i Augsburg, †; ff. i filosofiens historia. — *G. Whitefield* † i N. Amerika; se 1729, 1733. — Den materialistiska, anti-religiösa boken: «*Système de la nature*», som förnekar Guds till-varo, o. s. v., utkommer i London, under den redan 1760 affidne *Mira-baud's* namn. Denne «franska akademiens» beständige sekreterare, som dog i sitt 86:te år, hade under hela sin lefnad visat afsky för de prin-ciper denna bok innehåller. Rätteligen tillskrifves den atheistiska boken den pfalziske baronen *Paul von Holbach*, medarbetare i *Encyclopedien* (se 1751, 1756), † i Paris 1789, 66 år gammal. — Erkebiskopens i Moskwá, *Platons* «Rättrogna Lära», en kateches, utarbetad för hans elev *Paul Petrowitsch* (sedan kejsar Paul I), utkommer på tyska i Riga. — De s. k. *Läsarne* framtråda i norra Helsingland. De voro flitige kyrko-gångare och afhölo sig från gängse utsväfningar. Flera af dem satte dock ett stort värde på epileptiska åkommor, såsom den Helige Andes verknin-gar («drifter»). För öfrigt voro de strängt renlärlige lutheraner.
1771. *Semler* (se 1760) utgifver: «*Freye Untersuchung des Kanons*», hvári han skiljer emellan den heliga Skrift och Guds ord, lemnar hvarje christen fritt att bestämma canon, m. m. — *G. Fr. Zacharie* († 1777) börjar utgifva «*Biblische Theologie*» (4 delar, Göttingen och Kiel), hvári han fick flera efterföljare. Jfr dock 1757. — *Casp. Riesbeck* skref i Tyskland om munkståndets reform, och derom handlade äfven i Frankrike den anonyma skriften: *L'ordre monastique*. — *Rob. Sandeman*, f. 1723 i Perth, † i N. Amerika, dit han öfverflyttat 1764; hufvudman för de s. k. *Sandemanierna*, en skottsk dissenterförsamling, som har mycket gemensamt med Herrn-hutarne i afseende på kyrkoinrättningen, håller sig till Bibelns bokstafliga mening och till den första kyrkans enfald i lefvernet. — *C. A. Helvétius*, f. i Paris 1715, † der; ff. boken: «*de l'Esprit*», m. m., fritänkare; grun-dade moralen på egennytan, o. s. v. — *J. B. de Boyer*, markis *D'Argens* †; christendomsfiende, ff. mycket. — Gustaf III (f. 1746) blir konung i Sverige till 1792, under hvilkens regering fritänkeri och otro, i förening med grof vidskepelse och sedeslöshet, der alltmera utbredde sig. Jfr 1744. — Samfundet *Pro Fide et Christianismo* inrättas i Stockholm egentligen ge-nom öfverhofspredikanten d:r *C. M. Wrangel*, f. 1727, th. d:r i Göttingen, prost öfver de svenska församlingarne i N. Amerika 1759—68; † som prost i Sala 1786; ff.
1772. *Emanuel Swedenborg* (se 1745) † ²⁹ i London, ogift. Han var verlds-man, men aktad såsom strängt sedlig och from. Hans många skrifter äro författade på latin. Bland dem framställa *Arcana coelestia* uttryckligast hans läror. Af denna bok utkom 1787 i Stockholm ett utdrag, «*Nya Jerusalem och dess himmelska lära*». Bibeln antages väl såsom lärans grundval, men förklaras «*ex visis et auditis*» i Svedenborgs skrifter, och aposteln Pauli skrifter anses icke för egentligen guddomliga. Jemte en ständig correspondence mellan den fysiska och ande-verlden, läres en i Jesu person bestående treenighet af Fader, Son och Ande, hvilka Sv. jemför med människans själ, kropp och hennes ur bådas förening fram-gående verksamhet. I guddomen finnes sålunda blott en enda person (en art af modalismen, se 258). Uttrycket «Guds Son» hör till den mensk-

lighet, som Jehovah antagit. Rättfärdiggörelsen genom tron på Christi förtjenst, såsom försoning i människans ställe, förkastas; men deremot läres, att människan rättfärdiggör sig sjelf under en fortsatt medverkan af Herren Jesus, som antagit människonatur för att lösa människorna från synden, undanröjda helvetes makter och på jorden upprätta en helig kyrka, det nya Jerusalem. Uppståndelsen sker omedelbart efter döden, som blott är ett afklädande af den jordiska kroppen, hvilken aldrig återtages. I himlen och helvetet finnes allt detsamma som på jorden, fastän i högre anda, t. ex. äktenskap, embeten, handel, handverk, o. s. v. Alla christna, som tro, dyrka och lyda *en* Gud i Christo, samt alla barn och de hedningar, som älska sanning och föra ett, efter sitt förstånd, godt lefverne, blifva salige. De sistnämnde undervisas och renas i andeverlden (Hades) till inträdet i himmelen. «Andeverlden» är det tillstånd mellan himmel och helvete, hvaruti människan uppstår genast efter kroppens död. År 1757 hölls i andeverlden en yttersta dom, som var den gamla christna kyrkans undergång, hvarefter en ny kyrka, det Nya Jerusalem, som evigt skall bestå, tog sin början 1770 $\frac{1}{2}$, dagen efter sedan Sv. fullbordat sin skrift *Vera christiana religio, continens universam theologiam novæ ecclesiæ*, så att nu är tiden för Herrens andra ankomst, hvilken icke är ett kommande i person, utan i det heliga ordets makt och härlighet, som genom Sv. blifvit satt i dagen. Genom umgänget med andar erhöi han kunskap om den högre världens förhållanden och den *correspondens* emellan det himmelska och jordiska, som satte honom i stånd att tyda den heliga Skrifts dittills fördolda himmelska och andeliga mening. Den godtyckliga förklaring han sålunda gaf Evangelierne och Uppenbarelseboken, blef grunden för hans lära. Organet för andeverlden kan hos hvarje människa utvecklas. Svedenborgianerna bildade sedermera, på 1780-talet, i Stockholm ett *exegetiskt-planthropiskt sällskap*, som i Mesmers (se 1776) animala magnetism trodde sig finna en giltig förklaring af Sv:s andelära. Den svedenborgska läran är, såsom man finner, en fantastisk rationalism, ehuru på supranaturalistisk grund, hvars vänner å ena sidan inclinerade till allehanda hemlighetsfulla företeelser i naturen och andelifvet, å andra sidan uppfattade christendomen såsom förnuftsreligion. *Det nya Jerusalems* kyrka är upprättad i England sedan 1787, hvarest den ledes af en *general-conferens*, och har biskop och prester, och i N. Amerika. Vid sammankomsterna föreläsas stycken af Sv:s skrifter. I Tyskland blefvo Sv:s satser först kända genom württemberger-abboten, superintendenten i Herrnberg ($\frac{3}{4}$ mil n.v. från Tübingen), *Fr. Ch. Oetinger* (Bengels lärjunge), som 1765—68 corresponderade med Sv. († 1782, 79 år gammal), och hafva i sednare tider der fått ifriga anhängare. Se 1823. Svedenborgare finnas ock i Sverige, Danmark, Polen, Ostindien, Sierra Leone, m. m. — *And. Carl Rutström* (f. 1721), th. d:r och pastor i Hedvig Eleonora i Stockholm, †; ansågs vara herrnhutismen ifrigt tillgifven, derför och för några anstötliga uttryck i sina predikningar 1765 afsatt och landsförvist, sedan frikänd, återkom 1769, men åter häktad 1772; ff. Zions nya Sångar; Religionsprocess 2 T., 1748—60. Hans förföljelse var till stor del politisk: emedan han tillhörde hattpartiet, förföljdes han af mössorna. — Den märkvärdige predikanten *And. Elfving*, som verkat i Calmar stift och Carlskrona, † i Stockholm, blott 27 år gammal; ff.; utstod flera förföljelser. — *S. J. Alnander* (f. 1731), theol. lector i Carlskrona, †;

ff. Salighetslära och Anvisning till ett utvaldt theol. Bibliothek. — 22 helgdagar indrogos i svenska kyrkan, dock så, att trenne endast förflyttades på söndagar. Förändringen inträdde 1773. — *Joh. Aug. Eberhard* (f. 1739), Nicolai's (se 1765) och Mendelsohns intima vän, utgifver: *Neue Apologie des Sokrates od. Untersuchung der Lehre von der Seligkeit der Heiden* (se 1760); författaren blef prest och sedan filosofie prof. (1778) i Halle, † 1809; ff. flera skrifter. — *F. V. Toussaint*, fransman, prof. i Berlin, †; fritänkare; ff. «*Les Moeurs*». — Preussen, Ryssland och Österrike börja att på det mest rättskränkande sätt dela konungariket Polen.

1773. *Clemens XIV*, utan att rådfråga cardinalerna, upphäfver genom bullan *Dominus ac Redemptor noster* af d. 21 Juli, den mäktiga, men för sina nedrigheter och ränker allmänt hatade Jesuiter-orden, hvars medlemmars antal, hvaraf hälften voro prestvigde, då utgjorde 22,589 i 24 provinser. Ordens skatter och papper voro förut skaffade ur vägen i säkerhet. Ordensgeneralen *Lorenzo Ricci* (se 1762) sattes på Engelsborg, der han † 1775. Bullan verkställdes icke lika fort och lika strängt i alla länder, der Jesuiter funnos. I Ryssland, som genom Polens delning erhållit några katolska provinser, blef bullan icke ens publicerad och Catharina II bibehöll Jesuiterna för uppfostringsverket och tillät dem 1782 att välja en generalvicarius. Äfven Fredrik II tolererade ännu en tid orden i Schlesien. Eljest återgingo de till de seculiera presternas eller borgrarnes stånd. På flera ställen drefvo de såsom *Ex-Jesuiter* allt framgent en hemlig verksamhet. Jfr ock 1732. — Flera engelska presters af episcopalkyrkan böneskrift om befrielse från de 39 artiklarnes underskrifvande afslås. (Jfr 1766.) — Bibelcommissionen, bestående af 21 ledamöter, för en ny öfversättning af Bibeln på svenska, tillsattes, med instruction. Se 1793. — *Joh. Möller* (f. 1738, kyrkoh. i V. Haninge 1776, biskop i Wisby 1797, † 1805) utgifver «*Samling af de förnämsta bevis till christna religionens sanning*», m. m.

1774. *Clemens XIV* («den protestantiske påfven») som förklarar, att han tillika med upphäfvasedcretet mot Jesuiter-orden hade skrivit sin dödsdom, † 29, nära 69 år gammal, med tecken till förgiftning. — Wolfianska theologerna *J. E. Schubert* i Greifswald (se 1751) och *G. H. Riebov* i Göttingen (se 1740) ††. — *J. G. Töllner*, prof. i Frankfurt a. d. Oder, †; ff.; se 1760. — *Georg Fr. Seiler* (f. 1733), prof. theol. i Erlangen, utgifver: *Theologia dogmatico-polemica cum historia dogmatum* (se 1760). — *Semler* (se 1760) utgifver: *Institutio ad doctrinam christ. liberaliter discendam*. — *J. J. Griesbach*, som 1769 börjat sina samlingar för Nya Testamentets kritik, begynner nu utgifva sina kritiska editioner af N. Test. — *Basedow* (se 1763) öppnar nu i Dessau det under namn af Philantropinen kända uppfostringsinstitutet, som upphörde 1793. Han yrkade, att i uppfostringen ingen positiv religionsundervisning skulle meddelas, utan uppfostran grundas på en religiös indifferentism. Flera sådana philantropiner inrättades. Hans förnämste efterföljare på uppfostringsbanan voro *Salzmann* († 1811) och *Campe* († 1818). — Engelske pastorn *E. Lindsey*, som nedlaggt sitt embete, inrättar i London en unitarisk cultus med eget kapell och egen liturgi. Denna församling har ända till våra dagar bibehållit sig. (Jfr 1706). Vid denna tid dels förlorade, dels nedlade flere engelska prester sitt embete för unitarism. (Jfr 1773.) — *Anna Lee*, stiftare af de fanatiska *Shakers* («skakare» eller «skälfvare») eller

Shaking-Quakers, som i flera stycken öfverensstämma med Qväkarne (se 1647), öfvergår till New-York; se vidare 1784 och jfr 1760. — Andebesvärjaren *Joh. Ge. Schröpfer*, en afsigkommen värdshusvärd, skjuter sig utanför Leipzig.

1775. *Pius VI* (Angelo Braschi), f. 1717, påfve till 1799; mycket olik sin företrädare; regerade i en ganska svår tid. — *Christian Aug. Crusius*, prof. i Leipzig, †, 63 år gammal; en djupsinnig man, som emot den wolfianska filosofien hade satt en ny sin egen filosofi, som säkrare skulle rädda orthodoxien, hvarvid han ock en tid vann någras bifall; han ville (förgäfvcs) införa Cocceji (se 1669) exegetiska principer, och antog Bengels († 1752) förklaring öfver Johannis Uppenbarelse. — *J. G. Walch*, theol. prof. och consistorialråd i Jena (Buddei måg), †, 81 år gammal (hade 3 lärda söner); ff. — Dr *J. A. Urlsperger*, äfven känd som dogmatisk ff., senior i Augsburg, stiftar «det tyska sällskapet till befordrande af ren lära och gudsfruktan». Basel blef sedan medelpunkten för sällskapets christliga verksamhet, som beständigt tillväxte. — *Magn. Beronius* (f. 1692), biskop i Calmar 1745, erkebiskop i Upsala 1764, †. Han efterträddes af *C. F. Mennander* († 1786).

1776. Augsburgska confessionens ständer i Regensburg, äfvensom Protestanterna i Schweiz, antogo Calendarium Gregorianum äfven i afseende på Påskdagens bestämmande (jfr 1582, 1700), och början dermed gjordes 1777. — Gemensamma consistorier för Protestanterna uppkomma i Polen. — Socinianerna (Unitarierna) hade redan från 17:de seklet i gamla Preussen anhängare, som bildade 2:ne af knappt 100 personer bestående församlingar i byarne Rudau och Andreaswalde (n. och ö. om Spirding-sjön), der dock gudstjensten förrättades inom slutna dörrar, af en gemensam predikant. (Den förste unitariske predikanten i Andreaswalde var *Christopher Crell*, † 1680, fader till den bekante *Samuel*, som † 1747.) De fingo nu tillåtelse att uppbygga några kyrkor. — *Jakob Serenius*, biskop i Strengnäs sedan 1763, †, 76 år gammal; ff.; införde först i sitt stift ungdomens confirmation, som sedan (1811) blef allmän. — *David Hume* (f. 1711 i Edinburg), utmärkt historicus och, såsom filosof, skarpsinnig scepticus; †; ff.; angrep underverken, m. m. — Läkaren Ant. Fr. Mesmer (f. i Schweitz 1734, † 1815) gör sedan 1773 i Wien och sedermera i Paris stort uppseende genom den animala magnetismen (Mesmerismen; se 1772). — *Adam Weishaupt*, prof. juris canonici i Ingolstadt, stiftar Illuminater-orden, på frimureriets grundvalar med jesuitiska former, för att utbreda en öfver christendomen upphöjd upplysning (som skulle uttränga denna, ja äfven den naturliga religionen). Friherre von *Knigge*, nedersachsisk adelsman (ff., † 1796, 44 år gammal), var, näst stiftaren, ordens verksamaste befordrare, men blef oense med Weishaupt och öfvergaf orden 1784. Äfven *Carl von Dalberg*, sedermera furst Primas, hade blifvit indragen i orden, liksom flera protestantiska teologer af namn. Bayerska regeringen förstörde ändtligen 1784 det hemlighetsfulla förbundet, hvarefter Weishaupt (f. 1748, elev af Jesuiterna) fann skydd hos hertig Ernst af Gotha och utgaf flera filosofiska skrifter; † 1830. — Englands colonier i N. Amerika förklara sig sjelfständiga $\frac{1}{2}$ under namn af Förenta Staterna, och antogo sedermera (1787) en constitution med oinskränkt religionsfrihet.

1777. Konung Joseph Emanuel i Portugal † (se 1759), och bigotismen återkom med hans dotter Maria, som afskedade Pombal. — Ett för upplýsningen nyttigt Illyrisches Regulament upprättas på synoden i Carlowitz¹⁾ för de icke-unierade Grekerna i österrikiska staterna (Slavonien, Croatien och Ungern; se 1690). — *G. Tr. Zachariæ* (f. 1729), sedan 1765 professor i Göttingen, †; ff.; se 1771. — *Semler* (se 1760) utgifver: Versuch einer freyeren theol. Lehrart (jfr 1774). — Den store *Albert von Haller*, f. 1708, som i 17 år varit medicinæ prof. i Göttingen, † i sin födelsestad Bern $\frac{1}{2}$; ff. mycket, hvaribland äfven en apologi för christendomen (se 1778). — *Joh. Engeström*, prof., slutligen biskop i Lund, †; orientalist, ff.

1778. *Pius VI* förmår genom hotelser den 80-årige *Hontheim* att återkalla sina satsar; se 1763. — Grefve *Olavzdes*, som genom protestantiska, mest tyska, colonister uppodlat Sierra Morena (1767—76), blef derföre af inquisitionen dömd till 8 års fängelse (hvarur han dock på 3:dje året rymde, † 1803 i Spanien, 63 år gammal). — *G. S. Steinbart*, filos. prof. i Frankfurt a. d. Oder (se 1760; † 1809) utgifver «System der reinen Philosophie oder Glückseligkeitslehre des Christenthums», hvari christendomen så mycket som möjligt beröfvades allt positivt innehåll. — *François Marie Arouet de Voltaire*, Fransman, f. 1694, † i Paris $\frac{30}{5}$; han vistades 1727—30 i England; var en tid kammarherre hos konung Fredrik II af Preussen, lefde sedan 1762 på sitt slott Ferney (i Pays de Gex, i n.v. dep. Ain, omkr. 1 mil n.v. från Genève); utmärkt författare, som med kraftig våltalighet förfäktade tolerancen (se 1762), men äfven, sedan 1733 till sin död, i förening med sina vänner (Encyclopedisterna, se 1740, 1756) fullföljde sin plan att störta christendomen («écrasons l'infame!»). Hans egen religion var en torr förståndsdeism. Genom sina många och begärligt lästa skrifter (t. ex. *Épître à Uranie*, *La Pucelle d'Orléans*, *Dictionnaire philosophique portatif*, *L'Evangile du jour*, *Bible enfin expliquée*, som är den smädefullaste, m. m.) utspridde han lättsinnighet och irreligion. — *Jean Jacques Rousseau*, f. 1712 i Genève, † $\frac{2}{2}$ på landtgodset Ermenonville nära Paris; ff. *Émile*, *Contrât Social*, *La nouvelle Heloise*, m. m.; angrep christendomen; hans egen religion var en känslans deism. — *Joh. Gotthold Ephraim Lessing* (f. 1729, prestson), bibliotekarie i Wolfenbüttel (lat. Guelpherbytum), hade från 1774 utgifvit flera fragment af ett verk emot christendomen, hvilka han upptäckt i biblioteket i Wolfenbüttel och som derföre vanligen benämnas *de Wolfenbüttelska fragmenterna*, författade af *H. S. Reimarus* (se 1768). De gjorde ännu större uppteendelse än Edelmans skrifter († 1767). De förkastade möjligheten af en uppenbarelse, beskylla de helige författarne för en hemlig uppgjord plan att bedraga, förklara historien om Jesu uppståndelse för diktad, o. s. v. Nu (1778) utkom det bittraste af dessa fragmenter: «von dem Zweck Jesu», deri Jesus framställes såsom en bedragare, hvilken i förbindelse med Johannes Döparen eftersträfvade judiska thronen. Mot dessa fragmenter skrefvo *Less* (se 1768), *Semler* (se 1760), *Spalding* (se 1761), *Alb. von Haller* (se 1777), *Joh. Aug. Nösselt* (f. 1734, theol. prof. i sin födelse-

¹⁾ Carlowitz (eller Carlstadt) vid Donau, i Slavonien, är sedan 1740 säte för de icke-unierade Grekernas erkebiskop, som förut residerade i Belgrad, under hvilken lyda 7 biskopar och 1509 pastorer; grekiskt prestseminarium och gymnasium.

stad Halle, † 1807), *Doederlein* (se 1760), m. fl. I den strid, som uppkom mellan *Gütze*, pastor i Hamburg († 1786), och *Lessing*, i anledning af dessa fragmenters utgifvande, utvecklade *Lessing* en vigtig åsigt om den form i människosjälens, som tillhör christendomen, eller religionen i allmänhet, nemligen, att den är grundad i människans erfarenhet och känsla, och därför till sin visshet ej rubbas af förståndsbevis. — Det *Theologico-Homiletiska Sällskapet i Upsala* stiftades af erkebiskop *C. Fr. Mennander* (f. 1712, biskop i Åbo 1757, erkebiskop 1775, † 1786), för att befördra bättre undervisning i religionen och bättre smak i predikningar. Sällskapet utgaf 13 völker 1778—1791.

1779. Dissenters i England erhålla en viss eftergift i de 39 artiklarnes underskrifvande. Detta och följande året upphäffas ock de flesta lagarne mot Katholikerna i Irland, men som dock icke fingo politiska rättigheter. — *W. Warburton* (f. 1698), biskop i Gloucester, †; ff.; hade sedan 1738 genom sin bok «The divine legation of Moses demonstrated» uppväckt mycken strid, emedan han stödde sin bevisning på den satsen, att Israeliterna i Moses' tid icke kände ett annat lif; se ock 1750. — På riksdagen i Stockholm beviljas fri religionsöfning i Sverige åt reformerta (som dock redan förut haft en inskränkt religionsfrihet), Katholiker, Greker och Judar, i följd hvaraf en toleranslag utkom 1781 och ett Jude-reglemente 1782. — «*Idea Fidei Fratrum, oder der Begriff der christl. Lehre in den Brüdergemeinden*», Herrnhutarnes symboliska bok, författad af *A. G. Spangenberg* (se 1760), utkommer i Barby (öfversattes äfven på svenska). — *Joh. Christoph. Doederlein* (f. 1745), prof. i Altorf vid Nürnberg, sedermera i Jena († 1792), utgifver *Institutio Theologi christiani*, vol. 2 (se 1760). — *Joh. Aug. Hermes* (f. 1736), consistorialråd, m. m. i Quedlinburg, utgifver sin «*Religions-Handbok*» (öfvers. på svenska). † 1822; neologisk ff. — *Joh. Joseph Gassner*, katholsk prest. †; ryktbar genom sina besvärjningar af djefvulen och sina underkurer, hvilka han, särdeles 1775, förrättade i Bayern, o. fl. st. (måne genom mesmerism? se 1776), och hvilka kejsar Joseph II måste förbjuda. — Under Carl Theodor, 1779—1799, erhöill den romerska catholicismen en fast medelpunkt i Bayern. — James Cook, kringseglande jorden för 3:dje gången, blir mördad på Owhaihi.
1780. Maria Theresia † $\frac{2}{17}$. Hennes son, Joseph II, kejsare sedan 1765, äfven hennes medregent, får nu friare händer i österrikiska staterna. — Abbé Condillac †, 65 år gammal; hans sensuala filosofi var länge rådande i Frankrike, under det att Kants kritiska gjorde sig gällande i Tyskland.
1781. Kejsar Joseph II utgifver detta och följande åren flera lagar till hela kyrkoförfattningens omskapande i hans arfländer. Han utfärdar (1781 $\frac{2}{2}$) ett tolerans-edict för Protestanterna och de icke-unierade Grekerna (jfr 1724); äfven Socinianerna i Siebenbürgen fingo, dock med vissa inskränkningar, offentlig borgarerätt. En stor mängd kloster upphäffdes, påfvealdet minskades på flera sätt, o. s. v. Kejsaren mötte dock mycket motstånd af många biskopar, särdeles af cardinal-erkebiskoparne i Wien och Gran (Ungerns primas, som har titel af Gran, men residerar i Presburg), äfven af den i Mecheln i österrikiska Nederländerna. — *Joh. Aug. Ernesti*, f. 1707 i Thüringen, prof. i Leipzig, †; utmärkt både såsom filolog och theolog; ff.; se 1757, 1761. — *G. Ephr. Lessing* † $\frac{15}{2}$: se 1778; han var för sin egen del tviflare, slutligen pantheist, och eburu han ingalunda gillade Voltaire och den nya upplysningen, förklarade han

- sig dock i «Nathan der Weise» (1779) emot all positiv religion. I sin «Erziehung des Menschengeschlechts» (1780) betraktar han deremot uppenbarelsen såsom ännu inbegripen i en gradvis fortgående fulländning. — *G. J. Planck*, Württembergare (f. 1731), börjar utgifva «Geschichte des protestant. Lehrbegriffs» (6 band, 1781—1800), blef 1784 prof. i Göttingen († 1833). — Köpmannen *W. Christie* stiftar en unitarisk församling i Skottland, med Lindsey's liturgi, se 1774. — *Immanuel Kant* (f. 1724), filosofie professor i sin födelsestad Königsberg, utgifver i Riga: «Kritik der reinen Vernunft». — Erkebiskop *Beaumont* i Paris †, 78 år gammal. — Den s. k. *Nya Secten* i Stockholm utgaf en handskrifven trosbekännelse, hvari den uttalade samma åsikter, som Strokirch 1734. Den trodde på alltings återställelse. Dess bestånd var icke långvarigt. — Vilkorlig religionsfrihet beviljas i Sverige åt alla christna bekännelser (jfr 1741, 1779).
1782. *Pius VI* reser förgäfvets till Wien för att återvinna sin makt inom österrikiska staterna (se 1781). — Erkebiskop *Hieronymus* af Salzburg (greve af Colloredo, erkebiskop 1772, † i Wien 1812; se 1801) utfärdar ett förträffligt, fullkomligen i kejsarens anda skrifvet, herdabref. — Religionsvärmaren *Dan. Müller*, som öfvergifvit sin musikaliska befattning i Frankfurt, †; han höll den heliga historien för en allegori på allmänna tankar, Adam och Christus för samma mensklige formation af den enda allt uppfyllande guddomligheten, ville återlösa världen från bokstavens ok, ansåg alla folks heliga skrifter för lika guddomliga, förkunnade den yttre kyrkans undergång, betecknade Fredrik II med fritänkarena såsom antichrist med hans här, o. s. v. Han genomtågade Tyskland, utbredande sina läror. Ännu finnas anhängare af honom, som förkasta den historiska Christus och vänta Müllers återkomst. — *Th. Chr. Lilienthal* (f. 1717), prof. theol. i Königsberg, †; ff. (se 1750). — *Thom. Newton*, biskop af Bristol, †; ff. om profetiorna, m. m. — *F. Chr. Oettinger* (se 1772), †; mystisk theosof, ff. (hans grundsats var: «qui parum sentit parum scit»). — Reglemente för Judarne utfärdas i Sverige.
1783. *Benjamin Kennicot*, th. d:r och prof. i Oxford, †, 65 år gammal; känd för sin kritiska upplaga af Gamla Testamentet, 1776 och 1780, 2 vol. in folio, till hvilken han ifrån 1753 samlat den hebreiska textens variantes lectiones. — Samtidig med honom var den katholske professoren i Parma *Joh. Bernh. de Rossi*, som 1748—86 utgaf sin 3 qvartband starka samling af varianter till Gamla Testamentet. — Pastoral-institutet i Göttingen. — *L. Euler*, den store matematikern, f. 1707 i Basel, † i Petersburg; äfven apologet (1747). — *Chr. Ernst Wunsch*, math. prof. i Frankfurt a. d. Oder (f. 1744, † 1828), framställer, i «Horus od. astrognost. Endurtheil», Jesus såsom en förvillad, hvilken med redlig vilja ansåg sig för Messias. — Herrnhutarne fingo fri religionsöfning i Sverige. — Konung Gustaf III inrättade ett ordensbiskops-embete (den förste ordensbiskopen var öfverhofpredikanten, pastor primarius, baron *C. Edv. Taube*, f. d. militär, † 1785) med 2:ne ordenscapellaner. — England måste genom freden i Versailles erkänna de Förenta Staternas (då 13) i N. Amerika sjelfständighet. Jfr 1776. — Luftseglingen börjar i Frankrike.
1784. *D. Diderot* (f. 1713) †; han var hufvudredactör af den bekanta Encyclopedien (se 1751), på hvilken äfven den store matematikern *J. le Rond d'Alembert* (f. 1717, † 1783) arbetade. Begge voro Voltaire's (se 1778) vänner och fritänkare (ésprits forts). Jfr 1740. *Diderot's religion*

var att tillintetgöra all religion. — *C. Fr. W. Walch* (son af J. G., som † 1775), prof. i Göttingen, †; ff., isynnerhet om religionstridigheterna. — *Per Högström*, pastor i Gellivare, sedan i Skellefteå, prost och th. d:r (Wolfian), †, 70 år gammal; hade varit mycket verksam för Lapparnes omvändelse till christendomen; ff. — *Gabr. Rosén*, öfverhofpredikant, pastor i Riddarholmen, †, 64 år gammal; utmärkt predikant. — *Akianerna*, så kallade efter bonden *Åke Svensson*, uppkommo i Wexiö stift; de införde mellan sig egendomsgemenskap (communism), upplöste äktenskap, försmådade läroembetet, nådemedlen, o. s. v. Genom regeringens åtgärd qväfdes snart dessa rörelser. *Åke*, m. fl. fördes till Danviks hospital. — Erkebiskop *Mennander* blef den förste «andelige ledamoten» af nordstjerneorden. — *Anna Lee* (f. 1736 i Manchester), som, förtryckt i England, 1774 (se detta år) hade begifvit sig till New-York, †, på sin förutsägelse, att hon såsom lammets hustru skulle föda den nya Messias. Hennes anhängare, *Shakers*, som anse henne för en ny Frälsare, prisa Gud genom kyskhets (äktenskapet finnes ej), egendomsgemenskap och dansar, bo i några byar (New-Libanon, m. m.) vid Hudsonfloden. Secten, som bibehålles genom upptagna barn och afskaffat flera ytterligheter, uppgafs 1832 utgöra i N. Amerika omkr. 6000 personer. Jfr 1774.

1785. *Kant's* «Grundlegung der Metaphysik der Sitten» utkommer; se 1781. — *Henr. Schartau* (f. 1757, fl. d:r, prest 1780), blir 2:dre comminister i Lund, der han, såsom man uttryckt det, då neologien predikade nästan blott 1:sta artikelns lära om Gud Fader och skapelsen, herrnhutismen blott 2:dra artikelns om Guds Son och återlösningen, hufvudsakligen, men ingalunda uteslutande, förkunnade den 3:dje artikelns om den Helige Ande och helgelsen. Han verkade outtröttligt till sin död 1825.

1786. Tysklands 4 riksfurstliga erkebiskopar i Salzburg (se 1782), Mainz, Trier och Cöln öfverenskomma genom fullmäktige på en congress i Ems (i Nassau, 1 mil o.t.s. från Coblenz) — den s. k. *Emserpunctionen* — om 22 för påfvemakten obehagliga punkter (hvaribland en, som gjorde slut på de påfliga nuntiernas öfvervälde), hvilka fingo kejsarens bifall; men påfven lyckades att genom biskoparne omintetgöra erkebiskoparnes plan till inskränkande af hans makt i Tyskland. — Kejsarens broder Leopold, storhertig af Toscana sedan 1765 (slutligen kejsare, under namn af Leopold II), hade redan i flera år arbetat på reform af kyrkoväsendet i sitt land. Nu sammankallades mötet i Pistoia (fordom Pistoria, biskopsäte, 3 mil n.v. från Florens) af biskopen derstädes *Scipio Ricci*, hvarest viktiga förändringar beslötos, gallicanska kyrkans grundsatser (se 1682), Jansenii lära om nåden (se 1640), gudstjenstens hållande på landets språk och Bibelns spridning antogos. Men de fleste biskoparne satte sig emot dessa beslut och pöbeln i Pistoia stormade det biskopliga palatset. — Den store Fredrik II af Preussen † $\frac{1}{8}$, 74½ år gammal (se 1740); stor fritänkare, vid hvilkens hof De la Mettrie († 1751), Voltaire († 1778), Toussaint († 1772), d'Argens (markis, kammarherre, directeur i berlinska vetenskapsakademien, † 1771), m. fl. hade utspridit förakt för christendomen. Mot slutet af sin lefnad förklarade Fredrik för en förtrogen, att han gerna ville gifva bort sin skönaste batalj, om han dermed kunde återställa religion och moralitet hos sitt folk, sådana de voro vid hans thronbestigning. — Hans efterträdare Fredrik Wilhelm II (1786—1797) sökte åter befördra christendomen. — Sällskap i Haag till christendomens

försvar. — En coloni af Qvåkare nedsätter sig i Pymont (tillhörigt fursten af Waldeck), der de sedan blifvit tolererade. De byggde 1800 en särskild local för sina sammankomster. Colonien kallas Friedensthal (har stålfabrik). — *J. Melch. Gütze*, pastor vid S:t Catharina i Hamburg, †, 68 år gammal; ff.; sträng och stridbar orthodox, som låg i häftig kamp med Lessing (se 1778). — *C. C. Sturm*, pastor vid S:t Petri i Hamburg, †, 46 år gammal; ff.; from och tolerant. — *A. F. W. Sack*, reformert, öfverhofpredikant i Berlin, †; ff., apologet. — Den berömda judiske filosofen och litteratören *Moses Mendelsohn* (f. i Dessau 1729), †; lefde i Berlin; Lessings vän; ff. «Phædon oder über die Unsterblichkeit der Seele», m. m. *Lavater* sökte förgäflves omvända honom till christendomen. (Han var i sjelfva verket naturalist.) — *Uno v. Troil* (f. 1746, son af erkebiskop *Sam. Troilius*), biskop i Linköping 1780, blir erkebiskop i Upsala, † 1803.

1787. *R. Lowth*, biskop i London, †; ff. de sacra Poësi Hebræorum, m. m. *Jak. Mauvillon* (öfverstlöjtnant, † i Brunswig 1794, ff. i militärisk och historisk väg) angriper (anonymt) i «Das einzige wahre System der christlichen Religion», Berlin, christendomens guddomliga ursprung och isynnerhet dess sedolära. — *Venema*, prof. i Franecker, †, ff. i kyrkohistoria, m. m. — *Kants* «Kritik der praktischen Vernunft» utkommer i Riga; se 1781.

1788. Konung Fredrik Wilhelm II utfärdar, dertill förmådd isynnerhet af sin nye ecclesiastikminister *Joh. Chr. v. Wöllner* (prestson, rosenkreutzare [se 1654], † 1800, 73 år gammal; ff. i ekonomien), $\frac{2}{3}$ det preussiska religionsedictet emot neologien, och vidtager dermed öfverensstämmande anstalter. «Jag vill, att christna religionen upprätthålles, ty den är statens stöd», förklarade konungen. Mycken strid uppkom härigenom. *Semler*, som genom *Bahrds* öfverdrifter (se 1760) blifvit rädd för sin egen stråt och sedan 1779 försvarade kyrklärans giltighet såsom folkreligion, försvarade äfven ifrigt edictet. Detta var för mycket i strid med tidsandan för att kunna uträtta synnerligen mycket af det goda, det åsyftade. I det lutherska Baden, under Carl Fredrik, som regerade 1746—1811, afskaffades förbindelsen till de symboliska böckerna; men annorstädes fortforo de att behålla offentlig auctoritet. — I det presbyterianska Skottland funnos några episcopala kyrkor, som nu först underkastade sig under konungen i England. — *Joh. Andr. Cramer*, Sachsare, th. prof. i Köpenhamn samt hofpredikant, slutligen prof. och canzler i Kiel, †, 65½ år gammal; ff. mycket. — *Ge. Joach. Zollikofer*, f. i S:t Gallen, predikant vid reformerta kyrkan i Leipzig, †, 57½ år gammal; utmärkt andelig talare och ff. (neolog). — Baron *Joh. v. Wattewille* (se 1760) †, efter många resor i Europa och Amerika, 70 år gammal, i herrnhutare-colonien Gnadenfrey i Breslau-området. — *Joh. Ge. Hamann* från Königsberg, kallad «Magen från nord», † i Münster, 58 år gammal; mystisk ff., som medverkade till trosfilosofiens grundläggning. Han tillbragte sitt sista år i umgänge med den märkvärdiga furstinnan *Amalia Galȳzin* (f. grefvinna v. *Schmettau* i Berlin 1748, enka 1803, † 1806), som i Münster samlade omkring sig de utmärktaste lärda och, sjelf genom Bibeln förd från Plato till Christus, räknade bland sina bibeltroende vänner både Protestanter och Katholiker¹⁾. Till denna umgängeskrets hörde sednare äfven greve *Stolberg* (se 1800).

¹⁾ Hennes son *Dmitri* (benämnd efter fadren) blef Katholik och dog som missionär i Förenta Staterna i N. Amerika 1840.

1789. Franska revolutionen börjas. Allmänna ständerna (états-généraux), 1200 deputerade sammanträdde d. 5 Maj. De ofrälse (le tiers-état) och det lägre presterskapet förklarade sig d. 17 Maj för konstituerande församling. Tionde och alla feodal-onera m. m. upphäfdes $\frac{2}{3}$; alla kyrkogods (= 3000 millioner livres) indrogos till staten $\frac{1}{10}$. — Uppror i österrikiska Nederländerna af missnöje öfver kejsar Josefs reformer. Jfr 1781. — *Joh. Fr. Wilh. Jerusalem*, abbot och öfverhofpredikant i Braunschweig, $\pm \frac{2}{3}$, nära 80 år gammal; predikant, apologet, ff. mycket. — *J. P. Miller*, th. prof. i Göttingen, $\pm$; ff. — Genfer-theologen, professor *Jacques Vernet* $\pm$; ff.; omarbetare af Turretins ($\pm$ 1737) på latin författade apologetiska verk. — *Sam. Fr. Nath. Morus* (f. 1736), filolog och theolog, Ernesti's efterträdare i Leipzig ($\pm$ 1792), utgifver: *Epitome Theologiae christianae*. — Den beryktade äfventyraren, charlatanen och bedragaren greve *Cagliostro* (såsom han kallade sig, egentligen Balsamo, f. i Palermo 1743) arresteras i Rom och dömes sedan till listids fängelse, hvori han dog 1795.
1790. Den adle, men alltför raskt reformerande kejsar Joseph II $\pm \frac{2}{3}$, nära 49 år gammal, på alla sidor omgifven af missnöje. Se 1781 följ. — Hans bror och efterträdare till 1792, Leopold II, förut storhertig af Toscana (se 1786), upprätthöll äfven orubbligen samvetsfriheten i sina arfländer, men tvingades af omständigheterna att så väl i Nederländerna (se 1789) som annorstädes återställa mycket på den gamla foten. Då Leopolds son Ferdinand ($\pm$ 1824) såsom storhertig tillträdde regeringen i Toscana, nödgades biskop *Ricci* i Pistoia (se 1786) nedlägga sitt embete och lät i en sednare tid af ängslan förmå sig till en återkallelse ($\pm$ 1810). Reformerna i Toscana upphörde alldeles. — *Hontheim* $\pm$, 90 år gammal; se 1763, 1778. — Neapels länspligt under påfvestolen (se 1059) upphäfves, men hvarje konung skall vid sitt tillträde till regeringen bringa den H. Petrus ett offer af $\frac{1}{2}$ million ducater. — Revolutionen fortgick i i Frankrike, hvars nationalförsamling (1790—1791) införde en ny constitution. Adeln och presterskapets privilegier samt alla andliga ordnar och kloster upphäfdes. Katholska religionen bibehölls väl, men icke såsom herrskande. En oinskränkt religionsfrihet infördes. En biskop, pastor i sin domkyrka, utnämndes för hvar och ett af de 83 departements, i hvilka Frankrike nu indelades, och påfvens makt derstädes upphäfdes. Alla andeliga skulle gå borgare-eden eller afsättas. Påfvens motstånd tjenade honom till intet. Man tog ifrån honom Avignon (se s. 96, not. 1), som införlifvades med Frankrike 1791, o. s. v. — Kants kritiska filosofi (se 1780, 1681) började nu i Tyskland visa ett starkt inflytande på theologien, så väl den dogmatiska som den moraliska, särdeles genom hans skrift (1793): «Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft». Hans «Grundlegung zur Metaphysik der Sitten» (1785) och «Kritik der praktischen Vernunft» (1787) reformerade moraltheologien. Denna filosofi gjorde väl slut på scepticismens och popularfilosofiens oredor, men satte de christna troslärorna under förnuftets auctoritet (*rationalism*, hvars motsats kallas *supranaturalism*) och använde på Skriften en moralisk interpretation, som gaf det historiska och positiva i christendomen ett blott underordnad värde. «Religionen var» nemligen, enligt Kant, «kännedomen (die Erkenntniss) af våra pligter såsom guddomliga bud.» Fullständigt användes denna filosofi på dogmatiken af *Joh. Henr. Tieftrunk* (Berlin, 1791 följ.), men äfven af *Chr. Fr. Ammon* (1797) och *K. Fr. Stäudlin*

(Göttingen 1791), hvilka tvenne dock i sina sednare skrifter (i följ. sekel) blefvo kyrkosystemet mera bevägne. Säsom skarpsinniga fiender till Kantiska filosofien visade sig (jfr 1760) *Storr*, *Döderlein*, *Eckermann*, *J. G. v. Herder* och *F. V. Reinhard*, m. fl. Supranaturalismen försvarades isynnerhet af den äldre (dogmatiska) *Tübingska scholan* (*Storr*, m. fl.). Jfr 1820. — *P. F. A. Nitsch* († 1794, 40 år gammal, säsom pastor i Bibra, stad vid pass 3 mil v.s.v. från Merseburg) utgifver: *Theologie der Neuern*, oder *Darstellung der christlichen Grundlehre nach den neuesten Berichtigungen* (se 1760). — *Basedow* † i Magdeburg; se 1763, 1774. — *Nic. Sylv. Bergier* (f. 1718), apologet, som skref emot Voltaire och Encyclopedisterna, † i Paris. — Sedan konung Gustaf III:s gunstling *Elis Schröderheims* (statssekreterare, † 1795) öppna försäljning af prestsysslor ändtligen måst förbjudas, inrättades nu en s. k. ecclesiastikexpedition under den kraftfulle *Ol. Wallqvist* (f. 1755, biskop i Wexiö 1787, † 1800, ff.). — Den lärde skolmästaren, fil. cand. *Sam. Ödmann* (f. 1750), i Pilhamn i Wermdö pastorat, blir theol. adjunct i Upsala (prof. 1806).

1791. *Joh. Dav. Michaëlis* i Göttingen †; se 1760; säsom orientalist och exeget utöfvade han, äfven genom sina lärjungar, ett utomordentligt inflytande (jfr 1738, 1764). — *Semler* i Halle †; se 1760, följ., 1788; äfven ff. i kyrkohistorien och luth. symboliken. — *Joh. Benj. Koppe*, prof. i Göttingen, och *Joh. Aug. Dathe*, prof. i Leipzig, orientalist, begge ff. i exegetiken, ††. — *John Wesley* (f. 1702) † i England; ff.; se 1729, 1738. — Callenbergiska institutet i Halle (se 1728); som för sitt ändamål, Judarnes omvändelse, föga uträttat, upphäfves och dess inkomster anslås till barnhuset (se 1697). — *Eckermann* (se 1760, 1790, † 1836) utgifver i Altona: *Compend. Theol. christ. theor. biblico-historicæ*. — *J. H. Tiefstrunk* (f. 1759, fil. prof. i Halle 1792, † 1837) utgifver «*Censur des christl. protest. Lehrbegriffs*»; se 1790.

1792. Kejsar Leopold II † och efterträdes af sin son Frans II, till 1835, under hvilkens regering, ehuru han bekräftat den på riksdagen i Ungern 1791 fastställda religionsfriheten, Protestanterna derstädes ledo många förföljelser. — Konung Ludvig XVI afsattes och Frankrike förklaras för republik $\frac{2}{3}$. Revolutionskrigen börja med nästan hela Europa och fortsattes, med korta afbrott, ända till 1815. — Theologerna *Morus* i Leipzig (se 1789) och *Döderlein* i Jena (se 1779) ††. — Den i lefnad och lära lättsinnige *C. F. Bahrdt* (f. 1741), theol. d:r, och f. d. prof. och superintendent, slutligen värdshusvärd, † i Halle; se 1760, 1788; skref än för och än emot det Nya Testamentets historiska innehåll. — *A. G. Spanenberg*, † i Bertholdsdorf (se s. 190, not. 1); ff.; lärd, outtröttlig; hade rest mycket i Europa och flera gånger till Amerika; se 1760, 1779. — Herrnhutare-missionen *Gnadenthal* i trakten af Capstaden uppkommer. — Filosofen *J. G. Fichte* (f. 1762, † 1814) utgifver sin på theologien inflytelserika, Kantiska skrift: «*Kritik aller Offenbarung*». — Baptisternas i England missionssällskap inrättas, som isynnerhet verkat i Ostindien. — Katholske missionären *Pottier* i China †; isynnerhet genom hans verksamhet hade missionen derstädes från 1769 varit i flor; han hade der stiftat ett prestcollegium, som 1814 räknade 27 inhemska prester, jfr 1815. — Konung Gustaf III † $\frac{2}{3}$. Ecclesiastikexpeditionen upplöstes, men återinfördes, något förändrad, 1809, tills den 1840 förvandlades till ecclesiastikdepartementet.

1793. Konung Ludvig XVI halshugges $\frac{2}{1}$; sedan äfven hans gemål $\frac{4}{15}$. Skräckregeringen i Frankrike under Robespierre. En ny tideräkning — «Republikens år» — som med den christna hade intet gemensamt, införes och räknas från d. 22 Sept. 1792 samt var i bruk till d. 1 Jan. 1806. — *Gobel*, biskop i Paris (en man af 70 år, hvilken aflifvades 1794), framträdde d. 7 Nov. med sina prester inför nationalconventets skrank, för att förklara, att deras hittills förda lif varit en förvillelse ¹⁾. Efter denna fräcka afsägelse af christendomen, upphäfdes christna religionen formligen, söndagen aflystes och kyrkorna invigdes till tempel för förnuftet och friheten («Temples»). Den s. k. förnuftsreligionen infördes, hvilkens prestinnor och gudinnor voro fala tärnor, och d. 10 Nov. firades en stor fest för förnuftet, då hela conventet gick i högtidlig procession till förnuftets tempel (Notre Dame-kyrkan). Guds tillvaro blef offentligen förnekad, hans hämd fräckt utmanad och öfver kyrkogården den inskriften uppslagen, att döden är en evig sömn. — Katholikerna i Irland erhålla vissa medborgerliga rättigheter. — *Ant. Fr. Büsching* (f. 1724), filos. prof. i Göttingen, 1760 pastor i Petersburg (i 4 år), öfver-consistorialråd och gymnasii director i Berlin, †; se 1760; ff. i flera ämnen. — *Charles Bonnet*, f. i Genève 1720, †; religiös naturforskare och filosof; ff.; äfven apologet. — *C. Chr. Storr* (se 1760, 1790, † 1805) utgifver i Stuttgart: *Doctrinæ christ. pars theoretica, e sacris litteris repetita.* — *H. Ph. C. Henke* (se 1760, † 1809) utgifver i Helmstädt: *Lineamenta institutionum fidei christ. historico-criticarum*, den första sammanträngda framställningen af den till fullt medvetande komna rationalismen; kritiken är uttryckligen rigtad emot «Christolatri, Bibliolatri och Onomatolatri» (d. ä. fasthängande vid gamla dogmatiska språkbruket). — *Kants* «Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft» utkommer. Se 1790. — Jubelfest firas i Upsala till minne af Upsala möte 1593. Den sedan 1773 utarbetade profföversättningen af Bibeln förelades det församlade presterskapet, men kunde icke antagas. — Den optiska telegrafan inrättas af Chappe i Paris, och infördes redan följande året i Sverige.

1794. Robespierre proclamerar $\frac{2}{5}$ tron på Gud och odödlighet. En osmaklig nationalfest åt det Högsta väsendet (Fête de l'Être suprême) firas d. 8 Juni. Robespierre störtas $\frac{2}{7}$. Till förmån för christendomen, som, isynnerhet i södra Frankrike, aldrig kunde utplånas hos folket, återställdes nu friheten i alla religionsöfningar. — F. d. markis *de Condorcet*, fristänkare och revolutionist, † af förgift, som han sjelf intog, 51 år gammal; ff. — *Edw. Gibbon* † i London, 56 $\frac{2}{3}$ år gammal; mot christendomen obenägen; historisk ff. ²⁾ — *Fichte* (se 1792), nu filos. prof. i Jena, utgifver: «Wissenschaftslehre», som innehåller hans förra filosofiska system, hvari han i stället för en personlig Gud sätter en s. k. «moralisk världsordning». Jfr 1799 och 1806. Fichte hade ej, såsom Kant, några omedelbara anhängare bland dogmatici; men genom den rigtning han gaf Kan-

¹⁾ Lamartine bestrider denna uppgift, och säger att Gobel blott «afstod från utöfvandet af sina functioner som katholska religionens tjänare». Gobels tro var uppriktig, men karakteren svag. — *Grégoire* († 1831) afstod icke.

²⁾ Mot hans behandling af christendomen skref redan omkr. 1776 *Rich. Watson*, th. prof. i Cambridge (1782—89 biskop af Llandoff i Wales, † som privat 1816, 79 år gammal) och i vår tid *Henry Rogers* i «Eclipse of faith», på svenska öfversatt 1864 under titel: «Skuggor och Irrsken», s. 229 följ.

tianismen, har han haft indirekt inflytande på dogmatiken, i det att Schellingska och Hegelska systemerna derigenom blifvit framkallade. — *Olof Celsius d. y.*, biskop i Lund, † (se 1756); ff. mycket i historien.

1795. Polen, 3:ne gånger, åren 1772, 1793 och 1795, deladt mellan Ryssland, Österrike och Preussen, upphör att vara en stat. Härmed upphörde ock förföljelserna mot Dissidenterna. Se 1724, 1767. — De moderate blifva rådande i Frankrike och införa directorium, hvars ledamöter voro 5. — Det stora Londonska missionssällskapet, som har medlemmar af olika confessioner, stiftas, närmast för Söderhafsoärne. Methodisterna voro härvid mycket verksamme. Sällskapet har isynnerhet på Otahaiti, dock efter många och stora svårigheter, haft utmärkt framgång. — *W. Tr. Krug* (f. 1770; se 1819) utgaf anonymt: «Briefe über die Perfectibilität der geoffenbarten Religion», som länge hindrade hans befordran.
1796. Arminianerna, som först i detta sekel erhållit en bestämd religionsfrihet (jfr 1625), utgifva en uppmaning till alla Protestanternas förening inom Nederländerna. — Edinburger-missionssällskapet stiftas, som verkat för Afrika och de tatariska folkslagen vid Caucasus. — *Guillaume Thom. François Raynal* †; ff., som 1781 blifvit landsförvist för det förakt han visar emot christendomen i sin *Histoire des établissemens etc. des Européens etc.* — Kiakhing kejsare i China till 1820, under hvilken de christne derstädes undergingo flera förföljelser. — Skottske filosofen *Reid* †, ff. Hume's motståndare. Hans filosofi utbildades vidare af *Dug. Stewart*, se 1828.
1797. Konung Fredrik Wilhelm II † $\frac{1}{4}$ $\frac{6}{1}$. Hans son och efterträdare (till 1840) Fredrik Wilhelm III upphäfde religionsedictet och afskedade *Wöllner* (se 1788). Han förklarade, «att religionen icke behöfde tvångslagar, utan är en hjertats angelägenhet, och tillika med sina oskiljaktiga följeslagare: förnuft och filosofi, hos ett folk äger bestånd genom sig sjelf». — Med den nya hertigen (sedermera konungen) af Würtemberg Fredrik (hvilkens moder var en preussisk prinsessa), återgår dynastien till protestantismen. Se 1713. — I Delft uppkom ett sällskap, kalladt *Christo Sacrum*, bestående mest af franska reformerta, hvars hufvudafsigt är de christna partiernas broderliga förening. Det erhöll 1802 af regeringen rättighet till en egen kyrka, hvari gudstjensten med mycken högtidlig andakt firades. Secten är obetydlig. — *Theophilanthropernas* (d. ä. «Guds och menniskornas vänners») sällskap stiftas i Paris, hvarifrån det sedan utbredde sig i Frankrike, för att på lärosatserna om Guds tillvaro och odödligheten (se 1794) grunda en ny religion. Undervisningen bestod i moraliska föredrag och sånger. I stället för sacramenten infördes symboliska handlingar med en egen liturgi. Sällskapet förökade sig i början så starkt, att i Paris 10 kyrkor blefvo åt dess medlemmar upplåtna. Också var directorii-ledamoten *La Réveillère-Lépeaux* (f. 1753, † 1834) sectens hufvudman. Secten var lika hatad af de troende och icke-troende. Deltagandet för densamma aftog snart, och theophilantropismen var redan betydligt sjunken, då förste consulen 1802 förklarade, att denna cult icke vidare kunde få hållas i kyrkorna såsom nationaltillhörigheter. Secten såsom sällskap gick då fullkomligen under, ehuru dess åsikter och lära förblifvit en tyst bekännelse hos de flesta, som man i Frankrike kallar «*filosofer*». — Nederländska missionssällskapet stiftas i Holland, närmast för statens asiatiska öar. Förste grundläggaren deraf var den lärde medicinär-

- doctorn *van der Kemp*, fordorm afsvuren fiende till christendomen. Se 1811. — *J. G. Less*, prof. i Göttingen, slutligen hofpredikant och general-superintendent i Hannover, †; ff.; se 1768, 1778. — *Josef Milner*, pastor i Hull, †; ff. kyrkohistoria, m. m. — Kath. theologerna *Ben. Stättler* i Ingolstadt †; ff., och *Dom. von Brentāno*, pastor i stiftet Kempten, †, ff. (båda liberale). — Republiken Venedig upplöses af Napoleon Bonaparte.
1798. Franska trupper under Berthier intaga Rom $\frac{10}{9}$, Kyrkostaten förvandlas till republik och *Pius VI* föres till Frankrike. — Napoleon Bonaparte, på sitt tåg till Egypten, intager Malta (i Juni) från Johanniter-riddarne, som sedan aldrig återfått ön. Orden valde samma år kejsar Paul I af Ryssland till sin stormästare († 1801), och Catanea på Sicilien blef ordens hufvudsäte. — Genom franskt inflytande antages i Förenta Nederländerna, nu bataviska republiken, en ny constitution, genom hvilken alla religionspartier erhöilo religionsfrihet, som ännu gäller i n.v. konungariket Nederländerna (Holland). — Senefelder hade upfunnit stentrycket (lithografien).
1799. Ryssarnes och Österrikarnes segrar i Italien göra slut på den romerska republiken. *Pius VI* † landsflyktig i Valence (i Frankrike) $\frac{2}{8}$, 81 $\frac{2}{3}$ år gammal. — Napoleon Bonaparte blir förste consul i Frankrike. — *Fichte* (nu prof. i Erlangen) måste försvara sig emot de beskyllningar för atheism, hvilka hans lära om «den moraliska verldsordningen», med stora skäl föranledt; se 1794. — Tros-filosofen *Fr. Henr. Jacobi* (f. i Düsseldorf 1743, † 1819), som redan 1779 i sin «Woldemar» försvarat *tron* (på den sinliga och öfversinliga världens existens), utgaf nu sitt «Sändebref till Fichte». Så nära Jacobi' trosfilosofi (jfr Hamann, † 1788) stod christendomen, slöt han sig dock icke till densamma. — *Fr. E. Dan. Schleiermacher* (f. 1768), predikant i Berlin, utgifver «Reden über die Religion an die Gebildeten unter ihren Verächtern» (i hvilka redan hans pantheism uttalas). Se vidare 1821. — *Fr. Wilh. Jos. Schelling* (Würtembergare, f. 1775, † 1854), Fichte's efterträdare i Jena 1798, börjar utgifva sitt filosofiska system (identitetssystemet). Början skedde med «Entwurf eines Systems der Naturphilosophie», 1799. Flera skrifter följde till och med år 1804. Under christliga talesätt innehöll denna filosofi läror, som voro i fullkomlig strid med christendomen. — *G. Chr. Cännabich* (se 1760) utgifver: Kritik alter und neuer Lehren der christl. Kirche († såsom pastor i Sondershausen 1830). — Skriften *Ecce homo*¹⁾ utkom i England, i hvilken Christus framställes såsom till hälften svärmare, till hälften taskspelare och andelig äfventyrare, som i samråd med Johannes Döparen uppträdde som reformator, o. s. v. — *And. Knös* (f. 1721), domprost i Skara, †; from och lärd; ff. Theologia practica, m. m.
1800. En ny påfve, *Pius VII* (Chiaramonti, f. 1742), väljes i Venedig $\frac{1}{3}$. — Napoleon Bonaparte segrar vid Marengo $\frac{1}{4}$. — Kurfursten Maximilian Joseph i Bayern (1799—1825), hvilken utmärkte sig af ganska mycken tolerans och upplysning, ger sina protestantiska undersåtare religionsfrihet. (Jfr 1779). — *Fredrik Leopold, grefve af Stolberg-Stolberg* (f. i Holstein 1750, länge i dansk tjenst, poet) öfvergår med hela sin familj i Münster till katholska kyrkan († 1819). Jfr 1788. — Mennoni-

¹⁾ Hade redan omkr. 1770 af baron *von Holbach* utgifvits under titel: «Histoire critique de Jésus-Christ».

terna i Holland ingå en förening med de Grofvas (se 1536) söndrade partier, hvarvid hvarje bestämd trosbekännelse öfvergafs. (De Fina hafva bibehållit sig oförändrade.) — Det kyrkliga missionssällskapet (mest episcopaler) uppkommer i England. — Predikanten vid böhmiska kyrkan *Joh. Jänicke* stiftar ett missions-institut i Berlin († 1827). — *C. H. G. Venturini* († 1849) gjorde af Jesu lefnad en osmaklig roman («*Natürliche Geschichte des grossen Propheten von Nazareth*». Köpenhamn 1800). — *F. W. Jos. Schelling* utgifver: «*System des transcendentalen Idealismus*». (Se 1799.) — Rationalisten *G. L. Bauer* (f. 1755), prof. i Altorf, som redan 1796 i Leipzig utgifvit «*Theologie des alten Test.*», fortsätter 1800—2 med «*Theologie des neuen Test.*» 4 band († 1806 i Heidelberg). — Grefve *Jul. von Soden* (f. 1754, † 1831 i Nürnberg) utgifver i Osnabrück «*Die Mythologie der Christusreligion. Ideen zu deren Veredlung.*» Jfr 1835. — *Olof Wallqvist*, biskop i Wexiö, † på riksdagen i Norrköping $\frac{3}{4}$ °; se 1790.

Nittonde Seklet.

1801. Freden i Luneville $\frac{2}{3}$ gör Rhenfloden till gräns mellan Frankrike och Tyskland. Härigenom försvunno de andliga kurfurstendömena Cöln och Trier samt äfven största delen af Mainz, hvars andlige kurfurste, Carl Riksfriherre von Dalberg (f. 1744, se 1776, † 1817), dock bibehölls, under namn af chur-erke-canzler, såsom erkebiskop af Regensburg (hvilket blef hans residens), primas af Tyskland. Äfven bibehölls tyska ordensmästaren, som var en klerisk furste (jfr 1525); sammalunda prioren af Johanniter-orden. Jfr 1798. Tysklands öfriga kleriska stater, såsom erkestiftet Salzburg (se s. 194, not 1), biskops- och abbotsstiften seculariserades och gäfvos till ersättning åt de verldsliga, ärftliga furstar, som genom nämnde fredsslut förlorat sina länder. Denna vidlyftiga ersättningsfråga afgjordes slutligen genom riksdeputationen 1803 $\frac{2}{5}$ °, enligt den plan, som Frankrike och Ryssland gemensamt framgifvit. — *Pius VII*, som af förste consuln Bonaparte fått bekräftelse på sin politiska tillvarelse, höll sitt intåg i Rom $\frac{2}{11}$ °. — Han hade förut genom cardinal *Consalvi* (f. 1757, † 1824) i Paris $\frac{1}{7}$ ° afslutit ett concordat med Frankrike, hvilket påfven på förste consulns födelsedag, d. 15 Aug., bekräftat. Concordatet infördes i Frankrike 1802. — Det engelska episcopala kyrko-missionssällskapet (se 1800) börjar sin verksamhet. Det har stationer i Ost- och Vestindien och på Afrikas vestra kust, der sällskapet varit mycket verksamt, isynnerhet för colonien Sierra Leone¹⁾. — Från medlet (eller början) af förra seklet hade i södra Ryssland (af Raskolnikerna, se 1654) utvecklat sig en ny sect: *Duchoborzi* (d. ä. «andlige kämpar»), som förklara hela Skriften

¹⁾ *Sierra Leone*, en kust af Afrika vid Atlantiska hafvet, på hvilken Engelsmännen 1793 anlaggt en coloni för fria Negrer, hvilken redan omkr. 1830 innefattade 14 orter och 17,000 inv., hvaraf 6,000 bebodde huvudstaden *Freetown*, som ligger på södra sidan af *Sierra-Leone*-floden, vid 8 $\frac{1}{2}$ ° n. lat., sedan tillväxt och har betydlig handel. Colonien står under Englands beskydd.

i mystisk mening, sätta intet värde på kyrkans ceremonier, förkasta helgonens tillbedjande och bilder, förklara dopet och nattvarden symboliskt, äro antitrinitarier, bruka ingen bön utom Fader vår, hafva presbyterialförfattning, förtära mjölk («moloko») under fastan, hvaraf de kallas *Molokoner*¹⁾. Kejsar Alexander tillät nu (1801) secten att bosätta sig i tauriska districtet Melitopol, der colonien i början af 1840-talet räknade 5,000 inv. Till denna vidt utbredda sect höra donska Kossackerna (enligt Anjou). Andra secter finnas ock i Ryssland, t. ex. *Philipponerna*²⁾, som vägra edgång och krigstjenst. Man uppgifver ock, att äfven Duchoborzerna vägra edgång och att de yrka, «att endast Gud är människans herre och någon jordisk myndighet gifves icke.» Äfven finnas i Ryssland s. k. *Scoptzi*, d. ä. «stympare» (som stympa sig), hvilka, liksom Origenes (se år 204), bokstafligen uppfatta Matth. 19: 11, 12. — *Joh. Casp. Lavater*, pastor i sin födelsestad Zürich, † $\frac{2}{3}$ af de sår, han erhöi då Massena 1799 $\frac{2}{3}$ åter intog Zürich, i sitt 60:de år; känd för en egen from mysticism; ff.; se 1786 (äfven fysiognomist). — *C. Gottl. Fischer*, pastor vid hospitalet i Königsberg, †; förenade vidsträckta kunskaper med mycken fromhet; ff. — *Chr. Dan. Beck* (f. 1757 i Leipzig, † der som prof. 1832), utgaf «Commentarii historici decretorum religionis chr:næ», en dogm-historia; ff. ganska mycket; lekman. — Den norske läsare-profeten, bonden *Hans Nielsen Hauge*, som sedan 1795 framkallat en kraftig religiös väckelse bland norska landtfolket, sattes i fängelse, i hvilket han måste vistas till 1815; han dömdes till penningböter. († 1824 på en landtgård nära Christiania, nära 53 år gammal.)

1802. Theophilanthropernas sällskap (se 1797) upphör. — Concordatets (se 1801) införande i Frankrike blef om påsken, d. 18 April, firadt genom en stor kyrkofest. För att erkännas för katolska franska kyrkans öfverhufvud, hade påfven måst medgifva, att franska presterskapet stod under regeringens högsta inseende och att Protestanter och Judar fingo fri religionsöfning. Frankrike indelades i 10 erkebiskops- och 50 biskopsstift. Erkebiskoparne fingo hvardera 15,000 och biskoparne 10,000 francs inkomst. Det lägre presterskapet lönades högst sparsamt. Nyssnämnde prelater skulle utnämnas af förste consulu och bekräftas af påfven, pastorerne åter utnämnas af prelaterna och bekräftas af regeringen. Protestanterna fingo lika rättigheter med Katholikerna och Judarne fri religionsöfning. Söndagens frände såsom hvilodag återinfördes. Äktenskapet åter berodde förnämligast af de civila auctoriteterna. Alla påfliga förordningar måste godkännas af regeringen innan de kungjordes och verkställdes. Kloster började sedan åter upprättas. — Legitimisten vicomte de *Chateaubriand* (f. 1769, emigrant, som nu fick återvända till Frankrike, † i Paris 1848) utgifver: «Le génie du christianisme», IV. — *S. L. E. de Marées*, hofpredikant och superintendent i Dessau, †; ff., apologet. — *Schelling* (se 1799) utgifver: «Bruno». (Jfr «Bruno» under år 1600.)

1803. *Joh. Gottfr. von Herder* (f. i Mohrunen i Ost-Preussen 1744, Hammanns lärjunge) sedan 1776 general-superintendent, m. m. i Weimar, †; snillrik, mångsidig, ff. mycket (se 1791). — *Magn. Fr. Roos*, prelat i Anhausen (3 $\frac{1}{2}$ mil s.t.v. från Elwangen) i Würtemberg, †, 76 år gammal; ff.

¹⁾ *Malakhanyi* (mjölkätare).

²⁾ Efter Philipp eremiten; enligt andra: efter deras anförare Philipp Pustosviät omkr. 1700.

— *Joh. Benedict. Carpzov* †; ff.; se 1767. — *Fr. Gottl. Klopstock* (f. 1724), Messiassångaren, † i Hamburg. — *Christoph. Fr. Ammon* (f. 1766), förut prof. i Erlangen, nu i Göttingen, utgifver: «*Summa theologiae christianæ*» (se 1790). — *Schelling* (se 1799), som nu flyttade till Würzburg, utgaf *Vorlesungen über die Methode des akadem. Studiums*. — Mystikern *L. Cl. de Saint-Martin*, «*le philosophe inconnu*», †, 60 år gammal; ff. (markis). — *Uno von Troil*, erkebiskop 1786, † vid Sätra brunn (jfr 1786), ff. — Rob. Fulton bygger den första ångbåten, som dock först 1807 lyckades.

1804. Napoleon blir kejsare och krönes i Paris $\frac{2}{12}$ af Pius VII. — *British and Foreign Bible Society* (Brittiska och utländska Bibelsällskapet) stiftas i London. Lord *Teignmouth*, förut generalguvernör i Ostindien, blef sällskapets president. Genom sällskapets omsorg och uppoffringar hafva bibelsällskap blifvit inrättade i nästan alla christna länder (med undantag af några katolska) och millioner Biblar utdelade på mer än 150 språk¹⁾. — *Joseph Priestley*, ryktbar chemist, † i Philadelphia, 70 år gammal; materialist, som blef pastor hos Dissidenterna, ff. «*History of the corruption of christianity*», mot trinitetsläran (1786), m. m.; sedan hans hus i Birmingham blifvit uppbrändt af böbeln, öfvergick han 1794 till N. Amerika. — Theologerna *Spalding* (se 1761) och *Teller* (se 1764), som begge längesedan upphört att predika, och filosofen *Kant* (se 1781, 1791), hvilkens filosofi nu alltmer undanträngdes af Fichtes och Schellings, †††. — *Schelling* utgifver: «*Philosophie und Religion*», hvari han använder sina filosofiska åsikter på christendomen. Se 1799.

1805. Particular-Baptisterna i England (se 1643) förena sig med Presbyterianer och Independenter under ett gemensamt collegium, som skyddar deras kyrkoförfattningar emot episcopalkyrkan. Denna association (kallad Red-Cross-Street-library) är således mera politisk än kyrklig. — *G. Chr. Storr* (f. 1746), th. prof. i Tübingen, 1797 öfverhofpredikant i Stuttgart, †; ff.; grundläggare af den supranaturalistiska scholan i Tübingen; se 1790, 1793. — *K. G. Bretschneider* (f. 1776) utgifver i Leipzig «*Systematische Entwicklung aller in der Dogmatik vorkommenden Begriffe*», som fick flera upplagor. (Öfversatt på svenska.) — *Joh. Möller* (se 1773), 1797 biskop i Wisby, †; ff. mycket, hvaribland en större och en mindre kyrkohistoria, katecheser, m. m. — *Jakob Axelsson Lindblom* (f. 1746, biskop i Linköping 1786) blir erkebiskop i Upsala; † 1819. — Omkring denna tid upphäufde sig f. d. soldaten *Erik Stålberg* från Piteå socken till anförare för ett sällskap s. k. *nya läsare*, som genom sin antinomism och utslutande rättfärdiggörelsetro skiljde sig från *de gamla läsarne* (se 1770), hvilkas andaktsböcker, Arnds «*Sanna Christendom*», Nohrborgs och P. Tollessons postillor, m. fl. nyläsarne alldeles förkastade, ehuru de läste Luthers skrifter. Se vidare 1815. — *La Place* (f. 1749, † 1827) utgifver 1799—1805 sin ryktbara «*Mécanique céleste*» (4 band 4:o), hvari ordet *Gud* aldrig förekommer, emedan författaren, såsom han sjelf yttrade till den deröfver förundrade Napoleon, «*icke varit i behof af denna hypotes*». Jfr *Lalande* 1807.

¹⁾ Vid sitt 50-åra jubileum 1854, 7 Mars, hade detta sällskap gifvit upphof åt 8,000 bibelsällskaper, öfversatt Bibeln på 148 språk, befordrat utdelningen af 43 millioner Biblar, som fått 600 millioner läsare och åhörare i alla delar af jorden, samt dertill använt 4 millioner P. St.

1806. Det romerskt-tyska kejsaredömet upplöses genom Napoleons Rhenförbund, 1°. F. d. chur-erke-canzlern, friherre Carl von Dalberg (se 1801), som 1803 erhållit furstendömena Regensburg och Aschaffenburg samt grefskapet Wetzlar, blef Rhenförbundets furst primas, jemte det han var erkebiskop af Regensburg och, såsom sådan, Tysklands primas. Han residerade merendels på slottet i Aschaffenburg. — Napoleons nya kateches, $\frac{4}{4}$, röjer märkligen hans politiska religion. Den barbariska conscriptionslagen fick derigenom en guddomlig sanction och kejsaren blef Guds afbild på jorden. — Napoleon emanciperar Judarne (d. v. s. gifver dem medborgerliga rättigheter, lika med de öfrige medborgarne). Jfr 1802. — Reformerte theologen *C. Daub* i Heidelberg († 1836) utgifver: «Theologumena», hvari han använt Schellingska filosofiens principer. (Jfr 1831.) Sedermera användes denna filosofi af theologerna *F. H. C. Schwartz*, äfven pedagog (Heidelberg 1816, † 1837), *Marheinecke* (i första upplagan af sina «Grundlehren», 1816; † 1846), *J. H. Möller* (1819) och pedagogen *Bernh. Henr. Blasche* (1827, 1829; † 1832). — *Fichte's* «Anweisung zum seligen Leben» utkommer, hvilken innehåller hans sednare filosofiska system, i hvilket han mera närmar sig till christendomen. Jfr 1794. — Rationalisten *G. L. Bauer* (se 1800), L. L. O. prof. i Heidelberg, †; ff. bland annat (1802—3) «Hebräische Mythologie des Alten und Neuen Testaments», som han jemförde med Grekernas och Romarnes gudalära. — Prestseminarium inrättades i Upsala, der *S. Ödmann* (se 1790, † 1829) och sednare *C. G. Rogberg* († 1834) verkade för ett bibliskt predikosätt.
1807. De modererande theologerna *G. F. Seiler* i Erlangen (se 1774) och *J. A. Nösselt* i Halle (se 1778) begge verksamme ff., ††. — Astronomen *De la Lande* †, 74 $\frac{3}{4}$ år gammal; affecterade atheism: han yttrade, «att han hade öfverallt gömsökt himmelen och ingenstädes funnit spår af Gud». — Napoleon återställde de förskingrade Barmhertiga Systrarne (se 1632) för att besörja hospitalerna. — Engelska parlamentet antager Abolition Act of Slavery, för hvilken isynnerhet *Wilberforce* (f. 1759, † 1833) arbetat. — *Georg With. Fr. Hegel*, f. i Stuttgart 1770, i Tübingen flerårig kammar- och studiikamrat med Schelling, sedan privat docent i Jena, der han var en ifrig entusiast för franska revolutionen och den bestående religionens ombildning, nu privatiserande i Bamberg, utgifver sin «Phänomenologie des Geistes», hvari han går sin egen väg, skiljd ifrån Schellings. — *Schelling* blef nu ordinarie ledamot af vetenskapsakademien i München och följande år sekreterare vid de bildande konsternas akademi derstädes. — *J. F. L. Danz* (f. 1769) blir theol. prof. i Jena, der han (1818—22) utgaf sin kyrkohistoria, m. m.; rationalist († 1851). — Under Napoleons beskydd församlade sig i Paris ett stort Sanhedrin af 71 Israelitiska skriftlärda och äldste, hvilka vidtogo flera viktiga beslut, hvaribland definitivt afskaffande af månggifte och af rättigheten att förskjuta hustru.
1808. Genom Napoleons åtgärd minskas munkarnes antal i Spanien och upphäves inquisitionen; men allt sattes sedan åter på sin gamla fot af Ferdinand VII, 1814 följ. — *Joh. Matth. Schröckh*, hist. prof. i Wittenberg, †, 75 år gammal; ff. mycket, hvaribland hans «Christliche Kirchengeschichte». Leipzig, 1768—1812, 45 band, hvaraf de 2 sista äro författade af theologen *Tzschirner* i Leipzig, är det utförligaste verk, som lutherska kyrkan hittills äger att i denna väg uppvisa. — *Joh. Leonh. Hug*, kath.

prof. i Freyburg, utgifver: *Isagogik* († 1846). — *Er. Jon. Almqvist* (f. 1729), th. dogm. prof. i Upsala 1790, †; ff. *Commentarius in Theses Ernesti*, m. m. — *Magn. Lehnberg*, f. 1758, öfverhofspredikant, 1805 biskop i Linköping, †; berömd för sin vältalighet; såsom predikant neolog och blott moralist, hvori han fick många efterföljare. Det neologiska predikosättet utbreddes sig alltmåra i Sverige. — Ifrån och med detta år firades alla 4 böndagarna i svenska kyrkan på söndagar.

1809. Napoleon, som redan 1808 militäriskt besatt Rom och förenat en del af kyrkostaten med konungariket Italien, befäller nu, i Schönbrunn, d. 17 Maj, «i kraft af sina rättigheter såsom Carl den Stores efterträdare», att Kyrkostaten skulle införlifvas med Frankrike. Påfven bannlyste alla dem, som deltagit i föröfvande af detta våld, sedermera äfven Napoleon sjelf, dock utan namnets utsättande, och slutligen alla, som satte sig emot offentliggörandet af dessa bannlysningar, d. 10, 11 och 12 Juni. Bullorna blefvo allmänt kungjorda, oaktadt all möda och våld, som franska auctoriteterna deremot använde. Då påfven icke kunde förmås till frivillig afsägelse, blef han natten mellan d. 5 och 6 Juli fången bortförd, först till Grenoble, sedan till Savona (se s. 104, under år 1408), der han tillbragte 3 år i fångenskap. — Tyska orden, som genom freden i Pressburg 1805 fått en österrikisk prins till ärftlig stormästare, upphäfves genom freden i Wien. Dess besittningar tillföll de furstar, i hvilkas länder de lågo. Se 1525, 1801. Erkehertig Anton (f. 1779, † 1835), kejsarens broder, bar dock titel af stormästare, och orden har ännu några spridda gods, men har blifvit en förnäm decoration. — I London stiftades ett sällskap till Judarnes omvändelse. — *H. Ph. K. Henke*, prof. i Helmstädt (hvars universitet 1808 upphäfdes), †; utmärkt rationalistisk ff. i dogmatik och kyrkohistoria; se 1793. — Prestseminarium inrättades i Lund, der först *C. P. Hagberg* (till 1816), sedan *M. E. Ahlman* († 1844) och efter år 1826 (se detta år) isynnerhet *J. H. Thomander*, sjelf snillrik predikstolstalare, verkade för prestbildningen. — De britiska missionärerna *Paterson* och *Henderson* stifta i Stockholm det *Evangeliska Sällskapet*, som sedan utgifvit ett betydligt antal smärre tractater till att väcka och underhålla ett christligt lif, och äfven Biblar. — *Thomas Payne (Paine)*, f. i England 1737, deltagare både i nordamerikanska och franska revolutionerna, † i Newyork, i en drinkares elände; ff. «Människans rättigheter» och (i Paris 1793—95) den antichristliga boken «The age of reason» («Förnuftets tidevarf», 2 delar), som (1796) bemöttes af apologeten *Rich. Watson*, biskop af Llandaff i Wales (se s. 219, not. 2); äfven chemist; ff. († 1816).

1810. Napoleon förklarar Rom för det stora rikets «andra goda stad» (1°). — Furst primas (se 1806) afträder furstendömet Regensburg till Bayern, men blir storhertig af Frankfurt (som bestod af Frankfurt, Hanau och Fulda; staden Frankfurt var säte för rhenska förbundets sammankomst). — Universitet i Berlin, vid hvars stiftande den berömda filologen Fr. Aug. Wolf var synnerligen verksam. Han blef här prof. i grekiskan († 1824) och *Fichte*, som förut varit i Erlangen, prof. i filosofien († 1814). — *Ludv. Timoth. friherre von Spittler*, curator vid universitetet i Tübingen, m. m., †, 58 år gammal; historicus; ff., bland annat, «Grundriss der Geschichte der christl. Kirche». — Missionssällskap i Boston. — Den af erkebiskop *Jac. Ax. Lindblom*, under samverkan af biskop *J. A. Ting-*

stadius och prof. *Sam. Ödmann* m. fl., omarbetade svenska katechesen (jfr 1689) anbefalldes till allmänt bruk. — Den *nya s. k. phosphoristiska scholan* i vitterheten och filosofien uppträder i Sverige (Atterbom, † 1855, Palmblad, † 1852, m. fl.).

1811. I afsigt att göra rikskyrkan oafhändig af den oböjlige påfven, låter Napoleon en synod af franska, italienska och tyska biskopar sammankomma i Paris, i Juni. Afsigten lyckades dock icke, emedan biskoparne ville hafva skydd hos påfven emot kejsaren. Synoden förklarade sig ej kunna gifva den af påfven vägrade stadfästelsen åt de af Napoleon utnämnde biskoparne (se 1802), hvarpå synoden, der flere biskopar visat mycken frimodighet, upplöstes. Kejsarens afsigt understöddes fruktlöst af hans store loftalare *J. S. Maury* (f. 1746, son af en skoflickare i Provence), som i första nationalförsamlingen nitiskt försvarat kyrkans rättigheter och derföre 1794 blifvit cardinal, men sedan 1804 öfvergifvit Bourbonerna, och 1810 blifvit af kejsaren utnämnd till biskop i Paris, men aldrig fått eller fick påfvens bekräftelse, hvarföre han 1814 blef afsatt och sedan en tid hölls fången i Rom, der han ock, försonad med påfven, † 1817. — Den christligt sinnade storhertigen af Baden, *Carl Fredrik*, som regerade sedan 1746, †, 83 år gammal. — Medicinæ doctorn *van der Kemp*, berömd lärd, fordom afsvuren fiende till christendomen, sedan omvänd (se 1797), sjelf missionär och grundläggare af missionen Bethelsdorp i Hottentotternas land, omkr. 40 mil ifrån Cap, † derstädes. Han hade ock predikat i Kafferlandet. — Grefve *Fr. Leop. Stolberg* (se 1800) utgifver, 1811—18, «Geschichte der Religion Jesu Christi», hvilket verk, 15 delar, som dock blott behandla den äldre kyrkohistorien, gjorde mycket uppteende. — *Henr. Aug. Schott*, th. prof., utgifver i Leipzig «Epitome Theol. chr. dogm.»: äfven känd för sitt «Nov. Test. Græc., nova versione illustratum». — Universitet i Christiania. — Universitetet i Frankfurt a. d. Oder förlades till Breslau. — Den nya svenska kyrkohandboken (ur hvilken exorcismen och korstecknet borttagits, men ungdomens confirmation införts, se 1776) stadfästades af konungen. — Den väldige folktalaren *Lars Linderot*, comminister i Bohus län, †, 50 år gammal; ff. predikningar, m. m. — *S. J. Hedborn* (f. 1783, † 1849 som prost i Askeryd i Linköpings stift) uppträder som psalmförfattare i gammal kyrklig anda.
1812. Pius VII föres i Juni från Savona (se 1809) till Fontainebleau — *Frans Volkmar Reinhard*, från 1780 th. prof. i Wittenberg, från 1792 öfverhofpredikant, m. m. i Dresden, †, 59½ år gammal; ff.; se 1790. — *J. J. Griesbach*, prof. i Jena, †; ff.; se 1774. — *Hegel* (se 1807; sedan 1808 rector vid gymnasium i Nürnberg) utgifver, 1812—1816, sin: «Wissenschaft der Logik», 3 delar, innehållande grundläggningen af hans system.
1813. Storhertigen af Frankfurt (se 1810) afträder frivilligt sin thron åt prins Eugène Beauharnais och begifver sig till Costnitz, sedermera till Regensburg, för att lefva för sina erkebiskopliga pligter. — Ett nytt concordat mellan Napoleon och påfven uppgjordes i Fontainebleau 25 (se 1812), men återkallades genast af den sednare, emedan den förre i otid kungjort det, m. m., hvarföre det aldrig blef gällande. — Katholske prof. i Marburg *Leander van Ess* utgaf en god tysk öfversättning af N. Test., men detta togs så illa, att han 1822 nödgades nedlägga sitt embete († 1847).

1814. Napoleons fall. Rhenförbundet (se 1806), storhertigdömet Frankfurt (se 1810), m. m. upphör. — *Pius VII*, lösgifven $\frac{2}{3}$, återkom till Rom $\frac{2}{5}$. Redan 1801 hade han beviljat Jesuiternas canoniska existens i Ryssland (jfr 1773) och 1804 i Neapel och Sicilien; nu blef, d. 7 Aug., genom bullan *Sollicitudo omnium ecclesiarum* Jesuiter-orden till hela sin forna beskaffenhet åter upprättad. Rom blef säte för ordens general, först *Fortis* († 1829), sedan *Roothaan* († 1853), en Nederländare. — Congressen i Wien (1814—15) återgaf påfven hans forna länder utom Avignon (se 1790), som Frankrike behöll. Flera icke obetydliga fördelar lemnades påfven både af Österrike och af de nu på sina throner återställda Bourbonerna, och han arbetade sedan ända till sin död 1823 ifrigt på återinförandet af sakernas gamla ordning, hvartill hörde inquisitionens förnyande i Rom, *Index librorum prohibitorum*, alla andeliga ordnars insättande i deras gamla rättigheter samt deras utbredande, frimurarnes fördrifvande, m. m. d. Han understöddes härvid kraftigt af cardinal *Hercules Consalvi* (se 1801, † 1824). — Öfver det sydliga Europa utbredde sig ett parti, hvars hemlighetsfulla medelpunkt var *den apostoliska Congregationen*, hvilken ville tillintetgöra alla revolutionens resultater och återigen dela världen mellan adel och presterskap. Deras lösen, att altaret icke kunde falla utan thronen, drog furstarnes hjertan till dem. — Juristen *J. Fr. Henr. Schlosser* (f. 1780 i Frankfurt a. M., Goethe's ungdomsvän) öfvergick med sin hustru till katolska kyrkan; † 1851; ff.; nitisk proselyt. Redan 1811 hade hans bror *Christian* i Rom öfvergått till samma kyrka, † 1829. — Methodistiska missionssällskapet stiftas i London. — *Johanna Southcote* i London, en 65 års gammal kvinna, som påstod sig vara hafvande med den sanna Messias, dog barnlös. Ett litet parti *Ny-Israeliter* fortfor dock att hålla sabbaten i hopp om Messiae återkomst. — *Fichte* † i sitt 51:sta år; se 1794, 1810; hans son *Im. Herm. Fichte* förvärfvade sedermera äfven namn såsom filosof. — *K. G. Bretschneider* (se 1805) utgifver i Leipzig sin «*Handbuch der Dogmatik*», hvari han söker förena rationalism och supranaturalism. — *Wilh. Münscher*, prof. i Marburg, †; rationalist; ff. *Handbuch der christl. Dogmengeschichte*, 4 delar, 1797—1809 (går blott till 17:de seklet).

1815. Tyska förbundsacten undertecknades i Wien $\frac{6}{8}$. Wiener-congressacten undertecknades $\frac{2}{3}$: påfven protesterade deremot. Jfr 1648. — Ryssland, Österrike och Preussen ingå i Paris $\frac{2}{6}$ den Heliga alliansen, «till upprätthållande af freden, rättvisan och religionen». Detta förbund försvann omärkligt efter 1830. — Den h. Johannes' af Jerusalem höga orden (Malteserriddarnes) återställdes af påfven samt konungarne af Spanien och begge Sicilierna, då den återfick de i dessa stater liggande gods. Dess hufvudsäte blef Catanea. Jfr 1798. — *Pius VII* förnyar Clemens XII:s bulla mot frimurare. — Trappisterna (se 1664) återinköpa La Trappe (se 1790) och munkväsendet tilltager mycket i Frankrike. — Katholikerna i Nîmes och deromkring anställa under tre hela månader en af mord, rof och brand åtföljd förföljelse mot Protestanterna. Congregationen var härvid verksam att hindra auctoriteternas uppträdande för Protestanterna. Se 1814. — *Ignat. Henr. von Wessenberg*, friherre von Ampringen († 1862), som af biskopen (sedan 1800) i Costnitz, Carl von Dalberg, hade år 1802, då denne blef kurfurste i Mainz, blifvit gjord till dennes general-vicarie i Costnitz, der han arbetade för folkets och clericiets bildning, utgifver i

Zürich: «Die deutsche Kirche». — Reformerta kyrkan i det nya konungariket Nederländerna (Holland) antager en ny författning (med kyrkråd, class, provincial-synod och allmän synod), hvilken följande året bekräftades af konungen. — Det evangeliska missionssällskapet i Basel stiftas, hvilket intet afseende gör på Protestanternas olikhet i confessionen. Det har sedan nitiskt verkat för sitt ändamål och blifvit medelpunkten för hela den protestantiska continentens missionsväsende. Det är (sedan 1816) förenadt med ett institut för missionärers undervisning och bildning i theologi, språk och vetenskaper, hvilket efter 1821 mycket utvidgades. Institutet förestods först af *C. Gottl. Blumhardt* (ff. «über die Familienverwandschaft der Indischen Sprachen», m m.) och sedan från 1838 i 10 år af *W. Hoffmann*, begge utmärkte män. — Den christlige folkskriftsförfattaren *Matthias Claudius*, «*Asmus*» eller «der Wandsbecker Bote» kallad, † i Hamburg, 71 år gammal; ff. mycket. — *Joh. Georg Rosenmüller*, slutligen th. prof. och superintendent i Leipzig, †, 78 år gammal, den då för tiden äldste theolog vid alla tyska universiteter; ff. ganska mycket, hvaribland de bekanta «*Scholia in N. Test.*» — *Joh. Aug. Ludv. Wegscheider* (f. 1771), th. prof. i Halle, utgifver: «*Institutiones Theol. christ. dogmaticæ*», ett verk, som fått många upplagor och som redigast och klarast framställer de rationalistiska åsigtarna. — Samtida utmärkte rationalister voro: *H. E. G. Paulus* (f. 1761, † 1851), prof. i Heidelberg, hvilken framställde det s. k. *naturliga* förklaringsättet öfver det underbara i Nya Testamentet och i «*Der Denkgläubige*» (1825) försvarade rationalismen, och *J. Fr. Roehr* (f. 1777, † 1848), öfverhofpred. och general-superintendent i Weimar, som i «*Briefe über Rationalismus*» (1813) försvarade denna åsigt. — Svenska Bibelsällskapet stiftas i Stockholm, förnämligast genom bedrifvande af den förtjente filanthropen d:r *Gust. Brunnmark* (f. 1773), legationspredikant i London († 1814 som utnämnd pastor i Munktorp)¹⁾. — I Westerbotten, särdeles i Skellefteå, hade de s. k. «*Nyläsarne*» (se 1805) alltmera utbredd sig och ådagalade sin separatism, till hvilken de funno skäl i de s. k. «nya böckerna» (nya katechesen och handboken). Det kom nu i Skellefteå till ett häftigt utbrott mellan dem och de kyrkliga och strängt orthodoxa «*Gammal-läsarne*». Se vidare 1819. — Anglicanskt biskopsdöme, det första i colonierna, inrättas i Calcutta, hvilket 1833 fick suffraganer i Bombay och Madras. — En stor förföljelse öfvergår de katholska christna i China (se 1796), hvarvid Pottiers († 1792) efterträdare *Dufraisse* blir halshuggen. — Detta år döptes den förste Chines (*Tsae-Ako*, sedermera missionär), som bekände sig till den evangeliska trons läror, hvilka i China förkunnades af Engelsmännen d:r *Morrison* (f. 1782, † 1834) och d:r *Milne* († 1823), som ankommit dit 1807. Den förre utgaf Nya Testamentet på chinesiska; begge tillsammans grundlade (1820) i Malacca en schola för missionärer för Chinesare och Malajer. — Efter en häftig reaction af hedningarne blir christendomen rådande på Otaheiti och de öfriga Sällskapsöarne. Jfr 1795. — Christendomen predikas på Nya Seeland af Engelsmännen *Sam. Marsden* och andra, och gjorde snart stora framsteg.

¹⁾ Detta sällskap har till år 1866 spridd omkring landet omkring 800,000 Biblar och Nya Testamenten, men det Brittiska och utländska Bibelsällskapet till samma tid omkring 1 1/2 million sådana inom Sverige.

1816. *Pius VII* protesterar mot den nya constitutionen i Nederländerna. — Den lärde Katholiken *I. Jahn*, prof. i Wien, †, 66 år gammal; orientalist, bibelcriticus; ff. — Ryska statsrådet *Alex. von Stourdza* († 1854 i Bessarabien), till religionen Grek (som studerat i Tyskland och der blef gift med läkaren Hufelands dotter), utgifver sin, grekiska religionen försvarende, skrift: «Considerations sur la doctrine et l'esprit de l'Eglise orthodoxe», hvilket arbete, innehållande en jämförelse mellan grekiska och latinska kyrkan, öfversatt på tyska af *Aug. von Kotzebue* 1817, väckte mycket uppteend. — *N. E. Balle*, prof., sedan biskop på Seland, †, 72 år gammal; ff. danska katechesen, m. m.; äfven apologet. — *J. Fr. Chr. Löffler*, generalsuperintendent i Gotha, †; ff.; se 1760. — *Wilh. Mart. Leberecht de Wette* (f. 1780, nära Weimar), som antagit sin väns, filos. prof. i Jena *Jac. Fr. Fries'* († 1843) ästhetiska, med trosfilosofien (se 1799) beslågtade, verldsåsig, hvilken *De Wette* i flera sina theologiska arbeten använde, utgifver (1813—16) i Berlin, der han sedan 1810 var th. prof.: «Dogmatik der evang. luther. Kirche». Han var förut känd såsom ff., isynnerhet genom sin rationalistiska behandling af Gamla Testamentets böcker och den med allmänt bifall emottagna Bibelöfversättning, som han utgaf i Heidelberg (1809—11, 5 band), i förening med *Joh. Chr. Wilh. Augusti* (f. 1772, sedan th. prof. i Bonn och öfver-consistorialråd, † 1841 i Coblenz), densamme, som i Leipzig 1809 utgaf: «System der christl. Dogmatik» (försvenskadt), hvori han antog 3 sacrament («absolutio»). — *Detlev K. W. Baumgarten Crusius*, conrector i Merseburg (f. 1786, † 1845), utgifver sin mystiska skrift: «Die unsichtbare Kirche». — *Joh. Aug. Stark*, sedan 1781 öfverhofpredikant och consistorialråd i Darmstadt, 1811 baroniserad, †, 75 år gammal; ff. bland annat: «Theodul's Gastmahl oder über die Vereinigung der verschiedenen christl. Religionssocietäten», som först utkom 1809 och sedan flera gånger, en bok, hvori han uttryckligen recommenderar catholicismen och djerft försvarar påfvedömet, för hvars hemlige anhängare han alltid ansågs. — *Hegel* (se 1812) blir filos. prof. i Heidelberg, der han skref sin «Encyklopedie der philos. Wissenschaften», som innehåller en öfersigt af hans filos. method och utkom 1817. — Bibelsällskapet i Newyork stiftas, som snart blir det största i Amerika och som redan vid 1832 års slut hade låtit trycka öfver 1½ million Biblar och Nya Testamenten. — Vid svenska Bibelsällskapets första allmänna sammankomst i Stockholm detta år, förklarade sig *Joh. Ol. Wallin* (se 1819) öppet emot neologien (jfr 1808). Han var den störste af denna svenska kyrkans öfvergångstids representanter och predikanter, till hvilka äfven hörde *C. P. Hagberg* (f. 1778, † 1841 som pastor primarius i Stockholm) och, sednare, *C. G. Rogberg* (f. 1798, † 1834 som theol. prof. i Upsala). Ännu närmare den bibliska christendomen stod *Frans Mich. Franzén* (f. Finne 1772, nu pastor i Kumla i Nerike, 1825 i S:t Clara i Stockholm, biskop i Hernösand 1831, † 1847), skald och predikant. Äfven landets störste skald, *Es. Tegnér* (f. 1782, nu prof. i grek. i Lund, biskop i Wexiö 1824, † 1846) uppträdde följande år vid jubelfesten öppet emot neologien.
1817. Konung Maximilian Joseph af Bayern (se 1800) ingår med påfven ett alltför eftergifvande concordat, som föranledde flera ogillande skrifter. Bayern fick härigenom 2 erkebiskopar, den ene i München (med titel af München och Freisingen), hvilkens suffraganer äro biskoparne i Augsburg,

Passau och Regensburg, den andre i Bamberg, med suffraganer i Würzburg, Eichstädt och Speyer. Konungen erhöill beständig indult till utnämmande af dessa prelater i Bayern, hvilka påfven sedermera installerar. (Jfr 1802). Annater och canzlitaxor reglerades i förhållande till de särskilda stiftens inkomster. — *Carl v. Dalberg*, erkebiskop af Regensburg, f. d. furst primas (se 1813), † $\frac{1}{2}$, 72 år gammal; mecenat, sjelf ff. både på tyska och franska; såsom katolsk theolog liberal. — Dalberg hade 1814 utnämnt sin generalvicarius *Wessenberg* (se 1815) till coadjutor och efterträdare i stiftet Costnitz och Capitularerna derstädes valde honom nu dertill; men påfven befallde dem straxt att välja en person af bättre rykte. Wessenberg, var nemligen, liksom Dalberg, liberalt sinnad och hade skrivit om kyrkoförbättringen (se 1815). Förgäfves reste han till Rom, der man fordrade, att han skulle afsäga sig sitt embete. Hans öfverherre, storhertigen af Baden, befallde honom dock att behålla det, och Wessenberg fortfor att vara generalvicarius till 1827, då genom concordatet stiftet indrogs († 1862 i Costnitz, 87 $\frac{3}{4}$ år gammal). — Påfven förklarade Bibelsällskaperna för en pest. — *Thomas Pöschel*, katolsk pastor i Linz i Österrike (f. 1769, † 1837), hade lärt en ny uppenbarelse och derföre 1815 blifvit arresterad; men hans församling ville ingen annan pastor hafva. Hans anhängare kallades *Pöschelianer*, hvilka nu på Långfredagen, i Linz, slagtade en flicka, som, enligt Christi förebild, skulle dö för sina bröder och systrar. Secten skingrades genom flera arresteringar. — Lutheranerna fira till minne af reformationen d. 31 Oct. en jubelfest, som kan anses såsom en vändpunkt för det bestämdare deltagandet i det kyrkliga lifvet, åtminstone i Tyskland. — Konungen af Preussen utfärdade d. 27 Sept. en from uppmaning till fri förening mellan Reformerta och Lutheraner. Mycket arbetades nu för denna *Union*, isynnerhet af preussiska regeringen. (Jfr 1703.) Redan nu bildades i Nassau en «Evangelisk christlig kyrka». — *F. S. G. Sack* (f. 1738, son af Aug. Fr. Wilh., som † 1786), religionslärare för konung Fredr. Wilhelm II:s familj, evangelisk biskop 1816, unionens förnämste befordrade, †; ff. — Universitetet i Wittenberg förenas med det i Halle. — *Georg Jonathan Schuderoff* (f. 1766, † 1843), superintendent i Ronneburg (2 mil s.v. från Altenburg), ff.; skref om kyrkorätten, i hvilken han försvarade Pfaffs (se 1719) collegialsystem. — *Claus Harms* (f. 1778), archidiaconus (1835 prost) i Kiel (†, blind, 1855), väcker en häftig skriftvexling genom sina vid reformationens festen för supranaturalismen och kyrkoläran emot rationalismen utgifna 95 theser. För honom skrefvo *Ammon* (se 1803), m. fl., emot honom *Schleiermacher*, *Kähler*, m. fl. Harms rigtade sig närmast emot den af *Funk* nyligen utgifna *Altonaische Bibel* med rationalistiska anmärkningar. — *Joh. Henr. Jung*, kallad *Stilling* (f. 1740 i Nassau-området), läkare, badiskt geheime-hofråd, prof. i kameraleen i Heidelberg, utmärkt starr-operatör, † i Carlsruhe; ff. mycket; känd för sin fromhet och en viss öfvertro, på hvilken hans «Scenen aus dem Geisterreich» (1803) och «Theorie der Geisterkunde» (1808, under titel: «Andeläran» utgifven på svenska i Göteborg 1812) lemna flera bevis; liksom Bengel satte han det tusenåriga rikets begynnelse på 1836; verkade i en icke inskränkt krets på sin samtid (äfven på Sveriges Gustaf IV Adolf). — Friherrinnan *Stael von Holstein* (Neckers dotter) †, 51 år gammal; ff. mycket, hvaribland «de l'Allemagne».

1818. Ett för påfven gynnsamt concordat slutes med Neapel, hvars konung dock, genom en särskild påffig skrifvelse, fick beständig indult att i sitt rike utnämna erkebiskopar och biskopar. (Jfr 1817.) — Lutherska kyrkan i Holland får ett nytt reglemente. — Det redan 1786 grundade, men 1801 upphäfdade universitetet i Bonn återställes af konungen i Preussen. Här verkade exegeten *G. Chr. Fr. Lücke* († i Göttingen 1855), kyrkohistorikern *J. K. L. Gieseler* (äfvén † i Göttingen 1855), dogmatikern *K. Im. Nitzsch* (f. 1787), apologeten *K. H. Sack* (f. 1790, son af F. S. G., se 1817), bibelkritikern *Fr. Bleek* (f. 1793, † 1859), katholiken *J. M. A. Scholz* (f. 1794, † 1853), som rest i Orienten och utgaf sin resebeskrifning, en kritisk upplaga af Nya Testamentet, m. m.; m. fl. — Union i Rhein-Bayern (jfr 1817). — *Hegel* (se 1816) blir prof. i Berlin. — Ett strängt separatistiskt parti uppkom 1813 i Genf, Waadt och flera Schweizer-cantoner. De ingingo sedan förbindelse med de engelska Methodisterna, hvilkas öknamn *Momiers* (af *momie*, mumie, skruppen, gulaktig person) man nu tillade dessa separatister. De grundlade 1823 i Genf ett bönehus, der denna «orthodox-kyrka» höll sin gudstjenst. — En församling af stränga separatister (som förkasta edgång) bildade sig nu äfvén i *Kornthal* ($\frac{2}{3}$ mil n.v. från Stuttgart) med württembergiska regeringens tillstånd (1819 $\frac{2}{3}$). Andre sådane, *Harmonister* kallade, hade under sin anförare, württembergiske bonden *Georg Rapp*, 1803 öfvergått till Amerika, der de vid Ohiofloden, $2\frac{1}{2}$ svenska mil nedanom Pittsburg, 1811 anlade en coloni med namnet *Economy*. Der utgjorde de på 1840-talet omkring 500 personer, hade infört gemensam egendom och upphäft äktenskapet; lefde i rikedom och öfverflöd, men i stor råhet och inbilskhet, som sorgfälligt underhölls af Rapp. Denne dog 1847 $\frac{7}{8}$, nära 90 år gammal. Se vidare 1831 och 1847. — Ångbåtsfarten infördes i Sverige af Engelsen *Sam. Owen* († i Stockholm 1854, 80 år gammal). Han var Methodist, liksom flere af hans många arbetare. Till predikant för sig och dem inkallade han en methodistprest vid namn *Stephens* 1826. Denne efterträddes 1830 af *Ge. Scott*, en utmärkt man. På Owens och Scotts begäran 1838 tilläts uppbyggandet af det wesleyanska methodistcapellet i Stockholm, hvilket invigdes 1840, och nu kallas *Bethlehemskyrkan*. Se vidare 1831. — Missionären *Pacalt* (f. 1772 i Böhmen), som i 9 år med framgång predikat bland Hottentotterna, †. Missionsorten benämndes efter honom *Pacaltsdorf*. — Ett missionssällskap inrättas på Otaheiti för Sällskapsöarne. Jfr 1815.
1819. Grefve *Stolberg* (se 1800, 1811) †; ff. — Liksom han och bröderna *Schlosser* (se 1814) hade äfvén de lärda skriftställarena *Adam Henr. Müller* (1805, † 1829), dennes vän *K. Wilh. Fredrik Schlegel* med fru, Mendelsohns dotter (1808; han † 1829, hon † 1839), *Fredr. Ludv. Zachar. Werner* (1811, † 1823), m. fl. öfvergått till katolska kyrkan. Så gjorde äfvén 1820 den sedan 1808 i hjertat katolske *K. Ludv. von Haller* (sonson af den store *Albert*, f. 1768 i Bern, der han sedan blef professor i historien, † 1854), en ifrig ultramontan, hvilkens «Sändebref» (1821) undergick en allvarsam pröfning af den liberale Leipziger-professoren *W. Fr. Krug* (ff. i filosofi, m. m.; † 1842; jfr 1795). — Katolikernas bemödande att mer och mer upplösa den evangeliska kyrkan röjde sig ock i påfvens not detta år till tyska förbundsdagen i Frankfurt om tyska katolska kyrkans angelägenheter. — Kath. theologen *Royko* i Prag †; ff.

— Kejsar Alexander stiftar ett universitet i Petersburg och inrättar ett evangeliskt consistorium i Sarátow. — De dödas åminnelsefest inrättas i Preussen. — Lutherskt missionssällskap stiftas i Dresden (se vidare 1848). — *Christian Bastholm* (f. 1740), dansk öfverhofpredikant, †; ff. mycket. — *Fr. H. Jacobi* (se 1799) † i München; ff.; trosfilosofiens stiftare, som ej slöt sig till den yttre uppenbarelsen genom christendomen, emedan han trodde, att densamma skulle förhindra själens inre erfarenhet, på hvilken han uteslutande lade all vikt. Eburu trosfilosofien varit af stort inflytande på dogmatiken, derigenom att den lade all vikt på den religiösa erfarenheten af Gud, hvilken är den enda sanna grundvalen för den theologiska vetenskapen, så har dock denna subjectiva filosofi, som förnekar vetenskapen, ej kunnat utbilda sig till någon egentlig dogmatik. Dock slöt sig *Joh. Fr. Kleuker* (f. 1749, th. prof. i Kiel 1798; ff. mycket, öfversatt «Zend-Avesta» och Plato's verk; † 1827) såsom dogmaticus närmare till trosfilosofien. — *Aug. v. Kotzebue* (se 1816), ryskt statsråd, som gjort sig hatad i Tyskland genom sina anfall emot de liberala idéerna, mot folkens längtan efter representativa författningar och tryckfrihet, m. m. blir (nära 58 år gammal) mördad $\frac{2}{3}$ i Mannheim af en svärmisk theol. kandidat *Carl Ludvig Sand* (f. 1795), som, sedan han utropat: «det är fullbordadt!» stötte dolken i sitt eget bröst, men räddades från döden för att följande år afriktas. — *De Wette* (se 1816), som i tröstebref till mördarens moder, justitieråddinnan Sand, för öfrigt ogillande gerningen, hade yttrat, att den var «ett skönt tidens tecken», blef derföre afsatt från sin profession i Berlin, hvarefter han begaf sig såsom privat till Weimar, tills han 1822 blef theol. prof. i Basel, der han vistades till sin död 1849. Sands gerning föranledde förbundsdagen att sätta alla tyska universitet under särskild polis-uppsigt, m. m. — Den af kyrkoherden *Joh. Ol. Wallin* (f. 1779, pastor primarius 1821, erkebiskop 1837, † 1839) utgifna psalmboken (den fjerde) blef af konungen såsom Svenska Psalmboken gillad och stadfästad, dock så att dess antagande i stället för den af år 1695 lemnades åt församlingarnes fria beslut. — *Jac. A. Lindblom*, f. 1746, prof. skytt. 1781, biskop i Linköping 1786, erkebiskop 1805, †¹⁾; ff. Han efterträddes af *Carl v. Rosenstein*, f. 1766, biskop i Linköping 1809, † 1836. — Sedan biskop *Er. Abr. Almqvist* (son af Erik Jonas, som † 1808; f. 1767, biskop 1812, † 1830) i Hernösand, åtföljd af landshöfdingen i länet, vid anställd visitation förgäfves sökt återföra de ifriga «nyläsarne» (se 1815) från deras separatistiska meningar, sände regeringen justitierådet *Josua Sylvander* (sedan president i Svea hofrätt och friherre, † 1833) upp till Norrland att på stället undersöka förhållandena, hvarefter conventikelplakatet (af 1726) till stor del upphäfdes för Norrland 1822. Härigenom minskades spänningen i sinnena, ehuru den separatistiska riktningen icke derföre upphörde. Se 1822. — I Boston och följande året i Newyork började man verka för Judarnes omvändelse. Jfr 1809.

1820. Oroligheter i Spanien, Portugal, Neapel och Sicilien. Påfven hotades härigenom med förluster och led verkligen sådana i Spanien, der dock 1823 sakernas gamla ordning åter infördes. — Jesuiterna blifva, för sitt öppet drifna proselytmakeri, förvisade från hela Ryssland. Jfr 1773, 1814.

¹⁾ Blef vid Carl XIV Johans kröning 1818 den första andeliga ledamoten af serafimerorden, en utmärkelse, som sedan tillfallit alla hans efterträdare.

De fördrifne funno en tillflykt i österrikiska staterna, der Redemtoristerna (se 1732) detta år äfven upptogos och erhöilo ett ordenshus i Wien. — Till den nu verksamma äldre Tübingerscholan höra Storrs lärjungar: *Joh. Fr. Platt* († 1821), *Fr. Gottl. Süsskind* († 1829), *K. Chr. Platt* (den förstnämndes bror, † 1843), hvilka skrefvo emot Kant, Fichte, Schelling och Schleiermacher, och *J. Chr. Fr. Steudel* († 1837), som äfven skref emot den sistnämnde; samt *Chr. Fr. Schmid* († 1852), som ff. «Neutestamentliche Theologie». — *E. G. Geijer* (f. 1783, hist. prof. i Upsala 1817, ff., äfven af Psalmer) utgifver: «Thorild, tillika en filosofisk eller ofilosofisk bekännelse», som anklagades, men af juryn enhälligt frikändes († 1847). — Christendomen predikas af nordamerikanska missionärer på Sandwichsöarne, der den snart utbreddes, tillika med europeisk cultur, isynnerhet på Owahu, på hvilken hufvudstaden Honolulu ligger. — Taokuang kejsare i China till 1850.

1821. Påfven sluter concordat med Preussen, af hvars folk ungefär 5 miljoner voro Katholiker, till största delen i storhertigdömet Posen och i Rhenländerna (jfr 1742). Cöln blef åter erkestift och erhöill Trier, Münster och Paderborn till suffraganer. Posen blef erkestift och för beständigt förenadt med Gnesen. Culm lyder derunder. Biskoparne i Breslau (Wratislavia, Budorgis) och Ermeland eximerades. (Biskopen af Ermeland [Warmia] residerade fordom i Heilsberg, men nu i Frauenburg vid das Frische Haff.) — Grefve *Joseph de Maistre* (f. 1753 i Chambéry), sardinisk gesandt i Petersburg 1804—1817, † i Turin; ff. mest på franska; han sökte bevisa, att ofelbarhet tillkommer påfven lika nödvändigt som suveränitet konungen. — *Fredrik Dan. Ernst Schleiermacher* (f. 1768 i Breslau), uppfostrad i herrnhutiska pædagogium i Niesky, studerade theologi i Barby, men öfvergaf 1787 Brödraförsamlingen, se 1799, sedan 1810 th. prof. i i Berlin (Platos öfversättare), utgifver (1821—22) «Der christliche Glaube», hvori han satte theologien på en af filosofien oberoende grund: den religiösa känslan och inre erfarenheten af christendomen, eller det religiösa erfandet (jfr 1778). Han sökte att mellan kyrkoläran och rationalismen finna en medelväg, som af den förra skulle bevara de delar han ansåg väsendtliga, men genom de öfrigas (treenighetslärans, satisfactionslärans, m. m.) uppförande åt kritiken hufvudsakligen var en art af den sednare. Genom att stödja sig på den religiösa känslan och det derur utvecklade christliga medvetandet började han emellertid en ny period i den dogmatiska utvecklingen. På den väg, han sålunda öppnat, hafva theol. professorerna *A. D. Chr. Twisten* (f. 1789) i Kiel (1826), som dock slöt sig närmare till kyrkoläran, *K. Im. Nitzsch* i Bonn (1829) och *L. Fr. O. Baumgarten-Crusius* i Jena (1830), som dock var mera Schellingian och unionist, sedermera fortgått. — *J. G. V. Engelhardt* (f. 1791) blir theol. prof. i Erlangen, der han mycket arbetade i den historiska theologien; ff. «Handbuch der Kirchengeschichte» (1834), «Dogmengeschichte» (1839), m. m. († 1855). — Union i Baden och Waldeck-Pyrmont. Jfr 1817. — *D:r Per Tolleson*, prost i Närtuna (4 mil s.o. från Upsala), †, 74 år gammal; ff. Handb. i Bibl. Littert., m. m., bibeltrogen predikant. — *Mag. Jac. Otto Hoof* (f. 1768), som detta år blef comminister i Svenljunga (i Göteborgs stift, 3 mil s.s.o. från Borås) och dog 1839, (ff. en postilla) var upphofsman till *Hofvianismen* i Westergötland och Halland under de tre första decennierna i detta sekel. Den yrkade ett ordentligare lefnadssätt;

men var till stor del formalism, som fäste sig vid åtbörder, klädsel, färger, m. m. — Grekerna uppresas emot Turkarne, som, ursinnige häröfver, mördade en mängd christna utan åtskillnad, i Constantinopel upphängde patriarchen *Gregorios* (f. 1739 på Morea, patriarch i Constantinopel sedan 1795) i full skrud, jemte flera prester, öfver hans kyrkdörr, påskdagen (d. 22 April), o. s. v. — F. d. kejsar *Napoleon* † på St Helena, $\frac{5}{2}$, $51\frac{3}{4}$ år gammal; deist, som dock till slut närmade sig till christendomen och afled under katolska ceremonier.

1822. Furst *Alexander af Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürst* (f. 1794), sedan 1815 katolsk prest, nu i Bamberg, föregifver sig (1822—23) med bön kunna bota sjuka katoliker, hvilket han lärt af badiska bonden *Martin Michels*. (Jfr 1779.) Fursten var elëve af Jesuiterna, blef 1825 domherre och slutligen biskop i Gross-Wardein i Ungern († 1849). — En hel katolsk församling, byn Mühlhausen i amtet Pforzheim i Baden, bestående af 44 familjer eller 220 (andre: 167) personer, anförde af deras pastor *Aloys Henhofer* († 1862), öfvergick (1823 offentligen) till protestantiska kyrkan. En protestantisk-theologisk undervisningsanstalt öppnas i Wien. Lutherska och reformerte consistorier i Österrike leda sina kyrkors angelägenheter. — *Henr. Gottlieb Tzschirner* (f. 1778), th. prof. och superintendent i Leipzig (se 1808), utgifver till protestantismens försvar emot Katholikernas (t. ex. apostaten Ludv. v. Hallers, se 1819) anfall, sin förträffliga skrift: «Protestantismus und Catholicismus aus dem Standpunkte der Politik», som historiskt bevisar, att protestantismens pröfningrätt ej är revolutionär. (I de kath. länderna hafva de flesta revolutioner uppstått.)

ANM. Hofvet i Dresden var nitiskt katolskt. Se 1697.

— Konungen af Preussen utfärdar från sitt kabinett en Agenda (d. v. s. liturgi) för sin hofkyrka, anbefaller den för garnisonskyrkorna och recomenderar den hos andra församlingar. Häraf uppkom mycken strid, emedan de orthodoxa theologerna ogillade agendan. En ny redaction deraf antogs 1828, hvilken infördes i Baden. Se 1821. — Union i Rhein-Hessen. Jfr 1817. — Herrnhutarne hålla jubelfest (se 1722, vid hvilken den lottning, hvarigenom de låtit äktenskapspartier, m. m. bestämmas, afskaffades. Se 1760. — I Berlin stiftades ett sällskap till Judarnes omvändelse. Jfr 1809. — *L. Bertholdt*, prof. i Erlangen, †; ff. en vidlyftig rationalistisk Isagogik, m. m. — Bonddrängen *Gerhard Gerhards-son* utgifver de norrländska Ny-läsarnes trosbekännelse. Jfr 1805, 1815, 1819. Dessa Läsare hafva i sednare åren antagit ganska afvikande läror och bruk, röjt ett djupt inrotadt missnöje med kyrkans former, fördömt godkända lärare, m. m. d. Se 1846, 1848. — Sällskapet för vaxel-undervisningens befrämjande inrättas i Stockholm. — En ny katolsk mission af 5 capuciner uppkommer i Tibet. Jfr 1724. — Den verksamme lorbiskopen i Calcutta (se 1815) d:r *Middleton* †. — Nord-Amerikanarne anlägga på Tandkusten den fria Neger-colonien *Liberia*¹⁾, dit missionärer sändes från Basel.

1823. *Pius VII* † i Rom $\frac{21}{2}$; kallades på katafalken «Domitor sævis-
marum tempestatum»; i strid med sina flesta öfrige handlingar tillät han de reformerte begå nattvarden i en af Roms kyrkor, försonade

¹⁾ Colonien *Liberia* befolkades med Negrer, som blifvit frigjorde inom Nord-Amerikas Förenta Stater. Colonien hufvudstad är Monrovia. 1847 den 29 April förklarade sig colonien för en sjelfständig republik och har såsom sådan blifvit erkänd. Jfr s. 222, not.

sig med den för sin Bibelöversättning i Lucern förkättrade *Dereser* († i Breslau 1827), m. m. — *Leo XII* (Della Genga) påfve till 1829: verkade i samma anda som sin företrädare (se 1814); bekräftade Beatæ Mariæ sancta Congregatio, o. s. v. — En fransk armé återställer Ferdinand VII:s (1814—1833) i Spanien år 1820 upphäfda absoluta makt, och i följd deraf uppblomstrade åter i Spanien bigotismen och obscurantismen (t. ex. den 1821 upphäfda inquisitionen). Jfr 1808. — Svärnerskan *Margareta Peter*, dotter till en landtman i Wildenspuch i canton Zürich, ett helgon, som väl begått äktenskapsbrott, men icke derföre ansåg sig mindre helig, och lät ihjelslå sin troende syster, lät nu, för att ännu en gång i sig offra Christum, med underbart hjeltomod korsfästa sig för verdens synder. Jfr 1817. — Bibliothekarien *Immanuel F. I. Tafel* (f. 1797, † 1865) i Tübingen börjar utgifva en tysk översättning af Svedenborgs många skrifter, som på sednare tider erhållit ifriga anhängare i Tyskland, t. ex. procuratorn *Hofaker* och predikanten *Werner*. Jfr 1772. — Domkyrkoförsamlingen i Bremen (se 1568) förkastar unionen; jfr 1817, 1821. — Missionssällskap i Berlin. — Missionärerna *Jansen*, *Düring* och *Nyländer* i Sierra Leone †††. (Jfr 1801. Christendomens och civilisationens frö hotas i detta land af det mördande klimatet.)

1824. Ludvig XVIII i Frankrike †. Han hade väl genom chartan (1814) beviljat Protestanterna i Frankrike samvets- och religionsfrihet (jfr 1802), men både under honom (jfr 1815) och isynnerhet under hans bror och efterträdare Carl X (1824—1830) utöfvade dock katolska prester och missionärer, som foro omkring i alla rikets provinser och predikade i den romerska catholicismens anda, ohämmade förföljelser och tilläto sig de ovärdigaste uppträden. Härvid voro Jesuiterna, som liktidigt med restaurationen uppträdt i Frankrike under namn af «Trosfäder» (Pères de la foi), särdeles verksamme. De bemäktigade sig äfven uppfostringsanstalterna. En stor mängd kloster anlades. — Påfven sluter ett concordat med Hannover för dervarande katolska kyrka, som skall hafva biskopar i Hildesheim och Osnabrück, begge eximerade. — System *Emmerich* i klostret Agnetenberg i Bayern †; svärnerska som bar, liksom den H. Franciscus (se 1226), på sin kropp märken af Jesu sår; ofta frambröto de vid åminnelse dagar af hans död. — Protestantiskt missionssällskap i Paris, närmast för fattiga barns undervisning. — Union mellan Lutheraner och Reformerte i Bayern; jfr 1821. — *J. A. Kanne*, lingu. orient. prof. i Erlangen, †, 51 år gammal; mystisk ff. — *Fr. Aug. G. Tholuck* (f. i Breslau 1799) blir theol. prof. i Halle, der han sedan utvecklat en utomordentlig verksamhet såsom författare i de flesta grenar af theologien (förmedlande). — Den kyrkoläran tillgifne *Ernst Wilh. Chr. Sartorius* (f. i Darmstadt 1797, theol. prof. i Marburg 1823) blir th. prof. i Dorpat. Han hade, utom annat, utgifvit «Die Religion ausserhalb der Grenzen der blossen Vernunft», 1822 (jfr 1793); ff. sedan: «Die Lehre von Christi Person und Werk», «Die Lehre von der heiligen Liebe» (begge försvenskade), m. m. — *Gust. Knös*, lingu. orient. professor i Upsala (son af Anders, som † 1799, f. 1773, † 1828), utgifver: «Samtal med mig sjelf om Gud, människan och verden», som väckte mycket uppteende för sin svedenborgianism, hvilken äfven rörde sig i de 1825 af *Sv. Lundblad*, theol. prof. i Upsala (f. 1776, biskop i Skara 1829, † 1837), utgifna: «Chr. Rel:s Hufvudläror». Samtidigt utgaf f. d. prestmannen *Joh. Tybeck*

(se 1837) flera skrifter i svedenborgiansk anda. Mot honom och äfven emot G. Knös skref den lärde *G. M. Mallmin*, th. d:r, prost i V. Fernebo i Westmanland (f. 1768, † 1840). — Den kringresande, svärmiska friherrinnan *Juliana von Krüdener* † på halfön Crim, 58 år gammal. Hon var född i Riga, dotter af baron von Vietinghoff, uppfostrad i Paris, vid 14 års ålder gift med baron von *Krüdener*, med hvilken hon hade en son († 1852 i Stockholm, der han sedan 1844 var rysk minister) och en dotter, hvarefter hon skiljde sig från sin man och öfverlemnade sig åt religiösa svärmerier, resande från den ena orten till den andra, ingenstädes gerna sedd af polisen; hon tillade sig inspiration och profetisk förmåga; genom allahanda blandverk inverkade hon mycket på kejsar Alexander under hans vistelse i Paris, der hon ingaf honom idéen till den heliga alliansen (se 1815); i Basel gaf hon väckelse åt Les Momiers (se 1818); sedan 1818 vistades hon i Ryssland, men förvisad från Petersburg. — Söderhafs-akademien inrättas på Otaheiti till bildande af infödda lärare. År 1830 emottogo der 23 elever undervisning icke blott i religionen, utan äfven i de hos oss vanligen studerade vetenskaperna (jfr 1815, 1818); men inrättningen har sedan upphört.

1825. *Leo XII* firar jubileum, hvarvid många troende strömmade till Rom, och publicerar detta och följande året 2:ne bannbullor emot Jansenisterna i Nederländerna. Jfr 1679, 1719. — Sacrilegii-lagen i Frankrike. — Hertig Fredrik Ferdinand af Anhalt-Köthen († 1830) antager, med sin gemål, katolska läran, dock utau förändring af furstendömet reformerta religion. Jfr 1597. — Striden mellan den stränge Lutheranen *N. F. S. Grundtwig* (f. 1783) och den liberala *H. N. Clausen* (f. 1793) i Danmark, i följd hvaraf den förre 1826 tog afsked från prestembetet, som han dock 1839 återtog. — *Henr. Schartau*, 1:ste comminister i Lund, tillika kyrkoherde och contractsprost på landet, † (f. 1757, fil. d:r 1778, prest 1780, 2:dre comminister i Lund 1785); utmärkt theolog, predikant och katechet; ff., som verkat mycket och vidsträckt inom svenska kyrkan. — Norske kaptenen *Nils Joachim Chr. Vibe Stockfleth* ordineras till prest i Finnmarken, der han sedan länge var en utomordentligt verksam missionär (f. 1787, † 1866). — Litteratören Jean Paul Richter † i Baireuth, 62 år gammal; ff. mycket. — Den beryktade politiskt religiöse reformatorn grefve *Ch. Henri de Saint-Simon* (f. 1767, Lafayette's kamrat i det nordamerikanska kriget), som sedan 1809 predikat sin lära, † i Paris $\frac{1}{5}$, i följd af ett försökt sjelfmord. *En* lärjunge, *Olinde Rodrigues* († i Paris 1851), stod vid hans dödssäng. Saint-simonismen gjorde sedan i flera år mycket uppseende. Se vidare under 1830. — *G. Chr. Knapp* (f. 1753), th. prof. i Halle, †; ff. i Dogmatik, m. m., supranaturalist. — Kejsar Alexander I i Ryssland † $\frac{1}{2}$ och efterträdes af sin bror Nicolaus I. — Universitet i Innsbruck (förnyadt).

1826. Det stora ryska Bibelsällskapet i Petersburg, som, frikostigt understödt af kejsar Alexander, år 1818 hade 128 filialsällskaper, upplöses nu genom en kejsarlig ukas. — Den liberala bayerske studiedirectoren och theologen *Cajetan von Weiller* i München †, nära 64 år gammal, entledigad från sin directorsbefattning; ff. i filosofi och theologi. — Den för sin kyrkas tidsenliga förbättring nitiske Katholiken *Fr. W. Carové* (f. i Trier 1789, ledamot af Frankfurterförsamlingen 1848, † 1853) utgifver i Frankfurt a. M.: «Ueber allein seligmachende Kirche.» — Johanniter-

ordens capitel får sitt säte i Ferrara. Jfr 1815. — *Ripoll*, som förnekade Christi guddom, brännes lefvande i Valencia. Jfr 1823. — Den märkvärdige *J. Fr. Oberlin*, i nära 60 år luthersk pastor i Waldbach i Steinthal i Elsas (i dep. Haut-Rhein, på Vogesernas östra sida, 5 mil v.t.s. från Strasbourg), som i sin församling ombildade både människorna och naturen, †, 86 år gammal; den på en gång fromme och praktiske mannen var äfven andeskådare. — *Karl Fr. Stäudlin* (f. 1761 i Stuttgart), th. prof. i Göttingen, †; ff. mycket; se 1790. — *Joh. Phil. Gabler* (f. 1753), th. prof. i Jena, †; ff., rationalist. — *J. Sev. Vater*, th. prof. i Königsberg, †; ff. — *E. G. von Bengel* (f. 1769, sonsons son af Joh. Albr., som † 1752), theol. prof. i Tübingen, †; ff., som sökte förena supranaturalism och rationalism; hade en mild pietistisk rigtning. — *De Wette* utgifver sin «*Einleitung in das N. Test.*», hvilket han behandlar lika rationalistiskt, som förut G. Test. (jfr 1816). — Den kunskapsrike, men ograduerade *J. H. Thomander* (f. 1798, prest 1821) anställdes vid seminarium i Lund, der han 1833 blef prof. i pastoraltheologi och 1847 2:dre th. prof., 1850 domprost i Göteborg, 1856 biskop i Lund († 1865), öfversättare och ff.; jfr 1838, utmärkt talare och predikant. — Den verksamme lordbiskopen af Calcutta *Reg. Heber* (f. 1783) † på Coromandel. — Universitet i München och Grätz. — Jernvägar med ångvagnar börja komma i bruk. (I Sverige började statens jernvägar anläggas 1855.)

1827. Påfven sluter concordat med den s. k. öfverhessiska kyrkoprovinsen, d. ä. flera, mest vid Rhen liggande, tyska stater, i hvilka Katholiker finnas. Till denna kyrkoprovins räknades *Württemberg*, af hvars invånare ungefär $\frac{1}{3}$ äro Katholiker (jfr 1713), *Baden*, af hvars folkmängd $\frac{2}{3}$ äro Katholiker, *Nassau*, der $\frac{1}{3}$ af befolkningen är katholsk (de öfrige s. k. evangeliske, se 1817), *Kur-Hessen*, *Hessen-Darmstadt*, *Mecklenburg*, *Oldenburg*, *sachsiska hertigdömena*, *Waldeck*, *Frankfurt a. M.*, *Lübeck* och *Bremen*, i hvilka alla stater ett större eller mindre antal Katholiker finnas. Genom detta concordat upplöstes stiftet Costnitz och *Wessenberg* (se 1817) förlorade sin plats såsom general-vicarie. Freyburg i Baden bestämdes till erkestift, under hvilket de 4 biskopsstiften i Mainz, Fulda, Limburg an der Lahn (i Nassau, $\frac{1}{2}$ mil o.t.n. från Dietz) och Rothenburg am Neckar (1 mil v.s.v. från Tübingen) skulle stå. — I n.v. konungariket Nederländernas norra del (Holland) finnes äfven en katholsk kyrka (utom Jansenisterna; se 1719, 1825). Nu ingicks mellan påfven och konungen af Nederländerna en öfverenskommelse, enligt hvilken det franska concordatet af 1802, som hittills gällt för södra delen af konungariket Nederländerna (Belgien), skulle vara gällande äfven för den norra. — Den frisinnade Katholiken *G. Ketter*, pastor i Pfaffenweiler vid Freiburg, †, 67 år gammal; ff. — Union i Württemberg. Se 1817. — «*Evangelische Kirchen-Zeitung*» börjar utgifvas af *E. W. Hengstenberg* (f. 1802, prof. i theol. 1826), i Berlin, en organ för de s. k. «*Ny-Evangeliska*», som, tillbakagående till Luthers ståndpunkt och anseende sig sjelfva för de enda evangeliska, betecknade alla andra uppfattningar af christendomen såsom ochristliga, hvilket mycket stötte alla affällingar från kyrkoläran. — *Aug. Hahn* (f. 1792), th. prof. i Leipzig (sedan 1833 i Breslau, 1844 general-superintendent, † 1863), ådrager sig genom sin supranaturalistiska disputation i Leipzig «de rationalismi indole» en nästan vild opposition af både professorer och studenter. Han yrkade, att rationalisterna borde entledigas

ur kyrkans tjänst, hvilket föranledde många motskrifter. Han afvek dock sjelf i mycket från kyrkoläran. — *K. Hase* (f. 1800) utgifver «Hutterus redivivus», blef 1829 theol. prof. i Jena, der han utarbetade sin «Kirchengeschichte» (1834); äfven ff. «Evang. Dogmatik», «Leben Jesu», m. m. — *Ph. Conr. Marheineke* i Berlin utgifver «Die Grundlehren der christl. Dogmatik» 2:dra alldeles omarbetade upplagan (se 1806), på Hegelska grundsatser. — *Joh. Gottfr. Eichhorn* (f. 1752), lingu. orient. och filos. prof. i Göttingen sedan 1788, †; ff. mycket; rationalistisk bibelcriticus, historicus. — *Joh. Adam Tingstadius* (f. 1748), lingu. orient. prof. i Upsala, sedan 1803 biskop i Strengnäs, †; Bibel-öfversättare. — *A. Bruhn* (f. 1778, theol. lector, 1840 biskop i Göteborg, † 1856) utgifver «Comp. Theol. Dogmaticæ» och «Lärobok i Kyrkohistorien» (2:dra uppl.). — Greklands sjelfständighet erkännes af de stora europeiska makterna. Jfr 1821. — Den lärde engelske missionären *Henry Martyn*, som länge verkat i Bengalen, isynnerhet för Bibelns öfversättning på hindustanska språket, m. fl., †.

1828. Universitet i London, öppet för alla trosbekännelser. — Test-acten (se 1689) upphäfves. — Söndring bland Qvåkarne i N. Amerika genom *Elias Hicks*, som framträdde fiendtligt mot den historiska christendomen (jfr 1647). *Hicksiterna* äro socinianskt sinnade i afseende på Christi guddom och Skriftens theopneusti. Den öfriga stora pluraliteten af Qvåkare såg sig härigenom föranlåten att mera bestämdt sluta sig till den heliga Skrift. — *Alphonse de Lamartine* (f. 1792), förut berömd som poet, utgifver i Paris «Harmonies poétiques et religieuses». — *Joh. Jac. Hess* (f. 1741), pastor (Antistes) i Zürich, †; ff. mycket i Bibliska Historien, hvaribland «Geschichte Jesu» (öfversatt på svenska). — *Aug. Herm. Niemeyer* (H. A. Franckes systerson), th. prof. och consistorialråd i Halle, †, 74 år gammal; ff. mycket. — *Tzschirner*, se 1822, †; ff. (han fattade christendomen såsom ett medel till införande af förnuftsreligionen). — *K. Ullman* (f. 1796) prof. i Heidelberg 1821, börjar der med sin collega *Fr. W. K. Umbreit* (f. 1795, isynnerhet förtjent af G. Test:s exeges) utgifva tidskriften «Theologische Studien und Kritiken», som ännu (1853) fortgår i förmedlande tendens. — Union i Anhalt-Dessau. Se 1817. — Den lärde *Chr. J. Blomfield* (f. 1785) blir biskop af London († 1857); ff. — *Dugald Stewart*, den utmärktaste tänkaren af den s. k. skottska scholan i filosofien, †; ff. «Philosophy of the human mind». Denna schola söker, på grund af «Common sense», tillfredsställa det religiösa och moraliska intresset. Den utgår från Locke's åsichter, som den modifierar. — *D: Price*, protestantisk missionär, tillika läkare, † i Ava i Birma. — *Le Bruyn*, protestantisk missionär på Timor, †, 30 år gammal. — Radama, konung öfver Ovas eller Hovas, förnämsta folkstammen på Madagascar, hvilken underkufvat nästan hela ön, gynnare af civilisationen och missionärerna, †, 27 år gammal, förgifven af sin gemål Ranavalo-Mandsjoka, som sedan anställde vilda förföljelser emot de christna, af hvilka flera tusen dödades, för att åter införa hedendomen och den gamla råheten. Engelsmän och Fransmän krigade sedan med henne. (Hon † 1852. Hennes son och efterträdare, Rakoton-Radama, trädde åter helt och hållet i sin faders fotspår.)
1829. *Leo XII* † $\frac{1}{2}$. — *Pius VIII* (Castiglioni) påfve till 1830. — Katholikerna i Irland emanciperas (d. ä. få politiska rättigheter), isynnerhet genom sin landsman Daniel O'Connell's («den store agitatorn», † i Genua 1847, 73 år gammal, jurist) verksamhet, under Wellington's ministère.

De erhålla rättighet till alla embeten, utom trenne, och tillträde till parlamentet. (Irländska parlamentet var sedan 1800 förenadt med det engelska, och irländska Katholikerna hade sedan 1793 deltagit i parlamentsvalet.) Jfr 1641, 1689, 1779, 1793, 1828. — Engelsmannen *Francis Henry*, grefve af *Bridgewater*, †: stiftade en fond till ådagaläggande af Guds makt, vishet och godhet i skapelsen, hvaraf «*Bridgewater-Afhandlingarne*» uppkommit. — *Fredrik von Schlegel* (f. 1772 i Hannover) † i Dresden; denne utmärkte ff. hade med sin hustru (en dotter af Moses Mendelsohn, se 1786) öfvergått till katolska kyrkan, hvilken öfvergång han stolt försvarade i «*Briefe an seine Familie*». Jfr 1819. — «*Die Seherin von Prevorst*», fru Hauffe †, 28 år gammal; boken om henne (öfversatt på svenska: «*Andeskåderskan fr. Pr.*») utgafs följ. året af hennes läkare dr *Justinus Kerner* i Weinsberg i Würtemberg († 1862). — Rhenska missionssällskapet. — Strid mellan orientalisten mag. *Lindberg* († 1866?) och prof. *Clausen* (se 1825) i Danmark. — *Samuel Ödmann* (se 1790), sedan 1799 theol. prof. i Upsala, † $\frac{2}{\infty}$, nära 79 år gammal; ff. mycket, isynnerhet i exegetik. — Turkiet måste erkänna Greklans oberoende genom freden i Adrianopel. Se 1821, 1827.

1830. Julirevolutionen i Frankrike störtar konung Carl X, hvarigenom romerska partiets och Jesuiternas stora inflytande derstädes upphör. Se 1824. Katholicismen förlorade sitt privilegium såsom statsreligion och Protestanterna återfingo sina rättigheter. Jfr 1802. — Andra bemödanden att på en ny fot organisera Frankrikes kyrkoväsende trädde i dagen. — Abbén *Châtel* (f. 1795, † 1857 i Paris) ville stifta en, af påfven oberoende, fransk nationalkyrka, återupptog idéen om ett franskt patriarchat och kallade sig primas af Frankrike. Denna nya franska kyrka påyrkade med mycken enträgenhet coelibatets upphäfvande, hvilket äfven i Tyskland ifrigt yrkades. Af allt detta blef dock intet. Abbén *De La Mennais* (f. 1782, † 1854) ville deremot skilja kyrkan från staten och återställa den gamla franska kyrkans grndsatser; men då detta 1832 ogillades af påfven, drog han sig, af lydnad för honom, jemte sina anhängare, abbé *Lacordaire* (f. 1802), grefve *Montalembert* (f. 1810), begge stora talare, m. fl., tillbaka från denna sin verksamhet och lade sig på de theologiska studierna. — *Aug. Comte* (f. 1798, † i Paris 1857) börjar utgifva sin «*Cours de philosophie positive*», 6 vol. 1830—42; materialist och atheist, som äfven fick anhängare. — Den emot christendomen fiendtliga rigtningen uttalade sig isynnerhet i *Saint-Simonismen*, som ville pånyttföda samhället. Liksom socialismen i England, gjorde den människans materiella intressen till hennes religion: den ville återställa menskliga naturens genom christendomen förnedrade värdighet, var en rå pantheism, ville införa egendomens gemenskap och upplösa äktenskapet. Hufvudsatsen i dess sociala lära var: «à chacun suivant sa capacité, à chaque capacité suivant ses oeuvres». Sectens stiftare, grefve *Saint-Simon* (se 1825) hade ansett sig för den «sanningens ande», hvilken Christus (i Joh. 16: 12, 13) lofvar och sin lära för det, som Christi lärjungar då ännu icke kunde bära. I den schola, som hans anhängare detta år upprättat i Paris, voro *Enfantin*, *Rodrigues* (se 1825) och *Bazard* de mest ansedda medlemmarne. Secten utbredde sig äfven i provinserna. «Fäderna» *Enfantin* († 1864 i Paris) och *Bazard*, som nu genast ville realisera läran, kommo dock i strid om äktenskapet, hvilket den förre ville upphäfva, men den sednare ville bibehålla. *Bazard*

† redan 1832. *Enfantin* förklarade sig för S:t Simonistisk påfve och lät vid sin sida sätta en stol för den ännu icke funna påfvinnan, «den fria qvinnan». Den svärmiska secten blef nu äfven löjlig. Regeringen upplöste den 1832 och «Fadren» *Enfantin* dömdes till ett års fängelse (i Aug.). En lemning af secten begaf sig till Egypten. Dess lära om egendomens gemensamhet, hvilken redan Jacobinen *Baboeuf* 1795—1796 förkunnat och därför blifvit sänd till guillotinen, fortlevde emellertid hos *Communisterna*, som talrikt uppträdte i sednare tider. Communisten *Charles Fourier*, upphofsman till den s. k. phalanstören, † 1837 $\frac{1}{2}$ 9, lyckades icke att få synnerligen många anhängare. — I England utbredde sig deremot *socialismen*, isynnerhet bland arbetarne i fabriksstäderna. Sedan omkring 1830 hafva Socialisterna, förenade isynnerhet genom *Rob. Owen's* (f. 1771 i Newtown i Wales, der han äfven † 1858) skrifter och bemödanden, trott sig genom upphäfvande af all religion och högre sedlighet, genom människornas förbindelse endast medelst dunkel natur-sympathi och *gemensamt* arbete med lika åtnjutande af den *gemensamma* förtjensten, kunna förbättra *samhällets* och de enskildas tillstånd. Socialismen förlorade dock snart all credit i England. — Den köttets och qvinnans emancipation, som sedermera predikades af poeten *Heinrich Heine* (†, bibeltroende, 1856 i Paris, 56 år gammal), «*das junge Deutschland*» och deras apor i andra länder, var en öfvergående paroxysm. — *Philaletherna* (d. ä. «Sanningsvännerna») i Kiel voro deister, som förkastade alla positiva och nationala dogmer. — Det katholska Belgien skiljer sig från det reformerta Holland, hvaraf uppkommo 2:ne sedan alltid skiljda konungariket. — *Pius VIII* † $\frac{3}{4}$ 9. — I Tyskland åstadkoms genom preussiska regeringen en *union* mellan lutherska och reformerta kyrkan. Den förbereddes efter reformationens jubelfest 1817 (se detta år) och verkställdes från augsburgska bekännelsens, år 1830. Denna union, som lemnar de olika lärororna obestämda, vid gemensam författning och gudstjenst, vann ingång i de flesta stater, der begge kyrkorna finnas (se 1817, 1821, 1824), men har ifrån lutherska sidan rönt allt mera motsägelse såsom ett verk af indifferentism och calvinism. Motståndet öfvergick till bildande af ett eget religionssamhälle «*Forn-lutheranerna*» (jfr 1827), som i Preussen under gamle konungen höllos nedtryckte, men efter hans död, 1840, fingo större frihet. Se vidare 1840. — *Fr. Münter* (f. 1761) biskop på Seland, †; ff. — Vid denna tid lefde ännu och verkade i Calcutta den ryktbare hinduiska filosofen, Brabminen *Ram-Mohun Roy*, en man, lika bildad till förståndet, som ädel till utseendet. Han var fullkomligen mästare af det engelska språket jemte flera österländska och förenade i sig den indiska och christna lärdomens skatter. Sedan han länge arbetat i Calcutta, genom skrifter och lära, mot mångguder och inrotade fördomar, kom han 1831 till London, der han dog 1836. Liksom han, hafva sedan flera bildade Hinduer anslutit sig till den rena theismen, men icke antagit christendomen. — Den afrikanska slafhandeln (se 1517) upphäfdes genom politiska fördrag (jfr 1807), ehuru den, det oaktadt, i smyg fortfor och ännu fortfar. — Oro-ligheter i flera tyska stater, särdeles i Braunschweig, hvars föraktlige hertig förjagades af sitt folk, och i Sachsen, der den gamle, starkt katholske konung Anton nödgades till medregent upptaga sin brorsson, sedermera (1836) konung Fredrik August († 1854). — Polen uppreste sig emot

Ryssland. — Choleran härjade i Ryssland, hvarifrån den sedan spridde sig öfver det öfriga Europa.

1831. *Gregorius XVI* (f. 1765 i Belluno, länd, ff. Trionfo della santa Sede 1799, camaldulenser-general, cardinal 1825, egentligen Capellari) påfve till 1846; gynnare af Jesuiterna och vän af den gamla ordningen, som han allvarligt upprätthöll. — Uppror i Kyrkostaten, der en provisorisk regering i Bologna förklarade, att påfvens världsliga regering upphört. Österrikarne gjorde snart slut på upproren. — Grefve *Henri Grégoire* † nära Paris, 80 år gammal; andlig, som bland de första år 1789 öfvergick till le tiers och äfven först bland de andliga aflade borgare-eden 1790; biskop i Blois några år; ogillade Gobels beteende 1793; var hufvudupphofsman till nationalinstitutet; upphöjdes af Napoleon till grefve; ehuru han under revolutionen icke skytt smålek och dödsfaror för kyrkan, vägrade honom erkebiskopen af Paris christlig begrafning; ff. *Histoire des sectes religieuses depuis le commencement du siècle dernier etc.* Paris 1810, 2 T.; m. m. — Den liberale katholske theologen *Georg Hermes*, f. 1775, sedan 1820 professor vid universitetet i Bonn, † $\frac{2}{5}$; ff. *Einleitung in d. chr. kath. Theologie*, 1 B. Münster 1819, 2 B. 1829, m. m. Hans lärjungar florerade vid de preussiska universiteten. Hans filosofi står nära den wolfiska (se 1740). Den hade i Rhenländerna och Schlesien talrika anhängare. Ehuru Hermes' theologi endast innehöll någorlunda orthodoxa resultater, ogillades den dock af kyrkostyrelsen. Striden derom, lifligast omkring 1835, var dock mest utkämpad före 1842. Likväl funnos anledningar för Pius IX att varna deremot. — En orden af *Tempelherrar* uppträdde offentligen i Paris såsom den ursprungliga christna kyrkan. (Såsom hemlig loge hade den blifvit observerad sedan början af 18:de seklet; jfr 1717.) Deras lära innehöll, att Gud består af 3 makter: vara't, gerningen och medvetandet; världen vore åtskiljd från Gud, men oskapad och guddomlig; läran vore af Moses tagen ur Egyptiernas mysterier, af Jesus förnyad och öfverlemnad åt Johannes såsom kyrkans öfverhufvud. Orden har ett eget stympadt Johannisevangelium. — *J. E. Chr. Schmidt*, th. prof. i Giessen, †, 59 år gammal; ff. isynnerhet i kyrkohistoria. — *Hegel* (se 1818) † i Berlin $\frac{1}{4}$ af choleran. Ju äldre han blef, desto mera närmade han sig i sitt tänkesätt och sina föredrag till det bestående. Jfr 1807. Emedan han undvek att offentligen undersöka de hufvudsakligaste dogmerna, Guds personlighet och själens odödlighet, hvilka i sjelfva verket icke finnas i hans system, eller endast helt flyktigt berörde dem, uppkommo, isynnerhet efter 1835, stora söndringar i hans schola. Hegel kallades af Jean Paul († 1825) «den inre människans dialektiska vampyr». Hans filosofi invercade mycket på dogmatiken. *Marheineke* (se 1827) och *Daub* (se 1806, † 1836) antogo hans åsigt, hvilka de införde i sina sednare arbeten. Desse theologer tillhörde Hegelska scholans centrum, dit man äfven räknar filosoferna *Michelet* (f. 1801) och *Vatke* (f. 1806), begge dock mera åt *venstern*. *Rosenkranz* (f. 1805, fil. pröf. i Königsberg) bildar öfvergången till *högra sidan*, dit man hänför *Güschel* (f. 1784, † 1862), *Gabler* (f. 1786), *Schaller* (f. 1810), *Erdmann* (f. 1805), *Rich. Rothe* (f. 1799), m. fl., som bibehöllo mycket af de christna trosläror, hvilka deremot, såsom dunkla och falska folksföreställningar, alldeles förkastades af *den venstra sidan*, dit *D. F. Strauss* (f. 1808), *Ludv. Feuerbach* (f. 1804), *Bruno Bauer* (f. 1809) och *Max Stirner* († 1856)

höra, af hvilka den följande i ordningen alltid öfverträffade den föregående i fiendtlighet emot christendomen och i atheistisk gräslighet. — Hegels «absoluta filosofi», såsom hon sjelf kallade sig, hvilken länge var «preussisk hof- och stats-filosofi», sönderslet sig sålunda sjelf genom scholans inre strider och föll genom venstra sidans gudlösa lärar allt djupare i opinionen. Jfr 1840. — *J. H. Merle d'Aubigné* (f. 1794) blir prof. i historisk theologi i sin födelsestad Genève; ff. det vältaliga verket: «Histoire de la réformation du XVI:me siècle», m. m.; sträng calvinist. — Methodisterna, som nästan öfverallt sökt inträde, började nu i Stockholm (se 1818), genom *Ge. Scott*, att hålla sina gudstjänster på svenska språket; men emedan Scott i främmande land uttalat några ofördelaktiga omdömen om Sverige och vissa tidningar derföre uppretat folkopinionen emot honom, blef gudstjensten i wesleyanska capellet störd genom åtskilliga pöbel-ofog. Då nu myndigheterna 1842 tillstängde capellet, lemnade Scott Sverige och hans församling upplöstes. — Den siste förmannen för Schevikarne (se 1746), den 80:rige tysken *Nicolas Schmidt* †, efter många processer, mindre väl känd. Samfundets egendom donerades följ. året af dess 2:ne återstående medlemmar till Wermdö fattigcassa, som genast öfvertog det alldeles förfallna Schevik och gaf underhåll åt medlemmarne, af hvilka den siste dog 1865. — Prestseminarierna i Upsala (1806) och Lund (1809) upphävas. — Sedan erkebiskoparne i Upsala 1737—1789 besöjt presters sändande till de forna svenska colonierna i N. Amerika, afled nu i Philadelphia den siste svenske pastorn derstädes, prosten d:r *Nic. Collin*, 87 år gammal, allmänt älskad och vördad. (Jfr noten efter år 1737.) — Evangeliske missionären *Carl Gützlaff* (f. i Pommern 1803, från Jähnickes schola, se 1800), som förut varit på Sunda-öarne och i Siam, besöker Chinas kustland. — En tysk äfventyrare, *Bernh. Müller*, äfven kallad *Proli* och grefve *Leon*, hvilken ansåg sig för ett slags Messias och i Offenbach någon tid haft ett glänsande residens, kom nu till N. Amerika och störde *Harmonisternas* lugn (se 1818). Genom honom afföllo från *Rapp* omkr. 70 personer, som nära Economy anlade ett eget etablissement, der de åter antogo äktenskapet. *Rapp* måste gifva *Proli* penningar, och då de voro förtärda, förklarade den sednare, att hvar och en finge rädda sig såsom han kunde (1833). Denne äfventyrare dog sedan i Texas. — Polen (se 1830) underkuvas af Ryssarne.

1832. Nya oroligheter i Kyrkostaten, hvilka åter stillas af Österrikarne. Fransmännen besatte Ancona, der de qvarstodnade till emot slutet af 1838. — Abbé *Chatel* (se 1830) upprättar i Paris och dess omgifning sin nykatholska kyrka, som var helt protestantisk. Hela församlingar så väl på landet som i städerna slöto sig till honom och förjagade sina katholska prester. Påfven bannlyste honom. *Chatel* uppläste sjelf i sin kyrka bannlysningen, med invändningar deremot. Men 1833 kom han i en ledsnad strid med en af sina anhängare, presten *Auzou* i Clichy. Härigenom blef den nya kyrkan, liksom Saint-simonismen, ett föremål för mängdens gäckeri. Katholska presterskapet återtog med öfverhetens tillhjälp sina kyrkor. En mängd af *Chatels* anhängare hade tvingat biskopen af Chartres att fly och förstört hans palats. Öfverheten måste med militärmakt skingra våldsverkarne. Jfr 1830. — I Bayern regerade (1825—1848) den strängt katholske konung Ludvig¹⁾, som på allt sätt sträfvade att göra sitt rike till

¹⁾ Stor konstvän, † i Nizza 1868, 81 1/2 år gammal.

ett äkta katolskt land efter medeltidens föredöme. Hans protestantiska undersåter, äfven i arméen, ledo härigenom flerfaldigt förtryck. Bayern hade nu 34 olika kloster, men deras antal ökades snart betydligt. Påfven skref nu till erkebiskoparne i Bayern om förkastligheten af de blandade äktenskapen mellan katoliker och icke-katoliker, och förkunnade bannlysning öfver dem, som voro fräcka nog att icke dertill söka påfvens tillåtelse eller icke ansågo nödigt att, innan äktenskapet afslutades, uppgöra den öfverenskommelsen, att alla barnen af detta äktenskap uppföstrades i katolska tron. — *J. M. Sailer*, ex-jesuit, förut theol. prof., 1829 biskop i Regensburg, †, 80 år gammal; Stattlers lärjunge och vän; from, lärd och allmänt aktad; mysticus; ff. mycket. — *D:r Joh. Gottfr. Scheibel* (f. 1783), kyrkoherde och prof. i Breslau, hufvudman för forn-Lutheranerna (se 1830), blef för sitt nit för Luthers nattvardslära och emot preussiska Agendan (se 1822) och unionen (se 1830), som genom densamma skulle befordras, afsatt från sitt embete, och begaf sig till Nürnberg. Till forn-Lutheranerna hörde äfven Breslau-professorerna juristen *G. Ph. E. Huschke* (f. 1801) och den ryktbare naturfilosofen och ff. *Henr. Steffens* (f. 1773 i Stavanger i Norge, † som professor i Berlin 1845). Från Breslau spridde sig denna lutherska ifver till flera preussiska provinser och uppväckte rörelser. Socknarne Hermansdorf och Hönigern i Schlesien voro isynnerhet föreningspunkter för gammal-Lutheranerna på en vidsträckt omkrets. Conventikelväsendet tog öfverhand i Breslau och pastorerna *Berger* i Hermansdorf och *Kellner* (Scheibels måg) i Hönigern nekade öppet att lyda consistorii befallningar och fortforo att begagna den gamla Agendan. Både *Berger* och *Kellner* blefvo afsatte och den sednare äfven arresterad 1834. Militärmakt användes emot hans uppstudsiga församling. Vid denna tid utgjorde forn-Lutheranerna vid pass 8000 personer med 19 prester, bland hvilka flera afsattes och några äfven dömdes till penningböter. Allt detta hjälpte dock icke. — *J. W. von Göthe* † i Weimar, 82½ år gammal; ff. mycket, hvaraf åtskilligt, som ingalunda ländt christendomen och moraliteten till gagn. Också blef han, innan han dog, angripen af de s. k. Pietisterna, med *Hengstenberg* i spetsen (se 1827), för kätteri och fritänkeri. — «Pietisterna» (eller «de ny-Evangeliske», se 1827), hvilkas medelpunkt var pietismens gamla hem Halle, och i spetsen för hvilka stod landrätts-directören *E. G. v. Gerlach* (f. 1795), hade äfven sedan 1830 angripit de rationalistiska theol. professorerna *Gesenius* (orientalisten) och *Wegscheider* (se 1815) i Halle, hvilken sak drogs under regeringen, som förklarade sig icke finna skäl till vidare åtgärder mot dessa professorer. — *J. H. B. Dräseke* (f. 1774), förut predikant i Bremen, blef evangelisk (se unionen 1830) biskop i Magdeburg och general-superintendent i provinsen Sachsen, i hvilken rationalismen var särdeles stark och ifrig. Efter några år tog han afsked från denna befattning. — En folkfest firades i Sachsen på Gustaf II Adolfs dödsdag, d. 6 Nov. — en offentlig förklaring mot konungarikets katolska hof (jfr 1822). På samma dag inrättades i Leipzig «*die Gustaf-Adolfs-Stiftung*», som sedan mycket utvidgades. Dess ändamål är att bispringa fattiga tyska evangeliska församlingar med medel till kyrko- och scholbyggnader, isynnerhet i länder, der den evangeliska kyrkan är ecclesia pressa. — *G. B. Winer* (f. 1789, theol. prof. i Erlangen 1823) blef nu theol. prof. i sin födelsestad Leipzig; ff. mycket, deribland grammatik öfver

Nya Testamentets språk och Comparativ Symbolik (båda försvenskade), «Biblisches Real-Wörterbuch», m. m. († 1858 $\frac{1}{5}$). — Universitet i Zürich, som blef ett säte för den rationalistiska theologien. — En kyrkolag, som gaf lutherska kyrkan i Ryssland, utom Finland, en ny författning, stadfästas och utkommer följ. år.

1833. Ferdinand VII i Spanien † $\frac{2}{3}$ (se 1823). Han hade medfört till Spanien inquisitionen, Jesuiter och hela skaror af munkar, hvilkas antal vid hans död utgjorde 61,727. Mångåriga så väl religiösa som politiska oroligheter och blodiga strider rasa sedan i detta olyckliga land. — Tyrannen Don Miguel (sedan 1827, † 1866), som stödt sin makt på munkarne och pöbeln, fördrifves från Portugal af sin äldre bror Don Pedro, som der åter införde Pombals tider, utdref Jesuiterna (som Don Miguel återkallat), upphäfde munkordnar och munk- (men icke nunne-) klostren, hvilkas egendom indrogs till staten, o. s. v. (Munkarne utgjorde då ett antal af 4,850.) Påfven bannlyste Don Pedro, men måste ingå förlikning. (Don Pedro dog redan 1834 $\frac{2}{3}$.) — Irländska kyrkoreform-billen, som minskade de protestantiska biskoparnes i Irland antal från 18 till 4, upphäfde sinecurerna och katolikernas orimliga skyldighet att uppbygga kyrkor och dervid underhålla prester åt Protestanterna, o. s. v., går igenom, under samma tid, som Irland, för de gräsliga mord och plundringar, som der ägde rum, trycktes af Tvångsbillen (med krigsrätter, m. m. d. 1833—35). — Sedan den siste Maurinen (se 1621, 1790) var död såsom ledamot af franska institutet, inköpte några *Lamennais'* vänner, under beskydd af biskopen i Mons, det gamla abbottdömet Solêmes (i dep. Nord, 2 mil o.t.n. från Cambay; har en förträfflig stenkolsgruftva), för att förnya den H. Mauri congregation, för hvilket ändamål med framgång arbetades i Rom. — *Lamennais* (se 1830), som dragit sig undan till ett kloster, utgifver i Paris «Paroles d'un croyant», en revolutionär profetia i en ton af innerlig fromhet, i hvilken christendomens läror nu framställas såsom revolutionens äkta grundläror och sakernas nu bestående ordning förklaras för ett verk af satan, till hvars bekämpande på lif och död hvarje christen uppmannas. Härigenom blef brytningen mellan *Lamennais* och påfven ohjelpig. — Tempelherreorden (se 1831) firade i Paris «Tempelvigningens fest» med ett praktfullt tåg, musik, sång o. d. — Abbén *Helsen* i Brüssel angrep hierarchiens osedlighet och förmanade, att man skulle vända sig ifrån den romerska antichrist till Christus. — Furst *Alexander af Hohentlohe* (se 1822) drog åter omkring och gjorde underverk på sjuka genom bön och händers påläggande. — *G. J. Planck*, th. prof. i Göttingen och general-superintendent, † 82 år gammal; ff. mycket; se 1781. — *D. G. Conr. von Cölln*, th. prof. i Breslau, †; ff. «Biblische Theologie», m. m. — *L. Ustéri*, i Zürich, †; ff.; exeget. — «Das rauhe Haus», en tillflyktsort för förvildade barn, inrättas vid Hamburg af theol. candidat *J. H. Wickern* (f. 1808). Inrättningen fick snart kraftigt stöd och utvidgades mycket. Se vidare 1848. — *A. Sarai*, pastor vid evangelisk-lutherska kyrkan i Bucharest, besöker Sverige och får der understöd för sin församling. Augsbургska religionsförvandterna i Wallachiet utgjorde då vid pass 4,000 själar, hvilkas församling står under Sveriges konungs beskydd. — Sedan konung Otto I anländt till Grekland d. 30 Jan., blef detta rikes kyrkostyrelse, som hittills stått under patriarchen i Constantinopel, $\frac{2}{3}$ uppdragen åt en, af denne patriarch oberoende, *helig Synod*

under konungens öfverhöghet (liksom i Ryssland), hvilket dock ej skedde utan opposition. — Negerslafveriet i de engelska colonierna upphäves, så att efter 12 år alla slafvar skulle vara fullkomligt fria. Parlamentet anslag 20 millioner p. st. till ersättning åt slafegarne. — *William Wilberforce* (se 1807), som mycket verkat till detta ändamål, † samma dag d. 29 Juli, som billen härom erhållit 2:dra läsningen i parlamentet, nära 74 år gammal; varm christen; äfven ff. Fyra af hans söner blefvo prester (*Samuel*, f. 1805, blef biskop af Oxford 1845), alla tillgifne det katholiserande parti i Oxford, som nu (1833) började utgifva «*Tracts for the times*» («Tidsenliga afhandlingar»); se vidare 1843. — *P. Wieselgren* (f. 1800), akad.-adj. och bibliotekarie i Lund, utgifver 1833—35 «Sveriges sköna Litteratur». (Den snillrike talaren och författaren är sedan 1857 domprost i Götheborg.) Han har mycket verkat för nykterhetens befordran i Sverige. — *Joh. Kam*, som från 1814 varit mycket verksam för christendomens utbredande på Moluckerna, † der.

1834. Inquisitionsdomstolen i Spanien upphäves åter (se 1833) och Jesuiterna förvisas ur landet. — Munk- och klosterväsendet uppblomstrar åter i Belgien. — Ett strängt katholskt universitet stiftas i Mecheln och inviges åt J. Maria, men flyttas 1835 till Löwen. Deremot stiftas ett liberalt katholskt universitet i Brüssel. — Johanniterordens capitel och chef få sitt säte i Rom. Jfr 1815, 1826. — Universitet stiftas i Bern, der den rationalistiska theologien föreläses. — En preussisk cabinettsorder af d. 28 Febr. befallde, att Agendan (se 1822) skulle öfverallt införas. Konungen förklarade visserligen äfven, att den lutherska och reformerta kyrkan ägde hvardera att bibehålla sin bekännelse och sina symboliska böckers kraft, ehuru de båda begagnade samma ritual (Agendan); men detta måste öka Lutheranernas missnöje och ifver, som alltmer utbredde sig i Schlesien och Thüringen. *Kellner* arresterades; se 1832. — *Schleiermacher*, th. prof. i Berlin, † $\frac{10}{2}$; ff.; han sökte ständigt genom tal och skrift vetenskapligt bestyrka christendomen, i det han utgick från den religiösa känslan och människans medvetande af sitt beroende af ett allsmäktigt väsende; se 1821. — Den utmärkte, slutligen svärmande presbyterianske presten *Edw. Irving* (f. 1792) † i sitt fädernesland Skottland; han hade varit predikant i London, och der, sedan 1822, ådragit sig mycken uppmärksamhet, men blef 1832 afsatt, emedan han försvarade det «talande med tungor» (såsom fordom i Corinth), hvilket, sedan 1831, flere hans åhörare börjat. De talade i extas (någonting beslägtadt med «predikosjukan», som sedan visade sig i Sverige) och deras språk skall hafva bestått af engelska, spanska och latin. Så väl Irving, som hans anhängare, hvilka kalla sig sjelfva «den apostoliska församlingen», tro, att äfven nu den profetiska uppenbarelsen fortgår, och vilja ombilda kyrkan till likhet med dess första inrättning. Dess embeten skola innehafvas af apostlar, profeter, evangelister och herdar. Ifrån England, som är Irvingianernas medelpunkt, hafva de utbredt sig till Tyskland. Se vidare 1848. — «Det nya ljusets sällskap» höll i början af året en sammankomst af 300 personer i Chelmsford ($4\frac{1}{2}$ mil o.n.o. från London), der stormästaren försäkrade, att han blifvit invigd i det språk, som Adam och Eva fordom talat i Eden. Vid hans sida stod en qvinna, kallad engeln, som for fram som en rasande, fick krampryckningar, af hvilka äfven hela församlingen angreps, under utrop af besynnerliga ord, som skulle vara bättrings-

rop, o. s. v. — Den kyrkligt religiöse filosofen och skalden *Sam. Taylor Coleridge* (f. 1772) † i närheten af London; inflytelserik ff.; den egentlige stiftaren af «den bredkyrkliga scholan» i England, som sympathiserar med den tyska protestantismens utveckling. Jfr 1842, Arnold. — Den utmärkte predikanten och theologen *Jak. Pet. Mynster* (f. 1775 i Köpenhamn) blir biskop öfver Seland († 1854); ff. mycket. — *C. G. Rogberg*, theol. prof. i Upsala, † (se 1816)¹⁾. — D:r *Rob. Morrison* † i China (se 1815), «Chinas apostel».

1835. Kronpretendenten Don Carlos i Spanien utnämner J. Maria till öfvergeneral för sin armé. — Pöbeln i många Spaniens städer uppbrände klosteren jemte munkarne. — Regeringen uppbådte alla kloster i Spanien och indrog spanska kyrkans gods. Clericiet fick till ersättning en stat, som aldrig till fulla utbetaltes. — Erkebiskopen af Cöln, grefve *Spiegel* † $\frac{2}{3}$; han var en upplyst och frisinnad man, som använde all sin kraft till att införa upplysning och fördomsfrihet i den tyska katolska kyrkan, och att, så vidt möjligt var, bilägga stridigheterna mellan kyrka och stat. I denna ädla verksamhet hade han blifvit biträdd af den år 1831 afsidne prof. *Hermes* i Bonn (se 1831). Till *Spiegels* efterträdare valdes den ifrige, 64-årige katoliken friherre *Droste von Vischering*, som, sedan han antagit hvad *Spiegel* 1834 hade öfverenskommit med staten, isynnerhet angående blandade äktenskap, hvilken öfverenskommelse äfven blifvit antagen af *Spiegels* suffraganer (se 1821), blef af konungen af Preussen stadfästad såsom erkebiskop af Cöln. *Vischering* började med att sätta en damm emot *Hermesianismen* (se 1831). Nu ankom en påflig bulla, som fördömde *Hermes* själf, förklarade hans läror för falska och införde hans skrifter bland förbjudna böcker. Erkebiskopen satte sig själf i spetsen för bullans verkställande, hvilken han publicerade, utan att, enligt lagen, hafva dertill fått regeringens tillåtelse. Häraf uppkommo häftiga stridigheter, som *Vischering* ytterligare ökade genom sin behandling af de blandade äktenskapen. Se 1837. — *E. F. K. Rosenmüller* (f. 1768, son af J. G., som † 1815), lingu. orient. prof. i Leipzig, †; ff. *Schola* in V. Test., m. m. — *H. A. Schott* (f. 1780), th. prof. i Jena, kyrkoråd, †; ff. «Isagoge in N. Test.», m. m.; se 1811; medlade mellan supranaturalismen och rationalismen. — D:r *H. G. F. Guericke* i Halle (f. 1803; ff. en värderad kyrkohistoria, m. m.), som blifvit sträng Lutheran och i hemlighet låtit ordinera sig till pastor, blef derföre afsatt från sin profession till 1840. — Unionstvisten (se 1830) hade nu delat de ny-evangeliska (se 1827) i 2:ne partier, som skrefvo bittert emot hvarandra: å ena sidan voro *Hengstenberg*, *Olshausen* och *Hahn* (se 1827), å den andra *Scheibel* (se 1832), *Guerike*, *A. G. Rudelbach* (f. 1792 i Slagelse på Seland, 1829—1845 superintendent i Glauchau i Sachsen, 1848 pastor i Slagelse, der han † 1862). *G. Chr. Ad. Harless* (f. 1806), m. fl., som ifrade för Luthers nattvardslära. — *A. D. Chr. Twesten* (f. 1789) blir Schleiermachers efterträdare i Berlin (jfr 1821), och *G. A. Gabler* (f. 1786, son af Joh. Phil.) nu först Hegels (jfr 1831, † 1853). — *Ernst W. Chr. Sartorius* (se 1824) blir generalsuperintendent i provinsen Preussen († 1859, ff.). — Polisen skingrade nu det s. k. *Mucker-sällskapet* (af *Muc-*

¹⁾ *Rogberg* och *J. A. Winblom* († som prost i Tierp 1841) hade 1825—30 utgifvit «*Ecclesiastik Tidskrift*», som 1839—42 utgafs af *Chr. Er. Fahlcrantz*, *A. E. Knös* och *C. J. Almqvist* († som th. prof. i Upsala 1844).

ker, «skenhelig»), som bestått i Preussen från 1831. *J. H. Schönherr*s (f. 1771, † 1826) dualistiskt-gnostiska läror hade nemligen af hans lärjungar, Königsbergerpredikanterna *Ebel* och *Diestel* erhållit en obygglig tillämpning. Anhängarne af dessa läror hade börjat med att förkasta moraliska predikningar och gilla blott dem, som handla om människans djupa förderf och den saliggörande tron på Jesu blod. Conventiklarne antogo sedan, att könsnjutningen vore en gudstjenst och en rening ifrån köttets inflytande. Häraf uppkom ett afskyvärt bordellif inom sällskapet, till hvilket äfven flera förnåma personer hörde. Men då en af dess ledare, presten *Ebel*, hade utsett den sköna grefvinnan *Fink von Finkenstein* att med honom skaffa världen en ny Messias, satte hon sig emot hans uppfordran och skiljde sig jemte sin man ifrån sällskapet. Saken kom derigenom i ljuset och hufvudmännen straffades, men sjelfva saken blef, för sin vidrighets skull, nedtystad. — Württembergaren d:r *David Fredr. Strauss* (f. 1808), en lärd och skarpsinnig man, utgifver i Tübingen en stor bok: «Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet» (hvaraf 2:a uppl. utkom 1837, den 3:dje 1838 och den 4:de 1840), hvori han, på Hegelska grunder, sökte kullkasta hela christendomens historiska grundval, i det han ville förklara det underbara i Jesu lif såsom myther. (Genom sin *mythiska* förklaring nedgjorde han dock äfven den s. k. *naturliga* förklaringen; se 1815.) Boken gjorde ett ofantligt uppseende och visserligen äfven lika mycken skada. Den fick många anhängare och många vederläggare. Strauss måste nedlägga sin lärarebefattning i Tübingen. (Jfr 1831.) — *Ferd. Christ. Baur* (f. 1792), prof. i Tübingen 1826, utgifver: «Die christliche Gnosis», «Die so genannten Pastoralbriefe des Ap. Paulus» (hvilkas äkthet han bestrider), m. m. och blir härigenom och genom sina följande skrifter mästaren för den s. k. *Tübingerscholan* (den kritiska), hvars sträfvan gick ut på att beröfva så många som möjligt af Nya Testamentets skrifter deras äkthet (han † 1860 $\frac{2}{12}$). Scholans kitsliga hyperkritik framkallade många grundliga motskrifter. — Ett svenskt missionssällskap stiftas i Stockholm (hvars inkomster de sednare åren öfverstigit 20,000 rdr rmt). Det har ej utsändt egna missionärer till hednaländer, utan blott understödt andra sällskaps. Redan detta år afsändes dock till Lappmarken *C. L. Tellström*, som, sedan han inhemtat språket, med stort nit der verkade som missionskatechet till sin död 1862.

1836. Engelska episcopalkyrkan undergår några reformer. — Häftiga stridigheter i Nederländerna mellan de der lagligen rådande (se 1619) stränga Calvinisterna, hvilkas förkämpe var *de Cock*, och de liberala reformerta, som utgjorde pluraliteteten. — Pastor *Fliedner* († 1864, 63 år gammal) anlägger i Kaiserwerth (vid Rhen, 1 mil n.n.v. från Düsseldorf) en diaconissanstalt, som blifvit en föresyn för många dylika, deribland äfven en i Stockholm 1849. — Enligt *Bengels* uträkning (se 1752 och 1817) skulle Christus återkomma d. 18 Juni d. å. för att grundlägga det 1000-åriga riket. Tusentals menniskor väntade med ångest denna händelse. — *Ullman*, sedan 1829 prof. i Halle, återvänder till Heidelberg, der han skref emot Strauss, m. m. (1853—1860 evang. prelat och ledamot af öfverkyrkorådet i Karlsruhe, † 1865). — *Joh. Gossner* (f. 1773), som varit katolsk pastor, men öfvergått till protestantismen och blifvit prest i Berlin, der han grundlagt ett hospital och en fattigschola, stiftar nu äfven en egen missionsschola, från hvilken väl närmare 100 missionärer utgått,

mest till Ostindien och Nya Holland († 1858). — *Eckermann*, th. prof. i Kiel, †; ff.

1837. Erkebiskopen af Cöln, *Droste von Vischering*, fortfor att trotsa preussiska regeringen (se 1835) äfven i fråga om de blandade äktenskapen, beträffande hvilka han rättade sig efter påfvens bref till erkebiskoparne i Bayern år 1832. Regeringen lät derföre i Nov. om natten arrestera och bortföra den trotsige prelaten till fästningen Minden, hvarefter domcapitlet måste välja en vicarie, domdiakonen *Joh. Hüsgen*, att tills vidare vårda stiftets angelägenheter. Allt detta väckte naturligtvis stor förbittring och oroliga, blodiga uppträden bland den katolska befolkningen. Påfven tog ifrigt Vischerings försvar, hvilken dock ej mer fick utöfva embetet († 1845 i Münster, nära 73 år gammal). — *Fr. Ant. Staudenmaier*, utmärkt katolsk theolog och filosof (f. 1800), blir professor och andeligt råd i Freiburg (i Breisgau); ff. «Der Geist des Christenthums», «Die Philosophie des Christenthums», m. m. († 1856). — Den liberale katoliken *J. Bapt. v. Hirscher* (f. 1788), prof. i Tübingen, flyttar till Freiburg; ff. — *Ravignan*, f. 1793, utmärkt jurist, men sedan 1822 theolog, äfven Jesuit, aktningvärd karakter, uppträder i Paris som utmärkt predikant; ff. († 1858). — De protestantiska invånarne i Zillerdalen i Tyrolen (4 mil ö. om Inspruch) utvandra till Schlesien, der konungen af Preussen skänkte dem bostäder. — Deremot utvandrade åren 1837—39 vid pass 2,000 ifriga Lutheraner (se 1832) ur Preussen till N. Amerika och Australien. — *Rich. Rothe* (f. 1799, th. prof. i Heidelberg 1837, sedan äfven geheimekyrkoråd) utgifver: «Anfänge der christl. Kirche», hvari han sätter kyrkans fulländning i hennes förvandling till stat, en lära, som han förnyade i sin 1845 utgifna «Ethik», med en fantasirik eschatologi. — *Hicksiternas* (se 1828) framgång föranlät de öfriga Qväkarne att bilda ett eget samfund, benämndt *det evangeliska (Evangelical friends)*. — *Joh. Tybeck* †; han var f. 1752 i Strengnäs stift, prest 1779, huspredikant, i början Herrnhutare, sedan nitisk Svedenborgian, som ff. flera skrifter och derföre blef afsatt 1818, hvarefter han fortfor att skriva i samma anda. — *Joh. Ol. Wallin* (f. 1779, pastor primarius 1821, ordensbiskop 1824) blir erkebiskop i Upsala; † 1839. — Svenska nykterhetssällskapet i Stockholm stiftades, hvilket snart fick flere filialafdelningar i landsorten. Isynnerhet verkade *P. Wieselgren* (se 1833) för det goda ändamålet. — Universitet (*πανεπιστημιον*) i Athén. — Den elektromagnetiska telegrafien börjar komma i bruk. (Infördes i Sverige 1853.) — Galvanoplastiken uppfanns.
1838. *Martin von Dunin*, erkebiskop af Posen och Gnesen (se 1821), uppträdde på samma sätt som Vischering i frågan om de blandade äktenskapen (se 1837) och drog sitt presterskap med sig. Regeringen måste slutligen föra honom såsom fången till Berlin, hvarefter posenska öfverlandträtten dömde honom för sin olydnad och egenmäktighet till förlust af alla sina värdigheter och 6 månaders fästningsstraff, hvilket dock efterskänktes honom. Han fick behålla sina inkomster och lefva på fri fot i Berlin; men då han 1839 rymde till Posen och började åter utöfva sitt embete, lät regeringen sätta honom i förvar på Kolbergs fästning. Fick hemkomma 1840 och † 1842, 68 år gammal. — Förgäfvos arbetade preussiske residenten, den lärde *Chr. K. Josias Bunsen* († 1860, ff. mycket), som länge vistats i Rom, på öfverenskommelse med den förbittrade påfven. Se vidare 1841. — *J. A. Möhler* (f. 1796), kath. prof. i Tübingen, † i Mün-

chen; ff.; hans 1832 utgifna «Symbolik» (på svenska öfversatt af den förtjente vattenläkaren och mystiske författaren d:r *O. Lagberg*, † i Söderköping 1856, nära 67 år gammal) väckte mycket uppseende och framkallade många motskrifter. — *C. J. Eberstein* (f. 1758), biskop i Wisby, †; ff. Dogmatik och Moral-theologi. — *Henr. Reuterdaahl* (f. 1795, bibliotekarie i Lund 1838, domprost der 1845, statsråd 1852, biskop i Lund 1855, erkebiskop 1856, presteståndets «siste talman» 1865—66), börjar utgifva «Svenska kyrkans Historia», som sedan fortsatts till år 1533; ff. mycket; utgaf äfven, jemte *Thomander*, 1828—32 och 1836—40 «Theologisk Quartalsskrift». — Nordamerikanske theologen *Edv. Robinson* (f. 1794) reser i Palästina, hvars geografi genom honom erhållit viktiga förbättringar. — Den förtjente missionären *Ewald Rhenius*, f. Preussare, † i Ostindien, 48 år gammal. — Universitet i Lavaletta på Malta. — Daguerrotypien uppfinnas och följande året äfven Talbotypien eller fotografien.

1839. De sedan 1596 unierade Grekerna i Lithauen och Hvita Ryssland (jfr 1744), utgörande 2 mill. menniskor, som hittills erkänt påfven för sitt andeliga öfverhufvud, skiljde sig, efter en synod i Plock denna vår, från all gemenskap med romerska stolen och förenade sig med ryska nationalkyrkan. Härvid lära tvång och våld icke blifvit sparade. Biskop *Joseph Siemaszko* af Lithauen, som härvid utmärkte sig, blef vigd till erkebiskop. — *Herm. Olshausen* (f. 1796), theol. prof. 1821 i Königsberg, 1834 i Erlangen, †; ff. i exegetik. — *Jul. Müller* (f. 1801), theol. prof. i Halle, utgifver: «Die christliche Lehre von der Sünde». — Erkebiskop *J. O. Wallin* i Upsala †, 59²/₃ år gammal; utmärkt psalmsförfattare (se 1819) och predikant (jfr 1816). — Han efterträddes af biskopen i Göteborg *C. Fr. af Wingård* (f. 1781, † 1851). [Denne efterträddes af *H. O. Holmström* (f. 1784, biskop i Strengnäs 1839), erkebiskop 1852, † 1855. Hans efterträdare blef 1856 *Henr. Reuterdaahl*.] — *Grundtvig* (se 1825) blir predikant vid ett hospital i Köpenhamn. I en sednare tid kom han till den egna «Kirkelige Anskuelse», att det apostoliska symbolum är omedelbart utgånet från Christus och apostlarne och är det enda lefvande och lifgifvande ordet, hvaremot den sednare tillkomna Skriften endast är ett dödt ord. Denna obevisliga «Anskuelse»¹⁾, kallad *Grundtvigianism*, har i Danmark fått många anhängare och utvecklat mycken lifskraft. — I staten New-York hade 1830 en sect blifvit grundlagd, kallad *Mormoner*, emedan de tro på en föregifven stor profet *Mormon*, som skall hafva lefvat i Amerika 400 år efter Christum och härstammat från patriarchen Joseph, Jakobs son. Sectens stiftare, profet och öfversteprest var *Joe (Joseph) Smith*, en tilltagsen och slug man. Från staten New-York flyttade secten till staten Missouri, hvarifrån den, trots den oinskränkta religionsfriheten i Förenta Staterna, fördrefs till staten Illinois, der den nu grundlade staden Nauvoo. Den utgjorde en stat i staten, organiserad på krigsfot. Se vidare 1844. — En prest i konungariket Sachsen vid namn *Martin Stephan* hade bildat ett sällskap, som höll conventiklar och nattvandringar, som fortsattes trots polisens förbud. En del af sällskapet utflyttade 1838 till N. Amerika för att njuta «evangelisk frihet». *Stephan*, som varit anklagad för underslef med anförtrodda penningar och för muckeri (se 1835),

¹⁾ Jfr s. 4 om Symbolum apostolicum. — Äfven i Norge har Grundtvigianismen fått några anhängare.

kom nu efter till Amerika, men blef der öfverbevisad att hafva begagnat de nattliga sammankomsterna till otukt med sällskapets qvinnor och såsom ärelös förskjuten, hvarefter han förde ett äfventyrarelif. De utflyttade ångrade nu, men för sent, sin dårskap. — De christne förföljas i China. — Söderhafsöarnes apostel, den utmärkte *John Williams*, f. nära London 1796 (i ungdomen jernarbetare), som ville omvända N. Hebridernas invånare, mördades på ön Erromanga.

1840. *Lamennais* (se 1833), som alltmer fördjupat sig i de politiska stridigheterna, blef, såsom den der uppretat till förakt för regeringen och de bestående samhällslagarne, m. m., dömd till ett års fängelse och 2000 francs böter. Att denne «trons äkta son», såsom *Lamennais* kallade sig sjelf, förföll till sådana ytterligheter, grände djupt påfven, äfvensom att ett betydligt antal invånare i Avignon, påfvarnes fordna hufvudstad, öfvergingo till reformerta läran och bildade en protestantisk församling. — Konung Fredrik Wilhelm III i Preussen † $\frac{7}{6}$ och efterträdes af sin son Fredrik Wilhelm IV, under hvilken de för de lutherska religionsstridigheterna afsatte prester (se 1832) genast befriades från sina förvisningsorter, och en reaction började mot rationalismen och Hegelianismen. — *A. G. Rudelbach* och *H. E. F. Guericke* (se 1835) börja utgifva «*Zeitschrift für die gesammte lutherische Theologie und Kirche*», Leipzig 1840—53. — *G. W. R. Böhmer* (f. 1800), sedan 1832 theol. prof. i Breslau, utgifver 1840—43 «*Die christliche Dogmatik*», emot rationalismen; ff. äfven mycket annat. — *Strauss* (se 1835), som förlorat sin plats som repetent vid theol. seminarium i Tübingen, men år 1839 blifvit af regeringen i cantonen Zürich kallad till theol. prof. vid universitetet derstädes (stiftadt 1833), hvilken kallelse dock genast måste återtagas, emedan befolkningen i cantonen, i anledning deraf, reste sig emot regeringen och, under blodsutgjutelse, störtade densamma, utgaf, det oaktadt, nu 4:de uppl. af sitt «*Leben Jesu*», och följande året «*die christliche Glaubenslehre*» (Tübingen och Stuttgart), författad i samma ochristliga anda. — *K. R. Hagenbach*, prof. i Basel (der han är f. 1801), börjar utgifva sin förträffliga «*Lehrbuch der Dogmengeschichte*» (2 band, 1840—41); äfven ff. i andra ämnen. — Engelsmannen *John Darby* öfverförde till Lausanne de s. k. *Plymouthbröderna*, som, under afvaktan af Christi snara återkomst, anse den yttre kyrkan öfverflödigt och afskaffad. — Methodistapellet i Stockholm inviges; se 1818, 1831 och 1842. — Judarne i vestra Asien, Polen och Turkiet väntade, efter flera Rabbins löfte, att Messias detta år skulle födas, och många hade förklarat, att om det ej skedde, skulle de erkänna Jesus af Nazareth för Messias.

1841. Den afbrutna förbindelsen mellan Rom och Portugal, der man farit högst godtyckligt fram med kyrkan (se 1833), återknöts. — Efter många underhandlingar med påfvestolen fann preussiska regeringen lämpligt att lösgifva de fångna katolska erkebiskoparne *Vischering* (se 1837) och *Dunin* (se 1838). *Vischering* skulle icke mera befatta sig med embetet, utan, i anseende till sin svaga helsa, få en coadjutor, som efter hans död skulle efterträda honom. Dertill utnämnde påfven biskopen i Speier, *Johannes von Geissel* (f. 1796, † 1864), en fogligare och klokare man, som nu aflade tro- och huldhetsed till konungen af Preussen, och, då *Vischering* 1845 aflidit i Münster, blef erkebiskop af Cöln. Katholiker och Protestanter ingingo sedermera, såsom förut, äktenskap. — *Frans v.*

Baader, mystisk-religiös filosof, † i München, 70 år gammal; ff. — Hegelska filosofien, hvilkens beskyddare i Preussen, ministern Altenstein, dött 1840 (jfr 1831), angreps nu öppet såsom förderlig för kyrkan och staten. *Schelling* (redan länge *von Schelling*, som sedan 1815 icke utgifvit någon skrift; jfr 1799) kallades från Erlangen till Berlin, för att emot hegelianismen framställa en positiv och christlig filosofi; men denna smakade alltför mycket af den gamla gnosticisismen och verkade för öfrigt föga eller intet († 1854 vid en badort i S:t Gallen). — *Strauss* (se 1840) blef vid denna tid öfverträffad af en annan christendomens fiende, theol. licentiaten *Bruno Bauer* (f. 1809), som först skref emot Strauss, men snart afföll från hegelianismens högra sida till den venstra (jfr 1831) och afgick från Berlin till Bonn såsom privatdocent (1839—42). I sin «*Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*» gick han ännu längre än Strauss, förkastade dennes obestämda «*verldsande*» (Strauss var nemligen blott pantheist, icke atheist) och antog, att det mensklige sjelfmedvetandet sjelft är det enda guddomliga. Detta följde af Strauss' principer, och Strauss förskräcktes sjelf öfver consequenserna, ty så långt ville han ej gå, hvarföre han numera drog sig tillbaka från theologien och sysselsatte sig med litteraturen¹⁾. Bauer förlorade sin licentia docendi i Bonn. Han utgaf sedan anonymt 2:ne mindre skrifter: «*Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Pantheisten*» och «*Hegels Lehre von der Religion und Kunst, vom Standpunkte des Glaubens aus beurtheilt*», hvori han, under förevändning att försvara religionen mot filosofien och särdeles emot hegelianismen, på ett bitande sätt persifflerar christendomen. Han förkastade bestämt all sanning i denna. För öfrigt utgick Br. Bauers lära från den grundsatsen, att begärelsernas tillfredsställande vore lifvets högsta ändamål, och att ingenting är synd utom det, som hindrar lustarnes tillfredsställande. — Den äldre hegelianismens organ var «*Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*», som utgafs i Berlin. — *Jung-Hegelianerna Arnold Ruge* (f. 1802) och *Echtermeyer* i Halle hade deremot 1838 grundlagt «*Hallische Jahrbücher*», hvilken tidskrift, för den preussiska censuren stränghets skull, utgafs i Leipzig på förlag af *Otto Wigand*, en man, som gjort sig känd såsom förläggare för nästan alla från denna rigtning utgångna skrifter, ifrån Br. Bauers Kritik till «*der Einzige*» (se 1845). Preussiska regeringen befallde nu (1841) att förlägga tryckningsorten till Preussen, men då flyttade Ruge och Echtermeyer till Dresden, der den sednare snart upphörde att verksamt deltaga i tidskriften. *Ruge* fortsatte den ensam med förändring af titeln till «*Deutsche Jahrbücher*», dervid biträdd af *Feuerbach*, *Br. Bauer*, dennes broder *Edgar Bauer* (f. 1821), *Radge*, m. fl. Tidskriften antog alltmör en fiendtlig rigtning emot allt bestående i religion och stat. Deri säges t. ex.: «*christendomen är ett mensklighetens fortgående utöfver hedendomen; men menskligheten måste äfven gå utöfver christendomen och utöfver all religion; endast utöfver filosofien, hvarest menskligheten fattat sig sjelf såsom Gud, kan den ej vidare komma. Utvecklingen och fortskridandet upphör väl ej, men det faller inom filosofien sjelf*», o. s. v. Ändtligen, i början af 1843, förbjöd sachsiska regeringen tidskriften, och den upphörde sålunda, sedan den bestått i 5 år. — Redan samtidigt med Bauers kritik af evangelierna

¹⁾ Dock har han i sednare tider åter uppträdt emot christendomen.

hade *Ludvig Feuerbach* (se 1831) utgifvit sin bok: «Das Wesen des Christenthums». Författaren hade först varit mystiker och blef sedan Hegelian. Genom nämnda bok bröt han helt och hållet så väl med hegelianismen som med christendomen, som han bittert angriper. Feuerbach påstår, liksom Bauer, att jungfru Mariæ dyrkan, munklif och coelibat äro väsendtliga för den äkta christendomen. För Feuerbach är det guddomliga väsendet intet annat än människans eget väsende, renadt och befriadt från den enskilda människans skrankor, d. v. s. menkligheten (menniskoslägtet). Hos honom framträder atheismen rent och öppet. Hans åsigt är den s. k. *humanismen*, enligt hvilken människan och menkligheten äro det enda heliga. Denna lära spriddes till alla delar af Tyskland. — *Edgar Bauer* kämpade mot samhället och äganderätten såsom äkta communist (jfr 1830), sammalunda mot äktenskapet, *Ruge* mot patriotismen. Till dessa nedrifvare af allt hörde äfven poeten *Georg Herwegh* (f. i Stuttgart 1817). — *Joh. Fr. Herbart*, filos. prof. i Göttingen, † 65 år gammal; ff., hvilkens sjelfständiga system («det psykologiska»), efter hegelska scholans upplösning, fick många anhängare i Tyskland, dock utan inverkan på theologien. — 16 predikanter, alla ifriga lärjungar af rationalisten *Wegscheider* (se 1832), höllo ett möte i herrnhutareköpingen Gnadau (i magdeburgska regeringsområdet). Samma år (1841) hölls ett nytt möte i Halle af 56 likasinnade, hvilka förenade sig under benämningen «*Ljusvänner*» (*Lichtfreunde*), äfven «*protestantiske vänner*», i formlig motsats mot den gamla kyrkan. En ännu talrikare sammankomst hölls samma år i Magdeburg, der äfven lekmän infunno sig. Man talade mycket om förnuftets höghet och ofelbarhet och polemiserade skarpt emot pietismen. Äfven följande året (1842) hölls ett möte i Leipzig af mer än 200 «*Ljusvänner*» af alla classer, under *Uhlichs* ordförande. Se 1842. — Konung Fredrik Wilhelm IV sammankallade väl detta år en stor synod i Berlin, hvars föremål skulle vara att upplifva religiös och kyrklig ordning, och under de följande åren höllos flera krets- och provinssynoder, men de vunno alldeles icke sin afsigt. — *I. T. Beck* (f. 1804, extraord. prof. i Basel 1836, ord. theol. professor och predikant i Tübingen 1843) utgifver: «Die christliche Lehrwissenschaft nach den biblischen Urkunden», ett viktigt verk i «biblisk theologi», som efterföljts af flera verk i samma ämne. Han blef härigenom grundläggaren af en ny, bibeltheologisk Tübinger-schola. — Tidningen Aftonbladets grundläggare och ägare (från slutet af 1830 till 1852) i Stockholm, *L. J. Hjerta* (f. 1801, fil. d.r., J. U. C.), som i Sverige sökte reformera både staten och kyrkan, den förra i fransk-liberal, den sednare i rationalistisk riktning, ville äfven göra Sverige delaktigt af den nya tyska anti-christliga visheten och utgaf boken: «Strauss och Evangelierna», ett populärt sammandrag af Strauss' läror, «att Gud först i menkligheten blir person, att Guds sjelfmedvetande är detsamma som människans medvetande af Gud, att Gud blifvit människa i hela menkligheten, eller i alla människor, icke blott i Christus, hvilkens underbara historia borde förklaras såsom myth.» Boken actionerades, men blef, oakadt sitt mot Sveriges lagar stridande innehåll, af juryn frikänd (en föresyn, som sedan blifvit troget följd!) och utspridd kring riket, der den framkallade flera motskrifter. Bland dessa framstå isynnerhet: «Föreläsningar öfver Jesu leverne», 4 delar, af *H. M. Melin* i Lund (f. 1805, th. prof. 1847, öfversatte 1858—63 Bibeln med förklaringar, domprost 1865);

— «De Heliga Evangeliernas uppkomst och sanning» af *C. A. Agardh* (f. 1785, botan. prof. i Lund 1812, kyrkoh. 1816, biskop i Carlstad 1834, † 1859; mångsidig ff.), — och «Om äktheten och trovärdigheten af de fyra kanoniska Evangelierna», af *A. E. Knös* (sonson af Anders, som † 1799, f. 1801, th. prof. i Upsala 1835, domprost 1852, † 1862; ff.; verksam i Bibelcommissionen; m. fl.¹⁾) — *C. P. Hagberg*, pastor primarius i Stockholm, †; utmärkt predikant; ff. (se 1816). — *Petrus Læstadius* (f. 1802), fil. d.r. 1826—32 verksam som missionär i Piteå Lappmark, hvaröfver han utgaf sina Journaler, sedan som visitator i Lappmarken, † som pastor i Wibyggerå. — Detta år började i Småland och spridde sig sedermera till Westergötland och vidare (1843) den s. k. *predikosjukan* («ropande röster»), som bestod i en med kroppslig sjukdom, kramp (chorēa) och dvala förenad oemotståndlig drift att sjunga psalmer och hålla *botpredikningar*. Af denna (som det synes, magnetiska) epidemi angrepos isynnerhet qvinnor. (Jfr Irvingianerna, under år 1834.) — Ett protestantiskt biskopsdöme i Jerusalem stiftades och donerades gemensamt af England och Preussen, hvilkas konungar skiftevis skola utnämna biskoparne, som, jemte sina prester, böra underskrifva engelska kyrkans 39 artiklar. D:r *S. M. Alexander*, född preussisk Jude, sedan christen, blef nu af erkeskopen i Canterbury invigd till den förste protestantiske biskop i Jerusalem († 1845).

1842. Sedan katholska kyrkan i Polen och isynnerhet i det egentliga Ryssland, der den nu äfven måste antaga ryska calendern, länge blifvit på flera sätt förtryckt och ett våldsamt proselytmakeri emot densamma utöfvadt, utfärdade påfven ett offentligt manifest, hvari han framlade sina klagomål deröfver, hvilket mycket förtörnade ryska kejsaren och föga hjälpte saken. — I Frankrike uppkom en flerårig strid mellan kyrkan och universitetet (d. v. s. det högre undervisningsverket), hvari *Quinet* (f. 1803), *Michelet* (f. 1798), m. fl. professorer icke blott angripit kyrkan, utan ock sökt nedbryta christendomens så väl dogmatiska som moraliska läror. Kyrkan klagade öfver universitetets uteslutande privilegium att meddela den högre undervisningen, som gafs i en irreligiös anda, och fordrade lärofrihet. — *Forn-Lutheranerna* (se 1830, 1832) höllo i Breslau en synod, der de antogo ett «öfver-kyrkocollegium», m. m., hvars förste man blef juris professoren i Breslau *Ph. E. Huschke* (se 1832). *Scheibel* (se 1832) var hedersledamot i collegium, men dog snart. — *G. Chr. Ad. Harless* (se 1835), sedan 1833 th. prof. i Erlangen, utgifver «Die christliche Ethik». — *Ljusvännerna* (se 1841) höllo, under prestmannen *L. Uhlichs* (f. 1799) præsidium, ett möte i Leipzig, bevestadt af mer än 200 personer, hvaribland *Wegscheider* (se 1832) och prof. *H. A. Niemeier* (f. 1802, yngste son af *A. H.*, som † 1828), de Francke'ska stiftelsernas (se 1697) förste director! men ingen Leipzigerprofessor visade sig. Hjeltarne voro *Uhlich*, bröderna *W.* och *G. A. Wislicenus* (f. 1803), presten *König* († 1846 i Mars), och dessutom advocater, schollärare, handverkare och arbetsfolk. Ljusvännerna fordra kyrkolärans ombildning till öfverensstämmelse med tidsandan, såsom frukten af förnuftets utöfver Bibelns ståndpunkt fortgående utveckling, förneka, i enlighet dermed, Bibelns guddomliga ursprung, Christi

¹⁾ Samma år (1842) och i samma anda utkommo: «Morgonväkter. Trosbekännelse» af den frejdade och productiva författarinnan *Fredrika Bremer* (f. 1801, reste mycket i Europa, Nordamerika och Orienten, † d. 31 Dec. 1865, ogift).

guddom, m. m. — *W. Gesenius*, th. d:r och prof., orient. lingu. prof., m. m., † i Halle; utmärkt orientalist; ff.; rationalist (se 1832). — *Wesleyanska capellet* i Stockholm tillslutes¹⁾. Se 1831. — *F. d. rectorn* vid elementar-scholan i Stockholm, prestmannen, fil. d:r *C. J. «Love» Almqvist* (f. 1793, sonson af *Er. Jonas*), ff. till «Det går an», «Marjam», m. m., står till rätta för domcapitlet i Upsala och får 12 frågor att skriftligen besvara och följande året ytterligare 3 frågor. Han slingrade sig undan, och domcapitlet fick af den liberala pressen uppbära många smädelser. Han blef 1846 regementspastor och rymde i Juni 1851 till N. Amerika, anklagad för groft bedrägeri, förfalskning och mordförsök med förgift; ff. ganska mycket († 1866 $\frac{2}{3}$ i Bremen). Emot honom uppträdde i tryck 1845 th. prof. i Upsala *Chr. Er. Fahlerantz* (f. 1790, prof. 1829, biskop i Westerås 1849, † 1866 $\frac{8}{8}$), äfven utmärkt och productiv ff. på vers och prosa; polemiserade ock mot catholicismen. — *Chr. Jak. Boström* (f. i Piteå 1797) blef ord. fil. prof. i Upsala, der han framställde en egen idealistisk, theistisk filosofi, som dock i mycket är i strid med christendomen; han fick många anhängare i Sverige; teg afsked 1863, † 1866 $\frac{2}{3}$; ff. mycket litet. — Kongl. stadga angående folkundervisningen i Sverige utkommer. — Den förtjenstfulle rectorn vid Rugby schola i England (1 $\frac{5}{5}$ sv. mil s.o. från Coventry), d:r *Thom. Arnold* (f. 1795), † som hist. prof. i Oxford; högt bildad, äfven genom vistelser i Tyskland, verkade han nitiskt för det s. k. «bredkyrkliga partiet» (bread church party; jfr *Latitudinärer* 1643); ff. (Hans lärjungar framträdde i en sednare tid med flera angrepp på Bibeln.) — *E. W. Channing*, berömd nordamerikansk moral-filosof, filanthrop och unitarisk predikant, «Unitariernas apostel», (f. 1780 på Rhode-Island), †; ff. mycket.

1843. Under Espartero's styrelse hade all gemenskap mellan Spanien och Rom blifvit afbruten; staten sköflade kyrkoegendomen, klostren indrogos (se redan 1835) och kyrkan och presterskapet erhöilo en ny, af Rom alldeles oberoende, organisation, i hvilken alla biskopar voro afskedade (1842); men i Juli måste Espartero fly till England, och den unga drottningen, Isabella II, som i Nov. förklarades myndig, återknöt förbindelsen med Rom, återkallade de fördrifna biskoparne och upphäfde (1844) kyrkogodsens försäljning. — Stora rådet i canton Aargau, der pluraliteten af befolkningen är reformert, hade 1841 upphäft alla kloster i cantonen, indragit deras gods och pensionerat deras invånare. Detta hade skett i strid med 12 § af edsförbundsacten, som uttryckligen tillerkände full säkerhet åt alla dåvarande kloster. Så väl påfvens nuntius i Schweiz som österrikiska kejsarehuset, hvars förfäder stiftat klostret Muri och flera klosterdonationer, protesterade emot detta olagliga förfarande, och landtdagen i Bern förklarade samma år, att klostren borde återställas; men Aargau ville blott medgifva att återställa 3 nunnekloster. Häraf uppkommo många strider. Sedan Aargau nu (1843) erbjudit sig att återställa 4 kloster, förklarade landtdagens majoritet i Lucern, att saken fick falla, ehuru de katholska cantonerna protesterade deremot. — *Scheibel* (se 1832) † i Nürnberg; ff. — *Ludv. Fr. O. Baumgarten-Crusius* (broder till *Detlev K. W.*, se 1816), th. prof. i Jena sedan 1817, †, 55 år gammal;

¹⁾ Det inköptes af ett bolag och fick namn af Bethlehemskyrkan, der, utom andra, den nitiske, icke prestvigde *C. O. Rosenius* († 1868) de sednaste åren två gånger i veckan predikat.

ff. Biblisk Theologi, Dogmhistoria, m. m.; jfr 1821. — Ungefär ifrån 1833 (se detta år) bildade sig i Oxford en katholsk rigtning, som efter Oriel-College derstädes, scholans hufvudsäte, kallas *the Oriel Party* eller vanligare *Puseyismen*, efter stiftaren, theol. d:r *E. B. Pusey* (f. 1800), prof. i hebreiskan, som, jemte flera universitetets lärare, såsom *J. H. Newman* (f. 1801), *Keble* (poet), m. fl., ifrigt arbetade att återföra engelska kyrkan till katholicismen genom vördnad för traditionen, m. m. De lade synnerlig vikt på kyrkans auctoritet och biskoparnes s. k. successio apostolica, tillade blott de andliga rätt att förklara Bibeln, förnekade rättfärdiggörelsen genom tron, o. s. v. Puseyismen gjorde hastiga och stora framsteg på brittiska öarne och i colonierna i N. Amerika, och en tid blef det nästan ett mod, till och med i de högre kretsarne, att vara puseyit. 1842 försvarade Pusey i ett bref till erkebiskopen af Canterbury sitt uppsåt och den reform han äsyftade; men sedan han 1843 hållit en alltför katholsk predikan om nattvarden, ålades han att i 2 år hålla sig från predikstolen. En Oxfordare *Ward* (sedan Katholik) blef ock dömd för en puseyitisk skrift 1844—1845. I de sednare åren har saken drivits för-sigtigare; men flere af partiet, deribland (1845) *Newman* (som blef oratorii-prest), archidiaconus *Manning*¹⁾ och tre söner af *W. Wilberforce* (men ej biskopen, se 1833), alla aktade och ansedde män, hafva öppet öfvergått till romerska kyrkan (dock icke Pusey sjelf, såsom ett rykte sade), hvilken i de sednare tiderna fått en stor tillväxt i England. Jfr 1850. — Engelske Qväkaren *William Allen* (f. 1770), filanthrop och vetenskapsman, †; hade djupt ingripit i alla tidens filanthropiska förbättringar; ff. — I Skottland hade uppkommit ett kyrkoparti, som kallades *Non-intrusionister*, emedan de protesterade emot kyrkopatronens rätt att påtruga församlingarne de prester, hvilka sockneboerna icke valt eller godkänt. Så kallade «kyrkoslagsmål» inträffade ofta mellan anhängarne af detta parti och nationalkyrkan, isynnerhet i grefskapet Cromarty (i Högländerna), hvori qvinnor särdeles ifrigt deltog. Då Non-intrusionisterna icke hade kyrkor, samlade de sig till gudstjänst i lador, hålör, stundom ock på bergklinter. Under ledning af de utmärkta männen d:r *D. Welsh* och d:r *Th. Chalmers* skiljde de sig nu, efter 10 års strider, under namn af «den fria skottska kyrkan» från nationalkyrkan i Skottland. Bland 1200 församlingar af-söndrade sig sålunda vid pass 700 antingen helt och hållet eller till en del. Den fria kyrkan håller strängare hand öfver kyrkans rättigheter än nationalkyrkan. Redan vid slutet af år 1847 hade «den fria kyrkan» upp-byggt 500 nya kyrkor. — I Sverige väcktes från 1843 uppteende af *Erik-Jansisterna* i Helsingland. De hafva sitt namn af uppländske bonden *Erik Jansson* (f. 1808), som slutligen uppträdde som profet, genom hvilken Guds Ande talade. Han lärde, att genom tron fullbordas icke blott människans rättfärdiggörelse, utan ock hennes helgelse, så att den troende är fullkomligt syndfri, ja utan möjlighet att synda. (Sjelf var Erik Jansson i hög grad osedlig.) Såsom förvillande blefvo derföre, 1844, på hans uppmaning, af hans fanatiska anhängare i Helsingland, Luthers, Arndts, Scrivers och Nohrborgs skrifter på bål uppbrända. Han fördömde Luther till helvetes eld och ropade ve öfver den evangeliska kyrkan. Den vilda

¹⁾ *Manning* blef den 1865 afidne cardinal Wisemans efterträdare som «erkebiskop af Westminster», se 1850.

fanatismen blef allt argare. Mannen arresterades, men lösgafs åter. För-gäfvos sökte Upsala domcapitel 1844 $\frac{1}{12}$ att bringa honom på sundare tankar. Se vidare 1846. — I Småland och Westergöthland grasserade den s. k. *predikosjukan*; se 1841. — Den väldige väckelsepredikanten *P. L. Sellergren* (f. 1769), comminister i Helleberga (i Wexiö län), †; ff. Predikningar och «Bref i andliga ämnen». — *C. J. Lénström* (f. 1811, th. doc. i Upsala, 1845 kyrkoherde i V. Löfsta, th. d:r) utgifver läroböcker i Pränotationerna, Kyrko- och Dogmhistorien; ff. mycket. — *N. Ignell* (f. 1806, † 1864 som comminister i Catharina) utgifver «Granskning af den evangeliskt-lutherska trosbekännelsens förnämsta lärostycken», i Schleier-machers anda, som ökade det missnöje inom svenska kyrkan, hvilket hans «Grunddragen af den christliga Sedeläran» 1842 redan väckt (2:dra delen af «Grunddragen» utkom 1846).

1844. Biskop *Wilhelm Arnoldi* (f. 1798) i Trier utställer d. 18 Aug. den i dervarande domkyrka förvarade relikens «Christi osömmade rock» till de trognas beskådning och tillbedjan. Utställningen varade till d. 6 Oct. och under denna tid vallfärdade öfver 1 million Katholiker till relikens. En grefvinna Droste zu Vischering (släkting till erkebiskopen i Cöln, se 1835), som i flera år lidit af en skada i knäet, hvilken nödgade henne att bruka kryckor, rörde vid relikens, låg sedan i bön för altaret, hvarefter hon sprang upp och gick utan kryckor utför den höga marmortrappan tvärtöfver gatan till sin boning. Detta förklarades naturligtvis olika. Medan de lärde Katholikerna sökte bevisa relikens äkthet, uppträdde katholske presten *Johannes Ronge* (f. 1813) i Breslau med en skrifvelse till Arnoldi, hvari han på det starkaste, men i en oförskämd ton, ifrade mot vallfarterna till Trier och rockens tillbedjan. Han lär, såsom underordnad andelig, hafva blifvit straffad för fel emot förmän, och af förbittring der-öfver nu uppträdt. Han påstod sig föra catholicismens talan, men blef, då han ej ville återkalla sin skrifvelse, afsatt och bannlyst. — D:r *Fredr. Em. Hurter*, f. 1787, sedan 1825 antistes i sin födelsestad Schaffhausen, ff. af «P. Innocentii III:s lefverne», m. m., som nedlagt sitt embete, öfver-gick i Rom offentligten till katholska kyrkan. Katholikerna jemförde hans öfvergång med Stolbergs, Hallers och Schlossers; jfr 1819. Han flyttade sedan till Wien, der han blef kejserlig historiograf, adlad; † 1865. — Bibeltextkritikern *L. F. Const. Tischendorf* (f. 1815), docent i Leipzig, sedan th. d:r och prof., börjar sina resor i Orienten, från hvilken han hem-fört så många viktiga gamla handskrifter. — Äfven Judarne i Tyskland började hålla möten till mosaismens reform i rationalistisk anda, hvaraf söndring uppkom. — Docenten, theol. lic. *A. E. Norbeck* (f. 1806) blir th. lector i Wexiö; ff. en allmänt brukad, i många upplagor utgifven, «Läro-bok i Theologien», äfven en lärobok i kyrkohistorien (1851), öfversatt Winers Symbolik, m. m. — I den nya grekiska constitutionen bestämdes, att Grekerna i dogmatiskt hänseende erkände patriarchens i Constantinopel myn-dighet, men att konungarikets kyrka i alla andra afseenden var oberoende af honom (jfr 1833), samt att thronföljaren skulle bekänna sig till gre-kiska kyrkan. — Mormonernas (se 1839) profet *Joe Smith* (f. 1805 i Vermont) blef, jemte sin bror *Hiram*, ihjelskjuten, då de ville rymma ur fängelset i Carthago, dit guvernören i Illinois insatt dem. *Joe* tillskref sig uppenbarelser af englar, hade seralj och skaror af mördare i sin tjänst. Nu uppkom söndring i secten. Se 1847.

1845. Efter *Ronges* (se 1844) uppmaning bildade sig allt flera af påfven oberoende katolska församlingar och Ronge sjelf blef pastor vid en sådan församling i Breslau (1200 personer). *Czersky*, en stilla prest i Schneidemühl (8 mil n.t.v. från Posen), som stötte sig på påfvemakten, relikdyrkan och afstatet, skiljde sig äfven ifrån Rom, gifte sig, och blef en tid Ronges medarbetare. De från Rom affallne Katholikerna höllo i Leipzig d. 24—26 Mars ett kyrkmöte, der några och 20 församlingar voro representerade. Man antog en gemensam rationalistisk trosbekännelse af några abstracta satser, samt benämningen *Christ-Katolska* eller *Tysk-Katolska kyrkan*, som mest bestod af medelklassen i städerna (se 1847). 1:sta Söndagen efter påsk firade den christ-katolska församlingen i Berlin sin första offentliga gudstjenst, vid hvilken Ronge och *Czersky* officierade i messhakar och nattvarden utdelades sub utraque. Man bibehöll till stor del det lysande och imponerande af katolska ritualen. Vid medlet af året utgjorde de christ-katolska församlingarne 156 och deras antal ökades allt mer. De flesta funnos i Preussen, men äfven i Sachsen, Würtemberg, Hessen, Baden, m. fl. st. *Czersky* skiljde sig snart från *Ronge*. För *Ronge* trodde protestantiska kyrkan för mycket. Den tysk-katolska kyrkan är ett rationalistiskt parti, som närmar sig till Ljussvännernas inom evangeliska kyrkan (se 1842), med hvilka ock föreningar försöktes. — Bland dem, som lemnade romerskt-katolska kyrkan var äfven professoren dr *Regenbrecht* i Breslau. Bland dem, som nu utträdde ur denna kyrka, voro ock flere, som i öfrigt vidhöllo catholicismens läror, ehuru de förkastade hierarchien, läran om afstatet, skärselden, m. m. — Larmet och oredorna, som Ljussvännerna (se 1842) och deras motståndare uppväckte, voro stora under 1844—1845. På åtskilliga ställen, först i Königsberg under *Rupp's* ledning, sedan i Breslau, Berlin, Halle, Magdeburg o. a. st. utträdde individer formligen och uttryckligen ur landskyrkan och bildade egna «fria» menigheter, hvilka efter godtycke organiserade sig, förklarande bestämdt, att de på läran icke lade någon synnerlig vikt. I Aug. 1845 uppsatte 700 personer i Berlin en protest emot den rigtning, som representerades af Hengstenbergs *Evang. Kirchenzeitung* (se 1827) och magistraten i Berlin uppträdde äfven med klagomål deröfver inför konungen, som på denna rationalistiska framställning gaf ett tillrättavisande svar. Magistraten i Königsberg insände en förklaring i samma anda. Till och med de protestantiska biskoparne *Eylert* († 1852) och *Dräseke* (se 1832, † 1849) deltog i en protest emot Hengstenbergska rigtningen (se 1835), men förklarade (i Oct.) att de icke derföre vore af Ljussvännernas åsigt, hvilka förkastade Bibeln såsom numera onödig (se 1842). — Liksom *Feuerbach* satt *Strauss* och *Br. Bauer* i skuggan (se 1841), så öfverträffades han af *Max Stirner* († 1856 i Berlin), som nu utgaf sin bok: «Der Einzige und sein Eigentum», med dedicationen: «Meinem Lieben Marie Dähnhardt» (!). Han tog steget ut och genomförde «Humanismens» (se 1841) consequenser. Han förklarar mensklighet, sanning, rättvisa, med ett ord hvarje makt, som gör anspråk på att beherrska menniskan, för ett spöke, en fantasibild. Oegennyttia är en svaghet, hvarje sträfvan för ett heligt mål är galenskap, besatthet. Han lär den rääste, mest nakna egoism. Hvarje individ är sin Gud, emedan menskligheten, Feuerbachs Gud, endast i den enskilda menniskan har någon verklighet. — Feuerbach svarade, tydligen brydd, med ett visst undseende och med

en aktningsfull ton, som afsticker emot den skärpa och oförskräckthet, hvarmed han förut kritiserat christendomen. Max Stirner svarade i sin ordning och var i denna strid öfverlägsen. — *Is. Aug. Dorner* (f. 1809), th. prof. i Königsberg, sedan 1847 i Bonn, uppträder i fortsättningen af sin «*Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi*» emot Tübingerscholans kritik, i hvars tendens *E. Zeller* (f. 1814), *Alb. Schweglér* (f. 1819), begge Würtembergare, *Küstlin*, *Hilgenfeld*, m. fl. nu och de följande åren nitiskt arbetade. (Jfr 1835.) — *J. J. Thomæus* (f. 1785), prost i Christianstad, † (ihjelslagen af åskan); jf. flera historiska arbeten, hvaribland «*Svenska kyrkans Historia*» (1817). — Missionssällskapet i Lund stiftades (som dock 1855 förenades med svenska missionssällskapet i Stockholm). — Genom lockelser och tvång öfvergingo 10 à 15 tusen lutherske Esther och Letter'), äfvensom allmogen på ön Ösel till ryska kyrkan, hvarigenom flera lutherska församlingar alldeles tillintetgjordes. På Ösel begagnas de lutherska kyrkorna nästan blott af egendoms herrarne sjelfva och deras barn. Ryska regeringen lät bygga kyrkor och kapeller åt de nya trosförvandterna. — Kejsar Nicolaus besökte påfven i Rom $1\frac{5}{8}$ och fick af honom emottaga klagomål öfver de svåra förföljelser, som Katholikerna och särdeles deras prester och nunnor de sednare åren lidit i Ryssland. Jfr 1842. — Biskop *Alexander* i Jerusalem (se 1841) † på en resa, nära Cairo (se s. 261). — Engelska regeringen inrättar biskopsdömen i Nya Brunswig och på Ceylon. — Den för fångvårdens förbättring i alla länder så verksamma engelska Qväkerskan fru *Elisabeth Fry* (f. Gurney 1780) † nära London. — Fransmannen *Royer-Collard* †; ff. — Franske ambassadören *Lagrenée* förmådde kejsaren i China att $\frac{20}{100}$ utfärda ett edict om religionsfrihet för alla «folk från vestern». (Jfr 1839.) Då funnos der 315,000 christne, 84 europeiske missionärer, 135 infödde prester, 14 collegier och seminarier, 326 kyrkor och kapeller. För de katolska christna äro inrättade 3 stora apostoliska vicariat, som omfatta provinserna Chan-si, Fo-kien och Su-tschuen, samt 3 biskopsdömen, i Peking, Nanking och Macáo, af hvilka de 2 förstnämnda sedan 1787 varit förenade.

1846. *Gregorius XVI* † $\frac{1}{6}$; se 1831; cardinal *Lambruschini* (f. 1776, † 1854) hade varit hans förtrognaste tjenare. Menigheten i Rom önskade att den liberale cardinal *Gizzi* måtte bli påfve; men valet föll på grefve Johan Maria Mastai-Ferretti, f. i Sinigaglia i Kyrkostaten 1792 $\frac{2}{3}$; han hade 1824 tjenstgjort i Chile och Peru; 1832 biskop i Imöla (2 mil v.t.s. från Ravenna), 1840 cardinal, vald till påfve $\frac{1}{6}$ med 36 röster af 45, emedan både «pii, docti et politici» bland cardinalerna röstade på honom; han antog namnet *Pius IX*. Såsom furste var han liberal, gaf en amnesti, företog åtskilliga statsreformer och fick en ofantlig popularitet. Såsom påfve var han nitisk katolik, ökade index med flera skrifter, varnade mot Hermesianismen (se 1835) och den protestantiska bibelspridningen, visade Jesuiterna välvilja, men reformerade äfven ordnar och kloster. — Jesuiterna, som i Frankrike haft en skarp strid med de liberala om undervisningsfriheten, hvilken Jesuiterna försvarade, men de liberala ville monopolisera åt universitetet (se 1842), nedlade, på sin general *Rothaans* (se 1814)

¹⁾ Vid slutet af år 1846 hade i Liffland 16,500 Protestanter öfvergått till grekiska kyrkan.
J. L. Rohmann.

befallning, sina undervisningsanstalter i Frankrike och lemnade landet. — *Lamennais* (se 1840) utgifver sin fullkomligen revolutionära bok: «Les Evangiles. Traduction nouvelle avec des notes et des réflexions», hvori han framställer christendomen såsom fordrande den nu gällande samhällsordningens fullkomliga öfverändakastande. — Redan d. 1—3 Oct. 1845 hade i Liverpool ett möte hållits af 216 deputerade af olika trosmeningar om en förening emot papism, vantro och otro. Föreningen skulle vara ett förbund mellan christliga *individer*, icke mellan *confessioner* eller *grenar* af kyrkan. Man beramade ett nytt möte, som nu hölls, i Aug., i London. Der infunno sig omkring 1000 personer af olika confessioner och olika länder, som förenade sig till en «*Evangelisk Allians*», hvars ändamål är att «afhjelpa och aflägsna den brist på christlig kärlek, som visade sig bland Christi lärjungar». Det helas angelägenheter skulle besörjas af en central-comité, i hvilken ledamöter från olika länder ingingo. Efter länder fördelade sig förbundet i «organisationer». Den starkaste «organisationen» är i England, med divisioner och subdivisioner. Sådana finnas ock i Frankrike, Belgien, Tyskland, N. Amerika, m. fl. Förbundet utgifver en månadsskrift: «*Evangelical Christendom*». Mycket verksam och framstående var härvid sir *Culling Eardley*, varm christen med hög bildning, men som lade mindre vikt på confessionsskiolnader († 1863). — Kyrkomöte i Berlin d. 4 Jan.—14 Febr., till protestantismens upprättande och styrkande, enligt augsburgska confessionen, hvilken man ville, att presterna skulle besvärja (hvilket ej brukades i de tyska staterna; jfr 1788). Mötet besöktes af 31 theologer från 26 tyska stater. Dess ordförande var *Mor. Aug. von Bethmann-Hollweg* (f. 1795, jurist, ff.). Mötet erkände, att icke presterna ensamme, utan äfven församlingarne måste verka till kyrkans upprättelse, och tillstyrkte införandet af presbyteriansk kyrkoförfattning; men förmådde intet väsendtligt uträtta. — Konungen af Preussen, som bestämdt förklarade sig emot neologerna, anbefallde de symboliska böckernas besvärjande. Detta kungjordes i tidningarne just på Luthers dödsdag $\frac{1}{2}$, som högtidligen firades i Wittenberg af konungen, en mängd prester och en ofantlig människoskara. Neologerna höllo sig undan. — D. 2 Juni öppnades en evangelisk generalsynod i Berlin under ecclesiastikministern *Eichhorn* (afgick 1848, † 1856). Biskop *D. A. Neander* (f. 1775) blef vice-præses. Man bestämde ett läroformulär, på hvilket ordination) skulle meddelas, men det vann föga bifall. — *G. A. Wislicenus*, pastor vid S:t Laurent i Magdeburg, som anfallit lutherska läran (jfr 1842), blef derföre afsatt, men stiftade en egen församling, deri han äfven upptog Judar utan dop, och införde den crassaste rationalism. (Det uppgafs i tidningarne, att han 1848 med hustru och 8 barn utflyttade till N. Amerika.)¹⁾ Flere prester, som voro «Ljussvänner» (se 1842), hvilka åstadkommo mycken oro och förargelse, blefvo i Preussen afsatte eller suspenderade. — Theologen *Marheineke*, som alltsedan 1810 varit anställd vid universitetet i Berlin, † $\frac{3}{5}$ af slagfluss, i sitt 68:de år; ff.; se 1827, 1831. — D:r *L. Fr. Fr. Theremin*, reformert hofpredikant, † i Berlin, 63 år gammal; bekant såsom predikant och ff. — *Alex. Vinet*, th. prof. i Lausanne, sedan prof. i franska litt. i Genève, som 1846 utträdte ur den

¹⁾ Enligt uppgift i Brockhaus' Conv.-Lex. blef han 1853 dömd till 2 års fängelse, men undgick det genom utflyttning till N. Amerika.

rationalistiska statskyrkan derstädes, †, 48 år gammal; ff. — *Feuerbach*, som af *Max Stirner* blifvit satt i förlägenhet (se 1845), ändrade sin åsigt i en nu utgifven afhandling: «Das Wesen der Religion», der religionens föremål bestämdes vara, icke människans väsende, utan naturens väsende, och känslan af beroende religionens grund, nemligen beroendet af naturen, hvilken således nu blir Gud, ehuru Feuerbach bestrider naturen all verklig guddomlighet. — I den nu utgifna skriften: «Das Verstandesthum und das Individuum» försökte man att öfverbjuda äfven Max Stirner. Dennes crassa egoism mötes här af en vederläggning med hans egna vapen. Egoisten behöfde dock andra, religion, stat, m. m. för att förstöra dem. Men «das Individuum», som i stället framställes såsom ideal, är ungefär hvad man kallar en blaserad person, som hyser ingen fiendskap emot andra, emedan det är sig sjelf tillräckligt. Dess likgiltighet för allt utgör dess öfverlägsenhet och höghet. Det kan således hvarken hata eller älska, icke heller vederläggas, ty för bevis och grunder är det lika likgiltigt som för allting annat! — *Erik Jansson* (se 1843), åt hvilken hans anhängare sammanskjutit en större penningsumma, flydde dermed, för att undgå lagens straff, öfver Norge till N. Amerika. Hans anhängare, som ansågo honom för sin profet och frälsare, afflyttade, till ett antal af 823 personer, af hvilka dock 170 omkommo på hafvet, efter honom till N. Amerika. Följande året återkommo nägre af dem, alldeles utblottade, från Amerika, der de ej fått rätt på profeten. Denne använde penninngarne att i staten Illinois, i Henry County, 3 mil från Galesburgh, anlägga ett dubbelt établissemang, som folket kallade Sodom och Gomorrha. Sedan vid pass 200 af hans anhängare omkommit af sjukdom och elände, hade han i sitt nybygge, hvars profet och beherrskare han var, omkring 500 af dem, hvilka dock alltmer förminskades till antalet. Han hade beröfvat dem allt hvad de ägde och de voro såsom slafvar under honom, tyranniskt behandlade. Äntligen blef bofven d. 30 Maj 1850 i sjelfva tingshuset ibjelskjuten af en man (f. d. underofficern J. Roth, äfven en bof), hvilkens hustru han lockat till sig. Erik Jansson var en mindre karl, vidrig till uppsyn och skick. — En schollärare, som i Stockholm blifvit bekant med den finske presten *Fr. Gabr. Hedberg* (fil. d.r, kyrkoherde i S:t Karins vid Åbo), börjar i Helsingland utbreda dennes herrnhutiskt-antinomistiska läror, som snart fingo talrika anhängare. Liksom nyläsarne förkasta *Hedbergianerna* kyrkans nya böcker. En dylik rigtning hade ock tidningen «*Pietisten*», som ifrån 1842 utgafs i Stockholm (26 årgångar, de sednare åren af 10,000 ex.) af *C. O. Rosenius* (prestson från Westerbotten, f. 1816, icke prest, men flitig predikant, på sednare tider i Bethlehemskyrkan, se 1818, † 1868 $\frac{2}{3}$; ff.). — 864 «Nyläsare» i Norrbotten hade till Kongl. Maj:t insändt en begäran att få utgöra en egen församling, med af dem valda lärare, till hvilken begäran de ansågo sig hafva skäl deruti, att statskyrkan i den nya psalmboken, katechesen och handboken hade afvikit från den sanna lutherska läran. Konungen afslog denna begäran $\frac{1}{7}$. Se vidare 1848. — *Es. Tegnér*, biskop i Wexiö, † $\frac{1}{11}$; ff. (se 1816); icke vän af filosofien. — Den förtjente missionären och store språkkännaren *P. Fjellstedt* (f. i Wermland 1802, theol. d.r i Halle 1853), som i Ostindien och Turkiet verkat för christendomens utbredande, anställes nu som lärare vid det 1845 i Lund inrättade missionsinstitutet, tills det 1856 flyttades till Stockholm. Flera missionärer hafva derifrån

utgått till China och Ostindien. Fjellstedt utgaf alltifrån 1846 Lunds Missionstidning och Bibelvännen, dessutom Bibeln med förklaringar, Concordia Pia, m. m. — Konungen af Preussen utnämner *Sam. Gobat*, f. i Bern; missionär och Judelärare på Malta, till protestantisk biskop i Jerusalem. Jfr 1841. — Protestantiska rörelser, väckta af missionärer, mest från N. Amerika, uppkommo bland Armenianerna i Constantinopel, hvarigenom de ådrogo sig bannlysning och förföljelse af sin dervarande patriarch; men skyddade af de europeiska sändebuden, constituerade de en *armenisk-protestantisk församling* af vid pass 200 personer. Äfven i andra turkiska städer bildade sig efterhand små sådana församlingar. Genom engelska gesandens bemedling blefvo de i början af år 1849 erkände af Porten, d. v. s. de stå icke mera under den armeniska patriarchen, utan under någon hög turkisk embetsman, och Porten erkänner deras andliga. De lära mest bestå af forn-Armenianer. De unierade hålla sig trofast till påfven.

1847. Sultan sänder, för första gången, en diplomat till påfven. Detta sändebud, Schekib-Effendi, hade d. 24 Febr. audiens hos påfven, hvilken följande året (1848) sände en nuntius, Ferrieri, till Constantinopel. — De långvariga tvisterna mellan ryska regeringen och påfven om Katholikerna i Ryssland (se 1842, 1845) afslutas mot slutet af detta år ändtligen så, att desse fingo löfte om trygghet. Katholikerna i det egentliga Ryssland utgöra nära 2,800,000. Enligt det afslutade concordatet, som offentliggjordes 1848, skola i det katholska Ryssland vara 7 biskopsdömen, hvaraf ett erkebiskopsdöme. De nya katholska biskoparne invigdes i Petersburg mot slutet af 1848¹⁾. — De protestantiska consistorierna i ryska Östersjöprovinserna (icke Finland) få befallning att författa sina handlingar på ryska. — Den fleråriga inre spänningen i Helvetien öfvergick nu till inbördes krig. De 7 rent-katholska cantonerna, som gynnade och försvarade Jesuiterna (hvilkas vän, den ansedde landtmannen Leu i Luzern 1845 blifvit lönnmördad), hade till sitt försvar ingått ett Sonderbund (separat-förbund), som blef slaget af edsförbundets troppar. Jesuiterna blefvo derpå fördrifne ur dessa cantoner, hvilka tvingades att ombyta regeringar och författningar, m. m. — *Alex. Schweizer* (f. 1808), sedan 1835 th. prof. i Zürich, utgaf 1844—47 sin «Glaubenslehre der reform. Kirche», i hvilken han troget följer sin lärare Schleiermacher. — *K. Imm. Nitzsch* blir Marheineke's efterträdare i Berlin såsom prof. och öfverconsistorialråd. — *Adolphe Monod*, sedan 1836 th. prof. och utmärkt predikant vid den reformerta faculteten i Montauban, kallas som predikant till Paris, der han nitiskt verkade i nationalkyrkan till sin död 1856 (54 år gammal); ff. Hans bror *Frédéric* (f. 1794) utträdde 1849 ur nationalkyrkan och verkade sedan i frikyrkan till sin död (1867?). — I Belgien besegrades det hierarchiska partiet af det liberala och staten förklarades uttryckligen för en helt och hållet världslig inrättning («une institution laïque»). — Konungen af Preussen finner sig föranlåten att ³⁰ utfärda ett toleransdict, som tillät afsöndringar från statens religionsbekännelser, den evangeliska och romerk-katholska, men med vissa inskränkningar. — «Tysk-Katholikerna» (Rongianerna, se 1845) höllo en generalförsamling i Berlin. Detta concilii enighet var icke stor. Tysk-

¹⁾ Detta concordat upphäfdes af ryska regeringen i slutet af år 1866.

katholska kyrkan tilltog mest under sitt första år (1845), något äfven under det andra, men var sedan i tydligt aftagande. Utmärktare medlemmar, såsom *Regenbrecht* (se 1845), *Theiner* m. fl. utgingo derifrån. — Pastor *Uhlich* i Magdeburg, en af «Ljusvännerna» (se 1842), som åstadkommo mycken oro, blef af sitt consistorium suspenderad. Staden gjorde sammanskott för honom och der bildade sig en af statskyrkan oberoende församling, som snart utgjorde 7000 personer, bestående mest af handverkare och handlande. — D:r *Thomas Chalmers*, prof. i New-college och predikant, † i Edinburg $\frac{3}{5}$ ¹, 67 år gammal; ff.; han var hufvudmannen i den «fria skottska kyrkan», som under honom gjorde stora framsteg; se 1843. — *C. O. Björling*, th. d:r och kyrkoherde i Arboga (f. 1804, domprost i Westerås 1852, biskop derstädes 1866), utgifver «Den evang.-lutherska Trosläran», 1:sta del., «Förberedande studier till Dogmatiken» (1866 utkom 2:dra omarbetade uppl.), nutidens utförligaste dogmatiska verk af svensk författare. — *Bengt Jacobsson Bergqvist* (f. 1785), Schartau's lärjunge, theol. prof. i Lund 1833, † $\frac{1}{4}$ ¹⁰; ff. «Förnuft och Uppenbarelse», m. m. — *E. G. Geijer* (se 1820) † $\frac{2}{4}$ ³ i Stockholm; ff. mycket; undanbad sig 2:ne gånger biskopsemetet. — *Fr. Mich. Franzén*, biskop i Hernösand sedan 1831, † $\frac{1}{2}$ ⁴, 75 år gammal; ff. (se 1816). — Svensken *Th. Hamberg*, f. i Stockholm, élve af institutet i Basel (1815), började arbeta såsom missionär i provinsen Canton i China († i Hongkong 1854, 35 år gammal). — I Antab vid Aleppo öfvergingo omkr. 600 armenianske och grekiske christne till protestantismen. Engelske och nord-amerikanske missionärer voro mycket verksamma i Syrien. Jfr 1846. — Sectstiftaren *Rapp* † $\frac{7}{8}$, nära 90 år gammal, i sin coloni Economy; se 1818, 1831; colonien räknade då knappt 400 medlemmar och boningarne stodo till en del tomma. — Efter *Joe Smiths* död (se 1844) hade en ohjelpig söndring uppkommit inom secten, emedan en del hyllade hans bror *Samuel* såsom hufvudman, andre åter *Brigham Young* (f. 1801). Slutligen utflyttade *Youngs* anhängare från staterna Missouri och Illinois och ankommo i Juli 1847 till dalen vid Stora Saltsjön (Teguajo eller Timpanogos, såsom sjön äfven kallas). De togo med våld landet från infödingarne och uppodlade det. Deras nya stat kallas *Déseret (Utah)* och dess hufvudstad (*Nuvang*) *Nya Zion, Nya Jerusalem*, som redan 1851 hade 10,000 inv. och dagligen tillväxte af invandrande proselyter. Staden (äfven kallad *Salt-lake-city*, Saltsjö-staden) ligger på stora karavanvägen mellan Nord-Amerikas Förenta Stater och det guldrika Californien. Förenta Staternas president gaf 1850 Mormonstaten en territorialregering, som *Brigham Young* dock föga frågade efter. Mormonernas lära vill stödja sig på Gamla Testamentet och grundsatserna äro, om icke, såsom man påstått, egendomsgemensamhet, dock den lagen, att $\frac{1}{1}$ ¹ af hvars och ens egendom gifves åt det allmänna, månggifte (*Brigham Young* har en stor mängd hustrur och bruket är allmänt), hierarchi (öfverstepresten är på en gång profet, domare och fältherre, de öfrige presterna officerare och rådsherrar) och fanatism mot alla annorlunda tänkande, som kallas «hedningar». Sjelfve kalla sig Mormonerna «Jesu Christi kyrka af sednare dagars helige». De äro chiliaster, förkasta barndopet: döpelsen får ej ske före det 8:de året och skall ske genom neddoppning. Många låta döpa sig 10 à 12 gånger i s. k. dop för de döda, som dött utan sann döpelse, men härigenom vinna syndaförlåtelse. Deras stat uppblomstrade allt mer

och skall redan 1850 hafva haft öfver 100,000 medlemmar. I Oct. 1849 utsände de 25 missionärer, till Irland, England, Danmark och Norge (en af dem, infödd svensk, besökte ock Sverige). Dessa missionärer anses göra underverk. I England skall secten äga omkring 20,000 anhängare och i London 20 små kyrkor. — De rättrogne Mormonerna i Illinois, *Samuel Smiths* anhängare, förbanna sina lyckligare bröder vid Stora Saltsjön och skildra dem såsom gudlösa. Dessa rättrogne utgåfvo i Covington (Ky) en tidning med titeln: «Melchisedek». — De tyska Judarne, som (se 1844) hållit flera möten för sin religious omskapning, söndrade sig allt skarpare i rätt- eller gammaltrogne och rationalister, hvilket isynnerhet visade sig på deras reformmöte i Berlin, i slutet af Oct.; mötet upplöstes i stor oenighet.

1848. Våldsamma revolutioner med inbördes krig, blodsutgjutelser och härjningar skakade hela Italien, Frankrike, Tyskland, Preussen, Österrike och Ungern. Öfverallt ropades på frihet och constitutioner, som ock öfverallt beviljades, så att vid slutet af Mars månad hela det christna Europa, utom Ryssland, styrdes constitutionelt, utan att dock derigenom ordning och lugn i minsta mån återvände i de revolutionerade länderna. Förbittring och blodiga strider mellan de olika nationaliteterna, republikanism, socialism och communism förökade den vilda förvirringen och hotade med ett fullkomligt barbari. Alla kyrkliga band lossades. Denna allmänna förvirring öfvergick äfven på följande året. Ländernas och de enskildes välstånd förstördes. Före slutet af 1848 och ännu mer följande året inträdde dock mer och mer en reaction, som, stödd på militärmakten och den allmänna tröttheten vid förvirringen, efterhand återställde lugn och ordning. Eländet ökades äfven af choleraan, som ifrån Ryssland, der hon grufligen härjat, framträngde till Paris, m. m. — Påfvens liberala reformer i Kyrkostaten (se 1846) gäfvos signalen till revolutionerna i Italien, som började redan i Januari. *Pius IX*, som tvingades till den ena concessionen efter den andra, förlorade snart all sin popularitet. Sedan den liberale, men kraftfulle ministern Rossi, som ville hejda yrseln, blifvit lönnmördad i Rom $\frac{1}{11}$ och påfven med vapenmakt blifvit tvingad till ytterligare concessioner och protesterat mot våldet, flydde han d. 24 Nov. till Gaëta, hvarifrån han utfärdade en formlig protest emot Romarnes åtgärder, hvaremot deputerade kammaren i Rom förklarade honom afsatt såsom furste. Redan förut hade Jesuiterna, som våldsamt behandlades, måst lemna Turin, Rom och Neapel. Förgäfvos hade deras general, Nederländeraren *Rothaan* (se 1846), genom offentliga förklaringar, som synas välgrundade, sökt nedslå de beskyllningar, som gjordes dem. De från Kyrkostaten förjagade Jesuiterna utgjorde omkr. 700. Bland dem funnos berömda män: dogmatikern *Perrone*, filologen *Secchi*, astronomen *Marchi* (ledamot af vetenskapsakademien i Berlin). Flere begäfvos sig såsom missionärer till andra verldsdelar. — I Frankrike störtades monarchien d. 24 Febr.; konung Ludvig Philipp med sin famlj flydde till England (der han † 1850) och republiken utropades. Poeten *Lamartine* (se 1828), som medverkat till revolutionen, blef medlem af den nya styrelsen, men måste afträda vid det stora uppror af arbetarne, som d. 23—26 Juni gjorde Paris till ett slagfält, då mera blod der utgöts än någonsin förr der på en gång blifvit utgjutet. Erkebiskopen derstädes, *D'Affre* (f. 1793), som talade försoningens ord till insurgenterna, dog af ett skott. Han

efterträddes af *Sibour* (f. 1792, mördad 1857 i en kyrka af en afsatt prest). *Lamennais* (se 1846, † 1854, 72 år gammal) och dominicanen *Lacordaire* († 1861 i Sorèze), utmärkt predikant, som voro ledamöter af nationalförsamlingen, hade redan förut derifrån utträdt. — *Proudhon*, som hädade Gud och lärde, att «egendomen är stöld», gjorde uppseende såsom ff. († 1865). — De franska presterna, som aldrig varit synnerligen gynnade af den fallna monarchien, läste, på begäran, välsignelse öfver folkets frihetsträd. Också visade sig vid denna revolution ingen fiendtlighet emot kyrkan. — Annorlunda var förhållandet i Tyskland. Der nedrefvo revolutionerna nästan all protestantisk kyrka, tills följande året en reaction inträffade, som sökte att åter bevara, uppbygga och sammanbinda. I nedrifvandet togo nu *Humanisterna* (se 1841) en verksam del. *Arnold Ruge* (se 1841) var en verksam ledamot af parlamentet i Frankfurt och *Edgar Bauer* ledde en af de förnämsta politiska klubbarne i Berlin. Alla filosofiska tidskrifter upphörde med slutet af detta år och sedan var en allmän stagnation i den tyska filosofien en längre tid rådande. — Vännerna *Held* och *Corvin*, författare af en rationalistisk «Verldshistoria», som *L. J. Hjerta* i Stockholm (se 1841) utgifvit i svensk öfversättning, voro ifrige demagoger, den förre i Berlin, der han temligen länge spelte en stor roll och stiftade en politisk klubb, den sednare i vestra Tyskland, der han verkade mera obemärkt. — Ljusvännen *Uhlich* (se 1847) blef medlem af den preussiska constituerande församlingen. — Tysk-Katholikerna (se 1847) upplifvades äfven och tillegnade sig kyrkor, kyrkegendom o. a. — Den tyska constituerande riksförsamlingen eller parlamentet, som höll sina sessioner i Paulskyrkan i Frankfurt, antog d. 28 Aug. en så oinskränkt religionsfrihet, att ingen behöfver sluta sig till något religiöst samfund och att hvarken medborgerliga eller statsborgerliga rättigheter bero på trosbekännelsen. — Så väl i Preussen, som i Österrike, hvilket sednare förut varit en strängt katholsk stat, proclamerades full religionsfrihet. — De katholska tyska erkebiskoparne och biskoparne, till ett antal af 26, höllo i slutet af Oct. och början af Nov. en sammankomst i Würzburg, der äfven flera theologer infunno sig. Cardinalen och erkebiskopen af Salzburg (sedan 1850 af Prag), furst *Schwarzenberg* (f. 1809), förde ordet vid öfverläggningarne, som höllos hemliga. Mötet ut-sände herdeord m. m. till de troende, i ett värdigt språk, och förklarade sig bestämdt emot statens och kyrkans söndring från hvarandra. — På 2:ne prestconferenser i Sandhof, nära Frankfurt a. M., beslöts, att en tillsatt comité af 7 personer skulle förbereda saken och sedan inbjuda alla, «som på grunden af de reformatoriska bekännelserna» (hvilka man ingalunda ville förkasta eller sammanblanda) ansågo sig för Protestanter och hade kärlek för den protestantiska kyrkans bästa, att infinna sig på ett allmänt möte. På inbjudningen samlades i Wittenberg — i den kyrka, der Luther predikat och han och Melanchthon nu hvilat — d. 11 Sept. och följande dagar, mer än 500 personer af flera protestantiska confessioner och åsigter, äfven lekmän, både förnämna och allmoge. *Bethmann-Hollweg* (se 1846) och *Fr. Jul. Stahl* (f. 1802, Jude, sedan christen, jurist, ff., † 1861) voro ordförande. Tysklands evangeliska kyrkosamhällen skulle förena sig i ett kyrkoförbund, som icke upphäfver confessionerna, men har till uppgift att vårda och främja alla intressen, som äro gemensamma för de detsamma tillhörande kyrkosamhällen. Ett utskott organiserades i 2:ne

afdelningar, en mindre af 7 och en större af 30 personer. Utskottet skulle vidare främja förbundets ändamål. För detta möte var äfven *den inre missionen* (d. v. s. vården om vanvårdade barn, fångars och förvildade individers förbättring, m. m. d.) en vigtig sak, för hvilken en centralstyrelse bildade sig i Berlin, som fick sina stadgar d. 9 Jan. 1849. Detta bedrefs isynnerhet af den vid mötet närvarande *J. H. Wichern* från Hamburg; se 1833. — D:r *Bretschneider* (se 1805, 1814), sedan 1816 generalsuperintendent i Gotha, † $\frac{2}{1}$, 72 år gammal; ff. — Lutherska missionssällskapet i Dresden (se 1819) förlades, för att vara ett universitet närmare, till Leipzig, der det antog characteren af en allmän luthersk missionsanstalt. Dess director var då *K. Graul*, th. d:r (f. 1814, † 1864 i Erlangen), ff. — *Ludv. Harms*, f. 1805, utmärkt för kunskaper och nit, i ungdomen tvifflare, sedan 1844 sin faders adjunct i Hermannsburgs pastorat på Lüneburgerheden, blef nu hans efterträdare och verkade med utomordentlig kraft såsom bibeltrogen predikant, pastor och grundläggare af en egen missionsanstalt, † 1865 $\frac{1}{4}$. — Den fleråriga rysk-grekiska proselytismen i ryska Östersjöprovinserna (se 1845) inställes och förbjudes allvarligen af ryska regeringen. — Om våren 1848 ingåfvo Ny-Läsarne i Norrbotten (se 1846) till kongl. maj:t en bestämd förklaring, att de ämnade afsända sig från statskyrkan. De började ock att sjelfve utdela nattvarden, äfvensom de redan förut döpt barn, efter gamla handboken. Deras anförare blefvo derföre instämda till verldslig domstol. Men afsöndringen från kyrkan fortfor och fortfar. — *Irvvingianerna* (se 1834), eller, som de sjelfve kalla sig, »den heliga, katholska och apostoliska kyrkan», hafva i sednare tider beredt sig stationer i Frankfurt a. M. och i Berlin. De hade fått 2:ne utmärkta tyska lärare till anhängare, Marburger-theologen *Henr. W. J. Thiersch* (upphörde 1850 att vara prof. i Marburg) och Berlinerpredikanten *Köppen*, som nu i Berlin predikade i sectens anda, men motverkades af *Hengstenberg* och andra. Partiet, som icke synes hafva stor framgång att vänta, har dock i Berlin ett kapell med särskild gudstjenst och clerus. I England var den förnämste och mest framstående mannen i partiet *Henry Drummond* († 1860), en rik man och parlamentsledamot för Ost-Surrey. Han var en af »kyrkans englar». I London är nu (1853), vid Gordonsquare, strax bakom universitetet, en stor katedral, i göthisk stil, under byggnad, hvilken snart blir färdig, till frände af partiets gudstjenst, som mycket liknar den katholska. Irvvingianerna äro chiliaster, som tro, att Christus snart skall uppträda och herrska med sina helgon i 1000 år. De anse kraften att göra underverk, äfvensom den profetiska gåfvan, ännu qvarbefintlig inom kyrkan. De antaga, att Christus var född med arfsynd, såsom vi, men att han öfvervann och utplånade den. Jfr 1834. — Den allmänt aktade erkebiskopen af Canterbury d:r *Howley* † $\frac{1}{2}$, 83 år gammal. Han efterträddes af *John Bird Sumner*, f. 1780, biskop i Chester 1828, † 1862, ff. Sumner tillhörde det af Milner († 1797), Martyn († 1827), Wilberforce († 1833), m. fl. stiftade *evangeliska partiet*, som nitiskt verkat för praktisk och levande christendom, och till hvilket äfven hör statsmannen och filanthropen lord *Ashley*, sedermera greffe *Shaftesbury* (f. 1801). — Äfven i Irland var oroligt. — Konung Ludvig i Bayern (se 1832) nedlade regeringen $\frac{2}{3}$ och kejsar Ferdinand I af Österrike $\frac{1}{2}$. Flere smärre tyska furstar gjorde detsamma. — I Frankrike blef Ludvig Napoleon Bonaparte (kejsarens

brorsson, Ludvigs af Holland son) d. 20 Dec. proklamerad till republikens president. — I Helvetien (jfr 1847) antogs en ny författning, som nästan gjort slut på cantonernas, åtminstone de mindres, själfständighet. — Den snillrike och originelle *Joh. Jos. von Görres* (f. i Goblentz 1776), † i München; ff. mycket. Sonen *Guido* (f. 1805) fortsatte fadrens verksamhet, men † redan 1852.

1849. Den landsflyktige *Pius IX* utfärdar från Gaëta $\frac{2}{3}$ ett circular till kyrkans dignitärer om jungfru Mariæ obefläckade afielse, för hvilken frågas undersökande han förordnat några lärda andeliga och cardinaler. Man hade önskat, att det måtte bestämmas såsom en katholska kyrkans lära, att den högtlofvade jungfrun vore aflad utan arfsynd¹⁾, o. s. v. Jfr 1136, 1216, 1223, 1614. — Ehuru sjelf landsflyktig, hade påfven ej tvekat att i «index» sätta skrifter af de ansedda männen pater *Ventura*, (förut theatiner-general, ryktbar predikant, † 1861 i Marseille, 69 år gammal), *Rosmini* och *Gioberti*. De två förstnämnde revocerade; Venturas revocation var särdeles fullständig och ödmjuk. Abbé *Gioberti*, som emot Jesuiterna ff. det vidlyftiga verket «*Il Gesuita moderno*» (äfvén, 1843: «*Primato d'Italia*», m. m.), var nu conseljpresident och utrikes minister i Turin, men afgick, efter konung Carl Alberts abdication, såsom sardinisk minister till Paris (der han † såsom privat man 1852, blott 45 år gammal; med stor högtidlighet begravden i Turin). — En constituerande församling (Constituente Romana) sammanträder i Rom $\frac{5}{6}$, hvilken $\frac{2}{3}$ förklarar *romerska staten* för republik och påfven för *afsatt* från sin verldsliga makt, men bibehållen vid sin biskopliga. — Konung Carl Albert af Sardinien, i grundslagen af Österrikarne vid Novara $\frac{2}{3}$, nedlägger samma dag regeringen och reser till Portugal, der han dog i Oporto $\frac{2}{7}$. — Republiken Frankrike sänder en armé emot romerska republiken. Fransmännen intogo Rom med storm $\frac{3}{7}$ och proclamerade $\frac{1}{7}$ återställandet af påfvens makt, hvarigenom romerska republiken fick ett snart slut. Påfven insatte en provisorisk regering, som skyddades af de franska vapnen. — Cardinal *Giuseppe Mezzofanti*, sin tids mångkunnigaste språkkännare, † i Rom $\frac{1}{3}$, 74 $\frac{1}{2}$ år gammal. — Furst *Alexander af Hohenlohe* (se 1833), som länge lefvat undångömd i Ungern, uppträdde åter såsom undergörare i Insprach, dit sjuklingar hoptals kommo till honom; men han dog sjelf i Vöslau nära Wien $\frac{1}{4}$, 53 år gammal. — D. 1 Aug. invigdes i London en kyrka, den första, som *Jesuiterna* der någonsin ägt. Catholicismen tillväxte allt mer i England. Jfr 1843. — Kejsar Nicolaus sammankallade i Maj alla sitt rikets högsta orthodoxa andliga till Petersburg. Han förde till dem det språk af kyrkans trogne beskyddare, som blifvit hört äfvén i de europeiska angelägenheterna. Sitt beslut att motverka anarchien skall han hafva uttalat, äfvén att motarbeta otro och ogudaktighet. Den ryska orthodoxa kyrkan ville han upprätthålla, liksom han ville vara dess ord undergifven, o. s. v. — Tysk-katholicismen (se 1848), hvilken 1848 visat sig mera såsom ett politiskt parti, som höjde republikens röda fana, än såsom ett religiöst, fortfor på denna väg och råkade allt mer i upplösnings-tillstånd, hvarefter *Ronge* (se 1845) tog sin tillflykt till England (hvarifrån han först 1861 återkom). — *C. H. G. Venturini* (se 1800) †, 78 år

¹⁾ Denna lära blef ock 1854, d. 10 Dec., i Petrikyrkan af påfven, i närvaro af 200 biskopar, högtidligen proclamerad som kyrkolära, ehuru Dominicanerna dermed voro mycket missnöjde.

gammal, i sitt fädernesland Braunschweig; ff. mycket. — D:r *Wegscheider* † i Halle $\frac{2}{1}$, 77 $\frac{1}{4}$ år gammal; ff.; utmärkt rationalist; se 1815, 1841, 1842. — D:r *De Wette* † i Basel $\frac{1}{6}$, 69 år gammal; utmärkt theologisk ff., som skrifvit mycket; han närmade sig i de sednare åren alltmer till det positivt christliga; se 1816, 1819, 1826. — D:r *Otto von Gerlach*, consistorialråd, prof. och hofpred. i Berlin, † $\frac{2}{10}$; ff. Bibelförklaring (på svenska bearbetad af *Thure Wensjoe*, f. 1801, † 1865 som pastor i S:t Clara; äfven öfversatt »Hutterus redivivus» af Hase, »Christi Person och verk» af Sartorius, m. m.), m. m. — Biskop *Dräseke* † i Potsdam $\frac{3}{2}$, 75 år gammal; ff.; se 1832, 1845. — *J. Fr. v. Meyer* (f. 1772), senator och borgmästare i sin födelsestad Frankfurt a. M., †; utgifvit: »Die H. Schrift in berichtigter Übersetz. mit kurzen Anmerkungen», »Blätter für höhere Wahrheit», m. m.; han var ifrigt verksam för christendomens befordran. — Den lärde Genève-theologen *Ludv. Gaussen*, som 1814—41 varit prest i nationalkyrkan, men blifvit afsatt af det rationalistiska partiet, ingick nu i frikyrkan († 1863, 73 år gammal); ff. — Efter många tvister afsöndrade sig nu bland Frankrikes reformerta en frikyrka, under namn af »*Union des églises évangéliques*». — Läkaren d:r *I. J. G. Wilkinson* i London, som förut på engelska öfversatt flera af Svedenborgs naturvetenskapliga verk, och studerat hela massan af hans arbeten, utgifver: »Emanuel Swedenborg: a biography», den utförligaste, som finnes. — D. 21 Jan. invigdes engelska kyrkan i Jerusalem under namn af Christi kyrka. Den protestantiske biskopen (se 1846) predikade öfver Es. 56: 7. I denna kyrka göres förbön för Englands drottning, Preussens konung och Turkiets sultan. — *Gützlaff* (se 1831), som sedan freden mellan England och China 1842 varit engelsk generalconsul i China, kommer till England, och besökte äfven Tyskland samt, 1850, Sverige (Stockholm, Upsala och Lund) († i Hong-Kong 1851 $\frac{2}{8}$). Äfven detta år härjade cholera i Europa, men ännu värre i N. Amerika. — Sedan Sicilien i April blifvit underkufvad af Neapels konung, Österrike efter slaget vid Novara blifvit herre i norra Italien, en stor resning i Paris besegrad i Juni, romerska republiken upplöst i Juli, den republikanska insurrectionen i Baden samtidigt besegrad af Preussarne, ett stillestånd tillvägabragt mellan Danskarne och Schlesvig-Holsteinarne i Aug., och Ungern underkufvad af Österrike och Ryssland i Aug.—Sept. samt slutligen erkebertig Johan d. 20 Dec. nedlaggt sitt riksföreståndarskap för Tyskland i tyska förbundets händer, var ändtligen lugnet, åtminstone i det yttre, återställt i Europa. De af de constituerande riksförsamlingarne gjorda författningarne måste lemna rum för constitutioner octrojerade af regeringarne, som efterhand sökte att återföra sakernas ordning till hvad den var före 1848. Revolutionscheferna måste fly till England eller Amerika och stränga bestraffningar drabbade dem, som ej kommit undan. — Äfven Danmark antog detta år en constitution, som gjorde slut på enväldet, utvidgade religionsfriheten, m. m. — *H. L. Martensen* (f. 1808 i Flensborg, theol. d:r och prof., 1854 biskop öfver Seland) utgifver sin Dogmatik (öfversatt på svenska). — Diakonissanstalt i Stockholm, invigd 1851. — *F. W. Newman* (f. 1805, broder till den nitiskt katholske proselyten John Henry, se 1843), apostat från christendomen, deist, utgifver sina »Phases of faith». (Han förnekar till och med möjligheten af en yttre uppenbarelse.) — *Theodor Parker*, f. 1810 i Massachusetts, vältalig unitarisk predikant i

Boston, hvilken, rikt gift, 2:ne år rest i Europa, utgifver i London sina «Critical and miscellaneous works», hvilka i Boston efterföljdes af flera dylika i samma anda, t. ex. «Ten sermons on religion» (1852), m. m., hvari han, liksom *Newman*, förkastar all öfvernaturlig uppenbarelse, reducerar religionen till tro på Gud och odödlighet och till moral (hvilket skall vara den äkta christendomen), o. s. v. († i Florens 1860 $\frac{10}{5}$, hvar- efter många af hans skrifter blifvit öfversatta på svenska). — Seikernas rike blir en engelsk provins.

1850. *Pius IX*, som d. 4 Sept. 1849 hade flyttat från Gaëta till Portici, begaf sig d. 4 Apr. från Portici till Caserta. Innan han lemnade neapolitanska riket, gaf han dess konung titeln af «Rex piissimus». Påfven intågade åter i Rom d. 12 April kl. 4 e. m. (Jfr 1848.) Han hade beviljat Romarne en något inskränkt amnesti och några fria institutioner. Statens förstörda finanser, rövverierna, m. m. beredde honom många bekymmer. Han regerade under skydd af den franska arméen, som ännu (1853) qvarstod i Rom¹⁾. Österrikarne beskyddade de norra delarne af hans stater. — Jesuiterna återkommo till Italien och deras general till Rom (se 1848). — Sardiniske cultusministern greve *Joseph Siccardi* hade för sardinska kamrarne framlagt ett lagförslag, som upphäfde prestprivilegierna i detta konungarike. Ehuru förslaget var alldeles i strid med concordatet af år 1832 och påfvestolen genom cardinal-statssekreteraren *Antonelli* (f. 1806) protesterade deremot, blef det dock af kamrarne antaget och af konungen sanctioneradt $\frac{2}{4}$. Häraf uppkommo häftiga stridigheter med clericiet och påfvestolen. Erkebiskopen, cardinal *Franconi* i Turin, som utfärdat ett herdebref emot den siccardiska lagen, blef $\frac{2}{5}$ arresterad och sedermera af regeringen afsatt och förd öfver gränsen till Frankrike (der han satte sig ned i Lyon, † 1856). Sammalunda affördes ock erkebiskopen af Cagliari, *Morangin di Nurra*. Många oroligheter uppkommo häraf, hvilka ännu mera ökades genom lagen om de civila äktenskapen. Tvisterna fortfara ännu (1867). — England, der Katholikernas antal så tillväxt (jfr 1843), att de s. k. apostoliska vicariernas antal år 1842 från 4 ökades till 8, blef af påfven fördeladt i katolska stift och till dem 11 biskopar utnämnde, utom d:r *Nicholas Wiseman* (f. 1802 i Sevilla, men af irländsk börd, † i London 1865; ff. flera goda arbeten), som var utnämnd till «erkebiskop af Westminster». Det protestantiska England harmades mycket öfver denna påfvens djerfhet («papal aggression»), men fann intet rätt lämpligt sätt att mota den. Då påfven $\frac{30}{2}$ utnämnde 14 cardinaler, hvaribland 10 utlänningar, var erkebiskop *Wiseman* en ibland dem. Bland de öfriga utnämnda utlänningarne var erkebiskop *Geissel* i Cöln (se 1841, † 1864) och 3 franska erkebiskopar. — Äfven Förenta Staterna i N. Amerika fördelades sammalunda i katolska stift och New-York blef säte för en erkebiskop. — I Frankrike antogs $\frac{15}{3}$ en «lag om undervisningen», som fick en öfverstyrelse, bestående af 4 erkebiskopar eller biskopar, 1 luthersk och 1 reformert prest, 1 israelit, 3 statsråd, 3 cassationsdomstolsråd och 3 från den fria undervisningen. Primärundervisningen gifves gratis åt de fattiga i communalscholor, förenade med handtverkscholor. Secundärscholor äro dels privata, dels publika. Hvarje departement skall hafva en «académie». Jfr 1842, 1846. — Abbé *Châtel* (se

¹⁾ Icke förrän i Dec. 1866 lemnade de sista franska trupperna Rom.

1832, † 1857) förklarade i en valförsamling christendomen för en djup villfarelse. Köttet måste tillfredsställas lika så väl som anden; så ville naturens och förnuftets Gud. — Kejsaren i Österrike utfärdade $\frac{1}{4}$ en för det katolska clericiet, dess förbindelse med påven, subordinationen inom detsamma, m. m. gynnsam förordning. — D:r *Smetana*, filos. prof. i Prag, hvilken blifvit protestant, bannlyses af katolska kyrkan och †. — I Österrike öfvergingo stora hopar till protestantismen. — Erkebiskopen af Cöln och hans suffraganer (se 1821) ålägga sitt clerici $\frac{1}{4}$, att, innan de aflade eden på preussiska constitutionen, förbehålla sig, att eden ej får göra intrång i kyrkans rättigheter eller i clericiets förbindelser emot henne. Cultusministären förklarade $\frac{2}{3}$, att eden finge afläggas på detta sätt. — Den bekanta författarinnan, grefvinnan *Ida Hahn-Hahn* (f. 1805), öfvergick, på skärthorsdagen, i Berlin till katolska kyrkan. Hon sågs sedan i Berlin såsom sträng botgörerska och ingick slutligen i ett kloster i Cöln. — Johanniterorden (se 1815, 1826), som af de katolska makterna städse varit erkänd som suverän, och som nu constituerat sig, gjorde bruk af sina rättigheter och utnämnde sändebud till hofven i Österrike, Bayern, Frankrike, Belgien, Spanien och Portugal. Orden har 4 storpriorat: Rom, Lombardiet-Venedig, Begge Sicilierna och Böhmen. Stormästareembetet innehafves af en vicarie («lieutenant»), som residerar i Rom (se 1834). — D:r *Joh. Aug. Wilh. Neander* (f. Jude, sedan christen), sedan 1812 theol. prof. i Berlin, öfverconsistorialråd, † $\frac{1}{7}$, 61½ år gammal; ff. mycket i kyrkohistorien, äfven «Das Leben Jesu» 1837 mot Strauss. — Öfverhofpredikanten, geheimkejsarkorådet och vicepresidenten i öfverhofconsistorium i Dresden (Reinhards efterträdare) d:r *Christopher Fr. von Ammon* (f. 1766) † $\frac{2}{5}$ och efterträddes i dessa embeten af då varande th. prof. i Leipzig d:r *Harless* (se 1835) (som dock redan i Nov. 1852 derifrån afgick till München såsom president i protestantiska öfverconsistorium derstädes; adlades). — I Erlangen, der *Harless* 1833—1845 kraftfullt verkat som th. prof., verkade nu hans efterträdare *Joh. Chr. Konr. von Hofmann* (f. 1810), *Frans Delitzsch* (f. 1813, prof. i Erlangen 1850, i Leipzig 1867), *G. Thomasius* (dogmaticus, kenotiker, se 1616), *Heinr. Schmid*, m. fl., män, som alla gjort sig kända för vetenskapliga theologiska skrifter och som bildat den s. k. *Erlanger-scholan*, hvilken utmärker sig genom fasthållande af den heliga Skrift och de lutherska bekännelseskriterierna. (Dock afviker v. *Hofmanns* uppfattning af arfsynden och försoningen från kyrkoläran.) — *Clausen* (se 1825, 1829), flitig ff., utgaf 1848—50 «Fortolkning af de tre synoptiske Evangelier» (och 1853 sin på svenska öfversatta «Christlig Troslära», hvori han omfattar det lutherska lärobegreppet). Liksom sin gamle antagonist, den äfven flitige författaren *Grundtvig* (se 1839)¹⁾, deltog han verksamt i sitt lands inre politik och var nu (1848—51) äfven minister utan portfölj. — *L. A. Anjou* (f. 1803, theol. prof. i Upsala 1845, statsråd 1855, biskop i Wisby 1859), förut ff. af en lärobok i kyrkohistorien, utgifver 1850—51 «Svenska kyrkoreformationens historia» i 3 delar; ff. mycket (deribland, 1866, fortsättning af nyssnämnde verk efter 1593)²⁾. — *Ignell* (se 1843) utgifver sina rationalistiska populära föreläsningar öfver «christendomens

¹⁾ Grundtvig erhöll sedermera af konung Fredrik VII biskops namn, h. o. v.

²⁾ *L. A. Anjou* och *A. F. Beckman* (f. 1812, th. prof. 1851, biskop i Hernösand 1864) utgäfvö 1849—51 «Tidskrift för svenska kyrkan.»

hufvudlärar», hvarefter han såsom theologisk ff. arbetade för utbredande af Tübinger-scholans kritiska åsigter öfver Nya Testamentet (se 1835). — Missionären från Lunds missionsinstitut *Josef Fast* lider martyrdöden i China. — Sectstiftaren *Erik Jansson* mördas i N. Amerika, se 1846 ¹). — Under ledning af brukspredikanten och scholläraren *Lars Paul Esbjörn* (f. 1808) från Hille i Gestrikland, hvilken 1849 öfvergått till N. Amerika, bildas i Illinois flera lutherska församlingar. (Esbjörn återkom 1862 till Sverige och blef pastor i Öster-Wähla.) — Först detta år erkändes Greklands kyrkas sjelfständighet af patriarchen och erkebiskoparne i Constantinopel. Jfr 1833 och 1844. — Engelske ambassadören i Constantinopel sir Stratford Canning (lord Redcliffe) utverkar af sultanen en firman, som beviljar hans *protestantiska* undersåter religionsfrihet på samma fot, som Katholikers, Grekers och Armeniers.

¹) Numera (1867) lärer hela secten vara upplöst, egendomen (som Erik Jansson efter sin födelsesocken Biskopskulla kallade *Bishophill*) såld och ledamöterna förskingrade.

I. BIHANG.

Öfversigt af de christna kyrkorna och de betydligare Secterna vid medlet af 19:de Seklet.

1.

Grekisk-katholska eller, såsom hon sjelf kallar sig, *den Orthodoxa kyrkan*, är herrskande bland christna befolkningen i *Turkiet*, så väl det asiatiska som europeiska, i *Grekland*, på *Joniska öarne* och i *Ryssland*, samt har medlemmar i *Siebenbürgen*, *Polen*, *Ungern*, *Galicien*, *Illyrien*, m. m. Hennes äldre lärobegrepp fortfar i en viss enformighet. Hon bekänner den Helige Andes utgående endast af Fadren och förkastar påfvens supremat, äfvensom skärselden, men tror dock ett straffande och renande mellantillstånd; nyttjar syradt bröd i nattvarden, som meddelas sub utraque äfven åt laici samt åt barn straxt efter dopet, och alltid så, att brödet och vinet meddelas tillsammans i en sked; antager dervid transsubstantiation och offer för lefvande och döda, men utan hostians tillbedjande; döper med trefaldigt neddoppande; har många egna fastor och kyrkobruk; begagnar Julianska calendern och firar derföre sina flesta fester på andra tider än Katholikerna af romerska kyrkan; men antager, liksom desse, 7 sacrament, tillbeder helgon och bilder (särdeles korset), visar mycken aktning för munkar och kloster, tillägger goda verk och yttre religionshandlingar en stor förtjenst, och sätter den saliggörande tron i att tro hvad kyrkan lär; men förbjuder icke, såsom de romerska, Bibelns läsning af laici. — Presterskapet betraktas som medlare: deras olika grader grundas på guddomlig stiftelse. *Föreläsare*, *Sångare*, *Hypodiacöni* och *Diacöni* äro grader nedom de egentliga presterna, *Ierei*. *Poperna* motsvara pastorer, *Protopoper*, prostar eller superintendent. *Poper* (= *Papæ*) och *Protopoper* äro och böra vara gifte, men blott en gång: efter hustruns död ingå de i kloster och kallas då *Ieromonäch*i. Det högre presterskapet, *biskopar*, *erkebiskopar*, *metropolit*er och *patriarch*er, som hemtas ur klostren, är underkastadt coelibat. Bland dem finnas män af djup lärdom, särskildt väl bevandrade i Bibeln och Patres; men de lägre presterna äro okunniga och råa. Abboterna i munkklostren kallas *Archimandriter* (under hvilka flera kloster stå), priorer *Igumener* och abbedissorna i nunneklostren *Igumenjer*. Gudstjensten, hvilken församlingen bevisar stående, är öfverhopad med ceremonier, och sker ej sällan på ett för folket obekant språk (eburu den grekiska kyrkan icke, såsom den latinska, har ett allmänt kyrkspråk), utom predikningar, hvilka dock ej ofta hållas, så vida ej gamla homilier föreläsas; ty i denna kyrka är det presterna förbjudet att predika utan biskopens särskilda förordnande. — *Den grekisk-orientalska kyrkan* i de turkiska länderna har (enligt uppgiften i *Almanach de Gotha pour 1851*) 12,830,000 orthodoxa medlemmar, utgörande mer än $\frac{1}{3}$ af turkiska väldets

hela befolkning, alla de skattskyldiga staterna i Europa, Arabien och Afrika inberäknade. Af dessa orthodoxa Greker bo vid pass 11 millioner i europeiska Turkiet, der Muselmännen icke utgöra mer än 3,800,000. I asiatiska Turkiet är deremot dessas antal 6 gånger större än de orthodoxa Grekernas¹⁾. Den grekiska kyrkan i Turkiet fortfar att stå under patriarcherna af Constantinopel, Antiochia, Jerusalem och Alexandria, under hvilka metropolitener, erkebiskopar, biskopar, m. m. vårda församlingarne. Det gemensamma öfverhufvudet är egentligast patriarchen i Constantinopel, hvilken kallar sig *Oecumenicus* och hvilkens makt öfver sina i turkiska och andra länder boende christna varit ganska stor. Patriarchen i Jerusalem har dock bland patriarcherna så till vida högsta rangen, att han kallas *den allra-heligaste*, ehuru den i Constantinopel har högsta makten. Icke blott den sistnämnde, utan äfven patriarcherna af Jerusalem och Antiochia vistas ständigt i Constantinopel²⁾. Jerusalems-patriarchens herrliga palats i Constantinopel, kalladt *den heliga grafvens hus*, uppbrändes af Turkarne 1853. Patriarchen af Constantinopel biträdes af *den heliga Synoden*, i hvilken de nyssnämnde 2:ne patriarcherna äro medlemmar, äfvensom de i Constantinopel vistande erkebiskopar och biskopar. Den orthodoxe patriarchen af Alexandria, som bor i Cairo, har der blott 2 kyrkor och för öfrigt blott chor-episcopi (se s. 16, Anm.) under sig och är ganska obetydlig. (Det är Kopternas patriarch, som nu i själfva verket är patriarch af Alexandria; se år 578.) Mera betyder erkebiskopen på Cypern, som är oafhändig och utgör hufvudet för en egen kyrkoprovins. — Turkiska regeringen afsätter tidt och ofta patriarcherna, särdeles den i Constantinopel, för att erhålla de gåfvor, som hvarje ny patriarch måste gifva. Det stora betryck, hvori så väl Grekerna, som alla christne i Turkiet i århundraden måst lefva, har i de nyaste tiderna, under de 2:ne sista sultanerna mycket förminskats och flera lagar blifvit utfärdade till deras förmån, ehuru de äkta Turkarnes förakt och hat till dem ännu alltid fortfar och icke sällan bereder dem lidanden. De orthodoxa Grekerna hafva ända till nyare tider inhemtat sin theologiska bildning hos munkarne på Monte Santo (Athos, se s. 98, not.). De använda de 70 uttolkares översättning till kyrkligt bruk. Bibelsällskapernas bibelspridning motverkas. — *Grekiska kyrkan i konungariket Grekland*, med en folk-mängd af nära 1 million, har 10 biskopar och ungefär 2,900 pastorat. Af 400 kloster indrog man (1833) 270, hvarigenom en kyrkofond vanns. Biskoparne tagas bland archimandriterna. Munkarne äro jordbrukare; presterna hafva blott stola-inkomsterna; beggedera äro ännu okunnige, men bildningen börjar dock stiga. År 1833 öfverlemnades kyrkostyrelsen åt en *helig Synod*, bestående af 5 biskopar, af hvilka en är president, och oberoende af patriarchen i Constantinopel. Häraf uppkom dock en mångårig strid, emedan det strängt orthodoxa partiet, anfördt af den värtalige archimandriten *Constantinos Oikonomos* (född Grek, men som i ryska kloster fått höga platser), ogillade söndringen från patriarchen. I Mars 1844 bekräftades dock 1833 års inrättning, men så, att i dogmatiskt hänseende Greklands kyrka skulle vara oskiljaktig från kyrkan i Constantinopel. Jfr åren 1833, 1844 och 1850. Utom 4 gymnasier och flera högre och lägre scholor har Grekland sedan 1837 ett universitet i Athén, som 1841 besöktes af 180 och 1846

¹⁾ De orthodoxa Grekerna kallas här ofta *Melchiter*. Se år 640.

²⁾ Dock qvarstod den år 1845 i Jerusalem valde patriarchen derstädes.

af 250 studerande. Förut nödgades de studerande Grekerna besöka universitetet i Corfú eller de tyska högscholorna. Ehuru största delen af Greklands befolkning tillhör grekiska kyrkan, finnas dock der äfven romerska Katholiker, mest på Cycladerna, som hafva en erkebiskop (på Naxia) och tre biskopar. — Detta är äfven förhållandet på *Ioniska öarne*, af hvilkas 220,000 iuv. åtminstone $\frac{2}{3}$ äro orthodoxe Greker, som stå under en erkebiskop i Corfú, hvilken är underordnad patriarchen i Constantinopel; men de romersk-katholske hafva ock en erkebiskop i Corfú. Britterna, under hvilkas beskydd dessa öar sedan 1815 stått, inrättade 1823 i Corfú ett grekiskt universitet¹⁾. — *Den grekisk-ryska kyrkan* räknade år 1847 ungefär 47½ millioner anhängare. Ryske kejsaren är dess öfverhufvud. Högsta uppsigten utöfas af den i Petersburg residerande *heliga Synoden* (se 1721), hvilken präses är metropoliten af Nowgorod, och som består af metropoliter och erkebiskopar, hvilka vexelvis deri taga säte, af en protoierevs, som hör till det världsliga clericiet, och äntligen af en general-procurator, som är laicus, utnämnes af kejsaren, hvilken ombud han är, och har rätt till veto i alla beslut. Under den heliga synoden stå 51 eparchier eller stift, hvartera med sitt consistorium, hvari presiderar en *archierevs*, som är antingen metropolit, erkebiskop eller biskop. Af de högre andeliga finnas 4 metropoliter, 28 erkebiskopar och 38 biskopar. De lägre andlige, öfverprester (protoierei), poper och diaconer, utgöra omkring 120,000 och hafva 34,415 kyrkor och 9,059 bönehus och kapell. Antalet af klostren, som styras af archimandriter, igumener eller igumenjas (abboter, priorer och priorinnor) utgör 576²⁾. För de andligas undervisning funnos, år 1847, 4 akademier, 45 seminarier och 365 elementarscholor. Ryska kyrkan fick 1839 en ny kateches, utarbetad af *Platons* (se 1770) efterträdare *Philaret* († 1867, 83 år gammal). Ryska kyrkospråket är den gamla slavonskan, som de fleste Ryssar någorlunda förstå. Bibelspridningen, som af kejsar Alexander gynnades, är nu förbjuden (se 1826). Redan Alexander började återvända till den gamla nationala ordningen. Nicolaus († 1855) gjorde det ännu mera, men gynnade det högre presterskapets lärdom. Han ville, att presterskapet på orientalisk och fornpatristisk och ej på ny-europeisk och rationalistisk grund utbildas (jfr 1849), samt att den ryska nationaliteten skall ur sig sjelf civiliseras. Ryska clerus fortplanter sig för det mesta såsom cast. Jfr s. 272. En egen sect af ryska kyrkan bilda de s. k. *Roskolnikerna*, (se 1654), som hålla noga fast vid de gamla kyrkobruken och hafva en archimandrit i Nikolájew. De uppgifvas utgöra omkr. 800,000; men man uppskattar samtliga secteristernas antal i hela ryska riket till minst 5 millioner. Se ock 1801. — Till den ryska kan man ock nu räkna *den Georgiska kyrkan*, i Georgien (på ryska: Grusien, fordom Iberia), stiftad i början af 4:de seklet, lydande först under patriarcherna i Constantinopel, sedan under dem i Antiochia. Från medlet af 11:te selet har denna

¹⁾ År 1864 förenades Ioniska öarne med Grekland, och 1866 undandrog sig den Ioniska kyrkan patriarchens i Constantinopel öfverhöghet och förenade sig med Greklands kyrka under dess heliga Synod.

²⁾ Det största och präktigaste klostret i Ryssland är *Troitz* eller *Troitzkoi Monastir* (d. ä. Trefaldighetsklostret), som ligger 6 mil n. från Moskwá och har 20,000 bönder under sig. Förmäst anses de 3 klostren *Petscherskij* eller katakombernas (*petschera*, chåla^w) i Kiew (jfr år 988), *Tschudof* eller underverkens i Moskwá, der tzarinnorna och prinsessorna äro begrafna, och *Alexander Newskij* kloster i Petersburg, i hvilket erkebiskopen af Petersburg har sitt säte, med akademi, prestseminarium och stort bibliothek.

kyrka en egen catholicus (erkebiskop eller metropolit), residerande i Tiflis¹⁾. Efter 1576 anställdes ännu en katolikus, residerande i Kutais. Denna djupt förfallna grekiska kyrka håller gudstjenst på landets språk. Landet har sedan 1800 tillhört Ryssland²⁾. — I konungariket *Polen* finnas öfver 4,000 inv. af grekiska kyrkan. — I *de österrikiska staterna: Ungern, Siebenbürgen, Galizien och Dalmatien* finnas vid pass 3 millioner menniskor, som tillhöra samma kyrka. (Jfr 1777.) — Summan af den orthodoxa grekiska kyrkans anhängare utgör således något öfver 64 millioner (enligt andra: 66½ millioner).

Till betydligare *secter*, som utgått från grekiska kyrkan, höra:

a) *De unierade Grekerna*³⁾. Dessa äro afdelningar af den grekiska kyrkan, hvilka med den latinska träd i *förening*, bestående deri, att de, med bibehållande för öfrigt af den orthodoxa grekiska kyrkans lära och författning, erkänna romerska påfvens primat, den Helige Andes utgående af Fadren och Sonen, samt skärselden. Sådana föreningar hafva funnits alltifrån mötena i Lyon 1274 och Florens 1439, och hafva sedan genom påfliga missionärer och andra bemödanden blifvit mycket förökade. Unierade Greker finnas derföre nästan öfverallt inom grekiska kyrkans område. I *asiatiska Turkiet* äro vid pass 25,000 unierade Greker⁴⁾, som hafva en patriarch, residerande i Damaskh, med 8 suffraganer. I *Ryssland* upphäfdes, på kejsrlig befallning, *unionen* år 1839 (se detta år); dess medlemmar återgingo till största delen till orthodoxa kyrkan och själfva benämningen unierade Greker förbjöds. I konungariket *Polen* funnos år 1847 icke mindre än 239,000 sådana, sedan år 1596. I *österrikiska staterna: Ungern, Siebenbürgen*, m. m. utgöra de unierade Grekerna vid pass 3½ millioner. Äfven i *Italien*, isynnerhet i *Calabrien*, finnas sådana från gamla tider, ehuru med föga egenhet, och som hafva en erkebiskop (utan suffraganer) i Rossano (fordom Russianum, ½ mil från tarentiska viken). De unierade Grekerna torde väl inalles utgöra vid pass 3,800,000.

b) *Nestorianerna* hafva blifvit kallade «österlandets Protestanter», emedan de bland alla i Orienten boende christna, hållit sig mest rena från den myckna vidskepelse, som inritat sig bland Greker och Latiner. Om deras historia se år 428 följande, isynnerhet 435, 485, 499, 635, sid. 64, anm., 1552. De kalla sig själfve *syrisk*a eller *chaldeiska christna*, emedan de vid gudstjensten betjena sig af det gamla syriska språket, på hvilket de äfven äga Nya Testamentet. De äro spridda i *Persien, Tatariet och asiatiska Turkiet* (der de utgöra ungefär 300,000⁵⁾), isynnerhet i *Mesopotamien* och *Kurdistan*, och, under namn af *Thomas-christne*, på malabariska kusten af Ostindien. De erkänna endast den heliga Skrift som religionens kunskapskälla; men deras läror äro, vid en låg bildningsgrad, ganska obestämda. De högakta Nestorius (äfvensom Diodorus Tarsensis, Theodorus Mopsuest. och Ibas Edess.), men nämna sig icke efter honom, emedan, säga de, deras lära är äldre än Nestorius. De kalla Maria «Christi moder» (icke: Guds moder); försvara 2 hypostaser i Christo under en adspectus (= barsopa, d. ä. *πρόσωπον*); hafva 3 sacrament: döpelsen, nattvarden och prestvigningen. De tåla ej bilder, endast korset, i sina kyrkor, tillbedja ej helgonen, tilltro

¹⁾ I nyaste tider i fästningen *Signach*.

²⁾ Nordvestra delen eller Imereti med Kutais innehades dock till 1810 af en ärftlig tzar.

³⁾ Som de orthodoxe Grekerna kalla *Latinophrones*.

⁴⁾ Eller *Melchiter*, såsom de här kallas; se s. 273, not. 1.

gerningarne ingen förtjenst, och tillåta ej edgång. Vid gudstjensten föreläser presten och utförligt förklarar ett stycke af Bibeln, hvilken de hafva på syrisk språket, och sjunga Davids psalmer. Munkväsendet finnes. — Kyrkoembetena bestå af biskopar, prester och diaconi, hvilkas coelibat ej fordras. Högsta styrelsen tillhör *patriarcher*. Patriarchaliska och biskopliga värdigheterna hafva varit äftrliga inom vissa släkter. Den förnämste patriarchen bor i El Kudsch vid Mosul, se 1552. I kurdiska bergen vester om sjön Urmia, finnes en nestoriansk stat af vid pass 100,000 (enligt andra blott 30,000) menniskor, som tala syriskan såsom modersmål och styras af en patriarch, hvilken har sitt hufvudsäte i Djulamerk ($15\frac{1}{3}$ mil n.o. från Mosul), och alltid kallar sig Mar Schimeon (Helige Simeon), således den samme, som omtalas under år 1552 och 1653 gjorde slut på föreningen med påfven¹⁾. — Nestorianerna hafva i sednare tider blifvit förföljde af Turkar och Kurder, och deras kyrkliga fortbestånd anses vara stora faror underkastadt. De efter en lärare *Mar Thomas* s. k. *Thomaschristne* på Malabariska kusten njuta lugn under Britternas öfvervalde. Om deras ursprung se under 534. Syriskan är deras lärda och kyrkliga språk. De hafva blifvit grymt förföljde af inquisitionen i Goa (se s. 137, not.). Omkring 50,000 lefva under rajahen af Travancore, i hvilket land deras metropolit (metran) bor i Kanderat (eller Cande-nad). De genom våld på synoden i Diamper (nära Cochín) 1599 med Katholikerna unierade utgöra omkring 90,000, som dock bibehålla syrisk språket. Desse bo vid hafskusten; de icke-unierade deremot in i landet. Äfven i asiatiska Turkiet finnas unierade Nestorianer. I Diarbekir (fordom Amīda) bor en patriarch, som alltid kallar sig Joseph, hvilkens lilla församling af 2,500 själar sedan 1681 är förenad med den romerska, till hvilken förening hör antagandet af påfvens supremati, 7 sacrament, presternas coelibat, o. s. v. — Enligt en uppgift i svenska öfversättningen af Brockhaus' *Conversations-Lexicon* (1826) erkänner nu icke blott patriarchen i Diarbekir, utan äfven den förnämste, som bor vid Mosul, påfvens öfvervalde, och i *Almanach de Gotha pour 1851* uppgifves, att de unierade Syrierna och Chaldeenerna utgöra 20,000 och hafva patriarcher i Mosul och Aleppo, med 15 suffraganer. Eljest uppgafs 1855 att Nestorianerna anses utgöra inalles vid pass 320,000 menniskor, hvaraf Thomas-christna omkring 220,000 (deribland med romerska kyrkan unierade 150,000)²⁾.

c) *Monophysiternas* historia finnes under åren 448 och följande. De utgöra 3 afdelningar: 1) Jakobiter, 2) Kopter med Abyssinier, och 3) Armenier.

c 1) *Jakobiterna* hafva sitt namn af *Jakob Baradai*, en fattig syrisk munk, som af några fångna monophysitiska biskopar blifvit vigd till biskop och sedan från år 545 till fots vandrade omkring, för att förena de förföljda och sins emellan söndrade Monophysiterna till en kyrka, hvilket ock lyckats, innan han dog 578 (se detta år). Jakobiterna förkasta Eutyches (se 448) och antaga efter Philoxenus (519) och Petrus Fullo (488), «att i Christo är blott en natur, men dubbel eller sammansatt.» De vörda Dioscurus (449),

¹⁾ År 1843 intogs och sköflades denna lilla stat af de kringboende Kurderna. Nästan halfva dess befolkning omkom vid denna katastrof. Den till Mosul flydde patriarchen fick dock sedermera återkomma till sitt förödd land. Dessa Kurder blefvo år 1847 allvarsam tuktade af turkiska generalen, renegaten Omer Pascha (Kroaten Lattas, f. 1811).

²⁾ Förf. har icke lyckats att för de sednare tiderna erhålla fullt tillfredsställande upplysningar om Nestorianernas patriarcher och deras förhållande till påfven, m. m.

Severus (519), Fullo, Philoxenus, m. fl. För öfrigt öfverensstämma de i trons hufvudpunkter, äfvensom i gudstjensten, med den grekiska kyrkan (Melchiterna, se 640). De finnas mest i Syrien, men äfven i Mesopotamien, under en patriarch af Antiochia, hvilken alltid kallar sig Ignatius och, sedan 12:te seklet, vanligen bor i klostret Zaphran vid staden Mardin (Merdin, fordom Marde, på berget Masius, nu Nimrodsbergen, 7 mil s.s.o. från Diarbekir), stundom äfven i Diarbekir, m. m. Under honom lyder en maphrian eller primas af Orienten, hvilken fordom bodde i Tagrit (Martyropölis, en liten stad, 7 mil o.t.n. från Diarbekir), men nu i S:t Matthæi kloster vid Mosul, och som har vård om församlingarne öster om Tigris, dessutom erkebiskopar och biskopar. Jakobiterna hafva af Grekerna antagit belgon- och bilddyrkan, m. m. De motstå både föreningen med Rom och de protestantiska missionärerna. Likväl uppgifves, att i Syrien finnas unierade Jakobiter, som hafva en patriarch i Aleppo. Jakobiterna utgöra omkring 13,000 hushåll eller vid pass 65,000 människor. De äro väl i ett och annat icke ense med Kopterna, men underhålla dock noga gemenskapen med dem.

c 2) *Kopterna* kallas äfven Jakobiter, i vidsträcktare mening. Om deras namn se noten till s. 42. De bo i Egypten och äro afkomlingar af de folkslag (forn-Egyptier, Perser, Greker, Romare), som bebodde detta land före Arabernas eröfring deraf. Om de koptiska Jakobiternas historia se åren 519, 640. Alltifrån 536 hafva de haft sin egen patriarch af Alexandria och bildat egyptiska nationalkyrkan, som stod och står i gemenskap med den æthiopiska, och undanträngde de fåtaligare Melchiterna (jfr s. 273). Sjelfve hafva de åter blifvit mycket förtryckte och förminskade af Muhammedanerna. Deras patriarch af Alexandria bor i Cairo och tillsätter Abyssiniernas abuna eller primas. De utgöra nu knappt 100,000 människor, som äro råare och okunnigare än de öfrige österländske christne. Hvarken prester eller folk förstå det brukliga kyrkspråket, som är det gamla koptiska, på hvilket Biblar och liturgiska böcker äro skrifna. De förstå blott arabiska. Klostren äro många och fattiga. Gudstjensten firas vanligen blott nattetid (mellan lördagen och söndagen), utan predikan. Hela den koptiska kyrkan (hvari den abyssiniska inberäknas) väcker det sorgligaste intryck. Nuvarande (1853) patriarchen sträfvat till dess förbättrande och tyska missionärer lära genom sina scholor hafva utträtt något hos dem. Under patriarchen lyda 10 biskopar. — I läran öfverensstämma Kopterna och Abyssinierna: de hafva 7 sacrament (hvaribland tron, bönen och fastan), bruka omskärelsen, tillåta nästan godtycklig äktenskapskillnad, o. s. v. Den ceremoniosa gudstjensten erinrar, särdeles i den abyssiniska kyrkan, om den judiska. Abyssinien (eller Habesch, det fordna Æthiopien) antog efter 326 christendomen (se detta år), och sedan genom Kopterna monophysitismen. Deras bok- och urkundspråk är tigré- eller ghees-språket, som brukas vid gudstjensten. De hafva en gammal litteratur (man säger 110 band!). Deras abuna («vår fader») titulerar sig af Axum (fordom landets hufvudstad och den nu vanmäktige negus' eller kejsarens residens¹⁾), nu förfallen), men bor i Gondar, och är underordnad under Kopternas patriarch. Nu består Abyssinien af 3 stater: Amhara (med Gondar), Tigré (med Axum) och Schoa. De christne Abyssinierna utgöra omkring 1 million (enligt *Klose* blott 100,000!). De äro halfvilda, ätande rått kött, som ofta styckevis utskäres ur lefvande kreatur, o. s. v.

¹⁾ Abyssinien fick omkring 1855 en vild, men kraftfull negus i Theodoros II.

c 3) *Armenierna*, som i 4:de seklet blefvo christne (se år 305), antogo efter 460 monophysitismen. Mötet i Ephesus (431) var det sista, i hvilket armeniska biskopar deltog. I 5:te seklet gjordes ock deras förträffliga bibelöfversättning. Se för öfrigt år 578. De skilja sig i mycket från de öfriga Monophysiterna, med hvilka de också ingen gemenskap underhålla. De nämnas efter sin hufvudort Armenien, men äro såsom handlande kringspridde i hela Orienten, äfven Indien och China, och befinna sig i en sammanhängande verkningskrets från Constantinopel ända till Canton. De finnas äfven i Turkiet, Ryssland (der de utgöra öfver 300,000 med 311 munkar och nunnor i 30 kloster), Polen, Amsterdam och London, m. m. De utmärka sig genom högre bildning än alla de öfriga Monophysiterna, låta folket läsa Bibeln samt sysselsätta sig med de theologiska, historiska och matematiska vetenskaperna. Armenierna hafva blott 2 sacrament, döpelsen och nattvarden, vid hvilken sednare de väl, i likhet med Grekerna, bruka syradt bröd, men, olik dem, oblandadt vin, till symbol af Christi naturs enhet. Laici communicera vanligen endast vid jul och påsk. Olik den grekiska och romerska kyrkan, fira armenierna julhelgen, efter österländska kyrkans gamla bruk, d. 6 Jan., på samma dag som Jesu dop, hvilken ock är nyårsdagen. De hafva få högtider och bilder, men desto flera fastor, hvilkas stränga iakttagande, jemte många vallfarter, utgör deras förnämsta gudstjenst. De äro aphthartodoketer (se år 519). Genom en finare bildning, seder och rättskänsla utmärka de sig äfven framför Greker och Judar. De anses öfverstiga 3 millioner. — Armeniernas förnämste och högst vördade patriarch residerar i Etschmiazin¹⁾. Han är deras catholicos, som tillsätter de honom underordnade patriarcherna, erkebiskoparne och biskoparne, hvilka hvart 3:dje år confirmeras i sina embeten eller afsätts. Den heliga smörjelsen eller salvan (meiron, chrisma), som han förfärdigar och säljer till de andliga, och Armeniernas täta vallfarter till Etschmiazin förskaffa honom medel att bestrida den lysande gudstjensten och underhålla sina bildningsanstalter. Före 1828 lydde catholicos i Etschmiazin under Persien, hvars konung bekräftade hans val; men då kom provinsen Eriván under Ryssland, hvars kejsare år 1836 gaf ett reglemente för armeniska kyrkan och utnämner både catholicos och erkebiskoparne. Catholicos har till biträde en *synod* af andliga och en kejserlig procurator. (Jfr den heliga synoden, s. 274). Under catholicos lyda patriarcherna i Constantinopel, Jerusalem, Sis (liten stad 4 mil n.o. från Tarsus i Cilicien), m. fl. Desse äro egentligen blott erkebiskopar, men kallas patriarcher, emedan de af catholicos eller den egentliga patriarchen erhållit rätt att viga biskopar och hvart tredje år förfärdiga och bland de sina utdela den heliga salvan, hvilket eljest tillkommer blott patriarchen i Etschmiazin. Armeniske patriarchen i Constantinopel väljes af sin nations primater tillika såsom deras politiske representant i osmaniska riket och stad-

¹⁾ *Etschmiazin* (eller *Idschmiazin*), d. ä. «Ende Sonens nedstigande», har fått sitt namn deraf, att Christus här skall hafva visat sig för Armeniernas apostel Gregorius Illuminator, som satte sig ned här i början af 4:de seklet († 305). Af de här byggda tre kyrkorna är den förnämsta helgad åt nyssnämnde H. Gregorius och med densamma är förenad ett kloster, hvori patriarchen residerar sedan 1441. Denna Armeniernas helgedom, der numera äfven finnes ett boktryckeri, som lemnar vackra aftryck af armeniska Bibeln, m. m., ligger 4 à 5 mil norr om berget Ararat (hvilket 1840 undergick en stor jordbäfvning, som gjorde derpå betydliga förändringar), från hvilket en bit af Noachs ark visas i klostret, i Stora Armenien, ungefär 2 mil v.t.n. om staden Eriván, vid en biflod till Araxes. Sedan klostret Etschmiazin 1828 kom under ryska väldet, besöktes det af kejsar Nicolaus.

fästes af sultanen (liksom den grekiske patriarchen i Constantinopel). I Turkiet hålla Armenierna sin gudstjenst mest om natten och messan på det gamla armeniska, men predikan på det ny-armeniska språket. — I 17:de seklet, då Schach Abbas I förstörde Nakhitscheván (11 mil s.t.o. från Erivan), flyttade han från dess trakter en stor hop Armenier till Persien, der han åt dem upplät Julfa, en förstad till Ispahan. — Såväl i Orienten som i Europa hafva flera församlingar unierat sig med Katholikerna, men dervid bibehållit sin forn-armeniska liturgi. I turkiska staterna utgör antalet af unierade Armenier 75,000, hvilkas patriarch residerar i Bezommar på Libanon (norr om floden Lycus, nu Nahr Kelb, $2\frac{4}{5}$ mil n.o. från Beirút, i districtet Kesruan) och har till suffraganer biskoparne i Aleppo, Mardin (se s. 277) och Amasia-Tekar ($5\frac{1}{2}$ mil norr om Tokat). — I Lemberg (Leopölis) i Galizien residerar en erkebiskop för unierade Armenier, och i Brzesc-Litewski vid Bug i Polesien en biskop för alla unierade Armenier i hela Ryssland. — Om Mechitaristerna se 1749. Från deras kloster utkommer en tidning på armeniska, hvilken är i omlopp i Levanten och Constantinopel. — Många Armenier hafva blifvit Protestanter. Se 1846.

d) *Maroniternas* historia finnes under åren 680, 1182, 1445, 1584. Sedan de redan länge varit unierade med Rom, lyckades det ändtligen Clemens XII, att de vid en i deras stamkloster Mar-Hanna på Libanon ($\frac{2}{3}$ mil o.t.s. från Beirút) hållen synod 1736 antogo tridentinska mötets beslut. Ända dittills hade de njutit nattvarden sub utraque samt betjenat sig, liksom Grekerna, af simpelt bröd. Efter denna synod bibehöllo ännu deras prester rättigheten att gifta sig, enligt grekiska kyrkans sätt (jfr s. 272), jemte bruket af arabiska nationalspråket vid gudstjensten; blott messan läses på gamla syriska språket. Deras patriarch, som alltid kallar sig Petrus, titulerar sig patriarch af Antiochia och bor i klostret Canobin¹⁾ på Libanon. Hans val bekräftas af påfven. Han har 7 suffraganer. Kesruan på Libanon är Maroniternas egentliga land, ehuru de hafva utbredt sig deromkring. I Kesruan äro öfver 200 mans- och fruntimmerskloster, som följa den H. Antonii regel. Maroniterna (inberäknade de, som äro spridde i Syrien och på Cypern) utgöra vid pass 140,000, enligt andra 200,000. De äro på en gång åkerbrukare och krigare. Deras för dem förstörande strider med Dru-erna (som anses utgöra något mer än 100,000, hafva en egen lära, hvilken närmar sig till Islam, och bo söder om Maroniterna mellan Sur och Beirút, de fordna Tyrus och Berytus) hafva äfven på de sednare åren flera gånger förnyats. — Från Ludvig XIV:s tid har Frankrike öfver Maroniterna en skyddsrätt, som förnyades och tillämpades under konung Ludvig Philip.

¹⁾ *Canobin* (d. ä, *κοινοβιον*, Coenobium) är ett kloster af S:t Antonii orden högt upp på berget Libanon, om vintern så godt som begrafvet i snö och nästan otillgängligt. Det ligger norr om bäcken Kadischa, som kommer från trakten af Salomons cedrar, vid lat. $34^{\circ} 17' 1/2''$ och long. $53^{\circ} 44'$ från Ferro, s.s.o. från Tarablys (Tripölis). Det bebos af 40 à 50 munkar och skall, efter deras uppgift, vara grundlagdt af kejsar Theodosius den Store. Detta kloster är Maroniternas andeliga hufvudstad, der så väl deras patriarch af Antiochia, som påfvens legat bo. — Anm. Det finnes nu 3 s. k. patriarcher af Antiochia: 1) Melchiternas eller Grekernas, som förut bodde i Damascus, men nu i Constantinopel (se s. 273); 2) Jacobiternas eller Monophysiternas, som bor vid Mardin (se s. 277), och 3) Maroniternas, fordom Monotheleternas, som bor i Canobin.

2.

Romersk-katholska kyrkan, den mest utbredda af alla christna kyrkor, råder uteslutande i *Italien* (utom ett litet antal unierade Greker, se s. 275, och Waldenserna i *Piemont*, se 1630), *Spanien*, *Portugal*, och herrskar i *Frankrike* och dess *colonier*, i en del af *Schweiz*, i *Belgien*, i några *sydtyska stater*, i de *österrikiska staterna*, *Polen*, *Syd-Amerika*, *Central-Amerika*, *Mexiko*, *Cuba*, *Porto rico*, *Hayti* samt i *Spaniens* och *Portugals* öfriga *colonier*, och har dessutom stora antal af anhängare i *Ryssland*, *Storbritannien*, *Irland*, *Förenta Staterna i N. Amerika*, äfven många i *Turkiet* och *China* (se 1845) samt slutligen mindre antal spridda här och der i alla verldsdelar. Man anser vanligen samtliga Katholikerna utgöra 200 millioner, men andre nedsätta siffrorna till 150 millioner. Katholska presterskapet utgör ungefär 147 erkebiskopar, hvaribland 12 patriarker, 584 biskopar, 71 apostoliska vicarier (hvaraf en i Sverige, der Katholikernas antal vid slutet af år 1860 utgjorde 319 personer, som nu hafva kyrkor i Stockholm och Göteborg), lägre andlige i menigheterna omkring 160,000 (utom munkar och nunnor). — Katholska kyrkan har orubbligen vidblifvit sitt genom tridentinska mötet (se 1563) bestämda lärobegrepp. För att skydda detta och förekomma alla deremot stridande nyheters införande och utspridande håller man i Rom noga hand öfver utgifna och utifrån inkommande skrifter, hvarifrån härröra de s. k. *Indices expurgatorii et prohibitorii* (se 1555). Af samma orsak är Bibeln en för allmänheten förbjuden bok. Då i första fjerdedelen af detta sekel de katholske kusinerna *Carl* († 1824) och *Leander van Ess* († 1847) (den förra pastor i Huysburg vid Halberstadt, den sednare, först Benedictiner, sedermera theol. prof. i Marburg) utgäfvö en god tysk bibelöfversättning, och den sednare bland Katholikerna utdelade många tusen Biblar, togs det ganska illa af påfven och blef förbjudet, och då den katholske Skotten *Alex. Geddes* äfven lemnade en förträfflig bibelöfversättning med frisinnade anmärkningar, blef han derföre antastad. Deremot belönade Pius VII erkebiskopen af Gnesen för hans nit emot bibelspridningen. I samma anda verkar nu Pius IX (se 1846). — Det är nästan endast i Tyskland, som den katholska theologien frambragt något af värde. De förtjente männen *C. von Weiller*, *Dereser*, *Carové*, *Keller*, *J. M. A. Scholz*, *Hug*, *Hermes*, *von Wessenberg*, m. fl., som verkat i detta sekel, tillhöra Tyskland. Alla dessa voro liberalt sinnade Katholiker och derföre icke väl anskrifne hos den romerska curian. Det finnes nemligen i denna kyrka tvenne partier, ett strängt romerskt och ett liberalare. Det förra, de s. k. Curialisterna (se s. 104, anm.), eller papalsystemets anhängare, kallas i Frankrike och Tyskland *Ultramontaner* (emedan Rom, hvars intresse de försvara, ligger, i förhållande till dessa länder «ultra montes», sc. Alpes, d. ä. på andra sidan Alpena). Deremot utgöra Episcopalisterna (se s. 104, anm.) det liberala partiet, som närmar sig till Protestanterna, dels såsom mystiker, dels såsom rationalister. Men romerska kyrkan har alltjemnt ansett detta närmande såsom ett affall ifrån sig, och af fruktan för dessa vidt utbredda liberalare åsikter alltjemnt stadigare fasthållit sina egna grundsatser. Striden mellan dessa begge partier har isynnerhet i Tyskland och Frankrike varit liflig, och sednare äfven i Belgien. Mellan begge dessa partier, än närmare det förra, än närmare det sednare, har uppträdt en *ideell* catholicism, uppvisande religiösa ideer i de katholska dogmerna och bruken, och sålunda bemödande

sig att försona catholicismen med den nya vetenskapen och bildningen. Detta visade sig först hos *Chateaubriand* (se 1802, † 1848) såsom poetisk känsla. Hit höra Tyskarne *Möhler*, *Baader*, *Staudenmaier* och snillrikast *Görres*, hvilken dock dogmatiserade på ett poetiskt-mystiskt sätt, nästan utan all fastare grund. (*Joseph von Görres*, som fl. mycket, † 1848, 71 år gammal, i München, der äfven hans son *Guido*, en af det katholska partiets i Bayern starkaste stödjepelare, † 1852, 48 år gammal.) — Bredvid den fromme biskop *Sailer* († 1833) stod Tübinger-, sedan Freiburgertheologen *Hirscher* († 1865) och icke så långt borta den ärade biskopen *Wessenberg*, som dock icke var väl ansedd i Rom (jfr 1817). — Lika nitisk som katholska kyrkan är att skydda sig sjelf, lika nitisk är hon äfven att göra proselyter både bland protestanter och hedningar. Bland de förra har hon i detta sekel gjort flera betydligare eröfringar (jfr 1819, 1844, 1850), ehuru hon ock till protestantismen förlorat många sina medlemmar (jfr 1822, 1850). De största eröfringarne inom protestantismen har hon gjort i England (der t. ex. under åren 1847—52 klostrens antal steg ifrån 163 till 309). Med otröttad ifver arbetar hon att tillväxa bland hedningarne. I Congregatio de propaganda fide (se 1622) var Gregorius XVI såsom cardinal *Capellari* länge förste mannen. *Angelo Mai* († 1854) intog sedan hans plats. Det under denna congregation lydande Collegium (se 1627), som bildar missionärer af unga män från mångfaldiga asiatiska och afrikanska folkslag, och hvars årsfest, d. 6 Jan., «Academia linguarum», är så bekant, var en tid styrdt af den store språkkännaren *Mezzofanti* († 1849).

Uti *Italien*, den katholska kyrkans stamsäte, belöper sig antalet af hennes andliga måhända till $\frac{1}{4}$ million, deribland 45 erkebiskopar, 240 biskopar och en oändlig massa prelater, m. m., som icke erkänna någon annan andelig öfverrupsigt än den påfliga. I *Kyrkostaten* ensam, hvars folkmängd utgör 2,900,000 ¹⁾, finnas 8 erkebiskopar, 79 biskopar, öfver 2,400 kloster af 71 olika munk- och nunne-ordnar, m. fl., så att ungefär hvar 28:de menniska i denna stat tillhör andliga ståndet. — I *sardiniska staterna* har, under de senaste åren, de andligas välde blifvit ansenligt kringskuret, flera kloster upphäfdas och den andliga jurisdictionen minskad, hvarföre också en spänning äger rum mellan Sardinien och påfven²⁾. Se 1850. — I *Spanien*, der man förfarit ännu våldsammare med kyrkan (se 1835, 1843), inträdde efter 1843 en för henne gynnsammare tid. År 1851 afslöts mellan Spanien och påfven ett för den sednare och för catholicismen fördelaktigt nytt concordat, som meddelades i spanska officiella tidningen d. 19 Oct. Påfven auctoriserade väl derigenom den redan skedda försäljningen af en mängd indragna andliga gods (jfr 1843); men presterskapet fick, bland annat, till ersättning inkomsterna af de 4 militära ordnarnes (se s. 115, not.) gods, i den mån de blefvo lediga³⁾. — Äfven i *Portugal* hade man farit högst godtyckligt fram med kyrkan (se 1833), men efter 1841 uppkom åter mellan detta rike och påfven ett vänligare förhållande. Patriarchen af Lissabon (se 1717) skall alltid vara cardinal, enligt hvad påfven Clemens XII 1739 måste bevilja. — I *Frankrike* hafva de filosofiska åsigterna, som omvexlat, haft

¹⁾ N.B. Detta skrefs 1853, före konungariket Italiens uppkomst.

²⁾ Denna spänning har, såsom allmänt bekant är, på de sista åren, efter konungariket Italiens uppkomst 1861, mycket ökat.

³⁾ 1852 d. 16 Oct. återfingo Jesuiterna sitt gamla stamhåll Loyöla (se 1556). Der bo 50 å 60 patres.

mycket inflytande på de theologiska. Den s. k. *ideologien* (hvars förnämste man var *Destutt de Tracy*, † 1836) hatades af Napoleon, som bannlyste metafysiken (den egentliga filosofien) från institutet. Sensualismen (Condillacismen, se 1780) var öfvervägande. En andelig rigtning i opposition deremot togs af *Bernardin de Saint-Pierre* († 1814), *Chateaubriand* (se 1802, jfr s. 281) och madame *Staël* († 1817). Småningom kom den tyska filosofien till inflytande i Frankrike, mest genom *Victor Cousin* († 1867), *Plato's* öfversättare, som sökte införa Schelling, hvilket bättre lyckades än *Villers'* († 1815) försök att införa Kant. Ännu större framgång hade dock *den skottska filosofien* (grundlagd af *Reid* [† 1796] och vidare utbildad af *Dugald Stewart*, som † 1828) genom sina lättfattliga, för det religiösa och moraliska intresset tillfredsställande grundsatser. Den fann i *Royer-Collard* († 1845, 82 år gammal) en utmärkt anhängare och commentator, som med utmärkt talang och lysande framgång använde denna filosofi mot Condillacismens dogmatism. De oafbrutna politiska striderna i detta land hafva dock alltför mycket dragit sinnena från både filosofiska och theologiska studier. Jfr 1830 och följande år. Presterskapet underhålles af staten. Franska katolska kyrkan hade år 1850 15 erkebiskopar och 65 biskopar, samt dessutom 176 generalvicarier, 661 domherrar, 3,300 kyrkoherdar och 28,500 lägre andliga. Erkebiskopen i Paris har 40,000 francs om året, de andra erkebiskoparne (bland hvilka äro flere cardinaler) 15,000, biskoparne 10,000 francs. (Jfr 1802.) Klosterpersonalen i 4,000 kloster¹⁾ och congregationer består till största delen af nunnor, som sysselsätta sig med de sjukas vård samt ungdomens uppfostran och undervisning. Erkebiskopars och biskopars utnämning beror helt och hållet af regeringen (jfr 1802), hvilket förhållande äfven äger rum i alla de länder, som styras af romersk-katolska furstar. Den katolska kyrkan gynnades mycket af republikens president Ludvig Napoleon Bonaparte (se 1848), hvars regering återställde påfvens makt i Rom (se 1849), hvarföre ock franska presterskapet nitiskt understödt honom vid hans djerfva företag, då han genom statskuppen 1851 $\frac{2}{3}$ tog all makten i sin hand, genom den nya constitution, som han derefter införde, betydligt inskränkte den franska friheten och slutligen 1852 $\frac{2}{3}$ antog den kejsrerliga värdigheten under namn af Napoleon III («par la grace de Dieu et la volonté nationale»). — I *Schweiz*, hvars befolkning 1850 utgjorde nära 2,400,000 funnos då 974,000 Katholiker. Helt och hållet, eller till största delen katolska äro cantonerna Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden, Zug, Freiburg, Solothurn, Wallis, Tessin; både katolska och reformerta religionen bekännes i S:t Gallen, Aargau (se 1843), Thurgau, Appenzell, Genève, Graubünden. Katholikerna stå under 5 biskopar, och en påflig nuntius har sitt säte i Luzern. Se 1847, 1848. — I *Belgien* finnas (om man undantager Limburg och Luxemburg) knappt 20,000 individer, som icke tillhöra den katolska kyrkan, hvilken har en erkebiskop i Mecheln och 5 biskopar, öfver 400 kloster, o. s. v. Constitutionen beviljar fullständig religionsfrihet. Se 1834 och s. 280. — I *Nederländerna* utgöra Katholikerna något mer än $\frac{1}{3}$ af hela befolkningen. Luxemburgs samtliga invånare äro Katholiker. Den *Jansenistiskt-katolska kyrkan* (se 1719), som är oberoende af påfven och har en erkebiskop i Utrecht och biskopar i Haarlem och Deventer, uppgifves utgöra 27 församlingar med vid pass 5,000 själar. Sjelfve kalla de sig icke Janse-

¹⁾ Mellan 1847 och 1862 anlades i Frankrike årligen i medeltal 137 nya kloster.

nister, utan den *H. Augustini lärjungar*. Jfr 1825. — Af Tysklands 43 millioner menniskor bekänna sig 24 millioner till catholicismen, som är den rådande religionen i södra delen. I *Bayern*, som har $4\frac{1}{2}$ mill. inbyggare, äro mer än 3 mill. Katholiker och 1,180,000 Protestanter, mest Lutheraner, för öfrigt Judar. Se 1817, 1832. — Af *Württembergs* 1,700,000 inv. äro vid pass $\frac{1}{3}$ Katholiker (jfr 1713), af *Badens* 1,330,000 inv. $\frac{2}{3}$ Katholiker, af *Hessen-Darmstadts* 850,000 inv. nära $\frac{1}{3}$, af *Nassaus* 407,000 inv. mer än $\frac{2}{5}$ Katholiker. *Hohenzollern-Hechingen* och *Sigmaringen* samt *Lichtenstein* äro alldeles katholska. Om öfver-rhenska kyrkoprovinsen se 1827. Se ock 1824. — Af *Preussens* 16 millioner inv.¹⁾ äro vid pass 6 mill. Katholiker, som äro talrikast i Rhenländerna och Posen. Se 1821. — För öfrigt finnas Katholiker i de flesta tyska stater. — I *österrikiska monarkien*, som bebos af 36 millioner menniskor, räknas 26 millioner Katholiker, under 13 erkebiskopar och 68 biskopar. — I konungariket *Polen*, som har 4,857,000 inv., utgör Katholikernas antal 3,780,000. — Om Katholikerna i *Ryssland* se 1847. — I *turkiska länderna* i Europa och Asien finnas 640,000 Katholiker eller *Latiner*, under en patriarch, som sedan 1847 residerar i Jerusalem. (Se 1847.) — I *Irland* är catholicismen rådande. År 1851, då Irlands folkmängd genom de flera år fortsatta stora utflyttningarne till N. Amerika och Australien, mest af Katholiker, mycket aftagit, räknade man bland $6\frac{1}{2}$ mill. Irländare 1,273,000 Protestanter, eller $\frac{2}{11}$ af hela folkmängden. De irländska Katholikernas ställning förbättrades mycket genom emancipationen 1829. Det betydliga katholska prestseminarium i Maynooth ($1\frac{4}{5}$ mil v. om Dublin) har fått understöd af det allmänna. Irländska kyrkoinstitutioner äga fastigheter. Irländska Katholikerna hafva 4 erkebiskopar, omkring 20 biskopar, mer än 2,000 andlige och vid pass 50 kloster. Konungen är utan all inflyttelse på dessa biskopars tillsättande. — Märkvärdig är catholicismens tillväxt i *Stor-Britannien*. År 1760 funnos i England och Skottland endast 60,000 Katholiker, år 1821 $\frac{1}{2}$ million, år 1842 $2\frac{1}{2}$ million och vid slutet af år 1845 3,380,000. I England och Wales, som 1792 hade blott 35 obetydliga katholska kapell, finnas nu öfver 600, och deribland kyrkor, som i storlek och glans kunna mäta sig med medeltidens dömer. De märkvärdigaste deribland äro katedralen i Birmingham och St: Georgskyrkan i London, den förra grundlagd 1839, den sednare, i Londons lifligaste kvarter, nästan fulländad. Ifrån 1842 till 1852 hafva i England och Wales munkklostrens antal stigit ifrån 2 till 17, nunneklostrens från 20 till 62, de katholska presternas från 624 till 1,032, och i Skottland, på samma tid, från 85 till 124. För 50 år sedan utgjorde de katholske andlige i Stor-Britannien knappt 91 personer, numera (1852) deremot öfver 12,000. De katholska skolornas antal ökas med hvart år. 1849 funnos i England 33 Jesuiter-colonier (collegier, residencer, missioner), hvaribland Stonyhurst (i Lancashire, i trakten af Liverpool), «Provincialens» residensort, är den betydligaste, och som redan 1845 innehöll 22 prester, 26 novicer och scholastiker och 14 fratres laici. De hafva byggt sig en vacker kyrka och hafva en uppfostringsanstalt, som i medeltal besökes af 120 elever. Man räknar Jesuiternas antal i England till mer än 300, och det tilltager beständigt. Se 1849, 1850. — I *Förenta Staterna* i N. Amerika finnes

¹⁾ N. B. Detta skrefs förrän Preussen 1866 slog under sig en så stor del af norra Tyskland.

ock mycket Katholiker, hvilkas hufvudstad Baltimore i Maryland kan anses vara. Enligt «American Almanach» för år 1852 utgjorde de många olika kyrkopartierna i dessa stater tillsammans 4,597,202 communicanter¹⁾, af hvilket antal Katholikerna utgöra mer än $\frac{1}{4}$. De hade år 1844 21 biskopar och 700 kyrkor. Se 1850. — I nedra *Canada* finnas ock öfver $\frac{1}{2}$ million Katholiker (af fransk härkomst). — Såsom redan s. 280 är anmärkt, bekänna sig nästan alla christne i medlersta och södra Amerika till katholska kyrkan, som äfven är herrskande i Vestindien. Se vidare s. 280.

De Protestantiska kyrkorna.

3.

Den Lutherska kyrkan är, näst den katholska, den mest rådande i Tyskland, egentligen i norra delen deraf. De fleste invånarne i *samtliga sachsiska staterna* (konungariket Sachsens konung är dock katolik, se 1697), i alla de *östra tysk-preussiska provinserna* (hvilkas konung dock är reformert, se 1614), i *Mecklenburg, Hannover, Braunschweig-Wolfenbüttel, Oldenburg, Hessen-Darmstadt, Waldeck, Schaumburg-Lippe, Schwarzburg, Reuss*, samt i *Hamburg, Lübeck* och *Frankfurt a. M.* äro Lutheraner. Nära $\frac{2}{3}$ af *Württembergs*, en stor del af Bayerns (isynnerhet i norra delen af riket) samt af Badens m. m. invånare äro äfven Lutheraner. (Jfr s. 283.) Utom Tyskland är lutherska läran rådande i *Danmark* (2,300,000 Lutheraner²⁾), *Norge* (1,400,000), *Sverige* (3 $\frac{1}{2}$ million), *Finland* (1 $\frac{1}{2}$ million, under en erkebiskop i Åbo och 2 biskopar, i Borgå och Kuopio), *Ingermanland, Estland, Lifland* och *Kurland* (der dock $\frac{1}{3}$ af inv. äro Katholiker). Lutheranerna i ryska riket, utom Finland, utgöra nära 2 millioner, under 3 konsistorier. Se 1832, 1847, 1848. Lutherska läran råder ock i *gamla Preussen* (Ost-Preussen). En mängd Lutheraner finnas äfven i Vest- och Rhen-Preussen, i österrikiska staterna (der de utgöra 1 $\frac{1}{2}$ million), i Frankrike (öfver $\frac{1}{2}$ mill., mest i Elsass, Alsace, der de hafva eget universitet och egen theologisk facultet samt ett öfver-consistorium i Strasburg), i Holland (der de år 1849 räknades till 66,000, under en synod, se 1818), i England, i N. Amerika, m. m.³⁾ — I Preussen utkom ett nytt reglemente för kyrkoordningen, till befrämjande af den förenade s. k. *evangeliska kyrkan*, bestående af Lutheraner och Reformerta. Preussiska regeringen var isynnerhet mycket verksam för dessa 2:ne kyrkors förening, införde derföre ny ritual (agendan, se 1822 följ.), inrättade biskopsdömen, m. m. Föreningen skulle blott vara en yttre, som ingicks utan de skiljaktiga lärorens eftergift (se 1834), men mötte dock från flera håll mycket motstånd. Emellertid är dock sedan 1817 denna förening af *Preussens* Lutheraner och Reformerta, under namn af *Evangeliska Christne*, bragt nära till fulländning. Vid slutet af år 1846, då preussiska monarchiens

¹⁾ Emedan dessa staters folkmängd enligt 1850 års folkräkning utgjorde 23,267,498, följer således, att der funnos 18,670,296 personer, som icke begått eller begingo Herrans nattvard. Inalles räknar man der 43 christna secter, som 1840 hade tillsammans 19,766 kyrkor och 24,239 predikanter. — År 1852 utgjorde antalet af kyrkor och kapell 36,011, med sittplatser för 13,849,896 personer.

²⁾ Erinras, att detta skrefs 1853.

³⁾ Dr Klose i Hamburg beräknade 1855 samtliga *Lutheranerna* till 20 millioner, men de *Evangeliske* (unierade) till blott 11 $\frac{1}{2}$ millioner.

folkmängd var något öfver 16,285,000, utgjorde deraf *de Evangeliske* 9,835,000. En sådan förening har äfven, sedan 1817, skett i *Nassau* (af hvars 425,000 inv. 219,000 äro evangeliske); sedan 1821 i *Baden* (af hvars 1,360,000 inv. 43,000 äro Protestanter), i de Coburgska besittningarne vid Rhen och i *Rhen-Hessen*, äfven i *Weimar*, m. m. Se 1817, 1830. De med unionen missnöjde, som kallades *Forn-Lutheraner* (se 1830, 1832, 1834, 1840, 1842), utgjorde år 1847 i hela Preussen omkr. 18,700 personer, i 21 menigheter, hvaraf öfver hälften i Schlesien. Efter revolutionen 1848 hafva de här och der fått nytt lif. — I *Tyskland* bekännes den *lutherska* och *reformerta* läran, som för närvarande i många stater bildar en enda kyrka, *den evangeliska*, af tillsammans 19½ million människor (jfr s. 282, 283). — Kyrkornas förening har naturligtvis varit ämnet för åtskillig skriftvexling; äfvenså kyrkans förhållande till staten. Härvid utmärkte sig (sedan 1810) *Jon. Schuderoff* i Preussen (se 1817), som utbildade och i den offentliga opinionen segrande förfäktade *Pfaff's Systema Collegiale* (se 1719) såsom *Systema confraternitatis*, enligt hvilket kyrkan såsom ett fritt samfund har sin egen rätt, hvars högsta förvaltning rättsenligt endast genom ett præsupponeradt fördrag kan finnas hos statens öfverhufvud, och i detta fördrag ingenting innefattas, som motstrider kyrkans ändamål. — Striden mellan supranaturalismen och rationalismen har fortfarande oröat lutherska och äfven reformerta kyrkan, särdeles i Tyskland, der den i föregående seklet började, men har äfven utbredd sig till Danmark och, ehuru med mindre häftighet, till Sverige. I spetsen för den anti-rationalistiska reaction, som måste uppkomma mot rationalismens ytterligheter, trädde den dock ofta alltför häftige *E. W. Hengstenberg*, prof. i Berlin (se 1827 följ.), *C. G. F. Lücke*, prof. i Göttingen, *A. Tholuck*, prof. i Halle, *J. A. W. Neander*, prof. i Berlin, *Scheibel*, m. fl. förtjenstfulle exegeter och hädforskere. Såsom supranaturalismens sakföreare i dogmatiken framträdde *Twisten*, *Nitzsch*, *Sartorius*, *Sack*, m. fl. Emellertid fortsatte så väl den speculative som den populära rationalismen sin verksamhet att undergräfvat den positiva christendomen. Efter Marheineckes död (1846) var den stridsamme Tübinger-theologen *Baur* den ansenligaste af de speculative theologer, som icke helt och hållet velat öfvergifva kyrkans grund. Hans lärjungar *Zeller* och *Schwegler* hafva gått längre än han och bortkastat mycket, som christendomen ej kan undvara. Ännu mera destructiv är *Strauss*, hvilkens «christliga troslära» (se 1835, 1840) nästan kan sägas hafva till ändamål att förstöra all christlig tro och lära. Strauss gjorde dock icke tillfyllest för sådana män, som *Bruno Bauer* och *Feuerbach* (se 1841), hvilka alldeles öppet vilja tillintetgöra christendom och kyrka. Men äfven de fingo sina mästare i «Freie allgemeine Kirchenzeitung, Organ für die demokratische Entwicklung des religiös-kirchlichen Gedenkens und Lebens in Deutschland». Utgifvaren d:r *L. Noack* var Jude, eller rättare, i religiöst hänseende intet. Derhän är det kommet med den speculative theologien i Tyskland (jfr 1846). — Popular-filosofien och popular-theologien hafva uppvaknat i de s. k. *Ljussvännerna* (se 1841). Såsom deras redovisande målsmän äro att anse *Wegscheiders* († 1849) lärjungar *Uhlich*, *Wistlicenus*, *König*, *Kleinpaul* och några flere. (Se 1842.) För dessa är Christus icke annat än en det sunda förståndets man, den der har tusen sinom tusende likar. — Såsom följd af allt detta äro också nu positiv christendom och protestantisk lära i Tyskland mera undergräfvade än i något annat land. Hvar och en modellerar den på sitt sätt. De reformerta och lutherska be-

känneskrifterna äro lika litet aktade. *Strauss* och *Bauer* kommo dock, med allt deras hojtande, aldrig till någon betydighet (se 1841). Till och med den af *Baur* i Tübingen upprättade mera skarpsynta och grundliga scholan saknade förtroende. Ju mera indifferentism, otro, själf tillit och ogudaktighet tillväxte i världen, desto mer tillväxte tron bland kyrkans män. De höllo många enskilda konferenser i alla protestantiska tyska stater och i Danmark, arbetade med all flit i sitt embete, o. s. v. — Äfven i Danmark har länge ett rationalistiskt element haft öfverhand, men ej gått till de tyska ytterligheterna. I Sverige hafva äfven på de sednare tiderna flera rationalistiska sträfvanden uppenbarat sig (se t. ex. 1843, 1850), alltid gynnade af landets då mest lästa tidning «Aftonbladet», som, efter all förmåga, vid alla tillfällen angripit statskyrkan. — De danska dogmatici *Clausen* och *Martensen* befinna sig på olika ståndpunkter, den förre på en moderat-rationalistisk, den sednare på en speculativ. (Närmare till Tyskarne *Tholuck* och *Ullmann* sluter sig Svensken *C. O. Björting*). — En stor, ehuru, såsom vi sett, ingalunda alltid gagnelig, verksamhet har, inom alla theologiens grenar, i detta halfva sekel fortfarit, isynnerhet i Tyskland. De utmärktaste författarne i *dogmatiken* hafva redan i det föregående fått sitt rum. Vi vända oss först till *exegetiken*. *J. F. Schleusners* lexicon öfver Nya Testamentet hade intill nyare tider (3:dje uppl. utkom i Leipzig 1808) bibehållit sig i allmänt bruk, tills de framsteg, Nya Testamentets exegetik gjort, framkallade behovet af nya ordböcker, hvilka blifvit lemnade af *Chr. Alb. Wahl* (f. 1772, † 1855 i Dresden, der han var kyrkoråd) 1822 och *Bretschneider* 1824 (begge i flera upplagor). För Nya Testamentets grammatiska exeges har *G. B. Winer* gjort mycket genom sin «Grammatik öfver Nya Testamentets språkidiom», m. m. Sedan *J. D. Michaelis* († 1791) gjort ganska mycket för det orientaliska språkstudiets befordrande i Tyskland och man der antagit den store orientalisten *Sylvestre de Sacy's* († i Paris 1838, i sitt 80:de år) principer, har isynnerhet *W. Gesenius* genom sina allmänt begagnade lexicografiska (1810) och grammatiska arbeten befordrat ett ifrigare och allmännare studium af hebreiska språket. *G. H. A. Ewalds* (orientalist, f. 1803, prof. i sin födelsestad Göttingen) grammatiska arbeten lemna resultaten af de nyare bemödandena i denna del af nyssnämnda studium. Ifrån förra seklet kvarstodo ännu exegeterna och commentatorerna *J. G.* och *E. F. C. Rosenmüller* (den förre † 1815, ff. Scholia in N. Test., den sednare † 1835, ff. Scholia in V. Test.), *H. E. G. Paulus* († 1851, se 1815), m. fl. I detta sekel tillkommo *De Wette*, *Hengstenberg*, *Olshausen*, *Tholuck*, *Lücke*, *Gertach*, m. fl. — *J. D. Michaelis* (i Sverige Ödmann, † 1829) hade visat af hvad vigt för Bibelns real-förklaring resebeskrifvares uppgifter kunna vara. Dessa och dylika befordringsmedel för real-exegesen hafva i nyare tider blifvit i hög grad förökade, och *G. B. Winer* har i sitt real-lexicon sammanställt resultaten deraf. — Sedan den högre kritiken slutit sig till texteller ord-kritiken, hade deraf uppkommit en särskild, under namn af *Gamla och Nya Testamentets Isagogik*, från slutet af föregående sekel mycket bearbetad theologisk disciplin, för hvilken, efter *J. D. Michaelis*, isynnerhet *J. Gottfr. Eichhorn*, *L. Bertholdt*, *De Wette*, *Augusti*, m. fl. hafva varit verkamme. — Efter *Griesbach* († 1812) hafva äfven andre, t. ex. *Lachmann* († i Berlin 1851) 1831, utgifvit kritiska upplagor af Nya Testamentet, och

¹⁾ I sednare upplagan (1866) af sin Dogmatik ännu mera confessionel.

i sednare tider den högst verksamme *Tischendorf* i Leipzig¹⁾. — *Moraltheologien* bearbetades efter Kantiska principer af *S. G. Lange* (1803), *P. J. S. Vogel* (1803), samt på egen väg af *Ammon* (1806), *Stäudlin* (1805, 1813). Äfven oberoende af Kant skref *Reinhard* sitt vidlyftiga «System der christl. Moral» (Wittenberg, 1788—1815, 5 Th. 8:o), hvarefter *Harless* och *Rothe* bearbetat detta ämne. — *Polemiken* har inom lutherska kyrkan, genom *G. J. Planck* (1796, 1803) uppträdt såsom comparativ *Symbolik*, och i denna form företrädesvis blifvit bearbetad af *Marheineke* och *Winer*. — *Kyrkohistorien* har haft många bearbetare. Förmästa verket är *Schröckhs* colossala arbete, fortsatt af *Tzschirner*, se 1808. Dessutom märkas såsom kyrkohistoriska författare: *Henke* (6 Th., Braunschweig 1795—1804), fortsatt af *Vater* (1820); *J. E. C. Schmidt* (3 Th., Giessen 1801—03); *Marheineke* (1806); *J. Fr. Leb. Danz* (2 B., 1818—26); *A. Neander*, som börjat ett omfattande verk öfver kyrkohistorien; *J. K. L. Gieseler* (i Bonn), som ända till 17:de seklet genomfört en mästerlig lärobok, med rika källcitater; *Guerike* (se 1835); *I. G. V. Engelhardt* (i Erlangen); *K. Hase* (i Jena), m. fl. *G. J. Planck*, som fortsatt *Spittlers* «Grundriss» (se 1810), hade dessutom redan vid seklets början genom sina egna arbeten (jfr 1789) förvärfvat sig stora förtjenster af kyrkohistorien († 1833). — Dogmernas historia bearbetades af *Chr. Dan. Beck* (Leipz. 1801), *Fr. Münster* (Köpenh. 1801—03), *J. Chr. W. Augusti* (Jena 1805), m. fl. — Lutherska kyrkans missionsverksamhet har fortfarit och ökats. Äfven Sverige har deri deltagit: såsom svenska missionärer i detta sekel märkas: *Rahm* i Sibirien, *Hallbeck* i Afrika, *Fjellstedt* i Abyssinien och mindre Asien, *Hamberg* i China, *Gla-sell* i Trankebar (s. 185, not.), m. fl.

4.

Reformerta kyrkan är rådande i sitt fosterland *Schweiz*. De reformertas antal utgjorde 1850 der 1,418,000. Helt och hållet eller till största delen reformerta äro cantonerna Zürich, Bern, Glarus, Basel, Schaffhausen, Waadt, Neuchatel. Se för öfrigt s. 282. Äfven här har man icke kunnat hindra en rationalismens tilltagande frihet. Det genom franska revolutionen skakade kyrkoväsendet har man åter bragt i ordning och till en del förändrat. Genève ensamt har bibehållit den presbyterianska författningen (se 1541), hvilken i de andra cantonerna undergått åtskilliga modificationer. I canton Zürich är pastor primarius vid storkyrkan i Zürich öfverhufvud (Antistes) för presterskapet. I Bern står presterskapet i strängt beroende af regeringen och är fördeladt i 8 synoder eller classer, o. s. v. I det katholska Luzern erhöilo de reformerte 1827 fri religionsöfning. Jfr 1843, 1847, 1848. — I *Frankrike* finnas något öfver en million (andre uppgifva ett vida större antal)²⁾ reformerte, som njuta fullkomlig religionsfrihet. De hafva synoder, hvardera af 5 consistorialkyrkor, tillsammans 103 kyrkor, de flesta i departementet Gard (i Languedoc, vid Sevennerna; jfr 1688) och en theologisk schola i Montauban (jfr 1598). Äfven hafva de stark gemenskap med Genève

¹⁾ Han upptäckte 1859 Codex Sinaiticus, den äldsta och enda fullständiga, som han 1862 utgaf och äfven begagnade i sina kritiska editioner.

²⁾ De franska folkräkningarne uppgifva nemligen icke skillnaden efter religion. Enligt Blocke's «Statistique de la France» 1860 utgöra Frankrikes Protestanter tillsammans 1,561,250. — I Stockholm finnes en fransk reformert kyrka.

(jfr 1558). Det oakadt har för läroutbildningen icke mycket kunnat ske. Detsamma gäller om christlig läras utveckling hos folket. Dock hafva icke tvister uteblifvit. Se under år 1849. — I *österrikiska staterna*, egentligen i *Ungern* och *Siebenbürgen*, finnas vid pass 2 millioner reformerta, som haft omvexlande öden, men nu njuta religionsfrihet. — I *Tyskland* har reformerta kyrkan ett betydligt antal medlemmar. Preussiska hofvet har sedan 1614 varit reformert. Denna lära är rådande i Kur-Hessen (se 1604), Anhalt (se 1597), Lippe-Detmold och Bremen (se 1597). Det långvariga förtryck, som de reformerte i Rhen-Pfaltz under sina katolska kurfurstar lidit (se 1697), har alldeles upphört, sedan en del af detta land kommit under Baden. I preussiska länderna, der de reformerte äro temligen talrike (jfr 1614, 1685, 1731), äfvensom flerstädes, hafva de sedan 1817 ingått en yttre förening med Lutheranerna, under namn af *Evangeliske*. Se s. 284. Hvad som, s. 285 o. följ., är sagdt om lutherska kyrkan i Tyskland, gäller äfven om den reformerta derstädes. Hon har äfven följt den lutherska i det theologiskt-vetenskapliga sträfvandet. Hennes utmärktaste dogmaticus i detta sekel var *Schleiermacher* i Berlin (se 1821 följ.). — I konungariket *Nederländerna*, som har 3,200,000 inv., räknade man år 1845 1,642,000 reformerta med 1233 församlingar och 1453 predikanter. Reformerta kyrkan i detta land gaf 1815 sig sjelf en ny författning, som 1816 sanctionerades af konungen. Enligt denna af en kyrkocommission uppsatta författning vårdas kyrkans angelägenheter af följande 4 allt högre auctoriteter: 1) kyrkorådet; 2) classen; 3) provincial-synoden, och 4) allmänna synoden, som är högsta kyrkoautoriteten, församlas i Haag en gång hvarje år, och uppsätter de ecclesiastika förordningarne, hvilka dock först genom konungens sanction erhålla laga kraft. De s. k. classerna äro 45. Rationalismen har här haft långt mindre inflytande än i Tyskland, men dock inträngt både vid universiteten och bland presterna. — I *Skottland* är den reformerta kyrkan rådande. Hon kallas der den *presbyterianska* (se 1558). Det calvinska lärobegreppet är der allmänast bibehållet och rationalismen har icke fått något insteg. Kyrkoförfattningen är calvinsk och har (liksom i Nederländerna) 4 auctoriteter: 1) Kirk-session, 2) Presbytery, 3) provincialsynod och 4) general-assembly. Den strängt kyrkliga delen (the evangelical) af Skottarne afsöndrade sig på den sednare tiden från den egentliga nationalkyrkan, *the established Church*, och utgöra en egen, *the national Free-church*, som förvärfvat en stor soliditet och begynt utöfva en förvånande verksamhet. År 1849 voro frikyrkans kyrkor något öfver 850, som flitigt besöktes, under det att statskyrkans 1105 kyrkor voro glest besatta. Denna frikyrkans afsöndring skedde under den utmärkte *Th. Chalmers* ledning. Se 1843, 1847. År 1849 var skottska nationalkyrkan (the established church) indelad i 80 och frikyrkan (the Free-church) i 70 presbyterier. De samlas en gång i hvarje månad. Synodernas antal är i statskyrkan 15, i frikyrkan 17; de sammanträda två gånger om året, i April och October. Begge kyrkornas general-assemblies sammanträda årligen i Edinburg på den thorsdag, som är närmast d. 18 Maj. I statskyrkans general-assembly är en kongl. commissarie ordförande, men i frikyrkans finnes ingen kongl. commissarie. Jfr 1843. — Äfven i England och Irland finnas många Presbyterianer, som hålla synoder, hvilkas beslut sanctioneras af konungen. — Bland *Seceders* i Skottland, d. v. s. de från den derstädes herrskande (presbyterianska) kyrkan afvikande (hvilka i England kallas Dissenters), äro *Relievers*, som till förening upptaga alla från andra

församlingar uteslutna, de talrikaste. — I N. Amerikas Förenta Stater och Englands colonier finnas många Presbyterianer.

5.

Den Anglicanska (engelska) eller *Episcopal-kyrkan* (biskopliga kyrkan) (se 1562) är den herrskande i England, och äfven i Irland, ehuru katholska religionen der är rådande bland folket. I Skottland finnas blott något öfver 100 episcopalkyrkor. I Englands colonier och N. Amerikas Förenta Stater är denna kyrka äfven utbredd. Genom sina 39 artiklar (se 1562), som dock vanligen tydas i arminiansk mening (se 1621, 1643), är hon en afdelning af den reformerta kyrkan, men skiljer sig derifrån genom sina höga andeliga värdigheter och många bibehållna katholska kyrkoceremonier. Hennes anhängare kallas, efter sina strängare eller mildare åsikter om hennes höghet och myndighet *högkyrkliga* (Highchurchmen) eller *lågkyrkliga* (Lowchurchmen). Ofta, men aldrig officiellt, har hon blifvit kallad *Högkyrkan*. Episcopalkyrkan i England styres af 2 erkebiskopar och 26 biskopar¹⁾. Erkebiskopen af Canterbury (se s. 43) är «Primas totius Angliæ et Metropolitanus», förste rikspären, och har näst efter kongl. familjen företrädet framför alla hertigar. Erkebiskopen af York är «Primas Angliæ» och har steget framför alla hertigar, som ej äro af kongl. blodet, samt framför alla statens embetsmän, undantagande rikscanslern (the Lord Chancellor). Begge erkebiskoparne tituleras: «your Grace». Erkebiskopen i Canterbury är metropolitän för 20 biskopar (21, om man räknar biskopen af Sodor och Man, hvilken icke är rikspär [Peer of the realm]; se s. 43), och den i York numera för 6, emedan i sednare tider 2:ne biskopsstift blifvit inrättade under hans jurisdiction, nemligen i Manchester och Ripon (en köping, $4\frac{1}{4}$ mil n.v. från York). Alla dessa 26 biskopar äro, jemte erkebiskoparne, rikspärer och tituleras «Lords». Biskoparne af London, Durham och Winchester hafva en i deras biskopssätens ålder grundad högre rang än de öfrige biskoparne, som i parlamentet sitta efter sina biskopsår. Biskoparne väljas väl af domcapitlen, men endast pro forma, efter regeringens anvisning, hvars skapelser de helt och hållet äro. Denna kyrka är indelad i 65 «Archdeaconries», således 2 eller 3 i hvar stift. Stiften äro ock indelade i «rural Deanries», och hvarje «rural Dean» har uppsigten öfver 10 församlingar. (Dean = Decanus.) Af engelska statskyrkans 11,000 pastorat äro 6,000 patronella och 1,248 tillsättas af biskoparne. De öfriga tillsättas dels af kronan, dels af domcapitlen, dels af andra myndigheter. Denna kyrkas årliga inkomst i England stiger till omkring 3,400,000 p. st. — I *Irland* styrdes före år 1833 (se detta år) episcopalkyrkan af 4 erkebiskopar med 18 biskopar. De n.v. erkebiskoparne bo i Armagh («primas af hela Irland») och Dublin («primas af Irland»). Likväl äro *nu*²⁾ blott den sednare och 3:ne biskopar ledamöter af parlamentet. Här finnas blott nära 4,000 pastorat, och kyrkans inkomster stiga blott till 734,000 p. st. — Det nya universitetet i London (1828) står öppet för alla trosbekännelser. Det i Dublin, under Elisabeth (1591) grundade, lemnar tillträde åt Katholiker och Dissidenter: de förre få bo der och erhålla grader, men hvarken blifva «fellows» eller «scholars». I Cambridge (sedan 1279) kunna väl Katholiker bo och få undervisning, men ej erhålla

¹⁾ I Almanach de Gotha pour 1851 uppräknas dock blott 24.

²⁾ Enligt Alm. de Gotha pour 1851, i följd af reformen; se 1833.

grader. I Oxford (från 1249) äro Katholikerna absolut uteslutne från universitetet. Dessa förhållanden bestå oaktadt Katholikernas emancipation 1829. — Före densamma måste, utom konungen, äfven alla offentliga embetsmän bekänna sig till episcopalkyrkan. Se 1828, 1829. — Med *engelska kyrkan* i vidsträckt mening förstås alla christna i Stor-Britannien och Irland, der man räknar öfver 20 religionspartier. Se för öfrigt 1843 och s. 283. — I Förenta Staterna i N. Amerika har episcopalkyrkan 1,300 kyrkor, 1,714 clerici, 103,350 medlemmar, med en population af 1 million¹⁾. Jfr s. 284, not. 1.

Betydligare protestantiska *secter* äro följande, hvilka vi ordna efter tiden af deras uppkomst.

Waldenserna, hvilkas historia börjar med 1170 och som både i äldre och nyare tider undergått så många förföljelser (se t. ex. 1686), finnas ännu i sina gamla dalar Lucerne, Perusa, (i hvilken Pignerol ligger) och S:t Martin i vestra Piemont. Sedan deras gamla *Barber* (Barbes, onclar, lärare) 1630 dött ut, fingo de reformerta predikanter från Frankrike (se 1630). De utgöra i 13 socknar omkring 25,000 själar. Deras kyrkostyrelse utöfvas af synodalförsamlingen. En from enfald i sederna utmärker dem. Genom bidrag, som de 1824 samlade i hela Europa, uppbyggde de ett hospital, försedt med nödig läkarepersonal. De lefva af vin- och boskapsskötsel. I nyare tider hafva England och Preussen antagit sig deras försvar. De åtnjuta nu religionsfrihet och borgerliga rättigheter, ehuru visserligen oroade af de fanatiska Katholikerna. Vid förföljelsen 1686 begåfvo sig många Waldenser till Tyskland, der några hundrade år 1699 fingo sätta sig ned i Würtemberg, der deras efterkommande omkring 1830 i 10 församlingar utgjorde 1,600 personer. Genom sin enkla gudstjänst och kyrkoförfattning stå de närmast de reformerta, men i själsbildning efter de öfriga Protestanterna. 1848 erhöilo de i Piemont religiös och kyrklig frihet samt lika borgerliga och politiska rättigheter med den katholska befolkningen.

Anabaptisterna (Vederdöparne) kallas, efter sin reformator *Menno* (se 1536), äfven *Mennoniter*. De finnas i flera länder. *De fina* (d. ä. de stränga, se 1536) hafva i *Holland* endast 3:ne församlingar, då deremot *de grofva* (mindre stränga) räkna 120 med 125 predikanter och vid pass 32,000 själar. Af sina fordna differensläror hafva dessa i behåll endast förkastandet af barndopet och af eden. Ungefär hälften af deras andliga äro litterata, den andra hälften har ej fått någon lärd uppfostran. I detta sekel (jfr år 1800) hafva många öfvergått till likgiltighet för christendomens tros-läror. Sådane äro de s. k. *Christians, Christianer*, som i N. Amerika hafva omkr. 1,000 kyrkor och uppskattas till vid pass 300,000, äfven hemmastadde i England. De förkasta läran om treenigheten och om djefvulen, erkänna icke helg- och söndagar, finna hvarken i dopet eller i äktenskapet en guddomlig anordning, och hvarje medlem kan lära och predika i deras församling. Eljest äro i allmänhet Mennoniterna reformerte med presbyteriansk kyrkoförfattning. De utgöra i *preussiska staterna* 14,500, i konungariket *Polen* 1,000. I *Ryssland* hafva de bildat 41 colonier omkring Azowska sjön. De finnas i flera *tyska stater, Schweiz, Galizien, England, N. Amerika*. Tillsammans

¹⁾ I Stockholm och Göteborg finnas engelska episcopalkyrkor. År 1860 ansågos engelska kyrkans (i vidsträckt mening) medlemmar i Sverige vara omkring 400.

utgöra de vid pass 189,000. De lefva vanligen i stillhet och göra få proselyter. De hafva merendels varit söndrade i flera partier. Från dem härstamma äfven de s. k. *Dunkers*¹⁾ i Pennsylvanien och Maryland, som med de gamla Vederdöparnes läror om dopet, processer, krig och edgång förena stränga botgöringar och försakelser. Den, som gifter sig, hör icke mer till de fullkomliga bröderna och systrarne, hvilka alldeles icke hafva något umgänge med hvarandra, utan till församlingens anförvander, som bo i de närgränsande orterna och öfverlemnna sina barn åt de fullkomliga att uppfostras, men fortfara att deltaga i församlingens sammanträden en gång i veckan.

Unitarierna, Antitrinitarierna eller Socinianerna (se 1563, 1579) fortfara att åtnjuta religionsfrihet jemte borgerliga rättigheter i *Siebenbürgen* (se 1781), der deras antal uppgifves till 32,000, nästan alla Ungrare och Szekler. De hafva der 164 kyrkor och en superintendent i Clausenburg, der ock ett unitariskt collegium (läroverk) finnes. De tolereras ock i *Preussen*, der deras församling i Andreaswalde (se 1776) ännu äger bestånd, i *Holland, England*, der lifsstraffet emot dem upphäfdes och religionsfrihet beviljades 1813, m. m. Deras läror hafva haft stort inflytande på den protestantiska theologien, men den protestantiska rationalismen har gått vida längre än Socinianernas. I sin vetenskapliga bildning stå de siebenbürgska Unitarierna, hvilkas lärobegrepp märkligen afviker från Socini (såsom man kan se af den i Clausenburg 1787 utkomna «Summa Theologiæ secundum Unitarios», författad af deras professor *Markos*), numera långt efter Protestanterna. I *N. Amerika* har unitarismen åter uppbloomstrat. Redan omkring 1830 funnos der öfver 100 unitariska församlingar, omfattande 176,000 personer. *Boston* är deras hufvudsäte. Nästan allt hvad rikedom, talang och lärdom finnes i denna stad, räknades redan då dit, och större delen af Bostons, ja, af hela *Massachusetts'* folkmassa hade antagit denna lära. Unitarierna äro der de mest prosaiska rationalister, som förkasta underverk och allt hvad de ej begripa. På de sednare 20 åren har unitarismen sett sina kyrkor och prester tiofaldigas i Massachusetts och rationalismen alltmer gjort sig gällande, äfven såsom blott deism. I *Nya England* gör unitarismen allt större framsteg, räknar bland sina anhängare nästan hela den förmögna klassen och $\frac{1}{5}$ af hela befolkningen. I *Norton* (författare till «Evangelienas authenticitet») och *Channing* († 1842, se detta år) har den haft utmärkta theologer. Filosofen *Ralph Waldo Emerson* (f. 1803), som är blott deist, hör äfven hit. Blott deist var äfven den hithörande theologen *Theodor Parker* († 1860). — *Klose* beräknade 1855 samtliga Unitarierna till 190,000.

Independenterna eller, som de sjelfve hellre kalla sig, *Congregationalisterna*, härleda sig från 1581 (se detta år). Se 1805. De förkasta hvarje trosformel, i det de af sina anhängare fordra blott tron på Evangelium; låta icke ordinera sina predikanter, hvartill de välja fromma och dugliga män, bland hvilke flere utmärkte lärda befunnit sig. De yrka församlingarnes oberoende både af biskopar och presbyterier, hvaraf de fått namnet. För några år sedan hade de i England omkring 1,800, i Wales 640, i Skottland 142, i Irland några få kapell. I *N. Amerika* finnas mer än 160,000 Independenters.

¹⁾ Af holländska ordet *Donker* eller *Dunker* (tyska Dunkel), «mörk, dyster». Kallas äfven *Dumplers* eller *Dompelers*, «dykare», emedan de, liksom Baptisterna, förrätta dopet genom en trefaldig neddoppning af hela kroppen. De stiftades af tysken *Conr. Peysel*.

Arminianerna eller *Remonstranterna* (1604, 1610, 1621, 1625) i *Holland* (der de efter 1625 öfverallt, utom i Dortrecht [se 1619], erhöillo fri religionsöfning) hafva alltjemt förminskats och ägde omkring 1830 endast 21 predikanter med 5,000 själar och 20 pastorat. De hålla årliga allmänna sammankomster skiftevis i Amsterdam och Rotterdam (der deras största församling befinner sig), och deremellan ombesörjer ett utskott af 5 personer, prester och lekmän, ledningen af samtliga församlingarne. Bland lärarne vid deras gymnasium i Amsterdam har man räknat flera utmärkta litteratörer.

Baptisterna, som efter 1608 uppkommo bland Independenterna i England (se 1643), döpa blott fullvuxna menniskor och det genom hela kroppens trefaldiga nedsänkning i vattnet. I yttre afseende hafva de ingen förbindelse med Anabaptisterna (Mennoniterna, s. 290), hvilkas meningar om edens och soldatyrkets ochristlighet de ej heller dela. Efter läran om nåden dela de sig i *Particular-Baptister* (Calvinianer, se 1805) och *Universal-Baptister* (= *Freewill-Baptister*, som äro arminianskt sinnade). Se 1643. I sednare hälften af 17-de seklet stiftades bland dem en tredje sect, de s. k. *Sabbatharierna* (se 1671), som ännu fortfara, men endast i N. Amerika, der de i Förenta Staterna omkr. 1830 utgjorde 20,000. Baptisterna hafva dessutom flera underafdelningar. De äro särdeles nitiske proselytmakare. *J. G. Oncken*, baptistprest från N. Amerika, åstadkom derigenom någon oro i norra Tyskland och Danmark i början af 1840-talet, och ifrån 1847 uppträdde den ifrån Newyork aflönade svensken *F. O. Nilsson* (f. d. sjöman) såsom proselytmakare i sydvestra Sverige, isynnerhet Göteborg, tills han derföre, sedan han omdöpt omkring 50 personer, blef landsförvist (1851)¹⁾. För missionärernas verksamhet är Hamburg utgångspunkten. I England och Irland funnos 1841 omkr. 1,750 baptistförsamlingar; under samma år upptogs i dessa församlingar omkr. 10,000 nya medlemmar (se 1805). Om deras missionssällskap se 1792. De lärde språkforskarne dr *Carey* och dr *Marshman*, som med stor-britanniska Bibelsällskapets understöd ombesörjde Bibelns öfversättning på 7 lefvande orientaliska språk och på sitt tryckeri i Serampore (1 $\frac{1}{2}$ mil n.v. om Calcutta) omkring 1828 beforderade dem i dagsljuset, voro baptistiska missionspredikanter. I N. Amerika hafva Baptisterna alltmera tillväxt. De calvinske Baptisterna hafva, oaktadt sin strängare kyrkotukt, mest utbredt sig. Omkr. 1830 utgjorde de i Förenta Staterna 2,744,000, Freewill-Baptisterna deremot blott 150,000. Nu uppgår de calvinska Baptisternas antal i N. Amerika till omkr. 4 millioner menniskor²⁾. Deras verksamhet att medelst resande predikanter omvända hedningarne och betjena de christna, som ej bilda några församlingar (se s. 284, not. 1), förskaffar dem allt flera anhängare. — De uppskattades i början af år 1855 af *Klose* till ett antal af 4,638,000.

¹⁾ Svenska lagens stadgande sedan 1604 af landsförvisning för affall från den rätta evangeliska läran upphäfdes 1860.

²⁾ I Nord-Amerikas Förenta Stater hafva de calvinska Baptisterna de flesta anhängare. (Dem följa i ordningen Methodister, Presbyterianer, orthodoxa Congregationalister, Katholiker och Episcopaler. Sedan kommer en skara mindre secter. Jfr s. 284, noten 1.) — År 1866 uppgafs Baptisternas antal i Sverige till omkring 6,600, fördelade i 176 församlingar, hvaraf de största voro i Stockholm och Stora Mellösa i Nerike, med ungefär 350 och 300 medlemmar. F. d. pastorsadjuncten i erkestiftet *A. Wiberg*, som vistas i Stockholm, är ett slags chef för baptismen i hela Sverige. Först 1868 d. 4 Jan. constituerades *lagligen* en baptistförsamling i Wåmhus i Dalarne.

Qvåkarne, som uppkommo efter 1647 (se detta år), finnas i *England* till ett antal af vid pass 20,000¹⁾. Se 1843, 1845. Om deras coloni i *Pymont* se 1786. I Nord-Amerika äro de talrikast, utgörande vid pass 200,000. Philadelphia är der deras hufvudstad (se 1681). Om deras söndring genom *Hicks*, som dref lösslitningen från den historiska christendomen ännu längre än de öfrige (1647), se 1828. De strängare Qvåkarne kallas *Torre*, hvilkas antal minskas litet efterhand, de mera eftergifvande *Wäte* (se 1715), hvilka äro uteslutne från de månadliga sammankomsterna. Qvåkarne författning liknar den presbyterianska. De ansågos af d:r *Klose* 1855 tillsammans utgöra blott 160,000.

Herrnhutarne, *Brödräfsamlingen*, hvilkas historia börjar med 1722, finnas i flera europeiska länder, såsom *Tyskland*, *Holland*, *England*, *Danmark*, *Sverige* (der de 1783 fingo fri religionsöfning och hafva aftynande församlingar i Stockholm, Göteborg, Uddevalla och Carlskrona), *Ryssland*, och på åtskilliga ställen i alla verldsdelar. Redan 1786 ansågos de, med inberäkning af *Negerförsamlingarne*, utgöra $\frac{1}{2}$ million, och omkring 1830 uppgick antalet af de *arbetsföra* medlemmarne till omkr. 100,000. År 1837 hade de 230 missionärer anställda på 46 särskilda platser. Deras förnämsta colonier i Tyskland äro *Niesky* (vid Görlitz), med 650 inv., schola och seminarium eller collegium academicum, *Neusaltz* (vid Oder) och *Gnadenfrey* (vid Schweidnitz), alla i liegnitzska styrelse-området i Schlesien; i Holland *Zeyst*, 1 mil o.t.s. från Utrecht; i Danmark *Christiansfeld* i norra Sleswig, med 850 inv. och en läroanstalt; i Ryssland *Sarepta* vid Wolga, nästan midt emellan Sarátow och Astrachán (anlagd 1765), och i Amerika *Bethlehem*, 8 mil n.n.v. från Philadelphia, anlagd 1741, med 800 inv., deras hufvudort i Pennsylvanien, der de hafva flera colonier. I de Förenta Staterna uppgafs deras antal omkr. år 1830 till 7,000. — Redan 1754 hade de anlaggt sitt pædagogium (gymnasium) i Barby ($2\frac{1}{4}$ mil s.o. om Magdeburg). Om deras läror och författning se 1760. D. 17—19:de Juni 1822 firade Herrnhut sin första secularfest. I sednare tider har antalet af så väl verkliga, som till herrnhutismen sig anslutande lutherska och reformerta medlemmar betydligt förminskats.

Methodisterna uppkommo år 1729, således nära samtidigt med Herrnhutarne, med hvilka de ock någon tid stodo i nära förbindelse, som dock alldeles upphörde 1739. Om deras lära m. m. se 1729 och isynnerhet 1738, och om methodismen i Sverige 1831. Methodisterna fästa sig synnerligast vid människans förkrosselse och bättringskamp, då Herrnhutarne åter mera fästa sig vid friden och saligheten i Christo. De whitefieldska Methodisterna lära vara i betydligt aftagande, då deremot de wesleyska allt mera utbreda sig. De bedrifva missionen med utomordentlig ifver, och hafva ett stort missionsinstitut. De britiska Methodisterna utgjorde 1846 omkr. 370,000; på stationerna utom Britannien omkr. 100,000. De äro i Britannien de talrikaste bland dissenterande secter och uppgåfvos 1850 till omkr. 460,000. År 1843 räknade Wesleyanerna i N. Amerika 4,286 resande och 7,730 stationerade predikanter samt något öfver 1 million medlemmar²⁾. — De fantastiska öfver-

¹⁾ År 1867 uppgafs deras antal vara blott 13,783, mest qvinnor. Det är i aftagaude; äfvenså strångheten i många deras bruk, isynnerhet beträffande klädseln.

²⁾ I de vestra Förenta Staterna i N. Amerika äro Methodisterna bland alla secter de som hafva de flesta anhängarne. De hafva der 800,000 anhängare, Baptisterna 700,000, Presbyterianerna 550,000, Katholikerna 450,000, o. s. v. C. D. Arfwedson 1832. Men jfr noten 2, s. 292 om Baptisterna.

drifterna, de plötsliga omvändelserna hafva i allmänhet försvunnit. Separatistiska Methodisterna af flera rigtningar finnas dock, och ibland dem ett parti, som ännu lemna rum åt de plötsliga och convulsiva omvändelseacterna, hvilka ofta i N. Amerika varit åtföljda af de galnaste utsväfningar af religiöst svärmeri. Wesleyanska samfundets angelägenheter skötas utmärkt väl. För samfundets förvaltning finnes ett särskildt stort hus i London. Samfundet styres af den årligen sammanträdande «conferensen», bestående af 100 predikanter. Den beherrsakar samfundet enväldigt. Detta åter utgöres af «menigheter» (societies), som fördelas i «classer», hvilka bestå af 10—20 personer under en «ledare». — Methodismen har nästan öfverallt sökt inträde.

Svedenborgarne, Nya Jerusalems kyrka, Ny-Salemiterna, om hvilkas läror och historia se 1772, anses i Sverige utgöra ett par tusen, som dock icke bilda något särskildt kyrkosamfund. I flera Europas länder finnas enskilda medlemmar af «den nya kyrkan», som de ock kalla sig, men i England, Ostindien och N. Amerika hela församlingar. I Förenta Staterna ansågos de omkr. 1830 utgöra 5,000 personer. I Tyskland hafva de sitt stambåll i Tübingen, der *Tafel* länge varit outtröttlig i skrifveri för lärans utbredande (se 1772, 1823). Så väl i England (se 1849) som Sverige har man på de sista åren flitigt utgifvit skrifter af och för Svedenborg, hvilken ock på den sednaste tiden blifvit högt uppburen såsom filosof. Svedenborgianerna ansågos 1855 utgöra omkring 7,000 personer.

Mormonerna tillhöra detta sekel. Se om dem 1839, 1844, 1847. De ansågos 1853 utgöra 300,000 och hafva sedan mycket ökats. De uppgåfvo, att deras antal i Sverige år 1862 utgjorde 1,537 personer, af hvilka dock 276 hade utvandrat till Deseret.

II. BIHANG.

Öfversigt af de förnämsta Religionerna på jorden, vid medlet af 19de seklet.

A) Monotheism.

1. *Christendomen*. Med undantag af de europeiska Judarne (vid pass 2 mill.), de europeiska Turkarne, Tatarerna och en del af Arnauterna, som äro Muhammedaner (ungefär 5 mill.) samt Samojederna och någre af de ryska Lapparne, som äro hedningar (några tusen), bekänna sig alla Europeer, som, de nyssnämnde inberäknade, nu anses utgöra omkr. 250 mill., till christendomen; men den räknar äfven talrika anhängare i de andra verldsdelarne. — Christendomen underdelas i 2:ne confessioner: *Katholicism* och *Protestantism*. Catholicismen åter indelas i den *Österländska* eller *Grekiska kyrkan* och den *Vesterländska* eller *Romersk-Katholska*. — Om den *Grekiska kyrkan* och hennes *secter* se s. 272—279. Om den *Romersk-Katholska kyrkan* se s. 280—284. — *Protestantismen* delas åter i den *Lutherska kyrkan*, hvarom se s. 284—287, den *Reformerta kyrkan*, hvarom se s. 287—289, och den *Engelska kyrkan*, hvarom se s. 289—290. Om de *protestantiska secterna* se s. 290—294. — Till christendomen bekänna sig, enligt Palmblads sista uppgift, 290 à 300 millioner menniskor.

2. *Mosaïska* eller *Judiska religionens* bekännare äro kringsspridde i nästan alla världens delar, utan att någorstades hafva ett fädernesland. Deras lära är grundad på Gamla Testamentet, hvarjemte de fleste Judar antaga Talmud såsom en förklaring deröfver, hvilken ofta gäller för dem mera än Mosis lag. *Talmud* (d. ä. «lära») består af 2 delar: *Mischna* (= *δευτέρωσις*, liksom «den andra» lagen), hvarom se under år 180, och *Gemara* (= *τελειώσις*, «fulländning»), som är tvåfaldig, nemligen den *Jerusalemska*, hvarom se under år 279, och den *Babyloniska*, hvarom se under år 514, af hvilka den sednare har största anseendet. Nästan alla Judar antaga Talmud och kallas deraf *Talmudister*, äfven *Rabbinit*, och motsvara sålunda de fordnas Fariseerna. I Orienten, Turkiet, Polen och på Krim finnas dock Judar, som förkasta Talmud och hålla sig endast vid Mosis lag. De kallas *Karait* och motsvara de fordnas Sadduceerna, hvilka äfven förkastade de många tilläggen till Mosis lag. De äro hatade och förföljda af Rabbiniterna, men äro i allmänhet mera aktade än dessa. Judar finnas i alla Europas länder, utom Norge¹⁾ (i Sverige, vid slutet af år 1850, 960 och vid slutet af 1860, 1,155 personer). I Polen och Ryssland äro de mycket talrika. Mosaismens samtliga bekännare anses utgöra blott 5 millioner. (Se 1840.)

3. *Islām* (d. ä. Tro) eller *Muhammeds lära*, hvarom se under åren 610, 622 och 632. Emedan Muhammedanerna hafva månår af 354 dagar (stundom

¹⁾ Förbudet mot Judars inträde i Norge upphäufdes dock 1851.

355, nemligen i skottåren), så genomgår början af deras år eller *den 1 Muharrem*, äfvensom alla deras fester, baklänges alla årstider af det Julianska året på en tid af 32 våra år, som äro nästan = 33 månår (se 622). Vårt år 1850 är det 1266:te — 1267:de efter Hegira. Det sistnämnde året efter Hegira börjades d. 6 Nov. 1850, 2 dagar efter nytändningen (då nymånen börjar synas). Muhammedanernas 9:de månad *Ramadan* (*Ramāzan*) firas hel och hållen med så sträng fasta, att intet förtäres förrän efter solens nedgång. Den 1 Ramadan är årets 237:de dag, och denna månad innehåller, liksom Muharrem, 30 dagar (hvarannan månad har 30 och 29 dagar). Efter deras slut börjar med den nya månaden (Schewwål) den glada *Beiramsfesten*, som firas i 3 dagar. (Liksom Katholikernas fasta efterföljes af påsken.) Första dagen af denna 3 dagars fest (eller den 1 Schewwål) inträffar på årets 266:te dag. Ramadans-fasta och Beirams-festen äro Muhammedanernas största högtider, men 2 månader efter den sistnämnda fira de ock i 3 dagar den s. k. *lilla Beiram* (liksom pingst hos oss). — Liksom Judarne hafva äfven Muhammedanerna blifvit söndrade i fråga om traditionel lag. Islamiternas traditionella lag kallas *Sunna* (d. ä. «sed», «bruk», «regel») och bestämdes, 200 år efter Alkoråns utgifvande, af *Al Bochâri*, som afskiljde de äkta traditionerna från de oäkta. De, som antaga Sunna, kallas *Sunniter*, och till dem höra de fleste Muhammedaner: Araber, Turkar, Tatarer, Afghaner, Beludscher, Hindustans Islamiter, Nord-Afrikanarne. De deremot, som förkasta Sunna och blott erkänna koranen, hvilka dessutom äfven förkasta de 3 första khaliferna, kallas *Schiiter*, till hvilka Perserna höra. Se 632. — Sedan Selim I förstörde Mamluckernas rike i Egypten och tillfångatog deras abassidiska khalif, anses de osmaniska stor-sultanerna af Sunniterna såsom *khalifer*. — Liksom Mosis lag var grund för Judarnes både religiösa och borgerliga författning, och de skriftlärde voro både theologer och jurister, så är äfven Alkoran grundvalen för Muhammedanernas både religiösa och borgerliga lagstiftning och *Ulëmâ* hos Turkarne är en både andelig och civil corps. Muhammed införde intet egentligt presterskap, utan hvar och en muselman är sin egen prest. Koranen innehåller både *rent religiösa* och *borgerliga* föreskrifter; samma personer, *öfverhet* och *domare* vaka öfver beggedera; men i *moskén*¹⁾ (egentligen *medsched*, bönhus, hvarifrån man skiljer *dschami*, tempel, t. ex. Sophia-dschami'n i Constantinopel) förrätta de äldste och värdigaste *Imâm*-tjensten (på sätt och vis såsom khalifens vicarier; storsultanen själf är äfven imam). Emellertid bildade sig dock sednare en prestcorporation. Annu mindre än prester ville Muhammed hafva munkar; likväl insmogo sig äfven i hans kyrka, ehuru först 300 år efter hans död, munkar, *dervischer* (persiskt: «fattig»), hvilka i Turkiet äro fördelade i vid pass 30 ordnar och lefva i kloster, af hvilka hvar och ett förestås af en *scheik*. I Turkiet är *stor-mufti* öfverhuvudet för *ulemâ*-corpsen²⁾, som innefattar 3 classer af personer: 1) rättvisans förvaltare, betecknade med det allmänna namnet *cadis*; 2) lärare eller uttolkare af lagen, *muftis*; 3) prester, *imåms*. I domare-classen finnas flera ordningar: högre än *cadi* är *mollah* och högre än denne *cadi-asker* (blott 2, en i Europa och en i Asien). Bland presterskapet äro *scheikerna* af första ordningen; *khatiberna*, förebedjare om fredagen, af den andra; *imamerna*, som hålla de 5 dagliga bönen, besöka sjuka och åtfölja likprocessioner, af den tredje, och *muezzinerna*, som ifrån moskéns smala

¹⁾ Tyskarne skrifva *moschee*.

²⁾ = *Scheikh-ul-islam*, d. ä. «Islam's chef».

torn, *minaret* (eller *mināreh*), utropa bönstunderna, af den fjärde. (De två sistnämnde räknas icke egentligen till ulemā.) Ville man jemföra stor-mufti med påfven, så kunde man säga, att *cadi-asker* (andre skrifva *cadalisker*), som tillika är en verldslig person, vore ungefär så mycket som en patriarch; *mollah*, som en erkebiskop; *cadi*, som äfven är en verldslig person, som en biskop; *imam* som en prest, och *scheik* som en prelat, abbot. — Till presterskapet, såsom stånd betraktadt, räkna sig dessutom *emirerna* (*emīr* egentligen: «ädel, furstlig»), profetens anförvandter, af stort antal. De härstamma eller påstå sig härstamma från Muhammeds dotter *Fatīma* och bära som utmärkelse en turban af hafsgrün färg, som skall hafva varit profetens färg. De kallas äfven *scherifer* (Arab. «ädel, helig»). — *Marābut* kallas en muhammedansk prest i Afrika, *Fakir* («fattig»), en tiggaremunk i Ostindien. *San-tón* är äfven ett slags muhammedansk munk, o. s. v. — Muhammedanerna anses utgöra omkring 130 millioner människor¹⁾.

Till märkvärdigare och betydligare secter, som bilda öfvergången från *monotheism* till *polytheism*, höra:

a) *Wahabiterna* eller *Wechabiterna* i Arabien, muhammedanismens deister, eller snarare puritaner, som hafva sitt namn efter *Abd-el-Wahāb*, hvilken omkring midten af 18:de seklet (1746) uppstod i landskapet Nedsjed (det inre höglandet af Arabien, omkring norra vändkretsen) och yrkade, att man bör vörda och tillbedja Gud såsom alltings skapare och styrare, men förbjöd att i bönen använda Muhammed eller någon annan profet, emedan sådant kunde gifva anledning till afguderi. Han förnekade Muhammeds guddomliga apostolat och kallade honom blott en af Gud älskad människa, yrkade på regelmässigt allmosegifvande, sträng rättvisa, krig emot de otrogna (liksom Muhammed), återhållsamhet från vin och könsutsväfningar samt från bruket af tobak. Förbudet emot tobak blef företrädesvis lösen vid Wechabiternas omvändelse. De förstörde alla Welis eller de heligas grafvar, och i allmänhet alla Muhammedanernas heliga minnesvårdar, hvilkas prakt de förkastade, ehuru de höllo till godo det rika bytet. Efter *Abd-el-Wahebs* död trädde i hans ställe hans måg Muhammed, herrskaren i Drejeh, hvilken stad, belägen ungefär i midten af Arabien, vid pass 45 mil o.t.n. från Medina, blef sectens hufvudstad. I trenne generationer voro denne Muhammeds afkomlingar sectens anförare, till år 1818. Läran utbreddes med våld, alldeles som Islam fordom. Wechabiterna foro fram med mord och plundring. De lade under

¹⁾ De ofta omtalade *Druserna*, som bo på Libanon, söder om Maroniterna (se s. 279), utgöra omkr. 100,000 (andre: 160,000) själar och hvilkas hufvudstad är *Deir-el-Kammer* (2 mil n.o. om Saida eller Sidon), säte för en emir, som är skattskyldig under stor-sultan, anses gemenligen vara en muhammedansk sect, emedan deras religion, som hålles mycket hemlig och först i nyaste tider blifvit något närmare känd, är en blandning af Islam, judendom och christendom. Stiftaren deraf skall hafva hetat *Druzi*, hvaraf deras namn. Enligt *Gibbon* m. fl. skall secten hafva uppkommit efter år 408 efter Hedschra (år 1018 eft. Chr. föd.). Den dyrkar den vidunderliga egyptiska, fatimitiska, khalifen *Hakem* såsom sista incarnationen af den ende sanne Guden, världens skapare och uppehållare. Denne khalif, som blef mördad år 1021 eft. Chr., uppträdde såsom en ny profet med en af islam och, genom manicheism vanställd, christendom blandad svärmande lära, som sedan utbreddes af hans minister och efterföljare *Hamzé*, ende medlaren mellan honom och människorna. Se *Fredrika Bremers «Lifvet i gamla Verlden»* IV, s. 177—183, der man finner en temligen utförlig framställning af Drusernas lära, som numera är tillräckligt känd i det väsendtliga. De finnas äfven i Hauran och stå under flera emirer. — Någre anse Druserna identiska med de under korståg tiden så illa kände *Assassinerna* på Libanon, hvilkas furste kallades «den Gamle på Berget.» -- Flera mindre secter finnas dessutom spridda i dessa trakter.

sig hela den inre och östra delen af Arabien, intogo och plundrade de heliga städerna Mecca och Medina. Men nu uppträdde mot dem vice konungen af Egypten Méhemed Ali. Han slog dem flera gånger. Hans adoptivson, Ibråhim Pascha, intog äntligen 1818 den stora staden Drejeh, som i grund förstördes, och sände Wechabiternas fångna öfverhufvud, emiren Abdallah till Constantinopel, der han blef halshuggen. Ehuru förödmjukade, voro dock Wechabiterna härigenom ingalunda tillintetgjorde. Mehemed-Ali gjorde 1839 ett nytt fälttåg emot dem, då de ytterligare blefvo tuktade, utan att dock kunna alldeles krossas. Ibrahim Pascha † 1848 och hans af ålderdom alldeles förslöade fader Mehemed Ali 1849. Han hade 1840 till Porten måst öfverlemnå alla anspråk på Arabien. Porten saknar makt att tygla Wechabiterna. År 1851 reste de sig åter, intogo och utplundrade Mecca och Medina.

b) *Sikhs* eller *Seikerna*, d. ä. (på sanskrit) «lärjungarne» af *Yanaka* eller *Nanak* (*Nanek*), en hindu af krigarekastan, född 1469 i provinsen Lahöre och död derstädes 1540. Han ville förena brahmaismen och islam, men deraf uppkom en tredje religion, som var en ren deism¹⁾, förenad med grundsatsen af en allmän fördragsamhet i trossaker. Stiftaren var en from man, som genomvandrade hela Hindustan och fick många anhängare, hvilkas både andliga och världsliga öfverhufvud han var. En hans efterträdare (1581) Erdschun (Ardschun-Mal) gaf den nya religionen fasthet genom dess «första» heliga «bok» *«Adi-Granth»*. Han blef 1606 grymt mördad af Muhammedanerna. De förut fredlige Seikerna blefvo nu fanatiska krigare, och under Har-Gowind, den mördades son, uppträdde de såsom fiender och hämnare mot sina förtryckare, men fördrefvos från trakten af Lahore till den nordliga bergsbygden. Först år 1675 lyckades det Guru Gowind, Har Gowinds sonson, den 10:de och siste bland deras öfversteprester, att genom sitt snille förena Seikerna till ett religiöst krigiskt samhälle. Han afskaffade alla castskillnader bland sina anhängare, påbjöd en egen blå dräkt och egna sedvanor samt ålade hvar och en att alltid vara beväpnad. Han skref *«Dasema Padschach ke Granth»*, «den tionde Furstens bok», hvilken anses lika helig som Adi-Granth. Han stiftade en andlig orden af botöfware, *«Alkalis»* («de odödlige»), i hvilkas händer högsta ledningen af alla Seikernas religiösa och borgerliga angelägenheter sedan hvilat. Statsförfattningen blef sedan en teokrati. Under anförande af sina gurus (prester) eröfrade Seikerna anseende områden i Pendschab. Ett antal förnåma bland dem tillade sig binamnet *Singh*, d. ä. «lejon». Före 1742 hörde Pendschab till Stora Moguls rike, men 1748 lyckades Seikerna att göra sig alldeles oberoende. Landet delades mellan en mängd småfurstar, öfver hvilka Maha-Singh i Lahore uppsvingade sig. Han dog 1794. Hans son Rundschit-Singh erkändes 1811 såsom chef för Seikernas confederation. Han eröfrade Multan och Kaschmir, m. m. och kallade sig Maharajah (d. ä. stor-konung). Hans residensstad var Lahore, men sectens andliga hufvudstad är *Amritsir* (7 mil n.o. från Lahore) = *Amrita-Saras*, «odödlighetens damm», i hvars midt finnes ett högheligt, åt ofvannämnde Guru-Gowind-Singh helgadt tempel, i hvilket omkring 600 Alkalier underhållas. Men den fordna måttan och fördragsamheten lifva ej mera deras

¹⁾ Man har kallat Seikerna Hinduernas Protestanter. De förkasta helt och hållet bild dyrkan och ceremonierna. Deras religionsöfningar inskränka sig till böner och psalmers afsjundande. Gudstjensten firas mest om natten, då templen äro rikt belysta. Huru djupt deras ursprungliga deism förfallit, ser man i texten. Den gräsligaste tygellöshet och grymhet vanhedrade dem allt mer.

gurus (lärare), och Alkalis, deras fanatiska botgörare, äro mycket intolerante. «Granth», Seikernas bibel, som innehåller deras budord, är det enda föremålet för deras dyrkan. I allmänhet är deras gudstjänst ganska enkel; vanligen förrätta de om aftonen en kort bön med allehanda på deras krigiska lefnadssätt syftande ceremonier. Med begge händerna fatta de sitt svärd och bedja sin Guru om seger jemte utbredandet af deras tro. De förnämas fruntimmer lefva strängt afsöndrade från allmänna världen. Det är ej ovanligt att flera bröder hafva en hustru tillsammans. När den ene är frånvarande, intager den andre hans rum som äkta man. — Rundscht-Singh dog 1839, 58½ år gammal. Seikernas stat utgjorde då 10 à 12 millioner människor; men nu uppkom en olyggelig anarchi. Tre af Rundschts efterträdare lönnmördades, och den upproriska hären började 1845 krig med Britterna, hvilket slutades med rikets fall och Pendschabs förvandling till brittisk provins 1849.

c) *Zoroasters lära*, enligt hvilken elden dyrkas såsom guddomens symbol. *Zoroaster* eller *Zerduscht*, eg. *Zarathustra*, d. ä. «Guldstjerna», var född i staden Urmi, vester om sjön af samma namn, och uppträdde 630 före Chr.¹⁾ först i Bactra regia (nu Balkh), såsom reformator af Magernas sabeism. Han antog, säger man i en sednare tid, ett obegränsadt urväsende, *Zeruane Akerene*, «den oskapade tiden», ur hvilken, genom skapelseordet *Honover* — «jag är» — två lika ursprungliga principer, en god och en ond uppkommo: *Ormuzd*, den goda, och *Ahriman*, den onda. Ormuzd är det renaste oändliga *ljus*, den visaste och fullkomligaste, skaparen af allt godt. Ahriman är mörkrets, det ondas, princip. Man vet icke, om Zoroaster antog, det Ahriman affallit från Ormuzd, i hvilket fall hans lära ej är *dualism* utan *monotheism*. Dessa båda principer sägas skiftevis hafva verldsherraväldet; men en tid kommer²⁾, då alla elaka bli goda och då till och med Ahriman, besegrad, skall renas för ljusriket, Ormuzds rike, som då ensamt kommer att bestå. Ormuzd skapade först andar, 7 *Amschaspands*, 28 *Izeds* och sedan *Fervers*, de synliga tingens osynliga idéer (hvert ting har sin Ferver). Ahriman skapade då sina 7 *Dews*, jemte otaliga lägre sådana, som äro onda andar, för att med dem bestorma ljusverlden. Menniskans själ är en Ferver, som Ormuzd inlade i hvar människokropp. Bekämpar själen det onda, mörkret, och håller sig renad, så kommer hon efter döden till ljusrikets himmel (*Gorotman*), annars till mörkrets afgrund (*Duhzak*), der hon förblifver, till dess verldsbranden renat allt och en ny skönare verld uppstått. Denna lära antager bestämdt själens odödlighet och kroppens uppståndelse, hvarefter *Sosipsch* skall uppträda och lyckliggöra hela världen. Läran yrkar renhet i tanke, tal och handling, hvilket genom culten skall framställas. Bland Izeds, som stå under Amschaspands, är *Mithras* (måhända af persiska *mihir*, «kärlek, barmhertighet»), solens genius, äfven ett slags försonare. — Zoroasters lära finnes i boken *Zend Avesta* (*Zend*, språkets namn, *Avesta*, «urkund»), författad omkr. 600 år före Chr. och i fransk öfversättning utgifven af Anquetil du Perron (1771, 2 V. in 4:to), sedermera i tysk af Kleuker (1776—78). Denna religion,

¹⁾ Så ungefär efter Rotteck o. a., ty Zoroasters historia är insvept i mycket dunkel, och äfven lärans uppfattning är ännu i mycket osäker och vacklaude.

²⁾ Enligt en uppgift, efter 12,000 år. Enligt några ställen i Zendavesta skola Ahriman och hans andar tillintetgöras, men den ofvanför i texten framställda läran om alltings fullkomuande synes dock vara den rådande.

hvars prester voro Magerna, var de gamla Persernas, och dess anhängare blefvo, sedan Muhammedanerna, 636 eft. Chr., hade intagit Persien, förföljde och, så mycket som möjligt, utrotade. Endast en ytterst ringa del af Perserna, i *Kermans* ödsliga bergstrakter och längs *Indus*, förnämligast i *Adserbidsjan* (d. ä. «eldsland», hvari Urmi ligger), der än i dag berget *Elborz* är säte för en öfversteprest och den eviga elden, förblef, efter denna eröfring, ståndaktigt vid sina faders religion. Dessa så kallade *Parser* (*Pars* betyder, enligt Tychsen, «jusland»), *Gaurer* eller *Guebrer* (d. ä. «otrogne»), och ännu flera från dem utgångna, kringspredda colonier — hvaribland en i grannskapet af sjelfva *Ispahan*, äfven i *Jezd*, i Farsistan (fordom Persis), der de hafva ett hufvudsäte och utgöra omkring 4,000 — samt enskilda kringvandrande, tillbedja ännu den heliga elden, äro trogna sina gamla sedvanor, hafva lika oblandad blod, lika äkta forntida charactersdrag och äro nästan lika förtryckta och föraktade bland Asiens nationer, som Judarne äro öfverallt. De hafva äfven nedsatt sig i *Surate*, der de hafva sin heliga eld, och i *Bombay*, der de utgöra mer än 10,000. De utmärka sig på dessa ställen genom sin industri, handel och välstånd; flere af dem äro ofantligt rika. De lefva gemenligen i engifte, bedja vid solens upp- och nedgång, fasta flera gånger om året och begrafva aldrig sina döda, utan lägga dem i fria luften att af fåglar uppätas. Deras prester sysselsätta sig icke med handeln. De tjenstgöra i särskilda eldtempel, som kallas *ateschkade*. Det minsta orenande af den heliga elden, äfven med andedrägten, är en dödsförbrytelse, hvarför de ock endast med nästan alldeles öfverhöljdt ansigte närma sig till offerelden. — *Bakú*, i ryska Persien, nära Kaspiska hafvet, med sina naphthakällor och sina uppstigande eldpelare, är en vallfartsort för Parserna, der flere af dem tillbringa slutet af sina dagar.

d) *Kong-fu-tse*¹⁾, hvaraf Europeerna gjort *Confucius*, chinesiska filosofiens fader (samtidig med Greken Pythagoras), var född 551 och dog 479 före Chr. fød. Han var en tid statsminister i konungariket Lu (södra delen af n.v. provinsen Schantong, ett af de 21 småriken, hvari China då var deladt), men nedlade sitt embete och lefde sedan för att undervisa i filosofien. Han hade snart 3,000 lärjungar, som högt vördade honom, och af hvilka 500 beklädde de viktigaste embeten i särskilda riken. Han dog i sitt fädernesland Lu. Hans anhängare visa honom religiös vördnad. Hans lära är herrskande bland de förnåma, lärda och alla embetsmän i China och är så till vida att anse för statens religion, hvilken patriarchaliska öfverhufvud kejsaren sjelf är, ehuru han för sin person, såsom Mandschu, är buddhist. Confucius förkastade all kreaturs-dyrkan och införde åter²⁾ tillbedjandet af ett enda högsta öfverväsande, som af Chineserna kallas *Tien*, d. ä. «Himmel», eller *Schang-ti*, d. ä. «Öfverste Herren» (jfr 1692). Emedan Tien tänkes såsom omfattande allt, eller «det hela», anser man dock denna religion vara

¹⁾ D. ä. «läraren eller mästaren Kong.»

²⁾ Confucii sedolära är inympad på *Fohismen* (af *Fohi*, som skall hafva lefvat 2953 år före Chr. fød. och icke får förblandas med Fo = Buddha), som är en vida äldre pantheism, i hvilken det guddomliga är representeradt i *Tien*, himmelen, boningen för de dödas andar (som äro opersonliga naturkrafter, naturandar), för genierna öfver olika naturriken. Denna substans representeras på jorden af kejsaren, hvilken liksom, Schamanen, har makt öfver både natur- och andeverld, ty han kan till- och afsätta sjelfva genierna, förrättar offren, o. s. v. — Chineserna hafva flera classiska och heliga skrifter, som kallas *King* (t. ex. *Y-King*, *Schu-King*, m. m.), m. m. Om allt detta meddelas förträffliga upplysningar i M. Huc's «Resa i Kina», Stockholm 1864.

mindre monotheistisk än pantheistisk. Äfven lära Confucii anhängare dessutom dyrka jorden, som befruktas af himmelen. *Tien* kallas den första *Zai*, *Jorden* den andra och *Menniskan* den tredje. Dessa trenne *Zai* bilda tillsammans Chinesernas *San-zai*, eller treenighet. Gudstjensten sättes i bön, fastor och offringar, och har ganska få ceremonier. Confucii lära innehåller för öfrigt nästan blott sedebud och vet intet om odödligheten. Han sammanpressade sin lära i 205 ord, som derföre kallas *Ta-hio*, d. ä. «den stora visheten». Hans anhängare antaga nu en fullkomlig tillintetgörrelse af både kropp och själ.

B) Polytheism.

4) *Brahmismen* herrskar i Indien. Dess hufvudläror äro, liksom buddhismens, pantheismen, emanationen och själavandringen, med en lika vidlyftig och fanatisk mythologi samt en gräslig afgudatjenst. Urväsendet är *Brahm* (Om, *Mahan Atma*, «den store anden», världssjälén). «Hela världen är *Brahm*, blef ur *Brahm*, består genom *Brahm* och skall till slut af *Brahm* uppslukas; han är det allmännaste i allt allmänt, det särskildaste i allt särskildt». Han dyrkas såsom en *Trimurti* (treenighet), bestående af *Brahma* (skaparen, sol- och ljus-anden), *Wischnu* (uppehållaren, luftanden) och *Siwa* (Schiwa, förstöraren, eldsanden). *Wischnu* har, för eröfringar (då han kallas *Krischna*) och kärleksäfventyr, antagit flera incarnationer (*avatarer*) på jorden. Bland hans många namn är äfven *Dschaggernath*, *Juggernauth*, egentligen *Dschagan-nátha*, d. ä. «Världens Herre», hvilket namn man äfven gifver åt hans ryktbara *pagód*¹⁾ (tempel) vid kusten af Orissa, det heligaste tempel i Indien, hvars årsfest besökes af 1 million pilgrimer, af hvilka många i sin fanatism kastat sig för afgudavagnens hjul, för att af dem krossas, hvilket ohyggliga bruk Britterna ännu icke förmått att alldeles afskaffa. *Brahmismen* har stadgat cast-väsendet (den lag, att sonen måste följa fadren i samma yrke). Hufvud-casterna äro 4, nemligen: 1) *Brahminer*, prester, lärde, o. s. v., som äro synnerligen heliga; 2) *Kschatrija'r* (Tschetris), furstar, krigare (dit höra och Radschputerna och Mahratterna); 3) *Waisia'r* (Vassirs), åkerbrukare, köpmän, hvilka sednare kallas *Banianer*; 4) *Sudra'r* (Shuterna), ursprungligen tjenande och arbetslöse, nu åkerbrukare och handtverkare. Många *mellan-caster* finnas dessutom. De, som antingen sjelfve blifvit utstötte ur någon af dessa caster, eller äro afkomlingar af sådana, kallas *Paria'r* och anses för orene, så att de icke engång få bo bland de andra, men få tjenst hos Europeerna. — *Brahmismens* äldsta urkunder, som skola vara skrifna omkring 1600 år före Chr., kallas *Vedas* och samlingen deraf *Vedam*, samt samlaren *Vyása*. Den äldsta politiska lagstiftningen är *Menu's lagar*, författade 1300 år före Chr. Dessa och ett stort antal religiösa och poetiska skrifter äro författade på *sanskrit*, ett numera utdödt språk. — *Brahmismen* har talrika secter och dess bekännare räknas till 120 millioner.

5) *Buddhismen* är en art *Brahmism*, med samma hufvudläror som denna (se härofvan), reformerad af *Buddha* (d. ä. «den vise», hvilken Chineserna kalla *Fo*. *Buddha*, hvilkens historiska namn är *Sakja-muni* (d. ä. «lärare» af familjen «Sakja»²⁾), var konungason, född i n.v. provinsen Behar i norra Indien, och dog 80 år gammal, nära Ganges, 543 år före Chr. födelse.

¹⁾ Eg. *Bhagawati*, d. ä. «heligt hus», hvilket namn äfven gifves gudabilden.

²⁾ Han kallas äfven *Gautama*. Se Fr. Bremers «Lifvet i gamla världen», IV, s. 30, följ.

Denna reformation upphäufde cast-indelningen och yrkade en dygdig, contemplativ lefnad. Buddhisternas heliga skrifter äro till det mesta författade på *Pali*-språket, men hufvudkällorna på sanskrit. Buddhisterna förjagades omkring 6:te seklet eft. Chr. ur Indien af Brahmanerna. Buddhismen fördelar sig i 2:ne grenar: a) *den egentliga Buddhismen*, den enklaste och äldsta, hvars medelpunkt är Ceilon och som är utspridd öfver östra Indien, China (bland de infödde) samt Japan. Dess prester kallas vanligen *Bonzer* och *Talapoiner*. — b) *Lhamismen*, af ordet *Lhama*, «själamoder», d. ä. själasörjare, prest, — en fullkomligt utbildad hierarchi, under flera påfvar, öfver-lhamar, hvilka dock lyda under Chinas inflytande, med ett otaligt presterskap. Det höga berglandet Tibet är Lhamismens hufvudsäte och påfvestat. Påfvarne, öfver-Lhamas, anses såsom incarnationer af Buddha, således såsom lefvande gudar. När en sådan öfver-Lhama dör, anses hans själ öfvergå i kroppen af något barn, som på vissa märken igenkännes och då blir öfver-Lhama, såsom varande tshaperón (ind. avatår, se s. 301) af Buddha. De tvänne förnämsta öfver-Lhamas äro *Dalai*-, rätteligen *Tale-Lhama* (d. ä. «omätlig själamoder»), den allraförnämste, som residerar i *Putala*, rätteligen *Buddha-La* («Buddhas eller Guds berg»), ett stort palats eller tempel, krönt af en med guldbleck betäckt kupol, 4 våningar högt och omgifvet af mindre palats, $\frac{1}{2}$ fjerdingväg norr från Tibets hufvudstad *Lha-Ssa* («Andestaden»). — Den dernäst mest vördade påfven *Bandschan-Rembutschi*, äfven *Bokte* («den helige») kallad (Engelsmännens *Tischu-Lhama*), bor i klosterstaden *Tischu-lumbu*, rätteligen *Dschaschi-Lumbo* («Orakelberget»), vid pass 28 mil s.v. från *Lha-Ssa*. Dessutom finnas 2 å 3 ansedda öfver-Lhamas, men alla erkänna eller åtminstone böra erkänna *Tale-Lhama's* öfvervalde. I utvärtes hänseende har Lhamismen mycket gemensamt med den katholska christendomen, såsom kloster, munkar, nunnor, dop, messa med bröd och vin, fastor, aflatsbref, vigda ljus, sista smörjelsen, o. s. v. Sakja's religion eller Buddhismen blef redan 300 år före Chr. införd i Tibet, men det var först Lhaman *Tsong-ka-ba* († 1419), som gaf den sin nuvarande hierarchiska och liturgiska gestalt, hvarvid han lånade många af christendomens inrättningar. (Jfr s. 64, Anm.) Det är under namnet *Schigemuni* som Buddha är incarnerad i *Tale-Lhama*. Tibet är fullt af kloster. Efter 15:de seklet söndrade sig Lhamas eller presterna i två partier: «rödmössor», som tillåto de lägre presterna giftermål, och «gulmössorna», som förbjödo det, hvilka partier ännu fortfara¹⁾. Tibetanerna, hvilkas språk är enstafvigt, såsom Chinesernas, hafva en rik litteratur, hvars förnämsta verk är en samling af alla Buddhisternas heliga böcker, kallad *Kan gihour*, och bestående af mer än 100 ofantliga folio-band. Polyandrien är landssed, så att samtliga bröderna i en familj hafva en gemensam hustru. (Jfr s. 299.) — Lhamismen erkännes i Tibet, östra Hög-Asien (äfven af Mandchuerna, Chinas inkräktare, och den kejsrerliga familjen), medlersta Hög-Asien, ja sträcker sig till Wolga och ända in i södra Sibirien. — Buddha kallas i China *Fo* (eller *Foë*, som icke får förblandas med den ännu äldre *Fohi*, om hvilken se s. 300, not. 2), hvilkens lära är antagen af största delen af chinesiska nationen. Presterna kallas *Bonzer* och utgöra en million, men äro nästan allmänt föraktade. En annan religion i China är *Lao-kiuns*, vanligen kallad *Lao-tze's*²⁾, hvilken dock har mycken

¹⁾ Jfr dock härom M. Huc's «Resa i Mongoliet och Tibet», Stockh. 1862.

²⁾ D. ä. «gammalt barn», emedan han skall hafva varit 9 år i moderlifvet och blifvit född med hvitt hår.

likhet med Fo's och förkunnar, liksom denna, själavandringen. Lao-tze var äldre samtiding med Kong-fu-tse, och hans skrifter påminna om Pythagoras och Plato, både till idéer, ordalag och dunkelhet. Han lärde om ett urförnuft, som frambragt världen. Hans lärjungar, som mycket urartat, kallas *Tao-sse*, «förnuftets doctorer», föga ansedde. Härtill kommer äfven Kong-fu-tse's lära, som dock mera är en sedolära än religion¹⁾. Se s. 300. — I *Japan* är en trefaldig religion: *Sinto*, landets gamla religion, en mystisk orden, en art Buddhaism, hvars andeliga öfverhufvud är *Dairi* eller *Mikado*, som residerar i *Miako*; *Budso*, *Budzo*, Buddhas eller Fo's, kommen från *China*, med talrika prester och kloster, samt *Sjuto*, d. ä. «de vises väg», Confucii lära, som dock här räknar få anhängare, hvilka af mängden anses för fritänkare. — Samtliga Buddhisterna räknas till 250 millioner (vida öfver $\frac{1}{3}$ af Asiens folkmängd).

6) *Schamanismen* har sitt namn af *Schamön* (i *Siam*: «en eremit»), prest, som tillika är besvärjare af de fiendtliga naturmakterna, trollkarl och läkare. Schamanerna begagna trolltrummor, m. m., qvarlemnna ofta dockor med lappar, hvilka sedan dyrkas såsom husgudar. De schamanska hedningarne tro på en mängd dels goda, dels onda naturandar, och på en spöklik odödlighet, som de anse i allo sämre än det närvarande lifvet. Religiösa urkunder hafva de icke. I schamanismen dyrkas ej de enskilda sinnliga föremålen för sin egen skull, såsom i Fetischismen, utan såsom medel att verka på de fruktade naturandarne. Schamanismen herrskade fordom i *Asiens* och *Europas* nordliga trakter, och Lapparnes religion, före deras omvändelse till christendomen, var schamanism, med trolltrummor, o. s. v. Denna dyrkan, som varit rådande hos de flesta nomadiska stammar, men, i medlersta *Asien*, hos de vestra folkslagen blifvit utträng af *Islam* och hos de östra af *Buddhismen*, bekännes ännu af *Sibiriens* flesta stammar, af *Papua* (som bebo *Asiens* sydöstra öar och en del af *Australien*) och af de *Malayer*, som ej antagit *Islam*. Schamanismens bekännare utgöra vid pass 42 millioner.

7) *Fetischismen* skall hafva sitt namn af portugisiska ordet *Fetisso*, d. ä. trolleri, ett förtrolladt, guddomligt ting, ett ting, som ger gudasvar. Egentligen brukades ordet Fetisch blott om Negrernas guddomligheter. Fetischismen består i dyrkan af förnuftslösa varelser eller ting, såsom ormar, krokodiler, träd, örter och stenar. På denna låga bildningsgrad stå de flesta vilda folkslag. Fetischdyrkarne kunna antagas till ungefär 75 millioner.

Anm. Uppgifterna om de 7 stora religionspartiernas anhängares antal, s. 295—303, äro hemtade ur *Palmblads* Geografi, utgifven 1851. Det ligger i sakens natur, att dessa uppgifter betydligt variera hos särskilda författare. Genom de christna missionärernas stora verksamhet ökas ock alltmera antalet af de christna. Det kan emellertid vara intressant att jemföra flera uppgifter. Vi upptaga följande: *Stein* räknar (1824): 175 mill. *Christna* 160 mill. *Muhammedaner*, 9 mill. *Judar*, 656 mill. *Hedningar*. — *Hase* säger (1836): «efter ett ungefärligt öfverslag har *Moses* 5, *Brahma* 60, *Muhammed* 110, *Buddha* 200, *Christus* 260 millioner tillbedjare» — *Björnstjerna* säger (1839): «antagande jordklotets folkmängd till 1,000 millioner, äro, enligt godkända engelska författare, de *Christne* 200 mill., *Judarne* 3 mill., *Muhammedanerna* 140 mill., *Buddhisterna* 380 mill., *Brahmisterna*

¹⁾ För öfrigt råder i *China* en stor religiös indifferentism och otro. Se *Huc's* «*Resa i Kina*», Stockh. 1864.

200 mill. Andra secter och *Hedningar* i Afrika och Amerika, m. m. 77 millioner.» — V. St. Steger räknar (1843) ungefär 228 millioner *Christna*, 100 å 110 mill. *Muhammedaner*, 8 å 9 mill. *Judar* och 310 mill. *Hedningar*. — Enligt *Aimé-Martin* (på 1840-talet) ega *Confucius*, *Sinto*, *Magismen* (= *Eldsdyrkan*) och *Fetischismen* 147 millioner, *Buddha* och hans 5 apostlar 170, *Brahma* 60, *Muhammed* 96 och *Christus* 270 millioner bekännare. — Enligt en fransk tidning 1850 utgjorde *Buddhas* anhängare 400 mill., *Christne* 230 å 250, *Brahmaisterna* 200, *Muhammedanerna* 130 å 150, *Fetischismens* anhängare omkr. 80 å 100 och *Judendomens* 4 å 5 millioner. — «Jordens befolkning uppskattas till 1030 millioner. Af dessa äro 330 millioner *christne*; år 1815 var de *christnas* antal 270 och år 1751 blott 150 millioner, så att antalet på dessa åren ökats lika hastigt, som förut på 17 hela sekler.» *Post- och Inr.-Tidn. d. 1 Juli 1853*. — Dr *Klose* i Hamburg beräknade i början af 1855 de *christna* till 292 millioner.

III. BIHANG.

Öfversigt af Svenska kyrkan.

Under konungen såsom «hufvud- och styresman» vårdas svenska kyrkans angelägenheter af 1 erkebiskop (som icke är metropolit, utan «*primus inter pares*») och 11 biskopar (hvilka sedan år 1805 bära ett guldkors på bröstet i en guldkedja). De äro præsides i 12 stifts-consistorier. Stifteten voro i slutet af år 1850 indelade i 174 contract eller prosterier med 1,247 pastorater och 908 comministraturer, men i slutet af år 1865 i 179 contract med 1,278 pastorater och 893 comministraturer. Härtill komma 11 pastorater¹⁾ och 16 comministraturer i Stockholm, som har 2:ne consistorier, nemligen kongl. hof-consistorium, hvars præses är konungens öfverhofspredikant, och stads-consistorium, hvari erkebiskopen är præses, pastor primarius (d. v. s. pastor i Storkyrkan) ordinarie och pastor i S:t Clara vice præses. — Dessutom finnas²⁾ 1 amiralitets- och 35 regements-pastorer (af hvilka de flesta tillika innehafva andra befattningar), bataljonspredikanter, kapellpredikanter, predikanter vid åtskilliga inrättningar, fängelser, m. m. — Om ordensbiskopen och kapellanerna se år 1783. — Antalet af adjuncter, med hvilkas extraordinarie befattning tjenstgöringen inom kyrkan vanligast börjar, således antalet af dem, som egna sig åt kyrkans tjenst, har på de sednare åren³⁾ högst betydligt minskats, hvarigenom svenska kyrkan alltmera hotas af brist på nödiga lärarekrafter. — Om de i Sverige befintliga främmande trosförvänder: *Katholiker*, *Reformerta*, *Baptister*, *Herrnhutare*, *Methodister*, *Svedenborgare*, *Mormoner* och *Judar* se under dessa rubriker.

¹⁾ Nemligen 8 territoriela, 2 nationela (Tyska och Finska) och Danviks hospital med Sikla-ön.

²⁾ År 1865, liksom år 1850.

³⁾ Detta skrefs 1868 och angår endast seklets sednare hälft.

Alfabetiskt Register.

An m. Siffrorna beteckna årtal, om icke ett s. föregår dem, då de beteckna sidan i boken och anm. eller not derstädes. Semicolon mellan 2:ne årtal betecknar, att de angå särskilda personer eller saker, ehuru namnet är detsamma.

Abbadie † 1727.
 Abboter, s. 27 anm.
 Abdas, 414.
 Abd-el-Wahab, s. 297.
 Abelard, † 1142.
 Abrahamus Andreæ Angermannus 1595, † 1607.
 Absalon, † 1201.
 Absolut Nådeval, 429, 847, 1551, 1619.
 Abubeker, khalif, 632.
 Abulpharadsch, † 1286.
 Abyssinien, 326, 578, 1634, s. 277.
 Acacius, 360, † 361; 482.
 Academia linguarum, s. 281.
 Accommodationstheorien, 1760.
 Acephali, 482.
 Acindynus, 1341.
 Acoluthi, s. 9, anm.
 Act of Uniformity, 1562.
 Adalbert, † 997; † 1072.
 Adaldag, 936, † 988.
 Adalvard, 1043; 1064.
 Adam fr. Bremen, 1072.
 Adamiter, 1421.
 Adal, den tyska nationens, 1520.
 Adelbert, 748.
 Adelige jungfrustift, s. 83, anm.
 Adiaphoristisk strid, 1549.
 Adi-Granth, s. 298.
 Adoptianer, 783.
 Advokat, kyrkornas, s. 49, anm.
 Aelia Capitolina, 133—135.
 Aeneas Sylvius, 1431, † 1464.
 Aeoner, 117.
 Aepinus, 1544, † 1553.
 Aërius, 368.
 Aëtius, 360, † 370.
 Affallne, s. 9, anm.
 Aflat, 1095, 1274, 1349, 1517, 1563, m. m.
 Affelse, Mariæ obefläckade, 1136, 1216, 1223, 1614, 1849.
 Afonbladet, 1841 (s. 253), s. 286.
 Agäpæ, s. 1, s. 27, anm.
 Agardh, 1841, † 1859.
 Agätho, 680, † 682.
 Agenda-strid, 1822 följ.
 Agnoëter, 519.

Agobard, † 840.
 Agonistïci, 348, 411.
 Agricola, † 1485; † 1566.
 Agrippa, 44.
 Ahlman, 1809, † 1844.
 Ahrtman, s. 299.
 d'Ailly, Peter, † 1425.
 Akademi, Platonsk, 1440.
 Ἀρχαῖος, s. 10.
 Alänus de Insulis, † 1202.
 Albater, 1400.
 Albërik, 931.
 Albertus Magn., † 1280.
 Albigerser, 1170, 1209.
 Albizi, 1385.
 Albornoz, 1352.
 Albrecht af Brandenburg, 1525, † 1568.
 — af Mainz, 1517, † 1545.
 Alcuin, † 804.
 Aleander, 1521.
 Alexander Sevërus, 222; — i Jerusalem, 250; — i Alexandria, 318; — fr. Hales, † 1245; — Natälis, † 1724; — af Hohenlohe, † 1849; — i Jerusalem, † 1845.
 Alexander I, 102; II, 1061; III, 1159; IV, 1254; V, 1409; VI, 1492; VII, 1655; VIII, 1689.
 Alexandrinska scholan, 180, 394, 428.
 Alexianer, 1300.
 Alexius Comnenus, 1096, † 1118; 1204.
 Alfred den Store, † 901.
 Alkälis, s. 298.
 Alkorän, 632, s. 296.
 Allemant, 1439.
 Allen; † 1843.
 Allgemeine Deutsche Bibliothek, 1765.
 Allhelgonadag, 608, ss. 43, 44, not 2.
 Allians, helig, 1815; evangelisk, 1846.
 Allmänna synoder: 325, 381, 431, 451, 553, 680, 787.
 Almqvist, † 1808; 1819, † 1830; s. 247, † 1844; 1842, † 1866.
 Alnander, † 1772.
 Aloger, 192.
 Alombrados, 1575, 1681.
 Altdorf, socinianism i, 1612.
 Altonaische Bibel, 1817.

- Amalarius, 816.
 Amalrik, + 1204, 1210.
 Ambrosius, + 398.
 Amerika, 1492.
 Ammon, 340; 1803, 1817, + 1850.
 Ammonius Saccas, 220.
 Amor purus, 1681.
 Amritsir, s. 298.
 Amschaspands, s. 299.
 Amsdorf, 1552, + 1565.
 Amyrald, 1634, + 1664.
 Anabaptister, 1521, 1524, 1534, 1536, m. m, s. 290.
 Anachoreter, s. 16.
 Anacletus, 79.
 Anäus, 63.
 Anastasius, 491; Sinaita, + 599; 871.
 Anatolius, 270, 457.
 Andelig vägvisare, 1681.
 Andeligt frälse, 1200.
 Andrĕas Laurentii Björnram, 1579, + 1591.
 Andrĕas, Jacob, 1577, + 1590; — Joh. Valentin, 1614, + 1654; — Laurentius, 1523, + 1552.
 Angĕla, + 1540.
 Angĕlus Silesius, + 1677.
 Anglicanska kyrkan, 1562, s. 289.
 Anglo-Sachserna, 449, 597.
 Anjou, L. A., 1850.
 Anicĕtus, 161, 169.
 Anna Lee, + 1784.
 Annater, 1305, 1345.
 Anomoeer, 360.
 Ansegĭsus 827.
 Anselm i Canterbury, + 1109; — fr. Laon, 1109, + 1117; — i Lucca, + 1086, se 1150.
 Ansfrid, 853.
 Ansgarius, + 865.
 Anthelius, + 1624.
 Anthropomorphiter, 340, 399, 939.
 Anticonvulsionister, 1731.
 Antidĭco-marianiter, 383.
 Antinomers, 1649.
 Antinomism, 1805, 1846 (s. 261).
 Antinomistisk strid, 1538.
 Antiochenska scholan, 300, 394, 428.
 Antisecourister, 1731.
 Antitrinitarier, 1529, 1553, 1566, 1578, 1579, s. 291.
 Anton, P., 1689, + 1730.
 Antonelli, 1850.
 Antoninus Pius, 138—161.
 Antoniter-orden, 1095.
 Antonius, eremiten, + 356; — fr. Padua, + 1231.
 Aphthartodoketer, 519.
 Apiarius, 419.
Ἀποκρίσεις πάντων, 254, 1700; äfven hos Schleiermacher, 1821.
 Apollināris, 170; 362, (381).
 Apollonius fr. Tyāna, + 95 (231, 303).
 Apologia Confess. Augustanæ, 1531.
 Apostlabröderna, 1300.
 Apostlar, s. 1.
 Apostolĭci, 1664.
 Apostolisk congregation, 1814; — församling, 1834; — succession, 1524.
 Apostoliske män, s. 1; — Fäder, s. 1; — canōnes, s. 16; constitutiones, s. 10.
 Apostool, 1664, + 1699.
 Appellanter, 1717.
 Appellation till allmänt möte, 1460.
 Aquarii, 170.
 Aquaviva, 1556, + 1615.
 Aquĭla, 117.
 Arabĭci, 248.
 Aranda, 1767.
 Archidiaconĭ, s. 16, s. 49.
 Archierevs, s. 274.
 Archimandriter, s. 272.
 Archipresbytĕri, s. 16.
 Arcimbold, 1518, 1519.
 Ardgar, 844.
 Arelĕte, synod i, 314.
 Arianism, 318, 325, följ., till slutet af 6:te seklet.
 Arimĭnum, synod i, 359.
 Aristĭdes, 126.
 Aristotĕles, 1210.
 Arius, 318, + 336.
 Arles, se Arelate.
 Armenien, 305, 578.
 Armenier, s. 278.
 Arminianer, 1604, 1621, 1625, s. 292.
 Arminius, + 1609.
 Arnauld, 1643, + 1694.
 Arndt, + 1621.
 Arnobius, 303; 461.
 Arnold, fr. Brescia, + 1155; — Gottfried, 1700, + 1714; — fr. Citeaux, 1209; — i Rugby, + 1842.
 Arnoldi, 1844.
 Arsenius, 1261.
 Ashley, lord, 1848.
 Asker, 1103, + 1137.
 Askĕter, s. 3.
 Askunĕges, 565.
 Asseburg, fröken von, 1700.
 Ateschkade, s. 300.
 Athanasius, 325, + 373; 629.
 Athenagōras, 170.
 Athos, munkar på, 1341.
 Attĭla, 451.
 Audientes, s. 4.
 Audius, 340.
 Augsburg, riksdag i, 1530; fred i, 1555.
 Augsburgska bekännelsen, 1530.
 August af Sachsen, 1573 följ.; 1697.
 Augusti, 1816, + 1841, s. 286.
 Augustiner-eremiter, 1256.
 Augustini lärjungar = Jansenisterna, ss. 282, 283.
 Augustinus, + 430; 597, + 610.
 Aurelianus, 270.

Auscultanter, s. 10.
 Auzou, 1832.
 Avatår, s. 301.
 Avignon, påfvar i, 1305.

Baader, s. 281, + 1841.
 Baazius, + 1649; 1677, + 1681.
 Babæus, 499.
 Baboeuf, + 1797, se 1830.
 Babylas, 250.
 Babylonisk fångenskap, 1305—1377.
 Bach, Joh. Seb., + 1750.
 Baco, Roger, + 1294; — de Verulam, + 1626.
 Bahrdt, + 1792.
 Baier, + 1695.
 Bajus, 1567, + 1589.
 Balle, + 1816.
 Bampfield, 1671.
 Bancroft, 1588.
 Bandschan-Rembutschi, s. 302.
 Bann, s. 1, s. 43, m. m.
 Baptister, 1643, s. 292.
 Baptisterier, s. 16.
 Baradai, Jac., + 578.
 Barber, s. 290.
 Barchokba, 133.
 Barclay, Rob., 1676, + 1690.
 Bardesanes, 192.
 Barfotamunkar, 1223.
 Barhebraeus (= Abulpharadsch), + 1286.
 Barlaam, 1341, + 1348.
 Barmhertige bröder, 1550; systrar, 1632.
 Barnabiter, 1532.
 Barndop, ss. 4, 9, 27.
 Baronius, + 1607.
 Barrowister, 1581.
 Barsūmas, + 485.
 Bartholomæinatten, 1572.
 Båsedow, + 1790.
 Basel, concilium i, 1431—43; sällskap, 1775;
 missionssällskap, 1815.
 Basilides, 117.
 Basilus, Magnus, + 379; — kejsare, 867
 —886; — munk, 1118.
 Basnage, + 1723.
 Bas'i (Baschi), 1525.
 Bastholm, + 1819.
 Bauer, G. L., 1800, + 1806; Bruno, 1831,
 1841; Edgar, 1841, 1848.
 Baumgarten, + 1757.
 Baumgarten-Crusius, + 1843; + 1845, se 1816.
 Baur, 1835, + 1860, s. 285.
 Baxter, + 1691.
 Bayer, 1530.
 Bayern, concordat med, 1817.
 Bayle, + 1706.
 Bazard, 1830, + 1832.
 Beaumont, 1756, + 1781.
 Beausobre, + 1738; + 1755.
 Beccus, 1274, 1282.
 Bechmann, + 1703.

Beck, 1801; 1841.
 Becker, 1691, + 1698.
 Becket, + 1170.
 Beckman, 1748; 1850 (s. 270).
 Beda Venerab., + 735.
 Begharder, Beghiner, Beguttæ (s. 73), 1226,
 1294.
 Begjutning i dopet, s. 49.
 Beguinagier, s. 73.
 Beiram, s. 296.
 Belgien, 1830, s. 282.
 Belgiska confessionen, 1562, 1571.
 Bellarmin, + 1621.
 Bembo, + 1547.
 Benedict, fr. Nursia, 529, + 543; — fr.
 Aniane, 816, + 821; — Levita, s. 54
 845; — V, 964; IX, 1046; XI, 1303;
 XII, 1334; XIII, 1724; XIV, 1740.
 Bengel, + 1752; + 1826.
 Benson, + 1765.
 Bentley, + 1742.
 Benzeliu, 1706, + 1709; + 1743; + 1747;
 + 1758.
 Bere, + 1624.
 Berengarius, + 1088.
 Bergen, 1745, + 1760.
 Berger, 1832 (s. 244).
 Bergier, + 1790.
 Bergqvist, + 1847.
 Berkeley, + 1753.
 Berleburgerbibeln, 1726.
 Berlin, universitet i, 1810.
 Bern, reformation i, 1528; universitet,
 1834; s. 287.
 Bernd, + 1748.
 Bernhard af Clairvaux, + 1153.
 Berno, + 927.
 Beronius, + 1775.
 Bertha, 597.
 Berthold, af Calabrien, 1165; — af Regens-
 burg, + 1272.
 Bertholdt, + 1822.
 Bertling, + 1769.
 Berulle, 1613, + 1629.
 Beryllus, 244.
 Bessarion, 1439, 1464, + 1472.
 Bethmann-Hollweg, 1846, 1848.
 Beurres, 1564.
 Beyer, 1769, + 1779.
 Beza, + 1605.
 Bibelcommissionen, 1773.
 Bibelsällskap, 1804, följ.; svenskt, 1815.
 Bibelöversättning, 1522, 1534, 1541.
 Bibelöversättningar på landsspråken för-
 bjödos, se 1073, 1229, 1846, s. 280.
 Bibliothek, Allgemeine Deutsche, 1765.
 Biel, + 1495.
 Bilberg, 1686, + 1717.
 Bilder, s. 27.
 Bildstriden, 726—842.
 Birger Jarl, 1250, + 1266.
 Birgitta, se Brigitta.

- Biskopar, s. 4, s. 16, s. 60; — in partibus infidelium, s. 83.
 Bizocher, 1294.
 Björling, 1847, s. 286.
 Blanc L. le, † 1675.
 Blandrata, 1563, † 1590 (?).
 Blasche, 1806, † 1832.
 Bleek, 1818, † 1859.
 Blomfield, 1828, † 1857.
 Blount, † 1693.
 Blumhardt, 1815.
 Boccaccio, † 1375.
 Bochâri, s. 296.
 Bochart, † 1667.
 Bockhold, Joh., † 1535.
 Boëthius, † 525.
 Bogerman, 1618, † 1637.
 Bogomiler, 1118.
 Bokförbud, 1555.
 Bokte (-Lhama), s. 302.
 Bolingbroke, † 1751.
 Bolland, † 1665; Bollandisterna, 1665.
 Bona, † 1674.
 Bonagratia, 1328.
 Bonaventura, † 1274.
 Bonde, 1760, † 1764.
 Bondekriget, 1525.
 Bonifacius (Winfrid), † 755; — I, 418; III, 607; IV, 608; V, 619; VIII, 1294; IX, 1389.
 Bonnet, † 1793.
 Bonzer, s. 302.
 Bora, Catharina von, 1525, † 1552.
 Borgia, 1492.
 Borromëo, Carlo, † 1584.
 Bossuet, † 1704.
 Boström, 1842, † 1866.
 Bothvid, 1120.
 Boulainvilliers, † 1722.
 Boulanger, † 1759.
 Bourdaloue, † 1704.
 Bourignon, Antoinette, † 1680.
 Bouthillier, de la Rancé, 1664, † 1700.
 Boyle, † 1691.
 Bradacz. Michael af, 1457.
 Bradwardinus, † 1349.
 Brahm, Brahma. Brahmismen, s. 301.
 Brainerd, † 1749.
 Brandt, 1510, † 1521.
 Brask 1527, † 1538.
 Breandt, 1724.
 Breckling, 1710, † 1711.
 Bredkyrkliga, 1834, 1842.
 Breithaupt, 1694, † 1732.
 Bremen, 845; 1568.
 Bremer, Fredrika, s. 254, † 1865.
 Brentano, † 1797.
 Brentius, 1556, † 1570.
 Breslau, 1832.
 Bretschneider, † 1848, s. 286.
 Briçonnet, 1523.
 Bridgewater, † 1829.
 Brigitta, † 1373.
 Brigittiner-orden, 1370.
 Broad Church party, se Bredkyrkliga.
 Bromley, † 1691.
 Brown, † 1682.
 Browne, († 1630); Brownister, 1581.
 Brügglersecten, 1753.
 Bruhn, 1827, † 1856.
 Brunner, 1668, † 1679.
 Brunnmark, † 1814, se 1815.
 Bruno, 1084, † 1101; † 1600.
 Brynolf, 1278, † 1317.
 Bröder, den fria andans, 1294; — det gemensamma lifvets, 1384; — Böhmiska och Mähriska, 1457; — för christliga scholar, 1724.
 Bucer, † 1551.
 Buchánan, † 1582.
 Bud och Råd, s. 3.
 Buddëus, † 1729.
 Buddha, Buddhism, ss. 301, 302; = Budsdo, Budzo, s. 303.
 Bugenhagen, 1537, † 1558.
 Bulgarer, s. 54, år 842, 866, 869; 1118, 1148.
 Bullan. In coena Domini, s. 83. 1566, 1623, 1769; — Unam sanctam, 1302; — Unigenitus Dei Filius, 1713; — Apostolicum pascendi munus, 1765; — Dominus ac Redemptor noster, 1773; — Sollicitudo omnium, 1814.
 Bullinger, 1531, † 1575.
 Bunyan, † 1688.
 Bunsen, 1838, † 1860.
 Burchard af Worms, † 1025, se 1150.
 Burgunder, s. 27, 414, 1027.
 Burnet, † 1715.
 Burrhi, 1661.
 Bursfelder-congregation, 1433.
 Busch, † 1479.
 Buscher, 1639.
 Buttler, † 1753.
 Buxtorferne, 1629, † 1629; † 1664.
 Büsching, 1757, † 1793.
 Bælter, † 1760.
 Böhme, † 1624.
 Böhmen, 867, 967.
 Böhmer, 1694, † 1749; 1840.
 Böhmiske Bröder, 1457.
 Böse, 1698, † 1700.
 Cadi och Cadi-asker (Cadalisker), s. 296.
 Cæcilianus, 311.
 Cæsarius († 1238), Cæsariner, 1241.
 Cagliostro, 1789, † 1795.
 Cainiter, 117.
 Cajetanus, 1294; 1518, † 1534.
 Cajus, 200.
 Calas, † 1762.
 Calcutta, biskopsdöme, 1815.
 Calixtiner, 1421, 1433.
 Calixtus II, 1119; III, 1455; — G., † 1656; J. Fr., 1656, † 1701.

- Callenberg, 1728 (1791), † 1760.
 Callistus, 218.
 Calmet, † 1757.
 Calovius, † 1686.
 Calvin, † 1564.
 Calvinism i Kur-Sachsen, 1568—1591.
 Calvör, † 1725.
 Camaldulenser, 1023.
 Cameron, † 1625, se 1634.
 Camisarder, 1688.
 Campanius, † 1624.
 Campānus, 1553.
 Campe, 1774, † 1818.
 Campegius, 1524.
 Canisius, 1566, † 1597.
 Cännabich, 1799, † 1830.
 Cānubin, s. 279, not.
 Canon, N. Test., s. 3, år 363.
 Canōnes apostolici, s. 16.
 Canonīci, 430, 755, 817, 1059, s. 49.
 Canonisation, s. 54, anm., 865, 993, s. 73.
 Canonister, 1150.
 Canossa, 1077.
 Canstein, † 1719.
 Cantores, s. 9.
 Canz, 1740, † 1753.
 Capellari, s. 281.
 Capellus, 1629, † 1658.
 Capitel, se domcapitel.
 Capīto, 1520, † 1541.
 Capitularia Regum Francorum, 827.
 Capuziner, 1525.
 Caraffa, 1524; 1623.
 Cardānus, † 1575.
 Cardinaler, 1059, 1245, 1274.
 Carey, s. 292.
 Carl Martell, 732; — den Store, 768, † 814 (se 1165); — IV, 1347, † 1378; — V, 1519, † 1558; — af Anjou, 1265, 1269, 1282; — IX i Frankrike, 1560, † 1574; — X, 1824—30; — Stuart I, 1625—49; II, 1660—85; — Theodor i Bayern, 1779—1799.
 Carlstadt, † 1543.
 Carmeliter, 1156, 1226, 1245.
 Carové, 1826, † 1853.
 Carpocrātes, 117.
 Carpov, † 1768.
 Carpzovierna, 1689; † 1657; † 1707; † 1767; † 1803.
 Carranza, † 1576.
 Cartesius, † 1650.
 Carthäuser, 1084.
 Casalanza, † 1648.
 Casas, de las, 1517, † 1566.
 Cassander, † 1566.
 Cassiānus, 430.
 Cassiodōrus, 539.
 Castello, 1544, † 1563.
 Caster i Hindustan, s. 301.
 Cataphryges, 170.
 Catechētæ, s. 9.
 Catechismus, Lutheri, 1529; Heidelbergensis, 1563; Romanus, 1566; Canisii, 1566; Racoviensis, 1605; Napoleons 1806; svenska, 1689, 1810; ryska, 1839, se s. 274.
 Catechumēni, ss. 1, 4, 9, 16.
 Catēnæ, s. 37.
 Cathäri, 251; 1148.
 Catharina, från Sverige, 1373, † 1381; från Siēna, 1376, † 1380; von Bora, 1525, † 1552; — af Arragonien, 1532; — af Medīci, 1559; — af Ryssland, 1773.
 Cathedralkyrkor = biskopskyrkor, s. 119.
 Cavalier, 1702, † 1740.
 Cave, W., † 1713.
 Cedersparre, 1724.
 Cellarius, 1521.
 Cellītæ, 1300.
 Celsius, † 1756; † 1794.
 Celsus, 150.
 le Cène, 1685, † 1703.
 Censur af böcker, 1492.
 Centuriæ Magdeburg., 1559—74, se 1575.
 Cerdon, 140.
 Cerinthus, 96.
 Cerularius, 1053.
 Cesarīni, 1431, † 1444.
 Chaila, 1702, † 1703.
 Chaise, François de la, † 1709.
 Chalcedōn, möte i, 451.
 Chaldeiske christne = Nestorianer, s. 275.
 Chalifer, 632, följ., s. 296.
 Chalmers, † 1847.
 Channing, † 1842, s. 291.
 Chappuis, 1500.
 Chateaubriand, 1802, † 1848.
 Châtel, 1830, 1832, 1850, † 1857.
 Chemnitz, 1556, † 1586.
 Cherbury, † 1648.
 Chevaleriet, s. 73.
 Childerik III, 752.
 Chiliasmus, 96, 1700, 1848.
 Chillingworth, 1643, † 1644.
 China, 635, 1307, 1582, 1692, 1845, s. 300—303.
 Chlodwig, 486.
 Chorepiscōpi, ss. 10, 16, 83, 273.
 Chosroës I, 529.
 Christ-katholska kyrkan, 1845, 1847, 1848, 1849.
 Christian, I af Sachsen, 1586—1591; — III af Danmark, 1536, 1537, 1539.
 Christians eller Christianer, s. 290.
 Christie, 1781.
 Christina af Sverige, 1655.
 Christne, 39.
 CHRISTUS, † 33.
 Christi lekamens fest, 1264.
 Christo Sacrum, 1797.
 Chrodegang, 755, † 769.
 Chrysostōmus, † 407.
 Chubb, 1743, † 1747.
 Chytræus, 1577, † 1600.

- Circumcellioner, 348, 411.
 Cistercienser, 1098.
 Clara fr. Assisi, 1223, † 1230.
 Clarke, † 1729.
 Claude, 1682, † 1687.
 Claudius i Turin, † 839; Asmus kallad, † 1815.
 Clausen, 1825, 1829, 1850, s. 286.
 Clemangis, Nicolaus de, 1440.
 Clemens Romanus, † 102; — Alexandrinus, † omkr. 220; — Skott, 748.
 Clemens II, 1046; III, 1084; IV, 1265; V, 1305; VI, 1342; VII, 1523; VIII, 1592; IX, 1667; X, 1670; XI, 1700; XII, 1730; XIII, 1758; XIV, 1769.
 Clement, 1589.
 Clementinæ, 1311.
 Clementis Recognitiones, s. 3.
 Clericus (le Clerc), † 1736.
 Clermont, möte i, 1095.
 Clerus, Clerici, s. 4.
 Clinici, s. 4.
 Clugni, Cluniacenser, 927.
 Cobham, † 1416.
 Coccejus, † 1669.
 Cochläus, 1530, † 1552.
 Cock, 1836.
 Codex Justinianus, 534; — Theodosianus, 438.
 Coelestinus I, † 432; — III, se 1190; — V och Coelestiner-eremiter, 1294.
 Coelestinus, 411, följ.
 Coelibatus clericorum, s. 9, år 325, 1074, s. 272.
 Coenobiter, s. 15.
 Cola di Rienzi, 1347, † 1354.
 Coleridge, † 1834.
 Coligny, † 1572.
 Collatio Carthaginensis, 411.
 Collegial-system, 1719, 1817, s. 285.
 Collegia biblica, 1689.
 Collegianter, 1619.
 Collin, † 1831.
 Collins, † 1729.
 Collyridianæ, 383.
 Colombino, 1367.
 Colon = Columbus, 1492.
 Colonna, 1303.
 Columba, † 597.
 Columbanus, † 615.
 Combe, de la, † 1702.
 Comenius, † 1671.
 Commodianus, 270.
 Commodus, 180.
 Communister, 1524, 1534, 1830, 1848.
 Competentes, s. 4.
 Comte, 1830, † 1857.
 Conclaven, 1274.
 Concomitantia, s. 83.
 Concordat, Wormser-, 1122; tyska nationens, 1448; franskt, 1515; 1801; bayerskt, 1817; m. fl.
 Concordie-boken, 1580; — formeln, 1577.
 Concordia Vitenbergensis, 1536.
 Condillac, † 1780.
 Condorcet, † 1794.
 Confessio Augustana, 1530; — variata, 1540; — Tetrapolitana, 1530; — Zwinglii, 1530; — Helvetica (I, 1536), II, 1566; — Belgica (se 1562), 1571; — Romerskt-katolska, 1564; — Mennoniternas, 1580; — Arminianernas, 1621; — Grekernas (1453), 1643; — Baptisternas, 1643; — Qvåkarnes, 1676; — (Johan Sigismunds, 1614); — Scotica, 1560.
 Confessorer, s. 1.
 Confirmation, se 1776.
 Conformister, 1558, 1562.
 Confucius, s. 300.
 Confutatio Confessionis August., 1530.
 Congregatio Christi, 1559; — de auxiliis, 1597; — apostolica, 1814.
 Congregationalister, 1581, 1610, s. 291.
 Conrad af Marburg, † 1233.
 Conradino, † 1268.
 Consalvi, 1814, † 1824.
 Conscientiarii, 1674, 1767.
 Consensus Tigurinus, 1549; Pastorum Genevensium, 1551; Dresdensis, 1571.
 Consistentes, s. 10.
 Consistorier, 755, 1075, 1543.
 Consistorium generale, förslag dertill förkastades 1624, 1625, 1636.
 Constans I, 337; II, 641.
 Constantinopel, synoder i, 381, 553, 680, 754, 869, 879; — intaget af Turkarne, 1453.
 Constantinus, den Store, 306—337; sonen, 337; Copronymus, 741; Pogonatus, 668; = Sylvanus, 660.
 Constantius, Chlorus, 303, 337.
 Constanz, kyrkomöte i, 1414—18.
 Constitutiones apostolicæ, s. 10.
 Constitutionssriden, 1713—1756.
 Contarēni, 1537, † 1542.
 Contraremonstranter, 1610.
 Conventikelplakatet, 1726, upphäfdt 1858.
 Conventualer, 1416.
 Convulsionärer, -nister, 1731.
 Copiātæ, s. 9.
 Corbinian, † 730.
 Cordicolatrer, 1765.
 Cornelius, 251.
 Cornērus, 1577, † 1594.
 Corpus Evangelicorum, 1663; — doctrina Philippicum s. Misnicum, 1560; — juris canonici, 1484, 1500.
 Corvin, 1848.
 Coscia, 1724, † 1755.
 Cossa, 1410.
 Costnitz, se Constanz.
 Cotta, † 1779, se under 1637.
 Courayer, 1723, † 1776.
 Courcelles, 1643, † 1659.

- Cousin, † 1867, s. 282.
 Covenant, 1638.
 Cracow, 1571, † 1575.
 Cramer, † 1788.
 Cranmer, † 1556.
 Crell, 1591; 1604, † 1633; † 1747.
 Crescentius, 996.
 Cromwell, 1649.
 Cruciger, † 1548.
 Crusius, † 1775.
 Cucu Peter, 1094.
 Cudworth, 1643, † 1688.
 Curialister, ss. 104, 280.
 Corland, 1561.
 Curtius, 1661, † 1684.
 Cyclus paschalis, 527.
 Cyprian, 1720, † 1745.
 Cyprianus, † 258.
 Cyriacus, 595, 607.
 Cyrillus af Jerusalem, † 386; — af Alexandria, † 444; — (= Constantinus), 867; — Lukäris, † 1638; — Berrhoënsis, 1638, † 1639.
 Cyrus af Alexandria, 630.
 Czarsky, 1845.
 Colln, † 1833.
 D'Affre, † 1848.
 Dairi, s. 303.
 Dalai-Lhama, 1260, s. 302.
 v. Dalberg, 1801, † 1817.
 van Dale, 1664, † 1708.
 Dallæus, † 1670.
 Damäsus, 366, † 384; II, se 1046.
 Damiäni, † 1072.
 Damianus, † 601.
 Damiette, 1250.
 Damm, 1762, † 1778.
 Daniel, styliten, 474.
 Danmark, 826, 1527, 1537, 1539, s. 286.
 Dannhauer, † 1666.
 Danov, 1760, † 1782.
 Dansare, 1374, 1418.
 Dante Alighieri, † 1321.
 Danz, 1807, † 1851.
 Darby, 1840.
 D'Argens, † 1771.
 Darjes, 1740, † 1791.
 Dathe, † 1791.
 Daub, 1806, 1831, † 1836.
 David fr. Dinanto, 1210; — i Munktorp, 1080.
 Davİdis, Frans, 1578, † 1579.
 Decius, 249.
 Decretaler, 385, 1234, 1298; falska, s. 54, år 858.
 Decretister, 1150.
 Decretum Gratiani, 1150.
 Deister, se 1648, följ., ss. 297, 298.
 Delitzsch, 1850.
 Demetrius, 228, 231; 1559.
 Democrİtus (Dippel), † 1734.
 Derĕser, 1823, † 1827.
 Derham, † 1735.
 Dervischer, s. 296.
 Déseret, 1847 (s. 263).
 Destutt de Tracy, † 1836, s. 282.
 Deusdedit, 615.
 Deutsche Theologie, 1384.
 Devay, 1531, † 1547 (?).
 Dews, s. 299.
 De Wette, † 1849, s. 286.
 Deyling, † 1755.
 Dhu-Novas, 524.
 Diaconi et Diaconissæ, s. 1.
 Diaconiss-anstalt, 1836, 1849.
 Dictatus Hildebrandini, 1073.
 Diderot, † 1784.
 Didymus, 384, † 395.
 Diestel, 1835.
 Din, 610.
 Dio, Johan, † 1550.
 Diocletianus, 303.
 Diodorus fr. Tarsus, † omkr. 394.
 Diognētus, brefvet till, 150.
 Dionysius, Areopagİta, s. 37, 532, 827, 835; — af Alexandria, 248, † 265; — af Rom, 258; — Exiguus, 527.
 Dioscuros, 451, † 454.
 Diospōlis, synod i, 415.
 Dippel, † 1734.
 Disciplina arcani, s. 4.
 Dissenters, 1562, 1689, 1828.
 Dissidenter, 1570, 1573, 1587, 1724, 1795.
 Doddridge, † 1750.
 Dodwell, 1689, † 1711.
 Doederlein, † 1792.
 Doketer, 96, 117, 1644.
 Doleİno, 1300, † 1307.
 Domcapitel, se Consistorier.
 Domherrar, se Canonici, och år 755.
 Dominicus, † 1221.
 Dominicaner, 1216.
 Domitianus, 95.
 Domnus, 449, 451.
 Dompelers, s. 291, not.
 Donation, Pipins, 755; Carl den Stores, 774; Constantin den Stores föregİfna, ss. 16, 54.
 Donātus, Donatister, 311, följ., 411, 697.
 Donauwerth, 1607.
 Dopet, ss. 1, 4, 9, 16, 27; 1521, 1643.
 Dorner, 1845.
 Dortrecht, synod i, 1618—19.
 Dosithēus, 34.
 Drummond, 1848, † 1860.
 Druser, s. 297, not.
 Druthmar, 849.
 Dräseke, † 1849.
 Dschaggernat, s. 301.
 Dschami, s. 296.
 Dubbelgiftermål, 1540.
 Dubois, 1715, † 1723.
 Duchoborzi, 1801.

- Dufraisse, † 1815.
 Duhzak, s. 299.
 Dulcinus, † 1307.
 Dunkers, s. 291, not.
 Dugald Stewart, † 1828, s. 282.
 Dimplers, se Dompelers.
 Dunin, 1838, † 1842.
 Duns Scotus, † 1308.
 Dunstan, † 988.
 Du Perron, † 1618.
 Du Pin, † 1719.
 Durandus a S:t Porciano, † 1333.
 Duræus, 1631, † 1680.
 Düring, † 1823.
 Dynamiker, 269.
 Döderlein, † 1792.
 Dödsstraff, s. 16; — mot kättare, 385, 1229, 1492, 1553.
 Eardley, Sir Culling, 1846, † 1863.
 Ebel, 1835.
 Eberhard, 1772, † 1809.
 Eberstein, † 1838.
 Ebioniter, 134.
 Eccard, † 1730.
 Ecce homo, 1799.
 Ecclesiastikexpedition, 1790, 1792.
 Ecclesiastik Tidskrift, s. 247.
 Echtermeyer, 1841.
 Eck, 1517, † 1543.
 Eckart, se Ekkard.
 Eckermann, 1791, † 1836.
 Ecónomy, 1818.
 Edelman, † 1767.
 Edessa, scholan i, 378, 435.
 Edvard, III, 1366, † 1377; — VI, 1547—53.
 Egēde, 1721, 1736, † 1758; 1736, † 1780.
 Egīno, 1064.
 Eichhorn, † 1827; 1846, † 1856.
 Ekebon, 1769.
 ἐκθεσις, 639.
 Ekkard, 1329.
 Elcesaiter, 117.
 Elfving, † 1772.
 Elias fr. Kortona, 1241.
 Eliot, 1647, † 1690.
 Elipandus, 783.
 Elisabeth, † 1165; † 1231; — af Eng-
 land, 1558—1603.
 Eller, † 1750.
 Elxai, 117.
 Emanationsläran, 117; s. 301.
 Emancipation, Judarnes i Frankrike, 1806;
 Irländska Katholikernas, 1829; Engelska
 slafvarnes, 1833.
 Emerson, s. 201.
 Emīr, s. 297. (Äfven hufvudman för en
 oberoende stam)
 Emlyn, 1706, † 1741.
 Emmeran, † 654.
 Emmerich, nunnan, † 1824.
 Emporagius, 1669, † 1674.
 Emser-punctuationen, 1786.
 Encyclopedien, -isterna, 1756, 1784.
 Enfantin, 1830, † 1864.
 Engelbrechtsen, 1537.
 Engelhardt, 1821, † 1855.
 Engelska kyrkan, 1562, 1689, s. 289.
 Engeström, † 1777.
 Englabröder, 1710.
 England, s. 15, 449, 597, 1534, 1535,
 1547, 1553.
 Enkratiter, 170.
 Ennodius, 503.
 Eon, 1148.
 Ephēus, synoder i, 431, 449.
 Ephraēm, † 378.
 Epiphanie-festen, s. 16.
 Epiphanius, † 403.
 Episcopalisti, ss. 104, 289.
 Episcopalkyrkan, se Anglicanska kyrkan.
 Episcopalsystemet, 1694.
 Episcopus, 1618, † 1643.
 Episcōpus univers. s. oecumen., 585, 607.
 Episcopi, se biskopar; rurales, se chor-
 episcopi.
 Epistolæ decretales, se Decretales.
 Erasmus, † 1536.
 Erdmann, 1831.
 Eremiter, 250, s. 15.
 Erībert, † 853.
 Ericus Olai, † 1486.
 Erigēna, † omkr. 880.
 Erik den Helige, 1156, † 1160.
 Erik Jansson, 1843, 1846, † 1850.
 Erikssönerna, 1725.
 Erkebiskopar, s. 16.
 Erlanger-scholan, 1850.
 Ermeling, 1702.
 Ernesti, † 1781.
 Ernst den fromme, † 1675.
 Erpenius, † 1624, se 1629.
 Erteng, 277.
 Esbjörn, 1850.
 Esche, † 1523.
 Eskil, 1080.
 Ésprits forts., 1784.
 Ess, 1813, s. 280.
 Ethelbert, 597.
 Etschmiazin, s. 278, not.
 Eucheter, 363, 1118.
 Eudo de Stella = Eon.
 Eudoxīa, 403.
 Eugenius III, 1145—1153.
 Euler, † 1783.
 Eulogius, † 608.
 Eunapius, 361.
 Eunomius, 360, † 392.
 Eusebianer = Semi-arianer, kallade efter
 Eusebius af Nicomedīa, 325, † 341; —
 af Cæsarēa, † 340; — af Emēsa, † 360.
 Eustathius, Eustathianer, 363.
 Euthymius, Zigabēnus, 1118.
 Eutýches, 448, följ.

- Evagrius, 594.
 Evangelical friends 1837; — party, 1848.
 Evangelische Kirchenzeitung, 1827.
 Evangeliska alliancen 1846.
 Evangeliska sällskapet, 1809.
 Evangeliske, s. 284.
 Evangelium, det eviga, 1202, 1254, 1256.
 Evarestus, 102, † 110.
 Ewald, s. 286.
 Exarchatet, 753, 755, 774.
 Excommunication, se Bann.
 Exegetiska och Philanthropiska sällskapet, 1772.
 Exemptioner, s. 43. Se. följ.
 Exemtus = Eximerad (eg. «fritagen»), stående omedelbart under påfven.
 Exomologēsis, s. 9.
 Exorcismus, s. 9; 1556.
 Exorcister s. 9.
 Extravagantes, 1316, 1484.
 Eylert, 1845, † 1852.
 Faber Stapulensis, 1523, † 1537.
 Fabiānus, † 250.
 Fabricius, † 1729; † 1736, se Tillägg.
 Facundus fr. Hermiane, 549.
 Faddrar, s. 4.
 Fahlerantz, s. 247; 1842, † 1866.
 Fakir, s. 297.
 Fallne, s. 9.
 Farel, 1523, † 1565.
 Fast, † 1850.
 Fastor, ss. 1, 4, 16, 37.
 Faustus, 480.
 Febronius (Hontheim), 1763.
 Fecht, † 1576.
 Felicissimus, 250.
 Felix, 311; — II, 483; 783.
 Fénelon, † 1715.
 Ferdinand, I, 1526, följ., † 1564; — II, 1598, 1619—1637; — III 1637—1657; VII, i Spanien, 1814—1833.
 Ferrandus, 546.
 Fervers, s. 299.
 Fetischism, s. 303.
 Feuerbach, 1841.
 Fichte, † 1814; sonen, se 1814.
 Filosofisk synd, se 1689.
 Finland, 1156, 1527, s. 284.
 Firmian, 1731, † 1744.
 Firmicus Maternus, 340.
 Fischer, † 1801 (s. 223).
 Fisher, † 1535; 1658, † 1664.
 Fitzralpe, Rich., † 1360.
 Fjellstedt, 1846.
 Fjellström, † 1764.
 Flacius Illyr., † 1575.
 Flagellanter, se Gisslare.
 Flamingar, 1536.
 Flatt, 1820, † 1821; † 1843.
 Flavianus, 448, 449.
 Fléchier, † 1710.
 Fleury, † 1723; 1728.
 Fliedner, 1836, † 1864.
 Florens, synod i, 1439.
 Florentius, 1384.
 Florus, 849.
 Flüe, Nic. von der, † 1487.
 Fo, Foë, s. 302.
 Fohi, Fohismen, s. 300, not.
 Folcker, 1706.
 Folkundervisningen, Stadga om, 1842.
 Fontevraud, orden af, 1094.
 Forbesius, 1608.
 Formōsus, 891.
 Formūla concordiae, 1577.
 Forn-Lutheraner, 1830, 1832, 1834, 1840.
 Fortis, 1814, † 1829.
 Foster, † 1753.
 Fourier, 1830, † 1837.
 Fox, 1647, † 1691.
 Francia, dr., † 1840; se s. 156, noten.
 Franciscaner, 1223, 1416.
 Franciscus, d'Assisi, † 1226; — de Paula, † 1507.
 Francke, † 1727.
 François de Paris, † 1727.
 Frank, † omkr. 1545.
 Frankerna, 496.
 Frankfurt am Mayn, synod i, 794.
 Frankrike, Protestanter i, 1523, följ.
 Frans I, 1515—1547; — de Sales, † 1622; — de Paris, † 1727.
 Franska revolutionen, 1789, 1830, 1848.
 Fransōni, 1850, † 1856.
 Franzén, † 1847.
 Fratres intelligentiæ, 1411; — et Sorores liberi Spiritus, 1294.
 Fratricelli, 1223, 1294, 1328, 1347.
 Fredrik, I, 1152—1190; — II, 1212—1250; — III, 1440—1493; — den Vise, 1486—1525; — Wilhelm, 1591; — August, 1697; — den Store, 1740—1786; — III af Pfaltz, 1563; IV, 1608; V, 1619, 1620, † 1632; — I af Preussen, 1703.
 Fredrik Wilhelm, 1685; I 1713—1740, se 1703; II, 1786—1797, se 1788; III, 1797—1840; IV, 1840, † 1861.
 Freetown, s. 222, not.
 Freewill-Baptister, se General-Baptister.
 Fregōso, 1537.
 Freret, † 1749.
 Fresenius, † 1761.
 Fria Andens bröder och systrar, 1294.
 Fries, 1816, † 1843.
 Frihet, christelig, 1520; 1524.
 Frikyrkan i Skottland, 1843, s. 288.
 Frimurare, 1717.
 Fritänkare, 1729.
 Fromma bedragerier, s. 3, 15.
 Frumentius, 326.
 Fry, fru, † 1845.
 Frölich, Eva Marg., 1684.
 Fulgentius Rupens., † 533.

Funk, 1817.

Förbehåll, andeligt, 1555.

Förbundsact, tysk, 1815.

Förening, kyrkornas, 1817, 1830.

Förföljelser, 64—311.

Gabler, † 1826; 1831, 1835, † 1853.

Gadd, H., † 1520.

Gailer v. Kaisersberg, † 1510.

Galēnus, 1664, † 1706.

Galerius, 303, † 311.

Galilæer, 39.

Galilēi, † 1642.

Galle, 1524.

Gallicanska kyrkan, 1663, 1682.

Gallien, 177, s. 9.

Galliēnus, 260.

Gallus, 251.

Galȳzin, Amalia, 1788, † 1806.

Gammal-, se Forn-Lutheraner.

Ganganelli, 1769, † 1774.

Gårdiner, † 1555.

Gassendi, † 1655.

Gassner, † 1779.

Gaston, 1095.

Gaunilo, 1109.

Gaurer, s. 300.

Gausen 1849, † 1863.

Gautāma, s. 301.

Gautbert (Simon), 837.

Gebhard af Cöln, 1582, † 1601.

Geddes, s. 280.

Geier, † 1680.

Geijer, 1820, † 1847.

Geiler von Kaisersberg, † 1510.

Geissel, 1841, 1850, † 1864.

Gelasius I, 492; II, 1118.

Gellert, † 1769.

Gemāra, 279, 514, s. 295.

General-Baptister, 1643, s. 292.

Generānus, 1537.

Génève eller

Genf, 1535, 1541, 1558, 1564, s. 287.

Gennadius, 480, † 493; 1453, † 1460.

Gentilis, † 1566.

Genulectentes, s. 4.

Georg Podiebrad, 1457; — af Sachsen, † 1539; — af Anhalt, 1545, † 1553, se Tillägg.

Gerbert, 999, † 1003.

Gerhard, spiritualen, 1254; — Segarelli, † 1300; — Groot, † 1384; — Joh., † 1637.

Gerhardi, Lubbert, 1580.

Gerhardsson, 1822.

Gerlach, 1835; † 1849.

Germanisk kyrka, s. 43; år 719, 743, 1448.

Gerson, † 1429.

Gesenius, † 1842.

Gezelierna och deras bibelverk, 1690.

Ghibelliner, 1140, 1241, 1248.

Gibbon, † 1794.

Gibson, † 1748.

Gichtel, † 1710.

Gieseler, 1818, † 1854, se s. 287.

Gilbertus Porretanus, 1148, † 1154.

Gioberti, 1849, † 1852.

Gisslare, 1260, 1349, 1400, 1414.

Glasell, s. 287.

Glassius, † 1656.

Glossa ordinaria, 849.

Gnosticism, 117, 140, 192.

Gobat, (f. 1799) 1846, (s. 262).

Gobel, 1793, † 1794.

Goch, † 1475.

Golius, † 1667.

Gomārus, 1604, † 1641.

Gorotman, s. 299.

Gossner, 1836, † 1858.

Gottesfreunde, 1324.

Gottfried af Bouillon, 1096, † 1100.

Gottschalk, 847, följ., † 868.

Gradin, 1748, † 1757.

Grammont, orden af, 1076.

Granth, ss. 298, 299.

Gratiānus, kejs., 375—383; munken, 1150, † 1158.

Graul, 1848, † 1864.

Gravamīna, tyska nationen, 1521, 1522.

Gregoire, † 1831.

Gregorius, Thaumaturgus, † omkr. 270; — Illuminator, † 305; — Nazianzēnus, † 390, se Tillägg; — Nyssēnus, † 394; — Turonensis, † 595; — Acindȳnus, 1341; — patr. i Constantinopel, † 1821; — den Store, 590; II, 715; III, 731; IV, 827; V, 996; VI, 1046; VII, 1073; IX, 1227; X, 1271; XI, 1370; XII, 1406; XIII, 1572; XIV, 1590; XV, 1621; XVI, 1831.

Greker i Österrike, se 1777, s. 275.

Grekiska kyrkan, s. 272, följ.; — hennes söndring från den latinska, 866, 1053, 1281; föreningsförsök, 1274, 1439.

Grekland, gamla s. 1; nya, 1821, följ.

Griesbach, † 1812.

Groot, † 1384; 1645.

Grotius (Groot). † 1645.

Grubb, 1724, † 1724

Gruet, † 1550.

Grundtwig, 1825, 1839, 1850; — -ianismen, s. 250.

Gruner, 1760, † 1778.

Grönland, 1721, följ.

Gualbert, 1040, † 1073.

Guds dom, s. 54.

Gudsfreden, 1041.

Gudsifolag, 615.

Guds vänner, 1324.

Guebrer, s. 300.

Guelfer, 1140, 1241.

Guericke, 1835, s. 287.

Guido, fr. Arezzo, 1024; — fr. Montpellier, 1198; — fr. Bres, 1562.

Guise, 1562.

- Guru, s. 298.
 Guru Gowind, s. 298.
 Gustaf I, 1527; II Adolf, 1630; III, 1771—1792.
 Gustaf-Adolfs-stiftelsen, 1832.
 Guyon, fru, † 1717.
 Gützlaff, 1831, 1849, † 1851.
 Gyllene Legendens, 1298.
 Görres, † 1848; † 1852, se s. 281.
 Göschel 1831, † 1862.
 Göthe, † 1832.
 Götherna, ss. 9, 15; år 375.
 Götze, † 1786.
 Haag, sällskap i, 1786.
 Hackspan, † 1659.
 Hadrian, patr, † 1699; se 1700.
 Hadriānus, kejs., 117—138; I, 772; II, 867; IV, 1154; VI, 1522.
 Hæresi, s. 4.
 Hafenreffer, 1601, † 1619.
 Hagberg, † 1841.
 Hagenbach, 1840.
 Hahn, Ida, 1850.
 Hahn, 1826, † 1863.
 Hakem, † 1021, s. 297, not.
 Hallbeck, s. 287.
 Halle, 1694; — barnhuset i, 1697.
 Haller, 1528, † 1536; † 1777; 1819, † 1854.
 Hamann, † 1788.
 Hamburg, 1847, † 1854.
 Hamburg, se 845.
 Hamilton, † 1528.
 Hamzé, s. 297, not.
 Harald af Jutland, 826.
 Hardouin, 1723, † 1729.
 Harless, 1835, 1850.
 Harmonister, 1818, 1847.
 Harms, 1817, † 1855; 1848, † 1865.
 Harmsen = Arminius.
 Härûn-al-Raschid, 786.
 Hase, 1827.
 Hauffe, fru, andeskåderska, † 1829.
 Hauge, 1801, † 1824.
 Hauranne, † 1643.
 Haymo, † 853.
 Heber, † 1826.
 Hebræer, sect, 1730.
 Hedbergianer, 1846.
 Hedborn, 1811, † 1849.
 Heerbrand, 1573, † 1600.
 Hegel, † 1831.
 Hegesippus, 161.
 Hegira, Hedschra, 622.
 Hegius, 1471, † 1498.
 Heidegger, 1675, † 1698.
 Heilmann, † 1764.
 Heine, 1830, † 1856.
 Heinius, 1661, † 1686.
 Held, 1848.
 Holding, 1548, † 1561.
 Helēna, 34; 326.
 Helgeandshus, 1198.
 Helgondyrkan, s. 27.
 Heliga förbund, 1511; 1538; 1609; 1815.
 Helig Ande, (360), 381.
 Helige Andes orden, 1198.
 Heliogabālus, 218—221.
 Heloisa, 1142, † 1163.
 Helsen, 1833.
 Helvetien, s. 43; år 1519, ss. 282, 287.
 Helvetius, † 1771.
 Helvidius, 383.
 Helvai, se Elvai.
 Henderson, 1809.
 Hengstenberg, 1827, 1835, 1345, 1848, ss. 285, 286.
 Henhöfer, 1822, † 1862.
 Henichius, 1661, † 1671.
 Henke, † 1809, s. 287.
 Henoticon, 482.
 Henrik af Toulouse och Henricianerna, 1148; — biskop i Upsala, 1156; — I, 918; III, 1039; IV, 1056, V, 1106, VI, 1190; VII, 1308; — I, af England, 1107; II, 1164, 1172; VIII, 1521, 1534, † 1547; — II, af Frankrike, 1547; III, † 1589; IV, 1589—1610; — af Brunswig, 1542.
 Heraclius, 610—641.
 Herbart, † 1841.
 Herbst, † 1576.
 Herder, † 1803.
 Herman af Cöln, 1543, 1547, † 1552.
 Hermas, 91.
 Hermes, 1779, † 1822; † 1831.
 Hermogenes, 192.
 Herrnhutare, 1722, följ., s. 293.
 Herwegh, 1841.
 Hervey, † 1758.
 Hess, † 1828.
 Hesychaster, 1341.
 Hetzer, † 1529.
 Heumann, † 1764.
 Heyne, † 1746.
 Hexprocesser, 1484, 1668, 1758.
 Hicks, Hicksiter, 1828, 1837.
 Hiērax, Hieraciter, 286.
 Hierōcles, 303.
 Hieronymiter, 1370.
 Hieronymus fr. Stridon, † 420; — fr. Prag, † 1416; — Savonarōla, † 1498; — af Salzburg, 1782, † 1812.
 Hjerta, L. J., 1841, 1848.
 Highchurch, 1689, s. 289.
 Hilarion, 306.
 Hilarius, † 368; 445; 461.
 Hildebertus Turonens., † 1134.
 Hildebrand, 1048, † 1085; — ism, 1073.
 Hildegardis, 1153.
 Hilduin, 835, † 840.
 Hilgenfeld, 1845.
 Himerius, † 390.
 Himmelsfärd, Mariæ, fest, s. 43, Anm.

- Hinemar, d. y., 871; d. ä., † 880.
 Hiob, 1ste patriarch i Moskwä, 1589
 Hippolytus, 230.
 Hirschau-congregation, 1069
 Hirscher, 1837, † 1865, s. 281.
 Hjärne, 1668, † 1724.
 Hoadley, † 1761.
 Hobbes, † 1679.
 Hochstraten, 1517, † 1527.
 Hofaker, 1823.
 Hoffmann, 1598, † 1621; 1815 (s. 229)
 Hoffmeister, 1528.
 Hofman. 1850.
 Hohenlohe, 1724, 1750; — Alexander af, 1822, † 1849.
 Hohenstauferna, 1138—1254, 1268.
 Holbach, 1770, s. 221, not, † 1789.
 Holberg, † 1754, se Tillägg.
 Hollazius, † 1713.
 Holmström, se 1839, † 1855.
 Homburg, synod i, 1526.
 Homiliarium, s. 49.
 Homoiusios, Homousios, 325.
 Homuncioniter, 343.
 Honorius I, 625; II, 1124; III, 1216.
 Honover, s. 299.
 Hontheim, 1763, † 1790.
 Hoof, 1821, † 1839.
 Hooper, † 1555.
 Hosius, 325, † 358; 1573, † 1579.
 Hospinian, 1580, † 1626.
 Hottinger, † 1667; † 1733 (andre: 1735); † 1750.
 Houtteville, † 1762.
 Howley, † 1848 (s. 266).
 Hroswitha, † 984.
 Huber, Marie, † 1753.
 Huet, † 1721.
 Hug, 1808, † 1846, s. 280.
 Hugo Capet, 987; — de S. Caro, † 1260; — de S. Victöre, † 1141.
 Huguenotter, 1559, följ
 Hülsemann, 1645, † 1661.
 Humanismen, 1841.
 Humanister, 1513; 1841, 1848.
 Humbert, 1053, † 1064.
 Hume, † 1776.
 Humiliater, 1215.
 Hunnius, † 1603; † 1643.
 Hurter, 1844, † 1865.
 Huschke, 1832, 1842.
 Huss, † 1415.
 Hussiter, 1415—1434.
 Hutten, † 1523.
 Hutterus, 1609, † 1616.
 Hydroparastætæ, 170.
 Hypatia, † 415.
 Hypoptōsis, s. 10.
 Handel, † 1759.
 Högkyrkliga, 1689, s. 289.
 Högström, † 1784.
 Ibas, † 457.
 Iconoduler och Iconomacher, m. m. 726.
 Ideell catholicism, s. 280.
 Ideologien, s. 282.
 Ierei, Ieromonachi, s. 272.
 Ignatius, † 116; — patriarch, 858, † 878; — Loyōla, 1540, † 1556.
 Ignell, 1843, 1850, † 1864.
 Igumener, s. 272.
 Ignorantins, 1724.
 Ildefonsus, † 667.
 Ilive, 1733.
 Illibëris, synod i, 305.
 Illuminater, 1776—1784
 Illyrisches Regulament, 1777.
 Imâm, s. 296.
 Imân, 610.
 Impostores tres, 1239.
 Independenten, 1581, följ., s. 291.
 Index librorum prohibitor, 1555, s. 280.
 Indifferentister, 1702, 1746, 1748, 1750, etc.
 Infralapsarii, se 1604.
 Ingeburgis, 1201.
 Innocentius I, 402; II, 1130; III, 1198; IV, 1243; VI, 1352; VII, 1404; VIII, 1484; IX, 1591; X, 1644; XI, 1676; XII, 1691; XIII, 1721.
 In partibus infidelium, Episcopi, s. 83.
 Inquisition, 1208, 1229, 1233, 1492, 1542, 1557, 1834.
 Inre mission, 1848.
 Inspirerade, 1688, 1702, 1710.
 Interdict, s. 61; 1198.
 Intërim, 1541, 1548.
 Investitur, s. 65; — strid derom, 1075—1122.
 Ioniska öarne, s. 274.
 Irenæus, † 202.
 Irëne, 780—802.
 Irland, 432, 1172, 1641, 1829, ss. 283, 289.
 Irnerius, 1128.
 Irving, † 1834; Irvingianer, 1834, 1848.
 Isidōrus Pelusiōta, † omkr. 440; Hispanensis, † 636; Pseudo-, s. 67, 858.
 Islām, 610, följ., s. 295, följ.
 Iläla, s. 3.
 Italien, s. 1; protestanter i, 1536, 1542.
 Ithacius, 385.
 Ittig, 1698, † 1710.
 Ivo Carnotensis, † 1115.
 Izeds, s. 299.
 Jablonsky, 1703, † 1741; † 1757.
 Jacob. Baradäi, † 578; de Voragīne, † 1298; — I, 1603—1625; II, 1685—1688, † 1700; — af Baden, † 1590.
 Jacobellus de Misa, 1414, † 1429.
 Jacōbi, † 1819.
 Jacobiner, 1216.
 Jacobiner, s. 276.
 Jacōbus, den äldre, † 44; den yngre, se s. 115, not 4; — den rättfärdige, † 63.

- Jagello, 1386.
 Jago de Compostella, s. 115, not. 4.
 Jahn, † 1816.
 Jakob Ulfsson, 1469, † 1522.
 Jamblichus, † 333.
 Jane Leade, 1697, † 1704.
 Janow, † 1394.
 Jansen, † 1823.
 Jansenius, † 1638.
 Jansenismen, 1640, följ., 1825, s. 282, 283.
 Janssen, 1740.
 Japan, 1549, 1615, s. 303.
 Jean Petit, 1411.
 Jena, 1558.
 Jeremias II, patr., 1576, 1589, † 1594.
 Jerusalem, eröfradt 70, 637, 1099, 1187, 1228, 1244; patriark i, 451; biskop i, 1841.
 Jerusålem, † 1789.
 Jesuater, 1367.
 Jesuiåbas, 635.
 Jesuiter, 1540; 1773; 1814.
JESUS CHRISTUS, † 33.
 Joachim af Floris, † 1202; — af Brandenburg, II, 1539.
 Jochånån, Rabbi, † 279.
 Johan, af England, 1213, † 1216; — III, af Portugal, 1521—1557; — III, af Sverige, 1572, 1577, 1583; — den Ståndaktige, 1525—1532; — den Ädelmodige, 1532—1547, † 1554.
 Johanna Papissa (påfvinna), 855.
 Johannes I, 523; IV, 639; VIII, 875; X, 914; XI, 931; XII, 956; XIII, 965; XXII, 1316; XXIII, 1410; — af Antiochia, 431; — Aposteln, † 100; — Askunåges, 565; — Colombåno, 1367; — Damascenus, † omkr. 754, s. 73; — af Goch, † 1475; — Jejunåtor, 587; — af Jerusalem, 386, † 417; — Magni, 1524, † 1544; — de Matha, 1198; — Matthiæ, 1664, † 1670; — af Minden, 1433; — de Monte Corvåno, 1307; — Parvus, 1411; — Philopõnus, 565; — Presbýter, s. 64, Anm.; — Rode, 1433; — Rokycåna, 1443, † 1471; — af Salisbury, † 1182; — Scotus (Erigåna), † omkr. 880; — Veccus, 1282.
 Johannis-lårungar, 117.
 Johanniter, 1120, 1291, 1309, 1522, 1530. 1798, 1815, 1826, 1850.
 Jordånus, 1221.
 Jose, Rabbi, † 514.
 Joseph, 1438; 1559; — II, 1780—1790.
 Jovinianus, 388.
 Jubelår, 1300, 1350, 1389.
 Juda Hakkadosch, 180.
 Judaister, 1597, 1619, 1624.
 Judendom, s. 295.
 Juggernauth, s. 301.
 Julhögtiden, s. 16.
 Julia Mammæa, 322.
 Julianus, Julianister, 519; — apoståta, 361—363; fr. Eclånnum, 418; — Pomerius, 667, † 690; — cardinalen, 1431.
 Julius Africanus, 220.
 Jumpers, 1760 (s. 204).
 das Junge Deutschland, 1830.
 Jung-Hegelianer, 1841.
 Jung, kallad Stilling, † 1817.
 Junius, † 1602.
 Jurieu, 1685, 1706, † 1713.
 Jurisdiction, kyrklig, s. 16.
 Jus asýli, 619; — patronatus, s. 27, not.; — romanum, 1128; canonicum, 1150, 1484, 1500; — regalie, se 1678; — primarum precum, se 1705.
 Justinianus I, 527—565; II, 685.
 Justinus, Martyr, † 165; I, 518; II, 565.
 Justus Jonas, 1530, † 1555.
 Juvenus, † omkr. 330.
 Jåhnicke, 1800, † 1827.
 Jõns Bengtsson Oxenstjerna, 1457, † 1467.
Kaaba, 610.
 Kainiter, 117.
 Kalken berõfvas lekmån, 1150, s. 83, år 1415.
 Kam, † 1833.
 Kan gihour, s. 302.
 Kanne, † 1824.
 Kant, † 1804.
 Kappel, slaget vid, 1531.
 Karaiter, s. 295.
 Kasimír af Wittgenst.; — Berleburg, 1710, † 1741.
 Kateches. se Catechismus.
 Catholicism, s. 280, följ.; ideell, s. 280.
 Katholiceus, armenisk, s. 278.
 Katholsk kyrka s. 4, år 251, 450; s. 280, f
 Kehle, 1843.
 Keith, 1676, 1695.
 Keller, † 1827.
 Kellner, 1832, 1834.
 Kemp, van der, † 1811.
 Kenicius, 1609, † 1636.
 Kennicot, † 1783.
 Kenotiker, 1616, 1850.
 Kerner, 1829, † 1862.
 Kettil Carlsson Wase, † 1465.
 Kettler, 1561.
 Khalif, 632, s. 296.
 Khatib, s. 296.
 Kiew, 988.
 Kilian, † 689.
 King, t. ex. Y-king, Schu-king, s. 300, not.
 Kleinpaul, s. 285.
 Kleuker, 1819, † 1827.
 Klockor. ss. 28, 43.
 Klopstock, † 1803.
 Kloster-Lasse, 1576.
 Klosterlefnad. ss. 15, 16.
 Knapp, † 1825.
 Knipperdolling, † 1535.

- Knox, 1559, + 1573.
 Knut den Store, 1014—35; VI, + 1202.
 Knutzen, 1674.
 Knös, + 1799; 1824, + 1828; 1841, + 1862.
 Kodde, 1619.
 Kohler, + 1753.
 Kolmodin, 1695. + 1709.
 Kong-fu-tse, s. 300.
 Koppe, + 1791.
 Kopter, 578, s. 277.
 Korán, 632.
 Kornthal, 1818.
 Korståg, 1096—1270.
 Korsupphöjelsen, s. 43.
 Kosmas Indicopleustes, 534.
 Kotzebue, + 1819.
 Kraft, 1526, + 1558.
 Kraft, + 1758.
 Krechting, + 1535.
 Krischna, s. 301.
 Krona, pålig, 523, 1294, 1316.
 Krug, 1819, + 1842.
 Krüdener, fru von, + 1824.
 Krüger, 1706.
 Kryptiker, 1616.
 Krypto-calvinism, 1556—1591.
 Kuhlmann, + 1689.
 Kurförentingen, 1338.
 Kyrkomöten, allmänna, se Allmänna; —
 i Basel, o. s. v., se Basel.
 Kyrkofogdar, s. 49.
 Kyrkofäder, s. 37; år 604.
 Kyrkolag, svensk, 1571, 1686.
 Kyrkomusik, s. 43.
 Kyrkor, de största, s. 119, noten.
 Kyrkotukt, ss. 1, 9, m. m.
 Kähler, 1817.
 Kärleksmåltider, = Agäpæ.
 König, 1842, + 1846.
 Köppen, 1848.
 Köstlin, 1845.

 Labadie, + 1674.
 Lachmann, + 1851, s. 286.
 Lacombe, + 1702.
 Lacordaire, 1830, 1848, + 1861.
 Lactantius, 303.
 Læstadius, + 1841.
 Lagberg, 1838, + 1856.
 Lag och Evangelium, se Agricola.
 Lagrenée, 1845.
 Laïci, s. 4.
 Lainez, 1556, + 1565.
 Lalande, + 1807.
 Lama, Lamaismen, ss. 64, 83, 302, år 1260.
 Lamartine, 1828, 1848.
 Lamberg, 1769, + 1780.
 Lambert, 1526, + 1530.
 Lambruschini, 1846, + 1854.
 Lamennais, 1830, 1833, 1840, 1848, + 1854.
 La Mettrie, + 1751.

 Lamy, + 1715.
 Lanfrancus, + 1089.
 Lange, 1701, + 1745.
 Langthon, 1208, + 1228.
 Lao-kiun = Lao-tze, s. 302.
 La Place, 1805, + 1807.
 Lappland, 1600, 1739, 1764, 1784, 1835,
 1841; jfr s. 303.
 Lapsi, s. 9.
 Lardner, + 1768.
 Las Casas, 1517, + 1566.
 Lasko, + 1560.
 Lateransynoder, I, 1123; II, 1139; III,
 1179; IV, 1215; V, 1512.
 Látimer, + 1555.
 Latitudinärer, 1643.
 Laud, 1625, + 1645.
 Launoy, + 1678.
 Laurbeck, 1706.
 Laurelius, 1641, + 1670.
 Laurentius, 258; 498; Valla, + 1456; An-
 dræa, + 1552; Petri, + 1573; — Gothus,
 1573; — Paulinus, 1637, + 1646.
 Lavater, + 1801.
 Lazarister, 1632.
 Leade, Jane, 1697, + 1704.
 Le Bruyn, + 1828.
 Lectōres, s. 9.
 Lee, Anna, + 1784.
 Legater, Nuntier, 1073.
 Legenda aurea, 1298.
 Legio fulminatrix, 174; Thebæa, 297.
 Lehnberg, + 1808.
 Leibnitz, + 1716.
 Leipziger-disputation, 1519; — Intërim,
 1548.
 Lekmannabröder, s. 73.
 Lekmän = Laïci.
 Leland, + 1761.
 Lenæus, 1647, + 1669.
 L'enfant, + 1728.
 Lénström, 1843.
 Leo, den Store, 440; II, 682; III, 795;
 IV, 847; VIII, 963; IX, 1048; X, 1513.
 XI, 1605, XII, 1823; — II (Isauricus),
 726; III, 775; IV, 813; — Judæa, 1525.
 Leon, 1831.
 Leonides, + 202.
 Leonistæ, 1170.
 Leopold I, 1657; — af Toscana, 1786, 1790.
 Lépaux, 1797, + 1834.
 Le Quien, 1723, + 1733.
 Less, + 1797.
 Lessing, + 1781.
 Leusden, + 1699.
 Leuthard, 1000.
 Levellers, 1649.
 Lhama, Lhamaismen, se Lama.
 Libanius, + 395.
 Libellatūci, s. 9.
 Liberala Katholiker, s. 280.
 Liberia, 1822.

- Liberius, 352.
 Libertiner, 1550.
 Lichtfreunde = Ljusvänner.
 Licinius, 312.
 Lifland, 1202; 1561.
 Ligan, den heliga, 1609.
 Lightfoot, † 1675.
 Liguōri, † 1787; Liguorianerna, 1732.
 Liljenthal, † 1750; † 1782.
 Limborch, † 1712.
 Limbus Infantum, s. 27.
 Lindberg, 1829, † 1866 (?).
 Lindblom, 1805, † 1819.
 Linderot, † 1811.
 Lindsey, 1774.
 Linus, 68.
 Linz, fred i, 1643; ohygglig händelse i, 1817.
 Liquoristiska striden, 1564.
 Lithauen, 1386; preussiska, 1731 (s. 194).
 Liturgiska striden, 1576, följ.
 Ljusvänner, 1841, 1842.
 Locke, † 1704.
 Lodenstein, † 1677.
 Loën, von, 1750, † 1776.
 Logos, 192.
 Lohmann, pigan, 1759.
 Lohreman, † 1748.
 Lollharder, 1226, 1294, 1384.
 Lombardus, Petrus, † 1164.
 Longobarder, 568, 591, 774.
 Lorēto, Santa Casa di, 1291.
 Lothar I, † 855; konung, 863; II, 1125.
 Louvigny, † 1659.
 Lowchurch, 1689, s. 289.
 Lowth, † 1787.
 Loyōla, † 1556.
 Lubienietzki, 1658, † 1675.
 Luciānus, 170, 311.
 Lucifer, † 371; Luciferianer, 363.
 Lucius, 251; II, † 1145.
 Ludvig, den fromme, 814; Bayraren, 1314—1337; — VII, 1147; IX (den helige), 1226—1270; XI, † 1483; XIV, 1643—1715; XV, 1715—1774; XVI, † 1793; XVIII, 1814—1824; — af Bayern, 1832.
 Lullus, Raymund, † 1315.
 Lund, Dav., 1690, † 1729.
 Luth, Ol., 1577.
 Luther, † 1546; Lutheraner.
 Lübecker, † 1716.
 Lücke, 1818, † 1855, s. 285.
 Lütke mann, † 1655.
 Lützens, 1703.
 Lyon, synod i, 1245, 1274.
 Lyra, Nicol. de, † 1340, se Tillägg.
 Lysinski, † 1689.
 Lågkyrkliga, 1689, s. 289.
 Läsare i Sverige; 1770, 1805, 1815, 1819, 1822, 1846, 1848.
 Löffler, † 1816.
 Löscher, † 1749.
 Mabillon, † 1707.
 Macarius, † 391.
 Macedonius, 360.
 Macriānus, 257.
 Mager, s. 300.
 Mahan Atma, s. 301.
 Mai, † 1854, s. 281.
 Maimbourg, † 1686.
 Maimonides, † 1205 (andre: 1204, 1208).
 Mainz, erkebiskopssäte, 745; men se 1801.
 Maistre, † 1821.
 Major, 1552, † 1574.
 Majorinus, 311.
 Majus, † 1719.
 Malachia, † 1148.
 Malagrīda, 1759, † 1761.
 Malakhanyi, 1801.
 Mallmin, 1824, † 1840.
 Mammæa, 222.
 Mandeville, † 1733.
 Manes, † 277; Manichæismen.
 Manfred, † 1266 (se 1265).
 Manning, 1843 (s. 256).
 Maphriān, s. 277.
 Marābut, s. 297.
 Marburg, samtal i, 1529.
 Marca, Petrus de, † 1662.
 Marcellus, 325, 343; — II, 1555.
 Marcia, 180.
 Marcianus, 450.
 Marcion, 140.
 Marcus, Aurelius, 161—180; — biskop i Ælia, 133; — Thomæ, 1521.
 Marées, † 1802.
 Margareta Porretta, † 1310; — Peter, † 1823.
 Marheinēke, † 1846.
 Maria, † 48; hennes dyrkan, s. 27, 43; se hennes obefläckade «Aflelse»; — Tudor, 1553—58; Stuart 1568, † 1587; — Theresia, 1740—80 (se 1724).
 Marianer, 1190.
 Marienburg, 1309.
 Marionetter, 1765.
 Markos, s. 291.
 Maroniter, 680, s. 279.
 Maronitcollegium, 1584.
 Marozia, 904.
 Marsden, 1815.
 Marshman, s. 292.
 Marsilius Ficinus, † 1499.
 Martensen, 1849, s. 286.
 Martin, af Tours, † 400; — I, 649; IV, 1281; V, 1417; — Olai, 1577.
 Martyn, † 1827.
 Martyrer, s. 1.
 Martyria, s. 16.
 Massalianer, = Euchēter, 363; 1118.
 Massilienser, 429, 430.
 Massillon, † 1742.
 Maternus, 340.

- Mathildis, 1073, + 1115.
 Mattêo de Bassi, 1525.
 Matthias, Gregersson, + 1520; — kejsare, 1612—1619.
 Mathuriner, 1198.
 Mauriner, 1621.
 Mauritius, 297.
 Maury, 1811, + 1817.
 Mauvillon, 1787, + 1794.
 Maxentius, 306.
 Maximianister, 411.
 Maximianus, 303.
 Maximilian I, 1493; II, 1564; — af Bayern, 1607, följ.
 Maximilla, 170.
 Maximīnus, 235, 311.
 Maxīmus, confessor, + 662.
 Mayer, 1701.
 Maynooth, s. 283.
 Mecca, 610.
 Mechitar, + 1749; Mechitarister, 1749, s. 279.
 Meinhard, 1186, + 1196.
 Melanchthon, + 1560.
 Melchion, 269.
 Melchisedekiter, 286.
 Melchiter, 640, ss. 273, 275.
 Meletius, 306.
 Melin, H. M., 1841.
 Melito, 170.
 Menander, 34.
 Mendæer, 117 (s. 5).
 Mendelsohn, + 1786.
 Mendez, 1634.
 Menūs, 1644, se Tillägg, + 1659.
 Mennander, 1778, + 1786.
 Menno Simōnis, + 1561; Mennoniter, 1536, s. 290.
 Mensurius, + 311.
 Menu's lagar, s. 301.
 Merle d'Aubigné, 1831.
 Mesmer, 1776, + 1815.
 Messa, ss. 9, 16, 37, 49.
 Messicanon, 590.
 Metexis, s. 10.
 Methodister, 1729, följ., s. 293.
 Methodius, + 311; 867.
 Metropolitaner, ss. 10, 16.
 Meyer, von, + 1849.
 Mezzofanti, + 1849 (s. 267), s. 281.
 Michael Cerularius, 1053; — af Cesēna, 1328; — Psellus, 1100; — Stammaren, 820; — Palæolōgus, 1261, 1274.
 Michaēlis, + 1738; + 1764; + 1791.
 Michelet, 1831; 1842.
 Michelsen, 1524, + 1532.
 Micronius, 1602.
 Middleton, + 1750; + 1822.
 Mikado, s. 303.
 Milicz, + 1374 (se 1394).
 Mill, + 1707; + 1756.
 Miller, + 1789.
 Milne, 1815, + 1823.
 Milner, + 1797.
 Miltitz, 1518, 1519.
 Minaret, s. 297.
 Minīmi, 1474, 1507.
 Minnesinger, s. 73.
 Minoriter, 1223.
 Minucius Felix, + 220.
 Mirjam Voss, 1730.
 Mischna, 180, s. 295.
 Missa, s. 9.
 Missæ privatæ, siccæ, s. 49.
 Missionens prester, 1632.
 Missionssällskap, 1647, 1701, 1795, 1796, 1815, 1819, m. fl.; Svenskt 1835; i Lund, 1845.
 Mithras, s. 299.
 Modalism, 258.
 Moçilas, Petr., 1643.
 Mohammed, se Muhammed.
 Molay, + 1314.
 Molin, 1734, + 1755.
 Molina, 1588, + 1600.
 Molīnos, 1681, + 1696.
 Mollah, s. 297.
 Molokonier, 1801.
 Momiers, 1818.
 Monarchia Siciliæ, 1098.
 Monarchianer, 192, 258, 269.
 Mongoler, ss. 55, 78, år 1206, 1369.
 Monod, Ad., 1847, + 1856; Fr., 1847, + 1867 (?).
 Monophysiter, 448, följ., s. 276, följ.
 Monotheleter, 622, följ., se Maroniter.
 Montalembert, 1830.
 Montānus, Montanism, 170; — Ariās, + 1598.
 Monte Cassīno, 529.
 Montesquieu, + 1755.
 Montfaucon, + 1741.
 Morangin di Nurra, 1850.
 Morgan, + 1743.
 Moritz, af Sachsen, 1541—1553; — af Hessen, 1604, + 1632; — af Oranien, 1618, + 1625.
 Mormoner, 1839, 1844, 1847, s. 294.
 Mornay du Plessis, 1598, + 1623.
 Morrison, 1815, + 1834.
 Morus, Thomas, + 1535; S. Fr. Nath. + 1792.
 Mosheim, + 1755.
 Moské, s. 296.
 Moslemim, 632.
 Moyer, lady, 1720.
 Mozarābes, 711.
 Muckersällskapet, 1835.
 Muezzin, s. 296.
 Mufti, s. 296.
 Muhammeds testamente, 632.
 Muhammed, 610, + 632; — II, 1453, + 1481; — Muhammed, Wahabiten, s. 297.
 Munkväsendet, ss. 15, 16.
 Muratōri, + 1750.

Murbeck, † 1766.
 Musæus, 1656, † 1681; 1661, † 1674.
 Musculus, 1577, † 1581.
 Muselman = Moslemim.
 Mühlberg, slaget vid, 1547.
 Mühlhausen, 1822.
 Müller, † 1675; 1759; † 1782; 1819; 1831; 1839.
 Münscher, † 1814.
 Münter, † 1830, s. 287.
 Münzer, † 1525.
 Mylonius, 1576.
 Mynster, 1834, † 1854.
 Mystik, s. 37.
 Mähren, 867.
 Mähriske Bröder, 1457.
 Möhler, † 1838.
 Möller, 1773, † 1805; 1806.
 Mörlin, 1549, † 1571.
 Nanek, † 1540; Nanekism, s. 298.
 Nantes, edictet af, 1598, upphäfdt 1685.
 Napoleon I, 1798—1814, † 1821; — III, s. 282.
 Narrfesten, s. 83.
 Natālis Alexander, 1682, † 1724.
 Nattvarden, ss. 9, 19, 27, 49, 61, 98, m. fl.
 Nattvardsbullan, se Bullan In coena Domini.
 Nattvardsstriden, 831, 1045, 1215, 1524, 1549, 1832.
 Naturalister, se 1648.
 Naumburg, tvist om biskopsdömet i, 1542, 1548.
 Nazaræer, 39, 133.
 Nazaræer = Mendæer, 117 (s. 5).
 Neander, 1846; † 1850, ss. 285, 287.
 Neapels länspligt, 1059, 1790.
 Nederländerna, s. 43; år 1523, 1562, 1579, 1618; ss. 282, 288.
 Neologer, 1760 (s. 204), följ.
 Nepos, 254.
 Neri, 1577, † 1595.
 Nero, 64—68.
 Nerva, 96.
 Nestorius, 428, följ; Nestorianer, ss. 275, 276.
 Neuburg, katolskt, 1615.
 Neumeister, 1720, † 1756.
 Newman, 1843 (s. 256); 1849 (s. 268).
 Newton, † 1727; † 1782.
 Nicæa, möte i, 325.
 Nicephorus, kejs., 802; patriarch, † 828; Callistus, omkr. 1340, se Tillägg.
 Nicolai, 1765, † 1811.
 Nicolaiter, 96.
 Nicolaus, Lyrānus, † 1340, se Tillägg; — de Clamenge, † omkr. 1440; — Ragvaldi, 1438, † 1448; — Cusānus, † 1464; — von der Flüe, † 1487; — Olai Bothniensis, 1593, † 1600; — I, 858; II, 1058; III, 1277; IV, 1288; V, 1447; — kejsar, 1825, 1826, 1845, 1849, s. 274.

Nicole, 1643, † 1695.
 Nicon, 1654, † 1681.
 Nielsen Hauge, 1801, † 1824.
 Niemeyer, † 1828; 1842.
 Nikon, se Nicon.
 Nilsson, s. 292.
 Nimes, protestanterna förföljas i, 1815.
 Nithard, den förste martyren i Sverige, 837.
 Nitsch, 1790, † 1794.
 Nitzsch, 1818, 1821, 1847, s. 285.
 Noack, s. 285.
 Noailles, † 1729.
 Noëtus, 231.
 Nogaret, 1303.
 Nohrborg, † 1767.
 Nollbröder, 1300.
 Nominalister, 1092, följ.
 Nomocanon, 891.
 Non-conformister, 1558, 1562, 1660.
 Non-intrusionister, 1843.
 Norbeck, 1844.
 Norberg, M., se s. 5, † 1826.
 Norbert, 1120, † 1134.
 Nord-Amerika, 1492, 1647, 1776, ss. 283, 290, 291, 292, 293, 294.
 Normal-år, se 1648.
 Norman, G., 1540, † 1553.
 Norge, ss. 67, 74; 995, 1030; 1537; 1801.
 Norton, s. 291.
 Novātus, 250; Novatianer, 251, 325.
 Novitii = Catechumēni, s. 4.
 Nunnor, 356.
 Nuntier, se 1073.
 Nürnberg, riksdagar i, 1522, 1524; fred i, 1532.
 Nya kyrkan = Svedenborgianerna.
 Nya Ljusets sällskap, 1834.
 Nya Secten, 1781.
 Nya Sverige, s. 196, not.
 Nya Testamentet, s. 1, 3.
 Ny-Evangeliske, 1827.
 Nykterhetssällskapet, svenska, 1837.
 Ny-Israeliter, 1814.
 Nylander, † 1823.
 Ny-läsare, 1805, 1815, 1819, 1822, 1846.
 Ny-Platonism, 253, 529.
 Ny-Salemiter = Svedenborgare.
 Nösselt, † 1807.

Oberlin, † 1826.
 Obscuranter, 1513.
 Observationes Strengnenses, 1586.
 Occam, † 1347.
 Occhiino, † 1564.
 O'Connell, 1829, † 1847.
 Odilo, 1010.
 Odinkar, 936.
 Odo, 927, † 942.
 Oecolampadius, † 1531.
 Oecumeniska concilier, se Allmänna.
 Oecumenisk patriarch, 587, 607, s. 273.
 Oecumenius, 993.

Oettinger, 1772, + 1782.
 Ofceeg, 1564, + 1574.
 Ofelbarhet (Infallibilitet), s. 104.
 Officium, b. Virginis, ss. 64, 65; 1072.
 Oikonōmos, s. 273.
 Olaus Magni, 1544, + 1558; — Martini, + 1609; — Petri, 1523, + 1552.
 Olavides, 1778, + 1803.
 Olden-Barneveld, + 1619.
 Olevitaner, 1319.
 Olga 955, + 970 (enligt andra: 968).
 Olivi, + 1297.
 Olof Engelbrechtssen, 1537; — den helige, + 1030; — Skötkonung, 1001.
 Olshausen, 1835, + 1839, s. 286.
 Om, s. 301.
 Omphalopsyche, 1341.
 Oncken, s. 292.
 Opera supererogationis, se Öfverloppsgeringar.
 Ophiter, 117, 140.
 Opitius, + 1712.
 Optātus, + 384.
 Oratorium, 1577; 1613.
 Ordalier, s. 54.
 Ordensbiskopar, 1783.
 Ordensväsende, 529, 816, 1120, följ.
 Orgel, s. 43.
 Oriël Party, 1843.
 Origēnes, + 254.
 Origenister, 399, 404.
 Orleans, hertigen af, 1715, + 1723.
 Ormbröder, 117, 140.
 Ormuzd, s. 299.
 Orosius, 420.
 Orthodoxi och kätteri, s. 4.
 Osiander, 1549, + 1552; 1575, + 1604; 1616, + 1638.
 Osmund (Asmund), 1061.
 Ostiarii, s. 9.
 Ostindien, 534, 1541, 1606, 1705, 1815; ss. 296, 300, 301, 302.
 Ostorod, 1604, + 1611.
 Otaheiti, 1815, 1818.
 Otfried, 868.
 Otter, + 1748.
 Otto, I, 936; II, 973; III, 983; IV, 1198; — af Bamberg, 1124, + 1139.
 Owen, 1830, + 1858; 1818, + 1854.

Pacalt, + 1818.
 Pachomius, 340, + 348.
 Pagāni, 368.
 Pagnīnus, + 1541.
 Pagód, s. 301.
 Paine, + 1809.
 Pajon, + 1685.
 Palæologer, 1760 (s. 204).
 Palæstīna 1:ma, 2-da, 3:ta, s. 34, not. 2.
 Palēmas, 1341.
 Pallūm, s. 27.

Pamphīlus, + 309.
 Pantænus, 180.
 Panthēon, 608.
 Paphnutius, 325.
 Papias, 117, + 163.
 Papin, 1685, + 1709.
 Parabolāni = Sjukvaktare, (till s. 9).
 Paracelsus, + 1541.
 Paraguay, 1610, 1750.
 Parēus, 1614, + 1622.
 Paris, François de, + 1727.
 Parisiska bröllopet, 1572.
 Parker, Th., 1849, + 1860.
 Parma, 1768.
 Parser, Parsism, s. 300.
 Parthenius, 1643.
 Particular-Baptister, 1643, 1805, s. 292.
 Pasagier, 1148.
 Pascāl, + 1662.
 Pascha, se Påsk.
 Paschālis, I, 817; II, 1099; III, 1164.
 Paschasius Radbertus, 831, + 865.
 Passauerfördraget, 1552.
 Pásor, + 1637.
 Pastores, s. 9.
 Pateriner, 1148.
 Paterson, 1809.
 Patres, se Kyrkofäder.
 Patriarcher, s. 16.
 Patricius, Patrick, 432, + 460 (andre: 483, 493).
 Patripassianer, 192.
 Patronat, s. 16.
 Paul II, 1464; III, 1534; IV, 1556; V, 1605; — kejsar 1798.
 Paula, + 404.
 Paulicianer, 660—970, 1085—1118, 1148.
 Paulīnus, + 431; 794.
 Paulskyrkan i London, se 1710.
 Paulus, aposteln, + 67; — eremiten, + 340; — Samosatēnus, 269; — Warnefridi, + 799; — professor, 1815, + 1851, s. 286.
 Pax Clementīna, 1669.
 Payne, + 1809.
 Pearson, + 1688.
 Pecha, 1370.
 Pelagius, Pelagianism, 411, följ.; — I, 555; II, 578.
 Pella, 66.
 Penn (Pennsylvanien), 1681, + 1718.
 Pepuzianer, 170.
 Perrōne, 1848.
 Persien, 343, 414, 435, 485, 635, 644.
 Petavius, + 1652.
 Peter, af Amiens, 1094, 1096; af Bruiis, 1124; af Clugny, + 1156; af Castelnau, + 1208; d'Ailly, + 1425; — II, af Aragonien, 1204; III, 1282; den Store, af Ryssland, 1700; + 1725.
 Peterskyrkan i Rom, s. 119, not.
 Petersen, 1700, + 1727.
 Petrarca, + 1374.

- Petrus, aposteln, + 67; Alexandrīnus, + 306; Fullo, 482, + 488; Jonæ, 1577, + 1607; Mongus, 482, + 490; Venerabilis, + 1156; Lombardus, 1164; Valds, 1170; de Vinēis, 1239, + 1249; Dresdensis, 1414, + 1440; Magni, 1524; Mogīlas, 1643.
 Petzel, 1571, + 1604.
 Peucer, 1574, + 1602.
 Peutinger, 1540.
 Peyrère, 1655, + 1676.
 Peysel, s. 291, not.
 Pfaff, 1719, + 1760.
 Pfaltz, 1546, 1563, 1576, 1583, 1608, 1697, s. 288.
 Pfefferkorn, 1510, + 1514.
 Pfeffinger, 1555, + 1573.
 Pfeiffer, + 1698.
 Pflug, 1548, + 1564.
 Phanaroea, 660.
 Philadelphia, 1681.
 Philadelphiska samfundet, 1697.
 Philaetherna i Kiel, 1830.
 Philanthropin, 1774.
 Philaret, s. 274, + 1867.
 Philipp, af Frankrike, I, 1095; — August, 1201; den Sköne, 1301, + 1314; — af Schwaben, + 1208; — af Hessen, 1525, 1540, + 1567; — af Spanien, II, 1556, 1567.
 Philippister, 1549, följ.
 Philipponer, 1801 (s. 223).
 Philippopölis, synod i, 344.
 Philippus Arabs, 244.
 Philo, 39.
 Philoponus, 519.
 Philosophisk synd, se 1689.
 Philostratus 231.
 Philoxenus, 519.
 Phocas, 607.
 Phosphoristerna, 1810.
 Photinus, 343, + 376.
 Photinianer, 343, 381.
 Photius, 858, + 891.
 Phthartolatrer, 519.
 Piæ fraudes, ss. 3, 15.
 Piarister, 1648.
 Picarder, 1421.
 Pierre, 1769.
 Pietismen, 1689, följ.
 Pietisten, tidning, s. 261.
 Pilegrimsfärder, s. 15.
 Pingst, s. 9.
 Pipin, 752, + 768.
 Pisa, synod i, 1409.
 Piscator, 1615, + 1625.
 Pistoia, synod i, 1786.
 Pius I, 142; II, 1458; III, 1503; IV, 1559; V, 1566; VI, 1775; VII, 1800; VIII, 1829; IX, 1846.
 Place, la, 1640, + 1655; 1805, + 1827.
 Planck, 1781, + 1833, s. 287.
 Platīna, + 1481.
 Platon, 1770.
 Platonismus, Patrum, s. 3; s. 104.
 Platonisk akademi, 1440.
 Pletho, 1440.
 Plinius, 104.
 Plorantes, s. 10.
 Plotinus, 253, + 270; se ock 1499.
 Plütschau, 1705.
 Plymouthbröderna, 1840.
 Pneumatomacher, 360, 381.
 Poenitens, ss. 9, 10; år 690.
 Poiret, + 1719.
 Polen, s. 60; 965; 1570, 1573; 1724; 1795; s. 280.
 Polus, 1537, + 1558.
 Polycarpus, + 169.
 Polycrates, 196.
 Polyglott-bibel, 1517; se ock 1598 och 1661 (den fullständigaste).
 Pombal, 1759, + 1782.
 Pommern, 1124, 1168.
 Pomponazzo, + 1525.
 Pontius Pilatus, 26; — Pontius, abbot, 1109, se 1156.
 Pontoppidan, + 1764.
 Poper, s. 272.
 Pornokration i Rom, 904, följ.
 Porphyrianer, 325.
 Porphyrius, + 304.
 Portiuncula, 1208, 1223.
 Portroyal 1643.
 Portugal, s. 280.
 Possevino, 1578, 1581, + 1611.
 Pothinus, + 177.
 Potter, + 1747.
 Pottier, + 1792.
 Præadamitæ, se 1655.
 Præcepta et consilia, s. 3.
 Prædestination, Prædestinianer, 429, följ.
 Præmonstratenser, 1120.
 Prætorius, + omkr. 1610, se 1621.
 Prager-compactaterna, 1433.
 Pragmatisk sanction, 1269, 1438.
 Praxeas, 192.
 Precantes, 363.
 Predikaremunkar, 1216.
 Predikosjuka, 1841 (s. 254), 1843 (s. 257).
 Presbytēri, s. 1.
 Presbyterianer, 1558, 1562, 1592, 1689, s. 288.
 Presbytē-Johannes, s. 64.
 Prestadöme, ss. 1, 16.
 Preussen, 1230, 1283; 1525.
 Prévost, andeskåderskan i, 1829.
 Price, + 1828.
 Prideaux, + 1724.
 Prierias, 1517, + 1520.
 Priestley, + 1804.
 Primianer, 411.
 Priorer, 927.
 Prisca, 313.

Priscilla, 170.
 Priscillianus, 380, + 385.
 Pritius, + 1732.
 Proclus, 434; + 485.
 Procopius, Gazæus, + 527; Rasa och den Lille, 1424.
 Procopówitz, + 1736.
 Professio fidei Tridentina, 1564.
 Profetisk anda, 1688, 1710; 1834, 1848.
 Pro Fide et Christianismo, 1771.
 προλάσεις, s. 9.
 Proli, 1831.
 Propaganda, 1622.
 Prophetia, 1148.
 Propositiones 4 Ecclesiæ Gallic., 1682.
 Prosper Aquitānus, 461.
 Protestation i Speyer, Protestanter, 1529.
 Protestantiska vänner = Ljussvänner.
 Protopoper, s. 272.
 Proudhon, 1848, + 1865.
 Prudentius, 400; 849.
 Psalmbok, svensk, 1643, 1695, 1819.
 Psellus, Michael, 1100.
 Pseudo-Isidōrus, s. 54, år 858.
 Ptolemæis, 1291.
 Puffendorf, + 1694.
 Pulcheria, 450.
 Pulleyn, + omkr. 1150, se Tillägg.
 Puritaner, 1558, 1562.
 Pusey, 1843 (s. 256).
 Pustoviät, omkr. 1700, s. 223, not.
 Pymont, Qvåkare i, 1786.
 Påfvar, sedan år 1500, s. 331.
 Påfve = Papa, «Fader».
 Påsk, s. 1; — striden, 161, 196; 325; — cykeln, 527.
 Pöschel, (+ 1837), Pöschelianer, 1817.

Quadragesīma, s. 37; jfr år 1474.
 Quadrātus, 126.
 Quartadecimāni, 161, 196, 325.
 Quattuor propositiones Ecc. Gallic., 1682.
 Quēnel (Quesnel), + 1719.
 Quenstedt, + 1688.
 Quien, se Le Quien.
 Quietism, 1681, följ., 1734.
 Quinet, 1842 (s. 254).
 Quinisexta, 692.
 Quirīni, + 1755.
 Quodlibetarii, 1308.
 Qvåkare, 1647, följ., s. 293; — Torre och Wåte, 1715, s. 293.

Rabānus Maurus, + 856.
 Rabbiniter, s. 295.
 Racow, Rakau, s. 144, not.
 Radband, s. 65.
 Radbertus, + 865.
 Radge, 1841 (s. 252).
 Rahm, s. 287.

Ramādan, Ramāzan, s. 296.
 Rambach, + 1735.
 Rammohun-Roy, 1830, + 1836.
 Ramus, Petr., + 1572.
 Ranters, 1649.
 Rapp, 1818, + 1847.
 Raskolniker, 1654, s. 274.
 Ratherius, + 974.
 Rathmann, 1621, + 1628.
 Rationalism, 1760 (s. 204), 1790, följ.
 Ratramnus, 831, + 865.
 Ravailiac, 1610.
 Ravignan, 1837, + 1858.
 Raymond, af Toulouse, 1209; — de Penaforti, + 1275; — Martini, 1280; — du Puy, 1120; — de Sabunde, 1432.
 Raynal, + 1796.
 Realister, 1092, följ.
 Rechenberg, 1698, + 1721.
 Recognitiones, s. 3.
 Redemptorister, 1732.
 Reformation, 1517.
 Reformerta kyrkan, 1519, följ., s. 287, följ.
 Regenbrecht, 1845, 1846.
 Regensburg, riksdag och förbund i, 1524; Intērim, 1541; samtal i, 1541, 1601.
 Regīno, + 915.
 Reid, + 1796.
 Reibing, 1614, + 1628.
 Reimārus, + 1768, se ock 1778.
 Reinbeck, 1723, + 1741.
 Reinhard, + 1812, s. 287.
 Reland, + 1718.
 Relievers, s. 288.
 Religio licita, christendomen blir, 260.
 Religio, religiosi, 1215.
 Religionsdict, preussiskt, 1788.
 Religionsfred, i Nürnberg, 1532; i Augsburg, 1555.
 Religionsstadga, 1655.
 Remigius, 496; 849.
 Remonstranter, 1610, följ., s. 292.
 Reservatum ecclesiasticum, 1555.
 Restitutionsdict, 1629.
 Reuchlin, + 1522.
 Reusch, 1740, + 1757.
 Reuterdahl, 1838.
 Réveillère-Lépaux, 1797, + 1834.
 Revolution, engelsk, 1649; 1688; — fransk, 1789; 1830; 1848.
 Rhenius, Ew., + 1838.
 Rhense, kurförening i, 1338.
 Rhynsburgare, 1619, följ.
 Rhyzelius, + 1761.
 Ribow, 1740, + 1774.
 Ricci, + 1610; 1773, + 1775; 1786, 1790, + 1810.
 Richard, Lejonhjerter, 1189, 1192, + 1199; — de S. Victōre, + 1173; — Simon, + 1712.
 Richelieu, 1629, + 1642.
 Richer, + 1631.

- Riddare-ordnar, 1120, 1128, 1190, s. 115,
 not. 2, 3, 4.
 Ridley, † 1555.
 Rienzi, Cola di, 1347.
 Ries, 1580.
 Riesbeck, 1771.
 Rimbartus, 863; 865.
 Rink, 1524, † 1535.
 Ripoll, † 1826.
 Rivētus, † 1651.
 Robeck, † 1735.
 Robert af Arbrissesles, 1109; — af Cîteaux,
 1098; — Guiscard, 1059; — Pullein
 (Pullus), 1150; — af Sorbonne, 1250.
 Robespierre, 1793—1794.
 Robinson, 1581, † 1626; 1838.
 Rochester, † 1680.
 Rock, 1710.
 Rogatister, 411.
 Rogberg, † 1834.
 Rogers (f. 1814), s. 219, not. 2.
 Rokycāna, 1433, † 1471.
 Romānus, 1229.
 Romualdo, 1023.
 Ronge, 1844—1849.
 Ronsdorfer-secten, 1750.
 Roos, † 1803.
 Roothan, 1814, 1848, † 1853.
 Roscollin, 1092, † 1120.
 Rosén, † 1750; 1769, † 1773; † 1784.
 Rosenius, ss. 255, 261, † 1868.
 Rosenkrans, s. 65.
 Rosenkranz, 1831.
 Rosenkreutzare, 1614, 1654.
 Rosenmüller, † 1815; † 1835.
 Roskolniker, 1654, s. 274.
 Rosmīni, 1849.
 Rossi, 1783; † 1848.
 Roswitha, † 984.
 Rothe, 1831, 1837, † 1867.
 Rothad, 863.
 Rothfischer, 1750, † 1755.
 Rothmann, † 1535.
 Rousseau, † 1778.
 Royer-Collard, † 1845, s. 282.
 Ruiko, † 1819.
 Rudbeckius, Joh., 1619, † 1646.
 Rudelbach, 1835, † 1862.
 Rudolph, af Habsburg, 1273; II, 1606.
 Rufinus, † 410.
 Ruge, 1841, 1848.
 Rupert af Deutz, † 1135.
 Rupp, 1845.
 Ruprecht, † 718.
 Rutström, † 1772.
 Ruysbroek, † 1381.
 Rydelius, † 1738.
 Ryssland, 955, 988, 1589, 1721, ss. 274, 275.
 Ryswiska freden, 1697.
 Röda boken, 1576.
 Rövare-synoden, 449.
 Röhr, 1815, † 1848.
 Sabathai-Sevi, 1666.
 Sabbatharier, 1671, s. 292.
 Sabellius, 258.
 Sacerdotium, ss. 1, 16.
 Sachs, † 1576.
 Sachsen, 772, följ.; 1525, 1527, 1697, 1822,
 1832 (s. 244).
 Sack, † 1786; † 1817; 1818, s. 285.
 Sacramentarier, Sacramenterare, 1524.
 Sacramenter, sju, 1164.
 Sacrificāti, s. 9.
 Sacy, † 1838, s. 286.
 Sadolēus, † 1547.
 Sahlner, (se 1659), † 1737.
 Sailer, † 1832.
 Saint-Martin, † 1803.
 Saint Pierre, † 1814, s. 282.
 Saint-Simon, † 1825; — -ismen, 1830.
 Sakja-mūni, † 543 f. Chr., s. 301.
 Salādin, 1187, † 1192.
 Sales, Frans af, † 1622.
 Salig-utnämning, är en mindre grad än
 helgon-utnämning (canonisation), jfr 1160.
 Salle, Baptiste de la, 1724.
 Salvātors-orden, 1370.
 Salvianus, 480.
 Salzburg, Protestanternas förföljelse i, 1731.
 Salzmann, 1774, † 1811.
 Samosatenianer, 269.
 Samson, 1518.
 Samvetsmenniskor, 1674, 1767.
 Sancroft, 1689.
 Sandeman, † 1771.
 Sandómir, se Sendómir.
 Santón; s. 297.
 San-zai, s. 301.
 Sarāi, 1833.
 Sardica, synod i, 347.
 Sarpi, † 1623.
 Sartorius, 1824, 1835, † 1859, s. 285.
 Saturninus, 117.
 Saumur, akademien i, 1598.
 Saurin, † 1730.
 Savonarōla, † 1498.
 Sbynko, 1410.
 Scapulier, 1226.
 Schæfer, 1689, † 1728 (i fängelse).
 Schaller, 1831.
 Schamaner-nism, s. 303.
 Schang-ti, s. 300.
 Schartau, 1785, † 1825.
 Scheibel, 1832, † 1843.
 Scheik, s. 296; — ul-islam, s. 296, not. 2.
 Schelling, 1799, 1841, † 1854.
 Schelwig, 1701.
 Schepper, 1600, † 1620.
 Scherif, s. 297.
 Schevikarne, 1725, 1746, 1831 (s. 243).
 Schigemūni, s. 302.
 Schiüter, 632, s. 296.
 Schisma occidentāle, 1378.
 Schiwa, s. 301.

- Schlegel, 1819, + 1829.
 Schleiermacher, + 1834.
 Schlesien, 1525, 1742, 1832.
 Schleusner, s. 286.
 Schlichting, 1642, + 1661.
 Schlosser, 1814, + 1829; + 1851.
 Schmalkaldiska förbundet, 1531; artiklarne, 1537; kriget, 1546—47.
 Schmid, se 1820; 1850.
 Schmidius, + 1696.
 Schmidt, + 1414; 1703; 1735, + 1750; + 1831, s. 287.
 Scholan i Alexandriā, 180; i Antiochiā, 300. Se ock Anm. efter år 325.
 Scholastiken, 1092—1495; den lutherska, 1610—1707 (Hutierus—Hollazius).
 Scholtz, 1818, + 1853, s. 280.
 Schott, + 1835.
 Schröckh, + 1808.
 Schröderheim, 1790, + 1795.
 Schröpfer, + 1774.
 Schubert, 1751, + 1774.
 Schüderoff, 1817, + 1843.
 Schultens, + 1750.
 Schurmann, Anna, 1674, + 1678.
 Schuto = Sjuto, s. 303.
 Schwartz, 1750, + 1798; 1806, + 1837.
 Schwarzenberg, 1848.
 Schwegler, 1845.
 Schweiz, se Helvetien; 1308.
 Schweizer, 1847.
 Schwenkfeld, 1525, + 1561.
 Schwestriōnes, 1294.
 Schönherr, + 1826, se 1835.
 Sceptzi, 1801.
 Scott, 1831.
 Scotister, (1223), 1308.
 Scotus, Duns, + 1308; — Erigēna, + omkr. 880.
 Scribe, + 1693.
 Seceders, s. 288.
 Seckendorf, + 1692.
 Secourister, 1731.
 Sednaste dagars Helige = Mormonerna.
 Sedulius, 449.
 Seekers, 1649.
 Segarelli, + 1300.
 Seikerna, s. 298.
 Seiler, + 1807.
 Selligren, + 1843.
 Selneccerus, 1577, + 1592.
 Semarianer, 325, följ.
 Seminarier, theologiska, i Upsala, 1806, i Lund 1809, upphäfdes 1831.
 Semipelagianer, 430, följ.
 Semler, + 1791.
 Senden, s. 49.
 Sendómir, förlikning i, 1570.
 Septimius Sevērus, 193.
 Serenius, + 1776.
 Sergius, I, 687; III, 904; — 622; + 835.
 Serpentarier, 117, 140.
 Servātus Lupus, 849.
 Servētus, + 1553.
 Serviter, 1233.
 Sethiter, 117.
 Sevennerna, 1688.
 Sevērus, 170; 193—211; 519, Severianer.
 Shaftesbury, + 1713; 1848 (s. 266).
 Shakers, 1774.
 Sherlock, 1690, + 1708.
 Sibour, 1848, + 1857.
 Sibyllinska orakel, s. 3, Anm.
 Siccardi, 1850.
 Sicilianska monarchien, 1098; — aftonsången, 1282.
 Sickingen, 1520, + 1523.
 Sickla-målet, 1724.
 Siebenbürgen, 997, 1563, 1578, ss. 288, 291.
 Siemaszko, 1839.
 Sierra Leone, 1801.
 Sigfrid, 1001.
 Sigismund, 1411—37; II, af Polen, 1548, + 1572; III, 1587, + 1632.
 Sikhs, s. 298.
 Simeon Stylites, 451.
 Simon, Magus, 34, 42; Christi broder, + 107; Simon (Gautbert), 837; de Tournay, 1201 (men se 1239); Stock. 1226; af Montfort, 1209; Richard, + 1712.
 Simoni, 34.
 Sinto, s. 303.
 Sionska Brödraskapet, 1671.
 Siricius, 384, + 398.
 Sirmond, + 1651.
 Sjusofvare, sagan om, 250.
 Sjuto, s. 303.
 Siva = Schiva.
 Sixtus II, + 258; III, 432; IV, 1471; V, 1585.
 Skevikarne, se Schevikarne.
 Skottland, 597, 1527, 1559, 1592, 1660, 1689, s. 288.
 Skottska kyrkan, den fria, 1843, 1847, s. 288.
 Skottska scholan i filosofien, se 1829, s. 282.
 Skärseld, 590, 1439.
 Skökoväldet i Rom, 904, följ.
 Slafveriets upphäfvande, 1833.
 Slaver, s. 54.
 Sleidānus, + 1556.
 Smetāna, + 1850.
 Smith, 1608; mormonen, 1844, 1847.
 Socialister, 1830, 1848.
 Socinianer, 1579, följ.
 Socīnus, Lælius, + 1562; Faustus, + 1604.
 Soorātes scholasticus, 438.
 Söden, 1800, + 1831.
 Sonna, se Sunna.
 Sophia-kyrkan i Constantinopel, 527.
 Sophronius, + 637.
 Sorbonne, 1250.
 Sosiosch, s. 299.
 Southcote, Johanna, + 1814.

Sozomēnos, 438.
 Spalātin, † 1545.
 Spalding, † 1804.
 Spangenberg, † 1792.
 Spanheim, † 1649; † 1701.
 Spanien, 380, 589, 711, 783, 999, 1204, 1282, 1492, 1519, 1556, m. m., s. 280.
 Spegel, † 1714.
 Spener, † 1705.
 Speyer, riksdag i, 1529.
 Spiegel, † 1835.
 Spinōla, 1686, † 1695.
 Spinōza, † 1677.
 Spiritualler, 1223, följ.
 Spittler, † 1810, s. 287.
 Sponsōres, s. 4.
 Stackhouse, † 1752.
 Staël v. Holstein, fru, † 1817, s. 283.
 Stahl, 1848, † 1861.
 Stark, † 1816.
 Staroverzi, 1654.
 Stattler, † 1797.
 Staudenmaier, 1837, † 1856, s. 281.
 Staupitz, 1512, † 1524.
 Stedingar, 1233.
 Steffens, 1832, † 1845.
 Steinbart, 1778, † 1809.
 Stephan I, 253; II, 752; VI, 896; — af Ungern, 997, † 1038; — fr. Tigernum, 1076; — i Helsingland, 1080; — i Upsala, 1164, † 1185; — en prest, 1839.
 Stephānus, † 35.
 Stercoranister, 831.
 Steuchius, 1714, † 1730; 1730, † 1742.
 Steudel, 1820, † 1837.
 Stewart, † 1828.
 Stieckna, † 1369, se 1394.
 Stigzelius, 1670, † 1676.
 Stillingfleet, 1643, † 1699.
 Stirner, 1845, † 1856.
 Stock, 1226.
 Stockfleth, 1825, † 1866.
 Stolberg, † 1819.
 Storch, 1521.
 Storr, † 1805.
 Stourdza, 1816, † 1854.
 Strauss, 1835, 1840, 1841, s. 285.
 Strigelius, 1555, † 1569.
 Strimesius, 1703.
 Strokirch, 1734, † omkr. 1776.
 Stübner, 1521.
 Sturm, 744; † 1786.
 Styliter, 451.
 Stålberg, 1805.
 Staudlin, † 1826, s. 287.
 Subdiaconi, s. 9.
 Subintroducæ, s. 9.
 Subordinatianer, 340, 1712.
 Substrāti, s. 10.
 Succath = Patrick, 432.
 Suffraganer = Lydbiskopar under en erkebiskop, se t. ex. 1164.

Sulpicius Sevērus, 410.
 Summister, 1274.
 Sumner, 1848, † 1862.
 Sunna, Sunniter, 632, s. 296.
 Supralapsarii, se 1604.
 Supranaturalism, 1760 (s. 204), 1790.
 Süskind, 1820, † 1829.
 Suso, † 1365.
 Süßmilch, † 1767.
 Sutri, synod i, 1046.
 Swebilius, † 1700.
 Swedberg, † 1735.
 Swedenborg, † 1772.
 Svedenborgianer, s. 294.
 Svenonius, 1662, † 1688.
 Svenska kyrkan, s. 304.
 Sverige, 829, 1001, 1527.
 Swidbert, † 713.
 Svärdsbröder, 1202, 1521, 1561.
 Sylvander, 1819, † 1833.
 Sylvānus = Constantinus, 660.
 Sylvester I, 314; II, 999; III, 1046.
 Symbolik, s. 287.
 Symbolum, Apostoliceum, ss. 4, 250; — Athanasianum, se 373.
 Symeon, 343.
 Symmachus, 193; 384; 498.
 Syncretismus, 1639, följ.
 Synergismen, 415, 430, 1555, etc.
 Synesius, 410.
 Synod, helig, 1721, s. 274; 1833, s. 273.
 Syriska christne, s. 275.
 Σύστασις, s. 10.
 Söderhafsöarne, 1795, 1815, 1818, 1820.
 Söndag, ss. 1, 16.

Taboriter, 1419, följ.
 Tafel, 1823, † 1865, s. 294.
 Tahio, s. 201.
 Talapoiner, s. 302.
 Tale-Lhama s. 302.
 Talmud, 279, 514; Talmudister, s. 295.
 Tanchelm, 1124.
 Tao-sse, s. 303.
 Tarnov, † 1629.
 Tatiānus, 170.
 Taube, 1783, † 1785.
 Tauler, † 1361.
 Tausen, 1524, † 1561.
 Tegnér, † 1846.
 Teignmouth, 1804.
 Τελεσιωσις, s. 10.
 Teller, † 1804.
 Tellström, 1835, † 1862.
 Tempelherrar, 1128, 1312; 1831, 1833.
 Terministisk strid, 1698.
 Territorialsystem, se 1694.
 Tersērus, 1658, 1664, † 1678.
 Tertiarier, 1223.
 Tertullianus, † 220.
 Test-act, 1673, 1689, 1828.

- Testamentum, Constantini, s. 16; Muham-
 medis, 632.
 Tetratheism, 601.
 Tetzels, 1517, + 1519.
 Theatiner, 1524.
 Theiner, 1847 (s. 263).
 Themistius, + 390.
 Theodätus, 615—618.
 Theodōra, 527, + 548; 842, 843; 904, följ.
 Theodorētus, + 457.
 Theodōrus, fr. Mopsueste, 394, + 429; —
 Lector, 524; — Askidas, 544, + 558;
 — biskop i Rom, 646; — Cilix, 668,
 + 690; — Studites, + 826.
 Theodosius I, 379—395; II, 408—450.
 Theodotion, 174.
 Theodōtus, 192.
 Theologico-Homiletiska Sällskapet, 1778.
 Theologische Studien und Kritiken, 1828.
 Theologisk Qvartalskrift, s. 250.
 Theopaschiter, 482.
 Theophānes, + 1736.
 Theophilanthroper, 1797, 1802.
 Theophilus, af Antiochia, 170; af Alexan-
 dria, 385, + 412.
 Theophylactus, + 1107.
 Theosopher, 1541; 1588; 1624; 1772.
 Therēmin, + 1846.
 Theresia, + 1582.
 Theses Lutheri, 1517.
 Thiersch, 1848 (s. 266).
 Thnetopsycheter, 248.
 Tholuck, 1824, s. 285.
 Thomæus, + 1845.
 Thomander, 1809, 1826, + 1865.
 Thomas-christne, s. 276.
 Thomas, de Celāno, 1226; — Aquinas, +
 1274; — Bradwardinus, 1348; — de
 Kempis, + 1471; — de Torquemāda,
 1492, + 1498; — Morus, + 1535.
 Thomasius, 1694, + 1728; 1850.
 Thomister, 1274.
 Thorkel Knutsson, 1293, + 1306.
 Thorn, samtalet i, 1645; sorgspelet i, 1724.
 Thurificāti, s. 9.
 Tiberius, 14; II, 578.
 Tibet, 1724, 1822, s. 302.
 Tidskrift för Svenska kyrkan, s. 270.
 Tieftrunk, 1791, + 1837.
 Tien, 1692; s. 300, text och not; — Chu,
 s. 180, not.
 Tiggars-ordnar, 1215, 1216, 1223, 1233,
 1245, 1256.
 Tillemont, 1643, + 1698.
 Tillotson, 1643, + 1694.
 Tindal, + 1733.
 Tingstadius, + 1827.
 Tionde, s. 49, 61.
 Tischendorf, 1844, s. 287.
 Tischu-Lhama, s. 302.
 Titus, 70, 79—81.
 Toland, + 1722.
 Tolbiācum, slaget vid, 496.
 Tolerans-edict i Österrike, 1781.
 Tolleson, + 1821.
 Tollstadius, + 1759.
 Tolomēi, 1319.
 Tonsur, s. 43.
 Torgau, förbund i, 1526; artiklar, 1574;
 bok, 1576.
 Torquemāda, + 1468; 1492, + 1498.
 Tournon, + 1710.
 Toussaint, + 1772.
 Tracts for the times, 1833.
 Tradition, s. 4; 1563.
 Traditōres, s. 9.
 Trajānus, 97—117.
 Trankebar, mission i, 1705.
 Transsubstantiation, 831, 1215.
 Trappister, 1664, 1815.
 Trekapitelstrid, 544, följ.
 Tremellius, + 1580.
 Trettioåra kriget, 1618—1648.
 Treuga, 1041.
 Tridentinska mötet, 1545—63.
 Trimūrti, s. 301.
 Trinitariernas orden, 1198.
 Trinitet, 381.
 Tritheism, 565.
 Troil, 1786, + 1803.
 Troilius, 1758, + 1764.
 Trolle, 1514, + 1535.
 Trollväsendet i Sverige, 1668, 1758.
 Trosfilosofien, 1799.
 Troubadours, s. 73.
 Trullansk synod, 692.
 Tsae-Ako, 1815.
 Tschaperón, s. 302.
 Tsong-ka-ba, + 1419, se s. 302.
 Tübingerscholan: 1) Storr's 1790, 1820;
 2) Baur's, 1835, s. 285; 3) Beck's, 1841.
 Turilupins, 1294, 1372.
 Turrētīn, + 1737.
 Tusenåriga riket, se Chiliaism.
 Twesten, 1821, 1835, s. 285.
 Tybeck, 1824, + 1837.
 Τύπος, 648.
 Tysk-katholsk kyrka, 1845—1849.
 Tysk kyrka, 745.
 Tysk theologi, 1471; s. 280; ss. 235, 237.
 Tyska orden, 1190, 1283, 1309, 1521, 1525,
 1809.
 Tzchirner, + 1828.
 Töltner, 1760, + 1774.
 Ubiquister, 1524.
 Ubiquitas corpōris Christi, 1556.
 Ueberfeld, 1710, + 1739.
 Uhlich, 1842, 1848, s. 285.
 Ulēmā, s. 296.
 Ulhegius, 1689.
 Ullmann, 1828, 1836, + 1865.
 Ulpīlas, 375, + 388.
 Ulpīanus, 222, + 226.

Ulrik, af Augsburg, 993; — af Würtemberg, 1534, 1546, † 1550.
 Ulstadius, 1689.
 Ultramontaner, s. 280.
 Umbreit, 1828.
 Undervisningen i Frankrike, 1842, 1846, 1850.
 Ungern, 997, 1531, 1588, 1606, 1645, 1657, 1792, ss. 275, 288.
 Ung-Hegelianer, 1841 (s. 252).
 Unierade Greker, s. 275.
 Uniformitetsact, 1562.
 Unigenitus, Bullan, 1713.
 Union, i Utrecht, 1579; evangeliska, 1608; — de evangeliska kyrkornas, 1817, följ.; des églises évangeliques, 1849 (s. 268).
 Unitarier, 1579, följ., s. 291.
 Universal-Baptister = General-Baptister.
 Universiteter, s. 73.
 Unne, † 936.
 Unschuldige Nachrichten, 1701.
 Urban, II, 1088; IV, 1261; V, 1362; VI, 1378; VII, 1590; VIII, 1623.
 Urlsperger, 1775.
 Ursinus, 1563, † 1583.
 Ursula, 250.
 Ursulinerskorna, 1540.
 Usher (Usserius), † 1655.
 Ustëri, † 1833.
 Utah, 1847.
 Utraquist, 1419, 1609, 1618, 1620.
 Utrecht, union i, 1579; Jansenister, 1827, s. 282.

Wahabiter, Wechabiter, ss. 297, 298.
 Wahl, s. 286, † 1855.
 Wake, 1717, † 1737.
 Waläfrid Strabo, † 849.
 Walch, † 1775; † 1784.
 Waldemar, 1168.
 Waldenser, 1170, följ., s. 290.
 Valens, 364.
 Valentinian I, 364; II, 375; III, 423—455.
 Valentinus, 117, 140.
 Valeria, 313.
 Valerianus, 253, 257.
 Valla, Laurentius, † 1457.
 Wallacher, 1744.
 Wallerius, † 1764.
 Wallin, † 1839.
 Vallombrösa-orden, 1040.
 Wallqvist, 1790, † 1800.
 Walter de S. Victöre, 1173, † 1180.
 Walther, † 1322.
 Walton, † 1661.
 Wandaler, 429, 430, 534.
 Vanini, † 1619.
 Warburton, † 1779.
 Ward, 1843.
 Wartburg, Luther på, 1521.
 Vater, † 1826.

Waterländare, 1536.
 Valke, 1831.
 Watson, s. 219, not. 2, jfr Tillägg, 1809, † 1816.
 Wattewille, 1760, † 1788.
 Watts, † 1748.
 Wazon, † 1048.
 Wechabiter, ss. 297, 298.
 Vedas, Vedam, s. 301.
 Vederdop, 256.
 Vederdöpare, se Anabaptister och s. 290; — fina och grofva, 1536, s. 290.
 Wegscheider, † 1849.
 Weigel, † 1588.
 Weiller, † 1826.
 Weimar, disputation i, 1560.
 Weishaupt, 1776, † 1830.
 Weismann, † 1747.
 Weli, s. 297.
 Welsh, 1843 (s. 256).
 Wencesläus (Wenzel), 1378, 1400, † 1419.
 Wender, 1124, 1154.
 Venëma, † 1787.
 Wensjoe, 1849, † 1865.
 Ventura, 1849, † 1861.
 Venturini, 1800, † 1849.
 Werenfels, † 1703; 1703, † 1739.
 Verk, nödvändigheten af goda, 1552.
 Vermigli, Petrus Martyr, † 1562.
 Werner, 1128; 1819, † 1823; 1823.
 Vernet, † 1789.
 Wernsdorf, † 1729.
 Verschooren, 1730.
 Wertheimer-Bibeln, 1735.
 Wesel, † 1482.
 Wesley, † 1791; Wesleyaner, 1738.
 Vespasianus, 67, 69.
 Wessel, † 1489.
 Wessenberg, 1815, 1817, † 1862, ss. 280, 281.
 Westen, † 1727.
 Westerås' recess, 1527.
 Westindien, 1492.
 Westphal, † 1574.
 Westphaliska freden, 1648.
 Wetstein, † 1754.
 Wette, De, † 1849 (s. 268).
 Vexelundervisningen i Sverige, se 1822.
 Whiston, † 1753.
 Whitefield, † 1770; se 1738.
 Whitby, † 1726.
 Wiberg, s. 292, not. 2.
 Vicellinus, † 1154.
 Wicliffe, † 1384.
 Wichern, 1833, 1848.
 Victor I, † 202; II, 1054; III, 1086.
 Wien, concordat i, 1448; fred, 1606, 1809.
 Wieselgren, 1833, 1837.
 Wigand, 1841 (s. 252).
 Vigbiskopar, s. 83.
 Vigilantius, 404.
 Vigilier, s. 9.

- Vigilus, 537, † 555.
 Wilberforce, † 1833; 1843.
 Wildenspuch, svärmskan i, 1823.
 Wilhelm, af Champeaux, 1109, † 1121;
 — de S. Amöre, † 1272; — af Hilde-
 nissen, 1411; — af Oranien, 1579, †
 1584; — III, 1688, 1689, † 1702.
 Wilhelmina, † 1281.
 Wilkinson, 1849 (s. 268).
 Villers, † 1815, s. 282.
 Williams, † 1839.
 Willibrord, 696.
 Wimpīna, 1517, 1530.
 Winbom, s. 247, not., † 1841.
 Vincent de Paula, 1632, † 1660.
 Vincentius, Lerinensis, † omkr. 450; Fer-
 rēri, 1414, † 1419; biskop, † 1520.
 Vinet, † 1847.
 Winer, 1832, † 1858, ss. 286, 287.
 Winfrid, se Bonifacius, † 755.
 Wingård, 1839, se Tillägg, † 1851.
 Winkelmann, † 1768.
 Winkler, 1703.
 Virgilius, 741.
 Vischering, 1841, † 1845.
 Wischnu, s. 301.
 Wiseman, 1850, † 1865.
 Visitations-artiklar, 1591, 1592; — bok,
 1527.
 Wislicēnus, 1842, 1846.
 Wissowatzi, 1658, † 1678.
 Vita quadragesimalis, 1474.
 Vitringa, † 1722.
 Wittenberg, universitet i, 1502, till 1817;
 Theses, 1517; Bullans uppbränning, 1520;
 Bildstorm, 1522; Lutheranism, till Lu-
 thers död; sedan säte för crypto-calvi-
 nism, m. m., som utrensades 1592; se-
 dan den lutherska orthodoxiens borg
 emot syncretismen och pietismen.
 Withmar, 829.
 Wizelin, † 1154.
 Wladimir, 988, † 1015.
 Voës, † 1523.
 Voëtius, 1639, † 1676.
 Wolf, † 1739; † 1754.
 Wolfenbüttelska fragmenter, 1778.
 Wolfgang af Anhalt, 1529, † 1566.
 Volkelius, 1604, † 1618.
 Voltaire, † 1778.
 Wolzogen, † 1658.
 Woolston, † 1733.
 Worms, synod i, 1076; concordat, 1122;
 riksdag, 1521.
 Vorstius, 1619, † 1622.
 Voss, Mirjam, 1730.
 Vossius, 1619, † 1649.
 Wrangel, 1771, † 1786.
 Wunsch, 1783, † 1828.
 Würtemberg, 1534, 1713, 1797, 1818, ss.
 283, 284.
 Vyâsa, s. 301.
 Wöldicke, † 1750.
 Völkel = Volkelius.
 Wöllner, 1788, † 1800.
 Xáver (f. 1506 i Xaviëro i spanska Navarra),
 † 1552.
 Xenaias, 519, † 522.
 Ximēnes, † 1517.
 Yanaka = Nanak eller Nanek, † 1540,
 s. 298.
 Young, Brigham, 1847.
 Zabier, 117.
 Zacharias, 741, † 752.
 Zachariæ, 1771, † 1777.
 Zai, s. 301.
 Zarathustra = Zoroaster, s. 299.
 Zelatōres, 1223.
 Zeller, 1845, s. 285.
 Zend-Avesta, s. 299.
 Zeno Isauricus, 474.
 Zenobia, 269.
 Zerduscht = Zoroaster. s. 299.
 Zeruāne Akerēne, s. 299.
 Ziegenbalg, 1705, † 1719.
 Zinzendorf, † 1760.
 Ziska, † 1424.
 Zollikófer, † 1788.
 Zoroaster, s. 299.
 Zosīmus, 417; 420.
 Zürich, universitet i, 1832, s. 287.
 Zwingli, † 1531.
 Åkianer, 1784.
 Åsnefesten, s. 83.
 Äktenskapet 1215, 1216; 1802; jfr Coe
 libat.
 Ödmann, 1790 (s. 218, jfr Rättelser), †
 1829, s. 286.
 Öfverlöppsgerningar, s. 73; 1245, 1274.
 Öronbikt, 1215.
 Österrike, Protestanter i, 1564, 1623, 1781.
 Öttinger, 1772, † 1782.

Förteckning på Påfvarne från år 1500.

	Tillträde.	Död.		Tillträde.	Död.
Alexander VI	1492.	1502.	Urbanus VIII	1623.	1644.
Pius III	1503.	1503.	Innocentius X	1644.	1655.
Julius II	1503.	1513.	Alexander VII	1655.	1667.
Leo X	1513.	1521.	Clemens IX	1667.	1669.
Hadrianus VI	1522.	1523.	Clemens X	1670.	1676.
Clemens VII	1523.	1534.	Innocentius XI	1676.	1689.
Paulus III	1534.	1549.	Alexander VIII	1689.	1691.
Julius III	1550.	1555.	Innocentius XII	1691.	1700.
Marcellus II	1555.	1555.	Clemens XI	1700.	1721.
Paulus IV	1555.	1559.	Innocentius XIII	1721.	1724.
Pius IV	1559.	1565.	Benedictus XIII	1724.	1730.
Pius V	1566.	1572.	Clemens XII	1730.	1740.
Gregorius XIII	1572.	1585.	Benedictus XIV	1740.	1758.
Sixtus V	1585.	1590.	Clemens XIII	1758.	1769.
Urbanus VII	1590.	1590.	Clemens XIV	1769.	1774.
Gregorius XIV	1590.	1591.	Pius VI	1775.	1799.
Innocentius IX	1591.	1591.	Pius VII	1800.	1823.
Clemens VIII	1592.	1605.	Leo XII	1823.	1829.
Leo XI	1605.	1605.	Pius VIII	1829.	1830.
Paulus V	1605.	1621.	Gregorius XVI	1831.	1846.
Gregorius XV	1621.	1623.	Pius IX	1846.	

1870
1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930
1931
1932
1933
1934
1935
1936
1937
1938
1939
1940
1941
1942
1943
1944
1945
1946
1947
1948
1949
1950
1951
1952
1953
1954
1955
1956
1957
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000

2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022
2023
2024
2025
2026
2027
2028
2029
2030
2031
2032
2033
2034
2035
2036
2037
2038
2039
2040
2041
2042
2043
2044
2045
2046
2047
2048
2049
2050
2051
2052
2053
2054
2055
2056
2057
2058
2059
2060
2061
2062
2063
2064
2065
2066
2067
2068
2069
2070
2071
2072
2073
2074
2075
2076
2077
2078
2079
2080
2081
2082
2083
2084
2085
2086
2087
2088
2089
2090
2091
2092
2093
2094
2095
2096
2097
2098
2099
2100

2101
2102
2103
2104
2105
2106
2107
2108
2109
2110
2111
2112
2113
2114
2115
2116
2117
2118
2119
2120
2121
2122
2123
2124
2125
2126
2127
2128
2129
2130
2131
2132
2133
2134
2135
2136
2137
2138
2139
2140
2141
2142
2143
2144
2145
2146
2147
2148
2149
2150
2151
2152
2153
2154
2155
2156
2157
2158
2159
2160
2161
2162
2163
2164
2165
2166
2167
2168
2169
2170
2171
2172
2173
2174
2175
2176
2177
2178
2179
2180
2181
2182
2183
2184
2185
2186
2187
2188
2189
2190
2191
2192
2193
2194
2195
2196
2197
2198
2199
2200

2201
2202
2203
2204
2205
2206
2207
2208
2209
2210
2211
2212
2213
2214
2215
2216
2217
2218
2219
2220
2221
2222
2223
2224
2225
2226
2227
2228
2229
2230
2231
2232
2233
2234
2235
2236
2237
2238
2239
2240
2241
2242
2243
2244
2245
2246
2247
2248
2249
2250
2251
2252
2253
2254
2255
2256
2257
2258
2259
2260
2261
2262
2263
2264
2265
2266
2267
2268
2269
2270
2271
2272
2273
2274
2275
2276
2277
2278
2279
2280
2281
2282
2283
2284
2285
2286
2287
2288
2289
2290
2291
2292
2293
2294
2295
2296
2297
2298
2299
2300

Rättelser och Tillägg:

Sid. 5, r. 2, läs: *πίστις*. — Sid. 8, not. 3, läs: landsförvistes. — År 204, läs: sjelfcastrat. — År 260, r. 6, läs: var i. — Sid. 10, r. 4, läs: *μέτεξίς*. — Sid. 16, r. 2, läs: lefde. — År 390, r. 1, Om tillnamnet *Theodogus* jfr sid. 3, sista r. *Gregorius* försvarade nemligen kraftigt Christi guddom emot Arianerna. — År 394, r. 6, läs: *Theodorus*. — Sid. 29, r. 2 nedifr., läs: Anglesea. — År 431, sista r.: Man känner icke säkert *Prudentii* dödsår. — År 519, r. 6, läs: *Philoxenus*, biskop i Mabug. — År 585, r. 1, läs: Constantinopel. — År 610, r. 7: Andre skrifva: rasûl. — Sid. 42, r. 2 nedifr., läs: *Qibt, Qibti*. — År 754, rr. 10, 11, läs: *Ἐκδοσις* — *πίστεως*. — År 755, s. 52, r. 6, läs: *Chrodëgang*, † 766, inrättar omkring 760. — År 891, r. 4, läs: *νόμοι*. — År 1150, r. 9: *Pulleyn* var engelsman, men lärare i Paris; † före 1147. — År 1168, r. 3—4, läs: *Svantevit*. — År 1182, r. 7, läs: Polycraticus. — År 1210, r. 3, läs: Andre: 1209. — Sid. 91, not., r. 1 sättes punkt efter ordet: lat. — År 1311, r. 4, läs: 1316—Montëza—1317. — År 1340: Den gamla uppgiften, att *Nicolæus Lyrænus* var döpt Jude, har befunnits oriktig, åtminstone obevislig. Vid samma tid lefde Greken *Nicephorus Callistus Xantopulus*, som före år 1341 ff. en kyrkohistoria i 18 böcker, hvilken innehåller många misstrodda uppgifter. — År 1344, r. 2, läs: not. 4. — År 1347, r. 1, läs: Ludvig IV. — År 1439, r. 9, läs: för. — År 1444, r. 8, läs: Florens; — År 1449, r. 2, läs: lif i Ripaille. — Sid. 119, not., r. 3, läs: + (icke: +). — År 1524, r. 6, läs: *J. Petrus*. — Sid. 129, r. 12, fattas strecket, som bör stå framför orden: En mängd. — År 1543, r. 3, läs: men mötte. — Sid. 138, r. 2 nedifr. sättes komma (,) framför ordet: och. — År 1545: Den fromme och lärde furst *Georg af Anhalt* (f. 1507), coadjutor i stiftet Merseburg, vigdes af Luther till predikant derstädes, verkade nitiskt såsom sådan och ff. många andeliga böcker och predikningar. Då han i ett bref förmanat Luther att icke skrifva så hetsigt emot sina vededersakare, sade denne: «Furst Georg är frommare än jag, och om han icke kommer i himmelen, måste väl också jag bli derifrån», m. m. Han sökte äfven genom flera bref föra kejsar Carl V och andra katolska furstar till evangeliï kunskap; †, ogift, 1553. — År 1563, r. 14. *Blandrata* mördades af en katolsk brorsson omkr. 1590. — År 1597, r. 3, läs: Dominicanernas. — År 1604, r. 20, läs: *Joh.* — Grimma. — År 1644, r. 2, *Fr. Menius* utgaf detta år sin «Consensus Hermetico-Mosaicus», afsattes följ. året och frigafs, sedan han åter kallat sina villomeningar, 1646; † 1659, obekant hvar. — År 1654, r. 2, läs: Moskwå. — År 1656, r. 5, läs: (se 1634). — År 1659, r. 8, läs: *Hackspan*. — År 1677, r. 7, läs: † i sin födelsestad Breslau. — År 1685, r. 3, läs: d. 23 Oct. (Andre: d. 18; d. 22). — Sid. 180, sista r., läs: d) Kong-fu-tse, s. 300. — Sid. 185, r. 2, nedifr., läs: ännu. — År 1707, r. 6, läs: Maurin. — Sid. 192, r. 5, läs: *Casp. Calvör*. — Sid. 194, r. 8, läs: Lithauen, n.v.

regeringsområdet i Gumbinnen. — År 1736: *Joh. Alb. Fabricius*, f. 1668, prof. vid gymnasium i Hamburg, †; polyhistor, som ff. «Bibliotheca ecclesiastica» och talrika andra theologiska, kyrko- och litterärhistoriska skrifter; äfven utgifvit Gamla och Nya Testamentets apokryfer. — År 1740, r. 2 nedifr., läs: Carl. — År 1749, r. 7, läs: (se 1715) bildande. — År 1754: *Ludv. Holberg* (f. i Bergen i Norge 1684, ord. filos. prof. i Köpenhamn 1718, baron 1747), † i Köpenhamn; ff. ganska mycket, hvaribland: «Almindelig Kirkehistorie», «Den Jödiske Historie», «Moralske Tanker», m. m. — År 1755, r. 5, sättes semikolon efter ordet: katoliker. — År 1771, r. 3, läs: *G. T. Zachariæ*. — År 1783, r. 5, 6, läs: *de Rossi*, som 1784—1788 utgaf sin 4 qvartband starka samling — — — — — med supplementer, 1798. — Sid. 215, r. 7, läs: *Åkianerna*. — År 1785 tillägges i slutet: Geologiens grundläggare, *A. G. Werner* (f. 1750, † 1817), börjar föreläsa denna vetenskap i Freiberg. — År 1787, r. 5, läs: *Herm. Venëma*. — Sid. 218, r. 17 (om *S. Ödmann*), läs: (prof. 1799, Seminarii director 1806). — År 1794: Den nyare (antiflogistiska) kemiens grundläggare, *Lavoisier* (f. 1743) guillotineras i Paris. — Sid. 219, not. 2, r. 2, läs: Llandaff, $\frac{1}{2}$ sv. mil v.n.v. från Cárdiff. Anm. *Watson* synes ha varit biskop i Llandaff ända till sin död, ehuru han bodde och dog på sin egendom Cálgarth Park vid Këndal i Westmoreland. — Sid. 223, sista r., läs: *Philipp Pustoviät*. — Sid. 231, r. 12, läs: Wessenberg var. — År 1818, r. 7, rättas *Gieselers* dödsår till 1854. — År 1819, r. 10, läs: *W. Fr. Krug* — sista r., läs: *Casp. Royko*. — Sid. 236, r. 2, läs: *Ant. Thadd. Dereser*. — År 1827, r. 1, läs: Öfverrhenska. — År 1830, r. 12, läs: grundsatser. — År 1833, r. 24, uteslutes ordet: nu. — År 1835, r. 11, står: *von*, läs: *zu*, och så öfverallt, der namnet *Vischering* förekommer. — Sid. 247, not., r. 3, läs: *Winbom*. — År 1839, r. 12, *C. Fr. af Wingård* hade efter sin år 1818 aflidne fader blifvit biskop i Götheborg. — I sista r. af noten till denna sida (250) uteslutes ordet: några. — Sid. 254, r. 21, läs: erkebiskopen. — Sid. 262, r. 4 nedifr., läs: romersk-. — Sid. 267, r. 5, läs: Coblenz. — Sid. 276, r. 19, läs: rajah'n (radschan). — Sid. 277, not. Theodor II sköt sig sjelf under kriget emot engelsmännen i April 1868. — Sid. 280, r. 29: *Alex. Geddes*, katholsk predikant i London, utgaf redan 1792, 1797, 2 qvartband af sin bibelöfversättning med anmärkningar, men den omfattade blott början af Gamla Testamentet; † 1800. — Sid. 287, r. 21, läs: *Münter*. — Sid. 289: I strid med uppgifterna under 1833 och här talas ännu i 1868 års tidningar om 12 biskopar för en hjord af blott 700,000 själar i Irlands episcopalkyrka. — I Registret rättas följande sålunda: Anatolius, 270; 457. — Aristotëles, se under 1210. — Askunåges, — Berthold af Calabrien, 1156. — Biblisk theologi, se under åren 1757, 1771, 1833, 1841 (s. 253), 1843 (s. 256). — Blandräta. — Bonn, universitet i, 1818. — Bonōsus, 383. — Capellāri. — Chrodëgang, 755, † 766. — Concilier, se Kyrkomöten. — Concilium Palmāre, 503. — Cornērus. — Crell, † 1680, se under 1776. — Dulcīnus. — Euchēter. — Fulgentius Ruspensis. — Geddes, s. 280, se Rättelser, † 1800. — Knox, 1559, † 1572. — Lángton (Skott), 1212, † 1228. — La Place, 1805, † 1827. — Pustoviät, omkr. 1700, s. 223, not. — Rossi, 1783, se Rättelser; † 1848. — Sacy, s. 165, not., † 1684; s. 286, † 1838. — Seklens karakterer, s. VIII. — Tzschirner, † 1828.

Anm. 1. Flera smärre tryckfel, som icke kunna missleda någon bildad läsare, äro icke upptagna i rättelserna.

Anm. 2. De grekiska namnens uttal har i detta arbete, efter vanliga bruket hos oss, blifvit angifvet efter *quantiteten*; men det torde böra erinras, att, såsom bekant är, Nygrekerna uttala sitt språk *endast* efter *accenten* och dessutom följa den s. k. *Itacismen* eller *det Reuchlinska* (se år 1510), *uttalet*, enligt hvilket *ι, η, ει, οι, υ, υι* utan märkbar åtskilnad ljuda som *i* (*αι* som *ä*, *αυ* som *av*, *ευ* som *ev*). De uttala således t. ex. namnet *Oikonόμος* (s. 273) som *Ikonόμος*, o. s. v.

A4252

THEOLOGY LIBRARY
CLAREMONT, CALIF.

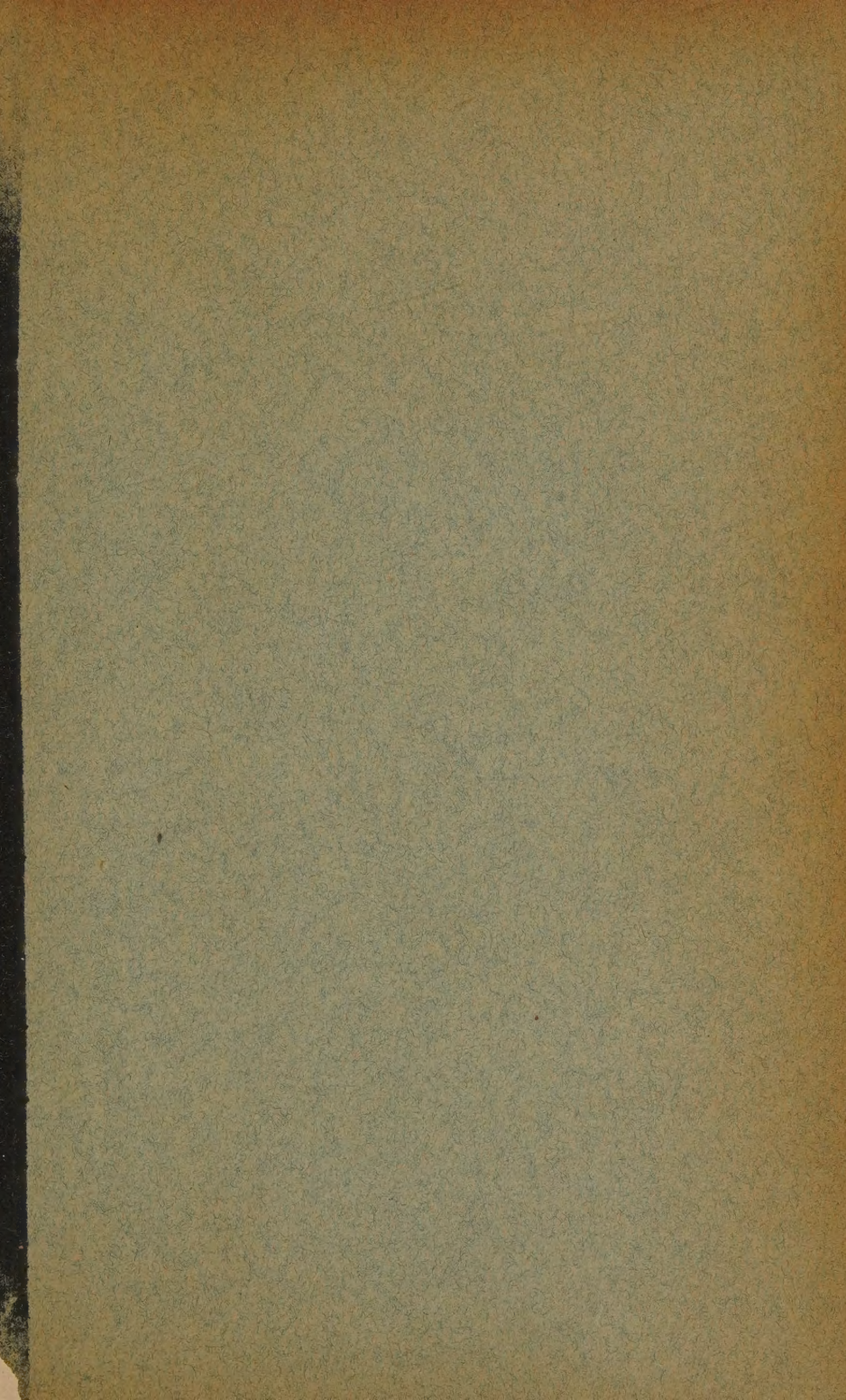

BR Bergstrand, P W
146 Chronologisk handbok i Christna kyrkans
B38 historia, i samband med allmänna historien,
till medlet af innevarande århundrade ...
Örebro, Bohlin, 1868.
viii, 335p. 23cm.

1. Church history. 2. Chronology, Ecclesiastical. I. Title.

CCSC/mmb

A4252

